Kjøbenhavns

Historie og Beskrivelse.

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Første Del.

Med en lithograferet Grundtegning.

Kjøbenhavn.
G. E. C. Gads Forlag.
Trykt hos J. Jørgensen & Co.
1877.

Digitized by Google

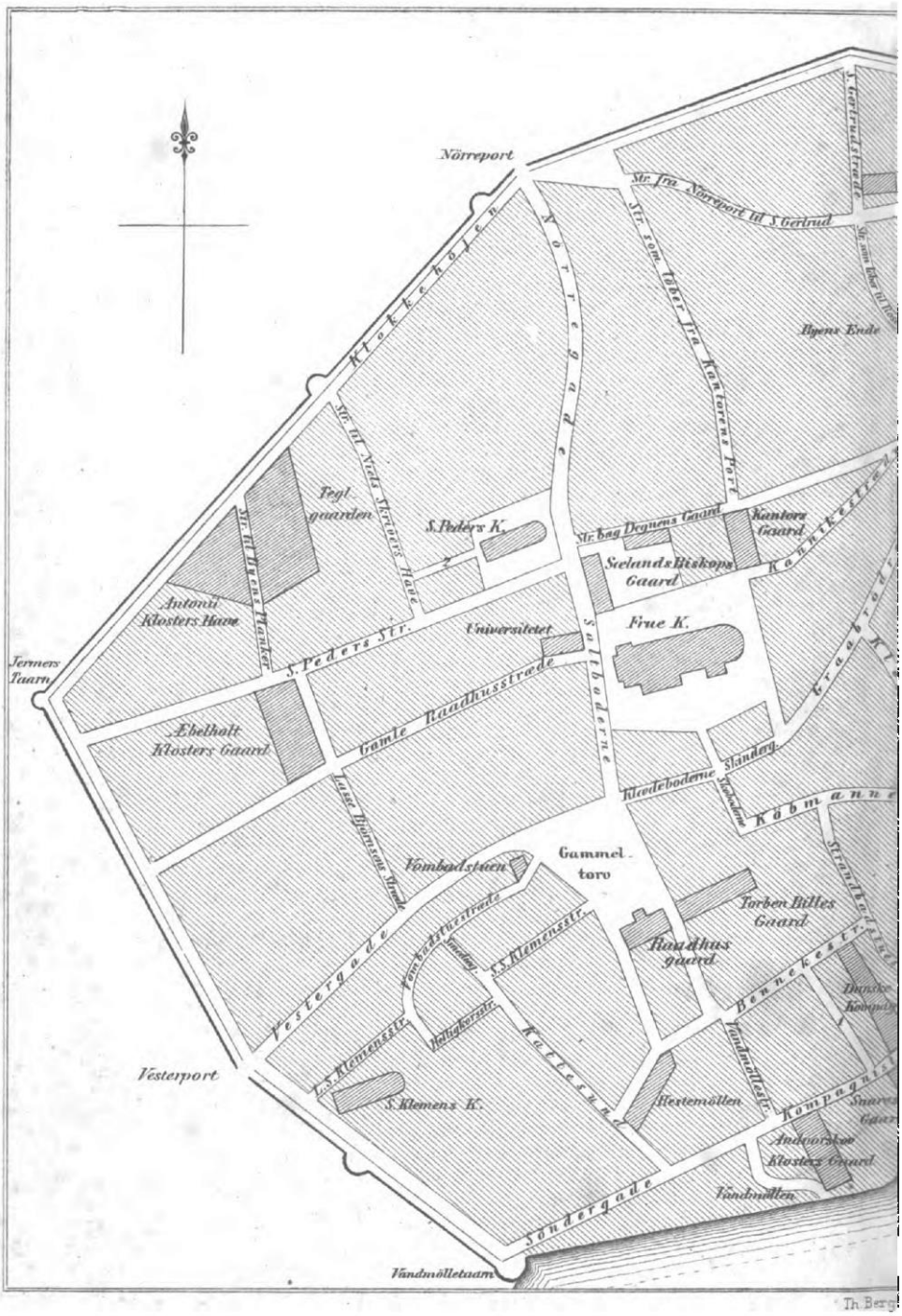
Nörreport
Klokkehöjen
Nörregade
Str. fra Nörreport til S. Gertrud
Str. som löber fra Kantorens Port
Byens Ende
Str. til Niels Skrivers Have
Tegl gaarden
S. Peders K.
Str. bag Degnens Gaard
Kantors Gaard
Sælands Biskops Gaard
Kannikestræde
Antonii Klosters Have
Str. til Dyens Planker
S. Peders Str.
Universitetet
Frue K.
Saltboderne
Jermers Taarn
Gamle Raadhusstræde
Æbelholt Klosters Gaard
Klædeboderne
Slanderg.
Köbmanne
Lasse Bjørnsens Stræde
Vombadstuen
Gammel toro
Torben Billes Gaard
Raadhus gaard
Vombadstuestræde
S. S. Klemensstr.
Vestergade
Bennekestr.
Hellighorsstr.
L. S. Klemensstr.
Kattesund
Vandmöllestr.
Vesterport
S. Klemens K.
Hestemöllen
Kompagnistr.
Andvorskov Klosters Gaard
Vandmöllen
Söndergade
Vandmölletaarn
Th. Berg

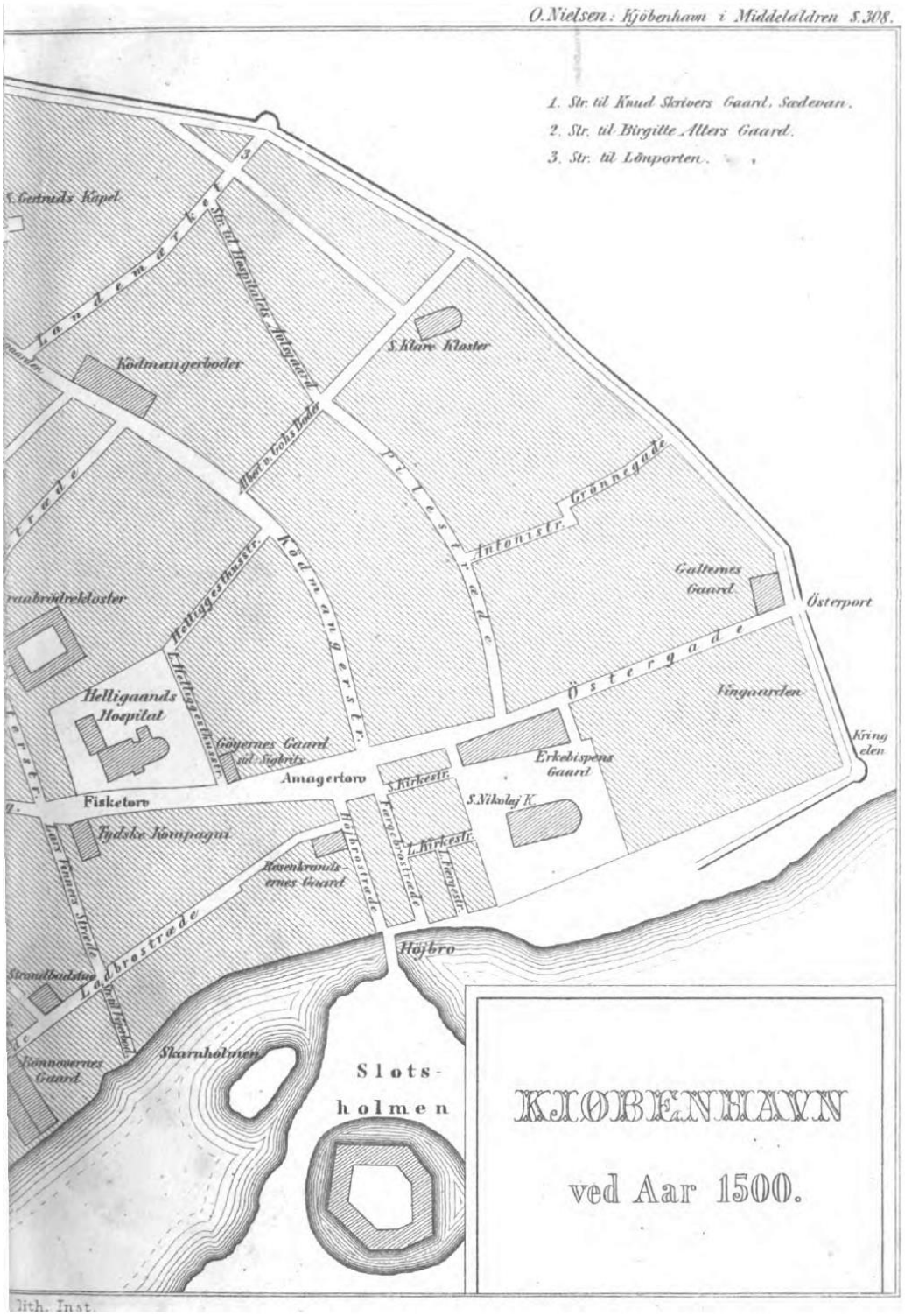
O. Nielsen: Kjöbenhavn i Middelaldren S. 308.
1. Str. til Knud Skrivers Gaard, Sædevan.
2. Str. til Birgitte Alters Gaard.
3. Str. til Lönporten.
S. Gertruds Kapel
Landemærket
Str. til Hospitalets Avlsgaard
S. Klare Kloster
Ködmangerboder
Albert v. Gohs Boder
Pilestræde
Antonistr.
Grönnegade
Galternes Gaard
Österport
Östergade
Vingaarden
Kringelen
Ködmangerstr.
Helliggesthusstr.
Helligaands Hospital
Göyernes Gaard
Amagertorv
Erkebispens Gaard
S. Kirkestr.
S. Nikolaj K.
Fisketorv
Tydske Kompagni
Rosenkrandsernes Gaard
Höjbrostræde
Fergebrostræde
L. Kirkestr.
Ladbrostræde
Höjbro
Skarnholmen
Slotsholmen
KJØBENHAVN
ved Aar 1500.
lith. Inst.

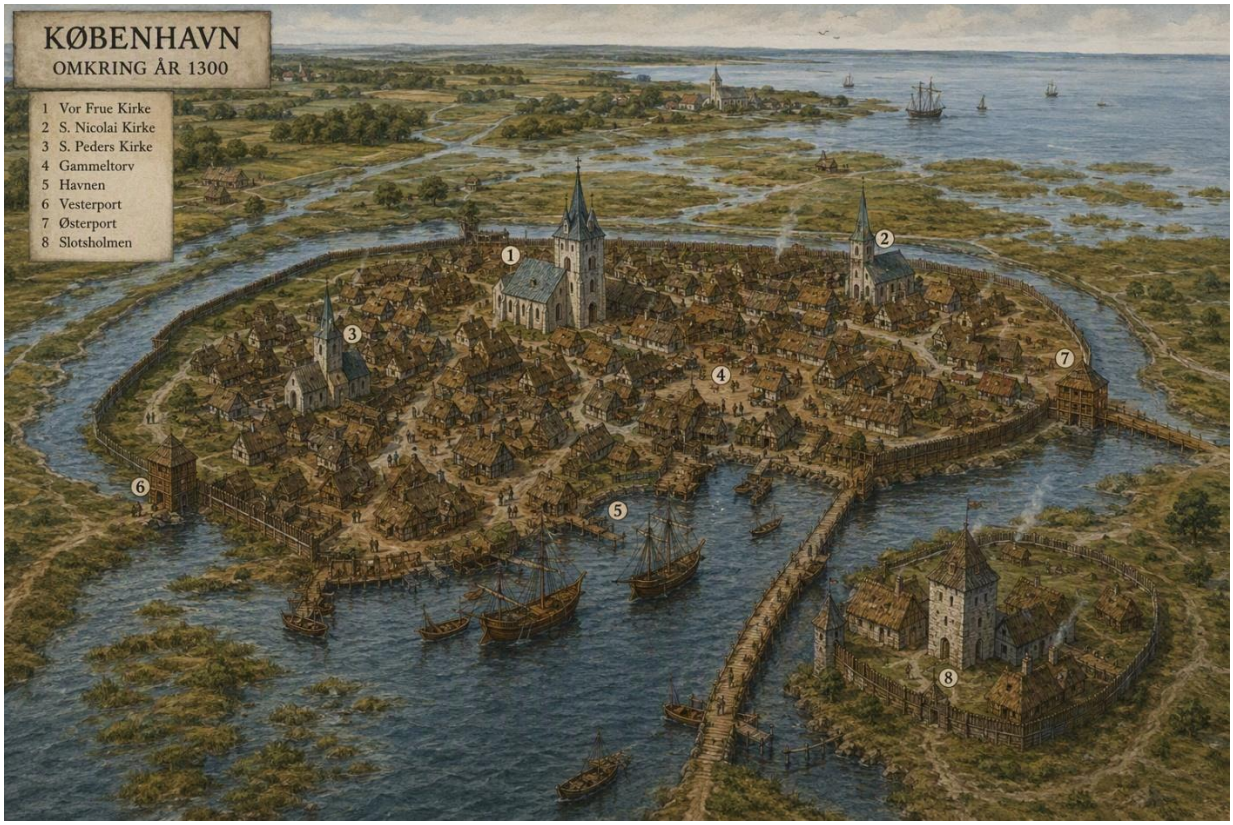
KØBENHAVN
OMKRING ÅR 1300
1 Vor Frue Kirke
2 S. Nicolai Kirke
3 S. Peders Kirke
4 Gammeltorv
5 Havnen
6 Vesterport
7 Østerport
8 Slotsholmen

KJØBENHAVN
I MIDDELALDEREN
Omkring Aar 1500
1 Vor Frue Kirke
2 S. Nicolai Kirke
3 S. Peders Kirke
4 Graabrødre Kloster
5 Helliggaands Kloster
6 Raadhuset
7 Nørreport
8 Vesterport
9 Ladebroen
10 Højbro
11 Slotet
12 S. Klemens Kirke

Side 1

I. Landsbyen Havn.

Det nuværende Sokkelunds Herred indtager omtrent samme Omraade som Middelaldrens Støvnæs Herred, der indbefattede Værløse, Lyngby, Gjentofte, Gladsakse, Brønshøj Sogne, Kjøbenhavn og Amager. Medens Benævnelsen Støvnæs (Støfnæs, Støffins, Støffuens) Herred forekommer til henimod Reformationen, bruges dog af og til ogsaa Navnet Sokkelunds eller som det tidligst skreves Stokkelunds Herred, paa Grund af at Tinget holdtes paa et Sted, der hed Sokkelund 1). Paa Husum Mark i Brønshøj Sogn findes endnu en „Tinghøj“, og at dette er Herredets gamle Tingsted overbevises vi om ved at efterse Taxationsforretningen for Brønshøj Sogn fra 1682, der gik forud for Matriklen af 1686. En af Husums Vange kaldes nemlig der Sokkelunds Vang, og en Del af denne hed Tingbjerg Aas, ligesom der var en Eng, Tingbjergeng. Stedet laa ogsaa midt i Herredet, saa det er sandsynligt at det har været Tingsted fra Oldtiden og at Brønshøj Kirke, hvis gamle Bygning desværre forlængst er ødelagt, har været den oprindelige Herredskirke. I Oldtiden har Brønshøj Sogn vistnok været Herredets Hovedsted, og navnlig har den Hovedgaard, der laa i Utterslev (Otterslev), hvortil endnu 1186 hørte Bøndergodset i Serridslev, Solbjerg, Hvanløse,

---

1. Rørdams Kjøbenhavns Kirker og Klostre, Tillæg S. 11 fra 1349: „in placito Stocchælunde“ og S. 45 fra 1445: „herresfoghet pa Zokkelunds thing“.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen søger at fastslå den ældste administrative inddeling omkring København. Ved hjælp af stednavne, matrikeloplysninger og middelalderlige kilder argumenterer han for, at herredstinget i Sokkelunds Herred har ligget ved Husum og Brønshøj, som dermed kan have været et tidligt lokalt magtcentrum.

Resumé

Siden beskriver, hvordan Sokkelunds Herred afløste det ældre Støvnæs Herred, som omfattede København, Amager og flere omliggende sogne. Forfatteren knytter herredets navn til tingstedet Sokkelund og anfører flere indicier for, at dette tingsted lå ved Husum og Tingbjerg i Brønshøj Sogn. Fodnoten dokumenterer navnet Sokkelund i skriftlige kilder fra 1349 og 1445.

Side 2

Landsbyen Havn.

Vigerslev og Valby, været en gammel Kongsgaard. En stor Del af Herredet var nemlig fra Oldtiden af Kongefamiliens Ejendom, hvorfor allerede Sven Estridsen kunde give det halve af Herredet til Roskilde Bispestol som Mandebod for de 2 i Trefoldigheds Kirke i Roskilde dræbte Hirdmænd [1]). Valdemar den Første ejede endnu en meget stor Del af Herredet eller det halve deraf, som et senere Pavebrev betegner det Gods, der havde været ejet af ham [2]).

I den sydøstlige Del af Støvnæs Herred laa i det 12te Aarhundrede Landsbyen Havn, der paa Valdemar den Førstes Tid havde sin egen Kirke. Den nævnes første Gang i Historien Aar 1043, da Sven Estridsen blev overvunden af Magnus den Gode i et Søslag ved Aarhus, hvorpaa han med Levningerne af sin Flaade flygtede til Sjæland, men Magnus satte efter ham og fandt ham med faa Skibe liggende ved Havn [3]). En kort Kamp paafulgte, hvorpaa Sven flyde op paa Land, hvor der ogsaa faldt mange af hans Følge. Siden omtales Havn ikke i

Løbet af 120 Aar og der er intet i denne lille Beretning, der vejleder os til en Opfattelse af hvad den var paa den Tid Kong Valdemar skænkede den til Biskop Absalon, om den var en Kjøbstad, bygget paa Landsbyen Serridslevs Grund, maaske endog den berømte Handelsplads Haløre eller, hvad der næppe er Tvivl om, var en agerdyrkende Landsby med en Markedsplads ved Stranden.

Forat vinde Klarhed heri maa vi da nærmere betragte dens Grænser mod Nabobyerne. Der er ingen som helst Vidnesbyrd om at Grænsen mod Valby nogensinde har været anderledes end den Dag idag. 1695 førtes en Retstrætte

---

[1]) Saaledes Sakse, men Anon. Rosk., SRD I. 378, der paaberaaber sig selve Gavebrevet, taler ikke om Anledningen og siger, at det er Kongens Moder Estrid, der med dennes Samtykke gav 50 Bol Jord til Kirken.

[2]) K. D. I. 64.

[3]) þar sem heitir í Höfn (Knytl. Kap. 22; sml. P. A. Munch Det norske Folks Historie III. 34).

Kort historisk kommentar

Denne side er central, fordi den behandler den ældste kendte omtale af Havn, det senere København. O. Nielsen understreger, at kilderne ikke giver grundlag for at opfatte Havn som en egentlig købstad i 1000-tallet. Han hælder derimod til, at stedet oprindelig var en landbrugslandsby med en markedsplads ved kysten. Samtidig fremhæves forbindelsen til kongemagten, da store dele af området var krongods.

Resumé

Forfatteren beskriver, hvordan store dele af Støvnæs Herred oprindeligt tilhørte kongeslægten. Havn omtales som en landsby med egen kirke i 1100-tallet og nævnes første gang i 1043 i forbindelse med Sven Estridsens flugt efter nederlaget til Magnus den Gode. O. Nielsen diskuterer Havns karakter før Absalons tid og konkluderer, at stedet sandsynligvis var en agerdyrkende landsby med markedsplads ved stranden. Siden afsluttes med indledningen til en undersøgelse af Havns grænser mod nabobyerne.

Side 3

Valby. Hammelstrup.

mellem Valby Bymænd og Kjøbenhavns Magistrat, der havde kastet en Grøft mellem Vesterfælled og Valby Mark forat hindre Valbyerne i at lade deres Kvæg græsse paa denne Fælled; det bevises vel, at det var ifølge gammel Skik, at Valbyerne tiltog sig denne Ret, men Kjøbenhavns Kvæg havde paa den anden Side Tilladelse til at græsse paa den tilstødende Del af Valby Mark, naar den var lagt ud til Græsgang. Ved en Kommissions Dom af 27 Sept. 1695 tillodes det Magistraten at beholde denne Grøft, især da der paavistes en ældre Grøft imellem de to Marker; dog maatte Valbyerne i Pløjetiden indtil Valborg Dag slippe deres Heste og Trækstude, som de brugte til Pløjningen i den tilstødende Vang, ud i Vesterfælled, da de ikke selv havde nogen bekvem Græsning i Nærheden. Endvidere maatte Magistraten lade gjøre en Stente over Grøften, forat Valbyerne kunde beholde deres Gang over Fælleden til Staden, da der fra gammel Tid havde været fri Færdsel derover. Indgangen dertil var ved den Ejendom i nuværende Rahbeks Allée (den gamle Kjøgevej), der ligger paa Grænsen af begge Kommuner; tidligere havde man ogsaa der kunnet kjøre ind paa Fælleden, uagtet der ingen afsat Vej var, og dette gjorde Valbyerne ofte, naar de skulde til Mølle; de kunde kjøre op paa Broen, hvor de vilde. Det Fællesskab, der saaledes herskede mellem Valby og

Kjøbenhavn, var næppe grundet i andet end en venlig Overenskomst; begge Parter havde lige Ret paa hinandens Mark, og dette Forhold hviler ikke paa nogen Overhøjhed, som Valby kan have over Vesterfælled.

I nyere Tider er det oftere blevet omtalt efter Olufsens Collectanea, at der engang laa en By kaldet Himmelstrup, hvor den saakaldte Dronningens Enghave senere var, altsaa nu i Tivoli og dens Omegn. Heri har Olufsen eller hans Hjemmelsmand taget Fejl, ti den eneste Kilde, hvori denne Bys Beliggenhed nævnes, beretter, at den laa ved Kongens Enghave, det er ved Grænsen mellem Valby Mark og Vesterfælled. I Anledning af ovennævnte Retssag om Græsningen paa denne Fælled toges

Kort historisk kommentar

Denne side giver et indblik i de gamle brugsrettigheder mellem landsbyen Valby og København. Dommen af 1695 fastlagde grænserne for græsning og færdsel på Vesterfælled, men bevarede samtidig flere traditionelle rettigheder for Valbys bønder. O. Nielsen benytter også lejligheden til at korrigere en ældre lokalhistorisk opfattelse om landsbyen Himmelstrups placering og argumenterer for, at den lå ved Kongens Enghave snarere end ved det senere Tivoliområde.

Resumé

Siden behandler en retstvist mellem Valby og Københavns Magistrat om græsningsrettigheder på Vesterfælled. Selvom Magistraten fik lov til at bevare en skelgrøft, beholdt Valbyerne visse græsnings- og færdselsrettigheder. Derefter diskuteres den forsvundne by Himmelstrup, hvis beliggenhed forfatteren mener fejlagtigt er blevet placeret ved Tivoli; efter hans vurdering lå den nær Kongens Enghave ved grænsen mellem Valby Mark og Vesterfælled.

Side 4

Hammelstrup.

Tingsvidne af en Mand, der kunde huske 40 Aar, at han havde hørt i sin Ungdom, „at ned imod Kongens Enghave skal have staaet tvende Gaarde, som skal have haft Sædeland og Fælled med Valby, og kendes endnu Ryg og Ren, hvor Agre har været, som nu regnes til Kjøbenhavns Fælled, samme Gaarde forklarede Vidnet at skulle været kaldt Hammelstrup“. Derpaa blev Vidnet tilspurgt, „om han kan sige, at Kjøbenhavns Fælled, som nu omtvistes, har ligget under de 2 Gaarde, som kaldtes Hammelstrup, og om samme da har været fællig med Valby, hvortil Vidnet svarede, at „han kan det ikke vide, men man kan se det af Jorden, at der har været Agerjord, og det af Ryg og Ren, og véd han ikke, hvad Jord til bemeldte Gaarde har været eller hvorledes den er fordelt“. En anden Mand kunde mindes i 30 Aar: „haver han hørt af hans Fader, at der skulde ligget nogle Gaarde nede paa Valby Mark imod Kongens Enghave, men hvor mange Gaarde eller hvad Jord der har været til, véd han ikke, eller hvorledes Jorden er fordelt, véd han ej heller“. Amtsforvalterens Sagfører udtaler i en Skrivelse af 26 Juli 1695, at han ikke har kunnet erfare, „at nogen By udenfor Vesterport er vorden afbrudt, men alene 2 Gaarde har været, kaldet Hammelstrup, fra hvilke 2 Gaarde noget er kommet til Valby og noget til Kongens Enghave, samt skal noget være blevet beliggende fra samme 2 Gaarde til et frit Bed for alle, som Magistraten sig nu alene tilegner“. I Synsforretningen over Valby Mark 1682 i Anledning af Matriklen nævnes der blandt Marker Hammerstrups Aas, der bestod af 14 Agre og laa mellem Tornestykke Aas, Store Enghaveagre, Kongens Enghave og Diget.

Det fremgaar heraf, at denne lille By har heddet Hammelstrup, ligesom en Beskrivelse af Kjøbenhavn af 1720 S. 42 udsiger: „Udenfor Vesterport har og ligget en liden Landsby omtrent ved Dronningens Enge, som var kaldet Hammelstrup.“ Dronningens Enge maa en Tid i forrige Aarhundrede have været Benævnelsen paa hvad der før og siden hed Kongens Enghave, ligesom Dronningens Enghave (Tivoli og gamle

Kort historisk kommentar

O. Nielsen sammenstiller her vidneudsagn fra 1600-tallet med senere beskrivelser for at påvise, at Hammelstrup faktisk har eksisteret som en lille bebyggelse bestående af to gårde nær Kongens Enghave. Teksten er et eksempel på, hvordan ældre retssager og matrikelforretninger kan kaste lys over forsvundne landsbyer og jordfordelingen omkring København.

Resumé

Siden fremlægger flere vidneudsagn fra slutningen af 1600-tallet om den forsvundne bebyggelse Hammelstrup. Udsagnene peger på, at stedet bestod af to gårde med jord og fællesrettigheder sammen med Valby. Forfatteren henviser desuden til matrikelmateriale og en københavnerbeskrivelse fra 1720 som bekræftelse på Hammelstrups eksistens og placering nær Kongens Enghave. Teksten afsluttes midt i en forklaring af navnet Dronningens Enge.

Side 5

Solbjerg. Nyby.

Banegaard) i samme Tid ogsaa hed Kongens Enghave, hvilket har givet Anledning til den Fejltagelse, at Hammelstrup, som Navnet rettelig maa være, skulde have ligget tæt udenfor Vesterport, medens den laa udenfor Bymarkens Grænse, var en Torp fra Valby og næppe har afgivet anden Jord til Kjøbenhavn end i det højeste en lille Strimmel, hvis ovennævnte Ytring i Processen har nogen Hjemmel.

Det er en almindelig Antagelse, at der har ligget en By, Solbjerg, hvor nu Vesterbro er, og man har forklaret Navnet af dens Beliggenhed mod Kjøbenhavn, idet et Ord Solbjerg betyder Solnedgang og følgelig som Stednavn maatte betegne et Sted, der ligger vesten for et andet. Solbjerg maa imidlertid være det gamle Navn paa Frederiksberg eller Valby Bakke (i ældre Tid Valby Bjerg) og har givet Navn til den By, der laa nordøst derfor. Det er nemlig vist, at Solbjerg By laa tæt ved nuværende Frederiksberg By, idet det hedder i et Tingsvidne af 1695 om en Mand, der kunde huske 60 Aar og længer tilbage: „Kan han mindes den Tid at Ladegaarden udi Kristian IV's Tid blev indrettet, da blev de Torn plantede paa Grøften, som endnu indhegner Ladegaardsmarken, der nu bruges til Ny Hollænderby, og i hans Barndom blev afbrændt (Fejlskrift for afbrudt) en By, som stod vesten for som nu Ny Hollænderby er opbygget, kaldtes Solbjerg, og Jorden underlagt Ladegaardsjorden.“ Men „vesten for Ny Hollænderby“ (nuværende Allégade) maa være noget ud i nuværende Smallegade, der som Fortsættelse af Gamle Kongevej forbandt Solbjerg med Kjøbenhavn, og det er vel ikke usandsynligt, at den Dam, der her findes ved Indgangen til Frederiksberg Have, er Solbjergs Gadekær.

I Biskoppens Jordebog fra Slutningen af det 14de Aarhundrede nævnes en By Nyby, der var udgaaet fra Solbjerg og bestod af 12 Gaarde. 1532 bevilgedes „Nybygaard“ Mester Fadder Bøssestøber (Kanonstøber), en paa den Tid meget anset Mand i Kjøbenhavn, med den tilliggende

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afviser den ældre opfattelse, at Solbjerg lå på det nuværende Vesterbro. Med støtte i et tingsvidne fra 1695 placerer han i stedet Solbjerg i området omkring det senere Frederiksberg. Siden er også interessant, fordi den forbinder middelalderlandsbyen Nyby med Solbjerg og dermed kaster lys over bebyggelsesudviklingen vest for det gamle København.

Resumé

Forfatteren fortsætter diskussionen om Hammelstrup og afviser, at byen lå tæt uden for Vesterport. Herefter undersøger han Solbjergs placering og argumenterer for, at den lå ved Frederiksberg og Valby Bakke. Som støtte anvendes et tingsvidne fra 1695 om den nedlagte landsby Solbjerg. Til sidst omtales Nyby, der ifølge Biskoppens Jordebog var udgået fra Solbjerg og bestod af 12 gårde.

Side 6

Nyby. Kalvehaven.

Enghave. 1539 fik Kjøbenhavns Magistrat Brev derpaa „ad gratiam“ (til videre), men 1548 indrettedes den til en kgl. Ladegaard under Kjøbenhavns Slot, hvor Tienderne i Smørum og Sokkelunds Herreder skulde ydes[1]). Den var nu Ladegaard indtil 1623, da den ny Ladegaard ved Ladegaardsaaen indrettedes, og nedlagdes da som saadan. Den har dog ej heller haft nogen Forbindelse med Kjøbenhavns Jorder, thi den laa paa samme Sted som nuværende Grøndal i Frederiksberg Sogn[2]).

Forat faa nogen Klarhed over, hvor Grænsen har været mellem Kjøbenhavn paa den ene, Solbjerg og Nyby paa den anden Side, maa vi først finde, hvor S. Jørgens Mark har været, og til at bestemme denne er det nødvendigt først at faa Rede paa Kalvehavens Beliggenhed.

Vesterfælled naaede ikke helt til Byen, kun noget ind paa Byens Side af Pesthuset[3]). Indenfor den laa Kalvehaven, der af Byen overdroges til Kristian IV i Mageskifte for Ryvangen. Det har været en stor Mark, thi Ryvangen var 1682 taxeret til over 20 Tdr. Hartkorn, medens Vesterfælled kun var 11 Tdr. 2 Skp.[4]). Om Kalvehavens Beliggenhed har vi den Efterretning i Kæmnerens Instrux 1620[5]), at den laa „sønden ud med Peblingesøs Dæmning“; Peblingesøens Dæmning er den Dæmning der skiller denne Sø fra St. Jørgens Sø; da det nu videre hedder samme Sted, at Kalvehaven under et er inddiget med St. Jørgens Sø, som efter gamle Breve laa til Raadstuen, maa den have strakt sig langs indenfor sidstnævnte Sø og Rosenaaen og ud til Stranden. Kongen havde til forskjellige Tider faaet Dele af Kalvehaven, inden Byen gav ham Skøde paa den hele 1 Jan. 1621[6]), navnlig har han faaet noget i Forbindelse med Søerne, hvilke han købte til Grave ved sine ny Fæstningsanlæg 15 April 1619;

---

[1]) K. D. II. 238, 274.

[2]) Meddelt af Arkivfuldmægtig A. D. Jørgensen.

[3]) K. D. I. 778.

[4]) Smstds.

[5]) Smstds. I. 596.

[6]) Smstds. I. 632 jfr. II. 647.

Kort historisk kommentar

Her begynder O. Nielsen en mere detaljeret rekonstruktion af grænseforholdene omkring det ældste København. Særligt vigtig er identifikationen af Kalvehaven, et område som i

begyndelsen af 1600-tallet blev overdraget til Christian IV i forbindelse med byens udbygning og fæstningsarbejder. Teksten viser, hvordan søerne og dæmningerne omkring København anvendes som faste holdepunkter ved rekonstruktionen af de ældre landskabsforhold.

Resumé

Siden afslutter omtalen af Nybygaard og beskriver den gamle ladegård ved det nuværende Grøndal. Derefter undersøger forfatteren grænsen mellem København, Solbjerg og Nyby ved først at fastlægge Kalvehavens beliggenhed. Kalvehaven lå mellem byen og Vesterfælled, strakte sig langs St. Jørgens Sø og blev gradvist overdraget til Christian IV som led i hans udvidelse af København og anlæggelsen af nye fæstningsværker.

Side 7

Kalvehaven.

da St. Jørgens Sø fortsattes med Volde og Grave ud til Stranden, maa Kongen ogsaa have faaet Jord sønden for denne Sø, hvilket ligefrem udsiges i Borgerskabets Indvilligelse om Afhændelsen af Søerne, hvori der tales om „den Sø ved St. Jørgen med Kalvehaven“ [1]). Faa Dage efter, 18 April 1619, overdrog Kongen Mikkel Vibe og Jakob Mikkelsen en Grund udenfor Vesterport til et Gæsteherberg og en Skydebane [2]); denne Grund maa Kongen saaledes være bleven Ejer af ved ovennævnte Mageskifte. Naar vi nu forfølger „Mikkel Vibes Kro“ gjennem Jordebøgerne lige til Nutiden, finder vi at det er den Ejendom, der i Matriklen 1682 [3]) ejedes af Ole Jensen, hvilken Grund nu udgjør Gadernr. 71 og 69 paa Vesterbrogade, eller 2 Gaarde mellem Saxogade og Danebrogsgade. End videre hørte 5 Grunde fra Værnedamsvejen (Verner Dams Grund) til St. Jørgens Sø under Amtet til 5 Juni 1758, da en kgl. Res. henlagde dem til Staden. Fra 1639-54 afstod Kongen en Mængde Grunde paa Vesterbrogade til forskjellige [4]).

Det er bekjendt nok, at endnu den gamle Banegaard hører under Amtets Jurisdiktion og at Tivoli og Grundene til henimod Gasværket først nylig er blevne Kommunens Ejendom. Derimod var der enkelte Vænger, der ikke hørte under Kalvehaven og altsaa ikke blev Kongens, nemlig Nr. 2-6 i Matriklen 1682, af hvilke i alle Fald Nr. 4 (Mikkel Vibes Kro)

---

[1]) Smstds. I. 594. 595.

[2]) Smstds. II. 613.

[3]) Smstds. I. 775. Den Jord der laa mellem denne Ejendom og Fælleden, der 1682 kaldes Peder Hansen Korsørs Vænge, er skjødet til denne Mand af Magistraten 6 Sept. 1651; 26 Okt. 1731 gaves kgl. Tilladelse til her at holde Skydebane. Da der ikke er noget bestemt Udtryk i Skøderne med Hensyn til Kalvehaven, er det rimeligt at Kongen ved en stiltiende Overenskomst har ladet Staden beholde alt hvad der laa udenfor de ny Fæstningsanlæg, altsaa udenfor Rosenaaen, ti der er aldrig siden Tale om at Kongen havde Ejendomsret der, efterat have givet Mikkel Vibe ovennævnte Skøde.

[4]) Oplysninger herom vil findes i Diplomatariæts 3die Bind, saaledes S. 189 og flere Steder.

Kort historisk kommentar

Siden viser, hvordan Christian IV's udbygning af København og fæstningsanlæggene omkring 1619 ændrede ejendomsforholdene vest for byen. O. Nielsen følger jordbesiddelserne gennem matrikler og jordebøger for at påvise, hvilke dele af det nuværende

Vesterbro der oprindelig hørte til Kalvehaven, kronen eller byen. Særligt Mikkel Vibes Kro bruges som et fast geografisk holdepunkt i rekonstruktionen.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at Kalvehaven strakte sig syd for St. Jørgens Sø og delvist overgik til kronen i forbindelse med Christian IV's fæstningsbyggeri. Han følger ejendomsforholdene omkring Mikkel Vibes Kro og flere grunde på Vesterbrogade gennem matrikler og skøder. Teksten viser samtidig, at visse områder ved Vesterbro fortsat havde særlige jurisdiktions- og ejendomsforhold langt op i nyere tid.

Side 8

St. Jørgens Gaard.

naa have hørt dertil; de indbefattede i alt kun omtrent 5 Tdr. Hartkorn. Tivoli og Grundene op dertil hed i det 17de Aarhundredes Slutning Dronningens Enghave[1]); den gamle Banegaards Grund, hvorpaa Kristian VIII gav Skøde 1840, var en Del deraf og hed Dronningens lille Enghave. Inden Strækningen mellem Tivoli og Slotsholmen blev opfyldt og bebygget under Frederik III, var her aabent Vand og det er dette og den Kalvehaven mod Syd omgivende Strand der hed Kallebodstrand, hvorefter ogsaa hele det senere opfyldte Distrikt havde Navn; „Palæet i Kalleboderne“ er endnu et officielt Navn. Kalvehaven har altsaa haft Kalveboder ved Stranden, der har givet den sidste Navn; formodenlig har disse Boder været bestemte til Kalvenes Ophold om Natten, naar de om Sommeren græssede paa Marken og Engen.

I det Kalvehaven saaledes indtog Grunden indenfor Rosenaaen og St. Jørgens Sø, maa vi søge St. Jørgens Hospital udenfor denne Sø. Det vides, at Kristian IV 1 Jan. 1621 fik Skøde paa St. Jørgens Mark med tilliggende Plads, Ejendom og Herlighed[2]), at der til Hospitalet laa Have, Ager, Eng og Oredrev, med Vejrmølle og Huse paa Marken, der 1608 udforpagtedes for 80 Rdl.[3]), og at den grænsede til St. Jørgens Sø. 1543 omtales en Bæk ved St. Jørgen, formodenlig nuværende Rosenaa, ti St. Jørgens Gaard laa udenfor Søen ved Gamle Kongevej. St. Jørgens Vejrmølle laa ved St. Jørgens Stenbro, der maa være Dæmningen sønden for St. Jørgens Sø[4]). Det har altsaa været en stor Mark, der allerede 1508 havde en Avlsgaard[5]). Selv om Kalvehaven ikke havde ligget indenfor St. Jørgens Sø, vilde der næppe have været Plads nok til saa stor en Mark; vi véd nu i

---

[1]) Smstds. I. 778.

[2]) Smstds. I. 631.

[3]) Smstds. I. 574-76.

[4]) Smstds. I. 453, 550-53, II. 261.

[5]) Smstds. I. 278-79; som Jørgensen paaviser var denne Avlsgaard Hospitalets Ejendom fra ældre Tid og blev ikke givet af Kong Hans (Aarb. f. nord. Oldk. 1872, S. 268).

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forbinder her Kalvehaven med Kallebodstrand og forklarer navnenes oprindelse gennem landskabets tidligere udseende. Samtidig søger han at fastlægge St. Jørgens Hospitals og St. Jørgens Marks beliggenhed ved hjælp af skøder, jordebøger og omtaler af møller, dæmninger og vandløb. Siden illustrerer, hvor tæt Københavns tidlige byudvikling var knyttet til søer, enge og strandarealer.

Resumé

Forfatteren forklarer, at Kalvehaven sandsynligvis har fået sit navn efter kalveboder ved stranden, og at området havde forbindelse til det senere Kallebodstrand. Herefter undersøges St. Jørgens Mark og Hospital, som lå uden for St. Jørgens Sø. Ved hjælp af historiske kilder placeres marken omkring Gamle Kongevej, Rosenaaen og dæmningen ved St. Jørgens Sø, og det fremhæves, at området allerede i begyndelsen af 1500-tallet omfattede betydelige jordarealer og en avlsgård.

Side 9

Serridslev.

ethvert Tilfælde, at den ikke kan have ligget andre Steder end paa den anden Side af denne Sø, saa meget mere som en gammel Afskrift af Skødet 1621 siger, at St. Jørgens Mark blev den bedste Del af den netop umiddelbart efter opførte Ladegaards Mark[1]). St. Jørgens Mark, der maa betragtes som hørende under Byen fra gammel Tid[2]), har formodenlig været begrænset af St. Jørgens Sø og Ladegaardsaaen, mod syd af Kjøbenhavns nuværende Grænse, medens Udstrækningen mod vest ikke kendes; dog har Marken vel gaaet ligesaa langt ud som Vesterfælled.

Med Hensyn til Serridslev Mark, som Staden kjøbte 1525 og 1527, hvilket senere vil blive omtalt, da er det af Vigtighed at faa bestemt hvor selve Byen laa[3]). Det er Pontoppidan, der først er fremkommen med den Paastand, at den laa ved Enden af Nørregade, uagtet et af ham selv meddelt Prospekt, der udgives at være fra 1520, lægger Byen lige indenfor Peblingesøen. Men dette Prospekt er falsk og lavet efter forudfattede urigtige Meninger[4]). En ældre Tradition (se det S. 4 citerede Skrift) siger, at Byen laa „udenfor Nørreport omtrent som Fuglestangen siden stod“[5]), og

---

[1]) Denne Bemærkning er skreven 50 Aar efter af Resen.

[2]) I Jordebogen fra c. 1370: *terra ville in qua stetit domus sancti Georgii*.

[3]) Om selve Erhvervelsen se D. Saml. VI. 301-04.

[4]) Lige saa liden Vægt tillægger Pontoppidan dette Prospekt, som han selv har optaget i Orig. Hafn., naar han S. 275 siger at Nikolaj Kirke intet Taarn havde før Valkendorf lod et opføre 1582; den maa dog vel have haft et Taarn før den Tid, da den havde 3 Klokker (Rørdams Kirker og Klostre 244-45). Petri Kirke har der et spidst Taarn med en Fløj paa, men hvis man kunde stole paa en Tegning af denne Kirke fra 1597 (Boldt: Sct. Petri Kirche zu Copenhagen 1875 S. 12), havde den da endnu et Gavltaarn som de sjællandske Landsbykirker, men da denne Tegning kun er en Gjengivelse af en Afbildning udenpaa Kirkens ældste Salmebog, er dens Værd i høj Grad tvivlsom.

[5]) Fuglestangen var forskjellig fra Papegøjestangen, der tilhørte Skydeselskabet „Danske Kompagni“. I N. P. Nielsens Bog om dette Selskab S. 64 nævnes at Skydeselskabet 1694

Kort historisk kommentar

Her overgår O. Nielsen til spørgsmålet om den forsvundne landsby Serridslev, som menes at have ligget i området nord for det middelalderlige København. Han afviser Pontoppidans senere teori om landsbyens placering og lægger større vægt på ældre traditioner og middelalderlige kilder. Diskussionen er vigtig, fordi Serridslevs jord senere blev en del af Københavns område, og landsbyens nøjagtige beliggenhed derfor har betydning for forståelsen af byens tidlige udvikling.

Resumé

Forfatteren konkluderer, at St. Jørgens Mark må have ligget på den modsatte side af St. Jørgens Sø og sandsynligvis strakt sig næsten lige så langt mod vest som Vesterfælled. Derefter indleder han undersøgelsen af Serridslevs beliggenhed. Han afviser Pontoppidans opfattelse af, hvor byen lå, og henviser i stedet til ældre traditioner, som placerer Serridslev uden for Nørreport i nærheden af den senere Fuglestang. Teksten afbrydes midt i en fodnote om Fuglestangen.

Side 10

Serridslev.

Kæmnerregnskabet fra 1706 og flere følgende Aar giver den Oplysning, at en Vangemands Hus laa „ved den nordre Side paa Stadens Fælled ved Fuglestangen". Ved at forfølge Bestallingerne for Vangemændene ses, at Huset vedblev at ligge paa samme Sted i Borgmester og Raads Vang indtil 1771, da denne bortsolgtes; da kjøbtes Huset af den daværende Vangemand. 1807 kaldtes det Tagens Hus, og er endnu til under dette Navn et lille Stykke hinsides Jagtvejen ved Tagensvej. En anden Bestemmelse har vi i et Skøde af 18 Dec. 1530, hvorved Magistraten i Mageskifte for „Degnehaven" giver Dekanatet en Jord langs Stranden, hvis Grænser var Gammel Vartov (Rosbæk Mølle) Mark, et gammelt Dige og Serridslev Dige; denne Jord maa have været en Del af den da Staden tilhørende Serridslev Mark, og Omtalen af Diget forudsætter at selve Byen ikke har været langt borte. Endvidere er under Belejringen 1523 flere Kongebreve daterede Serridslev[1]), der da blev øde og aldrig mere opbygget. At Kongen skulde have opslaaet sit Hovedkvarter umiddelbart under den belejrede Bys Mure, kan dog ikke antages.

Naar det endelig maa anses for givet, at de nuværende Fælleder aldrig har været andet end Græsmarker (allerede fra før 1254 har det været tilladt Borgerne med eller uden Afgift at lade sit Kvæg græsse lige til Rosbæk[2])), hvad de bevislig var 1539[3]), og at derimod de fjernest fra Kjøbenhavn liggende Dele af Serridslev Mark lige siden Erhvervelsen har været under Drift, saa kan Serridslev ikke have ligget andre Steder end mellem Jagtvejen, Rørsøen, Lygtevejen og Strandvejen; nogen nærmere Betegnelse tør man ikke give, naar man ikke med Sikkerhed

---

fik en Plads udenfor Nørreport, „hvor i fordums Dage en Stang har været oprejst og standet Falkene derved at afrette"; Navnet Fuglestangen er saaledes bevaret ogsaa efterat Stangen forlængst har været nedtaget.

[1]) Geh. Ark. Danske Kongers Historie Fasc. X. 12. XI. 80 og fl. St.

[2]) Kbnh. Dipl. I. 21.

[3]) Smstds. I. 396.

Kort historisk kommentar

Nielsen samler her en række topografiske og administrative kilder for at bestemme den forsvundne landsby Serridslevs beliggenhed. Han anvender stednavne som Fuglestangen og Tagens Hus samt ældre skøder og kongebreve som indirekte beviser. Metoden er typisk for 1800-tallets lokalhistoriske forskning, hvor gamle dokumenter sammenholdes med bevarede landskabstræk.

Resumé

Forfatteren gennemgår forskellige historiske kilder, der kan belyse, hvor Serridslev har ligget. Oplysninger om Fuglestangen, Tagens Hus og et skøde fra 1530 peger på, at byen lå i nærheden af den jord, som senere tilhørte København. De kongebreve, der i 1523 er dateret

Serridslev, viser, at stedet endnu eksisterede på dette tidspunkt, men byen blev siden ødelagt og genopførtes aldrig. På grundlag af gamle græsningsrettigheder og markernes anvendelse konkluderer Nielsen, at Serridslev må have ligget i området mellem Jagtvejen, Rørsøen, Lygtevejen og Strandvejen, selv om den nøjagtige placering ikke kan fastslås.

Side 11

Serridslev.

kan paavise de gamle Veje; sandsynligvis var Lyngby Landevej dens Kirkevej.

Om Serridslev Mark har gaaet lige til Søerne, derom vides intet, men hvis Søerne fra Arilds Tid har tilhørt Staden, maa denne vel have haft Grund paa begge Sider. Herom kunde maaske findes Vidnesbyrd i Borgerskabets Andragende 9 Maj 1525[1]), hvori omtales at „vor Oredrift som vi havde her til Kjøbenhavn, have vi bestæmmet med Damme[2]) og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsning er os dermed betaget", ti Oredriften eller den udyrkede Græsmark har dog ikke ligget inde ved Byens Mure, og vi véd, hvorledes St. Jørgens Sø snart var opdæmmet Sø, snart udlagt til Eng; dette kan ogsaa have været Tilfælde med de andre Søer, hvorpaa Navnet Sortedam, den sorte Dæmning, tyder; hvis Dam tages i den Betydning; tages Ordet i almindelig Betydning, da har Sortedam kun været en meget lille Vandsamling, medens den nu er større end nogen af dem der fra Arilds Tid har baaret Navn af Sø. Vi véd ogsaa, at Kongen netop i de Aar virkede for Byens Befæstning ved Søerne, idet han 28 Sept. 1524 lader Magistraten kaste 2 Grøfter ved Peblingedammen og en ved Stranden, (altsaa formodenligt over den daværende Udgang til nuværende Nørrebro og den til Vesterbro) ligesom en „Dam" over Rosbæk[3]); altsaa var Søerne da opdæmmede og Adgangene imellem dem blev nu forsvarede ved Grave. I alle Fald ses her, at Byen havde Jorder til Søerne, ellers vilde det ikke have været Borgerne paalagt at gjøre Befæstningsarbejder derved, ti da havde Staden endnu ikke faaet Serridslev Mark.

Den Omstændighed, at det forbydes at holde Svin paa den nyerhvervede Serridslev Mark for den Skade, som Stadens Volde og Grave kunde lide deraf, giver intet Vidnesbyrd om,

---

[1]) Smstds. I. 360.

[2]) Dam betyder Dæmning; „Damme som er Broer og Veje" hedder det f. E. i Vognmændenes Lavsskraa 1610 (K. Dipl. II. 570).

[3]) K. Dipl. I. 333.

Kort historisk kommentar

På denne side forsøger O. Nielsen at bestemme forholdet mellem Serridslev Mark og Københavns søområde. Han argumenterer for, at byen allerede tidligt må have haft rettigheder ved søerne, hvilket understøttes af dokumenter om græsning, opdæmninger og befæstningsarbejder i 1520'erne. Teksten viser, hvordan byens militære udbygning og kontrollen med vandvejene hænger tæt sammen med ejendoms- og brugsrettighederne omkring søerne.

Resumé

Forfatteren undersøger, om Serridslev Mark strakte sig til Københavns søer. Han henviser til et borgerandragende fra 1525 og flere oplysninger om dæmninger, græsning og forsvarsarbejder ved søerne. O. Nielsen mener, at disse forhold tyder på, at byen allerede før erhvervelsen af Serridslev Mark havde jord og interesser ved søområdet. Siden slutter med en

omtale af forbuddet mod svinehold på den nyerhvervede mark, men argumentationen fortsætter på næste side.

Side 12

Serridslev.

at denne Mark stødte lige op til Voldene, ti der kan ikke menes andet dermed, end at naar Svinehjorder daglig dreves ud og ind ad Portene, kunde det let ske, at disse da gjorde den befrygtede Skade.

Den Hovedgaard i Serridslev, der ifølge Jordebogen fra c. 1370 havde et Tilliggende af 3¾ Bol eller næsten ligesaa megen Jord som de 10 Bøndergaarde tilsammen, der laa i Byen, delte selvfølgelig Skæbne med Kjøbenhavn og dens Birk under deres skiftvise Overgange mellem Biskopperne og Kongerne. Fra at være Bispens Hovedgaard blev den, da den under Erik af Pommern endelig kom i Kongens Magt, til Kongsgaard, og der er virkelig Breve fra 1433 og 1434 der nævner Serridslev Kongsgaard. Det ene Brev er udtrykkelig dateret Serridslev By og Kongsgaard (*villa Seritzlaf et in curia serenissimi principis et domini Erici*[1]); det er et Notarialinstrument, ved hvilket Dekanerne for Kjøbenhavn og Roskilde var tilstede, hvoraf maa sluttes sikkert, at det i ethvert Tilfælde var et Sted i Sjæland og sandsynligt, at det laa paa et for disse 2 Mænd belejligt Sted. Særslev i Skipping Herred synes ogsaa at have heddet Serridslev, og her var paa den Tid en Hovedgaard, men denne var ikke nogen Kongsgaard, idet den 1426 ejedes af Jep Andersen, 1447 af Sønnen Anders Jepsen og 1469 af Sønnesønnen Peder Andersen[2]). Serridslev Hovedgaard og Serridslev By laa altsaa sammen eller meget nær ved hinanden og Hovedgaarden maa søges nærmest ved Rosbæk Mølle, der vel er den Mølle der 1350 nævnes i Forbindelse med den[3]); en Hovedgaard og en Mølle maa altid søges i nær Forbindelse paa den Tid.

Den Tilladelse Kjøbenhavns Borgere før og efter 1254 havde til at lade sit Kvæg græsse lige til Rosbæk, kan stamme fra Arilds Tid, fra et Fællesskab i Henseende til Udmarker mellem Kjøbenhavn og Serridslev.

---

[1]) Pontoppidans Annaler II. 557.

[2]) Ældste Arkivregistr. II. 119. 121. 128.

[3]) Kbnh. Dipl. I. 89.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen søger at påvise, at det middelalderlige Serridslev lå i umiddelbar nærhed af København og ikke skal forveksles med Særslev i Skipping Herred. Hans vigtigste argument er eksistensen af en kongsgård i Serridslev under Erik af Pommern samt forbindelsen til Rosbæk Mølle. Teksten afspejler den store betydning, som hovedgårde og møller havde som geografiske holdepunter i middelalderforskningen.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at Serridslevs hovedgård blev kongsgård under Erik af Pommern og nævnes i kilder fra 1433 og 1434. Han afviser, at disse oplysninger kan henføres til Særslev i Skipping Herred, og mener derfor, at den københavnske Serridslev By og hovedgård lå tæt sammen, sandsynligvis nær Rosbæk Mølle. Afslutningsvis peger han på gamle græsningsrettigheder som et muligt vidnesbyrd om et ældgammelt fællesskab mellem København og Serridslev.

Side 13

Landsbyen Havn.

Iøvrigt maa vi hævde, at der intet vides eller kan vides om det gamle Havn var Udflytter fra nogen omliggende Landsby eller om den selv var nogen Adelby, fra hvilken Serridslev, Solbjerg og Valby var Torper[1]). Saa tidlig vi kan vide noget, havde Staden temlig udstrakte Jorder, der idetmindste udenfor Vesterport gik langt hinsides St. Jørgens Sø og sandsynligvis paa de andre Sider ogsaa gjorde dette, i alle Fald omfattede al Jord indenfor disse. Kjøbenhavn var en agerdyrkende By og altsaa en oprindelig Landsby[1]).

Et væsenligt Vidnesbyrd herom giver en Tiendeoverenskomst, som i et af Aarene mellem 1178 og 1201 sluttedes mellem Kjøbenhavns Sognemænd og deres Præst, hvorved tredie Delen af Korntienden (altsaa Kirketienden) henlagdes til Frue Kirkes Opbyggelse og Prydelse, hvilket i Forening med ovenstaaende stadfæster den af Dr. H. Rørdam udtalte Mening[2]), at Kjøbenhavn var en agerdyrkende By og at den kun da havde 1 Sognekirke. At Frue Kirke allerede har været til før den Tid, men da har faaet sin Bygning af Træ ombyttet med en af Sten, som Dr. L. Helveg i sin Kirkehistorie før Reformationen I. 491 mener, kan være meget sandsynligt. Naar sidstnævnte Forfatter imidlertid fastholder[3]), at Kjøbenhavn paa den Tid maa have haft flere Sognekirker, da lægger han navnlig Vægten paa, at Kapitlet allerede omtrent 1209 blev oprettet af Absalons Eftermand paa Bispesædet i Roskilde Peder Sunesen, Biskop 1191-1214, og at en saadan Indstiftelse maatte være grundet paa flere Kirker i Byen selv. Der vides imidlertid intet andet om Kapitlets Oprettelse, end hvad der omtales i et Andragende fra Biskop Joakim Rønnov til Frederik I, at Biskop Peder af Roskilde „haver funderet 6 Kannikedømmer udi samme Kollegiatkirke paa

---

[1]) Jfr. om Stadens oprindelige Forhold Forfatterens Afh. i D. Saml. VI. 289-312 og 2 R. IV. 234-50.

[2]) Kjøbenhavns Kirker og Klostre S. 8.

[3]) Kirkehist. før Reformationen II. 1039.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afviser, at der findes sikre kilder til at afgøre, om Havn var moderby for de omliggende torper eller selv udsprang af en ældre bebyggelse. Han betragter derimod København som en oprindelig landsby med betydelige jordtilliggender. Siden indgår også i en faglig diskussion om det tidlige kirkelige København, særligt spørgsmålet om Frue Kirkes alder og hvor mange sognekirker byen havde omkring år 1200.

Resumé

Forfatteren fremhæver, at Københavns ældste oprindelse ikke kan fastslås nærmere. De tidligste oplysninger viser dog en by med omfattende jordbesiddelser og landbrugsmæssig karakter. En tiendeoverenskomst fra slutningen af 1100-tallet bruges som argument for, at København dengang kun havde én sognekirke, Frue Kirke. Til slut indledes en drøftelse af domkapitlets oprettelse under biskop Peder Sunesen og dens betydning for vurderingen af byens kirkelige forhold.

Side 14

Landsbyen Havn.

de Sognekirker udi Byen og nogle udenfor“[1]), saa dette Vidnesbyrd ikke er af de aller paalideligste og maaske kan have Hentydning til Forholdet i en lidt senere Tid. 1313 havde Kapitlet af Landsbykirker Amager, o: Taarnby, Brønshøj og Rødovre; de 2 første af disse var netop dem, som Absalon 1193 fik pavelig Tilladelse til at beholde i sin Levetid, foruden Kirken i Havn. Pavens Brev herpaa har fremkaldt endel Opmærksomhed, da det var fejlfuldt aftrykt hos Thorkelin efter en Afskrift; men i Originalen staar aldeles sikkert[2]): *ecclesiam de Hafn et de Brunshoga et de Amabe, quas prius castro assignaveras, tue prouisioni regendas committimus*; altsaa: „Kirken i Havn, [Kirken] i Brønshøj og [Kirken] i Amager“, og af dette Udtryk kan ikke ses rettere, end at det indeholder Bevis for, at Kjøbenhavn ligesom Brønshøj og Amager 1193 hver endnu kun havde 1 Kirke. Afgørende synes ogsaa Tiendeoverenskomsten at være, idet alle Kjøbenhavns Indbyggere efter den ydede Korntiende til Frue Kirke og ikke til andre Kirker; hvis Byen da havde haft flere Kirker, maatte der nødvendig have været Tale om, at disse ogsaa skulde have denne Indtægt.

Det synes saaledes at være en afgjort Sag, at Kjøbenhavn, i ethvert Tilfælde da Absalon blev Ærkebiskop 1178, kun havde 1 Kirke, idet vi ikke som aldeles uimodsigeligt vil fastsætte dette Forhold for 1193, da Beviset her maaske kunde rokkes og der intet Datum er for Tiendeforeningen. Formodentlig har Absalons Borg og hans Ejendomsret over den nærliggende Landsby med den fortrinlige og nu sikre Beliggenhed, idet en aaben Kjøbstad uden Beskyttelsen af en Borg paa hine Tider ikke vilde kunne bestaa mod Sørøvernes Anfald, fremkaldt en hurtig Bebyggelse af Grunden; og de mange Aar fra 1167 til den Tid Kapitlet blev oprettet, formodentlig over 40 Aar, kan meget godt give Tid baade til Anlæg af en Kjøbstad og

---

[1]) Rørdam a. S. S. 39.

[2]) Kjøbenhavns Dipl. I. S. 3.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen fortsætter sin argumentation for, at det tidlige København kun havde én kirke, Frue Kirke. Han bruger både pavebrev fra 1193 og tiendeaftalen som bevismateriale. Siden er vigtig, fordi den knytter Københavns tidlige vækst til Absalons borg og den beskyttelse, som borgen gav mod sørøverangreb. Dermed fremhæves Absalons rolle som den centrale drivkraft bag overgangen fra landsbyen Havn til den fremvoksende købstad.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at København omkring 1178-1193 kun havde én kirke. Han henviser til et pavebrev, hvor kirkerne i Havn, Brønshøj og Amager nævnes særskilt, samt til tiendeordningen, hvor Københavns indbyggere betalte til Frue Kirke alene. O. Nielsen konkluderer derfor, at byen endnu ikke havde flere sognekirker. Afslutningsvis fremhæver han Absalons borg og dens beskyttelse som en sandsynlig forklaring på Københavns hurtige vækst i slutningen af 1100-tallet.

Side 15

Jordskyld af Gaderne ved Stranden.

dennes Fremvæxt, saa den har kunnet faa 2 eller 3 ny Kirker i de sidste Aar af dette Tidsrum, da denne Tid netop var den, der fremkaldte Massen af Kirkebygningerne i Danmark.

II. Kjøbmannahafn.

Foruden Havn (Hafn, Hafnæ[1])), der blev Stadens latinske Navn, fremtræder Byen allerede i Sakses første Omtale som „*vicus qui mercatorum portus nominatur*“, hvilket er den latinske Gjengivelse af den gamle Form for Stadens Navn Kjøbmannahafn, Kjøbmændenes Havn. Ved *vicus* forstaar Sakse nærmest en Landsby[2]), om det maaske enkelte Steder hos ham kan forklares ved en Flække, men Udtrykket Kjøbmændenes Havn fremkalder dog let Formodning om, at Stedet har været mere end en simpel Landsby. Navnlig er i den nyeste Tid en Formening om en ældre Kjøbstads Tilværelse støttet paa den Omstændighed, at „Gaderne ved Stranden“ senere ydede Jordskyld til Biskoppen, men det øvrige af Kjøbstadgrunden ikke, hvilket har ført til den Slutning, at disse Gader var „den ældste By, det Havn, der alt var til, da Kongen tilskødede sin Ven Borgen og alt dens Tilliggende“[3]). Lad os da efterse Jordebogen fra c. 1370[4]), der indeholder denne Oplysning, forat se hvilke Gader der ikke ydede Jordskyld. Det var Vestergade, Nørregade, Klædeboderne, Tydskemannegade (Skobogade og Vimmelskaft) og dens Fortsættelse (Klostret nævnes, hvilket maa være Graabrødrekloster, der dog laa i nogen Afstand fra denne Gade, og derfra 19 Grunde, den sidste ved Bjørnebrogade, nu Kjøbmagergade). Derpaa fortsættes, uden at det udtrykkelig nævnes, ned ad Østergade

---

[1]) Hafnia er en temlig sen latinsk Benævnelse.

[2]) Danske Saml. VI 292-93, J. Kinch i Aarbøger for nord. Oldk. 1874, S. 329.

[3]) A. D. Jørgensen i Aarb. f. nord. Oldk. 1872, S. 259.

[4]) K. D. I. 93-111.

Kort historisk kommentar

Her indleder O. Nielsen et nyt afsnit om **Kjøbmannahafn**, det ældste navn for København som handelsplads. Han undersøger, om byen allerede før Absalons tid havde karakter af købstad. Diskussionen tager udgangspunkt i middelalderlige jordebøger og spørgsmålet om, hvilke gader der betalte jordskyld til biskoppen. Dette bruges som led i debatten om, hvor den ældste kerne af København har ligget.

Resumé

Forfatteren afslutter først argumentationen om Københavns kirkelige udvikling og indleder derefter afsnittet **„Kjøbmannahafn“**. Han påpeger, at Saxo omtaler byen som „Kjøbmændenes Havn“, hvilket antyder en handelsfunktion ud over den almindelige landsby. Herefter gennemgår han teorien om, at „Gaderne ved Stranden“ udgjorde den ældste bykerne, fordi de betalte jordskyld til biskoppen. Til undersøgelsen anvender han jordebogen fra omkring 1370 og begynder en opregning af de gader, der havde særlige jordskyldsforhold.

Side 16

Jordskyld af Gaderne ved Stranden.

med 19 Grunde, den sidste er en Jord ved Rødeport, der maa være Østerport[1]). Ved denne nævnes Slottets Kaalhave og der omkring 4 andre Grunde, den ene igjen nærved Bjørnebrogade, saa vi maa antage at disse sidste laa i Egnen omkring Pilestræde; dernæst følger en Mængde Grunde, og der omtales Byens almindelige Rende eller Grav (*communis fossura*), Rosengaarden, hvilket alt maa være hvad der ligger vesten for Kjøbmagergade, især da derpaa følger Grundene østenfor samme Gade, blandt hvilke Grønnegade nævnes. Det følgende indeholder den øde Del af Byen, der har ligget omkring S. Klemens Kirke. De Gader, der ydede nævnte Jordskyld, har altsaa ligget mellem Tydskemannegade og Østergade paa den ene Side og Stranden paa den anden; Grundene i disse Gader opregnes ogsaa i

Jordebogen, og deri nævnes Grunde ved Ladbro, Nikolaj Kirkegaard og Østergaard, samt i Overskriften „ved Stranden nær Graven“; da de begynder fra Vest, saa har de begyndt ved Gravens daværende Udmunding i Havet eller omtrent ved Farvergade.

Naar der i første Del af ovennævnte Fortegnelse ikke synes at være nævnt de Grunde, der laa paa den sydlige Side af Tydskemannegade og Østergade ud til disse Gader, ser man, at det ogsaa er dem der har ydet den omtalte Jordskyld tilligemed alt hvad der laa mellem dem og Stranden. Efter nuværende Forhold er det et stort Stykke, men dengang var der virkelig kun en smal Strimmel Jord mellem disse Gader, navnlig Vimmelskaftet, og Stranden. Det er saa heldigt, at vi har Oplysning om flere Steder, hvortil Stranden øjensynlig har gaaet op. Saaledes nævner en Optegnelse fra Slutningen af det 17de Aarh.[2]): „I Raadhusstræde blev Aar 1660 en Kælder opkast paa Hans Villadsens Byggetoft, da fandtes nede i Jorden et Brokar af Tømmer ophugget, med Kampesten fyldt, og en Baad derved liggende“[3]). Ved at forfølge denne Ejendom

---

[1]) Roskildes Østerport hed ogsaa Rødeport (Aarb. f. nord. Oldk. 1874 S. 426).

[2]) Langebeks Excerpter Nr. 42.

[3]) Jfr. Orig. Hafn. 15-16.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forsøger her at rekonstruere Københavns middelalderlige kystlinje og bygrænser ved hjælp af jordebøger og grundfortegnelser. Argumentet er, at de jordskyldpligtige grunde langs stranden markerer den ældste og mest værdifulde del af byen. Omtalen af fundet af en båd og brokar under Raadhusstræde bruges som indicium for, hvor langt havet tidligere har strakt sig ind i byen.

Resumé

Forfatteren gennemgår de grunde og gader, der ydede jordskyld til biskoppen, og placerer dem i området mellem Østergade, Tydskemannegade og strandlinjen. Han argumenterer for, at den ældste bebyggelse lå på en smal landstrimmel langs kysten. Til støtte for rekonstruktionen af den gamle strandlinje anfører han blandt andet et fund fra 1660 af en båd og rester af et broanlæg under en ejendom i Raadhusstræde.

Side 17

Jordskyld af Gaderne ved Stranden.

gjennem Grundtaxterne til vore Dage, ses det at Hans Villadsens Gaard var en Del af Gadenumer 4 i Raadhusstræde, altsaa nær ved Nytorv. Samme Optegnelse beretter videre: „I Badstuestræde, da en Kælder opkastedes paa Thomas Dobbelstens Byggetoft, fandtes nede i Jorden en Skude bunden til en Pæl“. T. Döbbelstens Ejendom nævnes i Grundtaxten 1689 og er nu Gadenumer 11 i Badstuestræde. Naar videre fortsættes: „I Vimmelskaftet Nr. — blev i lige Maade fundet et Anker nede i Jorden“, saa maa vi vel beklage at vi ikke kan finde denne Grund efter den Paavisning, men det er i en nyere Tid oplyst[1]), at det ved Udførelsen af et nyt Kloakanlæg 1860 i Store Kjøbmagergade opdagedes, at Stranden har gaaet lige op til Helliggjestesstræde, at der har været Landingsbro mellem Østergade og Silkegade og i samme Egn i sin Tid et Vandløb udmundet, hvilket formodenlig har været den ældste Bygrænse paa den Side. Den Tid, da Stranden gik lidt op paa Kjøbmagergade over Højbroplads og Amagertorv maa være samtidig med den Tid da ovennævnte Landingspladser i Raadhus- og Badstuestræde var til, ti disse Steder ligger lige højt over Havet; Stranden har

gaaet i lige Linie fra omtalte Ejendom i Raadhusstræde til Hjørnet af Lille Helliggjestesstræde og Amagertorv. Vi véd ogsaa, at „Strandbadstuen“, der ifølge sit Navn har ligget i Stranden, omtrent har ligget paa Hjørnet af Kompagnistræde[2]). Gaderne ved Stranden har saaledes kun været Grundene langs Stranden og de smaa korte Badstue- og Hyskenstræde, der næsten kun har været Bagbygninger til Vimmelskaftet. Paa den anden Side af Højbroplads har Nikolaj Kirkegaard formodenlig gaaet ud til Stranden, men om Forholdene der omkring vides kun lidet fra gammel Tid; det vides dog,

---

[1]) Af Løjtnant S. Fritz i Industriforeningens Kvartalskrift 1862 65-73.

[2]) 1460: en Grund nordvest fra Strandbadstuen paa et Hjørne (K. Dipl. I. 198); 1485: en Grund norden ved det Stræde, som er fra Danske Kompagni ud østen næst Strandbadstuegaarden (K. Dipl. II. 152).

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forsøger at rekonstruere Københavns ældste kystlinje ved hjælp af arkæologiske fund og ældre ejendomsoplysninger. Fund af både, ankre og broanlæg under de nuværende gader bruges som beviser for, at havet tidligere strakte sig langt ind i middelalderbyen. Dette er et vigtigt led i argumentet for, hvor den oprindelige handelsplads og de ældste strandgader har ligget.

Resumé

Forfatteren fremfører flere indicier for Københavns gamle strandlinje. Fund af en skude i Badstuestræde, et anker i Vimmelskaftet og undersøgelser ved kloakarbejder i 1860 tyder på, at havet tidligere nåede op til Helliggjestesstræde, Amagertorv og området ved Højbroplads. O. Nielsen konkluderer, at de jordskyldpligtige strandgader kun udgjorde en smal bebyggelsesstrimmel langs kysten, mens store dele af det nuværende centrum dengang lå tæt ved vandet.

Side 18

Gamlebodehavn.

at der mellem Østergade og Stranden kun var lidet bygget og det først var fra det 16de Aarh. af, at de store ubebyggede Grunde her udlagdes til Byggepladser. De Ejendomme, vi i Jordebogen ser nævnede tilsidst, betegnes ogsaa oftest som „Jorder“, ikke „Gaarde“[1]). Vi kan ikke se, hvorledes Tallet af de omtalte Grunde er fordelt paa begge Sider af nuværende Højbroplads, men det synes dog at de fleste falder paa den Egn ved Nikolaj Kirke, hvor saa godt som hele Strækningen endnu i det 15de Aarh. tilhørte Kongen. Den oprindelige By, som Jørgensen vil søge langs Stranden, kan han efter det foreliggende ikke søge i den smalle Jordstrimmel mellem Vimmelskaftet og Stranden, men den kan kun søges omkring Nikolaj Kirke, nærved Østergaard og nærved Gamlebodehavn.

I Efterskriften til Stadsretten 1294 siges, at Biskoppens verdslige og gejstlige Ret[2]) strækker sig fra Tuleshøj til Gamlebodehavn, Amager, Saltholm, Kjøbenhavn og hvad der ligger imellem. Om Gamlebodehavn findes heldigvis en Oplysning fra Grevens Fejde. Under Kjøbenhavns Belejring 1535 indesluttedes Byen fra Søsiden først i November[3]). I den Anledning udstædtes 2 Kongebreve, der vel kun kendes i udaterede Uddrag, men hvis Hovedindhold er klart nok:

„Item dette skal gives Amiralerne for paa Skibene, først at de ville fortøve at forsænke Gamlebodyb og det andet, ti at der er bestilt Skuder dertil, som ufortøvet fremkomme skal.

— Item at nogle løber for Gamlebodyb til saa længe at samme Skuder komme did.“

Det andet Uddrag er saaledes:

„et Brev til Stubbekjøbing, at vi forundrer, hvorfore deres Jagt uden Forlov saa er løben hjem, at hun kommer straks igen og løber i Kallebosund til vor Bojert, som Jep Thorsen

---

[1]) Af de 135 Grunde var kun 58 Gaarde. I enkelte af dem der nævnes som „terra“ eller „fundus“ opføres faste Beboere, men de fleste af dem synes kun at være bebyggede med Boder.

[2]) Hermed maa forstaas hele Byen med Birket, se S. 23 Anm.

[3]) Pal. Müller: Grevens Fejde II. 185.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen vender sig her mod spørgsmålet om Københavns ældste havneområde. Han afviser, at den oprindelige bykerne skal søges langs hele strandlinjen ved Vimmelskaftet og mener i stedet, at den snarere lå omkring Nikolaj Kirke, Østergaard og Gamlebodehavn. Oplysninger fra Grevens Fejde anvendes som sjældne kilder til havneforholdene i det gamle København og til identifikationen af sejlløb og havneområder.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at området mellem Østergade og stranden længe var sparsomt bebygget, og at den ældste bykerne derfor næppe lå her. Han placerer i stedet det oprindelige Havn omkring Nikolaj Kirke og Gamlebodehavn. Dernæst undersøger han omtaler af Gamlebodehavn i middelalderlige og senere kilder, især i forbindelse med Københavns belejring under Grevens Fejde i 1535, hvor havne- og sejlløbsforhold spiller en vigtig rolle.

Side 19

Gamlebodehavn.

er paa“[1]). De 2 Dyb, der skulde tilstoppes, var følgelig Havnens 2 Indløb, det ene Kallebosund, hvis Beliggenhed ved Havnens vestlige Indløb er bekjendt nok og ovenfor omtalt; det andet Gamlebodyb, der følgelig er tæt ved Gamlebodhavn, om ikke det samme, og altsaa Havnens østre Indløb. Her paa Holmene ved Nikolaj Kirke, ti Gammelholm, det gamle Bremerholm, var næppe til i Byens ældste Tid uden som en mindre Holm men er efterhaanden opfyldt Jord, maa der have været Forhold, der har bevirket Navnet Gamlebodehavn, og disse søger vi da i Kjøbmandsboder, der til Forskel fra nyere Boder kaldes gamle Boder; det 13de Aarhundredes ny Boder var saa vistnok Kjøbstadens paa Torvet. Men ved Navnet gamle Boder ledes vi hen til Forstaaelse af den ofte omtalte gamle Jordskyld.

Jordskyld er og har altid været den Afgift, som en Bruger af en Grund har ydet Ejeren; saaledes yder de fleste udenbys Grunde endnu Jordskyld til Byen, der ved deres Bebyggelse var Ejer. Naar Biskoppen har faaet Jordskyld af de omtalte Grunde ved Stranden, da har han været Ejer af Grunden, medens Husene der stod derpaa selvfølgelig ikke tilhørte ham. Ved Fiskerlejerne (dette Ord ikke i nuværende Betydning men i Middelalderens eller i Vestjyllands), hvor visse Tider om Aaret en stor Menneskemasse kom sammen for at fiske og handle, ydedes Bodegæld af Grunden, hvorpaa Boderne stod. Dragør, hvor der næppe var fast Beboelse førend i det 17de Aarh., er et nærliggende Exempel derpaa. I en Jordebog over Amager 1518 (i Geh. Ark.) nævnes der ingen anden Afgift af Dragør end Told. Dragør var

kun Stranden til en Del af Magleby Mark, og da den fik fast Bebyggelse, maatte Indbyggerne yde Græspenge til Magleby[2]), ja Bodegælden har her endog Navnet Jordskyld i flere Kongebreve[3]). I gamle Tider, længe før Absalon fik Kjøbenhavn

---

[1]) D. Mag. 3 R. V. 260, 310.

[2]) Vidensk. Selsk. Skr. 1747, III. 138-39.

[3]) K. Dipl. II. 314, 315.

Kort historisk kommentar

På denne side fremsætter O. Nielsen sin forklaring på navnet **Gamlebodehavn**. Han forbinder navnet med ældre handels- eller fiskerboder ved havnen og ikke med en egentlig bydel. Samtidig giver han en udførlig forklaring på begrebet **jordskyld**, som han ser som nøglen til at forstå de særlige ejendomsforhold langs Københavns ældste strandzone. Sammenligningen med Dragør viser, hvordan midlertidige handels- og fiskepladser kunne udvikle sig til faste bebyggelser.

Resumé

Forfatteren identificerer Gamlebodyb som havnens østlige indløb og knytter Gamlebodehavn til området ved Nikolaj Kirke og de ældste holme. Han argumenterer for, at navnet udspringer af gamle købmands- eller fiskerboder, som har ligget her før senere bebyggelser. Dernæst forklarer han jordskyldens betydning som afgift til grundejeren og sammenligner forholdene med Dragør, hvor lignende afgifter kendes fra historiske kilder. Teksten afsluttes midt i en videre argumentation om tiden før Absalons overtagelse af København.

Side 20

Gamlebodehavn.

til Gave af Kongen, har her paa Stranden udviklet sig en Markedsplads; Byens Herre har faaet Afgift af Grunden, hvorpaa Kjøbmandsboderne stod, og er vedbleven at være Strandens privatretlige Herre, ogsaa efterat den har faaet fast Bebyggelse, men da har Bodegælden faaet Navn af Jordskyld. En saadan Opfattelse synes at ligge langt nærmere end at søge en gammel Kjøbstad i disse Egne, af hvilke den ene Del langt hen i Tiden saa godt som var ubebygget og den anden en smal Jordstrimmel. Det vilde ogsaa være underligt, om man aldrig skulde have truffet paa lokale Navne, der kunde tyde paa en saadan gammel Kjøbstads Tilværelse. Paafaldende vilde det tilmed være, om man, efterat den faste Borg var anlagt, havde flyttet Byens naturlige Midtpunkt indad og fjernere fra denne. Tværtimod tyder alt paa Gammeltorv med de derfra udgaaende Nørregade, Vestergade, Klædeboderne, der er en Del af det oprindelige Torv, Frue Kirkes Nærhed og det ældste Raadhus i Klædeboderne som Stadens oprindelige Udgangspunkt, hvor Landsbyen stod, medens Tydskemannegade nærved Stranden peger hen paa den Omstændighed, der ændrede Navnet fra Havn til Kjøbmandhavn.

Ogsaa andre Steder i Norden har baaret Navnet Havn uden derfor at gjøre Krav paa anden Herlighed end den vi tillægger det ældste Kjøbenhavn; saaledes fandtes i Haalogaland Handelslejet Harðstaðahöfn, almindeligvis kun kaldet Höfn[1]). Paa Island omtales i Landnáma Gaarden Höfn. I Slutningen af Stednavne kan vi f. E. henvise til Kallehave i Sydsjæland, der først hed Skaningæhafn[2]), hvor der ej heller kan tænkes paa nogen Kjøbstad; dens oprindelige Navn har formodenlig ogsaa været Hafn, men som et Fiskerleje, hvortil navnlig Skaaninger søgte, faaet Navnet ændret efter disse. Jeg antager Forholdet saaledes, at i den graa Oldtid, da de første Nybyggere nedsatte sig her, fandt de en Havn,

[1]) P. A. Munch Norges gl. Geografi 61.

[2]) Min Udgave af Valdemars Jordebog 118.

Kort historisk kommentar

Nielsen argumenterer imod teorien om, at der før København skulle have ligget en ældre købstad på stedet. Han ser i stedet udviklingen som en gradvis overgang fra landsbyen Havn til en markedsplads og senere købstad. Argumentationen bygger på stednavne, gadenet og torvedannelser i middelalderens København. Samtidig sammenligner han med nordiske lokaliteter, hvor navnet *Havn/Höfn* blot betegner et havne- eller landingssted uden at være en by.

Resumé

Forfatteren mener, at handelslivet ved stranden voksede frem omkring en markedsplads, hvor grundejeren opkrævede afgifter af købmændenes boder. Han afviser tanken om en ældre ukendt købstad i området og peger i stedet på Gammeltorv, Frue Kirke, det ældste rådhus og de udgående gader som spor efter den oprindelige bebyggelse. Ifølge Nielsen lå byens første centrum ved den gamle landsby, mens handelen ved stranden efterhånden gav anledning til navnet Kjøbmandhavn. Han støtter sin opfattelse ved at vise, at navnet Havn også mange andre steder i Norden blot blev brugt om naturlige havnepladser, fiskerlejer eller handelssteder. Teksten fortsætter med en forklaring på de første bosætteres valg af stedet.

Side 21

Østergaard.

og derefter kaldtes den Gaard eller By her opstod „at (ved) Havn“ og siden alene Havn. Med Hensyn til Slottet har samme Forfatter, der har tillagt Staden en høj Alder, ogsaa søgt at forene de 2 Udtryk: Sakses „en ny Befæstning paa Holmen“ og Pavebullens „Borgen Havn, som Kong Valdemar gav dig“ saaledes, at Absalon har faaet en ældre Borg her, der skal være Gaarden Østergaard i Nærheden af Nikolaj Kirke, og derefter opført en ny paa Slotsholmen. I Sakses Betegnelse „*novo castelli fundamento*“ ligger ganske vist en Tvetydighed, men han bruger det samme ved Kalundborg: „*novi munimenti præsidio*“, hvor man dog aldrig har paastaaet at der har været nogen Befæstning førend Esbern Snares. Der har ej heller nogensinde været Tale om at oversætte paa anden Maade end „fra ny af“; selv den gamle Oversættelse fra Slutningen af det 15de Aarh.[1]), da Mindet om den formentlig ældre Borg dog ikke har været forsvundet, ja da den endnu maa have været til, oversætter: „Det samme Aar byggede Absalon et lidet Slot af ny“.

Den Gaard, der skal have været den ældre Borg, er den saakaldte Østergaard, der 1298 maaske har været omgivet af en Grav[2]) og som tilhørte Biskoppen; 1328 fremtræder den tydelig som en Avlsgaard til Slottet, idet der som Inventarium nævnes 3 Plovheste og 6 Plovjern[3]); endelig nævnes den i Jordebogen fra c. 1370[4]); af denne ses ogsaa hvor den laa, ti i Brevet af 1298 faar Sorø Kloster en Grund mellem Østergaards Grav og Havet nærved Muren, og denne Grund siges i Jordebogen fra c. 1370 at ligge ved Nikolaj Kirkegaard. Man maa derefter formode, at Vandet har gaaet op til Nikolaj Kirkegaards vestre Side og at en Mur har gaaet ud mod Stranden; at ovennævnte Grund har ligget sønden

[1]) K. Dipl. I. 250.

[2]) Kbnh. Dipl. I. 34. Østergaards Grav kan ogsaa betegne Byens Grav ved Østergaard, som St. Klemens Kirkes Grav er Stadsgraven tæt ved denne Kirke.

[3]) smstds. I. 69.

[4]) smstds. I. 95.

Kort historisk kommentar

Her tager O. Nielsen stilling til teorien om en ældre borg ved Østergaard nær Nikolaj Kirke. Han afviser ikke helt muligheden, men understreger, at Saxos formuleringer snarere peger på, at Absalon byggede sin borg på Slotsholmen "fra ny af". Østergaard fremstår i kilderne først og fremmest som en bispelig avlsgård knyttet til slottet. Samtidig bruges oplysninger om Østergaards beliggenhed til at rekonstruere den ældste kystlinje omkring Nikolaj Kirke.

Resumé

Forfatteren diskuterer teorien om, at Absalon skulle have overtaget en ældre borg ved Østergaard og derefter bygget en ny borg på Slotsholmen. Han argumenterer for, at samtidige og ældre oversættelser af Saxo snarere viser, at borgen på Slotsholmen blev opført som et nyt anlæg. Derefter gennemgår han kilderne om Østergaard, som beskrives som biskoppens avlsgård, og lokaliserer den til området ved Nikolaj Kirkegård. Oplysningerne bruges til at belyse både Østergaards funktion og Københavns ældste topografi.

Side 22

Kjøbstadens Oprettelse.

for Kirkegaarden og Østergaard østen derfor; altsaa er Jørgensens Mening rigtig at Østergaard er det samme som den senere Vingaard. Her var længe en stor Plads, der ikke var bebygget og som førend det 16de Aarh. strakte sig lige til Østergade. Det er ogsaa meget muligt, at Østergaard har været en gammel Kongsgaard, hvor Kongens Foged boede, som havde Tilsyn med Markedet og med at Kongens Interesser der haandhævedes. Men om den just paa Absalons Tid har været en Borg er ikke sandsynligt, men det er muligt. Dens Navn Østergaard synes dog nærmere at hidrøre fra Byens eller Slottets Standpunkt, og kan ikke godt være noget oprindelig Navn. I Stadens dobbelte Navn paa Sakses Tid kan ikke ses andet end at det netop maa stamme fra de Kjøbmænd, der kom her i Markedets Tid og kjøbslog; en Kjøbstad i nuværende Betydning uden et saadant Marked havde saa lidt med Kjøbmænd at gjøre, at den ikke kunde faa Navn derefter.

Overlærer Kinch har nylig paavist i sine grundige Bidrag til en Tekstkritik af Sakse[1]), at der haves et historisk Vidnesbyrd om Kjøbenhavns Alder som Kjøbstad i Sakses Omtale deraf. Før 1167 kalder han den *vicus*[2]), men 1171 *urbs* (absalonica), hvormed Sakse betegner en befæstet Kjøbstad. „Vi have vistnok her et paalideligt Vidnesbyrd baade om Byen Kjøbenhavns Alder og om at den ligesaavel som Borgen betragtedes som en Stiftelse af Absalon, siden den benævntes efter ham“. Med Hr. Kinchs Fortolkning af Sakse, der forbinder nøje Kendskab til den klassiske Literatur med grundigt Studium af vore egne Kilder, maa vi slaa os til Ro; Byens Mure omtales allerede i den ældste Stadsret, og Mure ud mod Stranden, (hvorpaa efter Sakse de vendiske Sørøveres Hoveder blev opsatte) nævnes i det ovenfor omtalte Skøde af 1298.

---

[1]) Aarbøger for Oldk. 1874 328-29.

[2]) Hr. Kinch er altsaa enig med mig i Opfattelsen af *vicus*.

Kort historisk kommentar

På denne side tager O. Nielsen direkte stilling til spørgsmålet om Københavns grundlæggelse som købstad. Han accepterer i hovedsagen Kinchs fortolkning af Saxo, hvorefter København udviklede sig fra en *vicus* (landsby eller mindre bebyggelse) til en *urbs* (befæstet købstad) i forbindelse med Absalons virksomhed. Dermed bliver Absalon ikke blot borgbygger, men også den person, som den middelalderlige tradition knyttede selve købstadens fremkomst til.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at Østergaard sandsynligvis svarer til den senere Vingaard, og at den kan have været en kongsgård, men næppe en egentlig borg på Absalons tid. Han fremhæver, at navnet Kjøbmannahavn må være opstået på grund af markedshandelen og de tilrejsende købmænd. Med støtte i Kinchs fortolkning af Saxo konkluderer han, at København før 1167 omtales som *vicus*, men i 1171 som *urbs*, hvilket opfattes som et vigtigt vidnesbyrd om byens udvikling til befæstet købstad under Absalon.

Side 23

Kjøbstadens Oprettelse.

I Midten af det 12te Aarhundrede laa her altsaa en Landsby Havn med sin Sognekirke, helliget Vor Frue, til hvilken desuden søgte de omkringliggende Landsbyer Serridslev, Solbjerg og maaske mere af det der siden blev Birket under Slottet[1]). Paa Landsbyens Strand havde udviklet sig et Marked, hvor fremmede søgte paa Fiskeriets Tid og hvor Kongen nød en Afgift af den Grund, paa hvilken disses Boder var byggede; dette Marked holdtes i den ældste Tid navnlig i Egnen omkring Nikolaj Kirke, hvorefter Gamlebodehavn og senere Gammelstrand havde Navn, medens Markedspladsen ogsaa senere var udstrakt langs den hele Strand ligeoverfor den senere Slotsholm. Denne Markedsplads har ændret hele Byens Navn fra Havn til Kjøbmandshavn. De Forfattere, der har ment, at Kjøbenhavn oprindelig var et Fiskerleje, har altsaa for saa vidt Ret, naar man tager dette Ord i den samme Mening som f. Eks. Dragør, der i Middelalderen var ubeboet undtagen paa Markedets Tid, og ikke som f. Eks. Skovshoved, men Kjøbenhavn var tillige en Landsby med Sognekirke og temlig udstrakte Marker.

Biskop Absalon opbyggede den faste Borg paa Slotspladsen, omgav Landsbyen Havn med Fæstningsværker og omdannede den til en Kjøbstad, der hurtig tiltog, saa den allerede 40 Aar efter kunde have et Domkapitel og maaske flere ny Sognekirker.

Vi maa paa dette Sted omtale den af den berømte Nordmand P. A. Munch fremsatte Formodning om at det i

---

[1]) Birket søgte efter Frue Kirkes Oprettelse til Kollegiatkirke siden Petri og St. Klemens Kirke og lagdes efter Reformationen igen til Frue Kirke (Rørdams Kirker og Klostre 223, 235). Birket gik ifølge Tillægget til Stadsretten 1294 fra Tuleshøj (ved Skovshoved eller Vigerslev) til Gamlebodehavn, og indbefattede desuden Amager og Saltholm. Biskoppens Vragret strakte sig imellem Skovshoved og Rødovre Aa (Awarthæhæa, K. Dipl. I. 24), hvor vi altsaa ser Grænsen for Bispens Ejendomme i Sokkelunds Herred, da Strandretten selvfølgelig strakte sig udenfor de ham tilhørende Byer.

Kort historisk kommentar

Denne side sammenfatter O. Nielsens opfattelse af Københavns tidligste udvikling. Han ser Havn som en landsby med sognekirke og et sæsonbetonet marked ved stranden. Markedets

betydning blev så stor, at byen fik navnet Kjøbmandshavn. Absalons vigtigste indsats var efter denne opfattelse ikke at grundlægge stedet fra grunden, men at befæste og udvikle den eksisterende bebyggelse til en egentlig købstad.

Resumé

Forfatteren konkluderer, at Havn i midten af 1100-tallet var en landsby med Vor Frue Kirke og et betydeligt marked ved stranden omkring det senere Gammelstrand. Markedet tiltrak handlende og fiskere og gav anledning til navnet Kjøbmandshavn. København var derfor både landsby og handelsplads. Absalon opførte borgen på Slotsholmen, omgav byen med forsvarsværker og omdannede den til en voksende købstad, som allerede få årtier senere havde domkapitel og flere kirkelige institutioner.

Side 24

Absalons Gave.

Oldtiden berømte Haløre Marked holdtes ved Kjøbenhavn. Munch drager den Slutning, at da Haløre ophører at nævnes ved den Tid Kjøbenhavn træder frem, er de to Steder det samme med forskjellige Navne. Da nærværende Forfatter paa et andet Sted udførlig har paavist[1]), at Haløre er Byen Hulerød og Dronningemøllen ved Esrom Kanals Udløb og at her endnu i det 16de Aarh. var et Udskibningssted, saa vil det her være nok alene at omtale denne Hypotese, der i sin Fremstilling er tiltalende og i og for sig ikke kunde stride imod hvad ovenfor er fremsat.

III. Kjøbenhavn gives til Biskop Absalon.

Aar 1167 hærjede Nordmændene Erling Skakke og Orm Kongsbroder paa de danske Kyster, idet de havde sluttet et hemmeligt Forbund med den danske Prins Buris Henriksøn. Kong Valdemar fik paa et Vendertog Underretning herom, vendte tilbage og lod Buris fængsle. De norske overvandt derpaa den tilbagevendte jydske Ledingsflaade ved Dyrsaa og plyndrede Grenaa, hvorpaa de styrede mod den By som kaldes „Køpmannehavn“, som Sakse udtrykker sig.[2]) Men her stod Biskop Absalon med Sjællænderne og hindrede dem i Landgangen. Skjønt han vidste, at Nordmændene var dygtige Bueskytter, stillede han sig dog paa Stranden med 15 Mand tilfods forat vise hvor lidt han frygtede dem. For at fremskynde Angrebet gik Nordmændene derpaa i Baadene, men ved disses gyngende Bevægelse hindrede Pilene i at ramme og faldt dels paa Jorden dels i Vandet, saa Baadene maatte vende om, hvorpaa nogle Mænd sendtes i Land forat underhandle; der bestemtes da at Erling og Absalon næste Dag skulde mødes med lige Vaaben og et lige stort Følge. Dette skede, og Absalon tillod Erling at lade hente fersk Vand til sine Folk, hvorpaa han drog bort. Man maa med

---

[1]) D. Saml. VI. 295-99, 2 R. IV. 250.

[2]) „ad vicum qui mercatorum portus nominatur“.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afviser P. A. Munchs teori om, at det berømte middelaldermarked Haløre skulle have ligget ved København. Han henviser til sin egen forskning, som placerer Haløre ved Esrom Kanal. Herefter indledes bogens tredje hovedafsnit om overdragelsen af København til Absalon. Fortællingen bygger på Saxos skildring af de norske angreb i 1167 og fremstiller Absalon som Københavns forsvarer allerede før byens egentlige storhedstid.

Resumé

Siden afslutter diskussionen om Haløre Marked og indleder afsnittet om, hvordan København kom i Absalons besiddelse. Under de norske høvdinge Erling Skakkes og Orm Kongsbroders angreb på Danmark i 1167 sejlede nordmændene mod Købmandshavn. Absalon forhindrede deres landgang og optrådte med stor personlig dristighed under forhandlingerne. Beretningen markerer begyndelsen på fortællingen om Absalons rolle i Københavns udvikling.

Ud fra de sider, vi har gennemgået (ca. side 13-24), fremstiller O. Nielsen **Absalon som den afgørende skikkelse i Københavns forvandling**, men ikke som grundlægger af stedet fra intet.

Havn før Absalon

Ifølge Nielsen fandtes der allerede før Absalons tid:

- Landsbyen **Havn**.
- En sognekirke, den senere **Vor Frue Kirke**.
- Et marked ved stranden, især omkring det senere **Nikolaj Kirke/Gammelstrand**.
- Fiskeri, handel og tilrejsende købmænd.
- Betydelige jorder knyttet til bebyggelsen.

Havn var altså allerede både landsby og handelsplads.

Absalons indsats

Absalons betydning var, at han:

1. **Modtog København af kong Valdemar.**
2. **Opførte borgen på Slotsholmen.**
3. **Beskyttede området militært**, blandt andet mod sørøvere og fjendtlige flåder.
4. **Anlagde befæstninger omkring byen.**
5. **Skabte tryghed for handel og bebyggelse.**
6. **Udviklede Havn til en egentlig købstad.**

Købstadens vækst

Nielsen mener, at den sikkerhed, som borgen og befæstningerne gav, førte til:

- Hurtig befolkningstilvækst.
- Udvidelse af handelen.
- Oprettelsen af et domkapitel.
- Flere kirker.
- Fremvæksten af middelalderbyen København.

Nielsens hovedkonklusion

Nielsen sammenfatter i praksis udviklingen sådan:

Havn eksisterede før Absalon som landsby og markedsplads, men Absalon gjorde stedet til en befæstet købstad og skabte grundlaget for det København, der senere blev rigets vigtigste by.

Dermed bliver Absalon hos O. Nielsen ikke Københavns skaber i absolut forstand, men **byens egentlige udvikler og grundlægger som købstad**.

Side 25

Absalons Gave.

Munch[1]) sluttte at Sakse i sin Fortælling har forbigaaet flere Biomstændigheder, da der ellers ingen Grund var for ham til at vise sig saa føjelig mod Fjender, der kort i Forvejen havde plyndret de danske Kyster og været i Ledtog med Landsforrædere.

Samme Aar, fortæller Sakse umiddelbart efter, byggede Absalon forat hindre Angreb fra Søsiden paa en Ø i Havet en Borg af ny og ydede ved en liden Befæstning Fædrelandet stor Hjælp, ti dens Beliggenhed afskrækkede fjendtlige Skibe fra Landgang og gjorde den nærmeste Del af Havet sikkert for de indfødte. Sakse siger vel ikke med rene Ord, at det var ved Kjøbenhavn Absalon anlagde denne Borg, og baade ældre og nyere Forfattere har gættet paa Hjelm, Samsø og Sprogø.[2]) Men allerede en gammel Forfatter fra Slutningen af det 15de Aarh., som Suhm omtaler[3]) og hvis Uddrag af Sakse nu er trykt[4]), og efter ham Petrus Olai, Hvitfeld, Suhm og mange andre fortolker Stedet som sigtende til Kjøbenhavn. Sakse selv giver ogsaa nærmere Vejledning, ti ved Aar 1171 omtaler han at Absalon ved Stevns Klint opsamlede alle de glatte Stene, der var skikkede til at kaste med, forat bruge dem til Forsvar af den „Borg, som han havde anlagt i Kjøbenhavn".[5]) Med denne Ladning kom han til Borgen, hvor han gik i Bad. Her hørte han, at Folk, der stod udenfor Badstuen, talte om, at de saa et Sørøverskib komme nord fra, og skjønt han kun var halv færdig, iførte han sig dog i en Hast Klæderne, ilede ned til Skibet, der endnu laa tiltaklet i Havnen, og for afsted ledsaget af sin Staller Niels, der førte et andet Skib, fangede Sørøverne og lod deres Hoveder afhugge og sætte paa Stager paa Stadens (absalonica urbs) Mure, hvor Sjællænderne kort i Forvejen havde fæstet andre Sørøveres Hoveder. Da Erke-

---

[1]) Det norske Folks Historie IV. 23.

[2]) Se f. Eks. Saxo ed. Müller S. 810 Not. 2.

[3]) Danm. Hist. VII. 700.

[4]) K. D. I. 249-50.

[5]) *quod in publico negotiatorum portu condiderat.*

Kort historisk kommentar

Denne side behandler spørgsmålet om Absalons borgs beliggenhed. O. Nielsen argumenterer imod teorier, der placerer borgen på Hjelm, Samsø eller Sprogø, og fremhæver i stedet kilder, der knytter den til København. Særligt vigtig er Saxos omtale af den borg, som Absalon havde anlagt i København, og som blev forsvaret med kampesten fra Stevns Klint.

Resumé

Nielsen gennemgår forskellige historikeres fortolkninger af Saxos beretning om den borg, som Absalon opførte for at beskytte landet mod sørøverangreb. Selv om Saxo ikke direkte siger, at borgen lå i København, mener Nielsen, at både senere historikere og Saxos egne oplysninger peger i den retning. Som støtte anfører han fortællingen om, at Absalon i 1171 samlede sten ved Stevns Klint til forsvar for den borg, han havde anlagt i København. Siden afsluttes med en dramatisk episode, hvor Absalon under et bad får melding om sørøvere, skynder sig til havnen, forfølger dem og lader deres hoveder opstille på byens mure som advarsel.

Side 26

Absalons Gave.

biskop Eskil 1178 forlod Skaane forat drage til Frankrig, tog han først til Kjøbenhavns Borg (*castellum*), hvor Absalon behandlede den gamle, svagelige Mand med stor Venlighed og ledsagede ham paa sit eget Skib til Slesvig. Da Absalon 1180 blev fordreven fra Skaane, raadede man ham til at skjule sig, men han svarede, at det ikke var hans Sæd at krybe i Skjul, men at det var ham hæderligere at begive sig til den Borg, han havde i Sjæland[1]).

Da det, som anført, fire Aar efter at Absalon siges at have opført en Borg paa en Ø i Havet (eller en Holm), udtrykkelig fortælles, at han havde bygget en Borg i Kjøbmandhavn, og der ingensinde ellers omtales nogen anden ham tilhørende Borg ved Havet, saa er der ingen Tvivl om at Sakse paa alle ovennævnte Steder mener Kjøbenhavns Borg. Det vides nu tilmed at Absalon har faaet Havn i Gave af Kong Valdemar, som straks skal vises, men Tiden derfor kendes ikke sikkert. Det er sandsynligt, at Kongen har givet sin Ven Havn og det andet Gods allerede før Erlings og Orms Angreb, og at Absalon da var i Færd med Værker til Stedets Forsvar eller Kjøbstadens Indrettelse, siden han netop befandt sig paa dette Sted. Men i alle Fald synes Borgens Opførelse at være sket som en Følge af det norske Angreb, ved hvilken Lejlighed man saa hvor let tilgængelig Stranden var for fjendtlige Anfald.

Desværre er Kongens Gavebrev til Absalon ikke mere til, og dets Indhold kendes kun af de pavelige Stadfæstelser, efterat Absalon havde givet det samme Gods, som han havde faaet af Kongen, til Roskilde Bispestol. Deri nævnes baade Borgen og Landsbyen (*villa*), men da vi véd at Absalon byggede hin længe før Udstædelsen af det første af disse Pavebreve (1186), saa tør vi ikke af disse slutte at Kongen har givet Absalon nogen allerede tilstedeværende Borg.

Borgen har aldrig baaret noget andet Navn end Borgen

---

[1]) Saxo ed. Müller S. 809, 888-89, 918, 936.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen argumenterer her for, at den borg, Saxo omtaler, utvivlsomt er Københavns Borg på Slotsholmen. Han afviser teorien om, at Absalon skulle have modtaget en ældre færdig borg, og mener i stedet, at Absalon selv lod den opføre, sandsynligvis som følge af erfaringerne fra de norske angreb i 1167. Teksten viser også, hvor central borgen var for Absalons magtstilling i Østdanmark.

Resumé

Siden samler flere kilder, som viser, at Absalon rådede over en borg i København i 1170'erne og 1180'erne. Forfatteren mener, at Kong Valdemar sandsynligvis gav Havn til Absalon før de norske angreb, og at opførelsen af borgen skete som led i forsvaret af stedet. Da det oprindelige gavebrev er gået tabt, må historien rekonstrueres ud fra senere pavebreve. O. Nielsen konkluderer, at Absalon næppe overtog en eksisterende borg, men selv opførte Københavns Borg.

Side 27

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

i Havn (castrum de Hafn), senere Kjøbenhavns Slot eller Hus. Den har aldrig heddet Akselhus eller Stejleborg.[1]) Den nuværende Slotsholm er foruden ved Opfylding dannet af mindst 3 Øer, og paa den sydligste af disse stod Borgen, vistnok allerede i den tidlige Middelalder omgivet af en rund Grav. Den oprindelige Borg var formodenlig ikke stort andet end et rundt Taarn. Ved denne kunde Indløbet til Havnen beherskes og den Kjøbstad, som Landsbyen Havn blev omdannet til, kunde nu frit udvikle sig.

Foruden Havn fik Absalon hele Omegnen: Utterslevgaard med dens tilliggende Gods, nemlig Serridslev, Solbjerg, Hvanløse, Vigerslev, Valby, 1 Gaard i Brønshøj, Emdrup, der omtrendt 1370 var 2 Bol Jord og en Mølle, Gentoftegaard med dens tilliggende, Mørkhøjgaard, Bagsværdgaard, Virumgaard, Høsterkøbgaard, Ovregaard,[2]) Borgby[3]) og Nærumgaard. Dette

var vel en betydelig Gave, men dog kun en ringe Gengæld for de Tjenester Absalon havde vist Kong Valdemar og sit Fædreland.

IV. Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

Erkebiskop Absalon var baade Fædrelandets trofaste Forsvarer og Kirkens nidkjære Stridsmand. Han indsaa, at Kirkens Myndighed først da var grundfæstet, naar den kunde

---

[1]) Se f. Eks. P. A. Munchs samlede Afhandlinger III. 632-37.

[2]) Ovre, senere delt i Rødovre og Hvidovre, hed tidligere Awarthæ, men i Pavebrevene er Navnet forvansket til Awerchi og Hawerthi, hvilket sidste Uhyre af et Navn igjen er optaget i den nyeste Tid og tildelt en Gaard i Øverød, idet man efter A. Kall har antaget at dette var Øverøds ældste Navn. Forresten synes Awarthæ ikke at henhøre til Valdemars Gave, ti Esbern Snares anden Hustru Ingeborg gav sin Gaard af det Navn til Sorø Kloster, der igjen mageskiftede den til Absalon (S. R. D. IV. 468).

[3]) Borgby var Kongsgaarden i Taarnby paa Amager. Om disse ovennævnte Steder henvises til Danske Samlinger VI 289-90.

Kort historisk kommentar

Her sammenfatter Nielsen sin opfattelse af Absalons borg og dens betydning for Københavns fremvækst. Han afviser ældre teorier om borgens navn og placering og identificerer den med borgen på den senere Slotsholm. Samtidig opregner han de mange landsbyer og gårde, som indgik i Valdemars gave til Absalon, hvilket viser omfanget af kirkens ejendomme omkring det spirende København.

Resumé

Nielsen beskriver Absalons borg som forgængeren til Københavns Slot på Slotsholm. Borgen var sandsynligvis oprindelig et rundt tårn omgivet af en grav og havde til opgave at kontrollere indsejlingen til havnen. Dermed skabtes de nødvendige betingelser for, at den tidligere landsby Havn kunne udvikle sig til en købstad. Forfatteren opregner derefter de omfattende jordbesiddelser og landsbyer, som Absalon modtog af kong Valdemar. Siden afsluttes med indledningen til et nyt afsnit om de senere stridigheder om ejendomsretten til København mellem kirkelige og verdslige interesser.

Ud fra O. Nielsens fremstilling er striden om ejendomsretten til København først og fremmest et spørgsmål om, **hvem der oprindelig ejede Havn, borgen og de tilhørende jorder**.

Kongens ejendom

Nielsen fremhæver, at store dele af området omkring det senere København oprindelig var **krongods**. Havn var derfor efter hans opfattelse oprindelig under kongens herredømme.

Gaven til Absalon

Kong Valdemar skænkede senere Havn til sin ven **biskop Absalon**. Selve gavebrevet er gået tabt, men indholdet kendes gennem senere pavelige stadfæstelser.

Nielsen mener:

- at Havn blev givet til Absalon af kongen,
- at Absalon sandsynligvis selv opførte borgen,
- at gaven omfattede både landsbyen Havn og de tilhørende besiddelser.

Roskildebispens ejendom

Efter modtagelsen overdrog Absalon godset til **Roskilde bispestol**.

Dermed opstod den situation, at:

- København ikke længere var direkte krongods,

- men blev et af Roskildebispens vigtigste godser.

I pavebrevene omtales både:

- borgen,
- landsbyen (*villa*),
- og de tilhørende rettigheder.

Senere magtkamp

Selv om de sider, vi hidtil har læst, endnu ikke er nået til de store konflikter, peger Nielsen flere steder på den senere kamp mellem:

- kongemagten,
- Roskildebispen,
- og siden Københavns borgere.

København var økonomisk og strategisk så vigtig, at ejendomsretten til byen blev et centralt politisk spørgsmål gennem middelalderen.

Nielsens konklusion

Nielsen afviser tanken om, at Absalon blot overtog en eksisterende bispeborg eller et gammelt bispeligt område. Hans opfattelse er:

1. Havn var oprindelig kongens ejendom.
2. Kong Valdemar skænkede Havn til Absalon.
3. Absalon opførte borgen og udviklede stedet.
4. Absalon overførte senere København til Roskilde bispestol.
5. Heraf udsprang de senere stridigheder om herredømmet over København.

Kort sagt: **Striden stod mellem kronens oprindelige ejendomsret og Roskildebispens senere rettigheder, som hvilede på Valdemars gave til Absalon.**

Side 28

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

forene den verdslige Magt med den aandelige, og han gav derfor de ham af Kong Valdemar skænkede Ejendomme til Roskilde Bispestol. Dette havde Kongen næppe tænkt sig, og denne Handling fremkaldte vistnok mange Betænkeligheder hos Rigets Stormænd og hos Valdemars Søn og Efterfølger. Vi véd ikke hvilket Aar dette skede, men det er formodenlig umiddelbart derefter at Absalon udvirkede Pave Urban III's Stadfæstelse 21 Okt. 1186. Heraf ses, at Absalon i sin Levetid forbeholdt sig Borgen, medens det øvrige Gods og andre Ejendomme, som hans Borgfoged Niels havde erhvervet i Falster og Sjæland, uden Tvivl straks tilfaldt Bispestolen. Man maa antage at der er blevet indvirket paa Absalon for at faa ham til navnlig at overgive Borgen til Kongemagten, da man saa, hvor stærk og vigtig en Fæstning den var, men han har ventelig ment at i Kirkens Haand vilde den være et endnu stærkere Værn for de Interesser, der opfyldte hans Sind, end hvis den verdslige Magt ejede den. Men han tog Fejl, Kjøbenhavn blev i lange Tider en Kilde til Tvedragt mellem Kongen og hans gejstlige Undersaat.

Da Pave Urban var død, fik Absalon hans Efterfølger Clemens III's Stadfæstelse paa sit Gavebrev,[1]) og da han selv 1191 ophørte at være Biskop i Roskilde, hvilken Stilling han, som bekjendt, havde forbundet med den som Erkebisp, fik han den pavelige Legat Centius, der da netop opholdt sig i Danmark, til at give en ny Stadfæstelse, ligesom denne ogsaa i hans Levetid gav ham fri Raadighed over Kirken i Kjøbenhavn, i Brønshøj og paa Amager, hvilke Absalon tidligere havde henlagt under Borgen, medens de efter hans Død straks skulde tilfalde Biskoppen i Roskilde, med andre Ord, Patronatsretten skulde være Bispestolens.

Sandsynligvis har Absalon forsynet disse 3 Kirker med ny Bygninger. Det hedder videre i Centius's Brev, at da han indsaa, at Hensyn baade til Sjælændernes Tarv og Rigets Gavn ofte krævede

---

[1]) Dette er ikke bevaret, men dets Tilværelse ses af K. D. I. 3.

Kort historisk kommentar

Denne side beskriver de juridiske og kirkepolitiske følger af Absalons beslutning om at overdrage sine københavnske besiddelser til Roskilde bispestol. Ifølge Nielsen lagde denne disposition grunden til flere århundreders konflikt mellem kronen og kirken om herredømmet over København. Pavebreve og stadfæstelser blev vigtige redskaber til at sikre kirkens rettigheder.

Resumé

Absalon overdrog de ejendomme, han havde modtaget af Valdemar den Store, til Roskilde bispestol og sikrede dispositionen gennem pavelige stadfæstelser. Han beholdt dog selv borgen i sin levetid. Nielsen mener, at mange ønskede, at borgen skulle tilbage til kongemagten på grund af dens store strategiske betydning, men Absalon anså den for bedre beskyttet i kirkens hænder. Dette blev ifølge forfatteren begyndelsen på langvarige stridigheder mellem kongemagt og kirke om København. Efter pave Urban III's død fik Absalon nye bekræftelser af sine rettigheder fra Clemens III og legaten Centius, som også fastslog kirkens rettigheder til kirkerne i København, Brønshøj og på Amager. Teksten fortsætter med omtalen af Centius' begrundelser for disse bestemmelser.

Side 29

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

Absalons Nærværelse i Sjæland, skulde den, der lovlig efter Kirkeretten indsattes til Biskop i Sjæland, have fælles Bord med Absalon, saa ofte han var tilstede, og yde ham den Hæder og Ærbødighed, som en Søn skyldte sin Fader. Til Biskop i Roskilde udnævntes derpaa Absalons Fætter Peder Sunesen. For ham udvirkede Absalon en Bulle fra Pave Cølestin III af 12 Feb. 1193, hvorved det forbødes ham og hans Efterfølgere at afhænde Borgen fra Bispestolen efter Absalons Død, ligesom han stadfæstede det ovennævnte af Centius udstædte Brev.

Den næste Pave Innocens IV stadfæstede samme Aar, som han tiltraadte, 1198, Absalons Gavebrev, saa denne ved sin Død 1201 kunde se Bispestolen i Besiddelse af saa trygge Adkomstdokumenter, som det var muligt at skaffe til Veje. Det er mærkeligt, at Kong Valdemars Gavebrev til ham aldrig omtales som tilværende under de følgende Stridigheder; det har formodentlig dog kunnet gøres til Genstand for forskjellig Opfattelse, om Absalon ifølge dette havde fuld Ret til saaledes at afhænde den af ham anlagte faste Borg.

Andreas Sunesens Efterfølger og Brodersøn Peder Jakobsen døde paa en Pilgrimsfærd til det Hellige Land og efterfulgtes 1225 af Niels Stigsen, ogsaa af Absalons Æt. Mellem ham og Kong Erik Plovpenning opkom en heftig Strid, under hvilken Biskoppen i Efteraaret 1247 maatte forlade sit Stift og ende sine Dage i Udlandet. Grunden hertil opgives vel intet Sted udtrykkelig, men i de Pavebreve, der omhandler dette Forhold, kommer Kjøbenhavn stadig frem, og det er en højst sandsynlig Antagelse af Dr. Helveg,[1]) at Hovedgrunden til Trætten netop var Besiddelsen af Kjøbenhavn; af Frygt for Kongen, hedder det i den Forestilling om Sagen, som Paven havde, var Biskoppen gaaet i Land-

[1]) Danmarks Kirkehistorie før Reformationen I. 568 flg.

Kort historisk kommentar

Denne side viser, hvordan Absalon forsøgte at sikre Roskildebispernes varige ejendomsret til København. Pavebullerne fra 1193 og 1198 gav stærk kirkelig støtte til bispestolens krav. Allerede få årtier senere opstod der imidlertid konflikter mellem bispestolen og kongemagten. O. Nielsen fremhæver især striden mellem biskop Niels Stigsen og Erik Plovpenning som et tidligt udtryk for kampen om kontrollen over København.

Resumé

Absalon sikrede gennem pavebreve, at Københavns borg og besiddelser ikke kunne afhændes fra Roskilde bispestol. Efter hans død stod bisperne derfor med stærke juridiske dokumenter til støtte for deres ejendomsret. I 1200-tallet opstod imidlertid konflikter mellem Roskildebisperne og kongemagten, og O. Nielsen mener, at besiddelsen af København sandsynligvis var hovedårsagen til striden mellem biskop Niels Stigsen og kong Erik Plovpenning.

Side 30

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

flygtighed, og Kong Erik havde bemægtiget sig Borgen Kjøbenhavn og andre Ejendomme, der tilhørte Bispestolen; dette fremføres i de forskjellige Breve, hvori Paven overdrager Gejstlige at afsige Voldgiftskjendelser eller sørge for at disse traadte i Kraft. Men den fordrevne Prælat kom ikke tilbage, og hans Efterfølger Jakob Erlandsen fik en pavelig Legat med sig fra Rom, der ifølge en pavelig Bulle af 18 Maj 1250 skulde sætte igjennem at Kjøbenhavn og Bispestolens øvrige Gods blev givet tilbage; kunde dette ikke ske med det gode, skulde der lyses Band over dem, der røvede Biskoppens Gods.

Erik Plovpenning dræbtes saa kort efter, 10 Avgust, at den pavelige Bulle næppe er kommen ham i Hænde; derimod maatte hans Efterfølger Kong Abel under de vanskelige Forhold, der havde skaffet ham Tronen, se at komme til Rette med Bispestolen, hvorfor vi ogsaa finder, at Kjøbenhavn næste Aar var i Biskoppens Besiddelse, ti et Pavebrev af 7 Marts 1251 omtaler Kjøbenhavns Borg og omliggende Byer, der hørte til Bispens Mensalgods og som var blevne opbrændte og plyndrede af Lybækkerne 1248, hvorfor det overdroges Franciscanernes Provincialminister at lyse Band over disse, indtil de havde godtgjort Biskoppen den ham tilføjede Skade. Paa samme Betingelse lovede Biskoppen og Domkapitlet dem Tilgivelse under 26 Juli og 30 Sept. 1253.

Jakob Erlandsen gav Byen dens første Stadsret 1254.

Under de voldsomme Stridigheder, der opstod efterat denne Mand var bleven udvalgt til Erkebisp, kom Kjøbenhavn atter en kort Tid i Kongens Magt, ti den ny Biskop Peder Bang flygtede til Rygen efterat have forkyndt almindeligt Interdikt for sit Stift fra Kjøbenhavns Borg, hvorpaa Kongen inddrog hans Ejendomme. Biskoppen bevægede den rygiske Fyrste Jarmer til at sætte sig i Spidsen for en Hær, der 19 eller 20 April 1259 indtog Kjøbenhavn og brød gjennem Stadens Befæstning paa det Sted mellem Vester- og Nørreport, der længe efter hed Jermers Gab og hvorefter Helmers

Kort historisk kommentar

Denne side viser, hvor hurtigt København blev et af rigets vigtigste magtcentre. Striden stod ikke blot om jord, men om kontrollen over borgen, indtægterne og den politiske magt. Pave,

konge og biskop blandede sig alle i konflikten. København skiftede flere gange ejer mellem kronen og Roskildebispen, hvilket understreger byens voksende betydning i midten af 1200-tallet.

Resumé

Efter Erik Plovpennings beslaglæggelse af København arbejdede paven for at få byen og bispens øvrige ejendomme tilbagegivet til Roskildebispen. Under kong Abel kom København igen på bispens hænder, og i 1254 gav Jakob Erlandsen byen dens første stadsret. De efterfølgende stridigheder mellem kirke og konge førte dog til, at byen atter blev inddraget af kronen. I 1259 erobrede den rygiske fyrste Jarmer København til fordel for bispen og gennembrød byens befæstning ved det senere Jarmers Gab.

Side 31

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

Bastion har Navn. Borgen belejredes, indtoges og blev nedbrudt. Et Pavebrev af 29 Marts 1260 byder Biskoppen af Sverin, at han under Bandsstraf skulde tilholde de Lægmænd af Roskilde Stift (Ryboerne), der havde nedbrudt Kjøbenhavns Borg, at de selv skulde genopføre den og godtgjøre Bispen den Skade, han havde lidt. Her har Biskoppens Venner altsaa gaaet videre end han selv ønskede.

Skjønt Kjøbenhavn under de urolige Tider i det 13de Aarhundrede maaske oftere har været besiddet af Kongen, saa findes i alle Fald ingen Vidnesbyrd derom, og man faar nu i lang Tid kun Oplysning om, at det er Biskoppens Borg og Stad. 18 Feb. 1293 forlenede Biskoppen saaledes sin Staller Absalon med Borgen og dens tilliggende, og denne gjorde igjen Tue Jakobsen til sin Foged. Da sad paa Bispestolen Johannes Krag, der havde faaet denne Stilling 1290 imod Kongens Ønske. Han gav en ny Stadsret 29 Januar 1294, der vistnok har fremkaldt megen Misfornøjelse, navnlig ved den Bestemmelse der begynder den, at ingen Gilder, hemmelige eller aabenbare, eller nogen som helst andre lignende Sammenkomster maatte holdes i Staden. Paa den Tid var den heftige Strid mellem Kongen og Erkebiskop Jens Grand, paa hvis Parti den roskildske Biskop stod. Det er derfor rimeligt nok, at Kongen har staaet bagved det Oprør, der 1294 eller følgende Aar opstod i Staden. Biskoppen var netop tilstede paa Borgen, da der samlede sig en Hob udenfor denne med truende Ord og Voldshandlinger, medens man ringede med Stormklokkerne. En Del af Hoben var væbnet og med Blider blev der skudt skarpe Pile mod Borgen, dog uden at man kunde udrette noget imod den. Om Natten holdt Oprørerne Raad paa Nikolaj Kirkegaard og næste Dag holdt de Raadstuemøde, hvor der opsattes Klagepunkter imod Biskoppen, hvilke derpaa overgaves til Kongen, „hvis Naade samme Biskop ikke havde paa den Tid“. Desuden holdt man de af Biskoppen forbudte højtidelige Gildelag. Hvorledes Oprøret blev dæmpet, om det er Band-

---

[1]) (Ingen fodnote på denne side.)

Kort historisk kommentar

Siden viser, at kampen om København fortsatte længe efter Absalons død. I 1200-tallet opfattes byen stadig først og fremmest som **bispens borg og stad**, men kongemagten udfordrede løbende denne stilling. Oprøret 1294-95 afspejler både den store kirke-politiske konflikt mellem kong Erik Menved og erkebiskop Jens Grand og københavnernes utilfredshed med biskoppens styre.

Resumé

Efter Jarmers erobring blev Københavns borg ødelagt, og paven krævede den genopbygget. Herefter omtales København gennem længere tid som biskoppens stad og borg. Biskop Johannes Krags nye stadsret fra 1294 skabte utilfredshed, især fordi den forbød gilder og sammenslutninger. I den spændte politiske situation opstod et oprør mod biskoppen, hvor væbnede borgere belejrede borgen, samledes ved Nikolaj Kirkegård og fremsatte klager til kongen. Teksten afbrydes midt i beretningen om oprørets videre forløb.

Side 32

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

straalen eller Kongens Mangel paa Evne til at staa Borgerne bi, vides ikke, men 30 Januar 1296 maatte Raadet paa Byens Vegne udstede den Tilstaaelse, at det offentlig havde aflagt Ed paa i Fremtiden at ville overholde Biskoppens Paabud, baade de ældre og dem han gav i Fremtiden med sit Kapitels Samtykke. Desuden skjødede det til Biskoppen alle Grunde, Huse, Klokker, Indkomster, kort sagt alt hvad de omtalte Gilder ejede. De Grunde i Byen, der ikke hidtil havde ydet Jordskyld, og nogle Jorder udenfor Gravene skjødedes dernæst til Biskoppen, dog skulde de nuværende Beboere og deres Arvinger beholde dem, men i Fremtiden aarlig yde af de første 6 Penninge og af de sidste 1 Sk. eller 12 Penninge; denne Afgift henlagde Biskoppen til det ny Hospital, han havde begyndt at bygge i Staden. Ved denne Afhændelse opnaaede Biskoppen at blive godkendt som Herre over hele Bygrunden, idet der med Herligheden over Jordskyld var forbunden den Ret, at naar Grundene gik ud af Familien maatte de tilbydes Biskoppen først inden de kunde sælges til fremmede. Iøvrigt hører vi aldrig siden til denne Afgift og den er formodentlig eftergivet ved en eller anden Lejlighed; 80 Aar efter ydedes den ikke mere. Det er mærkeligt, at et Pavebrev, der stadfæster et Forlig mellem Biskoppen og Borgerskabet, er dateret 17 Sept. 1295, altsaa 4 Maaneder førend ovennævnte Forlig kom i Stand, saa enten har der været en foreløbig Overenskomst, som Paven stadfæster eller ogsaa er et af Brevene urigtig dateret. Borgerne er her dømte efter Stadsrettens § 29, ifølge hvilken den der gjorde sig Umage for, at Staden kunde faa nogen anden Herre end Biskoppen i Roskilde, skulde have sin Ejendom forbrudt og drives med Vanære ud af Staden, men Naade er dog gaaet for Ret, idet de slap med fra Selvejere at blive Arvefæstere. Endelig er det formodentlig ved denne Tid, at der formuleredes en Ed som hvert tiltrædende Medlem af Raadet skulde aflægge. Snart efter, 9 Marts 1299, fik Biskoppen en ny pavelig Stadfæstelse paa Absalons Gave,

Kort historisk kommentar

Denne side viser højdepunktet i Roskildebispens magt over København. Efter oprøret blev borgerskabet tvunget til at anerkende biskoppen som byens rette herre. O. Nielsen lægger vægt på, at biskoppen ikke blot fik politisk kontrol, men også juridisk herredømme over selve bygrunden gennem jordskylden. Striden handler derfor ikke alene om styret af byen, men om den grundlæggende ejendomsret til København.

Resumé

Efter urolighederne måtte Københavns råd og borgere i 1296 underkaste sig biskoppens myndighed. De anerkendte hans rettigheder, overdrog betydelige ejendomme til ham og accepterede nye jordskyldsforpligtelser. Herved blev biskoppen formelt anerkendt som herre over hele bygrunden. O. Nielsen bemærker, at borgerne efter loven egentlig kunne have været langt hårdere straffet, men slap med at miste deres status som selvejere. Kort efter styrkedes biskoppens stilling yderligere ved en ny pavelig stadfæstelse af Absalons gave.

Side 33

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

nemlig paa Byen Kjøbmannehafn og „det halve Herred i hvilket den ligger“.

1328 tilstod Ridder Ingvar Hjort at have faaet i Len af sin Broder Biskop Jens Hind Kjøbenhavns Slot og By og den østerste Gaard der, kaldet Østergaard, tilligemed Byerne Serridslev og Solbjerg, med Boskab og Afgifter, men han forpligtede sig til at overdrage det hele igjen til Biskoppen, naar denne krævede det, eller til Kapitlet i Roskilde i Tilfælde af dennes Død; den samme Tilstaaelse udfærdigede han med Hensyn til Indboet paa Slottet og Østergaard.

Næste Aar skede det, at Kong Kristoffer ledsaget af sin Broder Johan igjen kom ind i Riget, efterat den sønderjydske Valdemar, der ved Holstenernes Hjælp i nogle Aar havde beklædt Tronen, igjen havde nedlagt Spiret. Da de kom udenfor Kjøbenhavn, red Ingvar Hjort dem imøde og da Kongen spurgte, hvorledes han turde driste sig til at komme for hans Øjne, hvem han tidligere havde fornærmet saa groft, svarede han at han ønskede Forsoning og vilde overgive Kjøbenhavn, hvorfor han straks stillede Borgen. Men Grev Johan vilde have Sikkerhed for sit Tilgodehavende hos Kongen og sendte i en Hast Folk i Forvejen, som tog Slottet og Byen i Besiddelse paa Kongens Vegne. Da Kristoffer nu kom henimod Byen, saa han at det holstenske Nelleblad blev stukket ud og blev saa forbitret at han øjeblikkelig vendte om og forlod Sjæland. Saaledes fortæller Hvitfeld.

Nu var det for lange Tider ude med Bispens Herredømme over Kjøbenhavn, ti det fremmede Regimente, som da paafulgte, spurgte ikke efter Adkomstbreve. Kristoffer var dog i Kjøbenhavn 21 Sept. 1329,[1]) og 12 Nov. samme Aar pantsatte han til Grev Johan Skaane, Sjæland, Laaland og Sjettedelen af Skatterne af Fyn og Jylland, foruden at han gav ham Femern til arveligt Len. Dette Forhold fandt endnu Sted ved Kristoffers Død 1333. og ved Valdemar Atterdags

---

[1]) Suhm XII. 182.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver de politiske omvæltninger i slutningen af 1320'erne, hvor kontrollen over København blev en del af magtkampen mellem kongemagt, bispestol og de holstenske grever. O. Nielsen ser begivenhederne som et afgørende skridt mod ophævelsen af biskoppens faktiske herredømme over byen.

Resumé

I 1328 fik ridder Ingvar Hjort København, slottet, Østergaard samt Serridslev og Solbjerg i len af biskop Jens Hind, men kun på betingelse af, at besiddelserne kunne kræves tilbage. Året efter vendte kong Kristoffer tilbage til Danmark. Ingvar Hjort tilbød forsoning og overgav København, men grev Johan lod sine egne folk besætte slot og by. Da kongen så det holstenske mærke hejst over København, blev han så vred, at han forlod Sjælland. Ifølge Nielsen markerede disse begivenheder begyndelsen på afslutningen af biskoppernes reelle herredømme over København. Byen blev herefter trukket ind i de omfattende pantsætninger og magtkampe, der prægede Danmark i første halvdel af 1300-tallet.

Side 34

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

Tronbestigelse 1340. Efter Ingvar Hjorts Død omtrent 1334[1]) tog Roskilde Kapitel 10 Januar 1337 Vidisser paa hans Forpligtelse for sig og sine Arvinger til at levere Lenet fra sig igjen, men selvfølgelig har den tydske Panthaver intet Hensyn taget hertil. Vi finder tvært imod fra den Tid tydske Lensmænd, saaledes den voldsomme Ridder Eggert Brokdorf[2]), til 1332 Høvedsmand paa Helsingborg; 1338 havde Henrik Wend Slottet og Byen i Befaling og 1340 giver Markvard Stove den ældre og Otto Golenbæk, Høvedsmænd i Kjøbenhavn, paa deres Herre Greven af Holstens Vegne Lybækkerne Tilladelse til i dette Aar at komme til Kjøbenhavn til Sildefangst og paa Handelens Vegne.

Da Valdemar Atterdag havde besteget Tronen, maatte hans første Bestræbelser gaa ud paa at faa det pantsatte Land indløst. Forat vinde Fodfæste i Sjæland var Kjøbenhavn ham af største Vigtighed, og vi finder derfor hans Tilstaaelse af 16 Januar 1341, at Biskop Jens Nyborg i Roskilde havde overladt ham Kjøbenhavns Slot og By indtil 6 Dec. næste Aar; derimod fik han ikke Amager eller de 2 nærmeste Herreder med, hvilke formodentlig har ligget under Slottet. Borgerne i Byen maatte ikke betynges med Paalæg, ej heller fanges eller fængsles, og den Kongen betroede Slottet og Byen skulde vise dem de sædvanlige Tjenester. De gejstlige maatte ikke fornærmes i deres Rettigheder.

11 Feb. 1341 stadfæstede Kongen Borgerne alle de Privilegier, som fremfarne Konger havde givet dem, til Tak for den Uforsagthed og Troskab, som de havde vist ham og hans. Hvori disse Fortjenester har bestaaet, véd vi nu ikke. Kjøbenhavns Besiddelse i 2 Aar har imidlertid ikke kunnet yde Kongen den tilstrækkelige Understøttelse, hvorfor han endnu i den første Halvdel af 1341 pantsatte Biskoppen det

---

[1]) S. R. D. IV. 530.

[2]) K. D. I. 73. Dette Brev er dateret omtrent 1333, men den rette Datum kan vel gerne være efter Ingvar Hjorts Død.

Kort historisk kommentar

Siden behandler perioden under det holstenske herredømme, hvor København reelt var kontrolleret af tyske panthavere og lensmænd. O. Nielsen viser, at Roskildekapitlets juridiske krav havde ringe betydning over for de faktiske magthavere. Med Valdemar Atterdags tronbestigelse i 1340 bliver København derimod et nøglepunkt i genrejsningen af kongemagten, fordi byen var afgørende for kontrollen over Sjælland.

Resumé

Efter Ingvar Hjorts død forsøgte Roskilde Kapitel at fastholde sine rettigheder til København, men byen forblev under tyske panthaveres kontrol. Tyske høvedsmænd styrede både slot og by i 1330'erne. Da Valdemar Atterdag blev konge i 1340, søgte han at genvinde kontrollen over rigets pantsatte områder og fik derfor rådighed over Københavns slot og by gennem en aftale med Roskildebispen. Kongen bekræftede samtidig borgernes privilegier og understregede beskyttelsen af både borgere og gejstlige. Teksten slutter med omtalen af nye pantsætninger og den fortsatte økonomiske kamp om København.

Ud fra O. Nielsens fremstilling får **Valdemar Atterdag** en afgørende rolle i Københavns historie, fordi han markerer begyndelsen på overgangen fra bispelig dominans til genopbygningen af den danske kongemagt.

1. København var nøglen til Sjælland

Da Valdemar Atterdag blev konge i 1340, var store dele af riget pantsat til holstenske grever og tyske stormænd. København var på dette tidspunkt under fremmed kontrol eller stærkt påvirket af de tyske panthavere.

Nielsen understreger, at:

"Forat vinde Fodfæste i Sjæland var Kjøbenhavn ham af største Vigtighed."

Københavns var altså det strategiske støttepunkt, som kongen måtte sikre sig for overhovedet at kunne genopbygge sin magt.

2. Samarbejde med Roskildebispen

Valdemar kunne ikke blot tage København.

I 1341 overlod biskop Jens Nyborg ham:

- Københavns slot
- København by

for en begrænset periode.

Så selv om kongen fik rådighed over byen, anerkendte han stadig bispestolens juridiske rettigheder.

3. Beskyttelse af borgernes rettigheder

Valdemar stadfæstede borgernes privilegier i februar 1341.

Ifølge Nielsen:

- borgerne måtte ikke pålægges nye byrder,
- de måtte ikke fængsles vilkårligt,
- gejstliges rettigheder skulle respekteres.

Kongen søgte derfor aktivt støtte blandt byens borgere.

4. Starten på rigets genrejsning

København blev et af de første steder, hvor Valdemar Atterdag fik et sikkert støttepunkt.

Byen blev dermed:

- administrativ base,
- militært støttepunkt,
- økonomisk ressource,
- og adgangsport til Sjælland.

5. Langsigtet betydning

I O. Nielsens fremstilling er Absalon den mand, der skabte den middelalderlige købstad, mens Valdemar Atterdag er den konge, der gjorde København til et centralt led i genopbygningen af det danske rige efter kriseårene i 1300-tallet.

Kort konklusion

Absalon gjorde Havn til København. Valdemar Atterdag gjorde København til et centralt redskab i genrejsningen af den danske kongemagt.

For Nielsen er København i 1340'erne ikke blot en by, men nøglen til kontrollen over Sjælland og dermed til genoprettelsen af Danmark som samlet rige.

Side 35

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

ødelagte Søborg Slot og 5 Herreder i Sjæland, fordi han velvillig havde overdraget ham til Indløsningen af hans Land Kjøbenhavns Slot og Stad, Amager samt Bispegods paa Rygen og Møn; dette Gods havde Kongen igen pantsat til Markvard Stove „og andre“ for 7000 Mk. rent Sølv; da vi endnu 1342 finder Markvard Stove og Otto Golenbæk som Høvedsmænd paa Kjøbenhavns Slot, maa den sidste vel være forstaaet under Udtrykket „og andre“. Hvis Søborg og Herrederne paa nogen Maade med Vold eller paa anden Maade blev fratagne Biskoppen, vilde Kongen inden 1 Aar indløse Kjøbenhavn og det andet Gods, der var pantsat til Sjælands Indløsning og Befrielse.

Kong Magnus Smek i Sverig overtog derpaa Pantet Kjøbenhavn, men han havde det ikke længe, ti i Valdemar Atterdags Fredslutning med ham 2 Avg. 1343 bestemtes, at Erkebispen skulde have Kjøbenhavns Slot, Byens Taarn og hele Byen med Amager og tilliggende Herreder i sin Varge, indtil de 24 Voldgiftsmænd, der skulde møde i Varberg og bestemme de 2 Kongers Mellemværende, afgjorde hvem det skulde tilhøre. Ved det omtalte Møde 18 Nov. samme Aar overtog Valdemar ovennævnte Pant for de 7000 Mk., medens han afhændede alle Provinser østen for Øresund til Magnus Smek.

Biskop Jens i Roskilde døde 1344 og hans Efterfølger Jakob 1350. I den sidste Tid hører vi ikke Tale om Kjøbenhavn; Kongen har besiddet den, og i de besværlige Tider vilde det ogsaa have været til ubodelig Skade for Landet, om han ikke havde haft Raadighed over denne vigtige Fæstning. Den ny Biskop Henrik Gertsen erkendte ogsaa dette, ti 21 Nov. 1350 kundgjorde han ved et Brev, at Kong Valdemar ikke alene havde udrevet Kirken, Kleresiet og Folket af Fjendens Trældom, af hvilken de en Tid var nedtrykte, men ogsaa udløst hans Forgænger og Kirkens undergivne af Fangenskabets Aag med adskilligt Tab og Udgift, hvorfor han for sin Livstid overdrog Kongen Slottet og Byen

---

[1]) S. R. D. IV. 530.

[2]) K. D. I. 73. Dette Brev er dateret omtrent 1333, men den rette Datum kan vel gerne være efter Ingvar Hjorts Død.

Kort historisk kommentar

Denne side viser Valdemar Atterdags gradvise tilbageerobring af kontrollen over København. Byen havde i en periode været pantsat og var endda kommet under den svenske konge Magnus Smeks indflydelse. O. Nielsen fremstiller København som så vigtig en fæstning og magtbase, at både den danske konge, den svenske konge og Roskildebispen kæmpede om rådigheden over den. I 1350 anerkendte biskop Henrik Gertsen åbent Valdemars indsats for at befri landet og accepterede hans besiddelse af København.

Resumé

København indgik i de komplicerede pantsætninger og magtkampe, der prægede Danmark i 1300-tallet. Efter forskellige aftaler med Roskildebispen og de holstenske panthavere kom byen kortvarigt under Magnus Smeks kontrol, men Valdemar Atterdag generhvervede pantet i 1343. I de følgende år synes kongen at have haft den faktiske rådighed over København, og i 1350 erklærede biskop Henrik Gertsen, at Valdemar havde befriet både kirke og land fra fremmed herredømme. Dette blev grundlaget for kongens fortsatte kontrol over by og slot.

Side 36

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

med deres Tilliggende, som han hidtil havde haft det, foruden Biskoppens Gods i Serridslev og en Mølle sammesteds.

18 Okt. 1368 døde den fædrelandssindede Biskop Henrik og nu skulde Kjøbenhavn altsaa falde tilbage til Bispestolen, men for Øjeblikket var dette af ingen Betydning, ti 2 Maj samme Aar havde Hansestædernes Flaade indtaget baade By og Slot, hvilket sidste blev nedbrudt. Efter Fredslutningen kunde der ej heller blive Tale om at udlevere Kjøbenhavn, dertil var Valdemar Atterdags sidste Aar altfor urolige. Men næppe var han død, førend Biskop Niels Jepsen inddrog det under Bispestolen. Siden kom stor Tvist om den Maade, hvorpaa han fik det; det hed sig at det ikke skede efter Lands Lov og at han tog det „med Vælde“. Det skede i

alle Fald med Dronning Margretes Samtykke, ti ikke alene undlod hun at gjøre Indsigelse, men 7 Dec. 1375 skænkede hun Biskoppen Næbbe Slot og pantsatte ham Sømme og Ramsø Herreder foruden de kongelige 3 Fjerdedele af Roskilde for 3000 Mk. rent Sølv, som Godtgørelse for den Skade som Bispestolen havde lidt ved, at Kong Valdemar gjennem hele sit Liv havde nydt Indtægten af Kjøbenhavns By, og for Slottet, der var ødelagt og jævnet med Jorden i hans Krig med de tydske Stæder, for Bispegodset paa Rygen og Møn, som han havde pantsat, og for Kalke han havde faaet fra Sjællands Kirker og Klostre til at indløse Vordingborg for, samt for hans Sjæls Frelse. Dette Brev stadfæstede Kong Olav 7 Maj 1376. Efter 47 Aars Forløb kom Kjøbenhavn saaledes tilbage til Bispestolen, og der blev umiddelbart efter optaget en Jordebog over Staden, der indførtes i den almindelige Jordebog over Bispestolens Ejendomme. Under 27 Nov. 1397 gav Biskop Peder Jensen Lodehat Dronning Margrete og Kong Erik Kvittering for Godtgørelse for den Skade, som Bispestolen havde lidt i Kong Valdemars Tid, og stadfæstede et lignende Brev udstædt af Biskop Niels, ifølge hvilket Dronningen fik igen alle kongelige Personers Forpligtelsesbreve til Kirken, der-

---

[1]) (Fodnoten hører til foregående side).

Kort historisk kommentar

Denne side beskriver et afgørende vendepunkt i kampen om København. Efter Valdemar Atterdags død lykkedes det Roskildebispen at få byen tilbage under bispestolen. O. Nielsen understreger dog, at dette skete med Dronning Margretes stiltiende eller direkte samtykke. Samtidig afsløres, hvor store økonomiske tab bispestolen mente at have lidt under Valdemars styre, og hvordan disse blev kompenseret gennem pant, godser og privilegier.

Resumé

Efter biskop Henriks død i 1368 burde København være vendt tilbage til bispestolen, men Hansestædernes angreb og Valdemar Atterdags politiske situation udsatte spørgsmålet. Efter kongens død overtog biskop Niels Jepsen igen København, hvilket førte til strid om lovligheden af overtagelsen. Dronning Margrete støttede imidlertid bispen og ydede betydelig erstatning for de tab, bispestolen mente at have lidt under Valdemars regering. Dermed kom København efter 47 år igen under Roskildebispens kontrol.

I O. Nielsens fremstilling spiller **Dronning Margrete** en afgørende rolle som mægler og legitimator i striden om København efter Valdemar Atterdags død.

Situationen i 1370'erne

Da Valdemar Atterdag døde i 1375:

- var Københavns slot blevet ødelagt under Hanseforbundets krig mod Danmark,
- havde kongen i mange år haft indtægterne fra København,
- og der var fortsat uenighed om, hvorvidt byen rettelig tilhørte kronen eller Roskilde bispestol.

Biskop Niels Jepsen tog herefter København tilbage til bispestolen, men denne overtagelse blev kritiseret og omtalt som sket "med Vælde".

Dronning Margretes rolle

Ifølge Nielsen blev tilbageførelsen af København i praksis mulig, fordi Margrete støttede den.

Hun:

- gjorde ingen indsigelse mod bispens overtagelse af København,
- anerkendte bispestolens krav,
- gav bispen yderligere kompensation,
- og medvirkede dermed til at skabe et forlig mellem kirke og krone.

Den 7. december 1375:

- skænkede hun Næbbe Slot til bispen,
- pantsatte Sømme og Ramsø Herreder til ham,
- og ydede økonomisk erstatning for tab, bispestolen mente at have lidt under Valdemar Atterdags styre.

Hvorfor gjorde hun det?

I Nielsens fremstilling skyldtes det især et ønske om:

- at skabe ro efter de mange års konflikter,
- at anerkende kirkens krav,
- og at afvikle de gamle stridigheder mellem bispestol og kongehus.

Hun søgte altså ikke at erobre København til kronen, men at opnå en politisk ordning, som begge parter kunne acceptere.

Resultatet

Konsekvensen blev, at:

- København efter 47 års kongelig besiddelse kom tilbage til Roskilde bispestol,
- bispens ejendomsret blev anerkendt,
- og forholdet mellem kirke og krone blev normaliseret.

Senere, i 1397, modtog Margrete og Erik af Pommern kvittering fra biskoppen for den godtgørelse, der var ydet kirken.

Kort konklusion

Hos O. Nielsen fremstår Dronning Margrete som den hersker, der afsluttede en lang fase af konflikt ved at **anerkende Roskildebispens rettigheder til København og økonomisk kompensere kirken for tidligere tab**. Hun blev dermed den politiske nøglefigur bag Københavns tilbagevenden til bispestolen efter Valdemar Atterdags tid.

Side 37

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

iblandt et hvori Kong Valdemar udsagde, at han laante Kjøbenhavn af Kirken. Ligeledes fik Dronningen igen ovennævnte Pantebreve, der var givne som Godtgørelse for Bispestolens Tab i hendes Faders Tid.

I den følgende Tid var Bispestolen i uhindret Besiddelse af Kjøbenhavn. Saaledes tilstod Ridder Folmer Jakobsen 6 Dec. 1394 at have faaet Godtgørelse for den Skade han kunde have lidt, da han havde Kjøbenhavns Slot og Len af Biskop Niels. 30 Okt. 1403 udbetalte Anders Lavridsen, „Høvedsmand paa Kjøbenhavns Hus“, paa Biskoppens Vegne en Sum Penge til ovennævnte Folmer Jakobsen, og i Aarene 1407 og 1411 bortskjødede Biskoppen Grunde i Bjørnebrogade.

Biskop Peder Jensen Lodehat døde 19 Okt. 1416, og nu fandt Kong Erik af Pommern Lejligheden gunstig til at opfordre Roskilde Domkapitel til at overlade ham Kjøbenhavn. Han truede Kapitlet, at hvis det ikke vilde overlade ham eller „nogle Herrer“ (Rigens Raad) Slottet, vilde han konfiskere det rørlige og urørlige Gods, som tilhørte Biskoppens Bord og Kapitlet, og dette maatte falde til Føje efter først at have udstædt en alvorlig Protest 5 Nov. 1416. 8 Nov. derefter kom den Overenskomst i Stand, at Slottet skulde overgives til en Biskop af Rigens Raad, indtil en ny Biskop i Roskilde blev valgt; denne sidste skulde da gjøre Krav paa at faa Slottet overleveret, og da skulde en Kendelse afsiges af Erkebispen og 5 Biskopper og Prælater af Rigens Raad, som Biskoppen skulde udnævne, samt af Ridder Axel Pedersen og 5 verdslige Medlemmer af Rigens Raad, som Kongen skulde udnævne, inden næste Kyndelmisse, eller hvis ingen Biskop til den Tid var indviet, inden 6 Uger efter hans Indvielse. Den Kendelse, som saa blev afsagt, vilde begge Parter rette sig efter. Faa Dage

efter udvalgte Kapitlet Jens Andersen til Biskop og han tiltraadte Overenskomsten 13 November.

Nu kom de gamle Brevskaber frem paa ny, den pave-

(Ingen fodnote på denne side.)

Kort historisk kommentar

Denne side markerer begyndelsen på det afgørende opgør mellem Roskildebispen og kronen om København. Efter Dronning Margretes forlig havde bispestolen haft byen i fred gennem flere årtier. Men ved biskop Peder Jensen Lodehats død i 1416 greb Erik af Pommern muligheden for at sikre sig København permanent. Det er starten på den proces, der i sidste ende førte til, at København gled ud af Roskildebispernes hænder og blev rigets kongelige hovedstad.

Resumé

Efter 1397 sad Roskildebispen uforstyrret på København, og kilderne viser almindelig administration af slot, len og byjord. Da biskop Peder Jensen Lodehat døde i 1416, pressede Erik af Pommern imidlertid domkapitlet til at afstå København. Under trussel om konfiskation blev der indgået en foreløbig overenskomst om slottets overdragelse, mens spørgsmålet om den endelige ejendomsret skulle afgøres af en særlig voldgiftsret. Hermed blev den gamle strid mellem krone og bispestol genåbnet med fornyet styrke.

I O. Nielsens fremstilling er voldgiftsretten om København i 1416 et afgørende vendepunkt, fordi den markerer overgangen fra den gamle bispelige ejendomsret til kronens forsøg på at gøre København til et kongeligt magtcentrum.

Baggrunden

Da biskop Peder Jensen Lodehat døde i 1416:

- sad Roskildebispen fortsat formelt på København,
- men kong Erik af Pommern ønskede byen under kronens kontrol,
- fordi København nu var blevet rigets vigtigste fæstning, havn og politiske centrum.

Kongen pressede derfor Roskilde Domkapitel til at afstå København.

Voldgiftsrettens opbygning

For at undgå åben konflikt aftaltes en voldgift.

Sagen skulle afgøres af:

- erkebispen,
- fem biskopper og prælater udpeget af kirken,
- samt seks verdslige stormænd udpeget af kongen.

Begge parter lovede på forhånd at bøje sig for kendelsen.

Hvorfor var den vigtig?

1. De gamle dokumenter skulle prøves

Nu blev alle de historiske breve taget frem igen:

- Absalons gave,
- pavebullerne,
- kongelige stadfæstelser,
- bispestolens gamle rettigheder.

Hele spørgsmålet blev reduceret til:

Hvem ejede egentlig København med lovlig ret?

2. Striden flyttede fra våben til jura

I 1200-tallet havde kampen været ført med:

- belejringer,
- bandlysninger,
- oprør,
- og militær magt.

I 1416 blev den i stedet ført gennem:

- dokumenter,
- juridiske argumenter,
- og voldgiftskendelser.

3. Kongen havde allerede det reelle overtag

Selv om der formelt var tale om en neutral voldgift, viser Nielsen, at Erik af Pommern havde presset kapitlet hårdt. Truslen om konfiskation gjorde forhandlingssituationen ulige.

Den langsigtede betydning

Voldgiftssagen blev begyndelsen til afslutningen på næsten 250 års bispeligt herredømme over København.

Hvor Absalon i 1100-tallet havde gjort København til Roskildebispernes vigtigste besiddelse, førte udviklingen efter 1416 gradvis til, at byen blev:

- kongens vigtigste fæstning,
- kongens vigtigste residensby,
- og senere Danmarks egentlige hovedstad.

Kort konklusion

Voldgiftsretten i 1416 var vigtig, fordi den blev det juridiske opgør om Københavns ejerskab. Den markerede afslutningen på den lange middelalderlige strid mellem Roskildebispen og kronen og banede vejen for, at København gik fra at være en bispeby til at blive kongemagtens centrale by.

Side 38

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

lige Bulle af 1193, hvorved det forbødes at afhænde Kjøbenhavns Slot, og forskjellige andre Stadfæstelser fremlagdes og undersøgtes. 3 Feb. næste Aar traadte Domstolen sammen. Kong Eriks Paastand for denne var at Biskop Niels ikke fik Kjøbenhavn med rette efter Landslov efter Kong Valdemars Død, medens Kapitlet og Biskoppen sagde det modsatte og paastod at de burde have det i Værge. Nu skred Sagen til Doms, men efter moden Overvejelse turde Dommerne intet afgjøre selv og afsagde den Kendelse „at 12 velbaarne, sanddru, gamle (alderne) og bofaste Mænd i Sælland, og af dem Sagen bedst kunde vide og Sandhed om spørge, skuldde med deres svorne Ed Sandhed sige og sandelig ende, hvad heller Biskop Niels af Roskilde fornævnte fik Kjøbenhavn med rette efter Landslov efter Kong Valdemars Død og ej tog det med Vælde“, i hvilket Fald saa Bispestolen skulde have det, eller hvis det modsatte befandtes, skulde det overgives til Kongen.

Derpaa tog Kongen Slottet og Byen i Besiddelse, men tilstod 19 Feb. at ville overgive det til Biskoppen, hvis de blev denne tildømt af 12 af Rigens Raad, der skulde afgjøre Sagen ved Mikkelsdagstid; Kongen udsiger i dette Brev, at Slottet og Byen var ham tildømt af ovennævnte 6 Biskopper og 6 Riddere, men det omtaler deres Kendelse ikke, lige saa lidt som at den ny Domstol skulde bestaa af Medlemmer af Rigsraadet. Herpaa har Biskoppen ikke villet gaa ind, hvorfor han paa Landstinget 26 Jan. 1419 fremlagde Kongens Brev, at denne vilde pleje Ret med ham for Rigens Raad hvad Tid Biskoppen vilde, men Biskoppen

vilde kun fremkomme med sine Bevisligheder for den ny Erkebisp, naar denne var stadfæstet af Paven, og alle Biskopperne, naar Kongen vilde sammenkalde dem til Sælland. Maanedsdagen efter havde Kongen en personlig Sammenkomst med den ny Erkebisp Peder Lykke og Biskop Jens og da udtalte Kongen følgende Ord: „Min Herre Biskop i Roskilde, vi har hørt, at I nylig paa Sællands Landsting har krævet Kjøbenhavns Slot, som

---

Kort historisk kommentar

Denne side behandler den langvarige retstvist mellem kronen og Roskildebispen om ejendomsretten til København. Sagen blev ført som et juridisk spørgsmål om, hvorvidt biskoppen lovligt havde arvet eller modtaget København efter Valdemar den Stores død. Interessant er brugen af edsvorne sjællandske mænd som en slags undersøgelseskommission, hvilket afspejler middelalderens retspraksis.

Resumé

Efter fremlæggelsen af gamle privilegier og pavebreve samledes en domstol for at afgøre striden om København. Kong Erik hævdede, at biskop Niels ikke lovligt havde fået byen efter Valdemars død, mens biskoppen og kapitlet fastholdt det modsatte. Dommerne undlod selv at træffe afgørelse og overlod i stedet spørgsmålet til tolv troværdige sjællandske mænd. Imens tog kongen København og slottet i besiddelse, men lovede at tilbagelevere dem, hvis dommen faldt ud til biskoppens fordel. Konflikten fortsatte dog, da biskoppen ikke ville acceptere kongens foreslåede procedure. Siden slutter med indledningen til et møde mellem kongen, den nye ærkebiskop og Roskildebispen i 1419.

Side 39

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

vi har i vor Besiddelse, og dens Tilliggende, nemlig Byen og Gods paa Landet, hvortil vi svarer Eder, at vi nu og fremdeles er villige til paa en os begge passende Tid at møde for denne nærværende Erkebisp i Lund og staa til Rette for ham og Rigens Raad og høre hvad I har at fremsætte om det som kan omhandles mellem os ad Rettens Vej“. Biskoppen vilde ikke og herved blev det. Formodlig har han indset, at de verdslige Raader i det hele vilde staa paa Kongens Parti i denne Sag, da Slottet var uundværligt for Riget; en anden Sag er det hvem der havde Retten paa sin Side, og der er næppe Tvivl om at Biskoppen havde saa klar en Adkomst som var mulig. Bispestolen havde aldrig givet noget somhelst Afkald paa sin Ejendomsret og det var efter en mindelig Overenskomst, at Valdemar Atterdag under sin Regering havde haft Kjøbenhavn „til Laans“.

Fra nu af er Bispestolens Indsigelser tomt Mundsvejr, der kun kommer frem til enkelte Tider, hvor det passer ind i Tidens politiske Strømning. 1443 brændte Kongsgaarden i Roskilde og nu blev Kjøbenhavns Slot det egentlige Kongesæde og Staden altsaa Regeringsstaden. Dette fremkalder en stor Forandring i alle Forhold.

Som Betingelse for at Biskop Jens Pedersen 13 Juli 1448 vilde hylde Kristian I maatte Hertug Adolf og Kristian love denne at ville lade Sagen paadømme af Rigets gejstlige og verdslige Raad, og saalænge skulde Biskoppen have Møn med dets Slot, Len, Stad, Fiskeri og Forstrand. Dette Brev tog Biskoppen Vidisse af 9 April 1453, men mere skede ikke under denne Konge. Under Biskop Oluf Mortensen (1461-85) er Sagen atter bragt for Rigsraadet, men næppe i anden Form end som en Protest.

1493 kom Sagen frem igen. Men nu havde Kronen Hævd paa sin Besiddelse. Derfor fremtraadte Lensmanden paa Slottet Hans Gris først 21 Nov. paa Sokkelunds Herredsting og fik et Stokkevidne af 12 Danemænd, „at de aldrig havde hørt, spurgt eller til Minde kunde drages andet, end

Kort historisk kommentar

Denne side markerer det endelige vendepunkt i striden. O. Nielsen mener, at Roskildebispen juridisk set fortsat havde stærke argumenter, men at den politiske udvikling gjorde dem værdiløse. Da Københavns Slot efter branden i Roskilde 1443 blev kongernes faste opholds- og regeringssæde, blev byen for vigtig til, at kronen ville opgive den. Fra dette tidspunkt bliver spørgsmålet mindre et juridisk ejerskabsspørgsmål og mere et spørgsmål om faktisk magt.

Resumé

Biskoppen afviste at lade sagen afgøre ved den foreslåede rettergang, sandsynligvis fordi de verdslige råder ville støtte kongen. O. Nielsen understreger dog, at bispestolen aldrig havde opgivet sin formelle ejendomsret til København. Efter 1443, da Roskildes kongsgård brændte og København blev kongeligt regeringssæde, ændrede magtforholdene sig afgørende. Biskopperne forsøgte flere gange i 1400-tallet at få deres krav behandlet, men uden resultat. I 1493 begyndte kronen at støtte sig på hævd, altså langvarig og uafbrudt besiddelse, som grundlag for sin ret til København.

Ifølge O. Nielsen var det **ikke en brand i København**, men branden af **kongsgården i Roskilde i 1443**, der fik afgørende betydning for København.

De vigtigste konsekvenser

1. København blev kongeligt hovedsæde

Efter branden skriver Nielsen:

"Kjøbenhavns Slot det egentlige Kongesæde og Staden altsaa Regeringsstaden."

Kongen flyttede dermed sit politiske tyngdepunkt til København.

2. Striden om ejendomsretten ændrede karakter

Før 1443 handlede konflikten om:

- gamle gavebreve,
- pavebreve,
- bispens juridiske ejendomsret.

Efter 1443 blev spørgsmålet mere politisk end juridisk. København var blevet for vigtig til, at kongemagten ville afgive den.

3. Kronens stilling blev styrket

Da København nu fungerede som:

- kongeslot,
- regeringscentrum,
- rigets vigtigste fæstning,

blev kongens faktiske besiddelse vigtigere end bispens gamle rettigheder.

4. Bispens krav blev svækket

Nielsen mener, at Roskildebispen fortsat havde stærke juridiske argumenter.

Men efter 1443 blev hans protester i praksis uden virkning:

"Fra nu af er Bispestolens Indsigelser tomt Mundsvejr."

5. København udviklede sig til Danmarks centrum

Branden i Roskilde fremskyndede udviklingen af København fra:

- en vigtig bispeby og fæstning

til:

- kongerigets egentlige regeringsby,
- kongens faste residens,
- det kommende politiske centrum for Danmark.

Kort konklusion

Branden i Roskilde 1443 gjorde København til kongens faste magtcentrum. Fra dette tidspunkt blev byens betydning så stor, at Roskildebispens gamle ejendomsret i praksis ikke længere kunne håndhæves, og København begyndte sin udvikling til Danmarks hovedstad.

Side 40

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

at Kjøbenhavns Slot, Amager, Birket og deres Tilliggende har væres uildet og ukæret her til Tinge i 60 Aar og mere. 22 Jan. 1494 fik han et lignende Vidne fra Landstinget „at de i Sandhed have hørt og spurgt at der gik et Nævn imellem Kronen og Kirken om forskrevne Kjøbenhavns Slot og at forskrevne Nævn svor Kronen forskrevne Kjøbenhavns Slot til og at de ej have hørt og spurgt, at der til Tinge har været givet Illing eller Kære paa forskrevne Kjøbenhavn Slot i 60 Aar“.

Næste 5 og 19 Feb. fremkom paa Landstinget Kannik i Roskilde Peder Lavrensen, der vidnede at han i sin Tid havde været Kapellan hos Biskop Oluf Mortensen og da havde ført til Kjøbenhavn nogle Breve, som Biskoppen fremlagde for Kongen og Rigens Raad, hvor de blev undersøgte; disse Breve handlede om Kjøbenhavns Slot, men han vidste ikke hvad der blev afgjort ved dem. Desuden havde han hørt af troværdige Folk, at Biskop Peder ved sin Død rolig besad Slottet og at Kong Erik efter hans Død tog det til sig uden Ret og beholdt det, uagtet Biskop Jens Andersen ofte krævede det tilbage; ogsaa om Kong Kristierns Tilstaaelse vidste han Besked. 16 Marts erklærede en anden Kannik paa Landstinget paa Biskoppens Vegne, at Tabet af Kjøbenhavn var til stor Skade for Bispestolen og at han krævede sin Ret godkendt.

Kongen beskikkede noget efter Rigens Kansler Jørgen Marsvin til Dommer i denne Sag, men da han mødte paa Bispegaarden i Kjøbenhavn 29 Avg. 1497, udtalte Biskop Niels Skave at det vel var kommet til hans Kundskab at den Sag, der var imellem ham og Kongen om Kjøbenhavn, skulde forhandles for Jørgen Marsvin, men denne Mand var Lægmand og følgelig partisk i en gejstlig Sag, der ikke kunde dømmes af en verdslig Dommer, der hverken havde Jurisdiktion eller Magt over Biskoppen i den Sag, men han vilde alene have den henvist til Erkebispen eller gejstlige Dommere.

Den Skibyske Krønike fortæller, at Biskop Joakim Rønnov 1533 efter Frederik I's Død fandt paa Hjortholm

Kort historisk kommentar

Siden viser, hvordan striden om København fortsatte gennem hele senmiddelalderen. Biskopperne forsøgte at bevise deres ret ved hjælp af gamle vidnesbyrd, tingbøger og erindringer fra gejstlige embedsmænd. Samtidig afviste de kongens forsøg på at lade verdslige embedsmænd dømme i sagen og fastholdt, at tvisten skulle afgøres af kirkelige myndigheder.

Resumé

Biskoppen fremlagde vidneudsagn fra Landstinget, som skulle vise, at kronens ret til Københavns Slot længe havde været anerkendt uden indsigelser. Andre vidner hævdede derimod, at tidligere biskopper retmæssigt havde ejet slottet, og at kongemagten uberettiget havde beholdt det efter deres død. Da kongen udnævnte rigskansler Jørgen Marsvin til dommer, protesterede biskop Niels Skave og afviste, at en verdslig embedsmand kunne dømme i en gejstlig sag. Striden om ejendomsretten forblev derfor uløst og fortsatte ind i 1500-tallet.

Side 41

Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

Bispestolens Bevisligheder paa Kjøbenhavn, og han opfordrede Kapitlet til at overdrage ham og hans Arvinger dets Ret, idet han vel ikke ventede at faa Slottet, men dog kunde have Haab om at faa enten andet Gods eller Penge i Stedet, forat der kunde komme en endelig Afgørelse paa den lange Strid. Kapitlet vilde først ikke, men Biskoppen tiltog sig nu Retten over Kapitlets Fæstebønder og optraadte med saa stor Myndighed, at man ikke turde nægte ham noget, og det overdrog ham sin Ret til Kjøbenhavns Slot.[1]) I Anklageskriftet, udstædt af Kristian III mod Biskopperne 1536, findes følgende om denne Sag:[2]) „Den Tid at Kong Frederik var død og afgangen og Riget og Kronen var uden Herre og Konning, da haver han tænkt: Nu er det ret Tid paa at drage de 3 danske Løver (som end da lidet Haar havde) Huden al sammen af Ørene. Og der haver i Rette talet Rigens Slot og Hovedstad Kjøbenhavn, som Danmarks Konger haver haft deres kongelige Sæde roligen mere og længere end udi 200 Aar, og vilde saa for hans Gærrigheds Skyld draget den fra Riget, Kronen og Kongen og under sig og sit Vold (Magt) og mente, at fordi at paa den Tid ikke var Konning til, som kunde svare og tale for Kronens Ret og Rettighed, og han havde alle Breve, Segl og Bevisninger udi sine Hænder, som man skulde forsvare Kronens Ret med (han var nemlig Rigens Kansler), at han da des lettere kunde vinde Sagen og fuldkomme sin Vilje. Endog at samme Tid haver været nogle gode, ærlige Mænd af Rigens Raad, som haver talet derudi og sagt ham, at det ikke vel vilde skikke sig, at han udi den Tid skulde drage Hovedstaden Kjøbenhavn fra Riget, men dersom han mente sig nogen Ret eller Tiltale at have om samme Stad, at han saa længe dermed vilde lade bestaa (bero), til at Riget fik en

---

[1]) Rørdams Monumenta hist. Dan. I. 94-96.

[2]) smstds. 169-70. Kilderne til dette Afsnit er forøvrigt trykte i K. D. I og II, hvor de let kan opledes.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver et sent led i den lange konflikt om København. O. Nielsen gengiver her den senere kongelige opfattelse, som kom til udtryk i Kristian III's anklageskrift mod bisperne efter Reformationen. Her fremstilles forsøget på at gøre krav på København ikke som et juridisk spørgsmål, men som et forsøg på at rive rigets vigtigste by og kongesæde ud af kronens hænder. Dette viser, hvor stærkt København i 1500-tallet allerede blev opfattet som Danmarks naturlige hovedstad.

Resumé

Biskoppen fik overdraget domkapitlets rettigheder til Københavns Slot og søgte en endelig afgørelse på den gamle strid om ejendomsretten. I den senere kongelige fremstilling, bevaret i Kristian III's anklageskrift fra 1536, blev dette udlagt som et forsøg på at bemægtige sig rigets slot og hovedstad i en tid, hvor landet stod uden konge. Teksten viser, hvordan striden

efterhånden ikke længere blot handlede om gamle gavebreve og ejendomsret, men om kontrollen over Danmarks politiske centrum.

Ud fra O. Nielsens fremstilling blev København ikke hovedstad ved én enkelt beslutning. Byen voksede gradvist ind i rollen gennem flere århundreder.

1. Havn som landsby og handelsplads

Før Absalons tid var København (Havn):

- en landsby med Vor Frue Kirke,
- et lokalt handels- og markedssted,
- et fiskeri- og handelscentrum ved Øresund.

Den havde endnu ikke karakter af rigets politiske centrum.

2. Absalon skabte den befæstede købstad

Efter 1167:

- fik Absalon Havn af kong Valdemar,
- opførte borgen på Slotsholmen,
- anlagde befæstninger,
- udviklede handelspladsen til en egentlig købstad.

Dette gjorde København til et af rigets vigtigste magtcentre.

3. Kampen mellem konge og kirke

I 1200- og 1300-tallet kæmpede:

- Roskildebisperne,
- kongerne,
- og undertiden udenlandske magter

om kontrollen med København.

Netop fordi byen var strategisk vigtig, blev ejendomsretten til København et hovedspørgsmål i dansk politik.

4. Valdemar Atterdag gjorde København til kongemagtens base

I 1340'erne blev København nøglen til Valdemar Atterdags genrejsning af Danmark.

Han:

- generhvervede kontrollen med byen,
- brugte slottet som magtcentrum,
- gjorde København til en central kongelig fæstning.

Byen blev nu vigtigere for kongemagten end for bispestolen.

5. Det afgørende vendepunkt i 1443

O. Nielsen fremhæver især begivenheden i 1443:

Kongsgården i Roskilde brændte.

Følgen blev, at:

- Københavns Slot blev kongernes faste opholdssted,
- København blev regeringsstad,
- rigets administration samledes omkring byen.

Dette ændrede hele magtbalancen.

6. Erik af Pommern sikrede kronens kontrol

Efter biskop Peder Jensen Lodehats død i 1416 havde Erik af Pommern allerede taget afgørende skridt for at få København under kronen.

Selv om bisperne fortsatte deres juridiske krav, blev byen i praksis styret af kongemagten.

7. Bispens krav mistede betydning

Nielsen skriver i realiteten, at efter midten af 1400-tallet blev bispestolens protester uden virkning.

Kronen kunne nu støtte sig på:

- faktisk besiddelse,
- rigets behov,
- slottets rolle som regeringssæde.

Konklusion

Ifølge O. Nielsen blev København Danmarks hovedstad gennem fire trin:

1. **Havn** udviklede sig som handelsplads.
2. **Absalon** gjorde den til befæstet købstad.
3. **Valdemar Atterdag** gjorde den til kongemagtens vigtigste støttepunkt.
4. **Efter Roskilde-branden 1443** blev Københavns Slot kongernes faste sæde, og byen blev rigets reelle regerings- og hovedstad.

Dermed var København ikke længere blot en bispeby eller handelsby, men centrum for den danske stat.

Side 42

Den ældste Befæstning.

Konge igen, som kunde forsvare og forfægte Kronens Ret; dersom han da vilde kalde Sagen udi Rette, da vederfor ham vel der og saa meget som Ret var. Saa haver han dog afvist samme gode, ærlige Mænd Rigens Raad samme Tid med mange spidsige (spydige) trodsige Pukkeri og uskikkelige Ord og Tale. Og om saadan Handel er sig saa forløben og gangen, ville vi sætte det ind til Eder Rigens Raad selv at give Vidnesbyrd derom. Og er det og mange andre flere ærlige Mænd vel vitterligt, at saa ganget og faret er“. End videre havde han sagt paa den Tid der var Tale om at udvælge en Konge, at han aldrig vilde have nogen Konge, førend man havde tilfredsstillet ham med Penge for hans Ret til Kjøbenhavns Slot og Stad.

Reformationen og alt Bispe- og Klostergodses Inddragning under Kronen gjorde Ende paa denne Tvist.

V. Stadens Befæstning og Omkreds.

Naar man vil undersøge Spørgsmaalet om Kjøbenhavns oprindelige Omfang, maa man gaa ud fra det sikre Grundlag, der haves i Kendskabet til Byens Omkreds i Kristian IV's første Regeringstid. Imellem Vester- og Nørreport var Grænsen da den samme som senere, men paa de andre Sider gik Volde og Grave gennem senere opfyldte og bebyggede Strækninger. Fra Vesterport (for Enden af Vestergade) fulgte Grænsen Retningen af Husrækken paa Halmtorvet og endte i et Taarn, der omtrent har staaet midt i Vartovs Gaard, gik derpaa omtrent langs med Løngangsstræde til Vandkunsten og derfra i en lige Linie indtil Assistenthusets sydøstlige Hjørne, fulgte saa Stranden i dens nuværende Retning indtil Holmens Bro, derfra langs Holmens Kanal til Østerport, hvis Bastion laa noget ud paa Kongens Nytorv, medens Husrækken paa Østergade ikke naaede længere end omtrent til Peder Madsens Gang; dernæst en Retning langs denne henimod Lille Regnegade og Møntergades Berøring med

---

Kort historisk kommentar

Denne side afslutter den flere hundrede år lange strid om Københavns ejerskab. O. Nielsen peger på, at Reformationen satte et definitivt punktum for Roskildebispernes krav, fordi alt bispe- og klostergods blev overtaget af kronen. Herefter skifter bogen fokus fra den politiske

historie til Københavns fysiske udvikling. Forfatteren indleder en rekonstruktion af den ældste bybefæstning ved at tage udgangspunkt i byens omkreds på Christian IV's tid og derfra arbejde baglæns.

Resumé

Teksten afslutter fortællingen om ejendomsstriden mellem kronen og Roskildebispen. Ifølge den kongelige fremstilling blev bispens krav efterhånden anset som urimelige, og Reformationen gjorde endeligt kronen til ejer af byen. Derefter indledes et nyt hovedafsnit om Københavns befæstning og omkreds. O. Nielsen forklarer, at byens ældste udstrækning må rekonstrueres ud fra de kendte vold- og gravanlæg fra Christian IV's tid, hvorefter han begynder en detaljeret beskrivelse af bygrænsens forløb.

Ud fra O. Nielsens fremstilling har Københavns bygrænser udviklet sig i flere tydelige faser.

1. Den oprindelige landsby Havn

Før Absalons tid var København en forholdsvis lille landsby ved stranden.

Den tidlige bebyggelse lå omkring:

- Gammelstrand
- Nikolaj Kirkes senere område
- den gamle havn
- markedspladsen ved kysten

På den tid nåede havet langt længere ind i byen end i dag, og store dele af det nuværende centrum var endnu ikke opfyldt eller bebygget.

2. Absalons købstad

Efter 1167 blev Havn omdannet til en befæstet købstad.

Absalon:

- opførte borgen på Slotsholmen,
- anlagde forsvarsværker,
- skabte en bymæssig afgrænsning omkring den voksende bebyggelse.

Bygrænsen fulgte stadig tæt de naturlige kystlinjer og havneområder.

3. Middelalderbyen vokser

I løbet af 1200- og 1300-tallet voksede byen gradvis:

- Vestergade,
- Nørregade,
- Østergade,
- Vimmelskaftet,
- Skobogade,

blev centrale strøg.

Samtidig blev nye områder langs stranden bebygget, efterhånden som havneområder og opfyldninger skabte mere land.

4. Den befæstede middelalderby

På side 42 begynder Nielsen at rekonstruere den ældste befæstede by ud fra Christian IV's tid.

Grænsen mellem:

- Vesterport
- og Nørreport

var omtrent den samme som i senere århundreder.

Derimod ændrede byen sig stærkt mod:

- havnen,
- Slotsholmen,
- Holmens Kanal,
- området omkring Kongens Nytorv.

Disse områder blev senere opfyldt og bebygget.

5. København som regeringsstad

Efter 1443, da Københavns Slot blev kongernes faste sæde, voksede byen yderligere i betydning.

København blev gradvist:

- administrationscentrum,
- militært centrum,
- handelscentrum.

Dette førte til nye udvidelser uden for den gamle middelalderlige kerne.

6. Christian IV's København

Den by, Nielsen bruger som udgangspunkt for sin rekonstruktion, var allerede væsentligt større end middelalderens Havn.

På Christian IV's tid omfattede byen:

- omfattende voldanlæg,
- grave,
- bastioner,
- opfyldte havneområder,
- nye kvarterer uden for den ældste bykerne.

Samlet udvikling

Bygrænserne udviklede sig således:

Havn ved stranden → Absalons befæstede købstad → middelalderby omkring Gammelstrand, Nikolaj og Slotsholmen → kongelig regeringsstad efter 1443 → den større voldomkransede by i Christian IV's tid.

Ifølge O. Nielsen voksede København altså ikke gennem én stor udvidelse, men ved en lang række gradvise udbygninger af både havneområder, befæstninger og bebyggelse gennem middelalderen og ind i renæssancen.

Side 43

Den ældste Befæstning.

Gotersgade, [1]) derpaa langs Gotersgade til Enden af Slippen, hvor der var et Taarn; herfra gik Grænsen i Retning mod Nørreport, saaledes at den stødte sammen med den nordligste Del af Aabenraa. Det er nødvendigt at fastholde denne Grænse til Forstaaelsen af hvad her fremsættes om den ældste Befæstning.

Naar Sakse, som ovenfor S. 25 er berørt, omtaler at Biskop Absalon befæstede Sørøvernes Hoveder paa Murene paa „Urbs Absalonica“, da mener han dermed Murene omkring Staden Kjøbenhavn, ikke om Slottet, og i disse Ord har vi da et Vidnesbyrd om Stadens Befæstning mod Søsiden, hvor disse Hoveder sattes til et afskrækkende Eksempel. Om disse Mure ved Stranden og da i Særdeleshed i Egnen omkring Nikolaj Kirke oplyses vi af et Skøde af 1298, hvor der tales om en Grund imellem Østergaards Grav og Stranden nærved Muren. [2]) Det hører nødvendigt med til Grundlæggelsen af en Kjøbstad i Slutningen af det 12te Aarhundrede at forsyne den med Fæstningsværker, men det er ikke sandsynligt, at Kjøbenhavn blev omgivet af Mure saa tidligt; et Vandløb og en Vold vilde vistnok være tilstrækkeligt Værn mod Landsiden. Som Vidne til en Helbredelse af en Kvinde fra Kjøbenhavn ved Abbed Vilhelms Grav paaberaabes foruden Dekanus ved Domkapitlet

Absalon og Kannikerne ogsaa alle Borgerne i dette befæstede Sted (*omnes cives illius castri*). [3]) Absalon var den første Dekanus, altsaa samtidig med Kapitlets Stiftelse omtrent 1209. Benævnelsen *castrum* paa Staden svarer aldeles til Sakses *urbs* og viser at den ligesom de tydske Stæder har faaet en tidlig Befæstning. Det latinske Udtryk svarer til det danske Borg og deraf kaldtes Beboerne af den befæstede Stad Borgere.

---

[1]) Her er dog en mindre Afvigelse, ti 1539 skulde en ny Grav og Rundel lægges udenfor Klare Rundel, men denne Udvidelse har næppe bestaaet i andet end at der er lagt en Bastion udenfor Klare Taarn og en Grav udenom denne. (K. D. I. 395).

[2]) K. D. I. 64. Jfr. S. 21.

[3]) S. R. D. V. 492.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen søger her at påvise, at København allerede kort efter Absalons tid havde karakter af en befæstet by. Han bruger både Saxos beretning, et skøde fra 1298 og kirkelige kilder fra begyndelsen af 1200-tallet som argument. Særligt interessant er hans tolkning af ordene *urbs* og *castrum*, som han mener viser, at København tidligt blev opfattet som en befæstet købstad på linje med samtidens tyske byer.

Resumé

Forfatteren beskriver den ældste kendte afgrænsning af Københavns befæstning og understreger dens betydning for forståelsen af byens tidlige udvikling. Saxos omtale af murene omkring „Urbs Absalonica“ tolkes som et vidnesbyrd om byens forsvar mod søsiden. Nielsen mener dog ikke, at byen oprindeligt var omgivet af stenmure hele vejen rundt; mod landsiden har vold og vandløb sandsynligvis været tilstrækkeligt forsvar. Kilder fra begyndelsen af 1200-tallet viser efter hans opfattelse, at København allerede da blev betragtet som en befæstet stad, og at betegnelsen „borgere“ udsprang af denne status.

I middelalderlige latinske kilder har **urbs** og **castrum** forskellige betydninger, selv om de undertiden kan bruges om samme sted.

Castrum

Castrum betyder oprindelig *befæstning*, *borg* eller *fæstningsanlæg*.

I middelalderlige dokumenter bruges ordet ofte om:

- En borg med mure eller voldgrave.
- En militær fæstning.
- Herskerens befæstede residens.

Da Nielsen citerer **"castrum de Hafn"**, betyder det altså **"borgen i Havn"** eller **"Havns borg"**, ikke selve byen København.

På Absalons tid sigter det sandsynligvis til den befæstede borg på den senere Slotsholm.

Urbs

Urbs betyder *by*.

I klassisk latin var ordet især forbundet med større bysamfund, men i middelalderen bruges det mere frit om:

- En by.
- En købstad.
- Et bymæssigt samfund med borgere og handel.

Når Saxo omtaler **"absalonica urbs"** (Absalons by), menes København som bysamfund, ikke borgen alene.

Forskellen

Latinsk ord	Middelalderlig betydning	København
castrum	Borg, fæstning, slot	Absalons borg på Slotsholm
urbs	By, købstad	København som bysamfund
civitas	By med juridiske eller kirkelige rettigheder	Bruges også undertiden om København

I O. Nielsens fremstilling

Nielsen lægger stor vægt på forskellen. Når kilderne taler om **castrum Hafniense** eller **castrum de Hafn**, ser han det som bevis for eksistensen af en borg adskilt fra selve byen. Når kilderne derimod omtaler **urbs** eller **Købmannehavn**, er det byen og dens borgere, der er tale om.

Denne sproglige forskel er et af de argumenter, han bruger for at rekonstruere det tidlige forhold mellem **landsbyen Havn**, **Absalons borg** og den fremvoksende **købstad København**.

Side 44

Byens Planker.

Den ældste Befæstning mod Landsiden har vistnok været simpel. Der tales rigtig nok i Stadsretten 1254 om Forbrydelser begaaede indenfor Stadens Mure og Grave, men deraf kan næppe hentes noget fuldstændigt Bevis for, at Mure har omgivet den helt, idet det snarere er en almindelig Omskrivning for „indenfor Byfreden“.[1]) Der er nemlig saa mange Vidnesbyrd om en Plankebefæstning imellem Vester- og Nørreport, at Tilstedeværelsen af en saadan maa anses for sikker; den har vistnok været tilstrækkeligt Værn, hvor et sidt Jordsmon eller bredere Vandløb har været tilstede foran.[2]) I Stadsretterne af 1254 og 1294 findes Bestemmelser om, at naar i Fredstid nogen har Skyld i at Gravene har lidt Overlast eller Plankerne er faldne ned, skal han gjøre dem i Stand inden 3 Dage; men er det sket i Krigstid, skal det ske samme Dag, eller Kommunen skal gjøre det paa hans Bekostning. De Staden tilfaldne Bøder skal anvendes til Stadens Gavn, nemlig til Grave, Planker og Broer (Brolægning).

I Stadsretten 1294 betegnes Byfreden som værende indenfor Byens Planker, naar det hedder, at den, der gaar ind og dræber nogen indenfor Byens Planker, skal sættes i Fængsel paa Livstid. Samme Straf eller 40 Mk.’s Bøder bestemmes for den, der bryder Stadens Laas, gaar igjennem Havnens Bom, kryber ind under Plankerne eller løsner dem forat komme ind, eller tager de Stene bort der er satte til Stadens Befæstning. I Aaret 1293 maatte en Mand bøde 10 Mk., fordi han om Natten havde brudt gjennem Plankerne.[3]) Endnu i Kristoffers Stadsret 1443 V. § 27 bestemmes Straf for lignende Forhold, saa da maa der endnu paa sine Steder

---

[1]) Svarer til „septa civitatis“ i § 7.

[2]) Da det er Forf. bekjendt at der næres Tvivl om at Plankebefæstning kan have udgjort en Stads Værn uden i Forbindelse med Mure, saaledes at Plankerne har staaet indenfor disse, vil han for Tydsklands Vedkommende henvise til G. L. Maurer: Städteverfassung in Deutschland I. 112-14 og de der citerede Kilder.

[3]) K. D. I. 33.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen argumenterer imod forestillingen om, at det tidlige København fra begyndelsen var omgivet af kraftige stenmure. Efter hans opfattelse bestod den ældste landsidebefæstning snarere af grave, volde og kraftige træplanker. Stadsretterne viser, hvor vigtig denne

plankebefæstning var, idet der blev fastsat strenge straffe for at beskadige eller forcere den. Dette giver et sjældent indblik i den praktiske organisering af middelalderens byforsvar.

Resumé

Forfatteren mener, at Københavns ældste befæstning mod landsiden hovedsagelig bestod af planker og grave frem for sammenhængende stenmure. Flere bestemmelser i stadsretterne fra 1254 og 1294 omtaler vedligeholdelse af plankerne og straf for at beskadige eller omgå dem. Kilderne viser, at plankebefæstningen var en central del af byens forsvarssystem, og at den fortsat havde betydning helt op i 1400-tallet.

Side 45

Byens Planker.

have været Plankebefæstning, men der nævnes i Forbindelse med Planker ogsaa Mure og Volde, saaledes V. § 2 og 3: „Hvo som stiger over Bysens Mur eller Planker eller over Bysens Fæstning eller bryder Planker ud“ osv.; „om Dige (Vold) eller Planker fordærves eller nedfalder“ osv. Altsaa: i det 12te og 13de Aarh. nævnes Mure mod Stranden, Planker i det mindste for en Del imod Landsiden; i Midten af det 15de Aarh. en Blanding af Volde, Mure og Planker.

Af de ovenfor omtalte Vidnesbyrd om Planker mellem Nørre og Vester Port vil vi hidsætte nogle. 1497 nævnes en Grund ved Nørreport ved Plankerne vesten og østen for 2 andre Grunde, altsaa i Voldgaden, der i den nørre Ende „hos Plankerne“ strakte sig i øst og vest 20 Alen.[1]) 1498 nævnes Antonii Klosters Gaard, der laa paa den vestre Side af Teglgaardstræde; der var i Længden fra det Dige ved Plankerne af nør i syd langs ud med Strædet 94 Alen, Breden paa den nørre Ende langs ud mod Diget af øster i vester 86 Alen. 1519 fik Karmeliterne en Jord vesten op til deres Gaard (nuv. Valkendorfs Kollegium) i St. Pedersstræde indtil det Tværstræde, som løber i nør til Byens Planker;[2]) dette Stræde er Teglgaardstræde. 1496 nævnes en Gaard ved Jermers Gab vesten i gamle Raadhuusstræde (nu Studiestræde) næst Plankerne og 1523 en Jord paa et Hjørne vesten ved Byens Planker ud mod Jermers Gab norden det gamle Raadhuusstræde.[3]) Plankerne har saaledes gaaet mellem Nørreport og Studiestræde. Paa de andre Sider nævnes derimod i Slutningen af det 15de Aarh. Mure østen for Nørreport, ved Østerport, ligesom fra Østerport mod Bremerholm; saaledes 1532 „det Stræde som løber ud med Muren,“ 1546 „den gamle Mantelmur.“[4])

Det er yderst vanskeligt at komme til Klarhed om, hvor den ældste Befæstning har gaaet. Et Vandløb, der

---

[1]) K. D. I. 246.

[2]) K. D. I. 251. II. 218.

[3]) K. D. I. 240, 335.

[4]) K. D. I. 234, 243, 244, 381, 407, II. 230.

Kort historisk kommentar

Denne side understøtter O. Nielsens hovedsynspunkt om, at middelalderens København ikke oprindeligt var omgivet af en samlet stenmur. Byens forsvar bestod af forskellige elementer afhængigt af terrænet: planker og grave mod landsiden, mens egentlige mure især fandtes ved strand- og havnesiderne. Kilder fra slutningen af 1400-tallet gør det muligt nogenlunde at følge plankebefæstningens forløb gennem det nuværende indre København.

Resumé

Nielsen viser, at Københavns befæstning i middelalderen bestod af en kombination af planker, volde og mure. Dokumenter fra 1400- og begyndelsen af 1500-tallet nævner flere steder langs plankelinjen mellem Nørreport og Studiestræde, blandt andet ved Teglgårdstræde og Jarmers Gab. Samtidig omtales egentlige mure ved Østerport og mod Bremerholm. Forfatteren konkluderer, at byens ældste forsvar har været sammensat og udviklet gradvist, snarere end opført som én samlet befæstning.

Side 46

Byens Rende.

nedlagdes i Begyndelsen af det 16de Aarh. og kaldtes Byens Rende, kunde maaske yde Vejledning. 1543 kaldes Krystalgade „det Stræde som løber ned fra Renden paa Nørregade"; 1512 fik Æbelholt Kloster en Jord i Lars Bjørnsens Stræde, sønden op til Klostrets Gaard og som kaldes Byens Rende, i Breden ud til Strædet 4 Alen paa østre Ende, i sin Længde fra Strædet saa lang som Klostrets Gaard og Haverum rækker, paa vestre Ende i sin Brede 2¾ Alen.[1]) 1527 nævnes en Gaard op til Byens Rende paa Vestergade, og 1541 kjøbte en Mand paa Vestergade af Byen Renden op til hans Gaard, hvilken Jord og Rende han indbyggede og satte sin Gavl paa; denne Gaard laa paa Gadens søndre Side.[2]) Renden har saaledes sandsynligvis haft Indløb fra den nordre Ende af Nørregade, gaaet udenom Petri Kirke, skaaret Lars Bjørns Stræde og Vestergade og derfra gaaet ud i den ikke fjerne Strand. At en anden Rende har gaaet ad en Del af Kjøbmagergade ses af nedenfor omtalte Udgravninger i 1860, og 1514 nævnes en Grund i Pilestræde sønden ved Byens Rende.[3])

I Jordebogen c. 1370 kaldes Renden *communis fossura villæ* og betegnes ogsaa der forskjelligt fra Gravene omkring Byen.[4]) Der er imidlertid en væsenlig Omstændighed, der taler imod at Byens Rende har været en gammel Bygrav. Staden var ikke gammel, da den blev indtaget af Fyrst Jarmer af Rygen 1259, og det var paa Hvitfelds Tid en Tradition, som der ingen Grund er til at betvivle, at han brød ind i Byen paa det Sted der længe efter hed Jermers Gab. Dette var den Del af Befæstningen der laa udenfor den vestlige Ende af Studiestræde, saa vi kan være sikre paa at 1259 var Byens Befæstning her. Det er nemlig ikke sandsynligt at Byen da allerede skulde være udvidet. I det hele er der intet der tyder paa, at Byens Grænse mellem Nørre- og Vesterport nogensinde har været nogen anden end nu. Der-

---

[1]) K. D. I. 403. S. R. D. VI, 212.

[2]) K. D. I. 289, 338, 346, 529.

[3]) K. D. II. 197.

[4]) K. D. I. 106.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen undersøger her den såkaldte **Byens Rende**, et vandløb eller afløbssystem, som løb gennem det middelalderlige København. Han afviser, at Renden har været den oprindelige bygrav, fordi kilderne skelner mellem Renden og de egentlige grave omkring byen. Argumentet støttes af traditionen om Jarmers indbrud i byen i 1259, som efter Nielsen viser, hvor den samtidige befæstningslinje lå.

Resumé

Forfatteren følger sporene efter Byens Rende gennem middelalderlige dokumenter og forsøger at rekonstruere dens forløb gennem byen fra Nørregadeområdet mod stranden. Kilderne viser, at Renden eksisterede endnu i 1500-tallet og flere steder senere blev indbygget eller opfyldt. Nielsen mener dog ikke, at den kan have været Københavns oprindelige forsvarsgrav, fordi samtidige kilder behandler den som noget andet end byens egentlige befæstningsgrave. Traditionen om Jarmers erobring af byen i 1259 bruges som argument for, at bygrænsen mellem Nørre- og Vesterport allerede da lå omtrent som senere.

K. D. I er forkortelsen for:

Kjøbenhavns Diplomatarium, Bind I

Dette værk er en samling af middelalderlige dokumenter om København, udgivet af historikeren **Oluf Nielsen**, som også er forfatteren til *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse*.

Når du i bogen ser henvisninger som:

- **K. D. I. 64**
- **K. D. I. 246**
- **K. D. I. 403**

betyder det:

Kjøbenhavns Diplomatarium, bind 1, side 64, 246 eller 403.

De vigtigste forkortelser vi har mødt

Forkortelse	Betydning
K. D.	*Kjøbenhavns Diplomatarium*, bind 1 og 2
S. R. D.	*Scriptores Rerum Danicarum* (samling af danske middelalderkilder)
D. Saml.	*Danske Samlinger*
Aarb. f. nord. Oldk	*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*
Orig. Hafn.	Pontoppidans *Origines Hafnienses*
Monumenta hist. Dan.	*Monumenta Historica Danica*
K. Dipl.	*Kjøbenhavns Diplomatarium* (ældre forkortelsesform anvendt enkelte steder)

For arbejdet med **KØBENHAVN1877** er *Kjøbenhavns Diplomatarium* faktisk den vigtigste kildebog, fordi næsten alle O. Nielsens argumenter om:

- Absalon,
- bygrænser,
- stadsretter,
- jordskyld,
- Københavns borg,
- bispernes ejendomsret

bygger på dokumenter trykt dér.

Kort sagt er **K. D.** O. Nielsens dokumentation, mens **Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse** er hans fortolkning af materialet.

Side 47

Nørreport. Befæstning 1290.

imod har formodenlig Renden fra Nørreport til Stranden været en oprindelig Grav, saaledes at det meste af hvad der ligger østen for Kjøbmagergade en Tid har ligget udenfor Byen.

At Nørreport i Slutningen af det 14de Aarh. har ligget ved Enden af Nørregade og denne Gade omtrent gaaet saa langt ud som nu, oplyses vi om af den gamle Jordebog. Denne opregner nemlig alle Grunde paa Nørregade, idet den begynder ved Gammeltorv paa Gadens vestre Side. Til St. Peders Kirkegaard var da 10 Grunde, og derfra 14 til Nørreport; nu er Tallet paa Grundene 9 til St. Pedersstræde og 18 derfra til Gadens Ende; paa Gadens østre Side var fra Porten til Skolen 12 Grunde, derfra 6 til Klædeboderne; nu 16 til Frue Plads og 3 imellem denne og Klædeboderne; hvoraf ses at Nørregade for 500 Aar siden har været omtrent af samme Længde som nu.

I et Brev af 2 Sept. 1289 takker Biskop Ingvar Raadet og Borgerne for deres Troskab mod ham og Kirken og især for deres gode Forsæt at ville befæste Staden, og tilstaar dem derfor til de er færdige dermed Stadens Del af Bøder, som de hidtil kun tildels havde nydt.[1]) Dette Brev er fremkaldt ved den Belejring Byen havde udholdt kort i Forvejen, idet en norsk Flaade i Begyndelsen af Juli havde lagt sig i Revshaledybet i det Øjemed at angribe Staden, men Borgernes kjække Holdning holdt de norske tilbage, der derimod i en Maanedstid blev liggende ved Amager. Manglerne ved den

---

[1]) K. D. I. 31. S. R. D. I. 249. Steenstrup fortolker *jus civitatis* som Borgerskabspenge (Studier S. 139), fordi dette Ord udtrykkes ved *jus civile* i Middelalderens Dokumenter. Men dette var en ringe Indtægt, derimod vilde de halve 40 og 3 Mk.'s Bøder, som Staden maatte dele med Biskoppen (Stadsretten 1254 § 1) være et anseligere Beløb. I Stadsretten 1294 § 10 bestemmes vel samme Deling som 1254, men der indrømmes dog de fulde Bøder i nogle nyere Bestemmelser af Biskoppen, som det synes i alle ny Tilfælde, der omtales i denne Stadsret men ikke 1254.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen anvender her både jordebøger og stadsretlige dokumenter til at rekonstruere Københavns befæstning i slutningen af 1200-tallet. Brevet fra 1289 er særligt vigtigt, fordi det viser, at byens borgere selv deltog aktivt i udbygningen af forsvaret. Samtidig tyder sammenligningen af grundtallene på Nørregade på, at denne hovedgade allerede i middelalderen stort set havde samme udstrækning som senere.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at en rende mellem Nørreport og stranden kan have udgjort en oprindelig forsvarsgrav, og at områder øst for Købmagergade tidligere kan have ligget uden for byen. Gennem den gamle jordebog viser han, at Nørregade allerede i slutningen af 1300-tallet havde omtrent samme længde som senere. Endelig omtales et brev fra 1289, hvor biskop Ingvar belønner borgerne for deres indsats med at befæste København efter truslen fra en norsk flåde, som havde ligget ved Amager med planer om at angribe byen.

Den norske flåde, som omtales i forbindelse med Absalon og København, var en alvorlig trussel, fordi den ramte netop det sted, hvor den nye by og borg var mest sårbar.

I Saxos beretning, som O. Nielsen henviser til, kommer norske sørøvere eller krigsfolk sejlende ind i Øresund og truer området ved Havn. På dette tidspunkt var København endnu ikke en stor befæstet by, men en voksende handelsplads med en ny borg. Den største fare kom fra søsiden, fordi:

- Al handel foregik over havnen.
- Bebyggelsen lå helt nede ved kysten.
- Fjendtlige skibe kunne hurtigt landsætte folk på Amager eller langs kysten ved Havn.
- Der fandtes endnu ingen stærk flådebeskyttelse for området.

Når Saxo fremhæver, at Absalons borg gjorde "den nærmeste Del af Havet sikkert for de indfødte", er pointen netop, at borgen kunne overvåge og kontrollere indsejlingen. En fjendtlig flåde kunne ellers ankre op ved Amager og true både byen, handelen og Sjællands kystområde.

Amager havde også strategisk betydning, fordi øen ligger som en slags forpost foran havnen. Skibe, der kom nordfra eller sydfra gennem Øresund, måtte passere området mellem Sjælland og Amager. En fjende, der fik fodfæste her, kunne:

- afskære sejladsen til Havn,
- plyndre de omkringliggende bygder,
- angribe selve borgen,
- kontrollere adgangen til havnen.

Det er derfor, Nielsen tillægger Absalons borg så stor betydning. Borgen var ikke blot en residens, men et militært anlæg, der skulle forhindre gentagne norske og vendiske sørøverangreb mod det sted, som senere blev København.

Interessant nok viser Saxos formuleringer også, at København omkring 1170 endnu blev opfattet mere som en havn og en borg end som en fuldt udviklet købstad. Truslen fra søsiden var derfor medvirkende til, at byen fik sit første egentlige fæstningsanlæg.

Side 48

Hanetaarnet.

gamle Befæstning maa her have vist sig iøjnefaldende. At Befæstningen virkelig er sket, oplyser de Esromske Annaler, der ved 1290 siger: Kjøbenhavn blev befæstet. Vi véd ikke hvori denne Befæstning har bestaaet, men det er sandsynligt ved denne Lejlighed, at ovenomtalte Distrikt østen for Kjøbmagergade og Amagertorv er inddraget og at Staden har faaet det Omfang som den havde lige til Kristian IV's Tid. Denne ny Befæstning har sikkert været Mur.

Ved Voldenes Sløjfning i de sidste Aar traf man 1874 udenfor Lars Lejstræde en saakaldet Rundel af en gammel Murbefæstning. Det vides, at Kristian IV. lod Muren afbryde mellem Nørre- og Vesterport 1618 og ligeledes de gamle Rundeler, der da var gjorte til Taarne, idet de var tilmurede mod Staden, hvor de oprindelig havde været aabne. Denne gamle Bygning ses af Sammenføjningen af Stenene og disses Form næppe at være yngre end fra Slutningen af det 14de Aarhundrede[1]) og dette lærer os at man da har givet denne Side af Byen en ny Befæstning, formodlig efterat den gamle er ødelagt under dette Aarhundredes Uroligheder. Ovenfor har vi imidlertid set, at her til ind i det 16de Aarh. stod en Plankebefæstning, der saaledes enten har staaet indenfor den nyere Mur eller paa de fleste Steder har vedblevet at være Stadens egentlige Værn bagved en bred Grav, medens Rundelerne var faste Tilflugtssteder for Besætningen.

Det er jo ogsaa en Mærkelighed, at der aldeles ingen Mursten færdes op til Taarnet uagtet der blev gravet dybt paa alle Sider, men derimod et Bulværk med Pallisader, der stod lodret og syntes at være Rester netop af Byens Planker, om de end laa henkastede i en Retning som de i saa Fald ikke oprindelig kunde have indtaget. De Fortandinger, der

[1]) Den er vel næppe gammel nok til at stamme fra Befæstningen 1290 og paa den anden Side er den vel for ung til at hidrøre fra 1455, da Kristiern I befalede at Byen skulde fuldkommen „plankes og fastgøres“.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forsøger at forbinde skriftlige kilder med arkæologiske fund. Esromannalernes korte oplysning om, at København blev befæstet i 1290, tolkes som et vigtigt vendepunkt i byens udvikling. Han mener, at byen på dette tidspunkt sandsynligvis blev udvidet mod øst og fik den udstrækning, som den i store træk beholdt frem til Christian IV. Samtidig viser fundene fra 1874, at Københavns forsvar gennem århundreder bestod af en kombination af mure, rundeler, grave og de karakteristiske plankeværker.

Resumé

Forfatteren henviser til Esromannalerne som bevis for, at København blev befæstet i 1290. Han antager, at byen ved denne lejlighed blev udvidet og fik sit senere middelalderlige omfang. Fundet af en gammel rundel ved Lars Lejstræde i 1874 bruges som indicium for en senere stenbefæstning, sandsynligvis fra slutningen af 1300-tallet. Nielsen mener dog, at plankebefæstningen fortsat spillede en vigtig rolle, og at rester af palisadeværker fundet ved udgravningerne kan være spor af byens ældste forsvarssystem.

Ud fra O. Nielsens analyser af siderne om **Byens Planker**, **Byens Rende**, **Nørreport** og **Befæstningen 1290** kan udviklingen af Københavns forsvar sammenfattes sådan:

1. Slutningen af 1100-tallet: Absalons befæstede by

Da Absalon omdannede Havn til købstad, måtte den have en form for forsvar.

Ifølge Nielsen bestod dette sandsynligvis af:

- voldanlæg,
- grave,
- vandløb,
- og enkelte mure mod søsiden.

Saxo omtaler murene omkring **"Urbs Absalonica"**, og sørøverhoveder blev efter sigende ophængt på dem som advarsel.

Mod landsiden mener Nielsen dog, at egentlige stenmure endnu næppe fandtes.

2. 1200-tallet: Plankebefæstningen

Københavns vigtigste landforsvar blev efter Nielsens opfattelse:

- kraftige træplanker (palisader),
- grave,
- volde.

Stadsretterne fra 1254 og 1294 omtaler flere gange:

- Byens Planker,
- voldgrave,
- vedligeholdelse af forsvarsværkerne.

Der fastsattes strenge straffe for:

- at bryde plankerne ned,
- krybe under dem,
- eller skaffe sig adgang udenom portene.

Plankeværket har især ligget mellem:

- Vesterport
- og Nørreport.

3. Befæstningen af 1290

De Esromske Annaler noterer:

"Kjøbenhavn blev befæstet."

Nielsen anser dette for et afgørende vendepunkt.

Han mener, at:

- byen sandsynligvis blev udvidet mod øst,
- området øst for Købmagergade blev inddraget,
- København fik omtrent det omfang, byen beholdt indtil Christian IV.

Ved denne lejlighed kan de første mere omfattende mure være blevet opført.

4. 1300-tallet: Mure og rundeler

Under 1300-tallet blev forsvarssystemet styrket.

Ifølge Nielsen opførtes:

- egentlige mure,
- rundeler (runde forsvarstårne),
- stærkere befæstninger omkring udsatte områder.

Fund fra 1874 ved Lars Lejstræde tydede på rester af en murbefæstning, som han daterer til slutningen af 1300-tallet.

5. 1400-tallet: Blandet forsvarssystem

I 1400-tallet bestod Københavns forsvar af en kombination af:

- mure,
- voldgrave,
- planker,
- rundeler,
- palisader.

Nielsen konkluderer direkte:

"i Midten af det 15de Aarh. en Blanding af Volde, Mure og Planker."

Gamle dokumenter omtaler samtidig:

- mure ved Østerport,
- mure mod Bremerholm,
- planker ved Nørreport og Jarmers Gab.

6. Tidligt 1500-tal: De gamle anlæg overlever

Selv i 1500-tallet nævnes:

- Byens Planker,
- Byens Rende,
- gamle grave,
- mure og bastioner.

Forsvaret var derfor stadig præget af middelalderlige anlæg, selv om nyere forsvarselementer gradvist kom til.

Samlet udvikling

Udviklingen kan skitseres således:

Absalons vold og grav (1100-tallet)
↓
Plankebefæstet købstad (1200-tallet)
↓
Udbygning og ny befæstning omkring 1290
↓
Mure og rundeler (1300-tallet)
↓
Kombineret system af mure, volde, grave og planker (1400-tallet)
↓

Middelalderforsvaret videreført ind i 1500-tallet, indtil Christian IV senere skabte de store moderne fæstningsanlæg.

Det interessante hos O. Nielsen er, at han afviser forestillingen om, at København fra begyndelsen var omgivet af en sammenhængende stenmur. Han ser i stedet byens forsvar som en gradvis udvikling fra simple plankeværker og grave til et mere komplekst fæstningssystem.

Ifølge O. Nielsen spiller **Christian IV** en vigtig rolle i Københavns befæstningshistorie, ikke som grundlægger af byens forsvar, men som den konge der både overtog, ændrede og moderniserede de gamle middelalderlige anlæg.

1. Christian IV markerer overgangen til en ny fæstningstid

Nielsen bruger flere gange Christian IV's København som udgangspunkt for at rekonstruere den ældre middelalderby. Grunden er, at de gamle volde og grave endnu eksisterede ved begyndelsen af hans regeringstid.

Dermed udgør Christian IV's København forbindelsesleddet mellem:

- middelalderens befæstede købstad,
- og den senere renæssancefæstning.

2. Nedrivning af gamle middelaldermure

På side 48 skriver Nielsen, at:

Christian IV lod Muren afbryde mellem Nørre- og Vesterport 1618.

Han lod også de gamle rundeler ændre eller nedlægge.

Det viser, at kongen ikke blot bevarede de gamle forsvarsværker, men aktivt omformede dem.

3. Modernisering af forsvaret

Nielsen beskriver, hvordan de gamle middelalderlige anlæg bestod af:

- planker,
- grave,
- rundeler,
- mure,
- palisader.

Disse anlæg var blevet forældede over for nyere krigsteknik.

Christian IV begyndte derfor at erstatte dem med mere tidssvarende fæstningsværker.

4. Udvidelse af byens omkreds

I afsnittet om byens grænser tager Nielsen netop Christian IV's by som sammenligningsgrundlag.

Han påviser, at middelalderbyen i store træk havde beholdt samme omfang frem til Christian IVs tid, hvorefter en langt mere omfattende udbygning begyndte.

5. Middelalderbyen afsluttes

I O. Nielsens fremstilling udgør Christian IV derfor afslutningen på den gamle befæstningshistorie.

Udviklingen bliver:

- Absalons vold og grav,
- plankebefæstningen i 1200-tallet,
- mure og rundeler i 1300-1400-tallet,
- de sidste middelalderlige anlæg i 1500-tallet,
- og derefter Christian IV's ombygning og modernisering.

Kort konklusion

For O. Nielsen er Christian IV den konge, der overtager den gamle middelalderlige fæstningsby og omdanner den til en moderne renæssancefæstning. Han nedbryder dele af de ældre mure, ændrer forsvarslinjerne og skaber grundlaget for den større og stærkere hovedstad, som København udviklede sig til i 1600-tallet.

Side 49

Befæstning i det 16de Aarhundrede.

findes paa begge Sider af Aabningen mod Byen og som man nærmest maatte antage at have forbundet Taarnet med en tilstødende Mur, har ganske sikkert aldrig haft en saadan Forbindelse. I Retning mod Vesterport fandtes lidt fra Taarnet 2 Murstenspiller, hvori der havde været Hængsler som til en Port, men der var ej heller Mur mellem dem og Taarnet. Det synes som man har haft i Sinde at gjøre Mur paa dette Sted, men at det aldrig er sket. Det er ogsaa overensstemmende hermed, at der 1532 tales om en Jord „paa den gamle Teglgaard næst op til Byens Volde og østen ud mod Strædet," [1]) hvilket er den østre Hjørnegrund i Teglgaardstræde, hvis vestre Grund nogle Aar i Forvejen siges at ligge op til Plankerne (se foran S. 45); Benævnelsen Plankerne forsvinder, da der i Begyndelsen af det 16de Aarh. sker Forandring med Befæstningen, saa det ligger nær at antage at Volden her træder i Plankernes Sted.

I Kristiern I's Tid foretoges Forbedring af Befæstningen, der skulde „plankes og fastgøres med Broer", men hvori dette forøvrigt har bestaaet, vides ikke. [2])

I Kong Hanses sidste Regeringsaar foretoges betydelige Arbejder ved Befæstningen, navnlig med Hensyn til Portene, udenfor hvilke der anlagdes Udenværker; saaledes var det 1505 overdraget Raadmænd Jep Nielsen at bygge et Bulværk udenfor Østerport; 1511 gjorde Borgmester Oluf Adsersen Regnskab for sit Udlæg ved Bekostningen paa den „Hommeydh" [3]) ved Østerport, og 1512 gjordes Afregning med Raadmand Mogens Lavridsen for Udgifterne ved Østerports Hvælving og Tækning. 1508 gjorde Raadmand Mogens Lavridsen og Hans Dankordsen Regnskab, fordi de efter Kongens Befaling „lode bygge og gjorde de Piller færdige paa Nørreport og det Bulværk derhos ved Dammen" (Dæm-

---

[1]) K. D. I. 345.

[2]) K. D. I. 190-91.

[3]) Hvad betyder „Hommeydh", der ogsaa skrives „Hoffmey"? Hommejstolper kendes endnu som de Stolper, der bærer en Vindebro.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen beskriver her overgangen fra middelalderens plankeværker til et mere udviklet forsvarssystem i begyndelsen af 1500-tallet. Betegnelsen „Plankerne" forsvinder gradvist og afløses af omtaler af volde, bulværker og forbedrede portanlæg. Samtidig viser regnskaber og administrative dokumenter, at både kongemagten og bystyret aktivt investerede i Københavns forsvar længe før Christian IVs store fæstningsbyggerier.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at Københavns gamle plankebefæstning i begyndelsen af 1500-tallet gradvist blev afløst af volde og mere permanente forsvarsværker. I Christian I's tid blev befæstningen forbedret, og under Kong Hans blev der udført omfattende arbejder ved især Østerport og Nørreport. Dokumenterne viser opførelsen af bulværker, portanlæg, piller og konstruktioner knyttet til vindebroer, hvilket peger på en betydelig modernisering af byens forsvar inden renæssancens store fæstningsudbygninger.

Ud fra O. Nielsens fremstilling blev Christian IVs fæstningsarbejder afgørende for, at København udviklede sig fra en middelalderlig købstad til en moderne hovedstad.

1. Han afsluttede middelalderens forsvarssystem

Da Christian IV overtog regeringen, var Københavns forsvar stadig præget af:

- gamle mure,
- plankeværker,
- grave,
- rundeler,
- middelalderlige porte.

Nielsen nævner blandt andet, at Christian IV i 1618 lod dele af de gamle mure mellem Nørre- og Vesterport nedbryde.

Dermed afsluttedes den gamle befæstningstradition.

2. Han skabte plads til en større by

Den middelalderlige befæstning var bygget til en relativt lille by.

Ved at ombygge og udvide fæstningsanlæggene gjorde Christian IV det muligt:

- at udvide byen,
- at bebygge nye områder,
- at integrere havn, flåde og handel tættere med byen.

København voksede derfor langt ud over den middelalderlige kerne omkring Gammelstrand, Nikolaj Kirke og Slotsholmen.

3. Han gjorde København til rigets hovedfæstning

Hvor middelalderens forsvar primært skulle beskytte en købstad mod sørøvere og lokale angreb, skulle Christian IVs forsvar beskytte:

- kongesædet,
- centraladministrationen,
- flåden,
- rigets vigtigste handelsby.

Københavns forsvar fik dermed national betydning.

4. Han styrkede kongemagtens centrum

Efter branden i Roskilde 1443 var København blevet regeringsstad.

Christian IV videreførte denne udvikling ved at samle:

- hoffet,
- centralforvaltningen,
- militæret,
- flåden

omkring København.

Stærkere fæstningsværker gjorde det muligt at fastholde byen som kongemagtens centrum.

5. Han forbandt forsvar og byudvikling

Hos Nielsen fremstår fæstningsarbejderne ikke kun som militære anlæg.

De påvirkede også:

- byens grænser,
- gadenettet,
- havnen,
- nye kvarterer,
- den økonomiske udvikling.

Forsvaret blev med andre ord en ramme for Københavns videre vækst.

Konklusion

Ifølge O. Nielsen var Christian IV den konge, der omdannede København fra en middelalderlig befæstet købstad til en moderne fæstnings- og regeringsby. Hans arbejder styrkede både forsvaret, kongemagten og byens

mulighed for at vokse, og de lagde grunden til Københavns udvikling som Danmarks hovedstad i de følgende århundreder.

Side 50

Befæstning i det 16de Aarhundrede.

ningen). Ved Klare Mur (Muren ved Klare Kloster) byggede Raadmand Hans Klavsen 1510 en Hommeydh, hvortil Borgmester Hans Bogbinder leverede Kalk og Sten. En anden Hommeydh byggede Raadmand Peder Kempe. Samme Aar gjorde Raadmand Hans Klavsen en Skanse paa Bremerholm og Raadmand Oluf Adsersen en ved Vandmøllen, ligesom han gjorde nogle „Damme" istand, kjøbte 4 Bøsser (Kanoner) og gjorde Udlæg til Baand til den Hommeydh, Hans Klavsen lod bygge. Samme Aar laante Magistraten af forskjellige 750 Mk. „til den Bygning, som vi have ladet bygge omkring Kjøbenhavns By for den Frygt og Fare, som nu er paa Færde om den Krig imellem vor kjæreste naadige Herre og de Lybske".[1]) 1516 søger Magistraten om at faa Accisen af Vin og Øl til en Forbedring af „Mur, Volde og Taarne og andet som Behov gjøres."[2]) Fra Belejringen 1523 skriver sig følgende Udgifter: Bekostning paa Skansen udenfor Nørreport 148 Mk. og den udenfor Vesterport 70 Mk.; paa det Taarn mellem Nørreport og Jermers Gab 134½ Mk. og paa „de tvende Taarne" sammesteds 120 Mk., paa Skansen udenfor Kjøge Barfred 380 Mk., paa Hans Klavsens Taarn 8 Mk., paa Plankeværk mellem Smørhætten (et Taarn tæt sønden for Østerport) og Reberbanen (paa Bremerholm?) 90 Mk. 12 Sk. og for den Bygning der var bygget paa de Stakitter omkring Byen 320 Mk.[3])

Efter Stadens Overgivelse til Fredrik I. skede en væsenlig Forandring med Befæstningen. Vi har set, at der allerede tilforn var bygget Udenværker omkring Portene, nu blev der lagt Jordvolde omkring hele Byen, støttende sig til Murene og saa brede, at Hans Mikkelsen 1530 kunde skrive til Kristjern II. at Kjøbenhavns Borgere „endnu daglig bygge paa deres Volde" og at de have forhøjet Volden inden udi Byen saa høj som Muren er høj til, hvorved Vandringen ovenpaa Volden er bleven 16 Alen bred.[4])

---

[1]) K. D. I. 258-62.

[2]) K. D. I. 300.

[3]) K. D. I. 334-37.

[4]) Allen, Breve og Aktstykker I. 594.

Kort historisk kommentar

Siden viser den hurtige militære modernisering af København i de første årtier af 1500-tallet. Truslen fra Hansestæderne og de politiske konflikter omkring Kong Hans, Christian II og Frederik I førte til omfattende investeringer i forsvar. Der opførtes skanser, tårne, udenværker og kanonstillinger, og efter 1530 blev de gamle mure suppleret med brede jordvolde. Dette afspejler overgangen fra middelalderens forsvarssystem til et anlæg bedre egnet til krudtvåben og artilleri.

Resumé

Københavns befæstning blev betydeligt udbygget omkring 1510-1530. Magistraten finansierede nye skanser, tårne, kanonstillinger og forsyninger som led i forsvaret mod ydre trusler. Under belejringen i 1523 blev der brugt store summer på anlæggene omkring portene og byens stakitter. Efter Frederik I's overtagelse blev forsvarssystemet ændret grundlæggende

ved anlæggelsen af brede jordvolde langs murene, hvilket markerede begyndelsen på et mere moderne fæstningsanlæg.

Side 51

Taarne.

Prospekter af Byen fra Slutningen af det 16de Aarh. ses endnu de gamle Taarne og Murene, medens selvfølgelig Volden der ligger bagved ikke fremtræder. Naar der paa disse ses Mur hele Vejen imellem Nørre- og Vesterport, da maa dette efter det foreliggende meget betvivles at have været overensstemmende med Virkeligheden. Til dette Værk bidrog Kronens Bønder med personligt Arbejde, men Stadens Bidrag dertil faldt den dog meget besværligt.[1])

De Taarne, der fandtes i Muren, var følgende: Ved Stranden stod Vandmølletaarnet[2]) og Vandmølleskansen, ved Vandmøllens Dæmning, hvor Graven løb ud i Stranden, omtrent ved Vandkunsten; paa den anden Side har vistnok været et Taarn, der kaldtes Vestre Mag,[3]) som har givet Magstræde Navn. Imellem Vandmølletaarnet og Vesterport stod et Taarn, der formodenlig er det, der kaldtes Kjøge Barfred.[4]) Imellem Vesterport og Jermers Taarn var mindst 1 („de Skanser og Taarn som ere imellem Vesterport og Jermers Taarn"). Jermers Gabs Beliggenhed udfor Enden af Studiestræde er foran omtalt; det nævnes endnu 1535 og er en fra Jermers Taarn forskjellig Lokalitet, ti dette sidste laa noget norden for i det skarpe Hjørne, hvor Nørre- og Vestervold støder sammen. Jermers Taarn nævnes kun 1 Gang (1529), ellers stadig Jermers Skanse, men dog først 1528. 1523 nævnes 2 Gange „det Taarn mellem Nørreport og Jermers Gab" og 1 Gang „de tvende Taarne" paa dette Sted[5]), men deraf kan vi næppe slutte at det ene af disse skriver sig fra den Tid; ved det ene af disse maa menes Jermers Taarn, hvis Navn endnu ved en mærkelig Navneforandring skjuler sig i Helmers Bastion, ved det andet menes det gamle Taarn, der er udgravet udenfor Larslejstræde, som siden hed Hanetaarnet og hvoraf Hahns Bastion fik Navn. Imellem Nørre- og Østerport var kun 1 Taarn

---

[1]) Lassen, Kjøbenhavns Befæstnings Historie S. 8-10.

[2]) K. D. I. 344, 403.

[3]) K. D. I. 336.

[4]) K. D. I. 334.

[5]) K. D. I. 334, 336, 337.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forsøger her at kortlægge de enkelte tårne i Københavns middelalderlige og tidligt moderne befæstning. Mange af navnene kendes i dag kun gennem dokumenter og stednavne. Særligt interessant er hans forsøg på at knytte Hanetaarnet, Jermers Taarn og de senere bastioner sammen. Teksten viser også, hvor vanskeligt det er at bruge gamle byprospekter som historiske kilder, fordi de ofte fremstiller murene mere sammenhængende, end de faktisk var.

Resumé

Siden gennemgår de vigtigste tårne i Københavns forsvarsmur i slutningen af middelalderen og begyndelsen af 1500-tallet. Blandt de nævnte anlæg er Vandmølletaarnet, Vestre Mag, Kjøge Barfred, Jermers Taarn og Hanetaarnet. O. Nielsen argumenterer for, at befæstningen bestod af en række tårne og skanser snarere end en ubrudt murstrækning. Flere senere bastioner og stednavne menes at have deres oprindelse i disse ældre forsvarsanlæg.

O. Nielsen nævner tårnene, fordi de var nøglepunkter i Københavns forsvar. De fungerede som observationsposter, portforsvar, artilleristillinger og tilflugtssteder langs voldlinjen.

Vandmølletaarnet

- Lå ved Vandmøllens dæmning nær den del af graven, som løb ud mod stranden.
- Beskyttede et sårbart punkt, hvor vand og land mødes.
- Kontrollerede sandsynligvis adgangsvejen langs voldgraven.

Betydning: Et vigtigt forsvarspunkt ved byens sydvestlige del og ved vandforsyningen.

Vandmølleskansen

- Lå ved siden af Vandmølletaarnet.
- Var et ydre forsvarsanlæg, der kunne modtage eller afvise angreb før fjenden nåede bymuren.

Betydning: Forstærkede forsvaret af et strategisk område ved graven og stranden.

Vestre Mag

- Et tårn vest for Vandmølletaarnet.
- Har ifølge Nielsen givet navn til Magstræde.

Betydning: Mindre kendt militært, men vigtigt som holdepunkt for rekonstruktionen af den gamle bygrænse.

Køge Barfred

- Lå mellem Vandmølletaarnet og Vesterport.
- Navnet "Barfred" bruges ofte om et fritstående forsvarstårn.

Betydning: Bevogtede indfaldsvejene fra sydvest og området mod Køge-vejen.

Jermers Taarn

- Lå ved hjørnet hvor Nørre- og Vestervold mødtes.
- Forbundet med området omkring Jermers Gab.

Betydning: Et af de vigtigste hjørnetårne i hele forsvarslinjen. Kontrollerede et kritisk punkt i voldsystemet.

Hanetaarnet

- Udgravet ved Larslejstræde.
- Gav senere navn til Hahns Bastion.
- Nielsen mener, at det var et af de ældre forsvarstårne i byens nordvestlige del.

Betydning: Viser overgangen mellem middelalderens tårnforsvar og de senere bastioner.

Jermers Gab

Selv om det ikke var et tårn, er stedet centralt.

- Her brød Jarmer af Rügen efter traditionen igennem byens forsvar i 1259.
- Blev et vigtigt geografisk referencepunkt i Københavns forsvarshistorie.

Betydning: Symbol på et af de mest sårbare steder i den middelalderlige befæstning.

Samlet betydning

Tårnene udgjorde tilsammen:

- kontrolpunkter langs voldlinjen,
- beskyttelse af porte og indfaldsveje,

- observationsposter,
- artilleristillinger i den senere middelalder,
- kernerne i de bastioner, som senere blev udviklet under renæssancens fæstningsbyggeri.

Hos O. Nielsen viser disse tårne også noget vigtigt: Københavns forsvar bestod ikke af én ubrudt mur, men af en kæde af tårne, skanser, volde, grave og plankeværker, der gradvist blev udbygget fra 1200-tallet til Christian IVs tid.

Side 52

Stranden.

omtrent paa Hjørnet af Slippen og Gotersgade, og det er vistnok det der hed Hans Klavsens Taarn.[1]) Sønden for Østerport var et Taarn, kaldet Smørhætten, der 1523 forbindtes med Reberbanen ved et Stakit, og noget sønden derfor Kringelen, liggende „paa det Hjørne sønden for Østerport og østen for Her Benediktes Gaard“ (Vingaarden), altsaa det af hvilket Levninger for et Par Aar siden blev fundne i „Hotel du Nords“ Have.[2])

Den Tid, da Stranden er gaaet op til Nr. 11 i Badstuestræde og derfra over Amagertorv, saa Enden af Kjøbmagergade naaede lige til Havet, se ovenfor S. 17, er formodenlig Stadens allerældste Tid. Den ældste Bygrav maa have løbet i Stranden noget indenfor Farvergade; paa det nordre Hjørne af Raadhusstræde og Farvergade er en Opfyldning af 6 Fod, derimod paa søndre Hjørne 10 Fod; derfra har Stranden gaaet imod Lavendelstræde, hvor omtrent Graven er strømmet ud deri. Det er denne Del af Graven og Stranden, der maa have heddet Kattesund, hvorefter siden dette Kvarter fik Navn („Lavendelstræde i Kattesund“), medens den nuværende Gade af dette Navn hed saaledes fordi den førte til Kattesund. Muligvis er Kattesund vedblevet som stillestaaende Vand længe efter at Grunden udenfor er opfyldt og Graven flyttet længer ud, og har faaet dette Navn paa Grund af dets stinkende Beskaffenhed, da man har kastet Aadsler og anden Urenlighed deri. Ogsaa andre Byer har Gader som hedder Kattesund. Samtidig var Østergade Land og der gik en stor Odde derfra, der omtrent naaede til Boldhusgade. Mere vanskeligt er det at forklare den Omstændighed, at da man gravede Grunden til Trinitatis Kirke, fandt man der en Baad bunden til en Pæl; ti den Egn af Byen ligger saa højt, at Stranden umuligt kunde gaa derop. Besynderligt nok støder op dertil Pustervig, der

---

[1]) K. D. I. 334.

[2]) K. D. I. 234, 334. Both i „Nær og Fjern“, 1873, Nr. 36.

Kort historisk kommentar

Her forsøger Nielsen at rekonstruere Københavns ældste kystlinje og voldgrave ved hjælp af terrænforhold, opfyldninger, stednavne og arkæologiske fund. Særligt interessant er hans forklaring af navnet **Kattesund**, som han forbinder med et tidligere vandløb eller stillestående vandområde. Omtalen af en båd fundet ved Trinitatis Kirke viser, at man allerede i 1800-tallet forsøgte at bruge jordfund til at forstå byens ældste topografi.

Resumé

Nielsen beskriver flere af Københavns ældre forsvarstårne ved Østerport og forsøger derefter at fastlægge den oprindelige strandlinje i den ældste by. Han mener, at havet engang nåede langt ind i det område, der senere blev centrum af København, og at byens første voldgrav løb gennem kvarteret omkring Farvergade og Lavendelstræde. Her lokaliserer han også det oprindelige Kattesund, som muligvis var et stillestående og ildelugtende vandområde.

Samtidig argumenterer han for, at Østergade oprindelig lå uden for den ældste bebyggelse. Til sidst omtaler han det gådefulde fund af en båd ved Trinitatis Kirke, som vanskeligt lader sig forene med områdets høje beliggenhed, og som derfor kræver en nærmere forklaring på de følgende sider.

Side 53

Stranden.

ligesaa umuligt kan have været en Vig af Havet; den maa have Navn af et Vandløb, der har haft Udløb gjennem nuværende Kjøbmagergade og paa det Sted maaske dannet en lille Sø. Som ovenfor bemærket har dette Vandløb været den ældste Bygrænse.

Men Byen udvidede sig hurtig og man opfyldte Stranden. Nikolaj Kirke er opført i Løbet af det 13de Aarh., og omkring den har dannet sig en Samling af Beboelser, der vel har gjort Krav paa at indlemmes i Kjøbenhavn. Derfor er Øjemedet med den ny Befæstning 1290 vistnok at flytte Fæstningsværkerne forat indeslutte denne Egn indenfor Byfreden, og idet man her gjorde Grænsen saa stor at Befæstningen indesluttede næsten alt hvad der nu hedder Østergade, blev man nødt til ogsaa at medtage store ikke bebyggede Strækninger mellem denne og Nørreport eller hvad der længe efter hed Rosengaarden, ligesom Egnen sønden for Nikolaj Kirke og Østergade ikke blev bebygget førend i det 16de Aarh. Af den ældste Strand omkring Nikolaj Kirke og dens Befæstning har man i nyere Tid fundet Levninger,[1]) idet man i Vingaardstræde mellem Skvaldergade og Admiralgade fandt et gammelt Bolværk, der løb omtrent parallelt med Skvaldergade tværs over Vingaardstræde. I Grundene til Ejendommene mellem Holmensgade og Nikolajgade, ud til denne sidste, fandtes en Stensætning af 4 til 5 Fods Tykkelse og 5 Fods Højde af raa Kampesten, der mod Øst var forsynet med Jærnringe, som var indhugne i de store Stene i en 5 til 6 Alens Afstand fra hinanden og som øjensynlig har tjent til at fastgøre Fartøjer. Paa Østsiden af denne

---

[1]) A. Colding og Jul. Thomsen *Om Koleraens ulige Styrke* 1853, S. 77-78. Dette Skrift indeholder saa mange Oplysninger om de oprindelige Jordbundsforhold og Opfyldningerne rundt om i Staden, at det er et vigtigt Kildeskrift, medens de historiske Oplysninger, hvormed hine suppleres, er af en mer end tvivlsom Værdi, da de paa anden Haand næsten alle stammer fra et i alle Henseender upaalideligt Haandskrift af Jens Rostgaard.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen argumenterer for, at Københavns ældste bygrænse fulgte et vandløb ved det nuværende Købmagergade. Da byen voksede i 1200-tallet, især omkring den nyopførte Nikolaj Kirke, blev det nødvendigt at udvide befæstningen. Befæstningen af 1290 ses derfor som et vigtigt skridt i byens ekspansion mod øst. De arkæologiske fund af bolværker og fortøjningsanlæg ved Vingaardstræde og Nikolajgade bruges som bevis for den oprindelige strandlinje og havnefront.

Resumé

Siden beskriver, hvordan Københavns tidligste bygrænse sandsynligvis fulgte et vandløb gennem området ved Købmagergade. Byens vækst omkring Nikolaj Kirke i 1200-tallet førte til udvidelsen af befæstningen i 1290, så nye bebyggelser kunne indlemmes i byen. O. Nielsen henviser til fund af gamle bolværker, kampestensanlæg og fortøjningsringe som spor efter den ældste strandlinje og havnefunktion omkring Nikolaj Kirke.

Side 53

Stranden.

ligesaa umuligt kan have været en Vig af Havet; den maa have Navn af et Vandløb, der har haft Udløb gjennem nuværende Kjøbmagergade og paa det Sted maaske dannet en lille Sø. Som ovenfor bemærket har dette Vandløb været den ældste Bygrænse.

Men Byen udvidede sig hurtig og man opfyldte Stranden. Nikolaj Kirke er opført i Løbet af det 13de Aarh., og omkring den har dannet sig en Samling af Beboelser, der vel har gjort Krav paa at indlemmes i Kjøbenhavn. Derfor er Øjemedet med den ny Befæstning 1290 vistnok at flytte Fæstningsværkerne forat indeslutte denne Egn indenfor Byfreden, og idet man her gjorde Grænsen saa stor at Befæstningen indesluttede næsten alt hvad der nu hedder Østergade, blev man nødt til ogsaa at medtage store ikke bebyggede Strækninger mellem denne og Nørreport eller hvad der længe efter hed Rosengaarden, ligesom Egnen sønden for Nikolaj Kirke og Østergade ikke blev bebygget førend i det 16de Aarh. Af den ældste Strand omkring Nikolaj Kirke og dens Befæstning har man i nyere Tid fundet Levninger,[1]) idet man i Vingaardstræde mellem Skvaldergade og Admiralgade fandt et gammelt Bolværk, der løb omtrent parallelt med Skvaldergade tværs over Vingaardstræde. I Grundene til Ejendommene mellem Holmensgade og Nikolajgade, ud til denne sidste, fandtes en Stensætning af 4 til 5 Fods Tykkelse og 5 Fods Højde af raa Kampesten, der mod Øst var forsynet med Jærnringe, som var indhugne i de store Stene i en 5 til 6 Alens Afstand fra hinanden og som øjensynlig har tjent til at fastgøre Fartøjer. Paa Østsiden af denne

---

[1]) A. Colding og Jul. Thomsen *Om Koleraens ulige Styrke* 1853, S. 77-78. Dette Skrift indeholder saa mange Oplysninger om de oprindelige Jordbundsforhold og Opfyldningerne rundt om i Staden, at det er et vigtigt Kildeskrift, medens de historiske Oplysninger, hvormed hine suppleres, er af en mer end tvivlsom Værdi, da de paa anden Haand næsten alle stammer fra et i alle Henseender upaalideligt Haandskrift af Jens Rostgaard.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen argumenterer for, at Københavns ældste bygrænse fulgte et vandløb ved det nuværende Købmagergade. Da byen voksede i 1200-tallet, især omkring den nyopførte Nikolaj Kirke, blev det nødvendigt at udvide befæstningen. Befæstningen af 1290 ses derfor som et vigtigt skridt i byens ekspansion mod øst. De arkæologiske fund af bolværker og fortøjningsanlæg ved Vingaardstræde og Nikolajgade bruges som bevis for den oprindelige strandlinje og havnefront.

Resumé

Siden beskriver, hvordan Københavns tidligste bygrænse sandsynligvis fulgte et vandløb gennem området ved Købmagergade. Byens vækst omkring Nikolaj Kirke i 1200-tallet førte til udvidelsen af befæstningen i 1290, så nye bebyggelser kunne indlemmes i byen. O. Nielsen henviser til fund af gamle bolværker, kampestensanlæg og fortøjningsringe som spor efter den ældste strandlinje og havnefunktion omkring Nikolaj Kirke.

Turris villæ er en vigtig middelalderlig latinsk betegnelse.

Ordret betydning

- **turris** = tårn
- **villæ** = landsbyens, byens eller bebyggelsens

Så udtrykket betyder:

"byens tårn" eller **"landsbyens tårn"**

I middelalderlige danske kilder

Når man møder *turris villæ*, henviser det normalt ikke til et tilfældigt tårn, men til et tårn, der indgår i:

- byens befæstning,
- bymuren,
- portforsvaret,
- eller det kommunale forsvar.

Det svarer derfor ofte til det, O. Nielsen beskriver som:

- Hanetaarnet,
- Vandmølletaarnet,
- Jermers Taarn,
- eller andre tårne i Københavns voldlinje.

Hos O. Nielsen

Selv om udtrykket ikke er centralt i de sider, vi netop har gennemgået, passer det godt til hans hovedtese om, at København tidligt fik:

- grave,
- planker,
- mure,
- tårne.

Når en kilde omtaler *turris villæ*, er det ofte et vigtigt bevis på, at der var en organiseret bybefæstning.

Historisk betydning

Udtrykket kan fortælle os:

1. At stedet blev opfattet som en by (*villa* eller senere *urbs*).
2. At byen havde et fælles forsvarsanlæg.
3. At tårnet havde offentlig og ikke privat karakter.

I Københavns tilfælde ville et *turris villæ* derfor være et tegn på den udvikling, som Nielsen beskriver:

Havn → befæstet købstad → borgstad → hovedstad.

Beslægtede termer

Latin	Betydning
turris	Tårn
murus	Mur
porta	Port
fossatum / *fossura*	Grav, voldgrav
castrum	Borg eller befæstet stad
urbs	By
villa	Landsby eller mindre bysamfund

I middelalderlige dokumenter er *turris villæ* derfor et af de tydeligste tegn på, at man taler om en befæstet by og ikke blot en almindelig landsby.

Side 54

Stranden.

Stensætning fandtes den faste Strandbund i en Dybde af 3 til 4 Fod under dagligt Vande, og under den derover værende Opfyldning fandtes Rester af gamle Baade; paa Vestsiden af Dæmningen laa et fast Lag Ler i lige Højde med Stengærdet. Stensætningen gik fra nord til syd over Vingaardstræde og Lille Kongensgade. Det er ved denne Halvø eller Ø, der har været begrænset af Dybensgade, hvor man ogsaa har truffet et Bulværk fra øst til vest mellem Nellikegade og Holmensgade, at vi maa antage at den ovenomtalte Gamlebodehavn, de ældste Kjøbmandsboder og det Marked der gav Byen sit Navn har haft deres Plads. Østergaard, der maa være det samme som Vingaarden, nævnes 1298, idet der omtales en Grund mellem Østergaards Grav og Stranden ved Muren; efter dette var Østergaard ikke indlemmet i Staden, men der har været en Grav mellem den og omtalte Stenmur, og den nævnte Grund har ligget mellem denne Grav og Stranden, medens den paa den anden Side er gaaet op imod Nikolaj Kirkegaard. Jævnfør S. 21.

Idet Biskoppen skænker denne Grund bort synes det at fremgaa at han ønsker at denne Egn maa blive bebygget og at den er indlemmet i Staden.

Befæstningen i denne Egn har været støttet af et Taarn. I Valdemar Atterdags Fredsslutning med Magnus Smek omtales foruden Slottet og Byen ogsaa Byens Taarn (*turris villæ*). If. Overskriften til Stadsretten 1294 § 65 begrænses Havnen paa den ene Side af Endebod, og paa den anden Side af et Taarn, der yderligere bestemmes ved at der i Texten i Modsætning til Endebod tales om Indløbet til Havnen; Endebod har formodenlig staaet i Egnen omkring Snaregade, og det omtalte Taarn, der ikke kan have staaet paa Slotsholmen, finder saaledes sin Plads i Egnen omkring Nikolaj Kirke. Det er dog muligt, at „Byens Taarn“ er forskjelligt fra det i Stadsretten omtalte, men det er næppe tvivlsomt at det har ligget ved Stranden. Jævnfør længer hen under Havnen.

---

[1]) A. Colding og Jul. Thomsen *Om Koleraens ulige Styrke* 1853, S. 77-78. Dette Skrift indeholder saa mange Oplysninger om de oprindelige Jordbundsforhold og Opfyldningerne rundt om i Staden, at det er et vigtigt Kildeskrift, medens de historiske Oplysninger, hvormed hine suppleres, er af en mer end tvivlsom Værdi, da de paa anden Haand næsten alle stammer fra et i alle Henseender upaalideligt Haandskrift af Jens Rostgaard.

Kort historisk kommentar

Denne side er vigtig, fordi O. Nielsen samler arkæologiske fund, topografi og middelalderlige dokumenter for at lokalisere Københavns ældste handelscentrum. Han placerer Gamlebodehavn og de tidligste købmandsboder i området omkring Vingaardstræde, Nikolaj Kirke og den gamle strandlinje. Desuden anvender han betegnelsen *turris villæ* ("Byens Taarn") som argument for, at et betydeligt forsvarstårn har stået ved havnen og bevogtet indløbet til den tidlige købstad.

Resumé

Nielsen argumenterer for, at den ældste havn og markedsplads lå ved en lille halvø eller ø omkring Vingaardstræde og Nikolaj Kirke. Fund af bolværker, stensætninger, fortøjningsringe og gamle bådrester bruges som beviser for den oprindelige strandlinje. Området omkring Østergaard/Vingaarden blev gradvist indlemmet i byen, og et vigtigt forsvarstårn ved havnen omtales i både Valdemar Atterdags fredsaftale og Københavns stadsret. Dette "Byens Taarn" (*turris villæ*) ses som en central del af den tidlige havne- og bybefæstning.

Side 55

Opfyldning.

Det omtales endnu i Erik af Pommerns Oversættelse af denne Stadsret, men aldrig siden.

Om Befæstningen 1290 maa det altsaa antages at den paa Landsiden har naaet samme Omfang, som den havde over 300 Aar efter, medens Strandsiden stadig skiftede Grænse og ved Inddæmning og Opfyldning Aar for Aar voksede mod syd.

Enhver gammel By vokser ved Opfyldning; i ældre Tider kastede man al Urenlighed paa Gaden, der selvfølgelig vokser i Højde, medens de gamle Huses Indgang kommer til at ligge dybt under dennes Overflade. Men da Ildebrande har hærjet Kjøbenhavn saaledes, at de gamle Huse for længe siden er forsvundne, har man ingen synlige Spor af at Byen er voxet i Vejret. Selv i den ældste Del af Byen vil man saaledes finde Opfyldning, men ikke i stor Højde, og enkelte Steder findes den oprindelige Jordbund lige under Stenbroen, saaledes i Skovbogade, imellem Skindergade og Store Kannikestræde og den øverste Del af Kjøbmagergade. Om de ældste Jordbundsforhold i Kjøbmagergades nedre Del og de tilstødende Gader gav det Kloakanlæg, der 1860 udførtes mellem Højbroplads og Skindergade, interessante Oplysninger. Af Løjtnant S. Fritzes Efterretninger herom hidsætter vi følgende:[1])

„Som yderligere Oplysninger om de under Opfyldningen forefundne Jordlag kan anføres, at der paa Højbroplads udfor Midten af Østergade, det nederste Sted, hvortil Udgravningen strakte sig, og hvor Overfladen af det blaalige Sandlag laa i en Højde af 2¼ Fod over dagligt Vande, blev arbeidet noget ned i dette Sandlag; det viste sig derved, at Laget hurtigt mistede sin haarde og faste Karakter, idet det gik over til at blive vandførende, med en Vandrejsning til 1¾ Fod over dagligt Vande; et lignende Forhold ved Sand-

---

[1]) Industriforeningens Kvartalskrift 1861 S. 65-73.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forklarer her, hvordan Københavns vækst ikke alene skete gennem udvidelse af bygrænsen, men også gennem gradvis opfyldning af terrænet langs kysten. Han understreger, at strandlinjen gennem århundreder flyttede sig mod syd ved inddæmning og opfyldning. Samtidig anvender han moderne tekniske undersøgelser fra kloakarbejderne i 1860 som kilde til at rekonstruere det middelalderlige landskab og den oprindelige jordbund under den ældste del af byen.

Resumé

Forfatteren mener, at Københavns landside allerede omkring 1290 havde omtrent samme udstrækning som flere hundrede år senere, mens strandlinjen løbende flyttede sig gennem opfyldninger. Han beskriver, hvordan gamle byer gradvist hæver sig ved ophobning af materiale, men at Københavns mange ildebrande har fjernet mange af de synlige spor. Kloakudgravningerne i 1860 ved Højbroplads og Købmagergade gav værdifulde oplysninger om de oprindelige jordbundsforhold og om den ældre topografi under den nuværende by.

Side 56

Opfyldning.

laget viste sig en 50 Alen højere oppe i Terrænet, hvor der ligeledes blev arbejdet ned i det. Indtil 50 Alen ovenfor Silkegade naaede Udgravningen, uden just at berøre Sandlaget, saa nær til det, at det jævnlig eftersporedes; derfra op til Løvstræde naaede Udgravningen derimod ikke igennem Opfyldningen, undtagen ved Helliggeistesstræde, hvor Funderingen

for en Nedgang til Kloaken fordrede en større Dybde, og hvor Sandlaget da atter blev truffet i den foran nævnte Højde; ovenfor Løvstræde hævede de underliggende Jordlag sig derimod, saa at Udgravningen snart naaede et Stykke ned i dem. Der mangler altsaa en bestemt Begrænsning af det blaalige Sandlags Udstrækning ovenfor Helliggeistesstræde.

Ved Løvstræde blev ikke alene Blaalerslaget truffet, men ved en dybere Fundering for en Nedgang blev det ogsaa gjennemgravet, og under det fundet et Lag fint, stenfrit Sand af en gullagtig Farve; Blaalerslaget var der 1½ Fod tykt. Ovenfor Løvstræde krydsede Udgravningen de gamle Render for Stadens Vandforsyning fra Peblinge Sø, der omtrent ligge i den samme Dybde som Kloaken, og det var derfor kun undtagelsesvis, at det naturlige Jordsmon blev truffet uforstyrret; det blev truffet 50 Alen ovenfor Løvstræde, hvor Blaalerslaget naaede op til 10½ Fod over dagligt Vande, og endelig nærmest Skindergade, hvor det, som alt anført, naaede op til 12 Fod over dagligt Vande; her naaede Udgravningen ogsaa igjennem Blaalerslaget og ned i et Sandlag, ganske som det ved Løvstræde; Blaalerslagets Tykkelse var 2¾ Fod, og Sandlaget, hvori der for Fundering af Nedgangen ved Skindergade arbejdedes 3 Fod ned, førte endnu ikke Vand i denne Dybde.

Af den Antydning, der er blevet givet ved de under Opfyldningen forefundne Jordlag, maa det altsaa fremgaa, at Kjøbmagergades Terræn oprindelig har haft et helt andet Udseende end det nu har. Terrænet har forholdsvis ligget meget lavt, og en Del af det, fra Højbroplads til ovenfor Helliggeistesstræde, synes i sin Tid at have været overflydt af

---

[1]) Industriforeningens Kvartalskrift 1861 S. 65-73.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen anvender her resultaterne fra kloakarbejderne i 1860 som geologisk dokumentation for Københavns tidlige topografi. Han argumenterer for, at området omkring den nedre del af Købmagergade oprindelig lå betydeligt lavere end i dag, og at store dele af terrænet senere er blevet hævet ved opfyldning. Kombinationen af geologiske observationer og historiske kilder er karakteristisk for hans metode til rekonstruktion af den ældste by.

Resumé

Siden gennemgår de jordlag, som blev afdækket ved kloakudgravningerne mellem Højbroplads og Skindergade. Undersøgelserne viste lag af sand og blåler i forskellige højder under den nuværende gadeoverflade og gjorde det muligt at danne sig et billede af det oprindelige terræn. O. Nielsen konkluderer, at Købmagergades område oprindeligt lå langt lavere end nu, og at en betydelig del af strækningen tidligere synes at have været påvirket af vand og senere er blevet hævet ved opfyldninger.

Side 57

Opfyldning.

et Vand, der i Helliggeistesstræde og ved Løvstræde har fundet en Begrænsning ved Jordmonnets Stigning. En yderligere Bekræftelse paa disse Forhold har Udgravningen givet ved tvende under Opfyldningen forefundne Anlæg, nemlig en Stensætning paa det lave Terræn nedenfor Silkegade, som det synes bestemt for at kunne lægge til med Baade, og en kunstig anlagt Vej over det højere liggende Terræn.

Paa en Strækning af 70 Alens Længde imellem Østergade og Silkegade, indtil 3 Alen nedenfor Silkegade, blev ved Udgravningen optaget en Række Sten, hvis Størrelse varierede imellem 5 og 10 Kubikfod. Disse Sten laa paa de nederste 58 Alen af Strækningen nøiagtig op til hinanden og alle med en flad Side opad og i samme Højde, nemlig 5 Fod over dagligt

Vande; paa de øverste 12 Alen nærmest Silkegade var der derimod jævnlig en Afstand af omtrent ½ Alen imellem Stenene, og Overkanten af de sidste naaede op til 6 Fod over dagligt Vande; de mindste Sten laa nærmest Silkegade. Stenene vare tildels støttede ved en Underpakning med mindre Sten, og i den nederste Ende af Rækken naaede de ned til det blaalige Sandlag; under de øverste laa der derimod Opfyldning eller Jord. Der viste sig ved Udgravningen kun en enkelt Række saadanne Sten, som fulgte Udgravningens lige Linie. I Opfyldningen, der laa over, ved Siden af og tildels ind under denne Række Sten, fandtes ingen Murbrokker, hvorimod den sorte Masse indeholdt Indblandinger af Læderstumper og navnlig en Mængde Knogler omkring de øverste Sten.

Det maatte vel herefter ligge nærmest at antage, at denne Række Sten i sin Tid har været hensat som en Art Bro, der fra Land førte ud i et fladt Vand, vel nærmest for at kunne lægge an dertil med Baade eller Pramme, saaledes som det ogsaa nu hyppigt er Tilfældet ved Fiskerlejerne. Hvad det imidlertid har været for et Vand, der paa en Tid, da Landet har været beboet, har gaaet op her, kan vel næppe afgøres efter en saa enkeltstaaende Iagttagelse. Vilde

---

(Ingen fodnote på denne side.)

Kort historisk kommentar

Siden er et godt eksempel på O. Nielsens brug af geologiske og arkæologiske observationer som historiske kilder. Han forsøger at rekonstruere det oprindelige terræn omkring Købmagergade og Silkegade ved hjælp af fund fra kloakudgravninger. Stenrækken tolkes som et muligt landingsanlæg eller en simpel bro, hvilket understøtter teorien om, at havet eller et vandløb tidligere strakte sig langt ind i det nuværende bycentrum.

Resumé

Udgravningerne mellem Østergade og Silkegade afslørede en lang række store sten anlagt på det oprindelige terræn under senere opfyldninger. O. Nielsen tolker anlægget som en slags bro eller landingsplads, der har gjort det muligt at lægge til med både eller pramme i lavt vand. Fundene af knogler, læderrester og de særlige jordlag styrker hans opfattelse af, at området tidligere har været præget af vand, og at Københavns nuværende centrum i betydeligt omfang er opstået gennem senere opfyldninger.

Beskriv arkæologiske fund relateret til Københavns tidlige havneområde

Copilot said:

Ud fra O. Nielsens gennemgang af udgravningerne ved **Vingaardstræde, Holmensgade, Nikolajgade, Højbroplads, Østergade, Silkegade og Købmagergade** fremstår en række fund som særligt vigtige for forståelsen af Københavns tidligste havneområde.

1. Gamle bolværker

Ved Vingaardstræde mellem Skvaldergade og Admiralgade fandt man:

- et ældre bolværk,
- løbende omtrent parallelt med Skvaldergade,
- tværs over Vingaardstræde.

Nielsen opfatter dette som et levn af den ældste havnefront.

2. Stensat kaj- eller havneanlæg

Mellem Holmensgade og Nikolajgade fandtes:

- en kraftig stensætning af rå kampesten,
- 4-5 fod tyk,
- omkring 5 fod høj.

På østsiden fandtes:

- jernringe indsat i stenene,
- med 5-6 alens mellemrum.

Nielsen mener, at ringene har været anvendt til:

- fortøjning af fartøjer.

Fundet peger derfor på et egentligt havne- eller anlægsanlæg.

3. Rester af både

Under senere opfyldningslag fandtes:

- rester af gamle både,
- liggende under den senere byopfyldning.

Dette blev for Nielsen et vigtigt bevis på, at området tidligere havde ligget under eller helt ud til vand.

4. Den ældste strandlinje

Udgravningerne viste:

- fast strandbund,
- lerlag,
- sandlag,
- gamle havbundsaflejringer.

Disse lag gjorde det muligt at rekonstruere den oprindelige kystlinje omkring:

- Nikolaj Kirke,
- Vingaarden,
- Gamlebodehavn.

5. Den stenlagte række mellem Østergade og Silkegade

Et af de mest interessante fund var:

- en 70 alen lang række store sten,
- anlagt i en lige linje,
- på lavt terræn.

Nielsen tolker anlægget som:

en slags bro, mole eller landingsplads.

Den kan have gjort det muligt for:

- både,
- pramme,
- handelsfartøjer

at lægge til ved det ældste København.

6. Dyreknogler og læderrester

I opfyldningslagene omkring stenanlægget fandtes:

- store mængder knogler,
- læderstumper,
- organisk affald.

Disse fund passer godt med et område præget af:

- handel,
- havneaktivitet,
- beboelse,
- håndværk.

7. Spor efter Gamlebodehavn

Nielsen sammenholder fundene med de skriftlige kilder og konkluderer, at området omkring:

- Vingaardstræde,
- Nikolaj Kirke,
- Dybensgade,
- Holmensgade,

sandsynligvis var stedet for:

- **Gamlebodehavn**,
- de ældste købmandsboder,
- det marked, der gav byen navnet **Kjøbmannahavn**.

Samlet konklusion

De arkæologiske fund viser ifølge O. Nielsen, at det tidlige København havde et havne- og handelscentrum omkring Nikolaj Kirke og Vingaarden. Bolværker, kajanlæg, fortøjningsringe, bådrester, broer og gamle strandaflejringer dokumenterer, at den nuværende indre by tidligere lå direkte ved vandet, og at store dele af området først senere blev skabt gennem opfyldninger. Disse fund er nogle af Nielsens vigtigste argumenter for placeringen af Københavns ældste havn og markedsplads.

Side 58

Opfyldning.

man antage, at det var Stranden der strakte sig derop, vilde en saadan Antagelse, idet Søbunden nu ligger 3 Fod og Broens Overkant 5 Fod over daglig Vande, medføre den Slutning, at Terrænet siden den Tid maatte have hævet sig en 4 til 5 Fod; Terrænet maatte da, at slutte efter, at Søbunden endnu er funden ved Helliggeistesstræde i en Højde af 5 Fod over daglig Vande, allerede tidligere være undergaaet en Hævning, og Broen maatte da tilhøre en meget tidlig Periode.

Det andet under Opfyldningen forefundne Anlæg synes i ethvert Tilfælde at maatte tilhøre en sildigere Periode end den omtalte Stensætning. Det er en Vejbane, dannet af en Sort Stenbro, der ved Anlægget af Sideledninger for at optage Rendestenene fra Amagertorv, Helliggeistesstræde og Skindergade blev gjennemskaaren, paa de to første Steder i en Afstand af 10 Alen fra Kjøbmagergade, paa det sidste lige ved Kjøbmagergade, og hvis Overflade paa alle tre Steder laa 5 Fod under den nuværende Stenbro, eller

paa Amagertorv . . . . 4¼ Fod over dagligt Vande
i Helliggeistesstræde . . 10¼ „ „ „
ved Skindergade . . . . 14¼ „ „ „

Paa Amagertorv (hvor Nedløbskisten staaer) blev det blaalige Sandlag, den gamle Søbund, truffet i en Højde af 2½ Fod over dagligt Vande; paa den ligger et 1 Fod tykt Lag Tørv eller en tørveagtig Masse, og derpaa hviler den gamle Vejbane, som bestaar af et 9 Tommer tykt Lag runde Sten omtrent af en knyttet Næves Størrelse. Under den Forudsætning, at den foran omtalte Stensætning har været en Bro ud i Stranden, er det altsaa øjensynligt, at der er hengaaet en lang Tid fra den Gang, da her var aaben Strand, som besejledes op til Broen, indtil der anlagdes en Vejbane ovenpaa en Tørvemasse, der har dannet sig i Mellemtiden.

I Helliggeistesstræde har den gamle Vejbane en lignende Bygning som paa Amagertorv og ligger med Overfladen 1 Fod over Blaalerslaget; ved Skindergade er Materialet det samme,

---

(Ingen fodnoter på denne side.)

Kort historisk kommentar

O. Nielsen bruger her geologiske observationer til at rekonstruere Københavns tidligste landskab. Han mener, at fundene viser en udvikling fra åben strand eller lavvandet område til tørveaflejringer og senere vejforløb. Dermed dokumenteres, hvordan byens centrum gradvist blev skabt gennem naturlige aflejringer og menneskelige opfyldninger. Fundene ved Amagertorv, Helliggejststræde og Skindergade bruges som konkrete spor efter denne udvikling.

Resumé

Siden beskriver endnu et fund under Københavns opfyldningslag: en ældre vejbane anlagt oven på tidligere strand- eller moseaflejringer. Ved udgravningerne blev der fundet både gammel søbund, tørvelag og brolagte vejforløb i forskellige højder under de nuværende gader. Nielsen konkluderer, at der må være forløbet lang tid mellem den ældste strandfase med bro eller landingsplads og den senere etablering af egentlige gader og færdselsveje i byområdet.

Baseret på O. Nielsens gennemgang af kloakudgravningerne fra **1860** mellem **Højbroplads og Skindergade** var fundene nogle af de vigtigste beviser for, hvordan det ældste København så ud før opfyldningerne.

1. Den gamle søbund

Udgravningerne afdækkede:

- et lag af **blåler**,
- naturlige sandlag,
- vandførende undergrund.

Nielsen tolker dette som rester af den oprindelige:

- strand,
- havbund,
- eller lavvandede vig,

som tidligere strakte sig langt ind i det nuværende centrum.

Hvor blev den fundet?

Blandt andet ved:

- Højbroplads,
- Helliggejststræde,
- Løvstræde,
- Skindergade.

Det viste, at området omkring den nedre del af Købmagergade engang lå betydeligt lavere end i dag.

2. Rester af gamle både

Under opfyldningslagene fandtes:

- dele af gamle både.

Dette blev af Nielsen opfattet som et vigtigt tegn på, at området tidligere havde været direkte knyttet til vandet.

3. Bolværker

Man fandt flere konstruktioner, som tydede på tidligere havneanlæg.

Ved Vingaardstræde fandtes:

- et gammelt bolværk,
- anlagt parallelt med den senere gadestruktur.

Dette blev tolket som en del af den ældste havnefront.

4. Kampestensanlæg med fortøjningsringe

Mellem Holmensgade og Nikolajgade fandt man:

- en kraftig stensætning af kampesten,
- jernringe indsat i stenene.

Ringene blev tolket som:

- fortøjningsanordninger til skibe og både.

Det er et af de tydeligste fund, der peger på aktiv havnevirksomhed.

5. En mulig bro eller landingsplads

Mellem Østergade og Silkegade fandtes:

- en cirka 70 alen lang række store sten,
- kunstigt anlagt i en regelmæssig linje.

Nielsen mente, at den sandsynligvis havde fungeret som:

- bro,
- mole,
- eller landingssted,

hvor fartøjer kunne lægge til.

6. En ældre vejbane

Under de senere gadelag fandtes:

- en gammel stenlagt vejbane,
- anlagt oven på tørveaflejringer.

Dette viste, at området først havde været:

1. vand,
2. sump eller tørvedannelse,
3. vej og bebyggelse.

7. Affaldslag

I opfyldningerne fandtes:

- knogler,
- læderstumper,
- organisk affald.

Disse lag dokumenterer menneskelig aktivitet gennem lang tid og viser, hvordan byen gradvist voksede ved opfyldning.

Nielsens hovedkonklusion

Udgravningerne viste efter hans opfattelse, at:

- den ældste strandlinje lå langt længere inde i byen end i dag,
- området omkring Nikolaj Kirke, Vingaardstræde og Højbroplads tidligere var havn eller lavvandet område,
- Gamlebodehavn og de ældste købmandsboder sandsynligvis lå her,
- og at store dele af det nuværende centrale København er skabt gennem flere århundreders opfyldninger.

For Nielsen var kloakudgravningerne i 1860 derfor et af de stærkeste arkæologiske beviser for placeringen af Københavns ældste havn og handelsplads.

Side 59

Opfyldning.

men der skjelnedes tydelig fire forskjellige Lag, saa at Vejen her efterhaanden maa være gjort høiere; de fire Lag ligge fra Blaalerslaget til 2 Fod over dette. Da Materialet, hvormed

Vejbanen er bygget, paa alle tre Steder er det samme, kan der næppe fejles ved at antage, at de høre sammen til en Vej, der fra det høiere Terræn har ført ned imod Stranden. At dømme efter, at Vejbanen hviler umiddelbar paa det naturlige Jordsmon, har den været anlagt før, end den store Opfyldning af Terrænet i det mindste er skreden væsenlig frem.

Disse to Anlæg maatte altsaa tilhøre temmelig fjerne Tidsperioder, da Terrænet, hvorpaa Kjøbenhavn er bygget, endnu var i sin oprindelige af Naturen dannede Tilstand, og begge have ligget hen i Aarhundreder, medens Opfyldning dængedes paa Opfyldning, indtil Terrænet efterhaanden har antaget en Form, der tilfredsstillede de Fordringer, som maatte stilles for en stærk Bebyggelse. Fra denne lange Opfyldningsperiode er der ved den omhandlede Udgravning forholdsvis kun fundet faa Spor, der kunde afgive Oplysninger om tidligere Bebyggelse eller andre Forhold. Der er i selve Kjøbmagergade aldeles intet Spor fundet af Murværk, hvad der iøvrigt maatte berettige til den Slutning, at der her bestandig har været en ubebygget Passage; ved Anlæg af en Sideledning er man derimod i den forreste Ende af Kronprinsensgade truffet paa gammelt Murværk, tilsyneladende af anselige Dimensioner. Udfor Løvstræde fandtes i Opfyldningen i en Dybde af 6 Fod under Stenbroen Spor af et Vejanlæg, bestaaende i et 9 Tommer tykt Lag af Murbrokker og runde Sten, hvis Overkant laa 10¾ Fod over dagligt Vande.

Mere Interesse synes nogle tynde Sandlag at frembyde, der strakte sig som tynde Striber i Opfyldningen fra Østergade til et Stykke ovenfor Silkegade. Massen i disse Striber bestod af hvidt Sand, der undertiden gik over til meget grovt og skarpt Sand eller fint Grus. Paa de nederste

---

(Ingen fodnoter på denne side.)

Kort historisk kommentar

O. Nielsen fortsætter sin analyse af kloakudgravningerne fra 1860 og bruger fundene til at rekonstruere Københavns tidligste terræn. Han ser den gamle vejbane som anlagt før de store opfyldninger og dermed som et sjældent vidnesbyrd om byens ældste færdselsforhold. Samtidig peger de manglende spor af murværk i Købmagergade på, at området længe kan have fungeret som åben passage mellem højere terræn og strandzonen.

Resumé

Udgravningerne viste en gammel vejbane opbygget i flere lag oven på det naturlige jordsmon, hvilket tyder på, at den blev anlagt før de store opfyldninger af området. Nielsen mener, at vejen har forbundet det højere liggende terræn med stranden. Samtidig fandtes få spor af ældre bebyggelse, og især fraværet af murværk i Købmagergade tolkes som tegn på, at området længe var ubebygget. Der blev dog fundet ældre murværk ved Kronprinsensgade samt spor af et ældre vejanlæg ved Løvstræde. Teksten afsluttes med omtalen af særlige sandlag i opfyldningen, som behandles videre på næste side.

Side 60

Opfyldning.

50 Alen fra Østergade forekom to af disse Sandlag over hinanden, det nederste med en 4 Tommers Tykkelse og med en Stigning af 1 Fod, idet Overkanten i den nederste Ende laa 4,4 Fod, i den øverste 5,4 Fod over dagligt Vande, det øverste med en Tykkelse af 9 Tommer og en Stigning af 1¼ Fod, idet Overkanten henholdsvis laa i 5,6 og 6,8 Fod over dagligt Vande. Derefter ophørte det nederste Sandlag, hvorimod det øverste fortsattes uafbrudt til ud for

Silkegade; paa de næste 25 Alen beholdt Laget den samme Tykkelse, men dets Overkant sænkede sig fra 6,8 Fod til 6,5 Fod; paa de følgende 40 Alen, til 15 Alen nedenfor Silkegade, tiltog Lagets Tykkelse til 12 Tommer, og dets Overkant hævede sig 2 Fod, fra 6,5 Fod til 8,5 Fod. Fra dette Punkt delte Laget sig i tre over hinanden liggende tynde Lag, hvis indbyrdes Afstande tiltoge, indtil Overfladen af det øverste ud for Silkegade laa 9,1 Fod, af det nederste 7,1 Fod over dagligt Vande, og alle tre Lag forsvandt, inden Silkegade var passeret. En 20 Alen ovenfor Silkegade optraadte igjen to Sandlag over hinanden paa en kort Strækning, hvert af en 3 til 4 Tommers Tykkelse og med en 9 Tommers mellemliggende Opfyldning; Overkanten af det øverste Lag laa her 8,6 Fod over dagligt Vande.

Disse Sandstribers Forekomst midt i Opfyldningen synes aabenbart at maatte tilskrives Virkningen af Vand, der paa en eller anden Maade har været i Bevægelse, og derved har kunnet udvaske og afsætte Sand, de maatte enten hidrøre fra Bølgeslaget i en Dam eller Sø, eller fra Strømskæringen i et Vandløb. At der her, efterat allerede en betydelig Opfyldning var paaført, paa én Gang skulde være dannet et større Vandbassin, er imidlertid næppe sandsynligt, og derimod taler ogsaa saavel, at Vandspejlet maatte have ligget i den betydelige Højde af 9 Fod over dagligt Vande, hvortil Striben hæver sig ved Silkegade, som og at denne samme Stribe ved Østergade kun ligger 5½ Fod over dagligt Vande. Der er derfor sikkert god Grund til at antage, at Sandstriberne

---

(Ingen fodnoter på denne side.)

Kort historisk kommentar

På denne side analyserer O. Nielsen de geologiske lag, som fremkom ved kloakudgravningerne. De gentagne sandlag midt i opfyldningerne opfattes som spor efter bevægeligt vand, enten bølgeslag eller strømforhold. Han forsøger dermed at rekonstruere de naturlige landskabsforhold, før den senere byudvikling og de omfattende opfyldninger ændrede terrænet.

Resumé

Udgravningerne afslørede flere adskilte sandlag under Københavns senere opfyldninger. Lagene ændrede tykkelse og højde gennem området mellem Østergade og Silkegade og viste tegn på at være aflejret af rindende eller bølgende vand. O. Nielsen afviser, at der på et sent tidspunkt skulle have eksisteret et større vandbassin her, og hælder i stedet til, at sandlagene er spor efter et vandløb eller andre naturlige vandbevægelser i det oprindelige landskab under den senere by.

Side 61

Opfyldning.

hidrøre fra et Vandløb, der i sin Tid har ført over denne Del af Terrænet til Stranden. Sandlagenes Fald ned imod Østergade svarer da til Vandløbets Fald, og at dets Fald ikke er aldeles regelmæssigt lader sig forklare ved at antage, at Vandløbet har bugtet sig gjennem Terrænet, idet nemlig den lige Udgravning derved snart kan have afdækket Vandløbets Bund, snart kun berørt Siderne af Vandløbet. At Sandlagene jævnlig findes over hinanden lader sig ligeledes forklare, enten ved Indstyrtning af Vandløbets Sider, eller ved at hele Løbet er blevet forlagt i Terrænet efterhaanden, som dette har hævet sig ved en bestandig fortsat Opfyldning".

En Opfyldning af 4 til 5 Fod er det almindelige i den ældste Del af Byen, Nørregade, den Del af St. Pederstræde og Vestergade der er nærmest ved Nørregade, Studiestrædes østlige Del, Gammeltorv ved Nygade, Vestergade ved Gammeltorv, ligesom der findes en gammel

Stenbro 4 Fod under den nuværende sønden for Frederiksberggade. Videre findes omtrent samme Opfyldning i S. Gertrudstræde, Rosenborggade, Tornebuskegade, Pustervig, vestre Hjørne af Store og Lille Regnegade.

En Opfyldning af 6 Fod og lidt mere findes paa Østsiden af Kultorvet, den øvre Del af Aabenraa, Hjørnet af Østergade og Integade, Graabrødretorvs sydlige Side, Vimmelskaftet udenfor Helligaandskirke, Brolæggerstræde, Kompagnistræde, det nordre Hjørne af Farvergade og Raadhuusstræde. I Forbindelse med det Resultat, vi ovenfor kom til, peger dette hen paa at nævnte Steder ikke hører til den først bebyggede Del af Staden, men dog skriver sig fra en meget gammel Tid. En Opfyldning af 8-10 Fod findes ud imod de gamle Vandløb eller den gamle Strand. Saaledes Vestervold, Hjørnet af Hausergade og Aabenraa, Slippen, Brøndstræde, Vognmagergade, Møntergade, Gammelmønt, Didrik Badskærsgang, Store Grønnegade, Peder Madsensgang, Kristen Bernekovsstræde, Pilestræde, Antoniistræde, Vingaardstræde og dertil stødende Del af Kongens Nytorv, Trompetergangen,

---

(Ingen fodnoter på denne side.)

Kort historisk kommentar

O. Nielsen sammenfatter her resultaterne af de geologiske undersøgelser og anvender dem til at rekonstruere Københavns ældste terræn. Han tolker sandlagene som spor efter et tidligere vandløb, der har løbet mod stranden, og bruger tykkelsen af opfyldningslagene som mål for, hvilke dele af byen der er ældst, og hvilke der først senere blev bebygget efter inddæmning og terrænforhøjelse.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at de fundne sandlag stammer fra et bugtet vandløb, som tidligere løb gennem området mod stranden. Samtidig opstiller han en oversigt over opfyldningernes tykkelse i forskellige dele af København. De ældste byområder har typisk 4-5 fod opfyldning, mens områder nær tidligere vandløb og den gamle strand ofte har 8-10 fod. Nielsen bruger disse forskelle til at vise, hvordan byen gradvist voksede ud over oprindelige lavbunds- og strandarealer gennem århundreders opfyldning.

Ud fra siderne 56-61 er sammenhængen mellem **opfyldning** og **ældre vejanlæg** et af O. Nielsens vigtigste argumenter for at forstå Københavns tidlige topografi.

Vejanlæggene er ældre end opfyldningerne

Ved kloakudgravningerne fandt man:

- en gammel stensat vejbane ved Amagertorv,
- tilsvarende vejanlæg ved Helliggejststræde,
- spor af vej ved Skindergade og Løvstræde.

Det afgørende var, at disse veje:

hvilede direkte på det naturlige jordsmon.

Derfor konkluderer Nielsen, at vejene må være anlagt **før de store opfyldninger** fandt sted.

Fra strand til vej

Nielsen mener, at området oprindelig bestod af:

1. åben strand eller lavvandet område,
2. aflejring af sand og tørvelag,
3. anlæggelse af vej,
4. senere opfyldninger ovenpå vejen,
5. den moderne by.

Ved Amagertorv fandt man eksempelvis:

- gammel søbund (blåler),
- et tørvelag ovenpå,
- den gamle vejbane oven på tørven.

Dette viser en gradvis udvikling fra vådområde til fast færdselsvej.

Vejen førte mod stranden

Da samme vejkonstruktion blev fundet flere steder med samme opbygning, mener Nielsen, at der har været tale om én sammenhængende vej:

fra det højere terræn ned mod stranden.

Vejen har altså forbundet den tidlige bebyggelse med havne- og strandzonen.

Opfyldningen hævede terrænet

Efter at vejen var anlagt, voksede byen gennem århundreders opfyldning.

Nielsen beskriver flere steder:

- 4-5 fod opfyldning i de ældste bydele,
- 6 fod eller mere i lidt yngre områder,
- 8-10 fod nær tidligere strand- og vandløbsområder.

Konsekvensen blev, at de gamle vejbaner efterhånden kom til at ligge flere fod under det senere gadeniveau.

Hvad fortæller det om Københavns udvikling?

For Nielsen viser fundene, at:

- Københavns ældste vejnet blev anlagt, mens terrænet endnu var naturligt.
- Byens tidlige færdselsårer var knyttet til havnen og stranden.
- Opfyldningerne kom først senere og ændrede fuldstændigt landskabet.
- Mange af de nuværende gader ligger oven på flere århundreders kunstigt hævet terræn.

Kort konklusion

Nielsen opfatter de ældre vejanlæg som spor efter et København før de store opfyldninger. Vejene blev anlagt på det naturlige terræn og førte mod den daværende strand. Senere dækkede lag på lag af opfyldning disse anlæg, så de i 1800-tallet blev fundet flere fod under de moderne gader. Dette er et af hans vigtigste beviser for, hvordan København gradvist voksede ud over sin oprindelige kystlinje.

Side 62

Befæstningen paahviler Staden.

Vimmelskaftet udfor Badstuestræde, Badstuestrædes øvre Del, Gammel Amagertorv, Højbroplads, Nytorv ved Slutteriet.

Opfyldning af 10 Fod og mere har Teglgaardsstræde, Lars Bjørnsstræde (begge Steder bevirket ved Stadsgraven og Byens Rende), Kjøbmagergade mellem Silkegade og Kronprinsensgade, hele Østergade, Kongens Nytorv mellem Østergade og Gotersgade, Lille Kongensgade, Enden af Vestergade og Frederiksberggade mod Volden (disse sidste Steder bevirket ved den nære Stadsgrav).

12 Fod har Hjørnet af Myntergade og Vognmagergade, Ny Adelgade og Prammandens Gang, hvor ogsaa var den under Kristian IV ophævede gamle Stadsgrav. Hjørnet af Stormgade og Frederiksholms Kanal er fyldt med 10-14 Fod, Nyhavn og det kgl. Theater 14-16; det sidste stod lige over den gamle tilkastede Stadsgrav.

Af ovennævnte ses, at den dybeste Opfyldning er imod de gamle Grave, men at der dog i den indre Stad er en gradvis Tiltagen i Opfyldning, eftersom Stederne fjerner sig fra det oprindelige Midtpunkt ved Gammeltorv[1]).

Som vi har set, var det Staden selv, der sørgede for sin Befæstning, dog af og til understøttet af Biskopperne og Kongemagten, i hvis Interesse dens Fasthed selvfølgelig var. 1455 udstedte Kristiern I et Brev "at Vi det saa skikket har for Rigens Bedste og Værns Skyld og endeligen ville, at vor Kjøbstad Kjøbenhavn skal fuldkommelig plankes og fastgøres med Broer og i andre Maader, som stor Magt paa ligger, og ere vore Borgere og Almue der ganske besværede med, ti at faa af dennom have der selv Hus og Jord", hvorfor

---

[1]) Se ovennævnte Skrift af Colding og Jul. Thomsen S. 69-87. Et Par historiske Rettelser maa vi her tilføje. Den Kirkegaard, der if. S.79 er funden ved den militære Højskole (nuv. kgl. Theater) er den gamle Holmens Kirkegaard, der endnu var til midt i det 17de Aarhundrede. Kirkegaarden i Trompetergangen (S.80) tilhørte Graabrødrekloster, der nedlagdes 1536. Den i Fiolstræde fundne Kirkegaard var en Fattigkirkegaard indtil 1760.

Kort historisk kommentar

På denne side sammenfatter O. Nielsen resultaterne af sine undersøgelser af opfyldningslagene i København. Han viser, at de største terrænforhøjelser findes ved de tidligere voldgrave, havneområder og lavbundsstrækninger. Samtidig vender han tilbage til byens befæstning og understreger, at det i høj grad var borgerne selv, der finansierede og vedligeholdt forsvarsværkerne, selv om både kongemagt og bisper lejlighedsvis bidrog.

Resumé

Forfatteren opstiller en oversigt over opfyldningernes tykkelse i forskellige dele af København og påviser, at de største opfyldninger findes ved de gamle grave og tidligere strandnære områder. Dette bekræfter hans teori om byens gradvise vækst gennem opfyldning af lavtliggende terræn. Afslutningsvis fremhæves, at Københavns befæstning i middelalderen i vid udstrækning blev opretholdt af byens egne borgere, mens kongemagten lejlighedsvis støttede arbejdet, som det ses af Christian I's brev fra 1455.

Ifølge O. Nielsen var **borgerskabet den vigtigste praktiske kraft bag Københavns befæstning gennem middelalderen**. Biskopper og konger støttede undertiden arbejdet, men byen måtte i høj grad selv bygge, vedligeholde og betale for sit forsvar.

Borgerne byggede og vedligeholdt forsvarsværkerne

Stadsretterne fra 1254 og 1294 viser, at byens borgere havde ansvar for:

- plankeværkerne,
- gravene,
- broer,
- dele af voldanlæggene.

Hvis planker eller grave blev beskadiget, skulle de repareres hurtigt, og bøder blev anvendt til byens forsvar.

Befæstningen efter 1289

Efter den norske trussel mod København i 1289 takkede biskop Ingvar borgere og råd for deres:

"gode Forsæt at ville befæste Staden"

Som belønning fik byen adgang til indtægter, der kunne bruges på befæstningsarbejdet.

Det viser, at borgerskabet ikke blot betalte, men også tog initiativ til udbygningen.

Store økonomiske byrder

I begyndelsen af 1500-tallet finder Nielsen mange eksempler på, at magistrat og borgere finansierede:

- skanser,
- tårne,
- bulværker,

- kanoner,
- portanlæg.

Der blev optaget lån til forsvarsarbejderne, og rådmænd stod ofte som ledere af de enkelte byggeprojekter.

Christian I's vidnesbyrd fra 1455

På side 62 citerer Nielsen et brev fra Christian I, hvor kongen understreger, at København skulle:

"plankes og fastgøres med Broer og i andre Maader"

Kongen bemærker samtidig, at arbejdet var en stor byrde for:

"vore Borgere og Almue"

fordi mange af dem selv måtte bidrage med ressourcer.

Dette er et af de klareste vidnesbyrd om borgerskabets ansvar.

Samarbejde med konge og biskop

Nielsen understreger, at:

- biskopperne lejlighedsvis gav økonomisk støtte,
- kongerne undertiden hjalp eller udstedte påbud,
- men den daglige vedligeholdelse lå hos byen.

Forsvaret var derfor et fælles projekt, hvor statsmagten havde interesse i byens sikkerhed, men hvor den lokale befolkning bar en stor del af byrden.

Nielsens hovedkonklusion

For O. Nielsen var Københavns befæstning ikke primært et kongeligt anlæg. Den blev i høj grad skabt og opretholdt af byens egne borgere gennem:

- skatter,
- bøder,
- lån,
- arbejdsydelser,
- og kommunal organisering.

Københavns volde, planker, grave og tårne var derfor ikke blot militære anlæg, men også et udtryk for det middelalderlige borgerskabs evne til at organisere og finansiere sin egen sikkerhed.

Side 63

Befæstningen paahviler Staden.

alle baade Adel og Uadel, som baade havde Hus og Jord i Staden, skulde hjælpe med derved[1]). 1520 paabød Dronning Elisabet Bønderne i de omkringliggende Herreder at møde med Skovle og Spader at oprense en Dam ved Kjøbenhavn[2]). Dette maa have staaet i Forbindelse med Byens Befæstning, og det er sandsynligvis St. Jørgens Sø, der er gjort til en vaad Grav, naar man sammenligner hermed Borgerskabets Klage 1525 at deres Oredrift omkring Staden var bestemmet med Damme og Vand[3]). Ved Stadens Overgivelse 1523 giver Kongen Staden følgende Privilegium: "Kjøbenhavns Stad skal blive ved sin Skik og Bygning, som den nu bygget og befæstet er og skal ej herefter fordærves eller afbrydes udi nogen Maade, men hvis Bygning og Forbedring, som han herefter med forbedres kan, det skal staa til Borgmestre, Raad og Menigheden, hvilken dennem tækkes, og ikke skal nægtes eller forbydes udi nogen Maade"[4]). Da Serridslev Mark 2 Aar efter overdrages Borgerne, hed det ogsaa at det var "paa det de bedre kan befæste og fastgøre deres By"[5]).

Fredrik I befaler Bønderne 1526 og 1529 at hjælpe med til at arbejde paa Kjøbenhavns Vold, og skaffer Borgerskabet et Laan hos Frue Kirke[6]). Derimod gik Befæstningen over til Kongen 1536, som det hedder ved Overgivelsen: "Dog ville Vi (Kongen) selv være Kjøbenhavns Stad

med sin Befæstning mægtig med hvis Skøts, Krudt, Lod og andre Krigstilbehørig, som udi Kjøbenhavn er eller være kan"[7]).

Ogsaa i denne Retning gør 1536 en Skilsmisse imellem den gamle og den ny Tid, idet Retten til Befæstningen herefter ikke alene tilkom Borgerne, men paa den anden Side paahvilede Omkostningerne dem dog ej heller udelukkende i den foregaaende Tid.

Kort historisk kommentar

Denne side præciserer O. Nielsens hovedsynspunkt om Københavns forsvar: I middelalderen var befæstningen først og fremmest et kommunalt anliggende. Borgere, jordejere og oplandets bønder blev pålagt arbejde og udgifter til volde, grave og forsvarsanlæg. Samtidig viser teksten overgangen i 1536, hvor Reformationen og den styrkede kongemagt medførte, at kontrollen over befæstningen blev samlet hos kronen. Dermed ophørte den middelalderlige ordning, hvor byen i vidt omfang selv stod for sit forsvar.

Resumé

O. Nielsen dokumenterer, at ansvaret for Københavns befæstning i senmiddelalderen blev delt mellem borgerskab, jordejere og undertiden de omkringliggende herreders bønder. Kongemagten støttede lejlighedsvis arbejdet gennem påbud og lån, men byen havde stor indflydelse på udbygning og vedligeholdelse af forsvarsværkerne. Efter 1536 ændredes forholdet grundlæggende, idet kongen overtog den direkte kontrol over befæstningen og dens militære udstyr. Dette markerer overgangen fra middelalderens kommunale forsvarssystem til den tidligmoderne statsstyring af Københavns fæstning.

Side 64

VI. Stadsretter.

Idet Landsbyen Havn omdannedes til en Kjøbstad, bevaredes selvfølgelig samme Underdanighedsforhold til Byens Herre som tidligere; medens vel Fæsteafgiften ændredes til en fast aarlig Byskat, saa vedligeholdtes Hoveriet til Hovedgaarden i Serridslev dog i Form af forskjellige Haandværkeres og næringsdrivendes Ydelser til Biskoppen af deres Gærning.

Under de forandrede Forhold og Byens Tiltagen maatte der imidlertid fremkomme adskillige Tvisteemner; og det var en Bilæggelse af dem, der fremkaldte den første saakaldte Stadsret af 1254. Vi siger saakaldte, fordi den i Virkelighed ikke har nogen Karakter af Stadsret, men alene er en Forening mellem Bispen og hans Undersaatter. Den begynder saaledes:

"Vedtægter (leges) om Forholdet mellem Roskilde Biskop og Kjøbenhavns Borgere, givne af Biskop Jakob i Roskilde. Hvis enhver afsagde Dom i sin egen Sag efter eget Tykke, vilde den tøjlesløse Begærlighed, der er Moder til Trætte og Emne til Kiv og ikke forstaar at holde sig paa sit eget Omraade, omstyrte Retfærdigheden og aldeles opsluge andres Ret. Derfor har Vi Jakob, af Guds Naade Biskop i Roskilde, villet hindre al Grund til Strid om Ret, Sædvaner og Statutter, der hidtil er iagttagne og i Fremtiden skal iagttages imellem os og vore Efterfølgere paa den ene og Kjøbenhavns Borgerskab paa den anden Side, saa at de tvivlsomme Spørgsmaal, der kunde opstaa, vil blive opklarede for alle; med samme Borgeres fælles Raad og Samtykke tager vi følgende Bestemmelser og styrker dem ved nærværende Optegnelse."

Den fremtræder vel som en Overenskomst imellem ligestillede, men ses nærmere efter, er det navnlig Biskoppens Ret, der stadfæstes. De fleste af de 17 Paragrafer handler alene om Biskoppens Fordel, kun i enkelte tilstaas Borgerne nogle Friheder. Først handles om

Biskoppens Ret til Bøder; medens i Kongens Kjøbstæder af de dobbelte Bøder den ene Del tilfalder Staden, maa her dennes Del atter deles med

Kort historisk kommentar

Her indleder O. Nielsen afsnittet om Københavns stadsretter. Han argumenterer for, at stadsretten af 1254 ikke er en egentlig kommunal stadsret i senere forstand, men snarere en aftale mellem Roskildebispen og byens borgere. Udgangspunktet er, at København fortsat var en bispeby, og at de juridiske regler først og fremmest skulle beskytte bispens rettigheder i en voksende og mere kompleks købstad.

Resumé

Ved overgangen fra landsbyen Havn til købstaden København blev de gamle afhængighedsforhold til byens herre, Roskildebispen, i store træk bevaret. Byens vækst skabte dog nye konflikter, som førte til vedtagelsen af den første stadsret i 1254. Nielsen understreger, at denne "stadsret" i virkeligheden er en overenskomst mellem bispen og borgerne, og at hovedformålet er at fastslå bispens rettigheder. Kun få bestemmelser giver egentlige friheder til borgerne, mens størstedelen sikrer bispens økonomiske og juridiske interesser.

Ifølge O. Nielsen er **stadsretten af 1254** et af de vigtigste dokumenter i Københavns tidlige historie, men han understreger samtidig, at den ofte bliver misforstået.

1. Den var ikke en egentlig stadsret

Nielsens hovedpointe er:

Stadsretten af 1254 er ikke en egentlig kommunal stadsret, men en overenskomst mellem Roskildebispen og Københavns borgere.

Han kalder den derfor en "såkaldt stadsret".

I modsætning til mange kongelige købstæder fik København ikke her en vidtgående selvstændig forfatning. Byen forblev en **bispeby** under Roskildebispen.

2. Den skulle løse konflikter

Baggrunden var, at Havn var blevet en voksende købstad.

Byens vækst skabte tvister om:

- rettigheder,
- afgifter,
- domsmyndighed,
- bøder,
- sædvaner og handel.

Biskop Jakob ønskede derfor faste regler for forholdet mellem:

- bispen,
- og Københavns borgerskab.

3. Den fastlagde byens retsforhold

Dokumentet skabte en mere ordnet administration.

Det gjorde det klart:

- hvem der dømte,
- hvem der modtog bøder,
- hvilke pligter borgerne havde,
- hvilke rettigheder bispen havde.

Dermed blev København et mere organiseret bysamfund.

4. Den styrkede især biskoppens magt

Nielsen understreger, at de fleste bestemmelser:

handler alene om Biskoppens Fordel.

Selv om teksten fremstilles som en aftale mellem ligestillede parter, er det ifølge Nielsen først og fremmest biskoppens rettigheder, der stadfæstes.

Blandt andet:

- bispens domsmyndighed,
- bispens indtægter,
- bispens andel af bøder.

5. Borgerne fik dog visse rettigheder

Borgerne opnåede samtidig:

- større retssikkerhed,
- klarere regler,
- fastlagte procedurer ved konflikter.

Selv om frihederne var begrænsede, var det et skridt mod en mere organiseret købstad.

6. Den viser overgangen fra landsby til købstad

For Nielsen er stadsretten vigtig som et tegn på, at København var blevet mere end den gamle landsby Havn.

Dokumentet afspejler:

- voksende handel,
- flere indbyggere,
- mere komplicerede retsforhold,
- behov for faste regler.

Samlet betydning

Ifølge O. Nielsen markerer stadsretten af 1254 ikke begyndelsen på kommunalt selvstyre, men begyndelsen på en **juridisk reguleret købstad under Roskildebispens herredømme**. Den viser både Københavns vækst som by og den stærke kontrol, som bispen fortsat udøvede over byens borgere.

Side 65

Stadsretter.

Biskoppen med Undtagelse af 9 Skillings Bøder. Biskoppen faar altsaa de 3 Fjerdedele. Videre handles om hans fri Befordring til Skaane, om Ydelse af Midsommersgæld, Ølgæld, Jordskyld, Sildepenge, Tyvestød. Derefter handles om Bøder af fremmede Handlende, om Borgernes Forpligtelse til personligt Forsvar for Bispens Ejendom og undergivne, til Vedligeholdelse af Befæstningsværker og Gader, om Biskoppens Tilsyn med Udstædelse af Breve i Stadens Navn, Forbud mod at afhænde Grunde til Fyrster, Riddere eller Herremænd og Paabud om først at tilbyde Biskoppen den Grund man vil sælge (Lovbud). Udenbys maatte ikke overtage noget Værgemaal. Hvad der ydes Borgerne er, at ingen maatte tvinges til at give Kredit eller stævnes for Biskoppen eller nogen anden Dommer længere end til Roskilde, hvilket allerede viser, hvor meget de stod tilbage for andre Kjøbstadborgere, der kun maatte stævnes til deres eget Ting. Men navnlig viser ovenomtalte Bestemmelse om Lovbud og Delingen af Bøderne, at Kjøbenhavn endnu ikke havde hævet sig til de fulde Kjøbstadrettigheder. Videre fritoges de for, hvad der betegnes at være fremkommet ved Misbrug, at yde Ølgæld i Skanør, nemlig til Biskoppens Foged, der altsaa hidtil havde tiltager sig en saadan Afgift af de Borgere, som havde Øludsalg paa Skanør Marked; ligeledes fritoges de for at yde Dagsværk i Gældsbetaling, det er for at afbetale sin Gæld med

personligt Arbejde, og for Afgift af de Skibe, der gik til Skanør Marked. Videre stadfæstedes Retten til Græsning lige til Rosbæk uden Afgift[1]).

1294 udfærdigede Jakob Erlandsen en Stadsret, ved hvilken Staden dog voxer noget i Selvstændighed. Den ovenomtalte Deling af Bøderne er ved at tabe sig, idet der i § 10 forudsættes at 40 Marks Bøder helt kan tilstaaes Staden til Grave, Planker og Broer. Stadens Magistrat har nu ogsaa faaet en vis Selvstændighed ved Siden af Slotsfogden. Men iøvrigt ses

---

[1]) K. D. I. 15-21.

Kort historisk kommentar

På denne side analyserer O. Nielsen indholdet af stadsretten fra 1254 og sammenligner den med stadsretten af 1294. Han understreger, at Københavns borgere oprindeligt var stærkt underlagt Roskildebispen, både økonomisk og juridisk. Samtidig viser han, at der i løbet af 1200-tallet skete en gradvis forskydning mod større kommunal selvstændighed. Stadsretten af 1294 bliver derfor et vigtigt skridt i udviklingen fra bispelig kontrol til et mere selvstændigt bystyre.

Resumé

O. Nielsen gennemgår de konkrete bestemmelser i stadsretten af 1254. Biskoppen sikres størstedelen af bøderne samt omfattende økonomiske og juridiske rettigheder, mens borgerne kun opnår begrænsede friheder. Bestemmelserne viser efter hans mening, at København endnu ikke havde fulde købstadsrettigheder. Ved stadsretten af 1294 ses imidlertid tegn på større selvstændighed: Byen kan nu modtage visse bøder til offentlige formål som volde, planker og broer, og magistraten får en mere selvstændig stilling ved siden af slotsfogden. Teksten fortsætter denne sammenligning på næste side.

Ifølge O. Nielsen gennemgik København en tydelig udvikling mod større selvstyre i løbet af 1200-tallet, men byen var stadig langt fra de friere kongelige købstæder.

Omkring 1254: Begrænset selvstyre

Nielsen understreger, at stadsretten af 1254:

ikke egentlig er en stadsret, men en overenskomst mellem Roskildebispen og hans undersåtter.

København var stadig først og fremmest en **bispeby**, og biskoppen bevarede den afgørende kontrol.

Biskoppens rettigheder

Biskoppen havde blandt andet:

- størstedelen af bødeindtægterne (tre fjerdedele),
- kontrol med jordsalg gennem lovbudsretten,
- tilsyn med breve udstedt i byens navn,
- krav på forskellige afgifter og ydelser,
- ret til borgernes bistand ved forsvar af hans ejendom.

Borgernes stilling

Borgerne fik kun begrænsede friheder:

- visse retsgarantier,
- fritagelse for enkelte afgifter og misbrug,
- ret til græsning ved Rosbæk.

Men de stod ifølge Nielsen svagere end borgere i mange andre købstæder.

Byens vækst skaber nye behov

I løbet af 1200-tallet voksede København hurtigt:

- handel og befolkning tiltog,
- befæstningen blev udbygget,
- administrationen blev mere kompliceret.

Dette skabte behov for et mere udviklet bystyre.

1294: Et skridt mod større selvstændighed

Med Jakob Erlandsens stadsret af 1294 ser Nielsen en vigtig forandring.

Byen får større råderum

Nu kunne:

- visse bøder tilfalde byen selv,
- pengene bruges til offentlige formål som:
    - grave,
    - planker,
    - broer.

Det gav byen egne økonomiske ressourcer.

Magistraten styrkes

Nielsen fremhæver især, at:

Stadens Magistrat har nu ogsaa faaet en vis Selvstændighed ved Siden af Slotsfogden.

Det betyder, at byen begynder at udvikle et egentligt kommunalt styre ved siden af biskoppens embedsmænd.

Nielsens hovedvurdering

Udviklingen gennem 1200-tallet kan sammenfattes således:

Ca. 1254	Ca. 1294
Bispens by	Fortsat bispeby
Biskoppen dominerer næsten fuldstændigt	Byen får begrænset selvstændighed
Få borgerlige rettigheder	Magistraten styrkes
Bøder går hovedsageligt til biskoppen	Flere bøder kan tilfalde byen
Ingen egentlig kommunal økonomi	Kommunale opgaver kan finansieres

Konklusion

I O. Nielsens fremstilling udviklede København sig i 1200-tallet fra en stærkt afhængig bispeby til en by med begyndende kommunalt selvstyre. Stadsretten af 1294 gav magistraten større betydning og byen egne indtægter, men Roskildebispen forblev fortsat den dominerende myndighed. Det fulde købstadsselvstyre var endnu ikke opnået.

Side 66

Stadsretter.

endnu Stadens store Afhængighed. Ingen kunde saaledes blive Borger uden at aflægge Troskabsed til Biskoppen, og den Borger, der havde gjort Ed til nogen anden Herre, skulde inden 3 Maaneder sælge sit Arvegods og ikke mere regnes for Borger. Hvis en Kvinde ægtede en Herremand (der jo var Kongens Mand), skulde hun forlade Staden og sælge sit Arvegods til Borgere inden samme Tid. Den Borger, der for nogen verdslig Dommer klagede over Biskoppen eller over Medborgere eller over Gæst for Fornærmelse der var tilføjet i Staden, skulde miste al sin Ejendom og for bestandig forvises Staden. I det vi iøvrigt senere kommer tilbage til de fleste af Stadsrettens enkelte Bestemmelser, vil vi endnu kun henvise til at Slotsfogdens Nærværelse og Billigelse udkrævedes til alt hvad Raadet bestemte, ligesom

Bysvendene bar Biskoppens og ikke Stadens Mærke[1]). Denne Stadsret er ikke som Landets ældre Købstæders udgaaet fra ældre Retssædvaner, men viser netop ved det stadige Hensyn til Biskoppens Fordel og Borgernes store Underkuelse, at Kjøbenhavns Ælde som Købstad da ikke kunde være stor. Ogsaa er den Bestemmelse betegnende, at alle gejstlige Sager skulde afgøres efter kanonisk Ret, ti de fleste Sager i en Biskoppen tilhørende Stad kunde paa denne Maade unddrages den almindelige Landsret. Denne Stadsret forblev i Kraft i 150 Aar. Da Staden gik over til Kronen under Erik af Pommern, er der alene gjort den Forandring heri, at Kongens Navn blev indsat istedenfor Biskoppens og en dansk Oversættelse besørget, men denne er kun til i en senere daarlig Text[2]) og synes aldrig at have været autoriseret, da Raadstuearkivet aldrig har haft Exemplar deraf. Derimod udstædte Kristoffer af Bayern 1443 en ny Stadsret paa Grundlag af den ældre, der sætter Kjøbenhavn paa et Standpunkt, der er

---

[1]) K. D. I. 33-59. Der er 2 Texter, omtrent enslydende, men med Forskel i Paragrafernes Følge.

[2]) Rosenvinge, *Gamle danske Love* V. 126-44.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen understreger her, hvor stærkt Roskildebispen dominerede København under stadsretten af 1294. Borgerskabet var juridisk og politisk underordnet biskoppen, og selv byens råd var afhængigt af slotsfogdens godkendelse. Først med overgangen til kronen og især med Kristoffer af Bayerns stadsret af 1443 begyndte København at nærme sig den status og de rettigheder, som ældre danske købstæder allerede havde opnået.

Resumé

Siden beskriver den fortsatte afhængighed af Roskildebispen under stadsretten. Borgere skulle sværge troskab til biskoppen, og enhver appel til en verdslig domstol mod biskoppen kunne medføre tab af ejendom og landsforvisning. Biskoppen kontrollerede i praksis byens styre gennem slotsfogden og kirkeretten. O. Nielsen ser dette som et tegn på, at København endnu var en forholdsvis ung købstad uden fulde byrettigheder. Stadsretten forblev gældende i omkring 150 år, indtil Kristoffer af Bayern i 1443 udstedte en ny stadsret, som varslede en ny udvikling for byen.

Side 67

VII. Borgmestre og Raad.

mere overensstemmende med Landets andre Kjøbstæders. Den er derfor ogsaa benyttet af andre Byer og har faaet Titel af almindelig Stadsret, men det er ikke sandsynligt at Kongen har givet den almindelig Gyldighed[1]). „Fogden af Huset“ eller „Slottet“ (Slotsbefalingsmanden) vedbliver at bevare sin Myndighed ved Siden af Magistraten, skønt ikke i saa fuldt Maal som tidligere; det maa være samme Person som den i V § 59 nævnte Kongens Foged, men hans Forretninger, at varetage Kongens Tarv f. E. ved Opbærelse af Bøder, gaar vist mere og mere over til Byfogden, om hvem det hedder V § 52:

„Fogden af Slottet, Borgmestre og Raadmænd kejse Byfoged, som og gammel Sæd haver været, paa det at ingen Tvedragt vorder mellem Slottet og Staden.“

VII. Borgmestre og Raad.

I de første 100 Aar af sin Tilværelse som Kjøbstad havde Staden ikke større Selvstændighed end den havde som Landsby; den øverste Myndighed tilhørte Biskoppens Foged paa Slottet; dog er der i den saakaldte Stadsret af 1254 Spor af, at der har været nogle Borgere, der havde

en overordnet Magt til at udføre forskjellige af Stadens Hverv i Forening med Fogden, som naar det hedder, at naar nogen undlader at gøre Veje og andre for Kommunen nyttige Ting, skal Fogden og Borgerne med Biskoppens Myndighed tage Pant, og siden skal vedkommende dømmes til at yde Bøde og godtgøre Skaden. Kommunen havde ogsaa da en Kasse, hvem ¼ af de dobbelte 40 og 3 Marks og de halve dobbelte 9 Skillings Bøder tilfaldt.

At der da ikke var noget af hvad senere hed Magistrat, ses af den Bestemmelse, at Stadens Segl ikke maatte hænges under noget Brev, førend

---

[1]) J. E. Larsen, *Forelæsninger over den danske Retshistorie* s. 55.

Kort historisk kommentar

Her markerer O. Nielsen overgangen fra afsnittet om stadsretter til byens styre. Han fremhæver, at Kristoffer af Bayerns stadsret fra 1443 bragte København nærmere de øvrige danske købstæders retsstilling. Samtidig understreges, at slot og by fortsat var tæt forbundet gennem slotsfogdens myndighed. I begyndelsen af afsnittet om borgmestre og råd argumenterer Nielsen for, at København i sine første århundreder som købstad kun havde meget begrænset selvstyre, og at den egentlige magistrat først udviklede sig gradvist.

Resumé

Nielsen forklarer, at stadsretten af 1443 gav København en stilling mere på linje med andre danske købstæder, selv om slotsfogden fortsat bevarede betydelig indflydelse. Dernæst indleder han en undersøgelse af byens styreformer og påpeger, at København i de første hundrede år som købstad hovedsagelig blev styret af biskoppens foged. Der fandtes dog tidligt borgere med offentlige funktioner, og byen rådede allerede over en kommunal kasse finansieret af visse bødeindtægter. Dette ses som begyndelsen til udviklingen af et egentligt kommunalt styre.

Side 68

Borgmestre og Raad.

2 Kanniker og andre Borgere, som havde svoret at vogte dette, først havde undersøgt Brevets Indhold; det at vogte Seglet var Magistratens Pligt, og Forskellen ses, naar det i Stadsretten af 1294 hedder, at Brevet i lignende Tilfælde skal undersøges af Fogden, hans Klærk og de 2 Raadmænd, der vogter Seglet. Imellem 1254 og 1294 har Staden altsaa faaet Raad eller hvad der fra det 16de Aarh. hed Magistrat, men der gik endnu henved 100 Aar inden der skede Adskillelse i denne mellem Borgmestre og Raadmænd. Paa Latin kaldes Magistratens Medlemmer endnu alene *consules*, medens Borgmestre oversættes ved *proconsules*.

Raadet omtales første Gang[1]) i et Bispebrev af 29 Jan. 1275, ved hvilket der gives dets Medlemmer Ret til at undslaa sig for at afsige Dom over Tyve og Røvere; den Art Domme henvistes til Fogden, som naar det i Stadsretten af 1294 hedder at naar nogen har fanget en Tyv, skal Fogden holde denne fængslet til næste Tingdag, hvorpaa han da dømmes paa Tinge; derfor ydede hver Familie 4 Penninge aarlig til Fogden i Tyvestød. Naar saa Tyven var dømt fra Livet, kunde man gøre med ham hvad man vilde, saaledes kunde Udlændinge tage ham med sig; i alle Fald maatte man nok selv bekoste Eksekutionen.

Videre havde Raadmændene Ret til at vægre sig ved at rense nogen med Ed (være Mededsmand), og der var tillagt dem den Myndighed, at naar en Sag var afgjort ved 2 Raadmænds Vidnesbyrd, kunde der ingen Søgsmaal ske derefter; samme Artikel er optaget i Stadsretten 1294 § 27; det er derfor at i Skøder og lignende Overenskomster paa Bytinget

altid nævnes Medlemmer af Raadet som Vidner; det maa altid have været Pligt for endel af dem at være tilstede der, hvor de iøvrigt ikke havde nogen Myndighed.

---

[1]) I Lybæk omtales Raadet første Gang 1163 og med den latinske Benævnelse *consules* 1188, i Hamborg 1190 (Maurers Städteverfassung I. 586).

Kort historisk kommentar

O. Nielsen viser her, at Københavns kommunale styre udviklede sig gradvist i slutningen af 1200-tallet. Byen fik et råd mellem 1254 og 1294, men rådmændenes funktion var endnu begrænset. De havde især betydning som vidner, seglforvaltere og retlige bisiddere, mens den egentlige dømmende og udøvende magt fortsat lå hos fogden. Siden dokumenterer således de første skridt mod den senere magistrat med borgmestre og råd.

Resumé

Mellem 1254 og 1294 opstod et egentligt byråd i København. Rådet nævnes første gang i 1275 og bestod af personer, som blandt andet overvågede byseglet og fungerede som juridiske vidner. Rådmændene havde begrænset myndighed, mens fogden fortsat stod for alvorlige straffesager som tyveri. Deres vigtigste funktion var at medvirke ved retslige dispositioner og sikre gyldigheden af aftaler. Ifølge O. Nielsen markerer dette begyndelsen på den kommunale magistrat, som senere udviklede sig til en mere selvstændig byledelse.

Ifølge O. Nielsen udviklede **borgmestre og råd** sig gradvist fra at være hjælpere for biskoppens foged til at blive kernen i Københavns kommunale styre.

1. Før rådet opstod

I Københavns første tid som købstad lå den øverste myndighed hos:

- Roskildebispen,
- og især biskoppens foged på slottet.

Byen havde derfor ikke et egentligt selvstændigt bystyre.

I stadsretten af 1254 ser Nielsen dog spor af enkelte borgere, som sammen med fogeden udførte kommunale opgaver.

2. Rådets fremkomst

Mellem 1254 og 1294 opstod et egentligt råd.

Rådet nævnes første gang i et bispebrev fra **1275**.

Det bestod af fremtrædende borgere, som på latin kaldtes:

consules (rådmænd)

På dette tidspunkt fandtes endnu ingen klar adskillelse mellem:

- borgmestre,
- rådmænd,
- magistrat.

3. Seglet og byens dokumenter

En af rådets vigtigste funktioner var at vogte byens segl.

Et dokument kunne ikke gøres gyldigt uden kontrol af de personer, der havde ansvar for seglet.

Dette gav rådet en central rolle i:

- stadfæstelse af aftaler,
- udstedelse af breve,
- og administrationen af byens retshandler.

4. Rådet som juridisk myndighed

Rådmændene fungerede også som:

- vidner ved skøder,
- bisiddere ved retssager,
- garantier for aftalers gyldighed.

Nielsen fremhæver, at:

- to rådmænds vidnesbyrd kunne være afgørende i en sag,
- og at deres udsagn ofte gjorde videre søgsmål umulige.

Derfor optræder rådmændene næsten altid som vidner i byens juridiske dokumenter.

5. Begrænset magt

Selv om rådet eksisterede, var dets magt begrænset.

Fogeden beholdt kontrollen over:

- alvorlige straffesager,
- fængsling af tyve,
- og store dele af den udøvende myndighed.

Rådet var derfor endnu ikke en selvstændig regering for byen.

6. Udvikling mod magistrat

Ifølge Nielsen havde København omkring 1294 fået noget, der svarer til en senere magistrat.

Men:

der gik endnu henved 100 år inden der skete adskillelse mellem borgmestre og rådmænd.

Først senere udvikledes den velkendte struktur med:

- borgmestre som ledere,
- rådmænd som byråd.

Nielsens konklusion

Borgmestre og råd opstod som et kommunalt supplement til biskoppens foged. Deres vigtigste opgaver var:

- at forvalte byens segl,
- overvåge dokumenter og aftaler,
- fungere som juridiske vidner,
- administrere dele af byens økonomi,
- og repræsentere borgerskabet.

I løbet af 1200-tallet blev de et vigtigt led i bystyret, men den egentlige magt lå fortsat hos biskoppen og hans foged. Rådet markerer derfor begyndelsen på Københavns kommunale selvstyre, ikke dets fulde gennemførelse.

Ifølge O. Nielsen var forskellen mellem **fogedens** og **rådets** magt i middelalderens København grundlæggende forskellen mellem den egentlige herskermagt og det spirende kommunale selvstyre.

Fogeden	**Rådet**
Repræsenterede biskoppen (senere kongen)	Repræsenterede borgerne
Havde den øverste myndighed	Havde begrænset kommunal myndighed
Ledede retsforfølgning og straffesager	Fungerede som vidner og bisiddere
Kunne fængsle og føre sager til tinget	Havde ingen selvstændig straffemyndighed
Godkendte rådets beslutninger	Kunne ikke handle uden fogedens medvirken
Forvaltede herskerens interesser	Forvaltede byens interesser

Fogedens magt

Fogeden var biskoppens embedsmand på slottet.

Han:

- stod over byen,
- håndhævede stadsretten,
- administrerede bøder,
- fængslede forbrydere,
- førte alvorlige sager til tinget,
- godkendte mange af byens beslutninger.

O. Nielsen fremhæver, at fogedens nærværelse og billigelse længe var nødvendig for det, rådet foretog sig.

Fogeden var derfor den reelle udøvende myndighed.

Rådets magt

Rådet opstod gradvist mellem 1254 og 1294.

Dets vigtigste opgaver var:

- at vogte byens segl,
- at kontrollere dokumenter,
- at være vidner ved skøder og aftaler,
- at føre tilsyn med kommunale anliggender,
- at repræsentere borgerskabet.

Når to rådmænd havde bevidnet en sag, tillagde stadsretten deres udsagn stor vægt.

Hvad rådet ikke kunne

Rådet kunne ikke:

- føre selvstændig strafferet,
- dømme tyve og røvere,
- tilsidesætte fogeden,
- udøve egentlig suveræn myndighed.

Disse funktioner lå fortsat hos fogeden.

Udviklingen over tid

Nielsen peger på en gradvis forskydning:

Omkring 1254

- Fogeden dominerer næsten fuldstændigt.
- Rådet er kun svagt udviklet.

Omkring 1294

- Rådet er blevet en fast institution.
- Magistraten begynder at tage form.
- Byen får egne indtægter til grave, planker og broer.

Efter 1443

- Borgmestre og råd får en stærkere og mere selvstændig stilling.
- Fogeden består stadig, men flere af hans funktioner overgår gradvist til byfoged og magistrat.

Nielsens hovedkonklusion

Fogeden var middelalderens egentlige magthaver i København, fordi han repræsenterede biskoppen eller kongen. Rådet begyndte derimod som et borgerligt hjælpeorgan med administrative og juridiske funktioner. Gennem 1200- og 1300-tallet voksede rådets betydning, men først langt senere udviklede det sig til et egentligt kommunalt bystyre ved siden af og til dels på bekostning af fogedens myndighed.

Side 69

Borgmestre og Raad.

1281 gives der Raadet en mere udvidet Magt ved et Bispebrev, der indledes med den Bemærkning, at gamle og vise Folk havde villet hindre Folk i at sidde til Doms i sin egen Sag og Forbryderen i at undgaa Straffen ved at sørge for at der udvalgtes beskedne Mænd, der kunde forestaa Købstæder og andre fremragende Steder, styre de undergivne og skaffe enhver Ret for Loven, skræmme de onde med Straf og opmuntre de gode med Belønninger. Derfor gaves der nu Fogden og Raadet Fuldmagt til at indrette alt hvad der kunde være til Stadens og dens Indbyggeres Nytte og Hæder, navnlig oprette en Vejerbod[1]) til at undersøge hvad der sælges og især til at tage Hensyn til Maalet paa tydsk Øl, med hvilket der hidtil var handlet altfor unøjagtigt til Skade for Køberen og Fare for Sælgerens Sjæl[2]). Om Vejerboden, hvis Indtægt i 500 Aar var en af Magistratens Indtægtskilder, vil vi senere komme til at tale.

Raadmændenes Tal var 12, hvilket ses af en Overenskomst mellem dem og Biskop Johannes Krag om Indrettelsen af en Stadsbog (se senere). Raadet beskikkedes af Biskoppen, hvilket ses af den Bestemmelse, at den der opfører sig som Raadmand og ikke er indsat af Bispen i Roskilde, mister sin Hovedlod og kan aldrig i Fremtiden blive Raadmand[3]). Hermed er foregaaet en Forandring i Tidens Løb, ti det ses af Stadsretten af 1443 § 21, at Magistraten supplerede sig selv: "hvilken Mand, som sig holder for Raadmand i Kjøbenhavn og ikke er skikket af Borgmestere og Raadmænd, som han bør, han miste sin Hals og hans Hovedlod i Kongens Værge." Da de 2 Raadmænd var Borgmestre, vedblev der til 1526 at være 10 Raadmænd, hvilket f. E. kan ses af Overskriften til Jordebogen 1496, hvor dette Tal nævnes[4]).

---

[1]) *Pondera rerum venalium.*
[2]) K. D. I. 29-30.
[3]) Stadsret 1294 § 55. Dette var ogsaa i den ældre Middelalder det almindelige Tal i Tydskland (Maurer I. 582).
[4]) K. D. I. 234.

Kort historisk kommentar

På denne side viser O. Nielsen, hvordan Københavns råd gradvist fik større administrative beføjelser, samtidig med at det fortsat var underlagt Roskildebispen. Bispebrevet fra 1281 er vigtigt, fordi det giver foged og råd myndighed til at regulere handel og offentlige forhold i byen. Samtidig fremgår det tydeligt, at rådet endnu ikke var selvrekrutterende, men blev udnævnt af biskoppen. Først senere udviklede magistraten den selvsupplering, som kendes fra senmiddelalderens købstæder.

Resumé

I 1281 fik fogeden og rådet udvidede beføjelser til at varetage Københavns interesser, blandt andet gennem oprettelsen af en vejerbod til kontrol af varer og handelsmål. Vejerboden blev senere en vigtig indtægtskilde for magistraten. Rådet bestod af 12 medlemmer og blev udpeget af Roskildebispen, hvilket understreger den fortsatte bispelige kontrol over bystyret. Senere ændredes dette forhold, og stadsretten af 1443 viser, at magistraten selv kunne supplere sine medlemmer. Da to af medlemmerne fungerede som borgmestre, bestod rådet i praksis af 2 borgmestre og 10 rådmænd frem til reformen i 1526.

Side 70

Borgmestre og Raad.

medens Pontoppidan urigtig siger, at der var 2 Borgmestre og 4 Raadmænd. Af enkelte Bestemmelser ses hvad Raadet havde med at gøre, men Slottets Foged nævnes altid i Forbindelse dermed; de skulde saaledes have Tilsyn med Gaderne, kunde expropriere til Anlæg af Grave (Vandløb) og Gader, havde paa Stadens Vegne Forkøbsret til Træ, Sten, Jærn, Kalk o. desI., og ingen maatte vægre sig ved at udlevere det, hvis han ikke vilde miste det uden Godtgørelse; derimod maatte de ikke sælge af Kommunens Ejendom uden Bispens Samtykke. De havde ogsaa Tilsyn med at intet bortførtes af Byens Vold, havde at tage Vare paa den der udstødte Trusler mod Staden, vurderede Skade, som Folk havde lidt ved skarpe Vaaben og vogtede som omtalt Byens Segl. Umyndiges og arvingløse Ejendomme skulde de bestyre. De og Fogden var alene berettigede til at sammenkalde offentlige Møder, hvilken Bestemmelse ogsaa er optaget i Kristoffers Stadsret, men de havde ikke Lov til at afgøre noget imod de Bestemmelser som Biskoppen havde givet; hvad de derimod ellers bestemte og forordnede med Bispens Samtykke skulde staa fast, og den, der vilde rokke derved, skulde miste sin halve Hovedlod; den Raadmand, der tog mod Gaver eller Løfter derom, skulde bøde det dobbelte af Gaven til Biskoppen, ligesaa meget til sine Kaldsfæller og være vanæret[1]). Den Ed, de maatte aflægge til Biskoppen, var af følgende Indhold: ved Gud, Jomfru Maria og alle Helgene sværger han, at han vil holde den Lov og Ret, som Biskoppen giver Staden, at han vil styre sit Embede og holde Lovene uden noget somhelst personligt Hensyn, holde den Ret i Ære, som Staden skal styres med, øjeblikkelig underrette Biskoppen om alt, hvad der sættes i Værk mod ham og Kirkens Ejendomme, aabenbare for sine Embedsbrødre alle onde Anslag mod Byen og dens

---

[1]) Stadsretten 1294 §§ 19, 20, 24, 25, 26, 40, 44, 54, 57, 70, 71, 75, 76, 81.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen beskriver her rådets konkrete funktioner i slutningen af 1200-tallet. Selv om rådet havde betydelige administrative opgaver, understreger teksten, at det stadig virkede under biskoppens overhøjhed og i tæt samarbejde med slotsfogden. Siden viser derfor både fremvæksten af et kommunalt styre og grænserne for dets selvstændighed.

Resumé

Rådet havde ansvar for en bred vifte af kommunale opgaver, herunder tilsyn med gader, offentlige anlæg, voldanlæg, byseglet og forvaltning af visse ejendomme. Sammen med fogeden kunne det indkalde offentlige møder og foretage ekspropriation til fælles formål. Dets myndighed var dog begrænset af biskoppens rettigheder, og det kunne ikke træffe beslutninger i strid med hans bestemmelser. Rådmændene var underlagt strenge regler mod korruption og aflagde en troskabsed, der forpligtede dem til både at beskytte byen og værne om biskoppens og kirkens interesser. Dermed fremstår rådet som et kommunalt organ med administrative funktioner, men stadig under stærk bispelig kontrol.

Side 71

Borgmestre og Raad.

Beboere og alene meddele Biskoppen Raadets hemmelige Vedtægter[1]).

At Raadet alt tidlig havde Deltagelse i at stadfæste Lavskraaerne, ses af at Skræderskraaen fra 1275 siges at være tilladt og stadfæstet af Biskoppen og „Borgmester og Raad“ (dette sidste

er fejlagtig Oversættelse af Latin, ti Borgmestre var da endnu ikke beskikkede). Det første Aar nogen Borgmester nævnes er 1368[2]); Tallet vekslede formodenlig mellem 2 og 4, men det normale Tal var 2. Borgmestrene havde Forsædet i Raadet, men det vides ikke, hvad der paalaa dem fremfor Raadmændene; de var formodenlig kun „primi inter pares". Sædvanlig valgtes de ud af Raadmændene, men der er dog enkelte Personer, der ikke synes at have været Raadmænd først, som f. E. den rige Jep Klavsen, 1454-79, der synes at have været mere Adelsmand end næringsdrivende. Ofte blev Borgmestre igen Raadmænd, formodenlig naar de formedelst Alderdom eller af andre Grunde var uskikkede til at føre Forsædet.

1526 udstedte Frederik I den Befaling, at „for Troskab og villig Tjeneste, som os elskelige Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere og Almue udi vor Stad Kjøbenhavn hidtil os og Riget gjort og bevist have og herefter troligen gjøre og bevise maa og skulle, sammedledes og paa det at Tynge ikke skal hænge ind paa de 2 Borgmestre og Raadmændene der udi Staden, hvis som for Hænder kommer, som hidtil sket er, og de derfor have forsømt deres Næring og Bjergning", tillodes det at der i Fremtiden til evig Tid skulde være 4 Borgmestre og 12 Raadmænd, „hvilke Borgmestre menige Borgere der sammesteds skulle udkejse, som os og denne kunde være gavnlige, nyttelige og udi alle Maader bekvemme, og naar de saa af Menigheden æskede og udkejste ere, skulle de gjøre og sværge os selv deres Borgmesters Ed med det aller første"[3]). Herved havde Kongen givet efter for

---

[1]) K. D. I. 61.

[2]) Hofmans Fundatser X. 191.

[3]) K. D. I. 366.

Kort historisk kommentar

Nielsen undersøger her udviklingen af Københavns kommunale styre. Han påpeger, at rådet eksisterede længe før borgmesterembedet optræder i kilderne. Borgmestrene synes oprindelig blot at have været rådets formænd, ikke en særskilt myndighed. Samtidig ses, hvordan Frederik I i 1526 gav byens borgere større indflydelse på valget af borgmestre, dog under kongelig kontrol.

Resumé

Rådet deltog allerede i 1200-tallet i stadfæstelsen af lavenes vedtægter, men egentlige borgmestre kendes først fra 1368. Normalt var der to borgmestre, som fungerede som rådets forstandere uden nødvendigvis at have større myndighed end de øvrige rådmænd. Borgmestrene blev som regel valgt blandt rådmændene, men undtagelser forekom. For at lette arbejdsbyrden for byens ledelse bestemte Frederik I i 1526, at København fremover skulle have fire borgmestre og tolv rådmænd. Borgerne fik ret til at udvælge borgmestrene, men de skulle efterfølgende godkendes af kongen og aflægge ed til ham. Dette markerer et samspil mellem lokalt selvstyre og kongelig myndighed.

Ud fra de sider, du har vist fra O. Nielsens *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse*, har **Gamlebodehavn** en helt central rolle i forklaringen af, hvordan København opstod.

Nielsens hovedtese

Nielsen afviser tanken om, at der før København lå en ældre egentlig købstad på stedet. I stedet mener han, at udviklingen skete gradvist:

1. Landsbyen **Havn** opstod ved en god naturhavn.
2. Ved stranden voksede et marked frem.
3. Købmænd opstillede boder ved havnen.
4. Handelspladsen blev kendt som **Købmandhavn**.

5. Denne handelsplads udviklede sig senere til byen København.

Gamlebodehavn var efter hans opfattelse stedet, hvor dette skete.

Hvad betyder navnet?

Navnet betyder bogstaveligt den gamle havn med boder.

"Boderne" var sandsynligvis:

- midlertidige handelsboder,
- oplagspladser,
- små handelsbygninger til de handlende.

Ifølge Nielsen betalte købmændene afgift for deres stadepladser til grundens ejer. Denne afgift blev senere til den jordskyld, som kendes fra middelalderen.

Hvor lå Gamlebodehavn?

På side 54 lokaliserer Nielsen den omkring:

- Vingårdstræde
- Lille Kongensgade
- Dybensgade
- Holmensgade
- området ved Nikolaj Kirke

Han forestiller sig her en lille halvø eller ø, beskyttet af naturlige vandløb og havnearme.

Fund af:

- stensætninger,
- bolværker,
- bådrester,

anser han som spor efter den ældste havn.

Hvorfor var den vigtig?

Gamlebodehavn var ifølge Nielsen:

- byens første handelscentrum,
- stedet hvor de første købmænd slog sig ned,
- oprindelsen til navnet **Købmandhavn**,
- forbindelsen mellem landsbyen Havn og den senere købstad.

Med andre ord var det ikke borgen på Slotsholmen, der først skabte København. Borgen sikrede udviklingen, men den økonomiske kerne var Gamlebodehavn.

Forholdet til Absalon

I Nielsens fremstilling fandtes handelspladsen sandsynligvis allerede før Absalons borg.

Absalons betydning var, at han:

- beskyttede handelspladsen,
- kontrollerede indsejlingen,
- gjorde området sikkert mod sørøvere og fjendtlige flåder.

Dermed kunne Gamlebodehavn vokse fra lokalt marked til en egentlig købstad.

Historisk betydning

Hvis Nielsen har ret, er Gamlebodehavn ikke blot en havn blandt andre. Den er selve **Københavns fødested**. Her opstod den handel, som gav byen dens navn, rigdom og senere betydning som Danmarks vigtigste by.

Side 72

Raadet fører adeligt Vaaben

Tidens demokratiske Rørelser, idet han gav Menigheden Ret til Borgmestervalget, og det er paa den Maade at Kristiern II's Parti kort efter har kunnet komme til Magten i en Grad, som Kongen næppe havde tænkt sig. Denne Valgmaade hørte ogsaa snart op, ti 1536 bestemte Kristian III: „Ville Vi selv have Magt til at sætte Borgmestere og Raad udi Kjøbenhavn, hvilke os tækkes og Vi kunne vide os og Riget og Kjøbenhavns Indbyggere ere tro og nyttige."

En vigtig Del af Raadets Embedsgerning var at være Befalingsmænd over det væbnede Mandskab. I Biskoppernes Tid havde dette mindre at sige. Da var nemlig ingen Borger pligtig til at gjøre Leding med Skib, Hest eller Vaaben uden til Forsvar for Bispen eller Kirkens Ejendom og kunde ikke drages længer end 1 Dags Rejse bort fra Byen uden i yderste Nødsfald. Herfra undtoges dog Kongens almindelige Opbud over hele Riget til Fædrelandets Forsvar[1]). Da Kongerne oftere i lange Tider besad Staden, blev denne Bestemmelse næppe overholdt og det fejler ikke, at Kjøbenhavns Indbyggere ofte har gjort Leding som andre danske, hvorved Magistraten selvfølgelig har indtaget samme overordnede Stilling som medens den sad hjemme. Ovenfor i 1294 var der allerede Tale om at Borgere tjente til Hest, og det ligger nær at antage, at det fortrinsvis er Byens Øvrighed, der gjorde denne Tjeneste. Og Vished herom faar vi ved at se at i de 3 første Dele af det 15de Aarh. næsten alle Borgmestre og Raadmænd førte adeligt Vaaben, der netop betingede Ryttertjenesten. Det maa være en Følge af denne aristokratiske Optræden at den Bestemmelse fremkom 1422[2]), at ingen maatte blive Borgmester eller Raadmand i nogen Kjøbstad, som var Haandværkere, men de skulde være „andre Borgere". Historien lærer endnu fra Grevefejdens Tid, hvilke drabelige Helte Kjøbenhavns Borgmestre var. Aar 1516 vedtoges det „at hvilken af Raadet som ud skal

---

[1]) Stadsret 1294 § 16.

[2]) K. D. I. 149.

Kort historisk kommentar

Denne side belyser en ofte overset side af Københavns styre i middelalderen: byrådet var ikke blot en administrativ myndighed, men havde også militære opgaver. Nielsen fremhæver, at mange borgmestre og rådmænd tilhørte samfundets øvre lag og førte våbenskjolde ligesom adelen. Dette hang sammen med deres pligt til ryttertjeneste og ledelse af byens væbnede styrker.

Resumé

Nielsen beskriver først, hvordan borgernes ret til at vælge borgmestre blev afskaffet efter Reformationen, da Christian III forbeholdt sig retten til at udnævne borgmestre og råd. Derefter forklarer han, at rådet havde en vigtig funktion som ledelse for byens militære styrker. Under biskoppernes styre var borgernes militærtjeneste begrænset til forsvar af kirkelige besiddelser, men i praksis kom københavnerne ofte til at deltage i rigets krige. De fleste borgmestre og rådmænd i 1400-tallet førte adelige våben og udførte ryttertjeneste, hvilket gav bystyret et aristokratisk præg. Dette afspejles også i bestemmelsen fra 1422, der udelukkede håndværkere fra poster som borgmester og rådmand. Siden slutter midt i omtalen af en vedtagelse fra 1516.

Ud fra siderne 71-72 tegner O. Nielsen et billede af en betydelig udvikling i borgmesterembedet gennem 1400- og 1500-tallet.

1400-tallet: Borgmesteren som rådets første mand

I begyndelsen af 1400-tallet var borgmesteren først og fremmest formand for rådet.

- Der var normalt **to borgmestre**.
- De blev som regel valgt blandt rådets egne medlemmer.
- Borgmesteren var næppe en enevældig leder, men snarere *primus inter pares* ("den første blandt ligemænd").
- Mange borgmestre tilhørte byens rigeste og mest ansete slægter.

Nielsen fremhæver, at næsten alle borgmestre og rådmænd i første halvdel af 1400-tallet førte **adeligt våben**. Det betyder ikke nødvendigvis, at de var adelige i juridisk forstand, men at de tilhørte et aristokratisk bypatriciat, som kunne udføre ryttertjeneste.

Borgmesteren som militær leder

En vigtig, men ofte overset funktion var den militære.

Borgmesteren og rådet:

- ledede byens væbnede styrker,
- organiserede leding og forsvar,
- havde kommandoansvar, når københavnske borgere gjorde krigstjeneste.

Dette forklarer, hvorfor embedet ofte blev besat af velstående mænd med våbenført status.

Begrænset adgang til embedet

I 1422 kom en bestemmelse om, at:

ingen håndværker måtte være borgmester eller rådmand.

Embedet blev dermed forbeholdt de mere velstående borgere, købmænd og storkøbmænd. København fik således et styre præget af et forholdsvis snævert byaristokrati.

1500-tallet: Øget borgerindflydelse

I 1526 gav Frederik I københavnerne en vigtig indrømmelse:

- Antallet af borgmestre blev forhøjet fra to til **fire**.
- Antallet af rådmænd blev fastsat til **tolv**.
- Borgerne fik ret til at udvælge borgmestrene.

Dette var et skridt i mere kommunal og borgerlig retning og afspejler de politiske spændinger i reformationstiden.

Efter 1536: Kongelig kontrol

Udviklingen blev dog kortvarig.

Efter Reformationen bestemte Christian III:

"Ville Vi selv have Magt til at sætte Borgmestere og Raad udi Kjøbenhavn."

Dermed gik man fra:

- et bystyre domineret af et lokalt patriciat,
- med en vis borgerlig indflydelse,

til:

- et styre hvor kongemagten direkte udpegede borgmestre og rådmænd.

Samlet vurdering

I 1400-tallet var borgmesteren primært rådets formand og militære leder, rekrutteret fra Københavns velstående og våbenførende elite. I begyndelsen af 1500-tallet fik borgerne større indflydelse på valget, men efter Reformationen blev embedet i stigende grad et redskab for den centraliserede kongemagt. Dermed gik borgmesteren fra at være repræsentant for byens ledende borgere til i højere grad at være kongens mand i København.

Side 73

Borgmestre.

fare for en Høvedsmand for Kjøbenhavns By udi Krig og Orlog, da skal han have for hans Umage 4 rinske Gylden om hver Maaned han er ude, men hvilken af Almuenes Mænd, som far ud for Høvedsmand, han skal have 2 rinske Gylden om Maaneden"[1]). Dette, at Høvedsmændene lønnes, viser at det ikke længer er en Hæderspost, som følger med Stillingen, og vi ser ogsaa at i Slutningen af det 15de Aarh. ophørte Raadet at være adeligt, og „Mester" (Skræder) Bernt Hakenberg, der endnu nævnes 1493, var vist den sidste Raadmand, ligesom Lavrens Pedersen Later, der som saadan nævnes sidst 1496, den sidste Borgmester, der førte adeligt Vaaben. Dette maa hænge sammen med demokratiske Ideer hos Bybefolkningen, der ansaa det at være Borger for Ære nok, og formodenlig med et Tryk fra Landadelens Side, der følte sig ophøjet over Købstadens Adel og ved Lejlighed lod denne mærke det. Det er paafaldende, at vi i Slutningen af det 15de Aarh. finder en Skræder i Raadet, hvilket peger hen paa at Haandværkerne har gjort en Indflydelse gældende, der ikke var tilladt ifølge ældre Bestemmelser. Til nærmere Oplysning om Raadets Adel meddeles her en Fortegnelse over Borgmestre og Raadmænd, fra den Tid da der blev Adskillelse imellem dem.

Borgmestre

- Henrik Brandt og Peder Ingversen 1368.
- Niels Jonsen 1374.
- Sommersthorp 1385.
- Andreas Holbæk 1392, 1396.
- Sigvard Stenvejer 1392 (1393 kaldes han *consul*), 1396.
- Herman Kruse 1398, 1401, først Raadmand, 1402 nævnes han uden Titel.
- Niels Bosen 1398, 1406, førte et Bomærke i et Skjold.

---

[1]) K. D. I. 267.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen behandler her den sociale forandring i Københavns magistrat omkring overgangen fra middelalder til tidlig nytid. Han argumenterer for, at rådets tidligere aristokratiske præg gradvist forsvandt i slutningen af 1400-tallet, hvor håndværkere og almindelige borgere begyndte at få adgang til byens ledende poster. Siden markerer derfor et vigtigt skifte fra et råd præget af våbenførende elite til et mere borgerligt styre.

Resumé

Nielsen fremhæver, at aflønningen af høvedsmænd viser, at militære og kommunale lederposter ikke længere alene blev opfattet som æreshverv. Samtidig mistede rådet gradvist sin adelige karakter i slutningen af 1400-tallet. Bernt Hakenberg, der var skræder, nævnes som et tidligt eksempel på en håndværker i rådet, hvilket ifølge Nielsen vidner om voksende indflydelse fra byens erhvervsgrupper. Han forklarer udviklingen med både demokratiske strømninger blandt borgerne og ændrede sociale forhold mellem købstadselite og landadel. Siden afsluttes med begyndelsen på en fortegnelse over Københavns kendte borgmestre fra 1368 og frem.

Side 74

Borgmestre.

- Niels Wider 1403, nævnes 1406 som Raadmand, førte et skraadelt Skjold med en Stjerne i hver Afdeling.
- Peder Kravse 1402, 1403.
- Henrik von Bergen 1415, 1427, tidligere Raadmand, førte et Skjold.
- Arild Kruse 1433, 1452, tidligere Raadmand, førte et Bomærke, kaldes 1434 og 1439 alene *consul*.
- Anders Lavrensen 1427, 1447, førte en Hestesko eller Cithar i et Skjold.
- Jens Jakobsen 1448, tidligere Raadmand, førte et Bomærke.
- Niels Jepsen 1448, 1450, tidligere Raadmand, førte et Bomærke.
- Jep Klavsen, Væbner, 1454, 1479, har et Ulvehoved i et Skjold.
- Erik Jensen 1455, 1456 (*Orig. Hafn.* har 1454 og kalder ham „af Vaaben“. Maaske samme Vaaben som Jep Klavsen).
- Anders Nielsen 1461, 1466, siden Raadmand, førte et Skjold med en Ibskal.
- Borkvard von Hamelen 1462, 1468, førte et kronet Mandshoved i et Skjold.
- Jens Atssøn 1468 (*Orig. Hafn.*).
- Klavs Nyman 1475, 1490, tidligere Raadmand, førte et Egern i et Skjold.
- Bernt Hakenberg 1480, 1492, tidligere Raadmand, hvilket han ogsaa var senere. Førte 2 korslagte Hager i et Skjold.
- Lavrens Pedersen eller Lasse Later 1488, 1496, tidligere Raadmand, førte adeligt Vaaben.
- Esben Jepsen 1492, 1496, tidligere Raadmand.
- Jep Jensen 1499, 1501, tidligere Raadmand.
- Anders Nielsen 1499, 1501.
- Peder Thruvelssøn 1502, 1504 (*Orig. Hafn.*).
- Hans Metzenheim Bogbinder 1504, 1510.
- Oluf Adsersen 1505, 1511, før og siden Raadmand.

Kort historisk kommentar

Denne side består hovedsagelig af O. Nielsens prosopografiske oversigt over Københavns borgmestre i 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet. Formålet er at dokumentere hans tidligere påstand om rådets sociale sammensætning. Listen viser, at mange borgmestre tidligere havde været rådmænd, og at flere førte våbenskjolde eller bomærker. Samtidig ses overgangen fra et råd med stærke forbindelser til den våbenførende elite til et mere borgerligt præget bystyre, hvor også håndværkere som bogbinderen Hans Metzenheim kunne nå borgmesterembedet.

Resumé

O. Nielsen opregner en række kendte københavnske borgmestre fra 1403 til begyndelsen af 1500-tallet og anfører deres våbenmærker, bomærker eller tidligere stillinger som rådmænd. Listen viser, at borgmesterembedet ofte blev besat af personer, som allerede havde gjort tjeneste i rådet. Flere af de ældre borgmestre forbindes med våbenskjolde og adelige symboler, mens senere borgmestre i højere grad repræsenterer det borgerlige lag. Oversigten

understøtter dermed Nielsens tese om en gradvis social forandring i Københavns magistrat fra senmiddelalderen til reformationstiden.

Side 75

Raadmænd.

Hans Klavsen 1511, 1515.
Mogens Saxen 1511, 1513, tidligere Raadmand.
Hans Klavsen 1512, 1516, før og siden Raadmand.
Mogens Lavrensen 1514, 1516, Raadmand før og efter.
Povl Hansen 1516, 1534, 1544.
Lasse Hansen 1519 (*Orig. Hafn.*).
Per Kempe 1529, 1534, tidligere Raadmand, kaldes vistnok urigtig Borgmester 1516 (K. D. I. 268).
Albert v. Gock 1518.
Jens Brolægger 1519, 1529, tidligere Raadmand.
Thomas Guldsmed 1519, 1520, siden Raadmand.
Engelbrecht Finke 1520, siden Raadmand.
Niels Stemp 1523, 1530, tidligere Raadmand.
Kort Beerman 1527, siden Raadmand.
Peder Jørgensen 1528, før og efter Raadmand.
Ambrosius Bogbinder 1529, 1536.
Anders Halager 1530.
Hans Bøse 1534, 1536.
Niels Tøndebinder 1536.

Raadmænd

I Slutningen af det 14de Aarh. synes Adskillelsen i Titulaturen ikke at være gjennemført. Derfor nævnes i Langebeks Fortegnelse (*Orig. Hafn.* 176) følgende 4 som *consules*:

Godechinus Thomæ 1385

Sywardus Stenwegh 1385

Jacobus Efrardi 1389, 1392

Nicolaus Bosøn

af hvilke den anden og fjerde ogsaa nævnes som Borgmestre.

Videre nævnes:

Tue Thorbørnsen 1392, 1393.

Herman Kruse 1392, 1393, siden Borgmester.

Jakob Østersen 1392.

Everhard Skræder 1392, 1398, havde et Bomærke i sit Segl.

Bryggov 1392, havde et Bomærke i sit Segl. I *Orig. Hafn.* kaldes han Vychbertus Bryggow og nævnes tillige 1398.

Gydike 1393.

Kort historisk kommentar

Denne side er først og fremmest en kildeoversigt over kendte borgmestre og rådmænd. O. Nielsen bruger den til at dokumentere udviklingen af Københavns magistrat og til at vise, at grænsen mellem borgmestre og rådmænd endnu ikke var klart fastlagt i slutningen af 1300-tallet. Betegnelsen *consules* kunne da dække personer, som senere optræder både som rådmænd og borgmestre. Samtidig viser listen, at bystyret i stigende grad blev besat af personer fra borgerlige erhverv, hvilket understøtter hans tidligere tese om rådets gradvise af-aristokratisering.

Resumé

O. Nielsen fortsætter sin fortegnelse over Københavns borgmestre ind i første halvdel af 1500-tallet og opregner en række personer, hvoraf mange tidligere havde været rådmænd. Herefter indleder han en tilsvarende oversigt over rådets medlemmer. Han bemærker, at adskillelsen mellem borgmester- og rådmandstitler endnu ikke var fuldt udviklet i slutningen af 1300-tallet, hvor flere personer blot betegnes som *consules*. Listen over rådmænd viser samtidig, at både købmænd og håndværkere havde plads i byens ledelse, og den kaster lys over den gradvise institutionalisering af Københavns kommunale styre.

Side 75

Raadmænd.

Hans Klavsen 1511, 1515.

Mogens Saxen 1511, 1513, tidligere Raadmand.

Hans Klavsen 1512, 1516, før og siden Raadmand.

Mogens Lavrensen 1514, 1516, Raadmand før og efter.

Povl Hansen 1516, 1534, 1544.

Lasse Hansen 1519 (Orig. Hafn.).

Per Kempe 1529, 1534, tidligere Raadmand, kaldes vistnok urigtig Borgmester 1516 (K. D. I. 268).

Albert v. Gock 1518.

Jens Brolægger 1519, 1529, tidligere Raadmand.

Thomas Guldsmed 1519, 1520, siden Raadmand.

Engelbrecht Finke 1520, siden Raadmand.

Niels Stemp 1523, 1530, tidligere Raadmand.

Kort Beerman 1527, siden Raadmand.

Peder Jørgensen 1528, før og efter Raadmand.

Ambrosius Bogbinder 1529, 1536.

Anders Halager 1530.

Hans Bøse 1534, 1536.

Niels Tøndebinder 1536.

Raadmænd.

I Slutningen af det 14de Aarh. synes Adskillelsen i Titulaturen ikke at være gjennemført. Derfor nævnes i Langebeks Fortegnelse (Orig. Hafn. 176) følgende 4 som *consules*: Godechinus Thomæ 1385, Sywardus Stenwegh 1385, Jacobus Efrardi 1389, 1392 og Nicolaus Bosøn, af hvilke den anden og fjerde ogsaa nævnes som Borgmestre.

Tue Thorbørnsen 1392, 1393.

Herman Kruse 1392, 1393, siden Borgmester.

Jakob Østersen 1392.

Everhard Skræder 1392, 1398, havde et Bomærke i sit Segl.

Bryggov 1392, havde et Bomærke i sit Segl. I Orig. Hafn. kaldes han Vychbertus Bryggow og nævnes tillige 1398.

Gydike 1393.

Kort historisk kommentar

Denne side består hovedsagelig af en fortegnelse over borgmestre og rådmænd, som Nielsen har udarbejdet på grundlag af bevarede dokumenter og segl. Den viser, at personkredsen i Københavns styre var forholdsvis lille, og at de samme personer ofte skiftede mellem embederne som borgmester og rådmand. Bemærkningen om titlen *consules* er vigtig, fordi den viser, at grænsen mellem de to embeder endnu ikke var klart fastlagt i slutningen af 1300-tallet.

Resumé

Nielsen afslutter sin liste over borgmestre i første halvdel af 1500-tallet og påbegynder derefter en fortegnelse over kendte rådmænd fra slutningen af 1300-tallet. Materialet viser, at mange ledende borgere bevægede sig mellem posterne som borgmester og rådmand, og at embederne ofte blev besat af de samme familier og personer gennem længere perioder. Samtidig fremgår det, at betegnelserne borgmester og rådmand endnu ikke var fuldt adskilte i senmiddelalderen, idet flere personer omtales både som *consules* og som borgmestre i de bevarede kilder.

Side 75

Raadmænd.

Hans Klavsen 1511, 1515.

Mogens Saxen 1511, 1513, tidligere Raadmand.

Hans Klavsen 1512, 1516, før og siden Raadmand.

Mogens Lavrensen 1514, 1516, Raadmand før og efter.

Povl Hansen 1516, 1534, 1544.

Lasse Hansen 1519 (Orig. Hafn.).

Per Kempe 1529, 1534, tidligere Raadmand, kaldes vistnok urigtig Borgmester 1516 (K. D. I. 268).

Albert v. Gock 1518.

Jens Brolægger 1519, 1529, tidligere Raadmand.

Thomas Guldsmed 1519, 1520, siden Raadmand.

Engelbrecht Finke 1520, siden Raadmand.

Niels Stemp 1523, 1530, tidligere Raadmand.

Kort Beerman 1527, siden Raadmand.

Peder Jørgensen 1528, før og efter Raadmand.

Ambrosius Bogbinder 1529, 1536.

Anders Halager 1530.

Hans Bøse 1534, 1536.

Niels Tøndebinder 1536.

Raadmænd.

I Slutningen af det 14de Aarh. synes Adskillelsen i Titulaturen ikke at være gjennemført. Derfor nævnes i Langebeks Fortegnelse (Orig. Hafn. 176) følgende 4 som *consules*: Godechinus Thomæ 1385, Sywardus Stenwegh 1385, Jacobus Efrardi 1389, 1392 og Nicolaus Bosøn, af hvilke den anden og fjerde ogsaa nævnes som Borgmestre.

Tue Thorbørnsen 1392, 1393.

Herman Kruse 1392, 1393, siden Borgmester.

Jakob Østersen 1392.

Everhard Skræder 1392, 1398, havde et Bomærke i sit Segl.

Bryggov 1392, havde et Bomærke i sit Segl. I Orig. Hafn. kaldes han Vychbertus Bryggow og nævner tillige 1398.

Gydike 1393.

---

[1]) K. D. I. 61.
[2]) Hofmans Fundatser X. 191.
[3]) K. D. I. 366.

Kort historisk kommentar

Siden består hovedsagelig af navnelister over borgmestre og rådmænd. For Københavns ældste kommunale historie er sådanne fortegnelser vigtige, fordi de gør det muligt at følge, hvilke personer og familier der sad på magten i byen. Nielsens bemærkning om betegnelsen *consules* viser, at embederne som borgmester og rådmand endnu ikke var klart adskilte i slutningen af 1300-tallet.

Resumé

Nielsen afslutter sin oversigt over borgmestre fra begyndelsen af 1500-tallet og fortsætter med en fortegnelse over rådmænd fra slutningen af 1300-tallet. Listen viser, at en række personer skiftede mellem embederne som rådmand og borgmester. Samtidig fremhæver forfatteren, at titulaturen endnu ikke var fast i 1300-tallet, idet nogle af de samme personer både omtales som *consules* og borgmestre i de bevarede kilder. Dette peger på, at Københavns kommunale styre endnu var under udvikling i senmiddelalderen.

Side 76

Raadmænd.

Mogens Nielsen 1400, 1406, førte et Bomærke.

Jens Jakobsen 1398, 1444, førte et Bomærke, siden Borgmester.

Jens Bosen 1398, 1401.

Mathias Rud 1401.

Henrik van Bergen 1401, 1406, derefter Borgmester.

Niels Wider 1406, tidligere Borgmester.

Lars Nielsen Vinnere 1403, 1428, førte en fransk Lilie i Skjoldet.

Jakob Jensen 1403.

Jonas el. Johannes Wat 1415, 1430, 1441, førte en Stjerne i et Skjold. Den samme som Hans Jensen Wat?

Anders Lavrensen 1417, siden Borgmester.

Bertel Quatz 1415, 1448, førte et tvedelt Skjold med en flakt Ørn og som et Søblad eller Hjerte i hver Afdeling.

Arild Kruse 1417, 1423, førte et Bomærke, siden Borgmester.

Hans Jensen Wat 1420, 1448. Sml. Jonas Wat.

Niels Ingvarsen 1424, 1430, førte et Bomærke i et Skjold.

Peder Mikkelsen 1423, 1430, førte næppe adeligt Vaaben.

Henrik Havemester 1425, 1429.

Peder Jensen 1430, 1433, førte adeligt Vaaben.

Jakob Svensen 1433, 1435.

Niels Jyde 1432, 1448, førte et Bomærke i et Skjold.

Jakob Brand 1432, 1446.

Jes Jyde 1438, 1441.

Jens Ebbesen 1439, 1454.

Niels Ebbesen eller Jepsen 1440, 1446, 1448, siden Borgmester, førte et Bomærke.

Jep Pedersen 1441, 1448.

Anders Schulte 1443, 1456.

Jens Ebbesen 1444, 1448, førte et Bomærke.

Per Sveje 1444, førte et i 4 Dele skraadelt Skjold.

Villum Jepsen Skaaning 1443, 1460.

Kort historisk kommentar

Denne side er en fortsættelse af Nielsens fortegnelse over Københavns rådmænd i første halvdel af 1400-tallet. Forfatteren er særligt interesseret i segl og våbenmærker, fordi de viser rådmændenes sociale status. Flere af dem blev senere borgmestre, og flere førte våbenskjolde eller bomærker, hvilket understøtter Nielsens opfattelse af, at Københavns ledende kreds havde et aristokratisk præg.

Resumé

Nielsen opregner kendte rådmænd fra perioden ca. 1400-1460 og anfører for mange af dem oplysninger om bomærker, våbenskjolde og senere karriere som borgmestre. Listen viser, at Københavns styre blev varetaget af en forholdsvis snæver kreds af fremtrædende borgere, hvor flere medlemmer avancerede fra rådmands- til borgmesterembedet. Oplysningerne om segl og våben bruges til at belyse den sociale sammensætning af byens ledelse i senmiddelalderen.

Side 77

Raadmænd.

Jep Pedersen 1446, 1448, førte et Bomærke i et Skjold.

Gerlag Flor 1450, 1464, førte en halv Enhjørning i et Skjold.

Ditlev van dem Borne 1456, 1479, kalder sig *a vapn*, har i et Skjold 3 Regnbuer med 3 Spydspidser over.

Anders Skriver 1457.

Niels Andersen 1457, 1479, fører en Stjerne over et Bomærke i et Skjold. Var 1464 tillige Byfoged.

Jes Attesen 1457, 1458, førte et Bomærke.

Povl Bendtsen 1458.

Mogens Jensen Skriver 1459, 1479, førte et Skjold med en Ibskal.

Klavs Nyman 1460, 1464, siden Borgmester, 1491 igen Raadmand.

Peder Unger 1462, 1472, var 1457 Fjerdingsmand.

Bernt Hakenberg 1464, 1479, 1480, siden Borgmester og 1493 Raadmand, førte 2 korslagte Hager i et Skjold (kaldes Mester 1492, K.D.I. 225, og Bernt Skræder 1462, Orig. Hafn. 177).

Jens Andersen 1465.

Hans Tydekesen 1465, 1475, sidste Aar i Borgmesters Sted.

Lenard Staal 1472.

Bertel Jepsen 1475, 1479.

Niels Lavrissøn 1475.

Anders Nielsen 1477, 1496, tidligere Borgmester.

Niels Andersen Wedmer 1478, 1488, 1485 tillige Byfoged.

Arild Vogn 1478, 1497, var 1477 Fjerdingsmand, førte næppe adeligt Vaaben.

Esbern Jepsen Skriver 1478, 1483, siden Borgmester.

Mathis Mortensen 1479, 1482, førte ikke adeligt Vaaben.

Niels Pedersen Skriver 1481, 1497.

Bo Lavrensen 1481.

Lavrens Pedersen 1483.

Gregers Mogensen 1483, 1496, tidligere Byfoged.

Lavrids Later 1485, siden Borgmester.

Erland Jonsen Snare 1485, 1499.

Det lader til, at du ønsker **transskription af siden først og derefter eventuelt kommentar/resumé**. Hvis det er den regel, du følger, så kan jeg fremover levere siderne på den måde.

Side 78

Raadmænd.

Bertram Hekeler 1491, 1504.

Mikkel Berntsen 1491.

Jep Jensen 1493, 1496, siden Borgmester.

Jep Nielsen 1493, 1516.
Knud Jensen Skriver 1493, 1496, tidligere Byfoged.
Dr. Peder Albertsen 1496, død 1517.
Jep Jensen 1496, siden Borgmester.
Peder Andersen 1499, 1521.
Hans Metzenheim Bogbinder 1499, 1502, siden Borgmester.
Niels Andersen 1501.
Peder Henriksen Bundtmager 1504, Kæmner 1505.
Mathias Tidkesen 1504, 1506.
Mathies Busk 1505, 1511.
Oluf Adsersen 1504, senere Borgmester, 1516 Raadmand.
Mogens Lavrensen 1505, 1512, siden Borgmester, derefter Raadmand 1518.
Oluf Jepsen 1506, 1507.
Peder Jonsen 1508, 1516, tidligere Byfoged.
Niels Kok 1508, 1511.
Mogens Saxen 1508, 1511, derpaa Borgmester.
Hans Klavsen 1510, 1511, derefter Borgmester og igen Raadmand 1518.
Per Kempe 1510, 1527, derpaa Borgmester.
Las Hansen 1511, 1519.
Oluf Jonsen 1511, tidligere Byfoged.
Peder Andersen Bager 1512, 1519.
Jens Kammersvend 1516, 1531.
Arnt Hake 1516.
Peder Jørgensen 1513, 1516, siden Borgmester og 1529 Raadmand, tidligere Byfoged.
Oluf Adsersen 1516, tidligere Borgmester.
Jens Brolegger 1516, 1519 (tillige Kæmner), siden Borgmester.
Oluf Skriver 1516, 1534.
Oluf Ostridsen 1519.

Kort historisk kommentar

Denne side er en fortsættelse af O. Nielsens fortegnelse over Københavns rådmænd og omfatter hovedsageligt perioden fra 1490'erne til begyndelsen af 1500-tallet. Listen dokumenterer forbindelsen mellem de forskellige kommunale embeder, idet mange rådmænd tidligere havde været byfogeder eller kæmnere og senere blev borgmestre. Flere af de nævnte personer kan knyttes til håndværk og borgerlige erhverv, hvilket stemmer med Nielsens tidligere bemærkning om, at magistraten i denne periode blev mindre aristokratisk og mere præget af byens borgerskab.

Resumé

Fortegnelsen viser sammensætningen af Københavns råd omkring år 1500 og de enkelte medlemmers karriereveje. Flere rådmænd avancerede senere til borgmesterembedet, herunder Jep Jensen, Hans Metzenheim Bogbinder, Mogens Saxen, Hans Klavsen, Per Kempe, Peder Jørgensen og Jens Brolegger. Andre havde tidligere beklædt embeder som byfoged eller

kæmner. Oplysningerne viser, at rådmandsposten var et centralt led i byens styre og ofte fungerede som forberedelse til de højeste kommunale embeder. Samtidig afspejler listen den voksende betydning af borgere med administrativ, handelsmæssig og håndværksmæssig baggrund i Københavns magistrat.

Side 79

Raadmænd.

Henrik Miter 1519, 1523.
Lasse Juel 1519.
Niels Stemp 1519, derefter Borgmester.
Kort Finke 1519.
Hans Friman 1519.
Thomas Guldsmed 1523, 1529, tidligere Borgmester.
Jens Persen 1523.
Hans Dankortsen 1523.
Rasmus Kedelsmed 1523, 1530.
Lavrids Jensen 1524, 1541.
Thomas Læstemager 1524, 1530.
Oluf Jakobsen Skriver 1524, 1530 (ikke 1532, K. D. II. 240).
Borgmester 1540, 1557.
Christiern Eskilsen 1527.
Jens Pedersen 1527.
Anders Halager 1527, 1529 (ikke 1536, K. D. II. 250),
Borgmester 1530, 1544, 1548.
Henning Skriver 1529, er vel den H. Nielsen, der 1512 var Byskriver.
Engelbrecht Finke 1529, tidligere Borgmester.
Rasmus Nielsen 1529, 1546 (Rasmus Bager?).
Thomas Meginris 1530.
Christiern Skomager 1530.
Anders Haagensen 1530.
Mester Klavs 1530.
Kort Beerman 1530, tidligere Borgmester.
Povl Hansen 1530.
Anders Lavridsen 1534, tidligere Byfoged.
Hans Venke 1530, 1534.
Henrik Trommeslager 1533.
Peder Villadsen 1536, Slotsskriver 1530.

Side 80

Raadmandskost.

Som alle Klasser i Middelalderen var Raadet ogsaa i snævrere Forstand et Lav, hvor der gjaldt visse Bestemmelser om Medlemmernes Forhold indbyrdes og til fremmede. Disse Bestemmelser kendes ikke fra ældre Tid, men 1516 vedtoges, at Raadmandskost skulde være afskaffet; derved forstodes det Gilde, som ethvert nyt Medlem skulde give ved sin Indtrædelse; istedenfor skulde han give 20 Mark i Bøssen og saa være delagtig med de andre i Indtægterne; naar Raadet i Fremtiden vilde have nogen „Kost" eller „Kollas", skulde Udgifterne tages af Bøssen; Grunden hertil var „at den yngste Raadmand skal staa saa stor Fare baade til Sjæl, Gods og Penge som den ældste, og er dette ikke for Gunst og Gave". 1543 bestemtes, at hvert nyt Medlem skulde give 60 Mark i Bøssen istedenfor Raadmandskost, hvorfor han blev delagtig baade i Vandmøllen, Enghaven og andre Herligheder, undtagen i Indtægten af Søtønderne; ti hvis han vilde være Delbroder ogsaa i dem, skulde han give 50 Joakimsdaler i Bøssen. Enker efter Magistratspersoner skulde nyde næste Aars Afgrøde af den afdødes Ager og Eng, 40 Joakimsdaler af Bøssen og 1 Pund Peber, ligesom der skulde gøres Regnskab med dem for deres Del i Vinkælderen, „og dermed være de venlig aftakket"[1]).

Det danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde var det Samfund, hvor Magistraten kom sammen med dem af dens Medborgere, der stod den nærmest i Kaar. Dette Lag samlede alle de fornemmere Borgere der ikke var Haandværkere, og det hedder i en Dom af 1526, at de tydske Købmænd som er Borgere i Kjøbenhavn skal være „i Kompagni med Borgmestre og Raad og andre bosiddende Borgere", hvorved ifølge Dommens andre Udtryk alene forstaas Danske Kompagni. Om dette vil vi komme til at tale senere, ligesom om det i Forbindelse hermed staaende Hellig Trefoldigheds Vikariat i Frue Kirke, til hvilket

---

[1]) K. D. I. 266, 276.

Kort historisk kommentar

På denne side forlader O. Nielsen de lange personfortegnelser og vender tilbage til en egentlig beskrivelse af magistratens indre organisation. Han viser, at rådet fungerede som et korporativt fællesskab med egne økonomiske regler, fælles indtægter og sociale forpligtelser. Samtidig knyttes magistraten til det Danske Kompagni, som samlede den velstående ikke-håndværksmæssige elite i København.

Resumé

O. Nielsen beskriver de regler, der gjaldt for optagelse i rådet. Den traditionelle rådmandskost, et indtrædelsesgilde for nye medlemmer, blev afskaffet i 1516 og erstattet af en pengeydelse til rådets fælleskasse. Senere forhøjedes dette bidrag, og nye medlemmer fik til gengæld andel i forskellige indtægter og privilegier. Der fastsattes også understøttelse til enker efter magistratspersoner. Desuden omtales det Danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde som samlingssted for magistraten og de førende borgere i byen. Ifølge en dom fra 1526 skulle de tyske købmænd, der var borgere i København, indgå i dette fællesskab sammen med borgmestre, råd og andre bosiddende borgere.

I teksten på side 80 har **Danske Kompagni** en særlig betydning som samlingssted for Københavns ledende borgerlige elite.

O. Nielsen skriver:

"Det danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde var det Samfund, hvor Magistraten kom sammen med dem af dens Medborgere, der stod den nærmest i Kaar."

Ifølge teksten var Danske Kompagni altså:

- et fællesskab mellem magistraten og byens mest velstående borgere,
- et selskab for de "fornemmere Borgere",
- et lag af borgerskabet, som ikke tilhørte håndværkerstanden.

Nielsen forklarer videre:

"Dette Lag samlede alle de fornemmere Borgere der ikke var Haandværkere"

Kompagniet fungerede dermed som et socialt og institutionelt fællesskab for Københavns øverste borgerlige kreds.

Teksten henviser også til en dom fra 1526, hvor det fastslås, at de tyske købmænd, som var borgere i København, skulle være:

"i Kompagni med Borgmestre og Raad og andre bosiddende Borgere"

Nielsen bemærker, at dette efter dommens øvrige ordlyd sigter til **Danske Kompagni**.

Betydningen i teksten

På side 80 bruges Danske Kompagni som eksempel på, at magistraten ikke stod alene, men indgik i et bredere fællesskab af velstående borgere. Kompagniet fremstår som den kreds, hvor byens politiske ledelse og dens økonomisk stærkeste borgere mødtes og havde fælles interesser. Samtidig knyttes det til **Hellig Trefoldigheds Gilde** og et tilhørende vikariat ved Vor Frue Kirke, som Nielsen lover at behandle nærmere senere i værket.

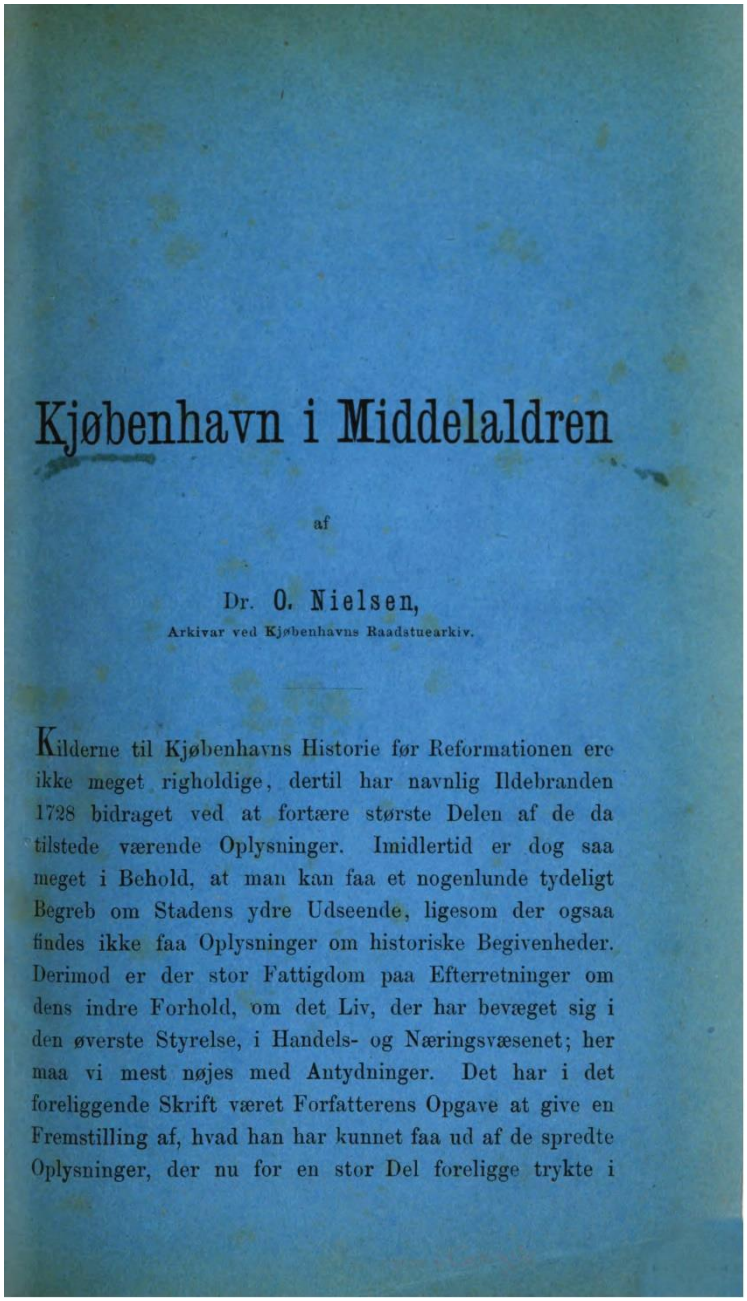

Kjøbenhavn i Middelaldren

af

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Kilderne til Kjøbenhavns Historie før Reformationen ere ikke meget righoldige, dertil har navnlig Ildebranden 1728 bidraget ved at fortære største Delen af de da tilstede værende Oplysninger. Imidlertid er dog saa meget i Behold, at man kan faa et nogenlunde tydeligt Begreb om Stadens ydre Udseende, ligesom der ogsaa findes ikke faa Oplysninger om historiske Begivenheder. Derimod er der stor Fattigdom paa Efterretninger om dens indre Forhold, om det Liv, der har bevæget sig i den øverste Styrelse, i Handels- og Næringsvæsenet; her maa vi mest nøjes med Antydninger. Det har i det foreliggende Skrift været Forfatterens Opgave at give en Fremstilling af, hvad han har kunnet faa ud af de spredte Oplysninger, der nu for en stor Del foreligge trykte i

Side 81

Kjøbenhavn i Middelalderen

af

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Kilderne til Kjøbenhavns Historie før Reformationen ere ikke meget righoldige, dertil har navnlig Ildebranden 1728 bidraget ved at fortære største Delen af de da tilstede værende Oplysninger. Imidlertid er dog saa meget i Behold, at man kan faa et nogenlunde tydeligt Begreb om Stadens ydre Udseende, ligesom der ogsaa findes ikke faa Oplysninger om historiske Begivenheder. Derimod er der stor Fattigdom paa Efterretninger om dens indre Forhold, om det Liv, der har bevæget sig i den øverste Styrelse, i Handels- og Næringsvæsenet; her maa vi mest nøjes med Antydninger. Det har i det foreliggende Skrift

været Forfatterens Opgave at give en Fremstilling af, hvad han har kunnet faa ud af de spredte Oplysninger, der nu for en stor Del foreligge trykte i

---

Kort historisk kommentar

Dette er indledningen til O. Nielsens særskilte afhandling *Kjøbenhavn i Middelalderen*. Forfatteren gør allerede fra begyndelsen opmærksom på de store kildeproblemer, som skyldes især Københavns brand i 1728, hvor store dele af de ældre arkiver gik tabt. Afhandlingen bygger derfor på de bevarede dokumenter, diplomer og andre spredte kilder.

Resumé

Nielsen forklarer, at kilderne til Københavns historie før Reformationen er mangelfulde, især på grund af branden i 1728. Alligevel mener han, at der findes tilstrækkelige oplysninger til at beskrive byens udseende og dens historiske udvikling. Langt vanskeligere er det at belyse det daglige liv, styret, handelen og næringslivet, fordi kilderne her er sparsomme. Formålet med afhandlingen er derfor at samle og tolke de bevarede oplysninger for at give et samlet billede af middelalderens København.

Side 82

Kjøbenhavn i Middelalderen

det af ham udgivne Skrift: Kjøbenhavns Diplomatarium og i Dr. H. Rørdams: Kjøbenhavns Kirker og Klostre. Her vil saaledes gives Oplysninger om: Landsbyen Havn, det gamle Marked, Byens Overgang til Biskop Absalon og til Roskilde Bispestol, Strid om Byen mellem denne sidste og Kongemagten, Befæstning og Omkreds, Stadsretter, Magistraten, Byens Ejendomme, som Raadhuset, Avlsgaarden, Teglgaarden, Bymarken osv., Havnen, Torve, Kirker, Klostre, Skoler, Universitetet, Gader, Udvidelse og Bebyggelse, Slottet, Bispegaarden, større private Ejendomme, Handel, Haandværkslav, Retsforhold, Sæder, Skikke, historiske Begivenheder osv.

Kjøbenhavn i Middelalderen af Dr. O. Nielsen vil, ledsaget af et Grundrids af den ældste Del af Byen, udkomme paa Undertegnedes Forlag i 4 Hefter hvert paa c. 5 Ark til en Subskriptionspris af 20 Øre pr. Ark. Subskription modtages i alle Boglader og hos Forlæggeren.

G. E. C. Gad,

Vimmelskaftet Nr. 32.

Kort historisk kommentar

Denne side er et forlagsprospekt og samtidig en programerklæring for værket. Den viser, hvilke emner Nielsen anså for centrale i studiet af middelalderens København. Listen spænder fra byens oprindelse som landsbyen Havn til dens institutioner, kirkeliv, handel, topografi og sociale forhold.

Resumé

Afslutningen af indledningen oplyser, at værket vil behandle Københavns historie fra landsbyen Havn over Absalons overtagelse af byen og de efterfølgende konflikter mellem bispestolen og kongemagten. Der loves beskrivelser af byens befæstning, styrelse, ejendomme, kirker, klostre, universitet, gader, handel, håndværk, sæder og skikke. Nederst

annonceres udgivelsen af *Kjøbenhavn i Middelalderen* i fire hæfter med et grundrids over den ældste del af byen.

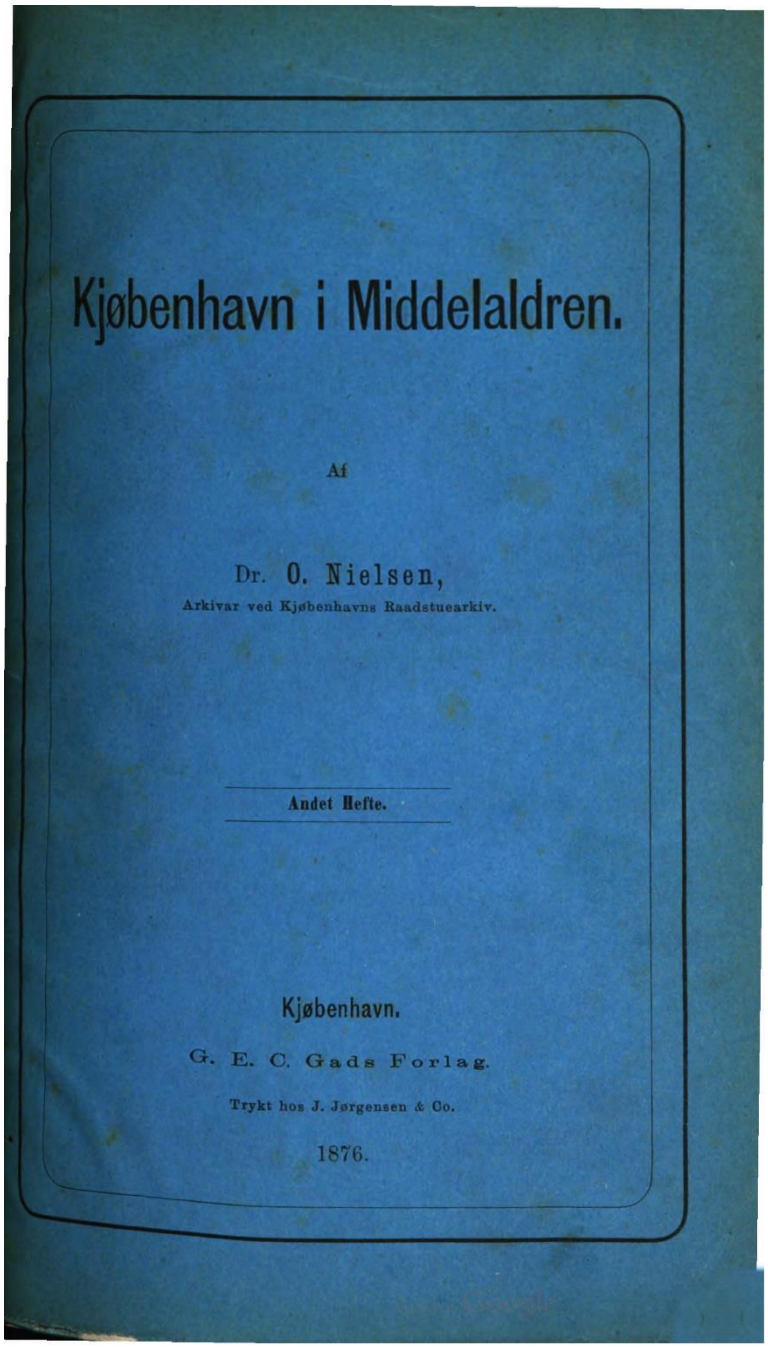

Kjøbenhavn i Middelaldren.

Af

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Andet Hefte.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1876.

Side 83

Kjøbenhavn i Middelalderen.

Af

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Andet Hefte.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

Kort historisk kommentar

Dette er titelbladet til andet hefte af O. Nielsens *Kjøbenhavn i Middelalderen*. Hæfterne udkom særskilt, før de senere blev indarbejdet i det større værk om Københavns historie. Titelbladet viser også Nielsens tilknytning til Københavns Rådstuearkiv, som gav ham adgang til mange af de kilder, han benyttede.

Resumé

Siden er et titelblad. Den oplyser værkets titel, forfatter, forfatterens stilling som arkivar ved Københavns Rådstuearkiv, at der er tale om andet hefte, samt forlag, trykkeri og udgivelsesår 1876.

Side 81

Byens Regnskaber.

Magistraten efter Stifteren Borgmester Jep Klavsens Slegts Død skulde have Kaldsret.

En af Magistratens Bestillinger var at være Kæmner, hvoraf der vistnok altid var 2; denne Bestilling gik paa Omgang. Det hedder allerede i Stadsretten 1294 at Stadens Kæmnere i Biskoppens og de fungerende Raadmænds Nærværelse engang om Aaret skulde gøre Regnskab for Anvendelsen af Stadens Indkomster[1]). Senere blev det Skik og Brug, at der skulde aflægges offentligt Regnskab. I Ribe var Forholdet saaledes i Begyndelsen af det 16de Aarh., at 2 Mænd af Almuen skulde have Nøglen til Byens Kasse tilligemed Magistraten, at 24 Mænd af Almuen skulde med Raadet deltage i Skatteligningen og 8 Mænd af Almuen opkræve Skatten; disse 24 Mænd, der ogsaa forekommer i flere Byer, deltog ogsaa i Afhændelsen af Byens Ejendomme og siges at være „udvalgt af al Almue paa Ribe Raadhus“[2]). I Kjøbenhavn synes det at være Rodemestrene i Forening med et forskjelligt Tal Borgere, der overhørte Regnskaberne.

Saaledes nævnes 1505 ved en saadan Lejlighed foruden 8 Rodemestre: Hans Guldsmed, Jeppe Brun, Las Hansen, Sejer Madsen, Hans Madsen, Jens Mikkelsen, Niels Jepsen „og dertil mange Dannemænd af Borgerne“. 1506: 10 Rodemestre Sejer Madsen, Hans Skærere, Jens Lassen, Anders Kræmmere, Thomas Kræmmere „og dertil mange Dannemænd flere af Borgerne“. 1508: 10 Rodemestre og Hans Nielsen paa Nørregade. 1509: 12 Rodemestre og 4 Borgere. 1510 11 Rodemestre og 4 Borgere og ved en anden Lejlighed 12 Rodemestre, 2 navngivne „og til flere af Borgerne“. 1511 7 Rodemestre, 7 navngivne „og flere Dannemænd af Borgerne da nærværendes samme Tid.“ 1513: „overværendes alle Rodemestre og Skipper Søren, Knud Daa og dertil med mange flere Borgere her sammesteds da nærværendes vare“. 1519: 2 Borgmestre, 8 Raadmænd og 25 navngivne

---

[1]) K. D. I. 44.
[2]) Kinch Ribe Bys Hist. og Beskrivelse S. 621.

Side 82

Borgerraad.

Borgere[1]). Disse Exempler er tilstrækkelige til at vise Borgerskabets Interesse for Kommunens Pengesager.

Raadet kunde ikke afhænde Stadens Ejendomme til sine Medlemmer uden Borgerskabets Samtykke. Saaledes hedder det, da Borgmester Hans Bogbinder kjøbte en Gaard paa Amagertorv, at han fik den til Ejendom af Borgmestre og Raad „med Samtykke, Raad og Fuldbyrd alle Rodemesters“[2]). Da Anders Ludvigsen 1523 fik Skøde paa Byens Sisehus, bekjendtgjør Magistraten at vi med 30 af de agteste Borgere her i Byen og alle Rodemestrene i sammested med menige Almues og Indbyggeres her i Kjøbenhavn Fuldbyrd, Vilje og Samtykke have alle endrægtelig overvejet fornævnte Bys Bedste og Bestand og besynderlig hvormed den svare og store Gæld skulde betales med, som fornævnte By da fandtes i at være for mærkelig og nyttelig Bygning, baade med Mure, Volde og anden Del, som paa fornævnte By bygget var og herefter ydermere bygges skal osv., til hvilken Gæld vi og menig Almue samtykt have at sælges skal af Byens Jorder samme Gæld at betale med“[3]). Disse 30 Mænd maa være valgte af Borgerskabet i hvert Kvarter efter dettes Størrelse. Dette ses navnlig 1539, da der udlagdes en Jord til Magistratens Underhold, hvorfor 39 Borgere kaldtes op paa Raadstuen „for mærkelige Ærinde Skyld, som Staden anrørende var og besynderligen om den ny Grav og Rundel, som udenfor Klare Rundel gøres skulde, hvilket de alle sammen bevilgede og samtykte. Og da iblandt andre Hværv og Ærende blev dennem foregivet af Borgmestre og Raad om den Ager og Eng udi Serridslev Mark, hvilken som nogen Tid tilforne laa til Kjøbenhavns Raadstue og til de ærlige Mænd, som sade udi Raadet, dog med Rodemestrenes og Menigheds Mænds Vilje og Samtykke[4])“. Derefter nævnes disse 39 Mænd og af hvilke Rodemaal de var,

---

[1]) K. D. I. 255, 256, 257-58, 259, 260, 262, 264, 271.
[2]) K. D. I. 254.
[3]) K. D. I. 304-305.
[4]) K. D. I. 395.

Kort historisk kommentar

På denne side viser O. Nielsen, at Københavns borgerskab ikke blot var tilskuere til bystyret, men aktivt deltog i vigtige økonomiske beslutninger. Magistraten kunne ikke frit disponere over byens ejendom, men måtte indhente samtykke fra rodemestre og repræsentanter for borgerskabet. Teksten giver dermed et vigtigt indblik i de kollektive beslutningsprocesser i senmiddelalderens København.

Resumé

O. Nielsen påviser gennem flere eksempler fra begyndelsen af 1500-tallet, at borgerskabet havde medindflydelse på kommunens økonomiske anliggender. Salg af byens ejendomme krævede samtykke fra rodemestre og repræsentanter for byens borgere. Ved større dispositioner, som salget af byjorder til betaling af gæld eller anlæggelsen af nye forsvarsværker, blev betydelige grupper af borgere indkaldt til Raadstuen for at give deres tilslutning. Materialet viser derfor, at magistratens myndighed blev udøvet i samspil med borgerskabet, særligt når det gjaldt byens fælles ejendom og økonomi.

Side 83

Magistratens Indkomster.

ligesom en lignende Handling foregik 1567, da der skede Forandringer med omtalte Mark, men da er de udvalgte Mænds Tal steget til 43,[1]) idet formodenlig Indbyggertallet i Mellemtiden er voxet. Af samme Grund er Tallet formodenlig kun 30 i Aaret 1523. Disse Forhold fremtræder rigtignok sent, men Kildernes Utilstrækkelighed er maaske Grund til at vi

ikke har Spor heraf tidligere. Da Magistraten 1525 skulde handle om Kjøbet af Serridslev Mark var det derimod de 28 Lavsoldermænd der gav Fuldmagt hertil.[2])

Kristoffer af Bajerns Stadsret fritager Raadets Medlemmer for Deltagelse i den aarlige Byskat „for deres Umage og tro Tjeneste", men ikke for anden Tjeneste som de var Kongen skyldige. 1553 nød de af enhver, som tog Borgerskab 1 Mk., og 1580 siges at Borgmestre og Raad med Kongens Foged havde haft denne Indtægt af Arilds Tid, „er dog en ringe Ting, mindre et Aar end et andet efter Lejligheden". I Stadsretten af 1294 siges at Haandværksfolk skal yde 1 Øre til Fogden og lige saa meget til Staden, men der siges ikke at det er til Raadet. I Ribe Stadsret § 100 tales ogsaa om at der skal betales „Bylag", men 1583 siges Borgmestre og Raad at nyde deraf 2½ Dlr., den anden Halvdel kom til Byen[3]). Denne Indtægt er vistnok bleven en almindelig Vedtægt uden anden Lovhjemmel. 1553 nød de videre 3 Mk. af hvert Skøde der læstes paa Tinget. Efter Kristoffer af Bajerns Stadsret V. 59 tilfaldt der Raadet Tiendedelen af Arv, der gik til udenrigs Arvinger eller som arvingløst Gods tilhørte Kronen. Af Sagefaldet nød Raadet ogsaa en Del. En gammel Indtægt var Vinsisen, om hvilken Kristoffers Stadsret udsiger:[4]) Ingen Vinmand tappe sin Vin, førend den er set af Fogden, Borgmestre og Raadmænd, og give Fogden, Borgmestre og Raad-

---

[1]) K. D. I. 440.
[2]) K. D. I. 357. Om Rodemaalsstævne (Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg, S. 190) vil senere blive Tale.
[3]) Ny D. Mag. II. 279.
[4]) K. D. I. 166.

Kort historisk kommentar

På denne side undersøger O. Nielsen magistratens økonomiske grundlag. Han viser, at borgmestre og råd ikke blot havde administrative funktioner, men også modtog en række faste indtægter knyttet til deres embede. Samtidig fremhæver han, hvordan borgerrepræsentation gennem udvalgte mænd og lavsoldermænd fortsat spillede en rolle ved større dispositioner vedrørende byens ejendom.

Resumé

O. Nielsen beskriver, hvordan antallet af borgerrepræsentanter ved kommunale beslutninger voksede i takt med byens udvikling. Han gennemgår derefter de forskellige indtægter, som tilkom magistraten. Rådsmedlemmerne var fritaget for den årlige byskat og modtog blandt andet betaling ved optagelse af nye borgere, ved tinglysning af skøder, gennem andel i arveløst gods samt gennem en del af sagefald og vinsise. Teksten viser dermed, at magistraten havde et særskilt økonomisk grundlag, som var opbygget af både gamle sædvaner, stadsretlige bestemmelser og senere vedtægter.

Side 84

Stadskældren. Vinterlejepenge. Peberafgift.

mænd deres Sise, som gammel Sæd har været, saa som er 2 Grot af hvert Fad Vin, og baade (begge) Borgmestre 2 Stobe Vin og Fogden 2 Stobe Vin".

Kristiern I forbød 1461 at nogen maatte udtappe eller sælge Vin, Rumenie eller Malversi eller Emeker Øl eller andet fremmed Øl, førend Fogden med Borgmestre og Raadmænd havde smagt derpaa og bestemt Prisen; for Vinen skulde de nyde efter gammel Sædvane, derimod skulde de have af hvert Fad Emeker Øl 4 Skilling og af Hamborgsk Øl 2 Skilling.

Kristoffer af Bajern tillod dem 1443 at have en „**Stadskælder**“ hvori de skulde sælge tydsk og andet fremmed Øl „for muligt Køb“, men kun i Kandevis, og det synes ikke at have været tilladt at have siddende Gæster.[1]) Af Gæster som overvintrede fik Raadet 8 Grot[2]) i Vinterleje. 1492 stadfæstedes en Dom af Kong Hans og Rigsraadet,[3]) at Borgmestre og Raad „have nydt og oppebaaret af gammel Tid og efter deres Privilegier et **Pund Peber** af hver fremmed Kræmmer, her kommet har og bygt paa Gaden, i de første 3 Dage“, hvilket stadfæstedes; denne Afgift vedblev endnu at udredes i Slutningen af det 16de Aarh.

Denne Redsel var ikke særlig for Kjøbenhavn; paa Grund af det store Forbrug var Peberet en almindelig Ydelse. At en efter Vægt bestemt Del deraf blev ydet ved Toldstederne enten foruden Told eller som eneste Toldydelse, derpaa haves mange Exempler lige fra Italien og Sydfrankrig til Polen; fra en Række Stæder langs Rhone og Isar; paa Rinen ved Worms ydedes det af Nürnbergerne, ved Speier, ved Basel, hvor Züricherne istedenfor Told alene gav et Pund Peber. I Baden gav de Borgere, der handlede med Brød, for denne Tilladelse aarlig et Pund Peber til Greverne af Habsburg. Raadet i Marseille ydede aarlig Stadens Klostre et bestemt Maal Peber, og Neapolitanerne, som solgte

---

[1]) K. D. I. 165.
[2]) K. D. I. 113.
[3]) K. D. I. 224-25.

Kort historisk kommentar

På denne side fortsætter O. Nielsen gennemgangen af magistratens indtægter. Fokus flyttes fra almindelige kommunale afgifter til særlige privilegier knyttet til vin- og ølhandel, stadskælderen samt den karakteristiske peberafgift. Forfatteren viser samtidig, at flere af disse indtægter ikke var særegne for København, men indgik i et bredere europæisk mønster af handels- og toldafgifter.

Resumé

O. Nielsen beskriver en række indtægter, der tilfaldt Københavns borgmestre og råd. De modtog afgifter fra vin- og ølhandel og havde ret til at kontrollere kvalitet og pris på importerede drikkevarer. Kristoffer af Bayern gav i 1443 tilladelse til oprettelsen af en stadskælder, hvor fremmed øl kunne sælges. Derudover modtog rådet vinterlejepenge fra overvintrende gæster samt den såkaldte peberafgift, et pund peber fra hver fremmed kræmmer i de første tre dage af hans ophold. Nielsen understreger, at sådanne peberafgifter var udbredte mange steder i Europa og derfor ikke var et særligt københavnsk fænomen.

Side 85

Vejerhuset. Søerne. Stadsbog.

Varer paa de genuesiske Pladser i Sardinien, skulde blandt andet ogsaa yde en Afgift af Peber.[1])

Raadets vigtigste Indtægt var dog vistnok af **Vejerhuset**. Dette indrømmedes alt 1281[2]) ved den Bestemmelse at der gives Fogden og Raadet Myndighed til at bestemme Vægt og Pris paa hvad der skulde sælges og navnlig Maalet paa tydsk Øl. Heraf opstod Vejerhuset eller Punderen, der dog ydede en Afgift af 4 Mk. Sølv aarlig til Biskoppen[3]), og i Kristoffers Stadsret stadfæstes denne Ret: „Item skal Raadet have et Hus dertil, som de have deres Pundere og Skaalevægt udi, og gjøre dermed hver Mand Skællighed, og hvad det renter det høre Raadet til, som af Alder været har“. Det ældre Vejerhus laa imellem Kompagnistræde og

Snaregade, og en Gang eller et lille Stræde forbandt det med Stranden. Sønden for det laa Byens Accisebod, der solgtes 1524, men selv blev det i Brug indtil Kristoffer Valkendorf 1581 opførte den gamle Vejerbod, der stod ved Stranden til det i Oktober 1857 solgtes til Nedbrydning.

Endelig hørte Fiskeriet i **Søerne** til Raadets gamle Rettighed, hvorimod Embedsjord først tilfaldt det efter Erhvervelsen af Serridslev Mark.

Raadets Forhandlinger optegnedes ikke i Begyndelsen, men Biskop Johannes (Krag) i Roskilde, „en ved guddomlig Indskydelse baade i kirkelige og verdslige Sager forsynlig og i alle Ting for Kjøbenhavns By omhyggelig Mand", udstædte 25. Marts 1292 Brev, „at han som Herre og Dommer indsaa, med Hensyn til Sager imellem Borgerne, der skulde høres og afgjøres paa fredelig Maade, at mange Sager, som i forrige Tider var førte for Domstolen paa Kjøbenhavns almindelige Ting (Byting) og der ved beskedne Mænds Voldgift var afgjorte, i Tidens Løb var gaaede i Glemme ved, at der ikke var Vidner, som vilde aflægge sandt Vidnesbyrd,

---

[1]) Hüllmann: *Städtewesen des Mittelalters* I. 29-31.
[2]) K. D. I. 30.
[3]) K. D. I. 113.

Kort historisk kommentar

På denne side beskriver O. Nielsen Vejerhuset som en af magistratens vigtigste og ældste indtægtskilder. Samtidig knytter han rådets økonomiske rettigheder til konkrete institutioner som Punderen, Søerne og fiskeriet. Mod slutningen indledes en ny diskussion om rådets protokoller og den tidligste stadsbog, hvor Biskop Johannes Krag i 1292 søger at sikre, at afgørelser og forlig ikke går tabt.

Resumé

O. Nielsen forklarer, at rådets ret til vægt- og målkontrol blev grundlagt allerede i 1281 og dannede grundlaget for Vejerhuset, som gav betydelige indtægter til magistraten. Vejerhuset lå mellem Kompagnistræde og Snaregade og bestod som institution helt til 1800-tallet. Rådet havde desuden gamle rettigheder til fiskeri i Søerne. Siden afsluttes med omtalen af Biskop Johannes Krags brev fra 1292, der blev udstedt for at forhindre, at afgørelser og forlig mellem byens borgere gik i glemme, fordi de ikke blev ordentligt optegnet eller bevidnet.

Side 86

Stadsbog.

og paa Grund af Menneskenes svage Hukommelse, hvorfor Sager, der vedkom Enker, forældreløse og andre stakkels Mennesker, som ikke kunde fremføre sine Sager for Domstolen, atter ved begærlige og ugudeliges Menneskers Ondskab voxede frem og Sandheden bukkede under"; derfor bestemte han i Nærværelse af Stadens Øvrighed og andre Lagmænd og Klærke, at alle Sager af hvilkensomhelst Art, Domme eller Overenskomster, som forhandledes paa Bytinget[1]) eller i Nærværelse af Raadmændene (Raadstuemøder), skulde indføres „i denne Bog til evindelig Ihukommelse, forat ingen bedragerisk kunde modsige Bogens Indhold."

Det er mærkeligt, at vi endnu har et Brudstykke af en anden Tingbog fra samme Biskops Tid[2]), men over de Sager, der forhandledes paa Biskoppens Retterting omkring i Stiftet; det første Dokument deri er fra 19 Nov. 1291, det sidste fra 28 Juli 1299, og det er saaledes

rimeligt, at han først har indført dette Slags Bøger paa de gejstlige Ting. Denne gavnlige Foranstaltning er vist ophørt ved Biskoppens Død, da vi ikke har Spor af sligt efter hans Tid, og for Kjøbenhavns Vedkommende er dette ogsaa Tilfældet, ti af 15 Marts 1303 haves et lignende Brev fra Mag. Olav, udvalgt Biskop i Roskilde, dateret Hjortholm, til Fogden, Raadmændene og øvrige Indbyggere i „Køpmannæhafn", at forat hindre at Sager, der engang lovlig var afgjorte paa Tinge, skulde genoptages til nogles Skade, havde Biskop Johannes givet ovenstaaende Befaling, men efter hans Død var den gaaet i Forglemmelse, hvorfor Mag. Olav nu fornyde den og bød, „at alle Skøder eller Kontrakter, der er foretagne paa Biskoppens Ting (*in placito nostro*) eller i Nærværelse af Fogden og Raadmændene, og alle Trætter, der lovlig er afgjorte, skal indskrives i denne eders Stadsbog. Derefter maa I handle, idet I véd, at alle saadanne Sager, der ikke indskrives heri, ingen Gyldighed skal have".

---

[1]) *in communi placito.*
[2]) Trykt i S. R. D. VI. 255-59. Originalen i Linköping.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forklarer her baggrunden for oprettelsen af Københavns ældste stadsbog. Formålet var at sikre, at domme, forlig og aftaler ikke gik tabt eller kunne bestrides senere. Initiativet knyttes til biskop Johannes Krag, som søgte at skabe større retssikkerhed gennem skriftlig registrering af retlige handlinger. Teksten viser samtidig, at ordningen måtte genindføres efter hans død, fordi den var faldet ud af brug.

Resumé

Biskop Johannes Krag bestemte, at alle domme, aftaler og retssager behandlet på bytinget eller i rådmændenes nærvær skulle indføres i en stadsbog, så de kunne bevares til varig erindring og ikke senere bestrides. O. Nielsen bemærker, at lignende tingbøger kendes fra biskoppens gejstlige retterting. Efter Johannes Krags død gik ordningen tilsyneladende i glemme, men i 1303 genoptog den udvalgte biskop Olav bestemmelsen og påbød, at alle skøder, kontrakter og lovligt afgjorte tvister skulle indskrives i stadsbogen. Sager, der ikke blev indført i bogen, skulle herefter ikke have gyldighed.

Side 87

Stadsbog.

P. Resen kalder den Bog, hvoraf han har udskrevet disse 2 Dokumenter[1]), „Kjøbenhavns Raadstues gamle Pergamentsbog", og det er maaske denne, der nævnes i Arkivets ældste opbevarede Registrant fra 1668 som „en hvid Pergament indbunden Bog med grønne Baand udi, hvorudi ere indskrevne adskillige gamle Breve, som ere tilsammen 145.... og ej eller af enhver kan læses." 1725 har man vedtegnet: „findes ej", og den er saaledes vistnok kommen i privat Eje og fortæret i Stadens Ildebrand 1728 med saa mange andre værdifulde Haandskrifter.

Hvad en saadan „Stadsbog" indeholdt, oplyses vi af den ældste stralsundske Stadsbog (1270-1310)[2]); i denne indførtes nemlig Stadens Jordebogs og andre Indtægter, Retsforhandlinger, navnlig om Arv og Kjøb, Gældssager, Pantsættelser og endelig kriminelle Sager. Dennes Indretning svarer altsaa aldeles til ovennævnte biskoppelige Paabud for Kjøbenhavn. Af forskjellige Bestemmelser ses at i Stadsbogen ikke alene indførtes Stadens Regnskaber[3]), men ogsaa Navne paa Forbrydere, der ikke havde bødet for sig, men var flyede af Staden[4]). I den yngre Redaktion af Stadsretten 1294, den sidste §, hedder det, at naar der opkom Stridspunkter, der ikke omhandledes i denne Stadsret, skulde de drøftes og afgjøres af

Fogden og Raadet og derpaa indføres af Borgerne i Stadsbogen under 3 Mk.s Bøder.[5]) I et Privilegium af Erik af Pommern 1422[6]) siges der: „denne forskrevne Naade, Privilegium og Frihed give vi dem og unde at bruge, nyde og beholde med deres Stadsbogs Udvisning og Lov“, hvormed Kongen vil sige, at han giver dem de omhandlede Friheder i Overensstemmelse med lignende Artikler som var indførte i Stadsbogen. 1458 paa-

---

[1]) De er meddelte i K. D. I. 32, 65.
[2]) udgiven af Dr. F. Fabricius, Berlin 1872.
[3]) K. D. I. 254, 256, 264, 335, 339, 347. En saadan Stadsbog, der begynder 1505 og indeholder flere nyere Ting, findes endnu i Raadstuearkivet.
[4]) K. D. I. 50, 176.
[5]) K. D. I. 59.
[6]) K. D. I. 152.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forsøger her at rekonstruere indholdet af den tabte københavnske stadsbog. Da selve bogen sandsynligvis gik tabt før eller under branden 1728, anvender han både ældre arkivregistranter, afskrifter hos P. Resen og sammenligninger med andre middelalderlige stadsbøger. Siden viser, hvor central stadsbogen var som juridisk og administrativ hukommelse for byen.

Resumé

Nielsen mener, at den ældste københavnske stadsbog sandsynligvis er identisk med en pergamentbog, som endnu omtales i arkivregistranter fra 1600-tallet, men senere forsvandt. Ved sammenligning med Stralsunds ældste stadsbog viser han, at sådanne bøger indeholdt oplysninger om indtægter, jordebøger, retssager, arv, køb, gæld, pantsættelser og kriminalsager. Kilderne viser desuden, at Københavns stadsbog også omfattede regnskaber, registrering af flygtede forbrydere og afgørelser truffet af foged og råd. Ifølge Nielsen fungerede stadsbogen som byens officielle juridiske grundlag, og privilegier kunne senere begrundes med henvisning til dens indhold. Side 87 slutter midt i omtalen af et privilegium fra 1458, som fortsætter på næste side.

Side 88

Raadhuset.

beraabes en Artikel i Stadsbogen, som stadfæstes af Kongen, nemlig at ingen Borgere maa stævnes udenfor Staden undtagen naar Sagsøgeren ikke kan faa Sagen afgjort paa Bytinget eller Raadhuset.[1]) I den foregaaende Artikel paaberaabes derimod Stadsretten. I et kgl. Stadfæstelsesbrev af 1461 gives der Magistraten og Fogden Fuldmagt til at udføre Sager til Stadens Bedste, som ikke omhandledes i det stadfæstede Privilegium, „men udi deres Stadsbog.“[2]) Hvor tungt, at ingen af de gamle Stadsbøger er i Behold, ti derved savner vi Kilder, der kunde have givet os klare Efterretninger om Middelaldrens Forhold.

VIII. Raadhuset.

I Origines Hafnienses S. 170 siger Pontoppidan: „Stadens Raadhus var i denne Periode (nemlig 1443—1536) paa tvende Steder. Det første, som laa paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne, blev Anno 1492 ved Mageskifte overladt til Kannikerne ved vor Frue Kirke, da det maaske har været altfor lidet til saadant Brug. Det kaldtes i de sildigere Tider efter en

af sine Beboere, som var en navnkundig Medicus, Asbacks Hus, hvor jeg selv i min Ungdom har logeret. Dets Kældere vare usædvanlig store og stærke, saasom de havde fordum været Stadens Fængsel. Dernæst blev anlagt et nyere Raadhus paa Hjørnet af Nørregade og Studie-Stræde, hvor nu er Bispegaarden. Dog dette varede ikke længe, ti Kong Hans fandt det saa belejligt og bekvemt til en Universitetsbygning, at han først laante det af Magistraten paa en halv Snes Aar, siden blev det derved, uanset Magistratens Protestation, som tilforn er meldt lidt udførligere“ osv. Tillige meddeler Pontoppidan efter Resen Tegninger af de to Bygninger, som de saa ud i dennes Tid. Det er ikke vanskeligt at se, at Pontoppidans Beretning er

---

[1]) K. D. I. 197.
[2]) K. D. I. 200.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afslutter her afsnittet om stadsbogen ved at understrege, hvor stort et tab det er, at de ældste københavnske stadsbøger er gået tabt. Derefter indleder han et nyt hovedafsnit om rådhusets historie. Udgangspunktet er Pontoppidans beskrivelse af Københavns rådhuse i senmiddelalderen, som Nielsen nu vil undersøge kritisk.

Resumé

Teksten viser, at stadsbogen fortsat havde juridisk betydning i 1400-tallet, idet både kongelige privilegier og magistratens beslutninger kunne støttes på dens indhold. O. Nielsen beklager, at de ældste stadsbøger ikke er bevaret. Herefter indledes afsnittet om rådhuset. Med udgangspunkt i Pontoppidan beskrives to middelalderlige rådhuse: et ældre ved hjørnet af Nørregade og Klædeboderne og et senere ved hjørnet af Nørregade og Studiestræde. Det første blev i 1492 overdraget til kannikerne ved Vor Frue Kirke, mens det andet senere kom i kongens og universitetets tjeneste. Nielsen forbereder herefter en nærmere vurdering af Pontoppidans fremstilling.

Side 89

Raadhuset.

fuld af Forvirring, ti naar man efterser det Brev, der udstædtes om ovennævnte Mageskifte 1492[1]), nævnes deri, at Kapitlet fik „den Kjøbenhavns Bys gamle Raadhusgaard liggende vesten og norden fra samme vor Frue Kirke paa et Hjørne, østen næst den Helligaands Klosters Jord og Bolig“, og det er jo tydeligt, at ved Hjørnegaarden vest og nord for Frue Kirke ikke kan forstaas andet end den nuværende Bispegaard. Pontoppidan har ikke lagt Mærke til dette, men ment, at den Ejendom, Kapitlet erhvervede sig, var forskjellig fra den, Universitetet fik, og hilder sig i Modsigelse, idet han paa den Maade maa lade Byen i en Tid være uden Raadhus, ja endog lader den afstaa sit nyere Raadhus førend det ældre, idet han S. 145 ganske rigtig udsiger, at hint 1479 overdroges til Universitetet. Urigtigheden i Pontoppidans Beretning er ogsaa indset af Kall Rasmussen, der i Werlauffs Universitetshistorie 1850 Side 7 har meddelt følgende: „Stadens ældste Raadhus laa paa den nuværende Bisperesidenses Plads. Hele denne Bygning — *antiqua domus consulatus* — indrømmedes Universitetet 1479. Studiestræde kaldtes derfor ved Aar 1419, 1450 og 1474 Raadhusstræde; 1524 Rathusstræde in parochia S. Petri sita, dernæst gamle Raadhusstræde (Pont. Orig. Hafn. S. 151, 198, 438, 440); skjønt 1488, 1491 og følg. ogsaa blot Raadhusstræde. Senere var Raadhuset paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne indtil 1492, da det ved Mageskifte blev overladt til Kannikerne ved vor Frue Kirke; det er dette Raadhus, som i Jordskyldsbogen af 1498 kaldes det gamle Raadhus, hvorfor Byen fik andre

Grunde til Vederlag af vor Frue Kirke (Pont. Orig. Hafn. S. 436, 448). Endelig blev Raadhuset faa Aar efter opført paa Gammeltorv; dette kaldtes 1496 det ny Raadhus, Raadhusgaarden, Raadhuset (Pont. S. 436—38). Beliggenheden af dette Raadhus angives temmelig bestemt i Jordskyldsbogen hos Pont. S. 438 („en Bolig ved den nordvestre Side

[1]) K. D. I. 225—26.

Side 90

Raadhuset.

ved Raadhuset i det Stræde, som løber af gammel Torv og neder til Kattesundet“ og i et Dokument af 1525 („det Stræde vesten for ny Raadhushaven i St. Clemens Sogn“ Pont. S. 200).“ Kall Rasmussen, der har set Pontoppidans ovenomtalte Modsigelse, har søgt at komme ud af Forvirringen ved at gjøre Raadhuset paa Klædebodernes Hjørne til det andet, idet ogsaa han har overset Udtrykket i Mageskiftebrevet af 1492, en Art Fejltagelse, som denne grundige Mand ellers aldrig begik. Derimod har han Fortjenesten af først at have vist, at allerede 1496 det ny Raadhus laa paa Gammeltorv. At Udtrykket i Jordskyldsbogen om det gamle Raadhus har Hensyn til det paa Hjørnet af Klædeboderne, er alene en løs Formodning, ti der nævnes alene den Jord, som Byen fik i Mageskifte for det gamle Raadhus, uden at der er Tale om, hvor dette ligger. Derimod har mærkværdigt nok L. Both i sin Kjøbenhavns Beskrivelse 1865, uagtet denne Bog ellers ikke udmærker sig fremfor Forfatterens andre løse, overfladiske og upaalidelige Skrifter, traadt Sandheden nærmere, idet han, som det næsten synes, uafhængigt af Kall Rasmussen har eftervist Raadhuset paa Gammeltorv af Jordskyldsbogen 1496, og tillige udfundet, at det Raadhus, som Kapitlet fik 1492, var det samme som det, hvori Universitetet havde Lokale, og at det laa paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade. Som en Følge deraf udelukker han med rette Huset paa Hjørnet af Klædeboderne og Nørregade fra Rækken af Raadhuse, men fører unyttige Beviser for, at den Jord, som Kapitlet 1492 gav i Mageskifte, aldrig er brugt som Raadhus, noget, som ingen har paastaaet, ti denne Jord laa paa det andet Hjørne af Klædeboderne.

Ved nu paany at eftersøge de Kilder, der kan give Oplysning om dette Emne, faar man følgende Udbytte:

Første Gang, Raadhusets Beliggenhed i Studiestræde nævnes, er uden Tvivl i den Oplysning, at Hr. Hans Nielsen, der døde 18 Okt. 1400, til St. Jakobs Alter i Frue Kirke

[1]) K. D. I. 225—26.

Kort historisk kommentar

På denne side gennemgår O. Nielsen kritisk tidligere historikeres forsøg på at lokalisere Københavns middelalderlige rådhuse. Han afviser både Pontoppidans og delvis Kall Rasmussens forklaringer og forsøger i stedet ved hjælp af jordebøger, mageskiftebreve og andre kilder at fastslå rådhusenes faktiske placering. Siden er et eksempel på Nielsens kildekritiske metode, hvor han sammenholder forskellige dokumenter for at rette ældre historiske misforståelser.

Resumé

O. Nielsen argumenterer for, at Pontoppidans fremstilling af Københavns middelalderlige rådhuse bygger på en fejllæsning af mageskiftebrevet fra 1492. Han fremhæver, at Kall Rasmussen korrekt har påvist, at et nyt rådhus allerede lå på Gammeltorv i 1496, men at heller ikke denne forfatter helt løste problemet. Nielsen finder størst tilslutning til L. Boths

opfattelse, hvorefter det rådhus, som kapitlet overtog i 1492, var identisk med den bygning ved Studiestræde og Nørregade, som universitetet tidligere havde benyttet. For at få klarhed over spørgsmålet vender Nielsen derefter tilbage til de ældste kilder og indleder en ny undersøgelse af rådhusets beliggenhed, begyndende med en oplysning fra år 1400.

Side 91

Raadhuset.

gav 1 Gaard i St. Peders Sogn nord for Raadhuset, med 1 Gaard imellem dem[1]). Nu vides, at det daværende Raadhusstræde og den tilstødende Side af Nørregade hørte til St. Peders Sogn, saa en Gaard nord for Raadhuset maa have ligget paa Nørregade. Men nord for det antagne Raadhus i Klædeboderne laa Saltboderne, der fortsatte Nørregade til Gammeltorv, og denne Gades østlige Side laa til Frue Sogn og den vestlige til St. Peders Kirke, saa her kan Raadhuset ikke have ligget. 1402 nævnes et Stenhus sønden for Raadhuset paa den anden Side af Gaden i St. Peders Sogn, vesten for Frue Kirke, hvilket ej heller kan være andet end i Studiestræde. Samme Gaard er det vistnok, der 1424 nævnes som liggende i Raadhusstræde.[2]) Dernæst nævnes 1437 en Jord og Grund „liggende norden næst Raadhuset, som det nu er i Kbhn. vesten vor Frue Kirke i St. Peders Sogn“[3]), og 1440 omtales en Grund sønden næst Raadhuset og vesten for vor Frue Kirke i St. Peders Sogn[4]), hvilket ikke kan være andre Steder end Nørregade og Studiestræde. 1446 nævnes en Gaard og Jord i St. Peders Sogn, norden næst Raadhusgaarden[5]). 1450 nævnes i et Skøde „Jord og Grund og Stenkælder, liggendes i Kjøbenhavn i det Stræde som løber fra Raadhuset og til det gamle Marked øster ved Gaden norden næst den Gaard, som Hans Vogn nu bor i“; endvidere „den Gaard, som Hans Henriksen nu bor, liggendes i Klædeboderne vesten næst forskrevne Gaard som Hans Vogn nu bor“[6]). Deraf ses, at Hans Vogn har bot op til Hjørnegaarden mellem Klædeboderne og Nørregade, og den førstnævnte Grund ligget i den sydlige Ende af den nuværende Nørregade, hvilken Ende da kaldtes Saltboder, ti samme Grund nævnes i et Skøde fra samme Aar som „den Jord og Grund liggende i Kjøbenhavn i Saltboder, norden ved den Gaard, som Hans

---

[1]) K. D. II. 17.
[2]) K. D. II. 31, 48.
[3]) K. D. I. 161.
[4]) K. D. I. 162.
[5]) K. D. I. 184.
[6]) K. D. II. 92.

Kort historisk kommentar

På denne side forsøger O. Nielsen gennem en række ejendomsoplysninger fra 1400-tallet at fastslå den ældre rådhusbygningens placering. Hans hovedargument er, at kildernes henvisninger til St. Peders Sogn, Raadhusstræde og beliggenheden vest for Vor Frue Kirke peger mod området omkring Studiestræde og Nørregade. Siden er et godt eksempel på den topografiske kildekritik, som præger store dele af værket.

Resumé

O. Nielsen gennemgår dokumenter fra 1400 til 1450, der omtaler ejendomme nord og syd for rådhuset. Ved at sammenholde disse oplysninger med sognegrænser og gadenavne argumenterer han for, at rådhuset ikke kan have ligget ved Klædeboderne, men må have været placeret ved Studiestræde og Nørregade. Omtaler af Raadhusstræde, Raadhusgaarden

og naboejendomme bruges som beviser for denne placering. Side 91 fortsætter dermed Nielsens forsøg på at korrigere tidligere historikeres fejl og præcisere rådhusets beliggenhed i middelalderens København.

Side 92

Raadhuset.

Vogn nu bor, med de Kjældre, som byggede er paa forskrevne Grund“[1]). 1464 omtales samme Ejendomme: „Stenhusgaard og Grund ud til Saltboderne og det Hus og Grund til Klædeboderne, som nu er i 1 Gaard og jeg selv ibor i vor Frue Sogn liggendes hart op til vor Frue Kirkes Stenhus paa Hjørnet og sønden næst Apostels Alters Gaard“[2]). Heraf ses, at Raadhuset da ikke kan have været paa Hjørnet af Klædeboderne, hvilken Gaard her siges at tilhøre Frue Kirke.

Af Raadhuset, der, som vi har set, idetmindste fra Aar 1400 har været den nuværende Bispegaard, førte det nuværende Studiestræde Navn af Raadhusstræde og det nævnes aldeles bestemt som Raadhusstræde i St. Peders Sogn, eller ogsaa alene Raadhusstræde lige til 1491[3]). Naar samme Gade imidlertid allerede 1485 kaldes gamle Raadhusstræde hvilket nævnes lige til 1516[4]), saa er det tydeligt, at Raadhuset før 1485 er flyttet, ligesom det jo ogsaa i Mageskiftet af 1492 kaldes det gamle Raadhus. 1479 laante Kongen en Del af dette Raadhus til Brug for Universitetet paa 10 Aar, rimeligvis fordi man da var ifærd med at bygge et nyt. Da de 10 Aar var gaaede, tog Borgmestre og Raad det igjen til sig uagtet Universitetets Modstand („Borgmestre og Raad og nogle af eder (Borgere) toge det gamle Raadhus vældelig fra Doktorerne og Mestrene der i Byen, som de havde til deres Nytte og Behov“), hvorfor Kong Hans i et Brev af 15 Dec. 1491 formanede Borgerskabet til at sørge for, at det kom tilbage, og vente til Kongen selv kunde komme tilstede og afgjøre Sagen[5]). Følgen deraf blev det næste Aar afsluttede Mageskifte.

Det er ikke rimeligt, at der de faa Aar fra 1479 til 1496

---

[1]) K. D. II. 96.

[2]) smstds. 118. Pontopp. siger S. 198 altsaa urigtigt, at „Saltboder mod Nørregade“ 1416 og 1464 laa i St. Peders Sogn, men det forholdt sig vel med denne Gade som med Nørregade, at den vestre Side hørte til St. Peders, den østre til Frue Sogn.

[3]) K. D. II. 165.

[4]) K. D. II. 151.

[5]) Trykt i Rørdams Aktstykker til Universitetets Historie S. 129.

Kort historisk kommentar

Nielsen forsøger her at fastslå placeringen af Københavns ældste rådhus ved hjælp af ejendomsbreve, gadenavne og universitetets ældste historie. Et vigtigt argument er gadenavnet *Raadhusstræde* (det senere Studiestræde), som ifølge forfatteren bevarer mindet om rådhusets tidligere beliggenhed. Samtidig belyses den tidlige konflikt mellem bystyret og det nyoprettede universitet om brugen af bygninger i byen.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at det gamle rådhus ikke kan have ligget på hjørnet af Klædeboderne, da denne ejendom tilhørte Vor Frue Kirke. Han anfører i stedet, at det ældre rådhus fra mindst omkring år 1400 lå ved den nuværende Bispegård, hvilket forklarer navnet

Raadhusstræde. Da gaden allerede i 1485 kaldes *gamle Raadhusstræde*, må rådhuset være flyttet før dette tidspunkt. I 1479 overlod kongen en del af det gamle rådhus til universitetets brug i ti år. Da perioden udløb, tog borgmestre og råd bygningen tilbage trods universitetets protester, hvilket førte til kong Hans' indgriben i 1491 og senere til et mageskifte året efter. Teksten fortsætter på næste side.

Side 93

Det ældste Raadhus.

har været Raadhus paa noget andet Sted end hvor det laa det sidste Aar, og Raadhuset paa Gammeltorv bliver saaledes det, der byggedes, da det gamle overdroges til det ny Universitet.

Nu kommer det Spørgsmaal frem: har Raadhuset da fra gammel Tid altid ligget paa Studiestrædes Hjørne? og vi vil til Besvarelse heraf finde, som alt foran er meddelt, at i et Brev fra 1437 omtales en Jord og Grund „liggende norden næst Raadhuset, som det nu er i Kjøbenhavn vesten vor Frue Kirke"; Udtrykket „Raadhuset, som (o: hvor) det nu er", vidner om, at det ikke da kunde være saa længe siden, at Raadhuset var blevet flyttet til sit daværende Sted, og at man havde i Minde et andet, der ikke var det mere. Og derved kommer vi da tilbage til Pontoppidans Fremstilling efter Resen af det første Raadhus paa Hjørnet af Klædeboderne og Nørregade, som vi ikke kan give nogen anden Plads i Rækken end foran det i Studiestræde. Resen har imidlertid ligesom hans Efterfølgere misforstaaet Mageskiftebrevet af 1496 og ment at det var omtalte Hjørnegrund, der havde været Raadhus; dette var paa hans Tid et anseligt Hus beboet af Bartskæren Mester Adam Daniel Asbach; under Gaden i Klædeboderne var en gammel hvælvet Kælder, lidt over 3 Alen bred og Indgangen dertil var fra en anden Kælder under Huset mod Nørregade. Disse antoges for Raadhusets Fængsel og Vinkælder. Dette kan imidlertid ikke være Tilfældet, men den Omstændighed, at man har vidst at det ældste Raadhus laa omkring Klædeboderne, kan let, som det saa ofte sker, have bevirket, at man i Tidens Løb har udpeget en bestemt anselig Gaard dertil. I den gamle Jordebog, der er forfattet 1377—89 (sidst trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium I. Nr. 75) nævnes S. 103 i Tydskemannegade en Frue Kirkes Jord nærved Raadhuset. Tydskemannegade kaldtes senere Suderboderne, hvilket Navn siden ændredes til Skoboderne, hvoraf endnu Navnet Skovbogade er tilbage, og var det samme som nu Skovbogade og Vimmel-

Kort historisk kommentar

O. Nielsen fortsætter sin kildekritiske undersøgelse af Københavns ældste rådhus. Han argumenterer for, at rådhuset før placeringen ved Studiestræde må have ligget et andet sted, og han vender derfor tilbage til den ældre tradition om et rådhus ved Klædeboderne og Nørregade. Samtidig afviser han de konkrete identifikationer, som Resen og senere forfattere har bygget på, fordi de efter hans mening skyldes misforståelser af kilderne.

Resumé

Forfatteren fremhæver, at formuleringen i et dokument fra 1437 om »Raadhuset, som det nu er« antyder, at rådhuset relativt nyligt var blevet flyttet, og at der tidligere havde eksisteret et andet rådhus. Dette fører ham tilbage til traditionen om et ældre rådhus ved Klædeboderne og Nørregade. Nielsen mener dog, at Resen fejlagtigt identificerede en bestemt hjørneejendom som dette rådhus. Omtalen af kældre under huset ved Klædeboderne kan ikke bruges som bevis for, at bygningen havde været rådhus. I stedet søger Nielsen støtte i den ældste jordebog fra 1377-89, hvor en ejendom i Tydskemannegade omtales som liggende nær ved rådhuset. Siden slutter midt i en redegørelse for denne gades senere navne og beliggenhed.

Ud fra siderne om **borgmestre og råd**, **stadsbogen** og **rådhuset** fremstår rådhuset som langt mere end blot en bygning. Det var centrum for Københavns kommunale styre.

Politisk centrum

Rådhuset var stedet, hvor:

- borgmestre og rådmænd samledes,
- magistraten udøvede sin myndighed,
- kommunale beslutninger blev truffet,
- byens økonomi og ejendomme blev administreret.

Når O. Nielsen gennemgår rådet, regnskaberne og stadsbogen, står rådhuset hele tiden som den institutionelle ramme om bystyret.

Juridisk centrum

På side 88 henviser Nielsen til en bestemmelse om, at:

ingen Borgere maa stævnes udenfor Staden undtagen naar Sagsøgeren ikke kan faa Sagen afgjort paa Bytinget eller Raadhuset.

Rådhuset fungerede altså som et vigtigt retsligt forum ved siden af bytinget.

Her kunne:

- tvister behandles,
- kontrakter bekræftes,
- kommunale afgørelser træffes.

Administrativt centrum

Stadsbogen var tæt knyttet til rådhuset.

Ifølge biskop Johannes Krags bestemmelser skulle:

- domme,
- kontrakter,
- forlig,
- skøder,

indføres i byens stadsbog.

Disse registreringer foregik i forbindelse med fogedens og rådets virksomhed, som var knyttet til rådhuset.

Økonomisk centrum

Rådhuset var også centrum for byens økonomiske forvaltning.

Her:

- aflagdes regnskaber,
- borgerrepræsentanter overværede regnskabsaflæggelser,
- byens fælles ejendom administreredes,
- salg og mageskifter af kommunal jord blev godkendt.

Side 81-82 viser direkte, at betydelige grupper af borgere blev indkaldt til rådhuset ved vigtige økonomiske beslutninger.

Symbol på byens selvstyre

I O. Nielsens fremstilling bliver rådhuset samtidig et symbol på byens kommunale friheder.

Rådhusets placering er vigtig netop fordi bygningen repræsenterede:

- magistraten,
- byens juridiske myndighed,
- det kommunale fællesskab.

Derfor bruger Nielsen mange sider på at fastslå rådhusets historiske placering.

Flere rådhuse gennem tiden

Nielsen argumenterer for, at København ikke kun havde ét middelalderligt rådhus.

Kilderne tyder på:

1. et ældre rådhus i området ved Klædeboderne,
2. et senere rådhus ved Studiestræde og Nørregade,
3. et nyt rådhus på Gammeltorv fra slutningen af 1400-tallet.

Rådhusets flytninger følger dermed udviklingen af byens administration og vækst.

Konklusion

For middelalderens København var rådhuset byens administrative, juridiske og politiske centrum. Her mødtes borgmestre og råd, her blev byens regnskaber kontrolleret, her blev retlige dispositioner registreret, og herfra udgik en stor del af det kommunale selvstyre, som København gradvist udviklede fra 1200-tallet og frem.

Side 94

Det andet Raadhus.

skaftet. Den ovennævnte Jord er den første, der i Jordebogen nævnes som liggende i Tydskemannegade, og Raadhuset maa have ligget paa Hjørnet af Skindergade og Skovbogade. Det kunde maaske synes underligt at det ældste Raadhus laa i en lille Gade, men naar man tænker nøjere over Forholdene i Stadens første Tid, vil det ses at disse siden maa have ændret sig i en overordentlig Grad. Kjøbmandsboderne paa Torvet laa netop i denne Egn mellem Klædeboderne, Nørregade og Frue Kirke, og, som ovenfor S. 55 er omtalt, er Skovbogade den Del af Staden der er allermindst opfyldt, altsaa oprindeligst. Her har vistnok det ældste Torv været og Frue Kirke ligget paa dettes nordre Side. De bevægelige Boder er efterhaanden forandrede til faste Huse og har dannet Gader paa denne Del af Torvet, og derved er Gaden Saltboderne opstaaet, som siden optog Navnet Nørregade efter sin Forlængelse, der egentlig først begyndte ved Frue Kirke; derved dannedes Gaderne Klædeboderne og Suderboderne, der fra først af var Træskur, i hvilke handlende kun opholdt sig til visse Tider. Saaledes har i den ældste Tid Raadhuset ligget paa Torvets østre Side[1]).

I sidste Fjerdedel af det 14de Aarhundrede fik Staden derefter, som foran omtalt, sit andet Raadhus paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade.

P. Resen, der kjendte Bispegaarden godt, idet han selv var en Bispesøn, fortæller[2]) at det gamle Raadhus kun udgjorde den halve Del af daværende Bispegaard og at man kunde se at den Del af denne, der vendte mod Nørreport, var den yngste og havde Kampestens Grund; paa denne nyere Bygning var ogsaa en Indskrift, der meddelte at den var bygget 1512. Naar Staden allerede 1479 har kunnet overdrage en Del af Raadhuset til Universitetet, maa de

---

[1]) Sml. Exempler fra tydske Byer, hvor de oprindelig store Torve saaledes er blevne bebyggede med Gader, hos Maurer i Städteverfassung II. 622-23.

[2]) Danske Samlinger VI. 104-05.

Kort historisk kommentar

På denne side fremsætter Nielsen en vigtig teori om Københavns ældste centrum. Han mener, at det oprindelige torv ikke svarer til det senere Gammeltorv alene, men var et større handelsområde omkring Skovbogade, Klædeboderne og Nørregade. Raadhuset placeres derfor tæt ved det ældste handelscentrum. Samtidig anvender han Peder Resens beskrivelser til at rekonstruere forholdet mellem det gamle rådhus, Bispegården og Universitetet.

Resumé

Nielsen argumenterer for, at byens ældste rådhus lå ved hjørnet af Skindergade og Skovbogade, midt i det område hvor de tidligste købmandsboder og det første torv efter hans opfattelse fandtes. Han beskriver, hvordan de midlertidige handelsboder gradvist blev afløst af faste bygninger, hvorved gader som Nørregade, Klædeboderne og Suderboderne opstod. I den sidste del af 1300-tallet blev rådhuset flyttet til hjørnet af Studiestræde og Nørregade. Med støtte i Peder Resens oplysninger forklarer han derefter, at det gamle rådhus senere blev en del af Bispegården, og at bygningens historie endnu kunne spores i 1500-tallets bygningsmasse.

Side 95

Det tredie Raadhus.

selvfølgelig have haft et nyt i nær Udsigt, og ved den Tid maa altsaa det tredie Raadhus paa Gammeltorv være bygget.

Paa den Tid var Nygade ikke brudt igennem, idet denne Gade først er anlagt i Slutningen af det 17de Aarhundrede; derimod gik der, hvor Frederiksberggade er, nogle smaa krumme Gader, der førte ud til S. Klemens Kirke. Nytorv og de nu bebyggede Strækninger der omkring var aabne Pladser, og her byggedes det ny Raadhus, paa Gammeltorvs sydlige Side, saaledes at det senere anlagte Springvand kom til at ligge midt for dets Indgang, og den endnu senere Forbindelsesvej mellem nuværende Nygade og Frederiksberggade gik lige foran det.

I Mageskifte for det andet Raadhus fik Staden det søndre Hjørnehus mellem Klædeboderne og Gammeltorv, hvilket sidste blev Byskriverens Bolig, og en Jord „østen for den ny Raadhusgaard, tvært over ved Gaden, sønden næst den Jord og Gaard, som Hr. Torben Bille, Gud hans Sjæl naade, fordum aatte (ejede)“[1]), vesten næst den Vor Frue Kirkes Jord som Henrik Bager nu i Leje har og norden næst den Vor Frue Kirkes Jord og Bolig, som Martin Jensen fordum i Leje havde“. 1496 omtales denne sidste Jord som en Have, der var udlejet til 3 Personer, og det ses, at den mod syd grænsede op til Per Brolæggers Gaard i Brolæggerstræde; Grænsen mod nord ses af at der 1581 var bygget 2 Gaarde paa dens Grund[2]); den ene af disse er nuværende Nr. 5 paa Nytorv, der gaar til Knabrostræde, saa Haven har strakt sig herfra til henimod Brolæggerstræde.

Imellem Raadhuset, hvis Grund har optaget hele nuværende Nytorv, og denne Have har altsaa allerede 1492 gaaet den Gade mod syd, der siden fik Navnet Raadhusstræde.

---

[1]) Hr. Torben Billes Gaard var et anseligt Stenhus, hvor Kristiern I 1476 holdt Retterting. Det er nu den store Gaard Nytorv Nr. 3, hvis Grund gaar næsten til Knabrostræde.

[2]) K. D. I. 226, 237, 490.

Kort historisk kommentar

På denne side rekonstruerer Nielsen placeringen af Københavns tredje rådhus, som efter hans opfattelse lå på Gammeltorvs sydside og optog en stor del af det område, der senere blev Nytorv. Beskrivelsen bygger på mageskifter, jordebøger og ejendomsgrænser. Teksten er et godt eksempel på den topografiske metode, som Nielsen gennemgående anvender til at kortlægge middelalderens København.

Resumé

Nielsen argumenterer for, at byens tredje rådhus må have været opført før slutningen af 1400-tallet. Det lå ved Gammeltorvs sydside på et tidspunkt, hvor området omkring det senere Nytorv endnu bestod af åbne pladser. Gennem en detaljeret gennemgang af ejendomme og jordstykker, som byen erhvervede ved mageskiftet af det andet rådhus, forsøger han at fastlægge rådhusets omgivelser. Analysen viser efter hans opfattelse, at rådhusgrunden dækkede det meste af det nuværende Nytorv, og at den senere Raadhusstræde allerede fandtes mellem rådhuset

Side 96

Det tredie Raadhus.

Paa Raadhusets østre Side var allerede 1496 bygget 5 Boder der var flyttede fra Rosengaarden, og sønden op til det laa mindst 9 Boder, hvor blandt andre Mestermanden, Bøddelen og Bysvendene havde Bolig, foruden mindst 1 Havejord. Mellem det og Kattesund var udelukkende Haver, der ogsaa tilhørte Byen, ligesom denne ejede 3 Boliger paa søndre Side af det Stræde, der førte fra Raadhuset til Kattesund[1]). Det har altsaa været en meget betydelig Plads, som Byen ejede paa dette Sted, men hvorledes den er kommen i Besiddelse deraf ses ikke; efter Jordebogen fra c. 1370 synes Byen da ikke at have ejet Jord her. 1525 nævnes endnu det Stræde vesten for ny Raadhushave (Kattesund), hvor Kapitlet havde 3 Boder med Abildgaard og Have og 1568 en Bod ved Raadhuslaagen[2]). 1518 blev der lagt Stenbro norden for Raadhuset, og 1505 lod Borgmester Hans Bogbinder lægge 3 Trappesten foran Raadhuset; disse Sten laa endnu for Døren 1670, da der lagdes noget bredere Brædder over dem, for at gjøre Gangen mageligere[3]).

Dette Raadhus ses endnu paa et Prospekt af Staden af 1596 (gjengivet i Pontoppidans Origines Hafn. S. 230) som en høj Bygning med takkede Gavle; der ses til venstre for Helligaands Kirke.

Men 1605 skede en stor Ombygning, idet det prydedes med 2 kobbertakte Taarne med Spir, med takkede Gavle, ny Vindveskarme af hugne Sten og med en Altan ud til Nytorv; det er efter denne Restaurering at man har de smukke Afbildninger fra det 17de Aarh.; fra den Tid har man ogsaa Beskrivelser af Raadhuset, men da er der vistnok ogsaa sket Forandringer i dets Indre. En Levning fra gammel Tid var dog vistnok at der over Indgangen var en lang Jærnstang ud mod Torvet med en Jærnpande paa Enden, hvori

---

[1]) K. D. I. 237-39.
[2]) K. D. I. 442. II. 222.
[3]) K. D. I. 254, 269. Danske Saml. VI. 106-07.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen beskriver her det tredje rådhus, som lå ved Gammeltorv, og forsøger at rekonstruere dets omgivelser gennem jordebøger og andre kommunale kilder. Teksten viser, at rådhuset ikke blot var en enkelt bygning, men centrum i et større kommunalt kompleks med boder, haver, boliger og offentlige funktioner. Samtidig følges bygningens udvikling fra senmiddelalderen til de store ombygninger under Christian IV.

Resumé

Siden viser, at byen omkring rådhuset på Gammeltorv ejede omfattende arealer med boder, haver og boliger tilknyttet kommunale funktioner. Kilder fra slutningen af 1400-tallet og 1500-tallet dokumenterer løbende forbedringer af pladsen, herunder brolægning og anlæg af

trapper foran bygningen. O. Nielsen henviser til et prospekt fra 1596, hvor rådhuset ses som en høj bygning med takkede gavle. I 1605 blev rådhuset gennemgribende ombygget med kobbertækte tårne, spir, nye stenvinduer og en altan mod Nytorv. Teksten slutter midt i omtalen af et ældre levn over indgangen, som fortsætter på næste side.

Side 97

Stadens Avlsgaard og Hestemølle.

Tekst

tændtes Ild om Natten for Raadstuevagten, ligesom at Byens Alenmaal hang over Døren.

I Kældren var Stadens Vinkælder og Fængsel.

En Del af Nytorv optoges af „Raadhusgaarden", der var Stadens Avlsgaard. Denne Avlsgaard vedblev at være i Brug, indtil den nedreves til Anlægget af Nytorv 1608 og en ny indrettedes imod Kattesund, foruden at Byen da havde en Avlsgaard i Springgade, af hvilken en stor Del senere overdroges til Trinitatis Kirke til Kirkegaard. Stadens Avlsgaard var dels Materialgaard, dels Staldgaard baade for Stadens Arbejdsheste og Bytyrene, der ikke kunde savnes i en By, hvor Agerbrug længe vedblev at være en betydelig Erhvervskilde. Det var i senere Tider og vistnok ogsaa i ældre en af de „borgerlige Tynger" at indkræve „Springpenge" eller „Tyrepenge"[1]). Derfor fik ogsaa Springgade sit Navn af den nyere der værende Avlsgaard.

Omtrent hvor nu Arresthuset er stod fordum Stadens Hestemølle. Dette ses af et Skøde af 1576, hvorved Skarpretteren Anders Frimut kjøber en Gaard og Grund 31 Alen fra øst til vest og 16 Alen fra nord til syd paa Hjørnet af Raadhusstræde og den søndre Side af Strædet bag Raadhusgaarden, sønden for de Boliger, som Stadstjenerne udi bor, og østen op til Kjøbenhavn Stads Boder, som fordum Stadens Hestemølle stod. Anders Frimuts Grund nævnes i Jordebogen 1581, men den maa være forsvunden ved Nytorvs Anlæg[2]). Aar 1523 optegnedes i en gammel Raadstuebog[3]): „fornøjede Henning Skriver den Hollænder, som gjorde den Hestemølle paa Raadhusgaarden, 24 Mark paa Regnskab". Længe har denne Mølle ikke været dreven for Stadens Regning, og naar der oftere siden nævnes Hestemøllere, f. E. 1581 Kristoffer

---

[1]) K. D. I. 502. II. 552, 630.
[2]) K. D. I. 492.
[3]) K. D. I. 336.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen beskriver her de kommunale anlæg, som var knyttet til rådhusområdet. Avlsgaarden viser, at København endnu i senmiddelalderen og langt ind i den nyere tid havde et betydeligt landbrugspræg. Samtidig giver omtalen af Hestemøllen et sjældent indblik i byens tekniske og økonomiske infrastruktur, hvor arbejdsdyr, materialer og forsyninger spillede en central rolle i den kommunale drift.

Resumé

Siden handler om de anlæg, der lå ved rådhuset og Nytorv. Under rådhuset fandtes både byens vinkælder og fængsel. En del af området blev optaget af Stadens Avlsgaard, som fungerede både som materialgård og stald for byens arbejdsheste og avlstyre. Avlsgaarden blev senere flyttet, da Nytorv blev anlagt i 1608, og forbindelsen til Springgade forklares ved de tyre og avlsdyr, som blev holdt der. Nielsen omtaler desuden Stadens Hestemølle, der lå i

nærheden af det senere arresthus, og dokumenterer dens eksistens gennem skøder, jordebøger og rådstuebøger fra 1500-tallet. Siden slutter midt i omtalen af møllens senere historie.

Side 98

Teglgaarden.

Hestemøller, der ejede en Grund nær ved S. Klemens Kirke, da har disse foretaaet private Foretagender. Om Stadens Hestemølle har Hestemøllestræde bevaret Minde den Dag i Dag.

IX. Teglgaarden.

Til de mange offentlige Bygningsforetagender var det nødvendigt et have en Teglgaard, hvilken selvfølgelig ogsaa har bidraget til at de gamle Træ- og Lerhuse har kunnet ombyttes med Grundmur, ligesom den har fremmet Magistratens Bestræbelser forat indføre Tegltage. Den nævnes første Gang 1505, da Raadmand Mathias Busk gjorde Regnskab for Byens Tegllade, hvorved Byen blev ham skyldig 150 Mark „for den Tagstenslade, som han lod bygge af ny". 1518 gjorde Raadmand Mogens Lavridsen Regnskab for Aarene 1515-18; „da løb hans Landgilde af Brændingerne 105 Mark, hans Bygning paa Teglladen og paa Ovnen og paa Kalkhuset 102½ Mark 4 Skilling 2 Hvid, som hans Regnskab udviser, da er han Byen skyldig 2 Mark 4 Skilling 1 Hvid"[1]). Om Teglladen da er flyttet fra sit gamle Sted og om der ved 1505 allerede er Tale om en Flytning, idet den ny Tagstenslade da omtales, vides ikke, men nogle Aar efter sælges den gamle Teglgaards Grund. Omtrent 1530 købte Per Olsen for 40 Mark en Jord, „liggende ved Jermers Taarn paa den gamle Teglgaard", og 1532 købte Kjeld Badstuemand „en af Stads Jorder liggende paa den gamle Teglgaard sønden næst op til Byens Volde og østen ud med Strædet for 70 Mark"[2]). Den har altsaa ligget østen for Teglgaardstræde op imod Volden.

Derfra flyttedes den udenfor Byen henimod nuværende Nyboder, hvor den idetmindste var 1606; de 41 Haver, som

---

[1]) K. D. I. 256-57, 270.

[2]) K. D. I. 344, 345.

Kort historisk kommentar

Teglgaarden var en kommunal produktionsplads, hvor København fremstillede eller organiserede fremstillingen af mursten, tagsten og kalk til offentlige byggerier. Nielsens gennemgang viser, hvordan byen i begyndelsen af 1500-tallet arbejdede målbevidst på at erstatte ældre træ- og lerbygninger med mere brandsikre grundmurede huse med tegltage. Oplysningerne giver samtidig et sjældent indblik i Københavns tekniske og økonomiske administration.

Resumé

Nielsen forklarer, at Teglgaarden var nødvendig for byens mange byggerier og spillede en vigtig rolle i overgangen fra træ- og lerhuse til grundmurede bygninger med tegltage. Den omtales første gang i 1505, hvor rådmand Mathias Busk aflægger regnskab for en ny tagstenslade. Senere omtales anlæggets ovne, kalkhus og indtægter i regnskaber fra 1515-18. Forfatteren undersøger dernæst Teglgaardens beliggenhed ved hjælp af jordsalg fra 1530'erne og konkluderer, at den gamle Teglgaard lå øst for Teglgaardstræde op mod byens volde. Mod slutningen af siden nævnes, at anlægget senere blev flyttet uden for byen i retning af det område, hvor Nyboder senere kom til at ligge.

Side 99

Bymarken.

Kristian IV da kjøbte, siges nemlig at ligge udenfor Nørre- og Østerport „imellem Byens Nørregrav og Teglgaarden“[1]), og vi véd at disse Haver ikke alene indbefattede den nuværende Rosenborg Have men de fleste Jorder i „Ny Kjøbenhavn“. Det maa dog herved tages i Betragtning, at der 1580 tales om 2 Teglgaarde[2]), en gammel og en ny, af hvilke denne maaske kan være den ny. I det Prospekt af Kjøbenhavn fra 1596, der er meddelt i Pontoppidans Origines Hafn. S. 230, ses Staden fra Østsiden; norden for den Landevej, der har ført til Strandvejen, ses en indhegnet Plads, der ikke af Pontoppidan men af Resen betegnes som Teglgaarden. Den kunde nok tænkes at skulle ligge ud ad Nyboder til, men Afstandsforholdene er saa lidt iagttagne at man ikke kan slutte noget sikkert heraf.

I Aarene 1616-17 flyttedes „Teglgaardens indhegnede Jord“ udenfor Peblingebroen, „hvor Teglovnen med Huse og Lader paa Byens Bekostning af ny igen er opbygget“. Den kom da til at ligge i den Del af Blaagaardskvarteret, der omtrent begrænses af Korsgade, Parcelvej, Ladegaardsaaen og Peblingesøen; det omkringliggende Vænge hed derfor Teglgaardsvænget og solgtes noget efter 1660 til Statholder Kristoffer Gabel, der vistnok er den der først grundlagde det senere Blaagaard[3]).

X. Bymarken.

Det er ikke let at komme til Klarhed om, hvorledes en Landsbys Fæstebønder er blevne behandlede, naar de forvandledes til Kjøbstadborgere, navnlig i Forholdet til deres Marker. Landsbyen udgjorde en særegen Kommune og der var tildelt hver Gaard en vis Del i Byens Mark, til hvis

---

[1]) K. D. I. 567.
[2]) K. D. II. 394, 398.
[3]) K. D. I. 597, 776.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afslutter her afsnittet om Teglgaarden og dens flytninger uden for byen. Samtidig indleder han et nyt hovedafsnit om Københavns bymark, hvor fokus flyttes fra bygninger og institutioner til jordejendomsforhold. Han peger på et centralt historisk problem: hvordan den oprindelige landsby Havns jord og marksystem blev tilpasset udviklingen til købstad.

Resumé

Siden behandler først Teglgaardens beliggenhed. Nielsen diskuterer ældre kilder og prospekter, der viser, at der i slutningen af 1500-tallet muligvis fandtes både en gammel og en ny teglgård. I 1616-17 blev anlægget flyttet uden for Peblingebroen, hvor nye teglovne og bygninger blev opført. Området kom senere til at hedde Teglgaardsvænget og blev en del af det senere Blaagaardsområde. Derefter indledes afsnittet om bymarken, hvor Nielsen rejser spørgsmålet om, hvordan de tidligere fæstebønders rettigheder til jord og marker blev behandlet, da Havn udviklede sig fra landsby til købstad.

Side 100

Bymarken.

Dyrkning der dog udkrævedes en Samstemning mellem alle Bymændene. Dyrkningen gik skiftevis for sig i de forskjellige Vange, saa der altid var Marker der brugtes til den fælles Græsgang. Marken kunde dog ikke siges at tilhøre Kommunen, der ikke havde Magt til at nedlægge enkelte Gaarde til Fordel for de andre, idet tvært imod hver var vurderet efter hele Bol eller Dele af Bol og saaledes havde Ret til visse Procent af Marken. Men naar Landsbyens Herre kunde opsige sine Bønder og lægge en Landsbys Jorder sammen til en Hovedgaard, kunde han altsaa ogsaa paa samme Maade lægge dem sammen til en Kjøbstad, naar saadant iøvrigt kunde tilstedes af Kongen, og det maa være saaledes det er gaaet til, at i Kjøbstæderne altid Markjorderne tilhører Kommunen og at ingen Borgere havde Brugsret over nogen Del af disse, uden de ydede Jordskyld til Kommunen eller dennes Ejer af den dyrkede Jord og Græspenge for Græsning paa Fælleden.

Derimod var Toftejorderne ikke Bymændenes fælles Ejendom, og at det er dem der i Kjøbenhavn dannede den oprindelige Kjøbstadgrund, ses af at Brugerne af denne ingen Jordskyld ydede til Kommunen eller Bispestolen. Bønderne er sandsynligvis vedblevne at bo i deres Gaarde, hvis Toftejorder efterhaanden udlagdes til Gader og mindre Parceller. Derimod var Stranden ikke Toftejord og var fra gammel Tid Kronens, der havde Eneret til alle aabne Havne, der kunde besøges af fremmede[1]). Ved Kjøbenhavns Overgang til Bispestolen blev Stranden ogsaa dennes Ejendom; derfor nød Biskoppen Jordskyld af Grundene ved Stranden men ikke af den øvrige Bygrund.

Om den dyrkede Bymark haves aldeles ingen Efterretninger, men det er rimeligt at den Byen nærmeste Del indenfor Søerne har været Pløjemark. Til Haver ydede de store Pladser indenfor Voldene Rum nok; disse kaldes ogsaa Byens Jorder. Det var vistnok Tilfældet med de dyrkede

---

[1]) Se Steenstrups Studier S. 118—19.

Kort historisk kommentar

På denne side forsøger O. Nielsen at forklare overgangen fra landsbyfællesskab til købstad. Han argumenterer for, at Københavns markjorder gradvist blev kommunal ejendom, mens de gamle toftejorder bevarede en anden retlig karakter. Siden er vigtig, fordi den forklarer de ejendomsforhold, der lå til grund for byens senere udvikling.

Resumé

O. Nielsen beskriver, hvordan landsbyens fælles marksystem fungerede med skiftebrug og fælles græsning. Han mener, at markjorderne ved Københavns udvikling til købstad blev samlet under kommunen, mens toftejorderne fortsatte som privat brugt jord omkring de oprindelige gårde. Stranden havde en særstilling, fordi den fra gammel tid tilhørte Kronen og senere overgik til Roskildebispen, som derfor kunne opkræve jordskyld af grundene langs havnen. Om den konkrete dyrkning af Københavns bymark findes der næsten ingen kilder, men Nielsen antager, at området nærmest byen inden for Søerne har været anvendt som pløjemark, mens arealer inden for voldene har været brugt til haver.

Side 101

Rosbæk Mølle.

Markjorder som med Havejorder, at de bortfæstedes mod en vis Jordskyld, og der er aldeles ingen Spor af at nogen Mark kunde være Privatejendom eller at der kunde tilkomme nogen

Ejendom i Byen som saadan nogen Del i Marken paa samme Maade som Tilfælde var med Landsbyerne.

Om den udyrkede Bymark, Fælleden[1]) eller Oredriften, haves derimod flere Oplysninger. Da Kjøbstaden var bleven oprettet, befandtes Græsmarken for lille og derfor bevilgede Biskoppen Indbyggerne Græsningen til „Ræsbec“, hvilket 1254 stadfæstedes for Fremtiden, ligesom Borgerne da fritoges for den tidligere ydede Afgift deraf, kaldet Græspenge[2]). Denne Græsgang har formodentlig været en Del af Serridslev Mark, som Biskoppen ogsaa ejede, og der har saaledes vistnok paa denne været Fællesdrift af begge Byers Kvæg. Efter Belejringen 1523 faar Staden Stadfæstelse herpaa med de Ord:

„Item skulle og Kjøbenhavns Borgere og Indbyggere nyde og beholde deres Oredrift trindt om Kjøbenhavns Stad saa langt og vidt, som de haft have af Arilds Tid“.

Rasbæk eller Rosbæk, som den ogsaa hed, var Udløbet af Rørsøen i Stranden. Da her i det 16de Aarhundrede laa en Mølle, der tilhørte Kongen, ledes man let til den Tanke at det er den Mølle, der 1350 omtales i Forbindelse med Serridslev. Til Hjælp til Befæstningen overdrog Fredrik I 1524 til Staden uden Afgift paa 10 Aar „Vor og Kronens Mølle Rosbæks Mølle“ med den „Have“ der laa dertil „og al anden Oredrift, som de nu have og hertil (hidtil) af Arilds Tid brugt have“, hvorved menes den ovenfor omtalte gamle Græsningsret. Med Hensyn til at Staden begærede at gjøre „en Dam over Rosbæk til at befæste Kjøbenhavn med“

---

[1]) Fælled, af Fæ og Lad, Mark, altsaa Græsmark, har intet med fælles at gjøre.
[2]) K. D. I. 21. At det ikke var Græspenge overhovedet, de fritoges for, ses af at saadanne ydedes til Biskoppen ved 1370.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen fortsætter sin undersøgelse af Københavns bymark og retter nu opmærksomheden mod den udyrkede fælles græsning, kaldet Oredriften. Han forbinder de ældste privilegier om græsningsret med området ved Rosbæk og viser, hvordan disse rettigheder blev opretholdt gennem århundreder. Samtidig knyttes Rosbæk til både byens forsyning og dens forsvarsanlæg.

Resumé

Siden beskriver forskellen mellem dyrkede markjorder og den udyrkede bymark, som blev anvendt til græsning. Borgerne fik ifølge et privilegium fra 1254 ret til græsning ved Ræsbec eller Rosbæk og blev samtidig fritaget for en tidligere afgift knyttet til denne ret. O. Nielsen mener, at området sandsynligvis var en del af Serridslev Mark og blev brugt til fælles græsning. Efter belejringen i 1523 fik byen på ny bekræftet denne gamle oredrift. Rosbæk identificeres som udløbet fra Rørsøen til stranden, og den kongelige Rosbæk Mølle blev i 1524 overdraget til byen for en periode som støtte til befæstningsarbejdet. Siden slutter midt i omtalen af planerne om at anlægge en dam ved Rosbæk som led i Københavns forsvar.

Ud fra de sider, du tidligere har vist fra O. Nielsen, havde **Rosbæk Mølle** (også omtalt som Gammel Vartov eller Rosbæk Mølle Mark) ikke først og fremmest betydning som en fæstning, men som et vigtigt punkt i Københavns forsvarssystem omkring søerne og de vestlige indfaldsveje.

Nielsen omtaler flere steder, at kongen i 1524 lod udføre befæstningsarbejder ved søerne. Her nævnes blandt andet en **"Dam over Rosbæk"**. Ordet *dam* betyder her ikke en sø, men en **dæmning eller spærring**. Formålet var at kontrollere vandstanden og samtidig skabe en forsvarslinje.

Rosbæk lå i området vest for den middelalderlige by, hvor de senere københavnske søer og voldanlæg udviklede sig. Ved at opdæmme vandet kunne man:

- udvide de vandfyldte hindringer foran byen,
- vanskeliggøre fjendtlig fremrykning,
- kontrollere overgangene mellem søerne,
- beskytte indfaldsvejene mod Nørre- og Vesterport.

Rosbæk Mølle fik dermed en indirekte militær betydning, fordi mølleanlægget og dæmningen indgik i det system af vandløb, dæmninger og grave, som beskyttede København mod angreb fra landsiden.

Hos Nielsen bliver Rosbæk derfor et vigtigt topografisk holdepunkt. Når han forsøger at rekonstruere middelalderens terræn, bruger han Rosbæk Mølle som et pejlemærke for:

- byens ældre grænser,
- Serridslev Mark,
- fælledernes udstrækning,
- og de tidligste befæstningsarbejder omkring søerne.

Kort sagt var Rosbæk Mølles vigtigste rolle ikke at være et forsvarsværk i sig selv, men at være knyttet til den dæmning og vandkontrol, som gjorde søerne til en del af Københavns forsvar.

Side 102

Rosbæk Mølle.

(en Dæmning til at opstæmme Vandet), da overdrog Kongen til Kanniken Jep Heye, Adelsmanden Erik Madsen (Bølle), en Borgmester, 3 Raadmænd og 4 agtede Bønder i Utterslev „at ride derpaa, granske og forfare Belejligheden derpaa, om det kan være Os, Kronen og den hellige Kirke taaleligt at saadan Dæmning gøres“[1]).

1526 fik Borgmester Jens Brolægger Brev paa Møllen med dens Mark (Fang) i 12 Aar fra Datum, hvis han kunde faa Staden til at afstaa dens Ret. At Møllen paa den Tid har været øde, vistnok siden Belejringen 1523, kan sluttes af, at Dekanus ved Kjøbenhavns Kapitel Mag. Kristiern Hvid 1532 paa Livstid fik Brev paa Rosbæks Møllegaard med alt dens Tilliggende, „undtagen alene Møllestedet der sammesteds, som Møllen skal staa, hvilket Hans Naade (Kongen) vil lade bese og selv opbygge“. Ved et andet Brev af samme Aar fik han Livsbrev paa Rosbæk Mølle og Møllefang imod at han saa snart som muligt skulde opbygge den; dette er altsaa 2 Bevillinger, den ene paa Møllegaarden og den anden paa den øde Mølle[2]).

Efter Kristiern Hvids Død fik Borgmester Povl Hansen 1536 Brev paa Møllen for Livstid „med alle de Enge og Ejendom som der tilligger“, dog skulde han igen opbygge den. Efter ham overdroges til Borgmester Mikkel Skriver „en Vor og Kronens Gaard kaldet Rosbæks Mølle“ 1558; den var da sat til Afgift af 1 Tønde Smør, dog skulde han have den frit indtil videre. Møllen er aldrig opbygget paa ny, men et Par Aar efter omtales her 2 Gaarde, idet der 1561 overdroges til Borgmester Anders Godske „tvende Vor og Kronens Gaarde, kaldes Rosbæks Mølle“. 1565 var der dog kun 1 Gaard, der overdroges Adelsmanden Kristoffer Mogensen[3]).

Senere er Gaarden omdannet til en kongelig Lystgaard med anselige Bygninger og Stalde, men 1585 indrettedes den

---

[1]) K. D. I. 333-34.

[2]) K. D. II. 223-24, 239.

[3]) K. D. I. 393. II. 312, 315-16, 328.

Kort historisk kommentar

Denne side viser, at Rosbæk Mølle havde betydning både som mølleanlæg, jordegods og led i byens vandregulering. Den omtalte dæmning skulle opstemme vandet og var af så stor betydning, at kongen lod sagen undersøge af både gejstlige, adelige, bystyret og bønderne i området. Efter ødelæggelserne omkring belejringen af København i 1523 blev møllen aldrig genopført som egentlig mølle, og stedet udviklede sig gradvis til en gård og senere en kongelig lystgård.

Resumé

Nielsen beskriver, hvordan der blev taget stilling til anlæggelsen af en dæmning ved Rosbæk for at regulere vandet. I 1520'erne og 1530'erne var Rosbæk Mølle ødelagt eller forladt, sandsynligvis som følge af begivenhederne omkring belejringen af København i 1523. Flere fremtrædende personer fik livsbreve på møllen, møllefanget eller møllegården mod at genopføre anlægget, men møllen blev tilsyneladende aldrig genopbygget. I stedet udviklede stedet sig fra mølleanlæg til en eller flere gårde under kronen, og senere blev området omdannet til en kongelig lystgård. Teksten fortsætter på næste side.

Side 103

Gamle Vartov.

til et Gæstgiveri, hvorpaa Peder Kiøn fik Privilegium. Der var særegne Værelser indrettede til Kongen og Dronningen, ligesom Stalde til deres Brug, men dem maatte han ikke bruge til Gæster, og de skulde staa rede og ordentlige i Tilfælde af at de kongelige Personer vilde gæste Stedet. Naar de derimod ikke var tilstede, var det ham ikke forment at herberge godt Folk af Adelen og andre, og dem maatte han huse i det norske (nordiske) Hus paa Gaarden og i sine egne Værelser. Under højeste Straf var det ham derimod forbudt at fiske i Kongens Fiskedamme ved Gaarden, og han skulde have Tilsyn med at ingen andre end de der havde Kongens Ordre gjorde dette. Paa samme Betingelser overdroges Gaarden 1590 til Hans Fisker, der vel er den samme Mand som ogsaa kaldes Hans Damme[1]), men der er det mærkelige ved hans Forleningsbrev, at Gaarden her første Gang fremtræder med et nyt Navn, det Navn som Ejendommen har den Dag i Dag og som desuden er overført til den Stiftelse der en Tid havde Bopæl her, nemlig Vartov.

Navnet skrives her Vaartho, 1606 Wartho, 1619 Wartou. Med Hensyn til Oprindelsen til dette Navn kunde man gætte paa Vard, Bavn, og Taa, Vej, eller Vart, Vagt (samme Ord som Vard) og Høj, der i Stednavnes Endelser antager mange forskjellige Endelser, men der er ingen Sandsynlighed for at Gaarden skulde have ændret sit Navn efter nogen Lokalitet i sin Nærhed, der ellers aldrig nævnes og altsaa ikke har haft fremtrædende Betydning. Der er ogsaa det betænkelige herved, at Navnet ændres saasnart Gaarden bliver Kro[2]), og derfor er vi nærmest henviste til at søge hen til de mange ofte kuriøse Kronavne, hvoraf baade Fortiden og Nutiden har

[1]) K. D. II. 425, 448.

[2]) Dr. J. H. Larsen har givet et afskrækkende Exempel med Hensyn til Forklaringen af Kronavne. Kroen Tappenje udleder han af Thorbjørns Høje, imod hvilket Sproghistorien intet kan have at indvende, og dog er det ikke andet end Tap nøje, hvis tilsvarende Navn en nærliggende Kro bærer som Tap lidt i Glas.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen beskriver her overgangen fra en kongelig gård og gæstgiverfunktion til det sted, som senere blev kendt som Vartov. Særligt interessant er hans undersøgelse af navnets

oprindelse. Han afviser forsigtigt flere sproglige forklaringer og søger i stedet forklaringen i kro- og værtshustraditionen, hvor farverige og særprægede navne var almindelige.

Resumé

Gaarden fungerede som privilegeret gæstgiveri med særlige værelser og stalde reserveret til kongen og dronningen. Når de kongelige ikke benyttede stedet, kunne værten indlogere adelige og andre rejsende. Samtidig var fiskeriet i de kongelige damme strengt reguleret. Ved forleningen til Hans Fisker i 1590 optræder navnet Vartov for første gang. O. Nielsen gennemgår forskellige mulige forklaringer på navnet, men finder ingen af dem overbevisende. Han hælder derfor til, at navnet snarere skal forstås i sammenhæng med de ofte særprægede kro- og værtshusnavne, som fandtes i både ældre og nyere tid.

Ud fra de sider, du tidligere har vist fra O. Nielsen, spiller **Vartov** flere forskellige roller i Københavns middelalderhistorie.

1. Vartov som geografisk holdepunkt

Nielsen bruger ofte **Gammel Vartov**, som han identificerer med **Rosbæk Mølle**, når han skal fastlægge gamle markskel og ejendomsgrænser omkring København.

På side 10 omtales eksempelvis:

„Gammel Vartov (Rosbæk Mølle) Mark"

Her fungerer Vartov som et vigtigt pejlemærke ved rekonstruktionen af Serridslev Mark og byens ældste jordtilliggender.

2. Vartov som led i vand- og forsvarssystemet

Rosbæk Mølle og Vartov lå ved det vandsystem, som senere blev en del af Københavns forsvar.

Nielsen omtaler kongens anlæg af en dæmning ved Rosbæk for at opstemme vandet. Dermed blev området en del af det system af søer, dæmninger og vandløb, som beskyttede byen mod angreb fra landsiden.

Vartovs betydning var derfor ikke først og fremmest militær i sig selv, men knyttet til:

- vandregulering,
- dæmningsbyggeri,
- beskyttelse af indfaldsvejene til byen.

3. Vartov som økonomisk anlæg

På side 102 fremgår det, at Rosbæk Mølle var et betydeligt anlæg med:

- mølle,
- møllegård,
- enge,
- jordtilliggender.

Flere borgmestre og andre fremtrædende personer fik livsbreve på stedet. Dette viser, at anlægget havde økonomisk værdi og indgik i kronens og byens godsforvaltning.

4. Vartov som kongeligt anlæg

Efter at møllen gik til grunde, sandsynligvis efter belejringen 1523, blev den aldrig genopført som mølle.

Nielsen skriver:

„Senere er Gaarden omdannet til en kongelig Lystgaard med anselige Bygninger og Stalde"

Dermed skiftede Vartov karakter:

- først mølle og landbrugsejendom,
- siden kongelig lystgård,
- senere kendt som en vigtig institution i Københavns historie.

Samlet vurdering

Hos O. Nielsen er Vartov først og fremmest vigtig som **et centralt sted vest for middelalderbyen**, hvor flere historiske funktioner mødes. Den er:

- et topografisk pejlemærke,
- en del af byens vand- og forsvarssystem,
- et økonomisk anlæg med mølle og jord,
- og senere en kongelig lystgård.

Derfor optræder Vartov flere gange i Nielsens forsøg på at rekonstruere det middelalderlige Københavns omgivelser og udvikling.

Side 104

Søerne. Serridslev Mark.

Overflod, som Holdbi, Holdan, Tænd Pibe, Slukefter o. desl. Varto er vistnok et plattydsk Ord, der betyder giv Agt eller deslige. Det er endnu et bekendt Jagtudtryk.

De kongelige Fiskedamme, 3 i Tal, overdrog Kristian IV 1619 til Magistraten og de omtales oftere paa saadan Maade, at man maa slutte at de egentlig er de gamle Mølledamme[1]), medens han 1607 flyttede Helligaands Hospital hertil, hvorefter denne Stiftelse siden har taget Navn.

Efter denne noget lange Udflugt vil vi atter vende tilbage til Kjøbenhavns Bymark. Efter Belejringen 1523 arbejdedes der, som ovenfor omtalt (S. 50) med Kraft paa Byens Befæstning, og Søerne opdæmmedes. Af disse var Peblingesøen vistnok i Middelalderen ikke skilt fra Sortedamssøen; endnu længe efter at der var lagt en Dæmning tværs igennem, brugtes Navnet ogsaa om denne sidste Sø; sandsynligvis har Vejen ud af Nørreport gaaet ud imellem Peblingesøen og S. Jørgenssø (Peblingedammen), hvorpaa den lidt nord for nuværende Ladegaard er gaaet imod nordost. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede gik endnu en Landevej fra Vibenshus tværs over Fælleden om ad Møllegade og derfra til Ladegaardsaaen paa Grænsen af Blaagaards og Solitudes Jorder; dette er vistnok Middelalderens „Nørrebrogade“. Derimod var S. Jørgens Sø kun et lille Vandstade med et Vandløb igjennem, og med side Enge paa sine Bredder, der endog gik temlig nær imod Byen; indtil i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var den ny Banegaards Grund endnu Eng. Denne Eng har man sat under Vand 1524, og derfor kunde Borgerskabet 1525 udsige, at „vor Oredrift, som vi havde her til Kjøbenhavn, have vi opdæmmet med Damme og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsgang os dermed betages.“

En betydelig Tilvækst fik Bymarken 1525 i Serridslev Mark. Serridslev By var til ind i det 16de Aarh., og under Kjøbenhavns Belejring 1523 findes flere kgl. Breve daterede

---

[1]) K. D. I. 595, 614, 633, 659.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afslutter her sin drøftelse af Vartov og vender tilbage til udviklingen af Københavns bymark. Siden er vigtig, fordi den forbinder byens forsvarsarbejder med ændringer i landskabet omkring søerne. Han forsøger samtidig at rekonstruere middelalderens vejforløb og forklare, hvordan opdæmningen af søerne påvirkede borgernes gamle græsningsrettigheder.

Resumé

Kristian IV overdrog i 1619 de kongelige fiskedamme til magistraten, og Nielsen mener, at disse sandsynligvis svarer til de gamle mølledamme. Herefter beskrives søernes udvikling

omkring København. Peblingesøen og Sortedamssøen synes oprindeligt at have hængt sammen, mens Sankt Jørgens Sø havde karakter af et mindre vandløbsområde omgivet af enge. Som led i befæstningen efter belejringen 1523 blev søerne opdæmmet, hvilket reducerede den gamle græsgang og oreddrift, som borgerne havde benyttet. Afslutningsvis indleder Nielsen en omtale af Serridslev Mark, som blev en vigtig udvidelse af Københavns bymark i 1525.

Side 105

Serridslev Mark.

derfra (se foran S. 10). Under denne Belejring blev Omegnen frygtelig hærjet, hvorfor det hedder i Klavs Gjordsens Optegnelser om Lenene fra Tiden kort efter[1]), at Kjøbenhavns Birk og Amager var afbrændt, fordærvet og øde, saa man ingen Indtægt kunde faa deraf, førend Gaardene igen kunde blive opbyggede. Da maa Serridslev By, der laa i Birket nærmest ved den belejrede Stad, ogsaa være ødelagt, og der er senere kun Tale om Serridslev Mark. Da Kjøbenhavn blev overgivet, fik den ret gode Betingelser, og da det var Kongen magtpaaliggende at gjøre sig gode Venner med Indbyggerne, der i Almindelighed var den fordrevne Konge hengivne, gjorde han ikke stor Vanskelighed med at overlade den Serridslev Mark. 17de Febr. 1525 begærede paa Raadstuen Oldermændene i Lavene af Magistraten, at den vilde henvende sig til Kongen og Biskoppen i Roskilde, „at de ville værdiges og unde os samme Serridslev og Serridslev Faang til evindelig Eje til vor Oredrift og Græsgang, paa det at vi des ydermere og bedre kunne befæste og fastgøre denne By“. 17de Marts skriver saa Biskoppen til Kongen, at han er kommen overens med Byen, at dersom Kongen vilde unde Staden sin Del i Serridslev, vilde Biskoppen ogsaa unde den sin (o: Kapitelts) Del til Køb, „at Kjøbenhavns By kan dermed des ydermere bygges og befæstes“. 6 Rigsraader gik desuden i Forbøn for det samme.

Under 9de Maj indgaves derpaa følgende Ansøgning til Kongen: „Vor ydmyge pligtige underdanige tro Tjeneste Eders Naades Højmægtighed nu og altid forskrevet med Gud. Stormægtigste højbaarne Fyrste, allerkæreste naadigste Herre, takke vi Eders Naade ganske ydmygeligen for Eders Naades kærlige Skrivelse og Advarsel, som Eders Naade os tilskrevet har, at vi skulle befæste denne Eders Naades Stad og By og forvare os vel, at han (Staden) skulde ikke blive os forrasaket fra i Eders Naades Fraværelse, hvilket vi og troligen

---

[1]) Ny D. Mag. VI. 292. Jfr. D. Mag. 3 R. I. 139.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen knytter her Serridslev Marks historie til følgerne af belejringen i 1523 og de politiske forhold efter byens overgivelse. Siden dokumenterer, hvordan Københavns borgere aktivt søgte at erhverve Serridslev Mark som fælles græsnings- og bymark. Kilderne viser samtidig, at ønsket blev begrundet med behovet for at styrke byens økonomi og dens evne til at opretholde befæstningen.

Resumé

Serridslev og de omkringliggende områder synes at være blevet hårdt ødelagt under urolighederne omkring 1523, og Serridslev By forsvinder siden fra kilderne, mens der fortsat tales om Serridslev Mark. I 1525 anmodede oldermændene gennem magistraten kongen og Roskildebispen om at få Serridslev og det tilhørende græsningsområde som varig ejendom til byens oredrift og græsgang. Begrundelsen var, at disse ressourcer ville gøre det lettere at befæste og styrke København. Både biskoppen og flere rigsråder støttede ønsket. Siden

afsluttes med begyndelsen på den formelle ansøgning, som byen indsendte til kongen den 9. maj 1525.

Ifølge O. Nielsen havde **Serridslev Mark** stor betydning for Københavns udvikling, fordi den gav byen adgang til jord, græsning og ressourcer netop på et tidspunkt, hvor byen blev udbygget og befæstet.

1. Erstatning for tabte græsningsarealer

Efter belejringen i 1523-24 blev søerne opdæmmet som led i byens forsvar. Dette betød, at en del af den gamle oredrift og græsgang gik tabt.

Borgerne klagede derfor over, at:

„den bedste Part af vor Græsgang os dermed betages."

Serridslev Mark blev en løsning på dette problem og sikrede fortsatte græsningsmuligheder.

2. Styrkelse af byens økonomi

I ansøgningen fra 1525 bad Københavns borgere om at få:

„Serridslev og Serridslev Faang til evindelig Eje til vor Oredrift og Græsgang".

Marken skulle bruges til:

- græsning af kvæg,
- forbedring af byens ressourcer,
- støtte til borgernes erhverv.

Dermed blev den en vigtig del af byens økonomiske grundlag.

3. Hjælp til befæstningen

Borgerne begrundede deres ønske med, at marken ville gøre det muligt:

„des ydermere og bedre kunne befæste og fastgøre denne By".

Serridslev Mark blev altså ikke kun opfattet som landbrugsjord, men også som et middel til at finansiere og understøtte Københavns forsvar.

4. Udvidelse af bymarken

På side 104 skriver Nielsen direkte:

„En betydelig Tilvækst fik Bymarken 1525 i Serridslev Mark."

Erhvervelsen udvidede derfor Københavns jordbesiddelser væsentligt og gav byen større råderum uden for de tætbebyggede områder.

5. Serridslev Bys forsvinden

Nielsen mener, at Serridslev By sandsynligvis blev ødelagt under urolighederne omkring belejringen i 1523. Herefter omtales kun Serridslev Mark.

Det gjorde det lettere for København at overtage området og integrere det i byens egne besiddelser.

Konklusion

For O. Nielsen var Serridslev Mark vigtig, fordi den:

- erstattede tabte græsningsarealer,
- styrkede byens økonomi,
- understøttede befæstningen,
- udvidede Københavns bymark,
- og gav byen større kontrol over de omkringliggende landområder.

Erhvervelsen af Serridslev Mark i 1525 fremstår derfor som et vigtigt skridt i Københavns udvikling fra middelalderlig købstad til en stærkere og mere selvforsynende hovedstad.

Side 106

Serridslev Mark.

have gjort og her efter troligen gerne gjøre ville, som fattige, tro, hørsomme Undersaatter bør at gjøre i alle Maader. Som Eders Naade skriver os til, at Eders Naade vil styrke og bedre vor Bys Privilegier og Friheder, for hvilket vi takke Eders Naade ydmygeligen, hvilket vi ganske vel behøve, ti at vor Oredrift, som vi havde her til Kjøbenhavn, have vi bestemmet med Damme og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsgang er os dermed betaget, som værdige Fader med Gud Hr. Lave Urne, vor naadigste Herre Biskop, Hr. Mavrids Ipsen, Hr. Hans Bilde, Hr. Oluf Nielsen, som derpaa haver været efter Eders Naades Vilje og Befaling med flere af de gode Herrer Danmarks Riges Raad, haver og de gode Herrer Danmarks Riges Raad lovet og tilsagt os, at de ville være os behjælpelige til Eders Naades Højmægtighed, at vi maa faa Kronens Part i Serridslev for et muligt Kjøb, hvilket os haabes til Gud, at Eders Naade er os der gunstelig til og mildeligen anser vor store Brøst deri, saa at vi maa faa det til vor Græsgang. Have vi ogsaa forhandlet med vor naadigste Herre Biskop og Hans Naades Kapitel, at de have lovet og tilsagt os med Brev og Segl al Kirkens Part i forskrevne Serridslev for et muligt Kjøb, med saadant Forord at vi maa faa Eders Naades og Kronens Part. Ti er vor ydmyge Bøn til Eders Naades Højmægtighed, at Eders Naade vil værdiges for Guds Skyld og give os her et mildeligt Svar paa. Kære naadigste Herre, værdiges Eders Naade og at vide, at Hr. Søren Norby skrev os til fra Landskrone, af hvilken samme Skrivelse og Brev vi nu sende Eders Naade en Kopi af, og sende vi Eders Naade en Kopi af det Svar, som vi gave ham igen til Landskrone; vi andvordede Hr. Mavrids Ipsen det samme Brev, Hr. Søren skrev os til, at han skulde sende Eders Naade. Hermed Eders Naades Højmægtigheds Liv, Sjæl og Stad Gud almægtigste befalendes til evig Tid. Skrevet i Kjøbenhavn Tirsdagen efter S. Hans Dag ante portam Latinam Anno Domini 1525. Eders Naades ydmyge tro Tjenere og Undersaatter udi Kjøbenhavn.“

Kort historisk kommentar

Denne side gengiver hovedparten af Københavns borgerskabs ansøgning til kongen i 1525 om erhvervelse af Serridslev Mark. Dokumentet er vigtigt, fordi det viser, hvordan byen selv begrundede ønsket om at overtage området. Ansøgningen forbinder direkte tabet af gamle græsningsarealer ved opdæmningen af søerne med behovet for nye ressourcer til byens forsyning og befæstning.

Resumé

I ansøgningen understreger Københavns borgere deres loyalitet over for kongen og takker for hans støtte til byens privilegier. De forklarer, at en stor del af deres gamle græsningsområder er gået tabt som følge af de damme og vandanlæg, der er blevet etableret omkring byen. Derfor beder de om at få Kronens andel af Serridslev til et rimeligt køb, så området kan anvendes til græsgang. Samtidig oplyser de, at Roskildebispen og kapitlet allerede har lovet at sælge deres andel af Serridslev, hvis byen også får Kronens del. Ansøgningen afsluttes med en bøn om kongens velvillige svar og henvisninger til korrespondance med Søren Norby.

Side 107

Serridslev Mark.

Dette Brev, i hvilken Slutningen meget snildelig er lagt an paa at vise Stadens Loyalitet, fremkaldte det ønskede Udfald. 27de Avg. 1525 tillodes det at Indbyggerne i Kjøbenhavn „til evig Forbedring og Bestand maa og skulle have, nyde, bruge og beholde til deres Forte og

Fægang vor Ret og Rettighed, vi paa Kronens Vegne have i Serridslev By og Mark udenfor Kjøbenhavn og i Kjøbenhavns Birk liggende, udi Ager, Eng, Skov, Mark, Fiskevand, vaadt og tørt, intet undtaget, i hvad det helst være kan, indtil Rosbæk til alle 4 Markemode, dog dermed uforkrænket Rosbæks Mølle, Dam og Damsbund", dog paa den Betingelse, at de hvert Aar ved S. Mortens Dag skulde give 20 lydige Mark tilligemed deres Byskat. Denne Afgift paalagde Kongen, for at der ikke i hans Tid skulde afgaa Kronen nogen Indtægt, og den svarede formodenlig til den Landgilde som Bønderne tidligere ydede; der er iøvrigt her ingen Tale om, at Kongen for Øjeblikket havde nogen Fordel af denne Afhændelse, men af Rigsraadets Forhandlinger for dette Aar ses det, at dette opfordrede Kongen til at lade Overdragelsen komme istand, for at Kongen derved kunde tilkjøbe sig Retten til Stadens grove Skyts[1]), og derpaa er Indbyggerne formodenlig gaaede ind, skjønt det ikke omtales i Skjødebrevet. Et Bevis paa, at der da ingen Beboere var i Serridslev, har man ogsaa deri, at saadanne ikke her nævnes, hvilket ellers er Tilfældet naar Bøndergods bortskødes. I Kongens Overdragelsesbrev forbeholdt han sig fri Fægang til saa meget Kvæg „som Vi have Behov til Vort Slot Kjøbenhavn", og da Borgerne havde vedtaget ingen Svin at ville holde i Serridslev Mark „for Skade og Fordærv deraf komme kan paa Stadens Volde og Grave", forpligtede Kongen sig til ej heller at holde Svin der. Medens Kongens Del af Serridslev saaledes overdroges Byen som et Slags Arvefæste, fik den Ejendomsskjøde paa Kapitlets Del. 5te Feb. 1527 skjøddede Kapitlet i Roskilde sin Del af

---

[1]) Ny D. Mag. V. 97.

Kort historisk kommentar

Denne side beskriver den afgørende overdragelse af Serridslev Mark til Københavns borgere i 1525. Området var blevet affolket og fungerede ikke længere som landsby. Overdragelsen gav byen kontrol over store græsnings- og jordarealer uden for voldene, men Kronen sikrede sig fortsat visse rettigheder, blandt andet til Rosbæk Mølle. Teksten viser også, hvor tæt byens økonomi, forsvar og jordbesiddelse hang sammen i senmiddelalderen.

Resumé

Københavns borgere fik i 1525 ret til at bruge og beholde Kronens rettigheder i Serridslev By og Mark mod en årlig afgift. Området omfattede agerjord, enge, skov, fiskevand og andre ressourcer helt til Rosbæk, mens Rosbæk Mølle og tilhørende dæmninger blev undtaget. Nielsen fremhæver, at der sandsynligvis ikke længere boede folk i Serridslev, da ingen beboere nævnes i overdragelsesbrevet. Kongen bevarede ret til græsning for slottets kvæg, men hverken han eller borgerne måtte holde svin på marken af hensyn til byens volde og grave. I 1527 overdrog Roskilde Kapitel sin andel af Serridslev til byen, og processen med at samle ejerskabet fortsatte.

Side 108

Serridslev Mark.

Serridslev, efter hvilken et særligt Præbende havde Navn, til Kjøbenhavn for 1800 Mark danske Penge og kvitterede for Betalingen 16 Juli 1546; det var i det hele 6 Bol Jord, altsaa dobbelt saa meget som det ejede i Slutningen af det 14de Aarh., saa Biskoppen eller Kongen formodenlig engang har givet det de andre 3 Bol.

Saaledes fik Kjøbenhavn sin betydelige Bymark med fuldkommen Brugsret uden nogen Indskrænkning. Naar det i Privilegiet af 28 Juli 1536 hedder: „desligest ville vi efter deres (Borgernes) Begæring unde dem at maa beholde Serridslev Mark at bruge til menige

Kjøbenhavns Indbyggeres Oredrift og Græsgang og til intet andet", da kunde det maaske synes at her var nogen Indskrænkning, men Vægten maa lægges paa menige Indbyggere, og det skal tilkendegives at Marken ikke maa overlades til Brug og Gavn for andre end de menige Indbyggere; at Vægten ikke skal lægges paa at Marken kun maa bruges til Oredrift og Græsgang (altsaa ikke opdyrkes), ses af et kgl. Brev af 5 April 1581: „Hvis de 20 lødige Mark er anrørende af Serridslev Mark, som der udgives aarlig der af Byen til Landgilde og Græsbed til os og Kronen, de samme Penge skulle udgives af dem som have Fæ og Kvæg paa Marken, som er af et Fæs Hoved (undtagen Aars Kalve alene) 2 Skilling, beregnet 6 Faar eller Lam imod 1 Fæs Hoved, og af dem som bruge samme Jord til Ager og til Eng"[1]).

Det er ogsaa i Nutiden af Interesse at se hvorledes Staden erhvervede Serridslev Mark, idet der i nyere Tider fra Militæreetatens Side er gjort en Medejendomsret gældende, der ingen som helst anden Hjemmel har end at den flere Gange er godkendt af selve Magistraten. Kongens Ret til at have fri Græsning for Slottets Kvæg paa Fælleden er derimod ikke paakaldt i senere Tider, men den er maaske

---

[1]) Om Afstaaelsen af Serridslev se K. D. I. 357—62, 368. Jfr. I. 388, II. 403.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afslutter her sin redegørelse for Københavns erhvervelse af Serridslev Mark. Han understreger, at byen opnåede en stærk og varig ret til området, og han argumenterer imod senere fortolkninger, der ville begrænse denne ret. Samtidig bruger han de historiske dokumenter til at kommentere samtidige diskussioner om ejendomsretten til Fælleden og de tidligere bymarker.

Resumé

København erhvervede hele Serridslev Mark, i alt seks bol jord, og opnåede dermed en betydelig udvidelse af sin bymark. Nielsen fremhæver, at byens brugsret var fuldstændig og ikke væsentligt begrænset af privilegiet fra 1536. Formuleringen om, at marken skulle bruges til byens indbyggeres græsgang og oredrift, skal efter hans opfattelse forstås som en beskyttelse af borgernes rettigheder mod udenforstående, ikke som et forbud mod anden anvendelse. Dette understøttes af et kongeligt brev fra 1581, som viser, at dele af området blev brugt til både ager og eng. Afslutningsvis bemærker Nielsen, at spørgsmålet fortsat havde aktualitet i hans egen tid, fordi der blev gjort krav på medejerrettigheder til området fra militære myndigheders side.

Side 109

Degnens Have. Store Tuborg. Havnen.

bortfalden, da Slottet hørte op med at være en Avlsgaard, altsaa da Nyby Ladegaard (se S. 6) indrettedes.

Endnu kan omtales et Mageskifte, hvorved Staden fik „en Have som kaldes Degnens Have, som ligger midt udi deres Mark", hvilken tilhørte Dekanatet ved Kjøbenhavns Domkapitel. Der laa nok en Dekanatet tilhørende Have inde i Byen ved Skidenstræde, men det er vistnok ikke denne her menes, da den siges at ligge midt i Marken; det er snarere en Del af Serridslev Mark. Derfor udlagde Staden 18 Dec. 1530 en Jord „liggende endelangs ud med Stranden fra Rosbæk Mølles Fang, som nu indhegnet er til Møllen, og indtil Serridslev Dige og tvært over fra Strandbakken og indtil det gamle Dige, som og nu inddiget er, med hvis Jord, Torn og Krat der forinden er"[1]). Denne Jord har ligget norden for Gammel Vartov og er det nu

værende Store Tuborgs Jorder, der hører under Amtet; det har været den yderste Del af Serridslev Mark, som Byen her afhændede. Sønden for Gammel Vartov kan denne Grund ikke have været, da Byens Jord gik lige op dertil, hvilket ses af gamle Fæstebreve.

Om Kalvehaven og St. Jørgens Mark, hvilken sidste oprindelig er en Del af Bymarken, er allerede talt foran S. 6-9.

XI. Havnen.

Havnen, hvem Staden skylder baade Navn og Opkomst, er oftere omtalt foran. Fra først af var den af betydelig Størrelse, idet den dannedes af den Havbugt, der vesten for Nikolaj Kirke gik over nuværende Højbroplads og Amagertorv og derfra omtrent til Hjørnet af Farvergade og Raadhusstræde. Udenfor den laa Gammelholm, der i ældre Tid hed Bremer-

---

[1]) K. D. I. 378.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen afslutter her afsnittet om bymarken ved at behandle Degnens Have og et mageskifte, som knyttes til Serridslev Mark. Han identificerer området med den nordlige del af det senere Store Tuborg-terræn. Derefter indleder han et nyt hovedafsnit om havnen, som han anser for selve grundlaget for Københavns opståen og vækst.

Resumé

Siden omtaler erhvervelsen af Degnens Have fra Domkapitlet og argumenterer for, at den sandsynligvis lå i Serridslev Mark og ikke inde i selve byen. O. Nielsen lokaliserer den jord, som byen afhændede i 1530, til området nord for Gammel Vartov, svarende til det senere Store Tuborg. Herefter afsluttes afsnittet om bymarken. I begyndelsen af det nye afsnit om havnen beskriver Nielsen den oprindelige havbugt, som efter hans opfattelse strakte sig ind over områderne ved Højbroplads og Amagertorv. Havnen fremstilles som den naturlige forudsætning for både Københavns navn og byens tidlige udvikling.

Side 110

Toldbodbommen. Stadens Taarn.

holm og fra først af kun havde liden Udstrækning; imellem denne og Nikolaj Kirke var formodenlig ogsaa en Holm, dernæst Slotsholmen; omtrent hvor Slotskirken er laa Skarnholmen og længere vesten for denne, hvor Ridehuset er, laa endnu en Holm. Indenfor disse Holme var saaledes en sikker Ankerplads, der næppe var tilgængelig fra den vestlige Side, hvor Sandbanker formodenlig har tilstoppet Indløbet, medens der aldrig omtales anden Indsejling end fra Østsiden.

Ved Havnens Indløb stod et Taarn og ved dens Ende et Hus der hed Endebod[1]); ved disse Steder begrænsedes Havnen og dens fredlyste Distrikt, idet her betaltes tredobbelte Bøder, saaledes at den der her krænkede Freden skulde bøde den skadelidte, Biskoppen og Staden hver 40 Mark. Ved Taarnet var en Bom, der lukkedes om Aftenen, naar Vagtklokken ringede, og atter aabnedes ved dens Lyd om Morgenen; den, der brød igennem den, skulde bøde 40 Mark til Biskoppen og Staden[2]); det var halsløs Gerning at bryde Laasene fra Bommen. At Bommen laa ved Havnens østlige Side ses bestemt af Kristoffer af Bajerns Stadsret V § 42: „Hvo som kaster Barlast eller anden Urenselse udi Havnen inden Bommen og vester til Stenbroen eller der imellem, han bøde Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark“[3]).

Taarnet har enten ligget paa Byens Side, altsaa nær ved Nikolaj Kirke (se ovenfor S. 54) eller paa Slotspladsen. Pontoppidan beretter, at den gamle Kancellibygning paa Slotspladsen mellem Højbro og Holmens Bro lige overfor Boldhusgade fordum havde været Toldbod, og i saa Fald kunde denne Bygning godt have været det omtalte Taarn, der iøvrigt ikke var saa særdeles gammelt, da det først nævnes i Overskriften over et Kapitel til den yngre Redaktion af Stadsretten af 1294, der ikke behøver at være ældre end omtrent 1370; i Texten nævnes det ikke. For saa vidt som

---

[1]) K. D. I. 53.
[2]) K. D. I. 56.
[3]) K. D. I. 172—73.
[4]) Orig. Hafn. S. 34.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen rekonstruerer her den middelalderlige havns indløb og forsvarssystem. Havnen fremstår som et kontrolleret og beskyttet område med særlige fredsbestemmelser, en bom til regulering af sejladsen og et tårn, der markerede indløbet. Teksten viser samtidig, hvordan han kombinerer stadsretter, topografi og senere historiske beretninger for at lokalisere det såkaldte »Byens Taarn«.

Resumé

Ifølge Nielsen lå den tidlige havn beskyttet bag en række holme, som skabte en sikker ankerplads med adgang hovedsageligt fra østsiden. Ved havnens indløb stod et tårn, og ved dens modsatte ende lå Endebod. Området mellem disse punkter udgjorde et fredlyst distrikt, hvor særligt høje bøder gjaldt ved fredsbrud. Ved tårnet fandtes en bom, som blev lukket om aftenen og åbnet igen om morgenen, og det blev strengt straffet at forcere den. Nielsen diskuterer tårnets placering og mener, at det enten har ligget ved Nikolaj Kirke eller på Slotspladsen. Han bemærker samtidig, at tårnet først sikkert omtales i forbindelse med den yngre redaktion af stadsretten fra slutningen af 1300-tallet.

Toldbodbommen havde flere vigtige funktioner og var et centralt led i kontrollen af Københavns havn.

Adgangskontrol til havnen

Bommen lå ved havnens indløb ved det tårn, som Nielsen omtaler som **"Stadens Taarn"**. Om aftenen blev bommen lukket:

„naar Vagtklokken ringede“

og først åbnet igen næste morgen.

Den fungerede derfor som en fysisk spærring, der kontrollerede al sejlads til og fra havnen.

Beskyttelse af havnens fred

Området mellem tårnet ved indløbet og Endebod ved havnens anden ende var et særligt fredlyst distrikt.

Her gjaldt forhøjede straffe:

den der krænkede freden skulde bøde den skadelidte, Biskoppen og Staden hver 40 Mark.

Toldbodbommen markerede således grænsen til et område under særlig beskyttelse.

Håndhævelse af lov og orden

At forcere bommen var en alvorlig forbrydelse.

Nielsen citerer bestemmelser om, at:

- den der brød igennem bommen skulle bøde 40 mark til biskoppen og staden,
- det var en „halsløs Gerning" at bryde låsene på bommen.

Straffene viser, hvor vigtig denne installation blev anset for at være.

Overvågning af havnetrafikken

Nielsen bruger Kristoffer af Bayerns stadsret til at fastslå, at bommen lå ved havnens østlige side.

Bestemmelsen om forbud mod at kaste ballast og affald:

„udi Havnen inden Bommen“

viser, at bommen fungerede som et fast pejlemærke i havnens administration og regulering.

Samlet betydning

Toldbodbommen var ikke blot en kæde eller spærring over havneløbet. Den var:

- havnens port,
- et redskab til kontrol med skibsfarten,
- en del af byens forsvar,
- grænsemærke for det fredlyste havneområde,
- og et symbol på biskoppens og byens myndighed over havnen.

I O. Nielsens rekonstruktion udgjorde tårnet og bommen tilsammen et af de vigtigste anlæg i middelalderens Københavns havn.

Side 111

Højbro.

Tolden ikke var nogen Indtægt der tilkom Byen, men var Biskoppens og siden Kongens, var det ogsaa sandsynligt at Toldboden, hvorfra Bommens Aabning og Lukning selvfølgelig besørgedes, laa paa Slottets Side af Havnen. Den under Erik af Pommern besørgede Oversættelse af Stadsretten 1294 oversætter § 82: „Qui transcendit ligna servantia portum“ ved: „Hvo som farer over Bommen som Huset staar“, hvoraf i alle Fald ses at der ved Bommen stod en Bygning. Men hvis Taarnet ved Havnen ikke var Byens, saa er det forskjelligt fra det der i Fredslutningen 1343 omtales som „Stadens Taarn“.

Efterhaanden udfyldtes Havnen, og Bygrunden voxede mod syd. Vi kan være sikre paa at i Begyndelsen af det 15de Aarh. var allerede den største Del af Højbroplads opfyldt, ti ellers vilde man ikke da have kunnet forbinde Slotsholmen med Byen ved den endnu tilværende Højbro, paa Latin: *Magna pons*. Selvfølgelig har Broen og dens Dæmninger paa begge Sider været længere end nu. 1433 ejede Kapitlet en Grund vesten for Højbro[1]). Kristoffer af Bajern havde Trætte om en Jord vesten for Højbro med Vikaren Mikkel Vinner, der paastod at hans Fader Lars Vinner havde ejet den, men det bevistes at Kongen havde Lov til at bortgive eller forlene den som andre Jorder i Kjøbenhavn, som var komme under Kronen med Staden. Han havde da forlenet den til Peder Svensen, og 1455 og 1462 gav Kristiern I dennes Svoger Raadmand Peder Unger Stadfæstelse derpaa[2]).

Fra Amagertorv til Broen blev Forbindelsesvejen til Højbrostræde, der nævnes første Gang 1449[3]). I Kristoffers Stadsret 1443 omtales Broen: „Hvilken Mand, som sit Skib lader gjennem Vindebroen og hun falder ned for hans Forsømmelses Skyld og fanger Skade deraf, eller og om nogen

---

[1]) *A summo ponte dicto Høwbro occidentaliter versus mare situtum*, K. D. I. 160.
[2]) K. D. II. 102, 114.
[3]) K. D. II. 90.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen fortsætter analysen af havnens indretning og knytter Toldbommen til en toldbod på Slotsholmens side af havnen. Samtidig bruger han topografiske og juridiske kilder til at

vise, at store dele af Højbroplads allerede var opfyldt i begyndelsen af 1400-tallet. Højbro fremstår som den vigtigste forbindelse mellem byen og Slotsholmen og som et tydeligt vidnesbyrd om Københavns gradvise udvidelse sydpå gennem opfyldninger.

Resumé

Forfatteren argumenterer for, at Toldboden sandsynligvis lå på Slotsholmens side af havnen, fordi toldindtægterne tilfaldt biskoppen og senere kongen. Oversættelsen af stadsretten viser, at der ved Toldbommen stod en bygning. Nielsen mener desuden, at Højbroplads i begyndelsen af 1400-tallet allerede i vid udstrækning var opfyldt, eftersom Højbro da forbandt Slotsholmen med byen. Kilder fra 1433, 1455 og 1462 omtaler ejendomme vest for Højbro og viser, at området allerede var blevet en del af byens bebyggelse. Endelig nævnes Højbrostræde første gang i 1449 som forbindelsen mellem Amagertorv og broen.

orbindelsen mellem **Toldboden** og **Slotsholmen** tæt, fordi toldvæsenet ikke tilhørte byen, men fyrsteligheden.

På side 111 fremhæver han:

"Tolden ikke var nogen Indtægt der tilkom Byen, men var Biskoppens og siden Kongens"

Netop derfor drager han den slutning, at Toldboden sandsynligvis lå på **Slottets side af havnen**, altså på eller ved Slotsholmen.

Toldboden som kontrolpunkt

Toldboden havde forbindelse til den bom, der spærrede havnens indløb. Herfra blev:

- bommens lukning om aftenen,
- bommens åbning om morgenen,
- og kontrollen med trafikken ind i havnen

administreret.

Da tolden tilfaldt biskoppen og senere kongen, var det naturligt, at denne kontrol blev udøvet fra slotssiden.

Bommen og bygningen

Nielsen henviser til Erik af Pommerns danske oversættelse af stadsretten, hvor udtrykket:

"Hvo som farer over Bommen som Huset staar"

viser, at der stod en bygning ved bommen.

Han opfatter denne bygning som knyttet til toldkontrollen.

Mulig placering ved Slotsholmen

Nielsen omtaler også Pontoppidans oplysning om, at den gamle kancellibygning på Slotsholmen tidligere skulle have været toldbod.

Hvis denne tradition er korrekt, kunne den bygning, der senere blev opfattet som toldbod, være identisk med det tårn, som i middelalderen bevogtede havneindløbet.

Betydningen af forbindelsen

Sammenhængen mellem Toldboden og Slotsholmen viser, at:

- havnekontrollen var en fyrstelig rettighed,
- toldindtægterne tilfaldt biskoppen og senere kongen,
- Slotsholmen fungerede som administrativt centrum for denne kontrol,
- og havnens bom og tårn indgik i samme system af overvågning og regulering.

For Nielsen er Toldboden derfor et vigtigt vidnesbyrd om, at havnen ikke alene var et kommunalt anlæg, men også et sted, hvor biskoppens og senere kongens magt blev udøvet direkte gennem kontrol med handel og skibsfart.

Side 112

Højbro. Ladbro.

Mands Skib støder hende til Skade, de bøde (forbedre) Broen igen og bøde Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark.“ Den har fra først af vistnok ikke været videre solid; Kristiern I vitterliggjorde 1454, „at Vore elskelige Borgmestre, Raadmænd og Borgere i Kjøbenhavn have taget derved efter Vor Vilje og Begærelse at bygge og paa det ny forde (istandsætte) Vor Bro Høghbro mellem Vort Slot og Vor By Kjøbenhavn liggendes, og bekære de, at fornævnte vor Bro ofte nedbrydes og fordærves af Storm og Flod og synderlig af Skibe, som derved fæstes, da have Vi efter Vort elskelige Raads Raad, som her nu hos os ere, det saa foretaget, overvejet og tilladt, at ingen Mands Skib skal fæstes eller bindes ved forskrevne Bro efter denne Dag, og skulle fornævnte vore Borgmestre, Raadmænd og Borgere lade slaa Pæle uden ved forskrevne Bro og lade lægge „Hamber“ (Jernringe?) deroppaa, som Skibe maa (kan) ved bindes og fæstes, hvem des Nød og Behov gjøres (hvem Nøden tvinger dertil)[1]).“ At Byen ogsaa fremdeles vedligeholdt Broen ses af Optegnelser fra 1510 og 1517[2]).

Vesten for Højbro var dog den egentlige Havn. Pladsen østen for Assistenshuset, hvor nu Kludetorvet er, var 1581 endnu aaben Strand, ti der berettes at Kristoffer Valkendorf da lod opmure det Vejerhus, der stod her og blev nedbrudt for nogle Aar siden, „udi Stranden som ingen havde tænkt eller troet at der skulde have nogen Tid kunnet staa Hus derpaa“[3]). Det ældre Vejerhus laa bagved Snaregade og har formodenlig ogsaa i sin første Tid ligget ud til Stranden, der ved dets Opførelse altsaa har gaaet højere op. Men fra Slutningen af det 14de Aarh. har vi Oplysninger, der viser at Stranden da næsten har gaaet op til Kompagnistræde. Denne Gade hed nemlig da og senere Ladbrostræde, hvilket Navn gik over til Læderstræde og overførtes til Strædets Fortsættelse, hvoraf den Mærkelighed er fremstaaet at den gamle Del af Læderstræde for længe siden har ændret

---

[1]) K. D. I. 174, 187-88.
[2]) K. D. I. 261, 269.
[3]) K. D. I. 540.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen anvender her både stadsretter, kongebreve og topografiske oplysninger til at belyse Højbros betydning for forbindelsen mellem byen og Slotsholmen. Samtidig viser han, hvordan havneområdet gradvist blev indskrænket gennem opfyldninger. Teksten dokumenterer både de praktiske problemer med broens vedligeholdelse og de store landskabelige forandringer, som ændrede kystlinjen omkring den middelalderlige havn.

Resumé

Højbro var en central forbindelse mellem København og Slotsholmen, men broen blev ofte beskadiget af storme, oversvømmelser og skibe, som lagde til ved den. Derfor tillod Christian I i 1454, at der blev opsat særlige fortøjningspæle ved siden af broen, så skibene ikke længere behøvede at bindes direkte til den. Byen vedblev efterfølgende at stå for vedligeholdelsen af Højbro. Nielsen understreger desuden, at den egentlige havn lå vest for broen, og at store dele af det nuværende byområde endnu i slutningen af 1500-tallet var strand. Oplysninger om Vejerhuset og det ældre navn Ladbrostræde bruges som bevis for, at kystlinjen tidligere gik betydeligt længere ind i byen, omtrent op mod Kompagnistræde.

Side 113

Grønnegaard. Ladbro.

sit Navn til Kompagnistræde, medens den nyere Del har bevaret det gamle Navn. Ladbrostræde har selvfølgelig Navn af Ladbro og maa have ført til en Bro af dette Navn, der øjensynlig har været det Sted, hvor Skibene lossedes og ladedes, altsaa Havnens vigtigste Punkt.

Jordebogen fra c. 1370 opregner først de Grunde i Gaderne ved Stranden, der ydede Jordskyld til Biskoppen, og begynder med Grundene fra Strandens vestlige Side nærved Graven, altsaa hvor Gravens Udløb var. De første 7 Grunde kender vi ikke noget til, men derpaa nævnes en Jord, tilhørende Helligaands Hus. Det viser sig nu at dette siden ejede flere samlede Ejendomme i „Grønnegaard", Vandmøllestræde og Kompagnistræde[1]), hvilke vistnok hidrører fra denne Jord; især maa man lægge Mærke til de 3 der kaldes Grønnegaard og nu viser sig at være de 2 Hjørnegrunde mellem Farvergade og Raadhusstræde. Navnet er mærkeligt, naar vi tænker paa at der i det 16de og 17de Aarh. omtales en Grønnegaards Havn, der tilhørte Byen og hvor Skibene da laa i Vinterleje; den laa rigtignok da paa Kristianshavns Side imellem Knippels- og Langebro, men Navnet stammer vistnok fra ovennævnte Grønnegaard, fra den Tid da den laa ud mod Stranden og vesten for den egentlige Havn, hvis Grænse mod vest Endebod var.

Derefter følger 3 Grunde og saa en Grund tilhørende Hemming Pedersen, om hvem det vides at han for sin Sjælemesse gav en Gaard østen for Ladbro[2]). Den fjerde Grund derpaa er en Gaard, der ejedes af Johannes Gris, der var Præst og gav sin Gaard paa Hjørnet af Ladbrostræde for sin Sjælemesse i Frue Kirke[3]). Østen for denne laa Hr. Sven Ødensens Gaard, der ogsaa siges at ligge i Ladbrostræde[4]).

---

[1]) K. D. I. 523.
[2]) K. D. II. 15.
[3]) K. D. II. 12.
[4]) K. D. II. 16-17. Den siges rigtignok her at ligge østen for Niels Grises Grund, men da ellers alt passer, er Niels vistnok Fejlskrift for Johannes.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen forsøger her at rekonstruere den ældste havnefront gennem jordebøger og ejendomsoplysninger fra 1300-tallet. Han tillægger navnet **Ladbro** stor betydning, fordi det peger på et sted, hvor varer blev losset og lastet. Samtidig forbinder han navnet **Grønnegaard** med et ældre havneområde og anvender ejendomsforholdene til at kortlægge den middelalderlige kystlinje.

Resumé

Ifølge Nielsen må Ladbrostræde have fået navn efter Ladbro, en bro eller landingsplads, hvor skibe lossede og lastede varer, og som derfor kan have været havnens vigtigste arbejdsplads. Med udgangspunkt i jordebogen fra omkring 1370 følger han rækken af grunde langs den daværende strand og identificerer flere ejendomme, der senere blev kendt som Grønnegaard. Han mener, at navnet Grønnegaard også kan forklare det senere navn Grønnegaards Havn. Afslutningsvis lokaliserer han en række kendte ejendomme i Ladbrostræde ved hjælp af testamenter og sjælemessegaver og bruger disse oplysninger til at rekonstruere områdets topografi.

Ifølge O. Nielsen var **Ladbro** sandsynligvis et af de vigtigste steder i middelalderens Københavns handel.

På side 113 skriver han:

"Ladbrostræde har selvfølgelig Navn af Ladbro og maa have ført til en Bro af dette Navn, der øjensynlig har været det Sted, hvor Skibene lossedes og ladedes, altsaa Havnens vigtigste Punkt."

Ud fra denne formulering tillægger Nielsen Ladbro flere funktioner:

Handelsplads

Ladbro var stedet, hvor varer blev:

- losset fra indkommende skibe,
- lastet på udgående skibe.

Det var derfor forbindelsesleddet mellem:

- søtransporten,
- og handelen inde i byen.

Havnens centrale arbejdsområde

Når Nielsen kalder Ladbro

"Havnens vigtigste Punkt",

skyldes det, at al varetrafik måtte passere gennem dette område.

Her blev varer overført mellem:

- skibe,
- vogne,
- pakhuse,
- købmænd.

Gadenavnet som historisk spor

Navnet **Ladbrostræde** bevarer ifølge Nielsen mindet om denne funktion.

Han opfatter strædet som adgangsvejen til selve Ladbro, hvilket gør gadenavnet til et vigtigt topografisk vidnesbyrd om den ældre havn.

Placering ved den ældste strand

Nielsen bruger jordebogen fra ca. 1370 til at vise, at området lå direkte ved den daværende strandlinje.

De mange ejendomme langs Ladbrostræde og ved Grønnegaard knyttes derfor til havneaktivitet og handel.

Betydning for Københavns vækst

Da København voksede frem som handelsby omkring havnen, blev steder som Ladbro afgørende.

Ladbro var efter Nielsens opfattelse:

- byens vigtigste landingssted,
- havnens handelscentrum,
- forbindelsen mellem søhandel og bymarked,
- et nøglepunkt i den økonomiske aktivitet, som gjorde Kjøbmannahavn til en betydende købstad.

Kort sagt opfatter O. Nielsen Ladbro som middelalderhavnens vigtigste knudepunkt for vareomsætning og skibsfart.

Side 114

Ladbro.

Den følgende Grund kan nu ikke oplyses, men derefter nævnes Andvordskov Klosters Grund, der 1407 siges at ligge ved Ladbro[1]) og 1578 at ligge ved Vandmøllen og strække sig mellem Læderstræde og Magstræde[2]). 1476 og 1477 siges 3 Boder vesten derfor at ligge ved Stranden og ved Vandmøllen[3]); 1479 nævnes en Grund i det Stræde mellem Gammeltorv og Vandmøllen og som fra Strædet strakte sig 35 Alen af vest til øst til Andvordskov Klosters

Gaard[4]); denne sidste Ejendom var altsaa den anden Grund fra nuværende Raadhusstræde i Kompagnistræde og Magstræde.

I den gamle Jordebog omtales derpaa en Grund tilhørende Torbern Gunnersen, og saa „Herman Keruedorp en Grund ved Ladbro"; denne sidste pantsatte 1393 samme Grund, der da betegnes som liggende ved Stranden vesten for Johannes Quatz's Gaard[5]), hvilken ogsaa nævnes i Jordebogen som den anden Grund derefter.

Heraf fremgaar at Jordebogen nævner begge Sider af Ladbrostræde, der har gaaet fra Øst til Vest, og at Ladbro har været ved Strædets vestlige Ende, altsaa omtrent hvor nu Raadhusstræde er mellem Kompagnistræde og Magstræde. Ladbro har været en Skibsbro og har formodenlig haft betydelig Udstrækning langs Stranden i Retning af Magstræde.

Det er ganske vist Ladbro, der omtales i de ældste Stadsretter som Havnens Ende mod Vest. Det er den, der menes, naar det 1275 tillodes Borgerne, saavel de rige som de fattige, om Søn- og Helligdage, dog med Undtagelse af de store Festdage, naar da ikke stor Nødvendighed udkrævede det, at losse fra Broen eller fra Skib, imod at give en Penning i S. Olavs Blok til de spedalske. Det er ogsaa den der omtales i Stadsretten 1294 § 4: hvori det forbydes Købmænd at sælge deres Varer paa Skib eller paa Broen. I det mindste i Kristoffer af Bajerns Tid var Ladbro en Stenbro, naar det

---

[1]) Æ. Ark. Reg. IV. 224.
[2]) K. D. II. 384-85.
[3]) K. D. I. 210, II. 137.
[4]) K. D. II. 144.
[5]) K. D. I. 129-30.

Kort historisk kommentar

På denne side sammenfatter O. Nielsen sine topografiske undersøgelser af området omkring Ladbro. Ved hjælp af jordebøger, pantesætninger og ejendomsbeskrivelser forsøger han at fastslå Ladbros præcise beliggenhed. Samtidig understreger han broens betydning som havnens vestlige grænse og som centralt sted for varehåndtering i det tidlige København.

Resumé

Gennem en række ejendomsoplysninger fra slutningen af 1300-tallet og 1400-tallet konkluderer Nielsen, at Ladbro lå ved den vestlige ende af det daværende Ladbrostræde, omtrent hvor Raadhusstræde senere kom til at ligge mellem Kompagnistræde og Magstræde. Han opfatter Ladbro som en egentlig skibsbro med betydelig udstrækning langs strandbredden. Kilderne viser desuden, at Ladbro allerede i de ældste stadsretter spillede en central rolle i havnens funktioner. Her kunne varer losses fra skibe, og netop denne aktivitet blev reguleret gennem bestemmelser om afgifter og handel. Ifølge Nielsen var Ladbro derfor et af de vigtigste knudepunkter i middelalderens havn og fungerede som havnens vestlige afslutning.

Side 115

Endebod.

hedder at „hvo som kaster Barlast eller anden Urenlighed udi Havnen inden Bommen og vester (paa) til Stenbroen eller der imellem, han bøde Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark"[1]).

Paa Ladbro stod Endebod. I Stadsretten 1294 § 65 udsiges nemlig: „den som bryder Freden i det Hus som kaldes Endebod og mellem det og Skibenes Indløb paa begge Sider af den store Gade", eller som det lyder i den under Erik af Pommern gjorde Oversættelse: „hvo som og

bryder Fred i det Hus, som man kalder End eller paa den Gade, man gaar til Skibs“, skal betale den fornærmede, Biskoppen og Staden hver 40 Mark. En senere Overskrift til denne § (se S. 110) lyder saaledes: „om at Fred skal holdes fra Taarnet til Endebod“. Herved betegnes dens Beliggenhed aldeles bestemt ved Havnens vestlige Ende. Stadsretten af 1294 § 77 har videre den Bestemmelse, at ingen kan stævnes for Retten uden til Byting, til „det Sted der kaldes Endebod“ eller til Raadhuset.

Om Endebods Betydning har A. D. Jørgensen givet en interessant Oplysning[2]). I et gammelt norsk Lovstykke, der kaldes Farmandslov (Købmandslov), udsiges nemlig, at Forbrydelser ombord skal sagsøges i den første Havn, hvor Lasten brydes, hvis det er i en kristen Konges Rige; Skibet skal da lægge til ved Bryggens yderste Ende med et rødt Skjold i Toppen og der skal Retten sættes. Paa den yderste Ende af Ladbroen afgjordes saaledes Søretssager, og da Brohoveder sædvanlig er uheldige med Hensyn til Vejrliget, byggedes en Bod, hvor Retten kunde sidde beskyttet for dettes Paavirkning, og dennes Navn bliver naturlig Endebod, Boden paa Ladbroens eller Skibbroens Ende.

I Erik af Pommerns Oversættelse af Stadsretten er Toldbod traadt isteden for Endebod, og da har altsaa Kongen eller Biskoppen før ham tiltaget sig den overordnede Myndighed

---

[1]) K. D. I. 24, 43, 173.
[2]) Aarbøger for nordisk Oldk. 1872, S. 269-73.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen søger her at forklare både Endebods placering og funktion. Han argumenterer for, at Endebod lå ved Ladbros yderste ende ved havnens vestlige grænse og ikke blot var en almindelig bygning, men sandsynligvis et sted knyttet til retsudøvelse i havnen. Ved at sammenligne med norsk købstadsret forsøger han at vise, at Endebod kan have fungeret som lokalet for søretlige forhandlinger i forbindelse med skibstrafikken.

Resumé

Endebod omtales i stadsretten som et vigtigt sted inden for havnens fredlyste område, og kilderne viser, at den lå ved havnens vestlige ende på Ladbro. Freden omkring Endebod var særligt beskyttet, og stedet kunne bruges som lovligt mødested for rettergang på linje med bytinget og rådhuset. Med støtte i en gammel norsk købmandslov forklarer Nielsen, at søretssager sandsynligvis blev behandlet ved Ladbros yderste ende, hvor skibe lagde til efter ankomst. Endebod kan derfor have været opført som et beskyttet lokale for denne rettergang. Teksten slutter med bemærkningen om, at Endebod i Erik af Pommerns oversættelse af stadsretten er blevet afløst af betegnelsen Toldbod, hvilket antyder en ændring i den myndighed, der kontrollerede området.

Endebod havde en central rolle i havnens retssystem og var mere end blot en bygning ved havnen.

Endebod som retssted

Stadsretten af 1294 nævner Endebod som et sted, hvor der kunne holdes ret:

ingen kan stævnes for Retten uden til Byting, til „det Sted der kaldes Endebod“ eller til Raadhuset.

Endebod var dermed et officielt retssted på linje med bytinget og rådhuset.

Tilknytning til søret

Nielsen henviser til A. D. Jørgensens sammenligning med den norske **Farmandslov**, hvorefter lovovertrædelser begået ombord på skibe skulle behandles i den første havn, hvor lasten blev brudt.

I sådanne tilfælde:

- lagde skibet til ved bryggens yderste ende,

- retten blev sat ved havnen,
- søfartsrelaterede tvister blev afgjort dér.

Nielsen mener, at netop denne funktion forklarer Endebods eksistens.

Placering ved Ladbro

Endebod lå ved den yderste ende af Ladbro, havnens vigtigste skibsbro.

Da retsmøder ikke kunne afholdes bekvemt ude på selve broen i al slags vejr, antager Nielsen, at der blev opført:

en Bod, hvor Retten kunde sidde beskyttet

Heraf navnet **Endebod** – boden ved enden af Ladbroen eller skibsbroen.

Beskyttet retsområde

Området omkring Endebod var særligt fredlyst.

Ifølge stadsretten skulle den, der brød freden:

betale den fornærmede, Biskoppen og Staden hver 40 Mark.

Den høje bøde viser, at stedet havde officiel juridisk betydning.

Udvikling til toldmyndighed

Nielsen bemærker, at Endebod i Erik af Pommerns oversættelse af stadsretten er erstattet af betegnelsen **Toldbod**.

Det tyder på, at:

- den oprindelige søretlige funktion blev fortrængt,
- kongen eller tidligere biskoppen overtog den overordnede kontrol,
- og havnens administration i stigende grad blev knyttet til toldvæsenet.

Konklusion

For O. Nielsen var Endebod sandsynligvis havnens søretlige centrum. Her blev retssager med tilknytning til skibsfart og handel behandlet, og derfor fik stedet karakter af både domstol, havneinstitution og fredlyst område ved Ladbros yderste ende. Senere blev denne funktion i nogen grad afløst af Toldboden, efterhånden som den kongelige kontrol med havnen voksede.

Side 116

Hysekebro. Langbro. Færgebro.

med Hensyn til Søretten. Ved samme Tid forsvinder ogsaa Ladbro, idet Farvandet formodenlig er blevet grundt der omkring, saa Skibene ikke har kunnet have frit Løb dertil. Havnens Midtpunkt flyttes da mod Øst og en anden Bro bliver nu Ladebro. 1373 døde Dekanen Eskil Pedersen, der for sin Sjælemesse i Frue Kirke gav en Gaard ved Hysekebro, hvilken maa have ligget ved Enden af Hyskenstræde, der næppe har været længere end nu, hvoraf man vistnok kan slutte at Stranden i det Aar har gaaet op til Enden af denne Gade. Hysekebro nævnes imidlertid aldrig mere, og hvor Skibsbroen senere var vides ikke, men det maa antages at den har været ved Enden af nuværende Knabrostræde, der dog vel at mærke først i nyere Tid er forlænget ud til Stranden og har sit Navn af en nyere Bro her, der gik over til Slotsholmen. Paa en Grundtegning fra Slutningen af det 16de Aarh. ses nemlig en Bro paa dette Sted, der gaar lidt ud i Stranden.

I Løbet af det 16de Aarh., men 30 Aar efter Reformationen, fremtræder ved Stranden en Bro kaldet Langbro, Fiskerbro, den lange Fiskerbro, eller den Gangbro ud med Stranden, men den har ligget endnu længere mod Øst nær ved Vejerhuset. Endnu en Bro nævnes, nemlig Færgebro. 1477 ejede Borgmester Jep Klavsen en Grund østen ved Færgebrostrædet sønden næst Husesmedien, og 1526 omtales en Jord østen ved Færgebroen imellem Gaden og Stranden, tilhørende Søren Norby[1]). Da Færgebrostræde ogsaa hed Færgestræde, var Broens Plads udfor dette efter Ildebranden 1795 nedlagte Stræde eller midt for Højbroplads. Samme Bro hed ogsaa Møndrikkebroen.

Det er beklageligt, at dette er alt hvad man for Tiden kan vide om Havnens ældste lokale Forhold. Da den i Tidens Løb blev mere og mere opfyldt, blev det nødvendigt at fremkomme med Lovbud, der kunde hindre dens fuldstændige Tilstoppelse. Ovenfor (S. 110) er omtalt Kristoffer af Bajerns

---

[1]) K. D. I. 363, II. 137.

Kort historisk kommentar

O. Nielsen beskriver her, hvordan havnens tyngdepunkt gradvist flyttede sig mod øst, efterhånden som de ældre havneområder sandede til og blev opfyldt. Siden viser, hvor vanskeligt det er at rekonstruere de ældste havneforhold, og hvordan historikeren må støtte sig til spredte oplysninger om broer, gader og ejendomme. Samtidig får man et indtryk af den løbende forandring af Københavns kystlinje og havneanlæg.

Resumé

Ifølge Nielsen mistede Ladbro sin betydning, da farvandet omkring den blev for lavt til sejlads. Havnens centrum flyttede derfor mod øst, og nye broer overtog dens funktion. Han omtaler Hysekebro ved Hyskenstræde, som sandsynligvis lå ud til den daværende strand i 1300-tallet, men som senere forsvinder fra kilderne. I 1500-tallet optræder Langbro eller Fiskerbro ved stranden nær Vejerhuset. Derudover omtales Færgebroen, der lå ved det senere Færgestræde ud for Højbroplads og også kaldtes Møndrikkebroen. Nielsen afslutter med at bemærke, at kilderne kun giver begrænset viden om havnens ældste lokale forhold, men at havnens gradvise opfyldning gjorde det nødvendigt at indføre regler mod yderligere tilsanding og tilstopning.

Side 117

Havnens Renselse. Skibes Sænkning. Rævshalen.

Forbud 1443 mod at kaste Barlast og anden Urenlighed i Havnen under Bøde af 3 Mark til Kongen og 3 Mark til Staden. Dette gentoges 1454 af Kristiern I, der forbød dette „under Vort højeste Bud“ og „saafremt Vi skulle ej lade rette der efter som over hvem der Vort Bud overhørige ere og ikke holde ville“. 5 April 1465 paabød Kongen Magistraten at rense og forbedre Havnen, „som fore det mene Bedste meget nyttig er“, og gav Borgerne Tilhold „at være her velvillige til med saadan Hjelp og Arbejde, som dertil hører, at det afsted kommer“. Videre befalede han at alle Skibe, store og smaa, som denne Vinter havde ligget for Kjøbenhavn, med Undtagelse af Kongens egne og Adelens, skulde „gjøre her saadan Hjælp til med Arbejde eller i andre Maader“, som Magistraten tilsagde[1]).

Medens der saaledes iagttoges adskillige Forholdsregler med Hensyn til selve Havnens Bevarelse, var der Forhold udenfor denne, som det ikke altid stod i Byens Magt at beherske. Der var vel da som nu et Dyb mellem Kysten og Amagers Nordside, medens Kallebodstrand uden Tvivl altid har været grund og vanskelig at besejle. Men da Dybet aldrig har været bredt, har Fjender oftere forsøgt at gjøre Havnen ubrugelig ved at sænke Skibe udenfor denne. Da Hansestæderne 1368 havde indtaget Byen, købte de Skibe til at sænke i Dybet[2]). Ved Belejringerne 1428, 1523 og 1536 fandt det samme Sted, men det lykkedes altid at faa dem taget bort eller skaffe en anden Indsejling. Ved Byens Overgivelse 1523 indrømmedes der den, at Havnen skal „blive ved Magt uforkrænket med Indsejling og Udsejling, som hun af Arilds Tid været haver“[3]).

Udenfor Havnen nævnes allerede meget tidlig Rævshalen, den store Grund udenfor den nyere Havn, paa hvilken de nuværende Søforter er opførte. Det var vistnok Dybet indenfor denne der hed Rævshaledybet og som omtales 1257,

---

[1]) K. D. I. 188, 200-01.

[2]) K. D. I. 91, II. 22.

[3]) K. D. I. 320.

Kort historisk kommentar

Siden viser, hvor afgørende havnen var for Københavns overlevelse. Myndighederne søgte både at beskytte den mod tilsanding og forurening og mod fjendtlige forsøg på at blokere indsejlingen. Særligt vigtigt er Nielsens bemærkning om sænkede skibe som et bevidst militært middel. Rævshalen omtales som et gammelt geografisk punkt ved havnens ydre indsejling.

Resumé

Københavns havn blev i middelalderen beskyttet gennem regler mod at kaste ballast og affald i vandet, og både borgere og skibe blev pålagt at bidrage til dens vedligeholdelse. Byen stod dog overfor ydre trusler, især forsøg på at spærre indsejlingen ved at sænke skibe i sejlløbet mellem Sjælland og Amager. Sådanne blokader blev anvendt af Hansestæderne i 1368 og under flere senere belejringer, men det lykkedes hver gang at genåbne adgangen til havnen. Til sidst indleder Nielsen en omtale af Rævshalen og Rævshaledybet, som var vigtige geografiske elementer ved havnens ydre område.

Ud fra O. Nielsens fremstilling er havnen selve grundlaget for Københavns økonomiske udvikling.

Byens eksistensgrundlag

Nielsen indleder havneafsnittet med at understrege, at havnen er:

„Havnen, hvem Staden skylder baade Navn og Opkomst“

København opstod altså, fordi stedet havde en naturlig, beskyttet havn, som kunne betjene handel og skibsfart.

Centrum for vareomsætning

Havnens broer var de steder, hvor varer blev omladet mellem skibe og land.

Særligt fremhæver Nielsen:

- **Ladbro**, hvor skibene lossedes og ladedes,
- senere **Hysekebro**,
- **Langbro/Fiskerbro**,
- **Færgebro**.

Om Ladbro skriver han direkte, at den var:

„Havnens vigtigste Punkt.“

Her foregik den praktiske vareomsætning, som skabte byens velstand.

Grundlag for handel og told

Havnen var også centrum for:

- toldopkrævning,
- kontrol med skibstrafikken,
- regulering af handel.

Toldboden og Toldbommen kontrollerede ind- og udsejlingen, og den tilhørende told tilfaldt først biskoppen og senere kongen.

Handelen var dermed så vigtig, at staten udøvede direkte kontrol over havnen.

Juridisk og administrativ funktion

Havnen var ikke blot et handelssted.

Ved Ladbro lå:

- Endebod,
- sørettens mødested,
- det område hvor sager knyttet til skibsfarten kunne behandles.

Havnen havde derfor også betydning for:

- kontrakter,
- tvister,
- søret,
- offentlig myndighed.

Indtægter til byen

Flere af magistratens vigtigste indtægter var knyttet til havnen:

- Vejerhuset,
- afgifter på varer,
- skibsanløb,
- vinterleje for skibe,
- handelsafgifter.

Nielsen omtaler Vejerhuset som en af magistratens vigtigste økonomiske ressourcer.

Byens vækst

Havnens betydning ses også ved, at byen gradvist voksede ud i havnebassinet gennem opfyldninger.

Nielsen viser, hvordan:

- Højbroplads,
- Amagertorv,
- områder ved Kompagnistræde,
- dele af den senere bykerne

oprindeligt havde været havn eller strand.

Den økonomiske aktivitet omkring havnen skabte derfor også den fysiske udvidelse af København.

Samlet konklusion

For O. Nielsen var havnen grundlaget for Københavns eksistens og vækst. Den skabte handel, toldindtægter og skibsfart, fungerede som centrum for vareomsætning og søret, og den formede samtidig byens fysiske udvikling. Uden havnen ville der hverken have været en købstad København eller den økonomiske betydning, som byen fik i middelalderen.

Side 118

Rævshalen. Middelgrunden. Byskat.

da den norske Konge Haakon Haakonssøn 26 Juni lagde sig der med en stor Flaade[1]). Derimod laa den Borg Refshaleborg der blev ødelagt i Bondekrigen 1256, ikke her men paa Laaland; det er Hvitfeld der først er fremkommen med den Mening at den laa her, forledet af Navnenes Overensstemmelse; men det er først langt senere at man benyttede Rævshalen til at bygge paa[2]). Kristian IV er vistnok den første der benyttede Rævshalen, idet han 1645 anlagde Toldboden og nedsænkede Skibe udenfor, hvorved han frembragte den nuværende Toldbodbom.

Rævshalen nævnes vistnok 1329, da Grev Knud af Halland, en Borger fra Wismar og 3 Borgere fra Kjøbenhavn med flere havde udplyndret en engelsk Kjøbmand paa en Sejlads fra Stralsund til England ved „le Reves“ i Kjøbenhavn, hvorved næppe kan forstaas andet[3]).

1533 tillodes det Magistraten at sætte Søtønder paa Middelgrunden, den Grund der ligger udenfor Rævshalen og Kongedybet, og den maatte oppebære en Afgift af forbisejlende Skibe[4]).

XII. Skatter og Afgifter.

Den faste Byskat, der aarlig ved Mortensdags Tid ydedes til Biskoppen, var 100 Mark Sølv; i Jordebogen fra c. 1370 siges at den ydedes ifølge en Overenskomst[5]); det er formodentlig den gamle Landgilde af Landsbyen Havn, dog betydelig forøget, der her fremtræder som Byskat, ligesom der skulde ydes af Serridslev Mark, da denne var afstaaet til Staden, 20 lødige Mark, der skulde ydes samtidig med

---

[1]) I Refshaladjúpi (Flateyjarbók III. 199).
[2]) K. D. I. 798. Forf. Udgave af Valdemars Jordebog S. 160.
[3]) K. D. I. 70-72.
[4]) K. D. I. 381-82.
[5]) K. D. I. 113.

Kort historisk kommentar

Siden markerer overgangen mellem to hovedemner. Først afviser O. Nielsen opfattelsen af, at den middelalderlige Refshaleborg lå på Rævshalen, og påviser i stedet områdets senere betydning for søfart og havnekontrol. Dernæst indleder han afsnittet om byens skatter og afgifter ved at undersøge den faste byskat, som København årligt ydede til biskoppen.

Resumé

O. Nielsen argumenterer for, at Refshaleborg ikke lå på Rævshalen, men på Lolland, og at Rævshalen først langt senere blev taget i brug til havne- og forsvarsformål. Han omtaler også magistratens ret fra 1533 til at opstille søtønder på Middelgrunden og opkræve afgift af forbisejlende skibe. Herefter indleder han afsnittet om skatter og afgifter, hvor han forklarer, at Københavns faste byskat på 100 mark sølv sandsynligvis udsprang af den ældre landgilde fra landsbyen Havn, men senere havde udviklet sig til en egentlig kommunal afgift.

Side 119

Midsommersgjæld. Tyvestød. Jordskyld.

Byskatten. 1523 bestemtes, at den aarlige og rette Byskat ikke maatte forøges uden med Skatter der paabødes hele Landet[1]). Endnu 1581 var Byskatten uforandret 100 lydige Mark; hver lydig Mark beregnedes da til 2 Mark 13 Sk.[2]), i alt 281 Mk. 4 Sk., i Rigsmønt, hvis Forhold til de gamle Penge er som 16 til 10, 450 Mark eller i nuværende Penge 150 Kroner.

Som denne Byskat nærmest er at betragte som Landgilde, er Midsommersgjælden Afgift af Kjøbstaden som saadan[3]). Den hed Arnegæld i Jylland og var en Afgift af enhver Arne eller som det her hed af ethvert „Matkap“, hvilket Ord paa Latin oversættes ved Familie og senere betegnede Kompagniskab. I Slutningen af det 14de Aarh. var Midsommersgjælden 2 Sterling af hver Familie, men den tilfaldt da Kapitlet[4]). I Midten af det 13de Aarh. var 2 Sterling det samme som 16 Sk. Penninge eller ⅔ Mark[5]).

For den offentlige Sikkerhed ydedes Tyvestød. Hver Familie gav Fogden 4 Penninge om Aaret, fordi han skulde holde Tyve i Fængsel fra den Tid de blev grebne til næste Tingdag[6]), hvilket ellers ansaas for en privat Sag.

En Afgift, som paahvilede mange Borgere, var Jordskyld. Stranden tilhørte Byens Herre, og derfor ydedes der oprindelig Afgift af de Boder, her stod paa Markedets Tid, og da siden Stranden, som ovenfor S. 20 omtalt, blev inddæmmet og opfyldt, fik den faste Beboere, der som en Følge af Biskoppens gamle Ejendomsret til Stranden aarlig ydede denne 1 Sterling (1254 12 Penninge) af enhver Grund og Gaard i Gaderne ved Stranden ved St. Hansdags Tid[7]). Ogsaa Kommunen nød ikke liden Indtægt af Jordskyld. Idet al ubebygget Jord inden for Voldene med Undtagelse af Stranden fra først af maa betragtes som Kommunens, saa har denne

---

[1]) K. D. I. 321.

[2]) K. D. II. 403.

[3]) Om denne se Steenstrups Studier S. 144-46.

[4]) K. D. I. 112.

[5]) Steenstrup a. St. S. 238.

[6]) K. D. I. 54, 178.

[7]) K. D. I. 97, 112.

Kort historisk kommentar

Siden giver et værdifuldt indblik i de forskellige afgifter, som finansierede middelalderens København. Nielsen skelner mellem den almindelige byskat, Midsommersgjæld som købstadsafgift, Tyvestød som bidrag til den offentlige retshåndhævelse og Jordskyld som betaling for jord og grunde. Teksten viser samtidig, hvordan gamle ejendomsrettigheder, især biskoppens ret til strandarealerne, fortsat prægede byens økonomi længe efter byens grundlæggelse.

Resumé

Nielsen forklarer, at den ordinære byskat allerede i 1523 var fastlagt og kun kunne forhøjes sammen med skatter, der pålagdes hele riget. Derudover betalte København Midsommersgjæld, en afgift knyttet til bysamfundet som helhed og beregnet efter husstande eller familier. Til opretholdelse af den offentlige orden ydedes Tyvestød, som finansierede fogedens opbevaring af anholdte tyve indtil næste tingdag. Endelig beskrives Jordskyld, der udsprang af biskoppens gamle ejendomsret til strandgrundene. Efterhånden som de gamle strandarealer blev inddæmmet og bebygget, måtte grundejere betale en årlig afgift. Kommunen opnåede også betydelige indtægter af sådanne jordafgifter. Teksten fortsætter på næste side.

sådan skal siderne br

Side 121

Næringsskatter.

„men paa Skanør, Falsterbo, Malmø, Dragør og alle andre vore Fiskerlejer, der skulle de give Told fra S. Bartholomæi Dag og indtil S. Dionysii Dag“[1]). Det er underligt at denne Told i deres egen Stad ikke udtrykkelig her nævnes.

Enhver, der drev Vinterfiskeriet, ydede oprindelig 2 Øl, siden 2 Sterling ved Fastelavnstid til Biskoppen, ligesom denne nød Sildetiende; Fisketiende tilfaldt ogsaa Kirkerne, saa det ses at med denne var Forholdet som med Korntienden, der i den katholske Tid deltes mellem Biskop, Præst og Kirke. Ethvert Skib skulde 2 Gange om Aaret føre Brænde til Slottet.

De der solgte Øl i Boder (oftest Kvinder, „Ølkoner“) skulde hvert Halvaar yde Biskoppen 2 Øre i Ølgæld (i Slutningen af det 14de Aarh. 5 Sterling, hvilket vel er den tilsvarende Sum i Datidens Penge). I Kristoffers Stadsret 1443 I. § 5, 6 hedder det: „Item maa hver Mand, som Borger er, ogsaa (foruden Ølsalget i Stadskælderen) udi Kroen sammelædes have tydsk Øl falt udi deres Hus med deres Gæster at drikke og intet ud at sælge i Kandetal, og derfor skulle de give Kongen 2 Øre Penninge om Aaret, en Øre om Vintren og en Øre som er om Somren; gjør nogen der imod, han give Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark. Item maa hver Mand, baade Borger og Kroerske, have dansk Øl falt baade inden Hus og uden Hus at sælge for Penge.“ Her synes det at være fri Næring at sælge dansk Øl.

Slagterne skulde hver Søndag give Biskoppen Kød til en Sterlings Værdi, Skomagerne et Par Sko ved Nikolaj Dag og desuden garve Læder til Biskoppens og Slottets Brug; Bagerne ydede hver Uge 1 Brød til en lybsk Skillings Værdi foruden at de fedede Slottets Svin (formodenlig med Affald fra Bageriet)[2]).

Medens vi saaledes dog véd noget om Afgifterne til Stadens Herre, har vi meget faa Underretninger om Kommunens

---

[1]) K. D. I. 18, 175.

[2]) Hovedkilden om Afgifter til Biskoppen er K. D. I. 112–13.

Siden fortsætter på næste side.

Side 122

Skatteligning.

Indtægter. Disse bestod foruden i Jordskyld og Husleje af Bøder, men der er ingen Spørgsmaal om at store Udgifter er blevne paalignede Beboerne, naar Kommunen ikke har kunnet sælge Grunde, hvilket altid ansaas som en velkommen Udvej. Den aarlige Byskat maa være bleven lignet paa Borgerne; i Kristoffers Stadsret V § 16 siges, at naar nogen synderlig Redsel eller Tynge paalægges Staden af Kongen eller Borgmestre og Raad, „derudi skal hver gælde, som han haver Gods til og ikke mere.“ Dette Paabud er optaget fra Stadsretten 1294[1]). Formueskatter kendes ogsaa fra andre Byer og vedblev i middelalderlig Form langt ind i det 16de Aarh.

Fra Skattepligten havde i Tidens Løb mange unddraget sig. 1458 beklagede Magistraten sig for Kristiern I over den store Tynge og Svarhed, som de og Almuen havde haft og endnu havde „i Kongens, Rigets og Byens Tjeneste“, og at „mange ere de som sidde i Byen og bruge Torv og al Byens Rettighed lige med vore rette Borgere og ville ej gjøre fuld Skat og Tjeneste med dem“; derfor bød Kongen alle, som vilde have og bruge Borgernæring, i hvis Gaarde de end boede, at de skulde deltage i Kongens Udbud, Paalæg, Skat og Byens Tynge, derfra dog undtagne Kongens og Dronningens Stegere, Basunere, Skrædere, Harniskmagere og andre Tjenere og de som benaadedes med særlige Frihedsbreve[2]). Adelen, der

efterhaanden fik saa mange Ejendomme her i Byen, var selvfølgelig fri baade for borgerlig og kongelig Tynge, og det var endog blevet Skik at Borgere udlejede Huse til Adelige, hvorved Skatteindtægten blev endnu mindre. 1524 befalede Frederik I derfor at alle Borgere, som havde Hus, Gaard og Boder, skulde besætte dem med Folk, som vilde skatte og skylde og gjøre Byens Tynge fuld, ellers skulde saadanne Paalæg udredes af Ejermanden, dog vedkom

---

[1]) K. D. I. 51.

[2]) K. D. I. 195.

Siden slutter midt i ordet „vedkom" og fortsætter på næste side.

Side 123

Plovskat. Fjerdingsmænd.

de ikke Kongens Høvedsmænd, Skippere og de som havde kgl. Frihedsbreve[1]).

I Biskoppernes Tid ydedes ikke Skatter til Kongen. En Undtagelse gjorde den Plovskat, som paabødes af Valdemar Sejr og hans nærmeste Efterfølgere og paalagdes hele Landet; det kunde være i Anledning af denne at Kjøbenhavn nævnes i et af Tillæggene til Valdemars Jordebog, hvor alle Kjøbstæder i Sæland, Laaland og Falster nævnes hver med en Sum efter sig[2]). Regner man Skatten til en Øre eller 36 Penninge paa hver Plov, som den var 1251 og 1257, vil de 28 Mark, som Kjøbenhavn ydede, vise at dens Bymark beregnedes til 224 Plove; men da en Plovs Land svarer til en god Bondegaard, er det umuligt at det Skattepaalæg her omtales kan have været saa lille som en Øre, ti Kjøbenhavn vilde derved faa lige saa stort Areal som hele Herredet, der kun havde 244½ Plov. Hvis det virkelig er Plovskatten, den omtalte Liste mener, maa der have været flere Mark paalagt hver Plov. Saaledes sættes Roskilde til 80 Mark, men dens store Bymark er nu kun noget over 2500 Tdr. Land, hvilke paa den Tid vel næppe kunde siges at være 25 Plove, saa Skatten paa den Maade vel mindst var 3 Mark paa hver Plov; imidlertid vilde saa Slangerup, Skibby og Stiftsbjergby ikke engang hver have en Plov, hvilket er en urimelig Antagelse. Derfor maa vi stemple den omtalte Liste som en af Jordebogens Gaader og kan ikke forklare, hvorfor Kjøbenhavn nævnes her.

Til Taxeringen af Borgernes Skatteevne brugtes vistnok de saakaldte **Fjerdingsmænd**, der nævnes lige til 1493; de byttede ved den Tid Navn og kaldtes Rodemestre, hvilket fremgaar af et Dokument af 30te Avg. 1482, som nedenfor bliver omtalt. Formodentlig har der været udnævnt 2 af

---

[1]) K. D. I. 332.

[2]) Min Udgave af Valdemars Jordebog S. XXI, Steenstrup er i sine Studier S. 213-14 kommen til samme Resultat.

Siden slutter midt i sætningen ("Formodentlig har der været udnævnt 2 af …") og fortsætter på side 124.

Side 124

Fjerdingsmænd. Rodemestre.

hver Fjerding, og det har ligeledes været deres Pligt at være tilstede paa Bytinget, hvorfor Bytingsvidner sædvanlig omtaler 1 eller 2 af dem som tilstedeværende. Det har ikke været nogen ringe Stilling at være Fjerdingsmand, ti flere steg til at blive Raadmænd. Følgende kendes:

Niels Jyde 1425, siden Raadmand. Jakob Hazeknag 1430. Bertel Jepsen 1430, 1465, 1468. Jens Henriksen 1432, 1441. Jens Ebbesen 1433, siden Raadmand. Villum Brygger 1443, maaske den samme som Villum Jepsen. Povl Bentzen 1443. Villum Jepsen 1446, siden Raadmand. Niels Andersen 1456, 1464, 1465, 1473, 1475. Per Ungar 1457, siden Raadmand. Per Jonsen 1462, 1463, 1464, 1466. Niels Vedmer 1467, siden Raadmand. Bertel Jensen 1473. Niels Bruse 1474. Lavrids Pedersen 1475. Lavrids Mogensen 1477, 1485, 1487. Arnd eller Arild Vogn 1477, siden Raadmand. Peder Andersen 1493.

30te Avg. 1482 er udstædt et Tingsvidne af 14 „Borgere, Rodemestre og Fjerdingsmænd i Kjøbenhavn", at de var tilstede paa Raadhuset paa S. Jeps Apostels Aften og hørte og saa, at Skipper Morten Nienkerke stod der for Ret og siddende Raad i Nærværelse af Vor naadige unge Herre, Rigens Raad, Riddere og Svende og menige Almue og svor i Helgens Ed med oprakte Fingre at han ingen engelske Købmænd eller engelsk Købmandsgods havde paa sit Skib uden en Baadsmand, som havde ½ Læst Beg, en Kiste med Hør og 2 Høge, og en anden fattig usæl Mand som intet havde ved at hætte (at sætte til)[1]). Heraf synes at Fjerdingsmændene var tilstede ved Raadstuemøder og paa den menige Mands Vegne iagttog Stadens Tarv, ligesom vi ovenfor S. 81 har set at Rodemestrene, der bliver det gængse Navn ved Aar 1500, overhørte Byens Regnskaber.

Ændringen af Navnet til Rodemester hænger sammen med at Benævnelsen Fjerding som Stadens Inddeling ophørte,

---

[1]) Rosenvinge, *gamle danske Domme* I. 19. Om Tallet se Hanses alm. Stadsret § 2.

Siden slutter midt i sætningen og fortsætter på side 125.

Side 125

Byting.

formodenlig fordi der i Slutningen af det 15de Aarh. opstod en ny Inddeling, som Navnet Fjerding ikke vilde passe til. Kvartererne fik da Navnet Rodemaal, og hvor ubehjælpsom man har været med de ny Navne ses af at flere har faaet Navn efter de da fungerende Fjerdingsmænd eller Rodemestre, saaledes nævnes 1496 Arild Vogns, omtrent 1510 Mogens Lavridsens, senere Frimans Rodemaal, efter Hans Friman, Rodemester 1506-10. Om Snares Rodemaal har faaet Navn, fordi Erland Jonsen Snare bode her og havde store Ejendomme, eller fordi han ogsaa var Fjerdingsmand, vides ikke, men det sidste er sandsynligst. Fjerdingsmænd nævnes saa sparsomt, at der vel kan have været 10 Gange saa mange som ovenfor findes opregnede.

XIII. Offentligt Retsvæsen.

Bytinget holdtes vistnok fra Stadens første Tid paa Gammeltorv, hvor Forhandlingerne endnu foregik under aaben Himmel langt ind i det 17de Aarh., paa højre Side af Indgangen til Raadhuset. Først da lod Klavs Ravn, der blev Byfoged 1638, opsætte et Træhus med Tag over og en lille Kakkelovn paa samme Sted, medens Tinget noget senere flyttedes til Nytorv under Raadhusets Altan. At det har været holdt paa førstnævnte Sted saa længe Raadhuset

stod der ses af Jordebogen af 1496, hvor der nævnes en Jord ved Tinget i Nærheden af dette[1]); hvor derimod de 2 Grunde laa, der i Slutningen af det 14de Aarh. gaves til Frue Kirke, en østen og en sønden for Tinget, kan ikke vides[2]), men det har da vistnok været holdt ved Raadhuset i Skobogade. At Tinget holdtes under aaben Himmel er en nødvendig Følge af den offentlige Retspleje og den Interesse, hvormed denne

---

[1]) K. D. I. 238.

[2]) K. D. II. 18, 20.

Siden slutter midt i en sætning ("... den Interesse, hvormed denne") og fortsætter på side 126.

Side 126

Byfogden.

fulgtes af alle. Tinget var begrænset af de 4 Tingstokke eller Tingbænke, der vistnok var faste, da der f. E. i Aalborg Magistratsvedtægter er Tale om deres Vedligeholdelse, og for den anklagede var der en Sten at sidde paa, den saakaldte Tyvesten[1]). Paa Tingbænkene sad Fogden og de der ellers var beskikkede til at afgive Kendelse og Vidnesbyrd. Som ovenfor omtalt maatte Medlemmer af Magistraten og nogle Fjerdingsmænd være tilstede, og disse skiftedes formodenlig dertil ligesom en af Magistraten maatte fungere i Byfogdens Forfald. **Byfogden** forestod Tinget og valgtes af Slotsbefalingsmanden og Magistraten i Forening, da han havde at varetage baade henholdsvis Biskoppens og Kongens Tarv og Byens. Som Lovens Haandhæver var Sværdet hans Symbol og dette overleveredes ham ved hans Indsættelse[2]). I forrige Aarhundrede opbevaredes paa Raadhuset „nogle Sværd af adskillige Størrelser, 13 Stykker i alt, hvoraf de store ere brugte at bæres foran Byfogderne, naar de indførtes af Slotsherren paa Tinget, de andre derimod Bøddelsværd, som kan ses af de Stegle og Hjul paa Klingerne betegnede"[3]). Byfogdens Bolig var i det mindste 1496-1510 paa den søndre Side af Vimmelskaftet, men den var dog næppe nogen Embedsbolig[4]). Erotiske Forhandlinger skede oftere i Byfogdens Gaard, muligvis naar daarligt Vejr, som vore Forfædre i øvrigt i Almindelighed ikke som vi lod sig paavirke af, umuliggjorde Tinget under aaben Himmel. Byfogderne valgtes vistnok af ansete Borgeres Kreds, og af nedenstaaende Fortegnelse ses, at de ofte steg til Medlemmer af Raadet.

Jens Henriksen Ryning 1392. Peder Andersen 1401. Oluf Tulesen 1403, 1406. Peder Klemensen 1430. Jakob eller Jep Jensen Skræder 1432, 1460. Esbern Brantsen 1462. Merten van Barken 1466. Hans Jensen 1475, 1478. Gregers

---

[1]) Jydske Saml. II. 162, Molbechs Glossarium.

[2]) S. Grundtvig, *Om de gotiske Folks Vaabened* S. 15.

[3]) Hersleb og Munck: *Raadstuearkivets Dokumenter* S. 168.

[4]) K. D. I. 245, II. 186 sml. med I. 526.

Siden slutter midt i listen over byfogder ("Gregers ...") og fortsætter på næste side.

Side 127

Byting.

Mogensen 1481, siden Raadmand. Knud Jensen 1485, siden Raadmand. Jens Jul 1488. Morten Jensen Skriver 1492, 1493, 1498, 1499. Jens Lavrensen 1496, 1510, 1512. Peder Jonsen 1504, siden Raadmand. Peder Jørgensen 1513, 1515, siden Raadmand. Anders Halager 1518, siden Raadmand. Anders Lavridsen 1527, 1528, siden Raadmand.

I Stadens ældste Tid var Bytinget endnu ikke blevet Borgernes faste Værneting, og Bandsstraf anvendtes til Overholdelse af borgerlige Love. Saaledes hedder det i Stadsretten af 1254, at ingen maa stævnes for Biskoppen eller nogen anden Dommer i nogen som helst Sag længere end til Roskilde. Her menes for øvrigt vel især Biskoppens Retterting eller Stævning for hans Officialer, da Bispen kunde stævne hvorhen han vilde, men da Borgerne var hans Undersaatter, kunde mange Sager undgaa at forhandles paa Bytinget; saaledes blev en Mand paa Biskoppens Ting dømt til at give Bøder 1293, fordi han var gaaet igennem Plankerne[1]). Det hændtes vel ej heller sjelden at Folk paa Grund af deres gejstlige Stilling ustraffet kunde begaa Forbrydelser, som den verdslige Arm ikke kunde faa Straf over. Saaledes havde Borgerne 1258 taget sig selv til rette, da en gejstlig baade havde røvet og begaaet andre Forbrydelser, hvorfor de havde hængt ham paa hans egen Dørstolpe. Dette kom dem dyrt til at staa, idet de først fik Tilgivelse, da Hovedmændene personlig havde maattet rejse til Rom og gjøre Knæfald for Paven, og de andre gjøre Bod for Biskoppen[2]). I Stadsretten 1294 paabydes, at Stævning til Bytinget, Raadhuset eller Endebod skal ske ved en Bysvend (*præco*), der bærer en Stav med Biskoppens Mærke, og Stævningen skal foregaa i 2 Naboers Nærværelse; naar man ikke mødte, skulde man betale Bøder. For at Folk ikke skulde undskylde sig, maatte enhver Borger, der vilde være borte fra Byen over 6 Dage (i Kristoffers Stadsret 6 Uger), stille en Fuldmægtig, der i slige Fald kunde

---

[1]) K. D. I. 21, 30, 33.

[2]) K. D. I. 22.

Siden slutter midt i sætningen ved ordene "der i slige Fald kunde" og fortsætter på side 128.

Side 128

Straffe. Galgen. Halsjærn.

svare for ham[1]). Et Kongebrev af 1458 paabød at alle bosiddende Borgere, hvis Tjenere de saa var, hørte under Stadens Jurisdiktion og maatte ikke stævnes ud af Byen for nogen Sag, som hørte under dens Ret, førend det viste sig at denne ikke formaaede at skaffe Sagsøgeren Ret. Ligesaa paabød Kong Hans 1485 at naar nogen forbryder sin Fred i Kjøbenhavn, skal han have sin Fred igen paa Bytinget og ingen andensteds, „fordi hvor man bindes der skal han løses", med mindre han kunde forenes med Sagvolderen og benaadedes af Kongen[2]).

Naar en Tyv blev greben, blev han overgivet til Byfogden, der holdt ham i Forvaring til næste Tingdag, hvorfor hver Familie aarlig ydede 4 Penninge i Tyvestød. Denne Afgift gik siden over til Skarpretteren, da det 1612 hedder, at han „efter gammel Sædvane til hver S. Mikkels Dag omgaar og fordrer en Skilling af hvert Hus"[3]). For Tyveri var Døden vistnok altid Straf, men da Udgifterne ved Exekutionen afholdtes af Sagsøgeren, kunde Tyven vist ofte slippe og en fremmed kunde føre sin Tyv med sig (foran S. 68).

Halshugning skede vist altid paa Torvet, medens Hængning og pinefulde Dødsstraffe vel allerede i Middelalderen foregik udenfor Byen. I Kristoffers Stadsret paabydes, at den der bliver ihjelslaaet i Dobbelspil (Terningespil, Hazard), skal jordes under **Galgen**, hvoraf fremgaar at denne ikke har været paa Torvet.

Af Straffe har været brugt **Halsjærn** eller Gabestok, af hvilke der, rigtignok først i Midten af det 16de Aarh., nævnes flere, saaledes paa Nørregade, Vestergade og Amagertorv, og de synes at betegne Torvenes Grænser; saaledes maatte 1613 ingen paa Torvedage købe noget af Bønderne, „førend de dermed ere paa Torvene eller inden de øverste Halsjærn

---

[1]) K. D. I. 55, 172.
[2]) K. D. I. 196, 220.
[3]) K. D. I. 54-55, 178; II. 582.

Siden slutter midt i citatet ved ordene "... inden de øverste Halsjærn" og fortsætter på side 129.

Sammendrag af straffesystemet på side 128

Siden beskriver flere centrale træk ved Københavns middelalderlige rets- og straffesystem:

- **Bytingets jurisdiktion** blev styrket gennem kongelige påbud. Borgere skulle som hovedregel dømmes ved byens egen ret, og sager måtte ikke uden videre føres uden for byen. Kong Hans fastslog i 1485, at den, der havde mistet sin "fred" (retsbeskyttelse) i København, også skulle genvinde den ved Københavns byting.
- **Tyve blev fængslet af byfogden** indtil næste tingdag. For at finansiere dette system betalte hver husstand en afgift kaldet *tyvestød* på 4 penninge årligt. Senere tilfaldt denne indtægt skarpretteren (bøddelen).
- **Tyveri blev normalt straffet med døden.** Forfatteren bemærker dog, at eftersom sagsøgeren selv måtte betale omkostningerne ved henrettelsen, kunne nogle tyve slippe for straf.
- Der skelnedes mellem forskellige former for **dødsstraf**:
  - **Halshugning** foregik normalt på torvet.
  - **Hængning** og andre mere pinefulde henrettelser foregik uden for byen.
- Byen havde en **galge** uden for torvet. Et bestemmelse i Kristoffers Stadsret foreskrev, at personer, der blev dræbt under hasardspil, skulle begraves under galgen, hvilket viser, at galgen også havde symbolsk betydning som sted for vanære.
- Som legemlig og offentlig straf anvendtes **halsjern (gabestok)**. Disse stod flere steder i byen, blandt andet ved Nørregade, Vestergade og Amagertorv. De fungerede både som strafredskaber og tilsyneladende som markeringer af torvenes grænser.

Kort sagt tegner siden et billede af et middelalderligt retssystem, hvor offentlig ydmygelse (gabestok), dødsstraf (halshugning og hængning), lokal jurisdiktion og brugerbetaling for retshåndhævelse spillede en vigtig rolle.

Side 129

Spansk Kappe. Kagen. Bære Sten af By.

næst Torvene indkomne"[1]). Den spanske Kappe eller spanske Tønde omtaltes først i det 17de Aarh. og var en Tønde, som Forbryderen blev stukken ind i, saaledes at Hoved og Ben stak udenfor, og saaledes førtes han gjennem Gaderne. I Kristian IV's Tid idømtes denne Straf Vognmandskarle, der ikke opgav ved Porten, hvem de kørte for, eller som ikke vilde kjøre for Folk, ligesom Skrædersvende, der arbejdede for egen Regning[2]).

For Forseelser imod Sædelighed og Medborgeres gode Navn og Rygte anvendtes **Kagen**, der bestod af en høj Pæl der var nedrammet i Jorden og foroven havde en Flade. Kagen benyttedes til Kagstrygning, under hvilken Forbryderen bandtes til Pælen og fik Ris. Paa Overdelen af Kagen udstilledes Forbryderen til almindelig Beskuelse og Forhaanelse, og det hedder derfor endnu i nogle Politibestemmelser fra det 16de Aarh., at naar nogen havde falsk Pottemaal, skulde dette „slaas paa Kagen"[3]), altsaa for at Brøden kunde blive almindelig

bekendt. Naar den skyldige da i nogen Tid var bleven forhaanet, endte Straffen med at han selv maatte springe ned paa Jorden, hvilket let kunde koste Liv og Lemmer. Øverst var Kagen indrettet i Lighed med et Fuglebur med Tremmer, der dog ikke sad nærmere sammen end at man let kunde gaa igjennem dem. Fra enkelte Steder i Tydskland haves Exempel paa at Kagen var til at dreje rundt, for at de straffedes Pine yderligere kunde forhøjes.

I Forbindelse med Kagen stod Straffen at bære Sten af By. Paa Kagen hængte 2 svære Kampesten, der var lænkede sammen og som hængtes om Forbryderens Hals. Denne ledsagedes nu gjennem Byen af Bøddelen og hans Svende under Musik til alle 3 Porte og ud af Byen, af hvilken han saa var forvist. Disse Straffe var ofte forenede. Saaledes hedder det i Kristoffers Stadsret VI § 31: „Item findes og

---

[1]) K. D. I. 590. II. 445.

[2]) K. D. II. 571, 638, 696.

[3]) K. D. II. 440.

Side 130

Rettersted.

nogen ond Kvinde, som ukvemmelige taler oppaa nogen Dannemand eller og Dannekvinde det som hun ingenlunde bevise kan, hun skal sættes oppaa Kagen og drage siden Sten af By, og hendes Gods tage Kongen og Staden.“ I samme Stadsret VI § 29 paalægges der den, der bruger ærerørige Ord imod nogen hæderlig Mand eller Kvinde og som ikke kan bevise sit Udsagn, en Bøde af 2 Gange 40 Mark og „Dannemænds Bøn“; kunde han ikke udgive dem, skulde han „slaas til Kagen“, hvis han ikke kunde komme overens med Øvrigheden paa anden Maade[1]).

I Middelalderen stod Retterstedet og den dermed forbundne Kag paa Gammeltorv, men da Nytorv var blevet oprettet, flyttedes det dertil. Resen fortæller saaledes, at 1629 byggedes „det murede Kag“ i Torvets sydvestre Hjørne, og at paa samme Torv 1672 opførtes et Rettersted af Tømmer, hvorpaa Misdædere kunde hænges, halshugges, parteres, og usædelige Kvinder kagstryges. Ved Reskript af 25de Sept. 1761 tillodes det, at dette nu faldefærdige Skafot maatte nedtages og at Retterstedet herefter skulde være paa Vesterfælled paa samme Sted som Borgretten havde sit[2]) og at Henrettelser skulde ske paa Jorden uden Skafot, som Tilfældet var med Militære, men „naar Exekution med Kagstrygning forefalder, kan dertil paa Nytorv blive oprejst en Pæl, hvorved samme

---

[1]) Ifølge Lunds Privil. 1361 § 18 skulde den skyldige Mand „slaas til Kagen eller Disken“ (Disken maa være Navnet paa Kagens Overdel); en Kvinde skulde derimod „tynges med de Stene, som dertil skikkede ere“. Tilsvarende Sted i Margretes alm. Stadsret § 55. Jfr. Molbechs Glossar. I. 420 og Lappenberg: Die Miniaturen zu dem Hamburgischen Stadtrechte vom Jahre 1497 S. 50-52 og især Gjengivelsen af en Tegning, hvorpaa Straffene med Kagen fremstilles. Ovennævnte Bestemmelser i danske Love er tagne af Hamborg Stadsret 1292, se Lappenberg Hamb. Rechtsalterthümer S. 151.

[2]) Retterstedet paa Vesterfælled var oprindelig tæt indenfor Rosenaaen, men flyttedes 1646 ud til den Plads hvor nu Amerika Mølle staar. Det var her Struensee og Brandt laa paa Stejle.

Side 131

Dannemænds Bøn. Byskriveren.

kan ske.“ Det er ikke endnu ude af Minde, hvorledes Folk for en 40 Aar siden blev kagstrøgne paa Halmtorvet ved Lavendelstræde ved en der staaende Pæl, men de øvrige i Forbindelse med Kagen staaende Straffe er formodenlig gaaede af Brug i det 16de Aarh.

Ovenfor er omtalt „Dannemænds Bøn“, der kunde have en formildende Virkning paa en Doms Udførelse. Paa Grund af Arkivernes Armod er der kun faa Oplysninger herom. 1528 havde Sven Bagers Søn Oluf trængt sig ind i Hans Koks Hus med en dragen Kaarde i den Hensigt at slaa ham ihjel, men Hans Kok undveg og Kaarden brødes itu i Døren. Derfor dømtes Oluf til at have sin Hals forbrudt, „dog for Guds og værdige Fader og Herre Hr. Lage Urne med Guds Naade vor naadigste Herre Biskops Skrivelses og Viljes Skyld, sammelledes for vor naadigste Herres Herold Hr. Fredriks og for hans fattige (stakkels) Faders, Søsters og mange ærlige Dannemænds og hæderlige Dannekvinders ydmyge Bøns og kærlige Begærings Skyld blev hannem benaadet og givet hans Hals.“ Dog maatte hans Fader og flere Borgere indestaa for hans fremtidige Forhold til Hans Kok[1]). Noget tilsvarende er sket i Anledning af Torben Oxes Domfældelse, men rigtignok lige overfor Kongen. Ogsaa i Ridder Jens Nielsens Orfejdebrev i Anledning af Jens Broks Drab 1405 bestemmes, at han skal afbede sin Brøde med 20 Riddere og Svende, og i en Kæmpevise omtales „Bøn og Knæfald med Dannemænd paa Ting“[2]). Formodenlig er en saadan Forbøn ogsaa her sket knælende.

Byskriveren opskrev de Forhandlinger, der foregik paa Tinget. Han maa have været „præstelært“, da den Færdighed at skrive kun meddeltes i gejstlige Undervisningsanstalter. Det er først i Aarene 1420-30 at Bytingsvidner begyndte at skrives paa dansk, medens tidligere Latin var

---

[1]) K. D. I. 272-73.

[2]) Rosenvinge, gl. Love V. 610. Hvitfeld S. 628. Jfr. Barner Fam. Rosenkrantz, Dipl. S. 48.

Side 132

Bøddelen. Stævning til Endebod.

udelukkende officielt Forretningssprog; danske og plattydske private Dokumenter findes dog af og til førend den Tid. I det hele kan vi være visse paa, at den større Kjøbmand og enhver Forretningsmand, der hævede sig over Mængden, kunde Latin og brugte dette Sprog; saaledes brugtes latinske Vexler i Lybæk til 1437[1]). Byskriverens Bolig omtales ovenfor S. 95.

Som Straffens Fuldbyrder nævnes **Bøddelen**, eller Mestermanden, der 1496 havde fri Bolig østen op til Raadhusgaarden. I den gamle Jordebog fra c. 1370 nævnes tæt ved Raadhuset i Skovbogade en Byen tilhørende Grund, hvori „speculator“[2]) boede, hvilket Ord vistnok maa oversættes ved Bøddelen.

Ovenfor er det omtalt at Stævning ogsaa kunde ske til det yderste Brohoved i Havnen, til **Endebod**[3]). Den Ret, her var nedsat, kendes der ellers intet til, men den bestod vistnok af Skippere, der har udgjort et eget Lag, ved hvilket alle Sager, der angik Søvæsen og maaske Kjøbmandshandel, skulde afgjøres. Da Søfarten havde saa meget at betyde her og dens Udøvere var en Blanding af fremmede og indfødte, er det ikke saa underligt at den havde sin egen Ret, ligesom vi fra udenlandske Stæder allerede tidlig finder særegne Skibsretter. Ved

Kristoffers Stadsret er den allerede ophørt. Dog findes følgende Artikel i Vognmændenes Lavsskraa 1478, stadfæstet 1518[4]): „Hvilken Broder, som kalder anden for Toldbod eller anden Ret for Gæld, førend han haver kæret ham for Oldermand, bøde en Tønde Øl“, hvori ligger at en Ret af Skippere, hvormed Vognmændene paa Grund af deres Forretninger ved Stranden vel havde mest at gjøre, endnu bestod.

---

[1]) Pauli: Lübeckische Zustände II. 1872 S. 136.

[2]) Speculator hos Sakse S. 348 betyder vel kun en Skildvagt.

[3]) Jfr. ovenfor S. 115.

[4]) K. D. II. 214.

Side 133

Rodemaalsstævne. Gammeltorv.

Hvert af Stadens Kvarterer (Fjerdinger, senere Rodemaal) havde ogsaa sine offentlige Forsamlinger, hvor saaledes Fjerdingsmændene blev valgte, ligesom vel efter 1526 Valgmænd til at deltage i Borgmestervalget. En god Oplysning har vi af et Brev fra 1530[1]), der blev sendt omkring til alle „**Rodemaalsstævne**“. Her paamindedes først alle Borgere om at sværge paa at ville være det gamle Hykleri og papistiske Regimente imod i Liv og Død og holde sig til Guds Ord. Hvis nogen ikke mødte paa Stævnet, skulde der sendes Bud efter ham, da alle, der vilde bo i Staden, skulde vide dette. Derpaa skulde der udvælges 4 tjenlige Mænd af hvert Rodemaal, og disse 32 Mænd skulde tilkendegive Magistraten det foregaaede og tage lignende Ed af den. Saadanne Forsamlinger omtales ellers ikke, men fremtræder i ovennævnte Brev ikke som noget, der ualmindeligt foregik[2]).

XIV. Torve.

Enhver Kjøbstad har altid i det mindste haft 1 Torv, paa hvilket hver Uge er holdt en eller flere Torvedage til Stadens Forsyning med Levnedsmidler og aarlig mindst 1 Marked, som udenbys Folk og Udlændinge kunde søge. Saadanne Markedspladser findes næsten overalt ved Hovedkirken eller Stadens oprindelige Kirke. Om Byens Grundlægger ikke har lagt nogen vis Plan for Bebyggelsen, saa kan vi være sikre paa, at han dog har udlagt Plads til Torvet. **Gammeltorv** viser ved sit Navn at det er det ældste i Byen og, som det tildels ovenfor (S. 94) er paavist, har dets Grænse mod øst været den østlige Husrække i Skovbogade, hvor det ældste Raadhus stod; det er ogsaa paavist S. 95, at dets sydlige Del,

---

[1]) Rørdams *Kirker og Klostre*, Tillæg S. 190-91.

[2]) Jfr. Maurer: *Städteverfassung* II. 161.

Siden slutter midt i sætningen ("at dets sydlige Del,") og fortsætter på side 134.

Side 134

Torvedage. Markeder.

hvor nu Nytorv er, længe var ubebyggede Havestrækninger. Idet vi følger samme Slutningsmaade som tidligere, saa kan vi af den Omstændighed, at den Del af Nørregade, der

gaar fra Studiestræde til Gammeltorv, oprindelig hed Saltboder, og af at den gamle Jordebog fra c. 1370 ikke har andet end Boder der, slutte at Gammeltorv har gaaet til henimod Studiestræde og at ogsaa der de midlertidige Boder i Tidens Løb er blevne faste Beboelser; dog er dette sket før omtalte Jordebogs Tilbliven. Ogsaa den Husrække, der nu afslutter Torvet mod nord, var da endnu ogsaa Boder[1]), og der findes ingen Grunde der nævnte som „Gaarde". Tænkes disse Boder altsaa borte, finder vi at Torvet gik lige til Frue Kirke, der var dets Grænse mod nord og som ejede de fleste Grunde paa den Side af Saltboderne, der vendte ud imod den. Det er saaledes nærmest omkring Kirken at Handelen i Byens ældste Tid har haft sin største Virksomhed.

Torvedag holdtes hver Onsdag og Lørdag. Da var Staden fredlyst, og Fredsbrud, som med Slagsmaal og Drab, straffedes med tredobbelte Bøder. Torvefreden varede fra Solens Opgang til Aftenklokken forkyndte dens Nedgang[2]). Til et vist Klokkeslet var det altsaa tilladt Borgerne at købe paa Torvet, og de fremmede (Gæster), der inden den Tid købte Fisk eller andre Fødevarer, skulde miste det købte. Erik af Pommern paabød 1422, at der paa Torvedage skulde stikkes et Tegn ud, og saa længe det stod maatte ingen andre købe eller sælge end bofaste Bymænd og Borgere, men fra Kl. 10 maatte Gæster ogsaa købe og sælge, dog ikke med hinanden indbyrdes. Hvad en Borger havde købt paa Torvet kunde ingen fratage ham uden Bispen, naar denne var i Staden og havde det nødig[3]).

Aarsmarkedet har vistnok været af stor Betydning. Det maa være fremkaldt af det vigtige Sildefiskeri i Øresund

---

[1]) K. D. I. 97, 99, 101.

[2]) K. D. I. 54, 178.

[3]) K. D. I. 51, 150, 167.

Side 135

Markeder.

og holdtes fra 24de Avgust til 9de Okt. Et Minde herom bevaredes længe i den saakaldte Bartholomæi Told, der foran S. 120 er omtalt. Det er uden Tvivl et saadant Sildemarked, der fremkaldte Byens Navn og Tilstrømningen dertil af fremmede Kjøbmænd, og de samme Forhold har i den ældste Tid fundet Sted her som ved andre Fiskerlejer[1]). Men efterhaanden som Staden voksede, aftog det egentlige Sildefiskeri og Sildesaltningen, hvorfor det i Kristoffers Stadsret hedder: „Ingen Gæst skal salte Sild eller andre Varer om Høst udi Kjøbenhavn, ti at han haver da andre Markeder for sig, der som han da bør at salte"[2]). Dragør Fiskerleje og Marked er traadt i Kjøbenhavns Sted og de stod i nær Forbindelse indbyrdes; saaledes var Andreas Holbæk 1389 Kongens Foged paa Dragør Marked (*advocatus nundinarum Drakøør*). Det egentlige Sildemarked holdtes sidstnævnte Sted, medens der paa samme Tid i Kjøbenhavn holdtes Marked med alle Slags udenlandske Varer, hvormed Oplandet videre forsynedes. 8de Juli 1340 gav de tydske Herrer, der da beherskede Slottet, Lybækkerne Tilladelse til paa Handlens eller Sildefangstens Vegne paa Markedets Tid at komme til Kjøbenhavn, og næste Aar fik forskjellige Vesterhavsstæder frit Lejde til det samme, „fra den Tid de er gaaede ind i Havnen til de sejle ud af den"[3]). Paa den Tid har altsaa Sildemarkedet været i fuld Gang. Paa Markedets Tid gaves Told af alle Skibe i Havnen, men efter Dionysii Dag var det tilladt enhver Borger frit at fiske efter „tom (golde) Sild" uden Afgift naar han sejlede ind og ud[4]). Havnen blev vistnok ogsaa efterhaanden for lille til at rumme Sildeskibene og den ubebyggede Plads ved Stranden for indskrænket, men i

den ældste Tid maa vi her tænke os „Fed“ eller Pladser, paa hvilke Sildene tilberededes, som paa Dragør og andre Steder.

---

[1]) Se herom Allen: De tre nord. Rigers Hist. IV. 1ste Afd. S. 72 flg.

[2]) K. D. I. 167.

[3]) K. D. I. 76, 81.

[4]) K. D. I. 174.

Side 136

Markeder. Klædeboder.

Saa fattige er vi paa Oplysninger om Kjøbenhavn, at det ikke er muligt at give noget Billede af dens Markeder. Nogle enkelte Bestemmelser haves fra Begyndelsen af det 16de Aarh., hvorved det forbydes Skomagere fra andre Kjøbstæder eller fra Landet at føre Fodtøj ind i Byen, „at sælge eller stande til Marked med paa Torvedage eller anden Tid paa Aaret“. Fremmede Smede maatte sælge deres Arbejde „udi aabenbart Marked“ og ellers kun i større Partier; fremmede Sadelmagere maatte kun falbyde deres Arbejde under Herredage og „frit staaende Marked“. Ogsaa om Snedkerne hedder det, at ingen maatte indføre fremmed Arbejde uden i Herredage og om Høsten[1]).

Som det ses af flere af disse Bestemmelser fremkaldte Herredage, efterat Staden var bleven Residensstad, i mange Tilfælde en stor Tilstrømning, hvilket ogsaa har sit Udtryk i den Bestemmelse at Skræderne ikke maatte holde mere end 2 Svende og 1 Dreng „enten i Herrehof eller anden Tid“[2]).

I den senere Del af Middelalderen nævnes ogsaa et Paaskemarked, men kun i en Lavsskraa for Remsnidere, Pungmagere og Taskemagere af 1514, der bestemmer deres første aarlige Stævnedag til Søndag næst efter Paaskemarked[3]).

Vidnesbyrd om Markedet paa Gammeltorv har vi i de Gader, der har Navn efter de oprindelige Boder. Af disse kender vi følgende: De Boder, hvis Navn har holdt sig lige til vore Dage og som vistnok ogsaa i den ældre Tid har været af særdeles Betydning, var **Klædeboderne** (*tabernæ pannicidarum*). De, der handlede med Klæde, hed Vantsnidere (af Plattydsk *Want*, Klæde) og deres Betydning var stor, da baade Mænd og Kvinder brugte Klæde til deres Dragt. I de tydske Byer ejede Kommunen et særegent „Wanthaus“ til sligt Udsalg, men det ses ikke at have fundet Sted her.

---

[1]) K. D. II. 185, 195, 289, 366.

[2]) K. D. II. 269. Samme Bestemmelse i Lavsskraaen 1275, K. D. I. 27; men det kan ikke være nogen oprindelig Vedtægt i denne.

Side 137

Kræmmerboder. Suderboder.

I et (endnu utrykt) Brev af 2den Febr. 1393 omtales at Svarte Klavs af Sivert Stenveg kjøber en Grund mellem Magnus Lang og Hille Gravestens i Kræmmerboderne (in tabernis Institorum). I den gamle Jordebog nævnes efter Klædebodernes nordre Side 8 Grunde, enten

ned ad Skindergade eller paa samme Gades søndre Side, og derpaa „Hille Gravestens 1 Bod, Mathes Suder 1 Bod, hvori bor Herman Kræmmer (Institor), Magnus Lang i Roskilde 1 Bod, hvor Rothger Kræmmers Enke bor.“ Det er altsaa dem, der hed Kræmmerboder, og 1492 bebodes det sydlige Hjørnehus mellem Klædeboderne og Gammeltorv netop af en Kræmmer[1]), saa det bliver sandsynligt at Kræmmerboderne laa lige overfor Klædeboderne.

Den Gade, der nu hedder Skovbogade, hed tidligere Skoboderne og endnu længere tilbage Suderboderne, af Suder, det ældste Navn paa Skomager. Der har imidlertid været andre Suderboder, som vi først vil nævne. To Borgere skjøder 1374 til S. Peders Alter i Frue Kirke en Grund vesten for Gaden lige overfor de danske Suderboder, imellem Jens Truelsens og Hennike Pedersens Grund[2]). Efterses derefter den gamle samtidige Jordebog[3]), da finder vi denne Grund som den fjerde paa Nørregades vestre Side fra Gammeltorv; den staar der som tilhørende Kristi Legems Alter, til hvilket Alter Grundens tidligere Ejer ifølge ovennævnte Skjøde havde bestemt den. De danske Suderboder genfinder vi dernæst paa Nørregades østre Side i den gamle Jordebog[4]), idet der 5 Boder fra Klædeboderne nævnes en Grund med 2 Boder, tilhørende Frue Latinskole og beboet af Peder Lille Suder; at de tilstødende Boder ogsaa har været Suderboder, ses af at 1352 gaves til Apostelaltret i Frue Kirke en Gaard i Frue Sogn, „i hvilken nu bor Skomagere og andre Haandværkere“[5]); nævnte Alter ejede netop ifølge

[1]) K. D. I. 226.
[2]) Rørdam I. 19-20.
[3]) K. D. I. 99-100.
[4]) K. D. I. 101.
[5]) Rørdam I. 15.

Kort historisk kommentar

Siden viser, hvordan O. Nielsen rekonstruerer middelalderens København ud fra jordebøger, skøder og kirkelige dokumenter. Kræmmerboderne knyttes til kræmmere, altså småhandlende og købmænd, mens Suderboderne var forbundet med skomagerfaget, idet „suder“ er en gammel betegnelse for en skomager.

Teksten illustrerer også, hvor tæt erhvervsliv, gadenavne og kirkeligt ejerskab hang sammen. Frue Kirke, dens altre og latinskole optræder som betydelige grundejere i området omkring Nørregade og Gammeltorv, og mange af byens håndværkere synes at have været koncentreret i bestemte boder og gader.

Resumé

Nielsen søger at fastlægge placeringen af Kræmmerboderne ved hjælp af et brev fra 1393 og oplysninger fra den ældste jordebog. Han konkluderer, at Kræmmerboderne sandsynligvis lå over for Klædeboderne ved Gammeltorv. Dernæst gennemgår han Suderboderne, som har givet navn til den senere Skoboderne og nutidens Skovbogade. Ved hjælp af skøder, jordebøger og kirkelige ejendomsoplysninger placerer han de danske Suderboder omkring Nørregade, hvor der boede skomagere og andre håndværkere. Teksten understreger samtidig Frue Kirkes og dens institutioners omfattende ejendomsbesiddelser i middelalderbyen.

Side 138

Suderboder.

den gamle Jordebog en Jord med 5 Boder paa tæt op til ovennævnte Grund.

Naar disse Suderboder var de danske, saa var der vistnok ogsaa tydske Suderboder. Følger vi den gamle Jordebog, saa ses af flere Grunde at denne ved Klædeboderne begynder paa den nordlige Side, og vi véd, at den 13de Grund, der ejedes af Andreas Holbæk, var den østligste i Klædeboderne[1]). Derefter nævnes vistnok Gadens anden Side og derpaa Grundene i nuværende Skindergade, saa langt den naaede paa hin Tid, sidst samme Gades sydlige Side, indtil den nævner en Gaard ved Sudervraa, hvilken maa antages at ligge nær ved Hjørnet af Tydskemannegade, hvis Grunde dernæst opregnes. Denne Sudervraa er da de tydske Suderes Boder. Længer henne i Gaden boede ogsaa Valter Suder, der havde 3 Boder.

Tydskemannegade hed endnu saaledes 1486, og 1488 nævnes Tydskemannegade eller Suderboder, men Suderboder alene forekommer 1489[2]), saa Navnet da maa være trængt igennem. Paa den Tid maa Suderboderne alt i lang Tid have været i Gaden.

Kanniken Hans Kortsøn stiftede 1434 et Alter i Frue Kirke, til hvilket han henlagde en Gaard i Tydskemannegade og Indtægten af Skomagerlagets Messer, som han hidtil havde holdt; Patronatsretten tilfaldt efter hans Død Skomagerlaget. Denne Gaard, der var et Stenhus med lidt over halvtiende Alens Façade og laa mellem 3 af Skomagere beboede Gaarde, solgte Altret 1517 til Skomagerlaget, der skulde vedblive at yde Afgift deraf til Altret[3]).

Om vi kan slutte at Skoboderne ikke længere findes i Gaden i Slutningen af det 16de Aarh. af den Omstændighed at 1597 omtales „Skoboderne som nu kaldes Vimmelskaft“[4]),

[1]) K. D. II. 16, 20.
[2]) K. D. II. 154, 162. Rørdam S. 132.
[3]) Rørdam S. 201, T. 38, 154.
[4]) K. D. II. 492.

Kort historisk kommentar

Siden følger udviklingen af området omkring Suderboderne og viser, hvordan håndværkskvarterer kunne opdeles efter national tilknytning, idet der skelnes mellem danske og tyske skomagere. O. Nielsen benytter igen jordebøger og ejendomsfortegnelser til at lokalisere de forskellige boder og følge ændringer i gadenavne.

Skomagerlauget fremtræder som en betydelig institution. Forbindelsen mellem lauget, Frue Kirke og de kirkelige stiftelser viser, hvor tæt håndværk, religion og ejendomsforhold var knyttet sammen i middelalderens København.

Resumé

Nielsen argumenterer for, at der ud over de danske Suderboder også fandtes tyske Suderboder, som sandsynligvis lå ved Sudervraa nær Tydskemannegade. Gennem kilder fra 1400-tallet kan han følge, hvordan navnet Suderboder efterhånden fortrængte navnet Tydskemannegade. Siden beskriver desuden, hvordan kanniken Hans Kortsøn i 1434 stiftede et alter i Frue Kirke og knyttede en ejendom samt indtægter fra skomagerlauget til dette. I 1517 købte skomagerlauget ejendommen, men skulle fortsat betale afgift til alteret. Afslutningsvis nævnes en kilde fra 1597, hvor Skoboderne omtales som den gade, der nu kaldes Vimmelskaft.

Side 139

Skræderboder. Skindergade. Smedegade. Rebvinderboder.

véd jeg ikke, men i Matriklen 1661 synes Klosterstræde fortrinsvis at være bleven Bolig for Skomagerne.

At der ogsaa har været Skræderboder, ses af at Hildegund Gererz for sin Sjælemesse gav til Frue Kirke en Bod mellem Skræderboderne; hun levede omtrent 1400[1]).

Ved Skindere forstodes de Haandværkere der arbejdede i Læder; deres Mesterstykke var saaledes en Kvinde-Skindkjortel og en Suben (Mandstrøje?). Paa Kristoffer af Bajerns Tid var Bundtmagerne dog en særegen Del af Laget, og 1514 var Remsnidere, Pungmagere og Taskemagere skilte fra[2]). Formodenlig har de haft Boder i den Del af Skindergade, der var nærmest ved Klædeboderne, og givet denne Navn, om dette end forekommer temlig sent; den Del af Gaden, der gaar til Kjøbmagergade, hed tidligere Graabrødrestræde og der kan de ikke have bot.

Efter Smedene opnævntes vistnok den Gade, der hed Smedegade. 1374 døde Herman Kruse, der gav Frue Kirke for sin Sjælemesse en Gaard paa den østlige Side af Smedegade; hans Enke gav næste Aar en Grund med den nordre Ende mod Torvet. Jakob Jensen fra Husum gav lidt senere en Gaard i samme Gade ved Siden af Byfoged Peder Andersens Gaard. 1374 gav Kannik Niels Jonsen en Gaard paa den østlige Side af Smedegade. Af et Skjødebrev af 1433 ses at Gaden har stødt sammen med Vombadsuesttræde[3]). Det bliver saa nærmest en Gade, der laa nærved det senere Store S. Klemensstræde, der nærmest Gammeltorv gik hvor nu Frederiksberggade er. I senere Tid kaldtes Ny Kattesund Smedebakken.

Her maa man antage at Smedene har haft deres Udsalg.

I samme Egn har de Rebvinderboder ligget, som nævnes i et Skjødebrev af 1440 paa en Grund til Kannik Sven Vestenuskov, der gav den til S. Povls Alter i Frue Kirke.

[1]) K. D. II. 21.
[2]) K. D. II. 170-71, 198.
[3]) K. D. I. 159. II. 5, 6, 12, 18, 60.
[4]) K. D. II. 68, 266, sml. I. 507. Rørdam S. 129.

Kort historisk kommentar

Siden viser, hvordan flere af Københavns gadenavne udsprang af bestemte håndværksgruppers boder og arbejdsområder. Nielsen forbinder både Skræderboder, Skindergade, Smedegade og Rebvinderboder med de erhverv, der har været koncentreret i de pågældende kvarterer.

Interessant er også beskrivelsen af skinderne, der arbejdede med læder. Teksten giver et sjældent indblik i håndværkernes organisation og de specialiseringer, der efterhånden opstod inden for læderfagene. Samtidig bruges kirkelige gavebreve og skøder som kilder til at lokalisere de ældre gader og boder.

Resumé

Nielsen omtaler først Skræderboderne, som kendes fra en gave til Frue Kirke omkring år 1400. Derefter beskriver han skinderne, der var læderhåndværkere, og forklarer, hvordan forskellige faggrupper som bundtmagere, remsnidere, pungmagere og taskemagere efterhånden blev udskilt fra det oprindelige lag. Han argumenterer for, at Skindergade har fået navn efter disse håndværkere. Herefter behandles Smedegade, som gennem flere dokumenter fra 1300- og 1400-tallet lokaliseres i området nær Gammeltorv og det senere Frederiksberggade. Endelig nævnes Rebvinderboderne, som ifølge et skødebrev fra 1440 lå i samme kvarter og var knyttet til ejendomme, der senere tilfaldt Frue Kirke.

Side 140

Bagerboder. Saltboder. Kødmangerboder.

Af en Paaskrift paa Brevet ses, at Grunden laa i „den Gade hvor unge Sven Bager bor“, og 1545 bode denne Mand i Kattesund, sønden for hvis Gaard Frue Kirke da ejede et Hus østen for Gaden, sandsynligvis den nævnte.

At Byen har haft Bagerboder i den ældste Tid kan vi ikke tvivle om, naar vi fra langt senere Tider endnu finder saadanne nævnt. I den gamle Jordebog nævnes efter Klædeboderne, hvis sidste Grund er den Bod som Andreas Holbæk ejede, 18 Boder, af hvis Beboere 2 udtrykkelig nævnes som Bagere.

Den vestligste Del af Nørregade nærmest Gammeltorv hed en Tid Saltboderne, endnu 1450 og 1464. I den gamle Jordebog er den Torvet nærmeste Grund paa vestre Side tilhørende Jens Olafsen, og den solgtes 1416 til Kantor Arild Klemensen og siges der at ligge i „Saltboder“. Dekanus Jakob Klemensen gav 1414 Theobaldi Alter en Bod i Saltboderne[1]). 1581 ejede Helligaands Hospital en Gaard kaldet Saltkærret paa Gammeltorv, ligesom Byskriverens Gaard paa Klædebodernes sydvestlige Hjørne siges at ligge ved Saltkærret, og 1610 siges at Skuret over Saltkærret skal flyttes ind[2]). Da Byskriverens Bolig solgtes 8de Maj 1615, siges det at den „strækker i sønder til Hospitalens Bolig ud til Gammeltorv, Saltkærret kaldet“.

I det 16de og 17de Aarh. laa der Saltboder ved Vejerhuset, men de var vistnok kun Oplagssteder for Salthandlere, hvorimod disse Saltboder formodenlig var Udsalgssteder for dem der handlede med saltede Varer, som tør Fisk, salte Sild, salt Kød, hvilke Levnedsmidler i Middelalderen fortæredes i langt større Masser end nu, men ogsaa fremkaldte den skrækkelige Sygdom Spedalskhed.

Paa dette Sted kunde ogsaa medtages Kødmangerboderne, skjønt de ikke har ligget paa Torvet. De laa

---

[1]) K. D. I. 99, 136, II. 10, 14, 92, 96, 118.
[2]) K. D. I. 522, 600, II. 561.

Kort historisk kommentar

Siden behandler flere af de handelsboder, som forsynede middelalderens København med daglige fødevarer. Bagerboder, Saltboder og Kødmangerboder viser, hvordan byens handel var organiseret efter varegrupper og erhverv.

Særligt interessant er omtalen af Saltboderne ved Gammeltorv. Salt havde afgørende betydning for opbevaring af mad i middelalderen, og handelen med tørret og saltet fisk samt saltet kød var derfor central for byens forsyning. Teksten viser også, hvordan ældre gadenavne og stednavne som Saltkærret bevarede mindet om tidligere handelsfunktioner.

Resumé

Nielsen påviser, at København sandsynligvis har haft Bagerboder allerede i den ældste tid, hvilket understøttes af oplysninger i jordebøger og senere kilder. Han beskriver derefter Saltboderne, som lå ved den vestlige del af Nørregade nær Gammeltorv, og følger deres historie gennem flere dokumenter fra 1400- og 1600-tallet. Saltboderne formodes at have været udsalgssteder for saltede levnedsmidler som fisk, sild og kød. Afslutningsvis nævnes Kødmangerboderne, som introduceres som næste emne, selv om de ikke lå direkte på torvepladsen.

Side 141

Kødmangerboder.

oprindelig i Tydskemannegade (Skovbogade og Vimmelskaftet) og da sandsynligst paa Gadens søndre Side. At de i Slutningen af det 14de Aarh. laa i denne Gade, ses af den gamle Jordebog[1]). 1361 gav Kannik Absalon til Frue Kirke for sin Sjælemesse et Stenhus norden for Kødmangerboder (tabernæ Carnificum)[2]), og 1364 pantsætter Kannik Klemens Absalonsen til samme Kirke sin Ret til et Stenhus nordøst for Kødmangerboder[3]). Efter 1389 gav Kannik Jakob Holbæk til samme Kirke for sin Sjælemesse en Gaard i Tydskemannegade vesten for Frue Kirkes Stenhus og lige overfor Kødmangerboder (tabernæ Macellorum)[4]); i den gamle Jordebog nævnes endnu denne sidste Ejendom som tilhørende Jakob Holbæk, men der gives ingen nærmere Vejledning til at finde det omtrentlige Sted i Gaden; dog er det sikkert mellem Kloster- og Hyskenstræde paa den ene og nuværende Nygade paa den anden Side. A. Holbæks Gaard laa norden for Gaden, ti en af Grundene, der i Jordebogen betegnes som liggende mellem Frue Kirkes Stenhus og nævnte Gaard og ejet af Henrik Bager, der ogsaa hed Henrik Oom, laa norden for Tydskemannegade[5]).

De næste Kødmangerboder laa i Bjørnbrogade og ændrede denne Gades Navn til Kødmangergade; nu Kjøbmagergade. Denne Gade nævnes endnu med sit ældre Navn 1448[6]), og 1471 som Kødmangerstræde[7]), men af denne Navneforandring oplyses intet om Flytningstiden, da der maa hengaa længere Tid, inden det gamle Navn opgives.

1412 gav Dekanus Jakob Klemensen til Theobalds Alter i Frue Kirke for sine Forældres Sjælemesse en Grund i Kødmangerboder (in carnificio) i Bjørnbrogade[8]). 1432 udlejer Magistraten til Ansam Hanisen en Grund norden for Kannikestræde østen for S. Katrine Alters Jord tværs over for

---

[1]) K. D. I. 103.
[2]) K. D. II. 18.
[3]) K. D. I. 90.
[4]) K. D. II. 8.
[5]) K. D. I. 129.
[6]) K. D. II. 87.
[7]) K. D. II. 127.
[8]) K. D. II. 14.

Kort historisk kommentar

Nielsen følger her Kødmangerbodernes placering gennem middelalderlige dokumenter. Betegnelsen *tabernæ Carnificum* og *tabernæ Macellorum* viser, at der er tale om slagtere og kødsalgsboder. Siden illustrerer, hvordan bestemte erhverv kunne præge et helt kvarter så stærkt, at gadenavne ændrede sig efter dem.

Teksten er også et eksempel på Nielsens metode, hvor han gennem kirkelige gavebreve, pantsætninger og jordebøger forsøger at fastlægge den præcise beliggenhed af middelalderens handelsgader.

Resumé

Kødmangerboderne synes oprindelig at have ligget i Tydskemannegade, svarende til dele af det senere Skovbogade og Vimmelskaftet. Flere dokumenter fra 1300-tallet omtaler ejendomme i nærheden af boderne, hvilket giver mulighed for at placere dem nærmere i bybilledet. Senere flyttedes kødmangernes aktivitet til Bjørnbrogade, som efterhånden fik navnet Kødmangergade og senere udviklede sig til Kjøbmagergade. Kilder fra begyndelsen af 1400-tallet viser fortsat forbindelsen mellem Kødmangerboderne og Frue Kirkes altre og ejendomme.

Oversigt over de vigtigste gadenavne (side 137-141)

Middelalderligt navn	Betydning	Senere navn / placering
Kl	Boder for handel med klæde og tekstiler. Vantsnidere og klædehandlere havde tilknytning hertil.	Området ved Gammeltorv.
Kr	Boder for kræmmere (småhandlende og købmænd).	Sandsynligvis overfor Klædeboderne.
Suderboderne	Boder for skomagere. "Suder" er et gammelt ord for skomager.	Gaden blev senere Skoboderne og derefter Skovbogade.
Skoboderne	Senere navn for Suderboderne.	Senere Skovbogade.
Tydskem	Oprindeligt kvarter med tyske håndværkere og købmænd.	Senere kaldet Suderboderne; omfattede dele af Skovbogade og Vimmelskaftet.
Skind	Opkaldt efter skindere, dvs. håndværkere der arbejdede med læder.	Nuværende Skindergade.
Gra	Ældre navn for en del af Skindergade.	Del af den senere Skindergade.
S	Gade hvor smede havde boder og udsalg.	Formodentlig i området ved senere Frederiksberggade og Ny Kattesund.
Rebvinderboder	Boder for rebslagere og rebvindere.	Lå i nærheden af Smedegade.
Bagerboder	Boder for bagere.	Placering usikker, men nævnes i jordebogen nær Klædeboderne.
Salt	Boder hvor der blev handlet med saltede varer som sild, fisk og kød.	Vestlige del af Nørregade nær Gammeltorv.
Kødmangerboder	Boder for slagtere og kødsælgere.	Oprindelig i Tydskemannegade, senere flyttet til Bjørnbrogade/Kødmangergade.
B	Oprindeligt gadenavn.	Blev senere til Kødmangergade.
K	Navngivet efter kødsælgernes boder.	Senere Kjøbmagergade.
K	Senere udvikling af Kødmangergade.	Nuværende Købmagergade.

Hovedmønster

Nielsens gennemgang viser, at middelalderens København i høj grad var organiseret efter **erhvervskvarterer**. Gader og boder fik navn efter de håndværkere eller handlende, som arbejdede dér:

- Klædehandlere → **Klædeboder**
- Kræmmere → **Kræmmerboder**
- Skomagere → **Suderboder/Skoboder**
- Læderhåndværkere → **Skindergade**
- Smede → **Smedegade**
- Rebslagere → **Rebvinderboder**
- Bagere → **Bagerboder**
- Salthandlere → **Saltboder**
- Kødsælgere → **Kødmangerboder**

Dermed giver gadenavnene et sjældent indblik i byens økonomiske geografi i 1300- og 1400-tallet.

Side 142

Kødmangerboder.

Kødmangerboder[1]). 1442 nævnes det Stræde, der løber fra Kødmangerboder til Klostret[2]), hvilket maa være Skindergade, og Boderne maa derefter have ligget ligeoverfor Indgangen til Kannikestræde og Skindergade eller paa Kjøbmagergades østre Side. 1443 bestemte Kristoffer af Bajern at der maatte kun være 25 af disse Boder, hvilket stadfæstedes 1508[3]). Kristiern I. forbød 1451 andre at bruge Kødmangerembedet end de, der boede i „de Gaarde (Gaarde) Kødmangerboder, som ef Arilds Tid har været Kødmangerboder“[4]), ligesom en gammel Lavsskraa, vistnok fra 1496, udsiger at den, der vil vorde Kødmanger, skal bo i Kødmangergaden i den Gaard, som Kødmangere har boet[5]); der har altsaa været bestemte Kødmangergaarde, der ikke maatte bruges til andet. S. Gertruds Gaard ejede 1512 en Gaard i Kødmangerboder, som lejedes til en Kødmanger[6]), og 1513 ejede S. Dionysii Alter en Gaard her[7]). Denne sidste Gaard laa 1581 paa Gadens østre Side, sønden op til Jørgen Marsvins Gaard[8]), saa Boderne har strakt sig fra nuværende Trinitatis Kirkegaard langt ned imod Klareboderne. Endnu 1547 synes der at have boet Kødmangere paa dette Sted[9]). Vi vil endnu forfølge de gamle Kødmangerboders Skæbne til vore Dage, for paa 1 Sted at have samlet, hvad man véd om dem.

I Løbet af det 16de Aarhundrede flyttes Boderne paany og de skifter da Navn og kaldes Slagterboder, samtidig med at Haandværket har faaet sit nuværende Navn, om det end saa sent som i Prins Kristians Hyldingsakt 1610 endnu kaldes Kødmangerembede. Bryggernes Lavshus paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade var bygget paa Graabrødre Klosters Grund og gav efter Reformationen Jordskyld til Helligaands Hospital. Paa dette Lavshuses Grund lod Staden opføre 12 Slagterboder ud til Skindergade, der 1581 hver

---

[1]) K. D. I. 158.
[2]) K. D. II. 163.
[3]) K. D. I. 164, 278.
[4]) K. D. II. 100.
[5]) K. D. II. 489.
[6]) K. D. II. 188.
[7]) Rørdam S. 166.
[8]) K. D. I. 532.
[9]) K. D. I. 412.

Kort historisk kommentar

Siden viser, at handelen med kød var stærkt reguleret i middelalderens København. Antallet af kødmangerboder blev fastsat ved lov, og retten til at udøve erhvervet var knyttet til bestemte boder og ejendomme. Kødmangerne udgjorde således et kontrolleret erhverv med faste lokaliteter og privilegier.

Desuden kan man følge en udvikling fra de ældre Kødmangerboder til de senere Slagterboder. Samtidig afspejler navneskiftet ændringer i erhvervets organisation og betegnelse gennem 1500-tallet.

Resumé

Kødmangerboderne lå i 1400-tallet ved området omkring Skindergade, Kannikestræde og den senere Kjøbmagergade. Kristoffer af Bajern begrænsede i 1443 antallet af boder til 25, og kun personer bosat i de anerkendte kødmangergårde måtte udøve erhvervet. Flere kirkelige institutioner ejede ejendomme i området, som blev udlejet til kødmangere. Boderne strakte

sig efter alt at dømme fra området ved den nuværende Trinitatis Kirkegård ned mod Klareboderne. I løbet af 1500-tallet flyttedes boderne igen, og de kom herefter til at hedde Slagterboder, mens erhvervet gradvis skiftede navn fra kødmanger til slagter.

Side 143

Slagterboder. Østertorv.

gav i Leje om Aaret 2 gamle Daler og 1656 3 Kurantdaler; senere opførtes en Bod til paa Hjørnet af Klosterstræde[1]). 1745 gav hver af dem i Leje 13 Rdl. 2 Mk. Endnu 1806 laa de paa dette Sted, men ved Bombardementet 1807 blev de ødelagte og opbyggedes ikke igen. Foruden Byens var paa det Sted i Slutningen af det 17de Aarh. 2 Slagterboder, der tilhørte Bryggernes Lavshus og laa ved dets Dør.

1583 lod Kristoffer Valkendorf bygge et Slagterhus uden for Vesterport, „at den megen og store Urenlighed kunde blive uden Byen, baade paa Gaderne og i Rendestenene, som er stort fornøden og nytteligt"[1]). Det ses at dette laa mod Stranden sønden for Gamle Kongevej, der da gik lige til Vesterport[2]). I Slagternes Skraa 1623 hedder det, at de skal slagte uden for Byen, og naar der ikke er Rum til at slagte, skal Byen paavise en anden Plads[3]). Derimod var de indenbys Boder alene til Udsalg. 1656 nævnes endnu et grundmuret Slagterhus i 14 Boder uden for Vesterport, men dette maa være ødelagt i Belejringen, ti efter denne havde Byen Slagterboder ved Vejerhuset. Først var der 9 til Snaregade, der var indrettede tidligere til anden Brug, men de 2 til Slagterboder 1678; endelig laa ved Vragerboden 6, byggede af ny 1674. Slagterboderne ved Vejerhuset bestod ind i dette Aarhundrede og bortlejedes siden til andre Udsalg, indtil de nedreves tilligemed Vejerhuset 1857.

Da Gammeltorv endnu c. 1370 kaldes Torvet alene, men 1444 med sit nuværende Navn, maa man antage, at der i Mellemtiden er fremkommet andre Torve, der har gjort det nødvendigt at give det ældste og eneste et særegent Kendingsnavn. 1392 nævnes Østertorv, idet Kannik i Roskilde Gerhard Henriksen Oom i Arv efter sin Fader Henrik Oom fik udlagt blandt andet en Gaard ved dette Torv østen for Bryggovs Gaard[4]). Søger vi da til Jordebogen fra c. 1370

---

[1]) K. D. I. 486-87.
[2]) K. D. I. 615, 637.
[3]) K. D. II. 747.
[4]) K. D. I. 129.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver overgangen fra de ældre Kødmangerboder til de senere Slagterboder. Udviklingen afspejler både ændringer i erhvervets organisation og et voksende hensyn til hygiejne. Allerede i 1500-tallet ønskede myndighederne at flytte selve slagtningen uden for byen, mens salget fortsat foregik inde i København.

Teksten giver også et indblik i Københavns byudvikling. Da Gammeltorv oprindeligt blot blev kaldt „Torvet", tyder fremkomsten af navnet Østertorv på, at byen efterhånden fik flere torve og dermed behov for mere præcise stedbetegnelser.

Resumé

Nielsen følger Slagterbodernes historie fra 1500-tallet til 1800-tallet. Slagterboderne ved Klosterstræde eksisterede endnu i begyndelsen af 1800-tallet, men blev ødelagt under bombardementet i 1807 og genopført aldrig. Samtidig blev slagtningen gradvist flyttet uden for byen, blandt andet til et slagterhus ved Vesterport opført af Kristoffer Valkendorf i 1583

for at mindske forurening i byen. Senere oprettedes nye slagterboder ved Vejerhuset. I sidens sidste del indleder Nielsen en undersøgelse af Østertorv og forklarer, at fremkomsten af dette navn hænger sammen med, at Gammeltorv ikke længere var byens eneste torv.

Side 145

Fisketorvet. Amagertorv.

opbyggedes ikke mere. Stenboderne[1]) gav ogsaa undertiden Navn til hele Torvet.

Da dette Torv 1572 kaldes det gamle Fisketorv, maa der da i Modsætning dertil være et nyt Fisketorv; efterhaanden fortrænges ogsaa dette Navn og Amagertorv bliver ogsaa Benævnelsen for dette Torv. Dette ses især af Omtalen af Løveapotheket. 1572 skjødede Fru Gertrud Krabbe, Enke efter Anders Sandberg til Kvelstrup, til Kongen sin Arvelod efter sin Morbroder Kristoffer Rosenkrands og sine Brødre Niels og Morten Krabbe i det store Stenhus paa Fisketorvet næst østen op til Hyskenstræde, „som forskrevne min salig Morbroder selv lod opbygge". 1574 fik Kongens Kældersvend Bolig i samme Stenhus, men det betegnes da som liggende paa Amagertorv[2]). Dog findes Gammel Fisketorv endnu nævnt 1606.

Umiddelbart op til Fisketorvet stødte Amagertorv, der havde sit Navn af at det var nærmest imod Amager. Det var ikke af nogen betydelig Størrelse, ti vel gik det fra Lille Helliggejstestræde til Østergade, men paa Sydsiden begrænsedes det af en Husrække, der gjennem Højbrostræde og Færgestræde førte til Stranden. Det nævnes første Gang 1472, da det ses at Byen ejede Grunde sønden derfor; dem har den erhvervet ved Opfyldning; i ældre Tid har man vel kunnet lægge til med Baade ved Fisketorvet, hvis Betydning taber sig da Amagertorv kommer frem. Her fandtes i Begyndelsen af det 16de Aarh. flere Gæstgivergaarde, navnlig ejede Byen en bebygget Grund østen for Torvet, der begrænsedes af dette, Østergade, Kirkestræde og S. Jørgensgade og paa hvilken i senere Tider Stadens Værtshus „Lækkerbidsken" stod[3]). Navnkundig var især Hans Bogbinders Gaard, der laa paa det østre Hjørne af Amagertorv og Højbrostræde. Hos Borgmester Hans Bogbinder var Kristiern II, som bekjendt,

---

[1]) K. D. II. 226-27.
[2]) K. D. I. 451, II. 343.
[3]) Se Dr. Burman Becker i Danske Saml. 2. R. I. 343-65.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver overgangen fra det gamle Fisketorv til Amagertorv. Nielsen viser, hvordan byens handelspladser ændrede funktion og navn gennem tiden. Fisketorvet mistede gradvist sin betydning, mens Amagertorv voksede frem som et af de centrale torve i København.

Teksten viser også, hvordan terrænet langs kysten blev ændret ved opfyldninger. Amagertorv kom til at ligge på områder, hvor der tidligere havde været adgang til vandet, og udviklingen afspejler Københavns vækst fra fiskerleje til købstad.

Resumé

Fisketorvet blev i 1500-tallet efterhånden afløst af navnet Amagertorv, selv om betegnelsen Gammel Fisketorv fortsat forekommer i kilder endnu i begyndelsen af 1600-tallet. Nielsen forbinder navneskiftet med ændringer i torvets funktion og byens udvikling. Amagertorv fik navn på grund af sin beliggenhed mod Amager og omtales første gang i 1472. Torvet var mindre end det senere Amagertorv og afgrænsedes af flere gader og huse. Området synes

delvist at være opstået ved opfyldninger langs kysten. Her lå flere gæstgivergårde, blandt andet byens senere værtshus „Lækkerbidsken“, og torvet blev et vigtigt centrum for handel og bebyggelse i den voksende middelalderby.

Side 146

Hans Bogbinders Gaard. Sigbrits Gaard.

i Huset som Dreng; han og hans fortrinlige Hustru Birgitte, hvem Svaning tildeler den Ros, at hun udmærkede sig fremfor Byens andre Kvinder ved Dyd, Trofasthed og Husflid, havde 2 Sønner; Ambrosius, den bekendte Partifører under Grevefejden, og Hans Bogbinder, ogsaa Kristierns tro Mand og siden den første Bogtrykker i Rusland. Gaarden arvedes af disse 2 Brødre; den ene Halvdel tilfaldt Kongen efter Ambrosius 1536 som konfiskeret Gods, og Hans afstod Kongen sin Del 1552. Kongen forlenede denne Gaard fra 1536 af til Apothekere, af hvilke Mathias Kalkoven 1602 fik den eller en Del deraf til Ejendom. Ved Ildebranden 1795 forsvandt denne Gaard tilligemed det øvrige af Højbro- og Færgestræde[1]), men 1782 var Apoteket flyttet herfra til Østergade (Svaneapotheket).

Ikke af mindre Anseelse var Sigbrits Gaard, paa det østre Hjørne af Torvet og Lille Helliggejstestræde; Kristiern II købte den af Mogens Gøye 1516 og den betegnes da som liggende mellem Hr. Anders Bildes Gaard og „op til det Stræde, som herhos ind ved Helliggæstes løbendes er“. Den indrettedes nu til Bolig for Sigbrit og Dyveke, der tidligere havde bot paa Hvidøre Slot. Her saa man om Morgenen Hoffolkene staa udenfor Porten, naar Kongen var inde for at raadslaa med den snilde og mægtige Sigbrit[2]). Mogens Gøye fik Gaarden igen af Fredrik I, efter ham hans Datter Birgitte Gøye, hvis Mand Herluf Trolle døde her 1565; hans Enke overdrog den til Birgitte Rosenkrands.

[1]) Werlauff i Hist. Tidskr. II. 614-27. Nyt hist. Tidsskr. V. 329-39, 604-11. K. D. II. 250, 272, 291, 411-12, 471, 516.
[2]) Skildring af Sigbrit hos Allen: De tre nord. Rigers Hist. III. 329-36. Om Gaarden smst. S. 548-49, K. D. I. 405, 467-69, II. 207, 236.

Kort historisk kommentar

Siden omhandler to af de mest kendte ejendomme ved Amagertorv. Hans Bogbinders Gaard knyttes til familien Bogbinder og til Hans Bogbinder, som Nielsen omtaler som den første bogtrykker i Rusland. Gaarden kom senere under kronen og blev anvendt af apotekere.

Sigbrits Gaard er knyttet til Sigbrit Villoms og Dyveke, der spillede en central rolle ved Christian II's hof. Beskrivelsen af hoffolkene foran porten understreger Sigbrits betydelige politiske indflydelse i samtiden.

Resumé

Nielsen fortsætter beskrivelsen af Amagertorvs betydningsfulde ejendomme. Hans Bogbinders Gaard tilhørte den kendte Bogbinder-slægt og gik efter Grevefejden delvis over til kronen. Senere blev den knyttet til apotekervirksomhed, indtil den forsvandt ved branden i 1795. Dernæst omtales Sigbrits Gaard på hjørnet af Amagertorv og Lille Helliggejststræde. Christian II købte ejendommen i 1516 til Sigbrit og Dyveke, og gaarden blev et centrum for den indflydelse, Sigbrit udøvede ved hoffet. Senere kom ejendommen tilbage til Mogens Gøyes slægt og derfra videre til andre adelige ejere.

Side 147

Frue Kirke.

XV. Kirker.[1])

Om Kjøbenhavn har haft nogen Sognekirke, inden den blev Kjøbstad, og altsaa saa længe f. Ex. søgt Brønshøj Kirke, har vi ingen udtrykkelige Vidnesbyrd om, men der er dog den største Sandsynlighed for at den har været en Sogneby, til hvis Kirke de Landsbyer søgte, der siden laa under Kjøbenhavns Birk. Da Erkebiskop Absalon omtrent 1186 havde givet Kjøbenhavn og omliggende Landsbyer til Roskilde Bispestol, forbeholdt han sig paa Livstid foruden Borgen ogsaa Kirken i Kjøbenhavn, i Brønshøj og paa Amager, der var Sognekirker for hans Ejendomme, hvoraf man kan slutte at disse 3 Kirker var de eneste i denne Del af Sokkelunds Herred. Det er ogsaa sandsynligt, at de har været til fra ældre Tid, thi Øen Amager maatte nødvendig have en egen Kirke, Brønshøj som Herredets Midtpunkt ligesaa, og Havn som den søgte Markedsplads kan ikke have været uden Gudstjeneste. At det store Landsogn siden hørte til Kjøbenhavn, tyder paa, at de samme Landsbyer, ogsaa før den blev Kjøbstad, søgte dertil, ti ellers vilde Serridslev og Solbjerg have vedblevet at søge til Brønshøj, hvis denne tidligere havde været deres Sognekirke.

At den gamle Sognekirke var Frue Kirke, ses af en Stadfæstelse paa Kjøbenhavns Beboeres Tiendeydelse. Desværre kan vi ikke nøje betegne Tiden og ser kun, at Stadfæstelsen er udstedt af Absalon, medens han var Erkebiskop, altsaa mellem 1177 og 1201. I denne, der er henvendt til Kjøbenhavns Sognemænd (*universis comparochianis de Hafnis*), hedder det nemlig, at deres aandelige Fader og Hyrde Eskil havde berettet, at tredje Delen af deres Korntiende med deres fælles Samtykke og i from Ærefrygt af dem var ydet til Marie Kirke til

---

[1]) Med Hensyn til Stadens gejstlige Forhold maa jeg engang for alle henvise til det fortrinlige og grundige Værk af Dr. H. Rørdam: *Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen* 1860—63.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder her kapitlet om Københavns kirker med spørgsmålet om byens ældste sognekirke. Han argumenterer for, at Frue Kirke allerede før Københavns udvikling til købstad fungerede som sognekirke for et større opland. Begrundelsen bygger især på Absalons dispositioner og på dokumenter om tiendeydelse.

Teksten illustrerer samtidig den tætte forbindelse mellem kirkelig organisation og den tidlige bydannelse. Hvis Frue Kirke allerede var centrum for et større sogn, peger det på, at København havde regional betydning længe før den blev en egentlig købstad.

Resumé

Nielsen undersøger, hvilken kirke der var Københavns oprindelige sognekirke. Selvom der ikke findes direkte vidnesbyrd om forholdene før købstadstiden, mener han, at København sandsynligvis allerede da var centrum for et større sogn. Han henviser til, at Absalon omkring 1186 forbeholdt sig kirkerne i København, Brønshøj og på Amager, hvilket tyder på, at disse var områdets vigtigste sognekirker. Videre argumenterer han for, at Frue Kirke må have været den gamle sognekirke, blandt andet på grundlag af en stadfæstelse af københavnernes tiendeydelse udstedt af Absalon mellem 1177 og 1201. Dokumentet omtaler Københavns sognemænd og deres bidrag til Mariakirken, hvilket efter Nielsens opfattelse bekræfter Frue Kirkes centrale rolle i byens ældste kirkelige organisation.

Side 148

Frue Kirke.

Guds Huses Bygning og Prydelse. For at nu ingen skulde afstaa fra deres fromme og gode Forsæt, stadfæstede Erkebispen dette Brev med sit Segl og truede dem, der tilbageholdt Tienden, med Berøvelsen af Deltagelse i Nadveren.

Det er aabenbart, at Frue Kirke paa den Tid var Byens eneste Sognekirke, idet alle Beboerne ydede Tiende til den alene, medens Kirketienden var en Betingelse for hver Kirkes Bestaaen. Den omtalte Præst Eskil er formodentlig den samme som den Præst af samme Navn, der under 18 Juni er indført i Kapitlets Sjælemessebog med den ældste Haand og som til dette gav 2 Bol Jord i Tommerup paa Amager; det var vel ogsaa ham, der var Kannik i Lund, og ham hvem Absalon i sit Testamente 1201 skænkede sin forede Kappe, som var i Borgen i Havn.[1])

Den Omstændighed, at Domkapitlet blev oprettet i Begyndelsen af det 13de Aarh., medfører ingen Nødvendighed for, at der da har været flere end denne ene Kirke. Haderslev Kapitel, der i Rang stod lige med Kjøbenhavns, havde kun Landsbykirker under sig, da der aldrig var flere end den samme Kirke i Byen, til hvilken Kapitlet var knyttet. Saaledes er det muligt, at Frue Kirke var Kjøbenhavns eneste Sognekirke, endog langt ind i det 13de Aarh. Som Frue Kirkes Stifter nævnes Biskop Peder Sunesen, Absalons Efterfølger, men dette kan kun forstaas som at han lod den ombygge samtidig med dens Omdannelse til Kollegiatkirke.[2]) Ved den Tid, altsaa mellem 1191 og 1214, har Kirken ombyttet sin gamle Bygning, formodentlig af Træ, med en ny af Sten og har modtaget det Præg, som den væsentlig havde til 1807. Som Kirkens Indvielsesfest højtideligholdtes indtil 1375 den 14de Sept., men i dette Aar henlagdes den til Søndagen efter Kristi Legemsfest, og Biskop

---

[1]) K. D. II. 12. S. R. D. III. 468, V. 425.

[2]) Han kaldes nemlig i Nekrologiet (K. D. II. 17) istius ecclesiæ fundator et canonicorum in eadem Deo et beatæ virgini servientium pius institutor.

Side 149

Frue Kirke.

Niels Jepsen skænkede 40 Dages Aflad til alle dem, der paa denne Dag med andægtigt Sind besøgte Aften- eller Morgenmesserne, Prædiken eller andre gudstjenstlige Handlinger i denne Kirke.

Kirken har lidt meget af Ildebrande: 1248 opbrændte Lybækkerne foruden Borgen og Byen ogsaa Kirkerne og plyndrede deres Ejendomme (jfr. foran S. 30). I Kapitlets Sjælemessebog findes optegnet at 24 Juli 1314 ødelagdes Kirken af Ildebrand, formodenlig Vaadeild; i den Anledning forsynedes en Sten over den nordre Indgangsdør med en Indskrift af det Indhold, at 1316 genopbyggedes Kirken efter 4 Gange forud at være ødelagt af Ildebrand; de 2 Gange, da dette er sket, kendes altsaa ikke nu. At Kirken 1368 ogsaa har lidt betydeligt, kan sluttes af, at det er optegnet i Kapitlets Sjælemessebog, at i dette Aar ødelagde Tydskerne Byen i Bund og Grund (funditus). I Slutningen af det 15de Aarh. forsynedes Kirken med det prægtige Taarn, der prydede den til 1728. I et Dokument af 1483 omtales det nylig begyndte Taarn, og 1486 afhænder Kapitlet en Kirken tilhørende Ejendom „for den store Gjæld, som Vor Frue Kirke er udi kommen for sin Bygning, som hun nu fore haver med Taarn og i andre Maade.“ Samme Aar omtales et Alter stiftet af Kanniken Hr. Hans Hanin „i det Taarn nylig begyndt i Vor Frue Kirke“. Om Kirken har haft noget Taarn forud vides ikke; der berettes rigtignok i Kapitlets Sjælemessebog, at 2 Juli 1386 brændte S. Peders Kirke med dens 2 Klokker og Frue Kirkes 4 bedste Klokker tilligemed en Del af Byen, men det er ikke rimeligt

at disse Kirker havde Taarne, der ødelagdes, hvilket vel i saa Fald vilde have været nævnt, men de ødelagte Klokker hang vistnok i Klokkestabler af Træ. Fra 1514 opførtes et højt kobbertakt Spir, der voldte Kirken stor Udgift; 1517 afhændede den saaledes en Grund for 200 Mark „som vi have oppebaaret og indtaget og fremdeles igen udgivet i Betaling til Kobber, som kom til det Spir, vi har ladet oprejse paa vor Frue

Side 150

Kapitlet.

Kirkes Taarn", og i et andet Brev af 11 Sept. 1517 omtales, at „Vor Frue Kirke nu er trængt og nødes til at sælge af sit urørlige Gods for den store Kostning, som hun har gjort og endnu gjør paa det Spir, som er rejst paa forskrevne vor Frue Kirkes Taarn, som tæktes med Kobber". I en forfærdelig Storm 11 Marts 1515 blæste Knappen af Spiret, men det var næppe færdigt endnu. Dette Spir ombyttedes 1606, da det var brøstfældigt, med et andet, der var 114 Alen langt.

Det var ret naturligt, at Biskoppen i Roskilde søgte at forøge sin egen Stads Herlighed ved Oprettelsen af et Kollegiatkapitel, der ved mange Lejligheder kunde yde ham Bistand under hans Ophold i Staden og haandhæve hans aandelige Myndighed. Kapitlet var en selvstændig Institution, indrettet med en Dekanus som Formand, en Kantor og flere Kanniker. Dog havde Roskilde Domkapitel den overordnede Myndighed i alle almindelige Anliggender, ved hvilke det kjøbenhavnske vel kunde hænge sit Segl under, men næppe havde nogen Indflydelse, ligesom den kjøbenhavnske Dekanus besad en Prælatur under Roskilde Kapitel, idet han var Provst over Kjøbenhavn og de tre Herreder Strø, Hjærlunde og Lynge, hvor han havde den gejstlige Jurisdiktion og førte Kirkeregnskaberne; det er formodenlig kun gjennem Dekanus at Kjøbenhavns Kapitel havde Stemme i det roskildske.

Kapitlet er oprettet af Biskop Peder Sunesen (1191 til 1214), men om dets første Begyndelse vides intet. Det maa antages, at en Kannik i Roskilde er bleven den første Dekanus[1]) og at der ved Siden af er ansat nogle Kanniker, formodenlig Sognepræsterne ved Frue og de under Slottet

---

[1]) Den første Dekanus hed Absalon. Den fjerde hed Langsum (et ikke ualmindeligt vesterjydsk Navn), den femte var formodentlig Lambertus (K. D. II. 845) og i det 15de Aarh. nævnes Niels Krag (Nicolaus dictus Krak), hvilket kunde bemærkes paa dette Sted som Tillæg til Rørdams Liste. Jfr. Ny kirkehist. Saml. V. 419.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver dels Vor Frue Kirkes tårn og spir, dels oprettelsen af Københavns kollegiatkapitel. Oplysningerne viser, at kirkebyggeriet var så kostbart, at kirken måtte sælge dele af sit gods for at finansiere arbejdet på spiret i begyndelsen af 1500-tallet.

Kapitlet fremstår som en vigtig kirkelig institution i middelalderens København, men samtidig underlagt Roskilde Domkapitels overordnede myndighed. Det afspejler Københavns tætte kirkelige afhængighed af Roskilde Stift i tiden før reformationen.

Resumé

Nielsen omtaler Vor Frue Kirkes spir, som endnu var under opførelse i 1515, da en storm blæste knappen af. Byggeriet var så dyrt, at kirken måtte afhænde gods for at finansiere det, og spiret blev senere erstattet i 1606. Dernæst gennemgår han oprettelsen af Københavns kollegiatkapitel, som blev grundlagt af biskop Peder Sunesen. Kapitlet havde egen ledelse

med dekan, kantor og kanniker, men var underordnet Roskilde Domkapitel. Dekanen havde vidtrækkende kirkelige opgaver som provst for København og flere herreder, og gennem ham havde kapitlet forbindelsen til Roskilde. Teksten afsluttes med bemærkninger om kapitlets tidligste ledere og dets første organisation.

Københavns **kollegiatkapitel** havde i middelalderen både en kirkelig, administrativ og politisk betydning.

1. Biskoppens lokale støtteapparat

Ifølge O. Nielsen blev kapitlet oprettet for at hjælpe Roskilde-bispen under hans ophold i København og for at styrke hans kirkelige myndighed i byen. Kapitlet fungerede derfor som biskoppens faste repræsentation i København.

2. Ledelsen af det kirkelige København

Kapitlet var en selvstændig institution med:

- en dekanus (leder),
- en kantor,
- flere kanniker.

Disse gejstlige stod for en væsentlig del af det kirkelige liv omkring Vor Frue Kirke og byens sogn.

3. Centrum for kirkelig administration

Dekanus var samtidigt provst over København samt herrederne Strø, Hjærlunde og Lynge. Han havde ansvar for:

- kirkelig jurisdiktion,
- tilsyn med præster,
- kirkeregnskaber.

Kapitlet var dermed et vigtigt administrativt organ for et stort område nord for København.

4. Forbindelsen til Roskilde

Selv om kapitlet var selvstændigt, var det underordnet Roskilde Domkapitel. Nielsen understreger, at Københavns Kapitel kun havde begrænset indflydelse og i høj grad var knyttet til Roskilde gennem dekanus.

5. Betydning for Københavns udvikling

Oprettelsen af kapitlet under biskop Peder Sunesen omkring år 1200 viser, at København allerede da havde fået en så stor betydning, at byen behøvede sin egen faste kirkelige organisation ved siden af Roskilde. Kapitlet er derfor et vigtigt tegn på Københavns voksende rolle som kirkeligt og administrativt centrum i middelalderen.

Kort sagt: Kollegiatkapitlet var Vor Frue Kirkes gejstlige ledelse og samtidig Roskildebispens vigtigste administrative redskab i København. Det bandt byen tæt til Roskilde, men markerer også Københavns fremvækst som et selvstændigt kirkeligt centrum.

Side 151
Kapitlet.

hørende Landsbykirker i Brønshøj og paa Amager. Efterhaanden er Kannikernes Tal steget samtidig med at ny Kirker er byggede eller Gods tilvejebragt til deres Underhold, og vi kan vistnok sikkert antage, at, naar et nyt Sognekald er oprettet i Kjøbenhavn, er Kannikernes Tal steget, idet Sognepræsterne toges blandt Kannikerne. 1248 tales allerede om Stadens Kirker (se ovenfor S. 149), ligesom den Omstændighed, at samme Aar nævnes en Gaard i Frue Sogn, forudsætter, at der da var andre Sogne.[1]) Ved den Tid maa Sogneinddelingen i Frue, S. Peders og S. Klemens idetmindste være fuldstændig gjennemført og da have været 5 eller 6 Præbender i Kapitlet. 1313 var af Landsbykirker Rødovre kommen til. Efter den Tid steg Kapitlet i Anseelse og der annekteredes stadig ny Kirker dertil. Inden 1343 var der kommet 4 Præbender til, 1436 var der 12, nemlig S. Nikolaj, S. Peders, S. Klemens, Brønshøj, Øvre

Øvre (Rødovre), Valby, Buddinge, Vandløse, Ølsted, Odsherred, Tune, Vassingerød, af hvilke dog kun de 5 første var forbundne med Sognekirker.

Hovedøjemedet med Kannikeinstitutionen var at lade Gudstjenesten besørge med størst mulig Glans. Alter- og Messetjeneste var Hovedsagen, og Kannikerne var kun forpligtede til at prædike 6 Gange om Aaret. En af de vigtigste Højtider var Relikviefesten 25 Juli, da alle Helgenlevningerne blev fremsatte i en vis Orden og Listen over dem oplæst for Menigheden, der da ytrede sin Gavmildhed mod de Helgener, enhver havde mest Ærbødighed for. Kirkens Velgørere mindedes daglig, eftersom enhver havde bestemt i sin Sjælegave og som det var indført i Kapitlets Kalendarium.[2]) En mærkelig Stiftelse var den Psalterlæsning, som Erik af Pommern bestemte 1432, idet han gav Kapitlet en Pengesum for at Kannikerne 2 og 2 tilsammen Nat og Dag uden Afbrydelse skulde læse Davids Psalmer med 9 Lektioner efter hver Psalme, naar der ellers

---

[1]) K. D. I. 10.
[2]) Sidst trykt i K. D. II. 1—21 og Rettelser.

Kort historisk kommentar

Siden viser, hvordan Københavns kollegiatkapitel voksede i takt med byens kirkelige udvikling. Nye sogne og kirker medførte flere kanniker og præbender, og kapitlet blev gradvis knyttet til et større netværk af kirker både i København og de omkringliggende landsogne.

Beskrivelsen understreger samtidig, at middelalderens kirkelige liv i høj grad var centreret om messe, altertjeneste, relikvier og forbøn for de døde. Prædiken spillede en mindre rolle end i senere tiders kirkeliv, mens regelmæssige bønner, sjælegaver og stiftelser var centrale elementer i den religiøse praksis.

Resumé

Nielsen beskriver kapitlets fortsatte vækst fra 1200-tallet og frem. Efterhånden som nye sogne opstod i København, voksede antallet af kanniker, og flere kirker blev knyttet til kapitlet. I 1436 omfattede institutionen tolv præbender fordelt på både københavnske og omliggende kirker. Kapitlets vigtigste opgave var at sikre en højtidelig og prægtig gudstjeneste med vægt på messe- og altertjeneste. Relikviefesten den 25. juli var blandt årets vigtigste begivenheder, hvor kirkens helgenlevninger blev fremvist for menigheden. Siden omtaler også Erik af Pommerns stiftelse fra 1432, som finansierede en uafbrudt oplæsning af Davids Psalmer udført af kannikerne dag og nat.

Side 152

Dekanen.

ikke blev sunget Tider eller holdtes Messer i Kirken. Saaledes tav Sangen aldrig i Kirken, men for Gejstligheden var det en „Trældoms Plage og Aag“.

I Spidsen for Kapitlet stod Dekanus eller, som han paa dansk kaldtes, Degnen. Han var Opretholder af Disciplinen mellem Kannikerne, udfærdigede Kapitlets Breve og udøvede den gejstlige Jurisdiktion over Kapitlets Bønder. I hans Gaard var et Fængsel for ulydige Klærke. Til Dekanatet hørte oprindelig faa særlige Indtægter; 1377 gav saaledes Rejnold Goldbæk for sin Sjælemesse nogle Ejendomme i Kjøbenhavn til Dekanatet, hvis Indtægter var saa ringe, at „det næppe kunde bære Navn af Værdighed“. I Jordebogen fra c. 1370 nævnes kun 2 Grunde tilhørende Dekanen.

Dekanens Residens blev i det 13de Aarh. skænket af den tredie Degn Niels. I Jordebogen c. 1370 nævnes denne som liggende ved Siden af Katrine Alters Gaard, og at det maa have været paa dennes vestre Side ses af et Skjøde fra Byen 1432 paa en Grund i Kannikestræde, norden for Strædet og østen for Katrine Alters Gaard, tværs over for Kødmangerboder; denne sidste Grund har altsaa ligget paa Hjørnet af Kannikestræde og Kjøbmagergade (jfr. foran S. 141—42), vesten for denne laa Katrine Alters Gaard og vesten for denne igjen Degnens Gaard. Paa den anden Side har denne gaaet ud imod Krystalgade, der 1496 kaldes Strædet bag Degnens Gaard, og norden for dette laa Degnens Have, der c. 1370 kaldes en Abildgaard. Gaarden har saaledes ligget omtrent mellem Regensen og Borks Kollegium.[1])

Den tilstødende Katrine Alters Gaard tilfaldt siden Universitetet. 1474 indrømmede Paven Kongen Patronatsret til Dekanatet, medens Biskoppen beholdt den til de andre Præbender; da var Indtægterne stegne og Kongerne betroede Stillingen oftest til ansete Adelsmænd, som Dr. Erik Nielsen (Rosenkrands), Tyge Lunge, Klavs Urne, Knud Valkendorf, Johan Friis.

---

[1]) K. D. I. 105, 108, 243; II. 15.

Kort historisk kommentar

Siden giver et sjældent indblik i dekanens rolle som leder af Københavns kollegiatkapitel. Dekanen var ikke blot en kirkelig embedsmand, men havde også administrative og juridiske opgaver, herunder disciplinær myndighed over kannikerne og jurisdiktion over kapitlets bønder.

Nielsen bruger flere topografiske oplysninger til at lokalisere Dekanens Gaard i området omkring Kannikestræde, Krystalgade og det senere universitetskvarter. Derved knyttes kapitlets historie tæt til den del af byen, som siden blev centrum for Københavns Universitet.

Resumé

Dekanen, på dansk kaldet Degnen, stod i spidsen for kapitlet og havde ansvar for disciplin, administration og kirkelig jurisdiktion. Dekanatet var oprindelig fattigt, men fik gradvist større indtægter gennem gaver og ejendomme. Nielsen beskriver indgående placeringen af Dekanens Gaard, som lå mellem Kannikestræde og Krystalgade nær det senere universitetsområde. I 1474 fik kongen patronatsretten til dekanatet, hvorefter embedet ofte blev besat af fremtrædende adelsmænd. Dermed udviklede dekanatet sig fra en beskeden kirkelig funktion til et indflydelsesrigt embede med tætte forbindelser til både kronen og byens ledende kredse.

Side 153

Kantoren.

Ved Reformationen blev Degnedømmet en kort Tid verdslig Forlening. Ifølge Universitetsordinansen 1539 fik Universitetet Residensen, medens det Embedet tillagte Jordegods lagdes under Kjøbenhavns Len; det er derved, at den foran S. 109 omtalte Jord nord for gammel Vartov er kommen til at høre under Amtet.

Den anden Prælat i Kapitlet var Kantoren, men dennes Stilling blev dog først Prælatur omtrent ved Aar 1400. Fra først af var det et „Officium“, der paalagdes den af Kannikerne, der var særlig skikket dertil, og som bestod i at lede Korsangen og den øvrige daglige Gudstjeneste. Under Kristiern I var Kantoren Daniel Køpken Kongens Kansler. Da Kantorens Forretninger steg og dermed hans Værdighed, tillodes det at holde en Underkantor (Succentor), og S. Olafs Alter henlagdes 1481 til dennes Underhold, saaledes at han skulde

forrette de derved forefaldende Sjælemesser. Kantoren synes at have haft S. Nikolaj Præbende, hvormed var forbundet Embedet som Sognepræst ved Nikolaj Kirke, ligesom Dekanen undertiden var Sognepræst ved S. Peders Kirke.

Kantorens Gaard laa op til Bispegaarden (Universitetet), omtrent hvor nu Stiftsprovstens Bolig er, men gik vistnok lige ud til Krystalgade; saaledes omtales 1512: en Grund „tvært over for Kantors Gaard og norden for Byens Rende, som løber ned fra Nørregade og bort ad Rosengaarden"; denne Grund laa saaledes paa Krystalgades Nordside; 1529: en Jord „norden for Kantors Gaard og vesten ved det lille Stræde, som løber til Nørreport", altsaa den vestre Hjørnegrund mellem Store Fiolstræde og Krystalgade. Store Fiolstræde omtales 1496 som „det lille Stræde, som løber fra Hr. Kantors Port" eller „det lille Stræde, som løber ind til Hr. Kantors Port", hvoraf fremgaar, at Porten har været, hvor nu lille Fiolstræde er. 1528 kaldes Krystalgade „det Stræde bag Kantors Port, der strækker sig fra Nørregade til Kjødmangergade". Kantoren

---

Kort historisk kommentar

Siden beskriver kantoren som den næstvigtigste prælat i Københavns kollegiatkapitel efter dekanen. Kantorens oprindelige opgave var at lede kirkens korsang og den daglige gudstjeneste, hvilket viser den store betydning, som liturgi og kirkemusik havde i middelalderens kirkeliv.

Nielsen anvender desuden en række ejendomsoplysninger til at lokalisere Kantorens Gaard i området omkring Krystalgade, Store Fiolstræde og det senere universitetskvarter. Gadenavnene bruges som spor til at rekonstruere middelalderens byplan.

Resumé

Efter reformationen blev dekanembedets residens overført til Universitetet, mens det tilhørende jordegods kom under Københavns Len. Herefter behandler Nielsen kantorens embede, som omkring år 1400 udviklede sig til en egentlig prælatur. Kantoren havde ansvar for korsangen og den daglige gudstjeneste, og en underkantor blev senere tilknyttet for at varetage yderligere kirkelige opgaver. Embetet synes at have været forbundet med S. Nikolajs Kirke. Nielsen gennemgår dernæst Kantorens Gaards beliggenhed ved hjælp af dokumenter fra 1400- og 1500-tallet og placerer den i området mellem Krystalgade, Store Fiolstræde og det senere universitetsområde.

Side 154

Kannikerne. Kapeller.

havde en Have norden for samme Gade, der 1496 kaldes det Stræde bag Hr. Degnens Gaard.[1])

Kannikerne gjorde paa visse Tider Tjeneste i Hovedkirken; en af dem var Sognepræst ved Frue Kirke, flere ved Stadens andre Kirker og ved de til Kapitlet annekterede Landsbykirker. Enhver af de residerende Kanniker, der havde Embedsbolig i Staden (deraf Navnet Kannikestræde[1])), skulde ligesom Prælaterne lønne en Vikar til at tjene i Koret, hvilke saakaldte Korvikarer uddannedes ved Kapitlets Skole, der formodenlig indtog samme Rang som de andre Domskoler. Kapitelshuset eller Kannikernes almindelige Forsamlingshus laa „sønden næst op til vor Frue Kirke". Det tilfaldt siden Universitetet og benyttedes da til at holde Forelæsninger i. 7 af Kannikeresidenserne overdroges 1539 Universitetet til Boliger for Professorerne. En særlig Kannikebadstue laa i Klosterstræde.

En særegen Anseelse fik Frue Kirke ved dens store Mængde Kapeller og Altre. Af de første nævnes: Vor Frue Kapel, der nævnes 1240, da Hertuginde Ingeborg af Halland og Samsø her stiftede en Sjælemesse; S. Katrine Kapel, i hvilket Bagersvendene holdt deres Sjælemesser; Hellig Trefoldigheds Kapel, stiftet 1464 af Jep Klavsen og Anna, Peder Andersens Datter, formodenlig hans Hustru, og bygget fra Kirkens søndre Side, Hellig Trekongers Kapel, der omtales 1476, da 9 Biskopper lovede 40 Dages Aflad til dem, der paa Hellig Trekongers Dag og paa Kapellets Indvielsesdag besøgte det og var tilstede ved Gudstjenesten,

---

[1]) K. D. I. 242, 243, 289, 342, 371.
[2]) 1523 nævnes en Jord i „det ny Stræde, som løber norden for Kannikegaardene østen næst op til 24 seniorum Alters Gaard"; nævnte Alters Gaard laa 1517 paa den østre Side af Nørregade paa et Hjørne, „norden op til den Rende, som løber bag Bispegaarden" (Rørdam S. 186), hvoraf ses at Kannikegaardene har ligget norden for Kannikestræde og strakt sig til nuværende Krystalgade, der 1523 altsaa, hvad den vestlige Del angaar, var af ny Oprindelse.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver kannikernes daglige funktion i Københavns kirkeliv og deres nære forbindelse til Vor Frue Kirke. Kannikerne var ikke blot præster, men indgik i et større kirkeligt fællesskab med egne boliger, skole, forsamlingshus og økonomiske forpligtelser.

Teksten viser også Vor Frue Kirkes voksende betydning som religiøst centrum. De mange kapeller, altre, stiftelser og afladsprivilegier vidner om en omfattende religiøs aktivitet og om betydelige donationer fra både adelige, borgere og håndværkslav.

Resumé

Nielsen beskriver, hvordan kannikerne gjorde tjeneste ved Vor Frue Kirke og de øvrige kirker, der var knyttet til kapitlet. De residerende kanniker havde boliger i byen, hvilket har givet navn til Kannikestræde, og de var forpligtede til at aflønne korvikarer, som blev uddannet ved kapitlets skole. Kapitelshuset lå ved Vor Frue Kirke og blev senere overtaget af Universitetet, ligesom flere kannikeresidenser blev anvendt som professorboliger efter reformationen. Dernæst gennemgår Nielsen nogle af Vor Frue Kirkes vigtigste kapeller, herunder Vor Frue Kapel, S. Katrine Kapel, Hellig Trefoldigheds Kapel og Hellig Trekongers Kapel. Kapellerne afspejler kirkens høje anseelse og dens rolle som centrum for religiøse stiftelser, sjælemesser og valfartslignende fromhed i middelalderens København.

Side 155

Altre. Vikarer.

som bad til Gud for den hellige Kirkes og det danske Riges Vel eller udførte forskjellige andre Bønner; S. Laurentii Kapel, ved den søndre Kirkedør, formodenlig stiftet tilligemed S. Laurentii Alter af Dekanen Bo († 1354); S. Rochi Kapel, stiftet 1500 af Kantoren Mag. Anders Friis; Hellig Løsens Kapel paa Kirkegaarden, maaske det samme som Frelserens Kapel.

I disse Kapeller fandtes et eller flere Altre, saa der i alt fandtes mindst 46 omkring i Kirken. Gudstjenesten ved disse Altre besørgedes paa forskjellig Maade; til flere af dem beskikkede Stifteren og hans Arvinger selv Præster efter eget Behag, medens dog Kapitlet gav Kollats, og Altrets Besørgelse var en fuldstændig Privatsag; andre var henlagte til Kannikepræbender, hvis Ihændehavere enten selv eller ved private Vikarer afholdt Sjælemesserne. Der var et dobbelt Kor, et Kannikekor, hvor Højalteret stod, og et lavere Kor for Menigheden, i hvilket

Sognealteret havde sin Plads, og hvor Sognepræsten besørgede Gudstjenesten. Et Alter hed altare primæ eller primarum, ved hvilket den tidligste Messe om Morgenen blev sunget; dette var hellige S. Jakob og havde allerede tidlig mange Ejendomme. 26 af Altrene nævnes 1534 som værende Vikarernes. De „evige Vikarer“ (vicarii perpetui) kaldtes „rette Ejere“ af deres Altre, og deri laa at de ikke alene nød Indtægten af Altergodset efterat have afholdt Udgifterne ved Altrets og Messeredets Vedligeholdelse, men ogsaa skulde forsvare dets Ejendomme mod alle Angreb. Vikarerne udgjorde et mindre Samfund; der kaldtes det lille Kapitel eller Vikarernes Kapitel. 1450 fik det i Gave en Grund nordvest for S. Peders Kirke, hvorpaa Vikarernes Kapitelshus opførtes. De forestodes af en Prior, der styrede de fælles Anliggender og ordnede Gudstjenesten ved de forskjellige Altre, og en Prokurator, der bestyrede Ejendommene og i det hele de verdslige Sager.

Side 156

Frue Kirkes Ejendomme.

Frue Kirke besad en stor Mængde Ejendomme. Fra først af ejede den de nærmeste Grunde omkring sig, ikke alene Kirkegaarden, men ogsaa mod nord vistnok Grunden lige til Krystalgade, mod øst til henimod Kjøbmagergade og mod syd til Gammeltorv, hvilket ses af at saa mange Geistligheden tilhørende Ejendomme netop kom til at ligge her og at private ydede Jordskyld til Kirken. Ved Gaver dels til dens Bygningsfond, dels til dens forskjellige Altre kom den efterhaanden i Besiddelse af en Mængde Grunde omkring i Staden, deriblandt 2 Møller, den ene en Vandmølle ved Stranden udenfor Vesterport, den anden en Vejrmølle indenfor Nørreport.[1])

Af Kostbarheder, som Kirken ejede, maa nævnes dens store Samling af Helgenlevninger, deriblandt af nordiske Helgener et Stykke af S. Olafs Banner, en Finger af Abbed Vilhelm, et Stykke af Knud Lavards Kappe, noget af den Sten, paa hvilken S. Olaf blev ihjelslaaet osv. Af ikke mindre Værdi var de mange Helgenbilleder, rigt prydede med Guld og kostbare Stene. En adelig Kvinde gav saaledes 1511 en Guldkrone og en Mængde Guldsmykker til et Mariebillede.

Som ovenfor fremsat havde Byen 1248 flere Kirker end Vor Frue, og det er sandsynligt, at den allerede da havde 3 Sognekirker, nemlig foruden Vor Frue S. Peders og S. Klemens; disses Alder kan man saaledes temmelig sikkert sætte til første Halvdel af det 13de Aarh.; nærmere kan vi ikke komme, ti vel antog vi ovenfor at Kapitlet endnu kun var grundet paa 1 Kirke i Byen, men fuldstændig sikkert kan det ikke siges. At disse 3 Kirker kom til at ligge saa nær ved hinanden, er begrundet i, at den bebyggede Del af Byen kun var lille og da indskrænkede sig til Gammeltorvs

---

[1]) I Gavebrevet af 1432 betegnes vel den sidste som en Vandmølle, men dette maa være Fejlskrift, ti i et andet Brev af samme Aar kaldes den Vejrmølle (Rørdam, Tillæg 37) og i Udskriften betegnes den som liggende paa Klokkehøjen (Nørrevold mellem Porten og Larslejsstræde).

Kort historisk kommentar

Siden viser Vor Frue Kirkes betydelige økonomiske og religiøse magt i middelalderens København. Kirken ejede ikke blot jord omkring selve kirken, men også talrige ejendomme, møller og indtægtskilder spredt over byen. Sådanne besiddelser var typiske for middelalderens store kirkelige institutioner og blev opbygget gennem gaver, testamenter og stiftelser.

Beskrivelsen af helgenrelikvierne illustrerer samtidig den centrale rolle, som helgendyrkelsen spillede før reformationen. Relikvier og kostbare helgenbilleder var både religiøse symboler og værdifulde skatte, som bidrog til kirkens anseelse.

Resumé

Nielsen beskriver Vor Frue Kirkes omfattende ejendomsbesiddelser, der omfattede jord omkring kirken, talrige grunde i byen samt to møller, en vandmølle ved Vesterport og en vejrmølle ved Nørreport. Kirkens ejendomsmængde voksede gennem gaver til kirken og dens mange altre. Derudover ejede kirken en betydelig samling af helgenrelikvier og kostbare helgenbilleder udsmykket med guld og ædelstene. Til sidst vender Nielsen tilbage til spørgsmålet om Københavns ældste sognekirker og argumenterer for, at byen allerede i første halvdel af 1200-tallet sandsynligvis havde tre sognekirker: Vor Frue, S. Peders og S. Klemens.

Copilot said:

På baggrund af siderne om Frue Kirke (s. 147-156) fremstår kirken som **middelalderens vigtigste kirkelige institution i København**.

Sognekirke og religiøst centrum

Nielsen argumenterer for, at Frue Kirke var byens oprindelige sognekirke og sandsynligvis allerede før købstadstiden betjente et større opland. Dokumenter fra Absalons tid omtaler Københavns sognemænd og deres tiendeydelse til Mariakirken (Frue Kirke).

Hovedkirke for kapitlet

Frue Kirke var hjemsted for Københavns kollegiatkapitel, bestående af dekan, kantor og kanniker. Her blev den daglige gudstjeneste, korsang, messer og kirkelige ceremonier organiseret. Kapitlets formål var at sikre gudstjenesten størst mulig glans.

Økonomisk magtfaktor

Kirken ejede store jordarealer omkring sig samt mange ejendomme rundt om i byen. Gennem gaver, testamenter og stiftelser kom den til at besidde både huse, grunde og møller. Mange borgere betalte jordskyld til kirken.

Religiøst og kulturelt centrum

Frue Kirke rummede en omfattende samling af helgenrelikvier, blandt andet genstande knyttet til Sankt Olaf, Knud Lavard og Abbed Vilhelm. Derudover fandtes mange kostbare helgenbilleder udsmykket med guld og ædelstene.

Kapeller og stiftelser

Kirken var omgivet af talrige kapeller og altre, hvor adelsfolk, borgere og laug stiftede sjælemesser. Blandt de nævnte kapeller er Vor Frue Kapel, S. Katrine Kapel, Hellig Trefoldigheds Kapel og Hellig Trekongers Kapel.

Byudvikling og uddannelse

Kapitlet havde skole, korvikarer, boliger til kannikerne og et kapitelhus ved kirken. Efter reformationen blev flere af disse bygninger overdraget til det nyoprettede universitet, hvilket skabte en direkte forbindelse mellem Frue Kirke og Københavns tidlige universitetsmiljø.

Samlet vurdering

Frue Kirke var i middelalderen samtidig:

- sognekirke,
- hovedkirke for Københavns kapitel,
- centrum for gudstjeneste og relikviedyrkelse,
- betydelig jordejer,
- vigtig administrativ institution,
- og et af de væsentligste kulturelle og uddannelsesmæssige samlingspunkter i byen.

Side 157

S. Peders Kirke.

nærmeste Omgivelse. Hvor forskjellig Bebyggelsen var ved Reformationen ses af, at der da ogsaa bestemtes 3 Sognekirker, men da nedlagdes S. Peders og S. Klemens, medens Helligaandshospitals ophøjedes til Sognekirke og Nikolaj Kirke fremdeles bevaredes.

Til S. Peders Kirke hørte den Del af Byen, der begrænsedes af Vestergades søndre og Nørregades og Saltbodernes vestre Side, og desuden noget Landdistrikt, formodenlig Serridslev, hvoraf den ofte gjentagne Vildfarelse er fremkommen, at Kirken har været Sognekirke for Serridslev alene, hvis Plads selvfølgelig maatte være tæt ved sin Kirke og altsaa paa Nørregade; dette er nu udførlig gendrevet ovenfor S. 9—12, og det maa anses for sikkert, at Serridslev altid har ligget i Kjøbenhavns Sogn og før S. Peders Kirkes Opbyggelse søgt Frue Kirke.

1386 opbrændte Kirken med sine 2 Klokker. At den senere havde et Taarn ses af, at der 1499 omtales et Stræde, „der indløber af østen i vester fra S. Peders Kirketaarn". Dens ydre Udseende kjendes iøvrigt ikke, ti maaske er vel noget af Muren tilbage i den nuværende Petri Kirke, men Bygningen har undergaaet saa mange Forandringer og været udsat for saa megen Ødelæggelse siden Reformationen, at det næppe vil være muligt at finde oprindelige Partier. Den har iøvrigt været lille og ikke af stor Anseelse, da den kun havde 3 Altre: S. Peders, formodentlig Højalteret, hvor Vognmændene, der havde S. Peder til Patron, hvert Aar for Lavskassens Midler ved Midsommerstid lod holde Messe til Ære for S. Peder og Sjælemesse for de afdøde Lavssøskende[1]), Vor Frue Alter og S. Povls Alter. At Kirken var fattig fremgaar af, at der 1445 og 1453 udstedtes Afladsbreve, hvori lovedes 40 Dages Aflad for dem, der blandt andet besøgte Kirken og var tilstede ved Gudstjenesten, som fulgte Kristi Legeme eller den hellige Olie, naar den blev baaret

---

[1]) K. D. II. 212.

Kort historisk kommentar

S. Peders Kirke var en af middelalderens tre sognekirker i København ved siden af Vor Frue Kirke og S. Klemens Kirke. Nielsen understreger, at kirken betjente et betydeligt byområde og ikke blot landsbyen Serridslev, som ældre forfattere ofte havde antaget.

Beskrivelsen viser, at kirken var forholdsvis beskeden både i størrelse og rigdom. Dens fattigdom ses blandt andet af afladsbrevene fra 1400-tallet, som skulle fremme de troendes besøg og støtte til kirken. Samtidig havde den en nær forbindelse til vognmændenes lav, der havde Sankt Peter som skytshelgen.

Resumé

Nielsen beskriver S. Peders Kirkes sogn som omfattende den vestlige del af middelalderbyen samt et tilstødende landområde. Han afviser den ældre opfattelse, at kirken alene skulle have været sognekirke for Serridslev. Kirken brændte i 1386 sammen med sine to klokker, men blev genopført og fik senere et tårn. Dens oprindelige udseende er dog stort set ukendt. S. Peders Kirke synes at have været en forholdsvis lille og fattig kirke med kun tre altre, hvoraf højalteret var viet til Sankt Peter. Vognmændenes lav havde en særlig tilknytning til kirken, og afladsbreve fra 1445 og 1453 vidner om bestræbelser på at styrke kirkens økonomi og religiøse betydning.

Side 158

S. Klemens Kirke.

til Syge, som rakte hjælpsom Haand til Kirkens Vedligeholdelse ved at give aarlige Indtægter, Jorder, Lysestager, Prydelser, Kalke, Bøger ell. desl. Efter den Tid skænkedes ogsaa ikke faa Ejendomme til Kirken, der desuden vistnok efterhaanden afhændede en Del af de den omgivende Grunde, men hvor meget den ejede kan ikke vides nu, da dens Indtægter ved Reformationen lagdes til Frue Kirke.

Sognepræsten var Kannik i Kapitlet og bestyrede Kirkens Gods i Forening med 2 Kirkeværger. Da Universitetet var blevet oprettet, holdtes dets højtidelige Messe i denne Kirke hvert Aar den 31te Juli. Ved Reformationen ophørte Gudstjenesten i Kirken, der indrettedes til et Kanonstøberi, men overlodes 1586 til Sognekirke for den tydske Menighed.[1]) Det ses ikke, af hvilken Aarsag S. Peders Kirke og dens Grund tilfaldt Kongen, medens S. Klemens Kirke med Kirkegaard ved Reformationen blev Byens Ejendom.

S. Klemens Kirke, der maa have været samtidig med S. Peders, var Sognekirke for den Del der begrænsedes af Gaderne sønden for Vestergade, af Gammeltorv og nuværende Raadhusstræde. Desuden hørte hertil en Landsbymenighed, der vistnok oprindelig bestod af Kjøbenhavns Birk med Undtagelse af Serridslev, altsaa Vigerslev, Valby, Solbjerg og Nyby. Kirken var fattig, dens Altre omtales ikke og særlige Gavebreve er ikke opbevarede. Den Tredjedel af Korntienden, som ellers var bestemt til Kirkernes Vedligeholdelse, tilfaldt

---

[1]) Den tydske Menighed blev vel oprettet 1575, men fik til Sognekirke S. Klaraa Klosterkirke. At dette Forhold fandt Sted endnu 1581, ses ved Sammenligning af 2 Steder i K. D.; i II. 779 siges nemlig, at Johanne Albert von Gocks 1550 gav de Husarme 14 Sjæleboder „bag S. Klaraa ved Østervold“, men i Jordebogen 1581 (K. D. I. 537) betegnes de at ligge „hos den tydske Kirke“. Der er altsaa ingen Tvivl om, at Petri Kirke har afholdt sin Jubelfest for tidlig (jfr. Boldt: S. Petri Kirche zu Copenhagen 1875); Samtiden angiver, at den tydske Menighed fik nævnte Kirke 1586, saaledes i Braunii Theatrum Urbium.

Kort historisk kommentar

S. Klemens Kirke fremtræder som den tredje af middelalderens ældste sognekirker i København. Kirken dækkede byens sydvestlige del samt flere landsbyer i Københavns Birk og havde derfor et betydeligt geografisk opland trods sine beskedne økonomiske forhold.

Et interessant træk er kirkens skæbne efter reformationen. Mens gudstjenesten ophørte, blev bygningen først anvendt som kanonstøberi og senere overdraget til den tyske menighed. Dette viser, hvor gennemgribende reformationen ændrede brugen af de gamle middelalderkirker.

Resumé

Nielsen beskriver S. Klemens Kirkes økonomi og senere historie. Kirken modtog gennem tiden donationer i form af jord, ejendomme og kirkeinventar, men dens indtægter blev ved reformationen lagt ind under Frue Kirke. Sognepræsten var kannik og administrerede kirkens gods sammen med kirkeværgerne. Efter oprettelsen af universitetet blev dets årlige højmesse holdt i kirken, men ved reformationen ophørte den kirkelige brug, og bygningen blev omdannet til kanonstøberi. I 1586 blev den overladt til den tyske menighed. S. Klemens Kirke betjente den sydvestlige del af København samt landsbyer som Vigerslev, Valby, Solbjerg og Nyby. Trods sit store sogn synes kirken at have været forholdsvis fattig og efterlod få spor i form af stiftelser og gavebreve.

Copilot said:

Side 159

S. Klemens Kirke.

ikke denne Kirke, hvilket ses af en Retstrætte af 1473, hvorved Sognemændene krævede dette som en Ret, men den gejstlige Domstol tilkendte den Sognepræsten, der var Kannik i Kapitlet, idet den paaberaabte sig den gamle Tiendeoverenskomst fra Biskop Absalons Tid (S. 147—48), der rigtig nok var indgaaet inden S. Klemens Kirke var bygget. I en gammel, nu tabt, Optegnelse hedder det, at Asser Uddebrodersen og hans Hustru Abild skænkede Kirken den Jord der siden var dens Kirkegaard og lod bygge den vestre Del af Kirken. Aaret angives som 1256, men det er meget usikkert.

1419 bevilgede 12 Biskopper, „da Kirken var faldefærdig paa Grund af sin store Armod", hver 40 Dages Aflad til hver den, der besøgte den eller skænkede den Bøndergaarde, Huse, Agre, Kvæg, Ejendomme, Lys, Messeklæder eller gik omkring Kirkegaarden og bad for de fromme, der hvilede der eller andensteds, fulgte Herrens Legeme eller den hellige Olie, naar den bares til syge, var tilstede ved Gudstjenesten, eller ved Aftengudstjenesten paa Knæ bad 3 Paternoster og 3 Ave Maria eller bad til Gud for Biskopperne, deres Kirker, Danmarks Riges og nærværende Brevs Bevarelse.

1528 fik Kirken en ny Klokke og 1513 købte den en Jord af Byen, men det ses ikke hvor denne laa[1]). Sognepræst var en af Kannikerne. Ved Reformationen nedlagdes den, men den blev endnu staaende i flere Aar[2]). 1568 købte Raadmand Peder Syndesen af Byen den Grund, „som den vesterste Part af S. Klemens Kirke før paa stod", østen for Kristen Jensen Vognmands Jord, norden for de Husarmes Jord og Borgmester Hans Olufsens Have; man ser at den laa sønden for Gaden (Lille S. Klemensstræde), men da der gaves Skøde paa mere end netop Bygningens Plads, kan man ikke af de opgivne Maal slutte sig til Kirkens Størrelse. Byfoged Rasmus Pedersen fik paa

---

[1]) K. D. I. 264.

[2]) 1553—54 tog man endnu Tagsten af Kirken (Rørdam. Aktst. til Univ. Hist. S. 120).

Kort historisk kommentar

Siden belyser S. Klemens Kirkes beskedne økonomiske forhold og den langvarige kamp om kirkens indtægter. Den gamle tiendeordning fra Absalons tid kom til at spille en vigtig rolle i striden mellem sognemændene og sognepræsten om retten til kirkens indkomster.

Kirken fremstår som en fattig sognekirke, der flere gange måtte støttes gennem afladsbreve og gaver. Samtidig giver teksten værdifulde oplysninger om kirkens placering og skæbne efter reformationen, hvor bygningen gradvist blev nedlagt og dens grund udstykket til andre formål.

Resumé

Nielsen fortæller, at S. Klemens Kirke ikke modtog den del af korntienden, som sognemændene mente tilkom kirken. En retssag i 1473 afgjorde, at indtægten skulle tilfalde sognepræsten, som samtidig var kannik i kapitlet. En gammel tradition knytter kirkens grundlæggelse til Asser Uddebrodersen og hans hustru Abild, der efter sigende skænkede kirkegårdens jord og opførte en del af kirken. I 1419 var kirken så fattig og forfalden, at tolv biskopper udstedte afladsbreve for at fremme donationer til dens vedligeholdelse. Kirken fik endnu en ny klokke i 1528, men blev nedlagt ved reformationen. Bygningen stod dog endnu nogle år, og senere blev kirkens grund solgt og bebygget, hvilket gør det vanskeligt nøjagtigt at bestemme dens oprindelige størrelse og udstrækning.

Side 160

S. Klemens Kirke.

samme Tid den østre Del af Kirken, af hvilken han skulde give 24 Sk. i Jordskyld til Byen. Østen op til denne Grund laa en anden Grund, formodenlig Kirkegaarden, som Kristiern Kristiernsen købte 1577, 44 Al. 3 Kv. fra Adelgaden til Borgmester Hans Olufsens Have af syd i nord, 14 Al. 1 Kv. ud til Adelgaden, Breden bagtil ud til nævnte Have 15½ Al., hvoraf skulde ydes i Jordskyld 1½ Mark. Omtalte Hans Olufsens Have er vistnok ogsaa Del af den forrige Kirkegaard. 1545 købte Møller Oluf Jakobsen et lille Stykke Jord paa St. Klemens Kirkegaard vesten op til hans Gaard, ligesom han 1539 havde købt en Jord, som tilforn var Byens Rende, altsaa lige i samme Egn[1]). Den Grund, Rasmus Pedersen købte, kan endnu forfølges og laa indtil 1728 i Lille S. Klemensstræde, men blev efter den Tid gjennemskaaren af Frederiksberggade og henlagt til nuværende Nr. 27 i denne og flere Grunde, et lille Stykke ogsaa til Knapstedsgaard, og Grunden østen derfor er nu en Del af Nr. 28; 1549 fik de Husarme 5 Ænse „ved Vestervold hos S. Klemens Kirke“, hvilke ogsaa ovenfor nævnes som Kirkens Naboer. Disse Sjæleboder laa 1668 ved Siden af Borgmester Kristoffer Hansens Have, og de er nu Halmtorvet Nr. 57, medens K. Hansens der op til stødende Huse er Nr. 61-69 ogsaa paa Halmtorvet. Pontoppidan fortæller S. 37 at Kristoffer Hansen ejede et Sted hvor S. Klemens Kirke havde staaet og at Thomas Bartholin satte en Indskrift over Døren. I Grundtaxen 1668 ses at han ogsaa ejede 8 Huse i Mikkelbryggersgade, nu Nr. 4, 6, og 8, og en tilstødende Have.

Ved Kloakledningens Omlæggelse i 1873 eller 1874 stødte man midt i Frederiksberggade udfor Nr. 27 og i østlig Retning paa Grundsten og store Mursten ligesom en stor Mængde Menneskeben; dette kan efter det foreliggende ikke have været andet end S. Klemens Kirke,

---

hvis østlige Ende netop maa have været midt i Frederiksberggade lige udfor Nr. 27,

[1]) K. D. I. 346, 347, 354-55.

Kirkerne i middelalderens København

På de foregående sider tegner O. Nielsen et billede af et København, hvor kirkerne ikke blot var religiøse institutioner, men også økonomiske, administrative og sociale magtcentre. Byen synes allerede i første halvdel af 1200-tallet at have haft mindst tre sognekirker: **Vor Frue Kirke, S. Peders Kirke og S. Klemens Kirke**.

Vor Frue Kirke

Vor Frue Kirke var byens vigtigste kirke og fungerede sandsynligvis som den oprindelige sognekirke. Omkring kirken voksede Københavns kollegiatkapitel frem med dekan, kantor og kanniker, som stod for gudstjenester, messer og administration af kirkens omfattende gods.

Kirken ejede store jordområder, mange ejendomme samt møller og modtog løbende gaver og stiftelser. Den rummede også en betydelig samling af relikvier og kostbarheder, som understøttede dens religiøse prestige. De mange kapeller og altre gjorde Vor Frue Kirke til byens vigtigste kirkelige centrum.

Kapitlet og kannikerne

Kapitlet var organiseret med dekanen som leder og kantoren som ansvarlig for korsang og gudstjeneste. Kannikerne boede i området omkring Kannikestræde og havde ansvaret for tjenester ved både byens egne og kapitlets landsbykirker. De havde egne boliger, skole, forsamlingshus og økonomiske indtægter gennem præbender og jordegods.

S. Peders Kirke

S. Peders Kirke var sognekirke for byens nordvestlige og vestlige dele. Den var mindre og fattigere end Vor Frue Kirke og havde kun tre altre. Kirken havde en særlig forbindelse til vognmandslavet, som havde Sankt Peter som skytshelgen. Flere afladsbreve viser, at kirken havde behov for økonomisk støtte til vedligeholdelse og drift.

Ved reformationen blev kirken nedlagt, men dens bygning kom senere til at danne grundlag for den nuværende Petri Kirke.

S. Klemens Kirke

S. Klemens Kirke dækkede den sydvestlige del af byen samt flere af oplandets landsbyer, herunder Valby, Vigerslev, Solbjerg og Nyby. Kirken var økonomisk svag og omtales flere gange som fattig og forfalden. Afladsbreve blev udstedt for at tiltrække gaver og støtte til dens vedligeholdelse.

Efter reformationen ophørte dens kirkelige funktion. Bygningen blev først anvendt som kanonstøberi og senere overdraget til den tyske menighed. Til sidst blev kirken nedrevet, og dens grund udstykket.

Reformationens betydning

Reformationen ændrede Københavns kirkelige landskab grundlæggende. S. Peders og S. Klemens blev nedlagt som sognekirker, mens Vor Frue Kirke bevarede sin centrale position. Kapitlets bygninger og ejendomme blev i betydeligt omfang overført til det nye universitet, som dermed kom til at overtage en væsentlig del af den middelalderlige kirkes fysiske og økonomiske arv.

Samlet vurdering

Middelalderens København var organiseret omkring et kirkeligt netværk med Vor Frue Kirke som centrum og S. Peders samt S. Klemens som de øvrige hovedsogne. Kirkerne fungerede som religiøse samlingssteder, jordejere, administrative centre og institutioner for uddannelse, velgørenhed og social omsorg. Før reformationen var de blandt byens vigtigste magt- og kulturinstitutioner.

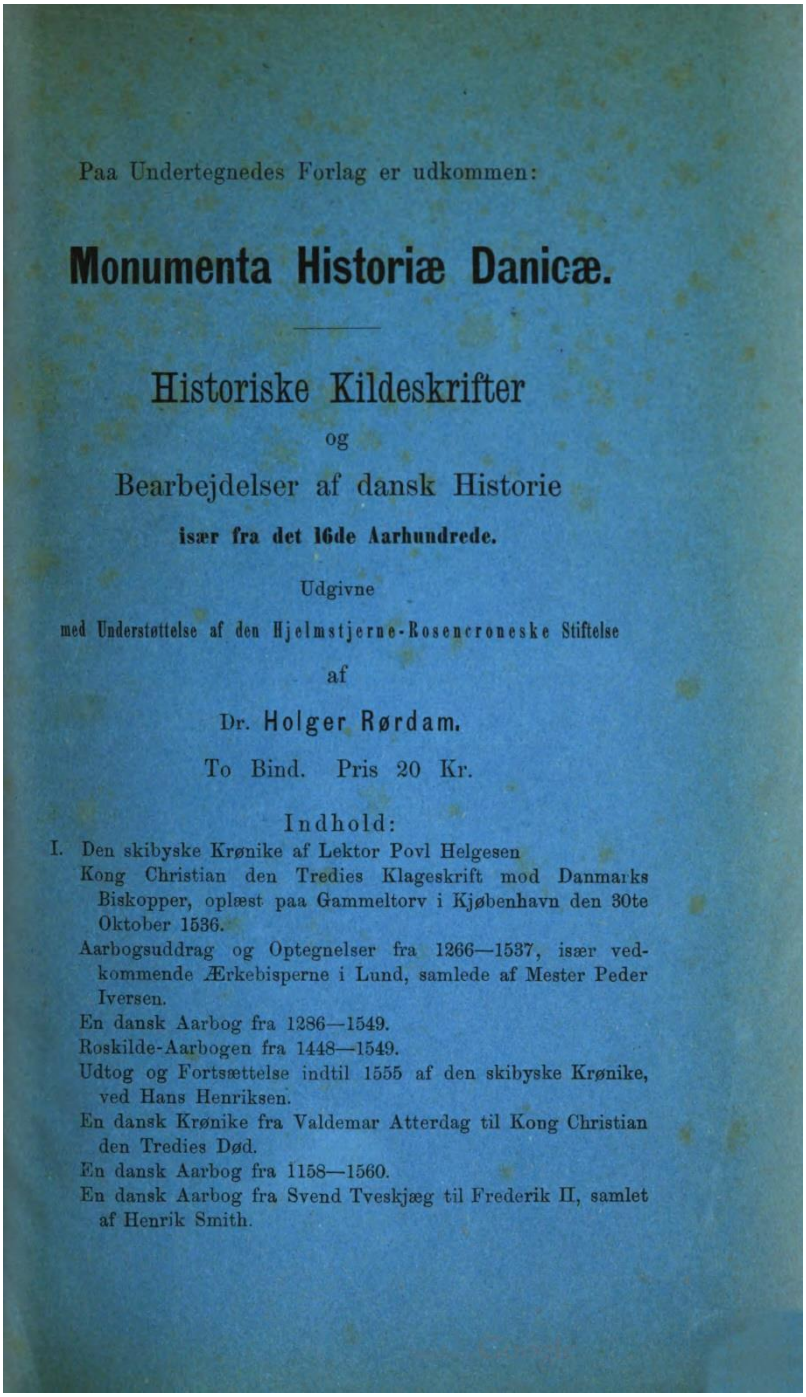

Paa Undertegnedes Forlag er udkommen:

Monumenta Historiæ Danicæ.

Historiske Kildeskrifter

og

Bearbejdelser af dansk Historie

især fra det 16de Aarhundrede.

Udgivne

med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

af

Dr. Holger Rørdam.

To Bind. Pris 20 Kr.

Indhold:

I. Den skibyske Krønike af Lektor Povl Helgesen
Kong Christian den Tredies Klageskrift mod Danmarks Biskopper, oplæst paa Gammeltorv i Kjøbenhavn den 30te Oktober 1536.
Aarbogsuddrag og Optegnelser fra 1266—1537, især vedkommende Ærkebisperne i Lund, samlede af Mester Peder Iversen.
En dansk Aarbog fra 1286—1549.
Roskilde-Aarbogen fra 1448—1549.
Udtog og Fortsættelse indtil 1555 af den skibyske Krønike, ved Hans Henriksen.
En dansk Krønike fra Valdemar Atterdag til Kong Christian den Tredies Død.
En dansk Aarbog fra 1158—1560.
En dansk Aarbog fra Svend Tveskjæg til Frederik II, samlet af Henrik Smith.

Forlagsside

Paa Undertegnedes Forlag er udkommen:

Monumenta Historiæ Danicæ.

Historiske Kildeskrifter

og

Bearbejdelser af dansk Historie

især fra det 16de Aarhundrede.

Udgivne

med Understøttelse af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

af

Dr. Holger Rørdam.

To Bind. Pris 20 Kr.

Indhold:

I. Den skibyske Krønike af Lektor Povl Helgesen.

Kong Christian den Tredies Klageskrift mod Danmarks Biskopper, oplæst paa Gammeltorv i Kjøbenhavn den 30te Oktober 1536.

Aarbogsuddrag og Optegnelser fra 1266—1537, især vedkommende Ærkebisperne i Lund, samlede af Mester Peder Iversen.

En dansk Aarbog fra 1286—1549.

Roskilde-Aarbogen fra 1448—1549.

Udtog og Fortsættelse indtil 1555 af den skibyske Krønike, ved Hans Henriksen.

En dansk Krønike fra Valdemar Atterdag til Kong Christian den Tredies Død.

En dansk Aarbog fra 1158—1560.

En dansk Aarbog fra Svend Tveskjæg til Frederik II, samlet af Henrik Smith.

Kort historisk kommentar

Denne side er en reklame for et samtidig historisk kildeudgivelsesværk redigeret af kirkehistorikeren **Holger Rørdam**. O. Nielsen henviser flere gange i bogen til Rørdams arbejder, og annoncen viser det tætte samarbejde mellem de danske historikere og kildeudgivere i slutningen af 1800-tallet.

Resumé

Forlagssiden annoncerer værket *Monumenta Historiæ Danicæ*, udgivet af Holger Rørdam med støtte fra Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Værket består af to bind og indeholder en række danske krøniker, årbøger og historiske kildeskrifter, især om Danmarks kirke- og rigshistorie i middelalderen og reformationstiden.

Side 161

Nikolaj Kirke.

og Kirken have ligget skævt for Lille S. Klemensstræde; Vestsiden har selvfølgelig gaaet lige ud til Vestervold, nu Halmtorvet.

S. Nikolaj Kirke maa antages at være noget yngre end de 2 foregaaende, men mærkeligt nok nævnes den i Dokumenter førend nogen af disse, idet allerede 1261 Ridder Peder Olafsen af Kalveris testamenterede den alle de Skibe han havde i Kjøbenhavn og 100 Mark Penninge for at Kirken skulde frikjøbe hans Sjæl, fordi han ikke havde opfyldt sit Løfte at ville gjøre Pilgrimsfærd. At Kirken nogensinde skulde have staaet paa noget andet Sted end hvor den var indtil sin Ødelæggelse ved Ildebranden 1795, er ikke sandsynligt; derimod er det sikkert at den fra først af havde et større Omraade end senere og at den er ældre end Østergade, idet der er fundet Spor af dens Kirkegaard under Bygninger i denne Gade[1]).

Nikolaj Sogn indbefattede den Del af Byen, der laa østen for Hyskenstræde og østen for Kjøbmagergade, dennes østre Side iberegnet. Kirken var næst Frue Kirke den anseligste, havde 2 Sideskibe, der var lavere end Midtskibet, og en Korsbygning i Koret; saaledes var den i den senere Del af Middelalderen, men vi savner Kundskab, om Grundstammen i den ikke var i romansk Stil. At Bygningen, som det oftere er paastaaet, i sin senere Skikkelse er opført 1447 af Kristoffer af Bajern og først bleven færdig 1509, er aldeles upaalideligt, som

Rørdam har vist. Det er derimod sikkert, at den tilligemed Højalteret i dette sidste Aar blev indviet af Biskop Anders Mus i Oslo og af ham begavet med 40 Dages Aflad; rimeligvis er Koret da ombygget. 1516 fik Kirken ny Hvælving[2]) og ved samme Tid 3 Klokker, nemlig 1511, 1520 og 1528, hvilke Aarstal fandtes paa dem. Om Kirken har haft Taarn førend det 1582 opførte, vides ikke, men det er ikke sandsynligt; at man derimod paa

---

[1]) C. Rothe: Kjøbenhavns Kirkers Historie 1854, S. 5.
[2]) Rørdams Monumenta I. 342.

Kort historisk kommentar

Nikolaj Kirke fremtræder som Københavns næstvigtigste sognekirke efter Vor Frue Kirke. Trods at Nielsen mener, den sandsynligvis er yngre end S. Peders og S. Klemens, er den den første af byens kirker, der kan påvises i de bevarede kilder gennem testamentet fra 1261.

Kirken havde et stort og velhavende sogn i den østlige del af byen, som omfattede handelsområderne omkring Østergade og Kjøbmagergade. Dens størrelse og gentagne ombygninger afspejler Københavns vækst som handelsby i senmiddelalderen.

Resumé

Nielsen beskriver Nikolaj Kirke som en af middelalderens vigtigste kirker i København. Selvom kirken formentlig er yngre end S. Peders og S. Klemens, nævnes den allerede i 1261 i et testamente. Kirken lå på samme sted frem til branden i 1795 og synes at have haft et større område omkring sig i ældre tid, blandt andet med en kirkegård der strakte sig ind under den senere Østergade. Nikolaj Sogn omfattede byens østlige kvarterer. Kirken var næst efter Vor Frue den mest anselige i byen med sideskibe og korsbygning ved koret. En vigtig ombygning eller nyindvielse fandt sted i 1509, og i begyndelsen af 1500-tallet fik kirken ny hvælving og flere klokker. Nielsen afviser den traditionelle opfattelse, at hele bygningen skulle være opført af Kristoffer af Bajern i 1400-tallet, men mener i stedet, at kun dele af kirken blev ombygget i denne periode.

Side 162

Nikolaj Kirke.

Reformationstiden har paatænkt Opførelsen af et saadant ses af en Optegnelse fra omtrent 1540[1]) om hvad denne Kirke havde mistet, hvori omtales: „alle de Stene, som var købte til Taarnet, som var over 2 Gange hundredetusende Murstene, over 300 Læster Kalk“. Denne Kirkes Beskrivelse hører iøvrigt til en senere Periode, da den stod i sin Glans som protestantisk Sognekirke. Sin største Anseelse fik den i Reformationstiden, da Luthers Lære her forkyndtes første Gang i Danmark 1520 og da Hans Tavsen 9 Aar efter blev Prædikant ved denne Kirke.

Nikolaj Sognemænd ydede ikke Korntiende men Fisketiende, og Kirkens Tredjedel deraf tilegnede Kapitlet sig og fik 1487 en Dom for at alle Kirkerne i Kjøbenhavn var indkorporerede i Kannikepræbenderne; Tienderne kom altsaa ikke Kirkerne tilgode, medens Sognemændene selv maatte vedligeholde Kirkerne. Retfærdigheden i en saadan Dom kan kun søges i den Omstændighed, at Frue Kirke i en gammel Tid var eneste Sognekirke og som saadan oppebar hele Kirketienden, medens de tre andre Kirker er yngre og fra Begyndelsen af opfattedes som dens Annexkirker. Kantoren i Kapitlet var sædvanlig Sognepræst her.

Kirken havde 2 Kapeller, S. Nikolaj, til hvilket Kantoren Klavs Lybertsen (levede 1436) gav en Gaard for sin Sjælemesse, og Vor Frue, der nævnes 1480; Rigens Hovmester, Hr. Povl Laxman, stiftede 1501 et Frue Alter i dette Kapel[2]); i dette var ogsaa et S. Mikkels Alter. I

Kirken var følgende Altre: S. Nikolaj, S. Annæ, der nævnes 1452, Frelserens, for hvilket der udstedtes Afladsbrev 1476[3]), S. Antonii, der nævnes 1461, S. Barbaræ, nævnes 1528, S. Brandani eller S. Hjælpers,

---

[1]) K. D., I. 400.

[2]) Dets Gods faldt 1558 tilbage til Povl Laxmans Sønnesøns Enke efter Alterpræstens Død, dog beholdt Kirken den daværende Klokkerbolig paa Kirkegaarden, som oprindelig var bestemt til Alterpræstens Bolig, og en Gaard i Kjødmangerstræde (K. D. II. 310-12).

[3]) K. D. II. 135-36.

Kort historisk kommentar

Denne side beskriver Nikolaj Kirkes store betydning under Reformationen. Forfatteren fremhæver kirken som det sted, hvor Luthers lære første gang blev forkyndt i Danmark i 1520, og hvor Hans Tavsen senere blev prædikant. Samtidig gives et indblik i de økonomiske forhold mellem Københavns sognekirker og domkapitlet, hvor tiendeindtægterne i høj grad tilfaldt kapitlets præbender frem for de enkelte kirker.

Siden giver også værdifulde oplysninger om kirkens middelalderlige religiøse liv gennem omtalen af kapeller, altre, stiftelser og sjælemesser. De mange altre viser, at Nikolaj Kirke havde en omfattende kirkelig aktivitet og tiltrak betydelige donationer fra byens ledende borgere og embedsmænd.

Resumé

Nielsen beskriver Nikolaj Kirkes storhedstid under Reformationen. En optegnelse fra omkring 1540 omtaler store mængder byggematerialer, som kirken havde mistet, hvilket vidner om omfattende byggeplaner. Kirken opnåede særlig betydning som centrum for den tidlige lutherske forkyndelse i Danmark, og Hans Tavsen blev senere prædikant her.

Sognebeboerne betalte fisketiende frem for korntiende, men indtægterne tilfaldt i høj grad domkapitlet, mens menigheden selv måtte bekoste kirkens vedligeholdelse. Endelig gennemgår Nielsen kirkens kapeller og en række altre, herunder Nikolaj-, Anna-, Frelser-, Antonius- og Barbara-altrene, som afspejler kirkens rige middelalderlige religiøse liv.

Side 163

Graabrødrekloster.

stiftet 1463 af Raadmand Peder Unger, S. Jostes, nævnes 1521, Hellig Korses, nævnes 1499, S. Mauritii, oprettet omtrent 1508 af Peder Bødker, Hellig Trefoldigheds, stiftet af Hans Metzenheim Bogbinders Svigerforældre, S. Sebastians, nævnes 1504, S. Sørens, nævnes 1526.

XVI. Klostre og Hospitaler.

Graabrødrekloster stiftedes 1238, idet Grevinde Inger af Regenstein udlagde en Grund dertil, hvilken maa have strakt sig mellem Klosterstræde, Kjøbmagergade, Skindergade og en aaben Plads mod syd, der ved den Tid har gaaet til Stranden, men siden opflyttes og tilfaldt Helligaandshus. Hun var Datter af Jakob Sunesen og Søster til den Biskop Peder i Roskilde, der døde 1225; hun ejede nævnte Grund paa en Tid, da det endnu ikke var forbudt Erotiske at have Ejendom i Staden og da dens Udvikling stod langt tilbage. Klostrets Grund laa da sikkert udenfor den bebyggede Bygrund.

Graabrødrene havde Navn af deres Dragt, en aske-graa Kutte, der med en Strikke var bunden om Livet; de gik med Træklodser under de bare Fødder. Forsagelse i enhver Retning var deres Formaal og deres Ydmyghed viste de ved at tigge det daglige Brød, idet de ikke maatte modtage Penge, selv ikke for udført Arbejde. At de gik omkring i Byen og ved Stranden med Tavler og Kurve, ses af et Brev fra 1476[1]).

Ej engang deres Bolig maatte hedde deres Ejendom og oprindelig kaldte de den aldrig Kloster som de rige Munke, men alene Hus (*domus*); sig selv kaldte de de smaa Brødre (*fratres minores*). Deres Ydmyghed blev imidlertid snart et Skalkeskjul for Dovenskab og deres strenge Afholdenhed bevaredes kun for Mængdens Øjne.

---

[1]) Hofmans Fundatser X. 196.

Kort historisk kommentar

Med denne side forlader Nielsen beskrivelsen af Nikolaj Kirke og indleder et nyt hovedafsnit om Københavns klostre og hospitaler. Først færdiggøres listen over altre i Nikolaj Kirke, hvorefter fremstillingen vender sig mod Graabrødreklosteret, et af byens ældste franciskanerklostre.

Forfatteren lægger vægt på klostrets tidlige grundlæggelse i 1238 og giver samtidig en beskrivelse af franciskanernes idealer om fattigdom, ydmyghed og nøjsomhed. Beskrivelsen af ordenen er dog præget af 1800-tallets kritiske syn på tiggerordener, idet Nielsen afslutter med en mindre flatterende vurdering af munkenes senere udvikling.

Resumé

Siden afslutter opregningen af alterstiftelserne i Nikolaj Kirke og indleder derefter kapitel XVI om Københavns klostre og hospitaler. Graabrødreklosteret beskrives som grundlagt i 1238 af grevinde Inger af Regenstein, der skænkede jord til formålet. Klostrets område omfattede et stort areal mellem nutidens Klosterstræde, Kjøbmagergade og Skindergade.

Nielsen forklarer franciskanernes karakteristiske grå dragt og deres ideal om fattigdom. De måtte ikke modtage penge og ernærede sig ved almisser. Oprindelig kaldte de deres bolig et hus snarere end et kloster og betegnede sig selv som „de smaa brødre“. Forfatteren mener dog, at ordenens oprindelige idealer senere blev udhulet, og at den strenge afholdenhed efterhånden mest blev opretholdt udadtil.

Side 164

Graabrødrekloster.

Klostret forestodes af en Guardian. En saadan, ved Navn Johannes Paaske, gjorde sig fortjent som Afskriver af Bibelen og flere theologiske Skrifter. Til udadtil at træde i Forhold til Omverden havde Klostret „Prokuratorer“ blandt Borgerne, der i dets Navn afsluttede Ejendomshandler og maaske modtog Pengegaver til Klostret i Almindelighed. Uagtet det var imod Klosterreglen, ejede dette Kloster dog ikke faa Ejendomme. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes saaledes 7 Jorder, alle som det synes i Klostrets Nærhed, men de 3 ansaas dog for dets Ejendom med mindre Ret. Naar Klostret ellers fik fast Ejendom som Gave, afhændede det den dog vistnok saa snart som muligt, saaledes solgtes 1485 en halv Bod i Bennikestræde, der noget i Forvejen var skænket dertil.

1466 skænkede Borgmester Jep Klavsen til Helligtrefoldigheds Alter i Frue Kirke 80 rinske Gylden, Kalk og Disk af Sølv, Messerede af Gyldenstykke og en Gaard vesten næst Bent Krabbes Gaard, „som de Bolstover (?) nu paa staar“; alt dette gav Klostret Tilstaaelse for og

forpligtede sig til at lade holde en daglig sunget Messe for den hellige Trefoldighed ved ovennævnte Alter i Frue Kirke. At Klostret saaledes ligesom var Patron for dette Alter hænger sammen med dets gamle Forbindelse med Tydske Kompagni. Det hedder saaledes i dettes Skraa af 1382, at naar nogen af Brødrene døde udenlands, skulde der i Klostret (to den moniken) holdes 3 Sjælemesser for ham[1]). 1530 opbevaredes her en samme Kompagni tilhørende Kalk. Ogsaa med det af kongelige Hoftjenere bestaaende S. Katrine Gilde havde det Berøring og gemte dets Sølv. 1482 forpligtede Brødrene sig til at holde en daglig Gudstjeneste i Vor Frue Kapel i Frue Kirke for 100 Mark, som Hr. Povl Laxmann havde givet Klostret[2]).

---

[1]) K. D. I. 122, 201, 375.

[2]) Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg 86-87.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her, hvordan Graabrødreklosteret var organiseret og fungerede i praksis. Selvom franciskanernes regler byggede på fattigdom og afkald på ejendom, viser kilderne, at klostret alligevel havde tilknytning til jordegods og modtog betydelige gaver. Der tegnes et billede af et kloster, som var tæt integreret i Københavns økonomiske og religiøse liv.

Særligt interessant er forbindelserne til Tydske Kompagni, byens førende handelsmiljøer samt forskellige kirkelige stiftelser i Vor Frue Kirke. Graabrødreklosteret fremstår derfor ikke alene som et religiøst centrum, men også som en institution med tætte bånd til byens borgerskab og handelsverden.

Resumé

Graabrødreklosteret blev ledet af en guardian, og en af disse, Johannes Paaske, var kendt som afskriver af bibler og teologiske skrifter. Klostret benyttede borgerlige prokuratorer til at ordne praktiske og juridiske forhold udadtil. Trods ordenens ideal om fattigdom ejede klostret forskellige jordstykker og modtog ejendomsgaver, som ofte senere blev afhændet.

Nielsen beskriver endvidere klostrets tætte forbindelse til Tydske Kompagni og flere religiøse stiftelser ved Vor Frue Kirke. Klostret påtog sig mod betaling at opretholde messer og gudstjenester og fungerede som opbevaringssted for værdifulde kirkegenstande og gildesølv. Dette viser, at klostret spillede en betydelig rolle i Københavns religiøse, økonomiske og sociale liv i senmiddelalderen.

Chr. IV-log (opdateret)

Direkte omtaler af Christian IV: Ingen.

Nye indirekte spor med betydning for det senere Christian IV-København:

- Tydske Kompagni omtales som en vigtig institution med forbindelse til Graabrødreklosteret.
- Området omkring Klosterstræde og Graabrødreklosteret fremstår som et betydende centrum i middelalderbyen, der senere indgår i den købstad, Christian IV overtager og omformer.
- Fortsat dokumentation af de ejendoms- og stiftelsesforhold, som efter Reformationen i vidt omfang overgår til kronen og dermed til de senere danske konger.

Side 165

Graabrødrekloster.

Skinderne holdt ogsaa deres Sjælemesse i Klostret. Om Klostrets Forbindelse med S. Jørgens Hospital findes nærmere Oplysning senere.

Om Klostrets Bygninger haves følgende Oplysninger: Det nuværende Graabrødretorv har faaet sin nuværende Størrelse ved Nedlæggelsen af Ulfelds Gaard, medens det tidligere alene indbefattede den vestlige Del, der begrænses af Nr. 11, det fremspringende Hjørne. Dette det ældste Graabrødretorv var det gamle Klosters Gaardsplads. Kirken har vistnok optaget den nordlige Længe og har selvfølgelig gaaet fra øst til vest. Dette stemmer tildels med den gamle Beretning at Bryggernes Lavshus i Klosterstræde laa paa Kirkens Plads.

Klostrets store Sal, Refektoriet eller, som den almindelig kaldtes, „Graabrødre Klosters Stue", omtales oftere, og her holdtes flere offentlige Møder og kongelige Retterting; 1446 omtales ved lignende Lejlighed Sommerrefektoriet. Af vigtigere Forhandlinger, her foretoges, kan nævnes Fredsslutningen mellem Valdemar Atterdag og Hansestæderne 1346, samme Konges Underhandlinger med Hansestæderne 1360[2]) og det Knæfald Kristiern II 1513 maatte gjøre, fordi han havde fængslet Biskop Karl af Hammar. Her holdtes vel ogsaa Franciskanernes Provinsialmøder, der gik paa Omgang mellem Klostrene.

Videre nævnes Munkefængslet eller Prisonet, der efter Klostrets Opløsning brugtes af Byen som Fangetaarn endnu 1623; 1620 beskrives det som „en brandfri Mur"[3]). 1580 var den nederste Del af dette Hus, vistnok Kældren, Byens Fængsel og den øverste Del bortlejedes; der var da 6 Kamre[2]). Da Kristian IV bragte Tugt- og Børnehuset i en ny Ordning 1621, er det kort efter den Tid at Prisonet er blevet omdannet til Kirke for dette, hvilket Jens Lavridsen Wolf udtrykkelig udsiger[3]). 1650 var Tugthuskirken 14½

---

[1]) Sartorius ved Lappenberg, II. 476-78.

[2]) K. D. I. 485, 599.

[3]) Danmark Riges Lov 1654, S. 369.

Kort historisk kommentar

Denne side er særlig interessant, fordi Nielsen forsøger at rekonstruere Graabrødreklosterets placering i det moderne København. Han knytter det middelalderlige kloster til det nuværende Graabrødretorv og beskriver, hvordan torvets udseende er blevet ændret gennem senere byudvikling.

Samtidig fremhæves klosterets rolle som politisk mødested. Refektoriet fungerede ikke blot som munkenes spisesal, men også som ramme om diplomatiske forhandlinger, kongelige retterting og større kirkelige møder. Klosteret fremstår derfor som et vigtigt centrum i både Københavns og rigets historie.

Resumé

Nielsen beskriver Graabrødreklosterets bygninger og deres placering i byen. Det oprindelige Graabrødretorv var klosterets gårdsplads, og kirken har sandsynligvis ligget langs torvets nordside. Klostrets store sal, refektoriet, blev anvendt til offentlige møder, retterting og betydningsfulde politiske forhandlinger, blandt andet mellem Valdemar Atterdag og Hansestæderne.

Der omtales også et fængsel, kaldet Prisonet, som efter Reformationen fortsatte som kommunalt fangetårn. Senere blev bygningen knyttet til Tugt- og Børnehuset. Her optræder en af de første direkte forbindelser til Christian IV, idet hans reform af institutionen i 1621 nævnes som baggrund for omdannelsen af Prisonet til kirke.

Chr. IV-log (opdateret)

Direkte omtaler af Christian IV

Side 165

- *"Da Kristian IV bragte Tugt- og Børnehuset i en ny Ordning 1621..."*
- Dette er den **første direkte omtale af Christian IV** i de sider, vi har gennemgået i denne chat.
- Christian IV nævnes som reformator af Københavns Tugt- og Børnehus i 1621.
- I forlængelse heraf blev det tidligere Prisonet ved Graabrødreklosteret omdannet til kirke for institutionen.

Registrerede Chr. IV-relaterede emner

Side	Emne	Type
165	Tugt- og Børnehuset	Direkte omtale
165	Omdannelse af Prisonet til Tugthuskirke	Institutionel reform

Samlet status

- Direkte omtaler af Christian IV: **1**
- Bygge- eller reformprojekter: **1**
- Institutioner knyttet til Christian IV: **Tugt- og Børnehuset**
- Første dokumenterede omtale i vores gennemgang: **Side 165**.

Side 166

Graabrødrekloster.

Alen bred imod Løvstræde, der da fortsattes lige til det ovennævnte gamle Graabrødretorv, og der var 5 Alen mellem Kirken og den vestenfor liggende Helligaands Kirkes Kapellanbolig, der da brugtes til Bolig for Organisten[1]); denne sidste var afhændet før 1755 til private og er nu Nr. 13 paa Graabrødretorv, medens Prisonen bliver Nr. 11 (Boghandler Linds Gaard) og saaledes er et Stykke af Klostret. Denne Gaard er til op mellem første og anden Sal opført af Munkesten og der er, naar den nyere Puds er borte, flere Steder Spor af gamle smalle spidsbuede Vindver. Murene er af en særdeles Tykkelse og ligeledes den sydlige Gavl; den nordlige Gavl er opført af samme Sten som de andre Mure, men ikke saa tyk og den har da formodentlig i Klostrets Tid været forbunden med andre Bygninger, som med denne har udgjort dettes østlige Længe; der er ingen Nødvendighed for at Længerne netop har været store sammenhængende Bygninger. Kældrene under Huset har flere gamle Partier; der findes en Tøndehvælving og Levninger som af en Munkegang støttet af Piller. Husets Bredde passer ogsaa til det ovenfor anførte Maal for Tugthuskirken.

Af andre Bygninger nævnes: det Hus hos Prisonet, Gæsteherberget eller Gæstehuset med en Kælder under, Stegerset med Kælder, Køllen, Bryggerset, Porthuset[2]). Østen og norden op til Gaardspladsen laa Klostrets Abildgaard, der var indhegnet med en Mur, og østen op til denne var Kirkegaard; denne sidstes Plads kendes omtrent, da der er opgravet Ligkister i Trompetergangen; norden for Muren havde Klostret Huse ud til nuværende Skindergade og vesterst i denne Husrække laa Klostrets Teglovn, sandsynligst paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade. Herom oplyses vi navnlig af et udtrykt Skøde af 28 Avg. 1497, ved hvilket

---

[1]) K. D. III. 326.

[2]) K. D. I. 376. 1530 fik en Mand Bryggerset og en Stue, som Klostrets Arbejdsfolk bode i, med Gaardsrum og Brønd ud til Gaden op til Graabrødrestræde (K. D. II. 235.)

Kort historisk kommentar

Nielsen forsøger på denne side at rekonstruere Graabrødreklosterets fysiske udstrækning ud fra bevarede bygninger, kældre, murværk og skriftlige kilder. Beskrivelsen er et godt eksempel på 1800-tallets lokalhistoriske metode, hvor arkitektoniske spor i den eksisterende by kobles sammen med middelalderlige dokumenter.

Særligt interessant er identifikationen af bygninger omkring Graabrødretorv som rester af det gamle kloster. Nielsen peger på gamle munkesten, spidsbuede vinduer, hvælvede kældre og rester af en munkegang som indicier på middelalderlig oprindelse. Samtidig gives et mere detaljeret billede af klosterets indretning med gæstehus, bryggers, portbygninger, frugthave og kirkegård.

Resumé

Nielsen beskriver en række bevarede bygningsrester omkring Graabrødretorv, som han mener kan føres tilbage til Graabrødreklosteret. Særligt fremhæves den tidligere Prison-bygning, hvis kraftige mure, middelalderlige munkesten, spidsbuede vinduer og hvælvede kældre tyder på klosteroprindelse.

Derudover gennemgår han klosterets øvrige anlæg, herunder gæstehus, bryggers, porthus og andre økonomibygninger. Klosteret havde også en indhegnet abildgård og en kirkegård, hvis placering delvist kendes gennem fund af ligkister. Langs Skindergade lå flere af klosterets huse samt en teglovn, som sandsynligvis lå ved hjørnet af Klosterstræde og Skindergade. Siden slutter med henvisning til et skøde fra 1497, som skal belyse disse forhold nærmere på næste side.

Side 170

S. Klare Kloster.

Klostret ejede en Bod paa Dragør, formodentlig Bolig for den Munk, der i Fisketiden skriftede Mængden og indsamlede Gaver.

Af samme Orden som Graabrødrene var Klarisserne, der indkaldtes i Danmark 1259 og navnlig havde et anseligt Kloster i Roskilde. I Kjøbenhavn grundedes S. Klare Kloster 1497 af Kong Hans og Dronning Kristine[1]), og 1505 blev Søstrene paa S. Klare Dag højtidelig indførte.

Klostrets indre Forhold omtales kun sjelden. 1527 skrev Broder Anders, Skriftefader for S. Klare Kloster i Odense, til Kristiern II. og omtaler, at den Tid, han var hos Søstrene i S. Klare i Kjøbenhavn, havde Sigbrit givet ham et Skrin i Forvaring med noget i, som hun havde samlet til de fattige, og han bad nu om at Kongen vilde formaa hende til at lade ham dele dets Indhold mellem de 2 S. Klare Klostre i Odense og her, da der var stor Armod hos Søstrene, hvilken de dog søgte at holde skjult for ikke at glæde deres Fjender; han ønskede videre, at Kongen snart maatte komme tilbage til sit Rige, da Klarisserne havde været hans Moders „synderlige og udkaarne Børn".

Hans Tavsens Prædiken har formodentlig stærkt truet Klostrets Tilværelse, og allerede 6 Jan. 1532 gav Kongen til Hr. Albert Ravensberg og hans Hustru Sofie Podebusk den Gaard foran Klostret imellem Kirkegaarden, Pilestræde og Klare Mur, hvori Lægsøstrene og Terminssøstrene havde boet, men som nu var bleven ledig da disse havde forladt Klostret[2]).

Søstrene boede endnu i Klostret 1535, men deres Tilstand var ringe; Terminssøstrene, der skulde indsamle Almisse, havde forladt dem og der var blevet beskikket fordrevne Graabrødre til at tigge ind til dem, men da de kun maatte samle i en Afstand af

[1]) 1498 kvitterede Dronning Kristine Jørgen Rud, Befalingsmand paa Holbæk Slot, for 20 rinske Gylden, han var afdøde Axel Lagesen Brok skyldig, og som denne havde testamenteret til det ny Klare Klosters Bygning i Kjøbenhavn. (Meddelt af Hr. F. R. Friis.)

[2]) K. D. I. 380.

Kort historisk kommentar

Med denne side indleder Nielsen beskrivelsen af S. Klare Kloster, et klarissekloster grundlagt af Kong Hans og Dronning Kristine i slutningen af 1400-tallet. Fremstillingen viser både klostrets oprindelse og de økonomiske vanskeligheder, som ramte det i reformationstiden.

Brevet fra 1527 giver et sjældent indblik i klosterlivets dagligdag og afslører, at nonnerne levede under betydelig fattigdom. Samtidig viser omtalen af Hans Tavsens prædiken og de fraflyttede bygninger, hvordan reformationens idéer allerede før klostrenes officielle nedlæggelse var ved at undergrave deres eksistens.

Resumé

S. Klare Kloster blev grundlagt i København i 1497 af Kong Hans og Dronning Kristine og tilhørte klarisserordenen, som var beslægtet med graabrødrene. Klostret omtales kun sjældent i kilderne, men et brev fra 1527 viser, at søstrene levede under økonomisk pres og modtog støtte til de fattige gennem forbindelser til Sigbrit og Kristiern II.

Nielsen fremhæver, at reformationens fremmarch sandsynligvis svækkede klostret betydeligt. Allerede i 1532 var nogle af klostrets bygninger blevet forladt, og i 1535 boede søstrene stadig i klostret, men under vanskelige kår. De tidligere almisseindsamlende terminssøstre var forsvundet, og fordrevne graabrødre måtte hjælpe med at skaffe indtægter til deres underhold.

Side 171

S. Klare Kloster. Klareboder. Møntergade.

40 Mil fra Byen for ikke at træde Graabrødrene for nær, kunde de ikke finde Udveje til at transportere Almisserne (der mest bestod af Fødevarer) og maatte sælge dem for Penge, men saa forhadt var Brødrene nu blevne i manges Øjne, at man ikke vilde købe af dem; det blev derfor nødvendigt, siger Franciskanernes Generalminister i en Skrivelse af 25 Maj 1535, enten at Søstrene forlod Stedet eller at Brødrene selv forsynede dem med Penge[1]). Kjøbenhavns Belejring og Reformationen gjorde Ende paa dette Samfund, hvis Ejendom tilfaldt Kongen.

Klostret var opført i en Udkant af Byen paa Rosengaarden og indbefattede vistnok hele den Strækning, der begrænsedes af Pilestræde, Møntergade, Sværtegade (eller Grønnegade), den gamle Voldgade (Jfr. foran S. 43). Møntergades Navn var endnu i Slutningen af det 16de Aarh. ikke fremkommet, og her var 1529 endnu en uopfyldt Strækning mellem Kirken og Volden; Kirken maa antages at have ligget paa det østlige Hjørne af Gammelmønt og Møntergade, hvor Vismar nu er, idet den første Gade omtrent er anlagt hvor Koret var, hvis man kan stole paa Nøjagtigheden hos en Grundtegning af Staden fra Frederik II's Tid, hvor Kirken endnu er afsat. Den store Grund fik siden forskjellig Bestemmelse, hvilket nærmest tilhører en Fortsættelse af dette Skrift.

Klareboder er egentlig det Stræde, der førte fra Kjøbmagergade til Klare Kloster og er ikke, som ofte er antaget, bygget paa dettes Grund; det hed ogsaa Klarestræde og Strædet som løber til Klare[2]). Den Gade, der nu hedder Møntergade, hvilket Navn den først opnaaede, efterat S. Klare var bleven til en kgl. Mønt, havde længe ikke noget fast Navn, saaledes hed

den Del af Møntergade, hvor Povl Fechtels Boder er, 1570 de Husarmes Stræde; disse Boder strakte sig da mod vest op til Møntergaardens Mur og mod

---

[1]) Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II. 249.
[2]) K. D. I. 302, 338, 443.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter beretningen om S. Klare Klosters undergang ved at beskrive de økonomiske vanskeligheder, som gjorde det umuligt for nonnerne at fortsætte klosterlivet. Reformationen og Københavns belejring medførte, at klosteret ophørte, og dets ejendomme overgik til kronen.

Samtidig benytter han lejligheden til at rekonstruere områdets geografi. Beskrivelsen af Rosengaarden, Klareboder og Møntergade viser, hvordan et tidligere klosterområde gradvist blev omdannet til en integreret del af det københavnske gadenet.

Resumé

I 1535 var S. Klare Kloster i så alvorlige økonomiske vanskeligheder, at franciskanernes generalminister mente, at søstrene enten måtte forlade klosteret eller forsørges på anden måde. Modviljen mod tiggermunkene gjorde det vanskeligt at indsamle almisser, og kort efter førte Reformationen og Københavns belejring til klosterets ophør.

Nielsen placerer klostret på Rosengaarden mellem Pilestræde, Møntergade, Sværtegade og den gamle Voldgade. Han forklarer desuden, at Klareboder oprindelig var vejen til klostret, mens Møntergade først senere fik sit navn, efter at området blev anvendt til kongelig møntvirksomhed.

Side 172

Karmeliterkollegiet.

Karmeliterne købte allerede 1479 en Grund paa den østlige Side af Vandmøllestræde, der med Bagsiden stødte op til Andvorskov Klosters Ejendom[2]). Om her iøvrigt er indrettet et Konvent er ikke sandsynligt, men der er dog vistnok da paatænkt et fast Ophold for nogle Medlemmer af Ordenen.

1517 gav Kristiern II. Frue Brødre af Karmeliterordenen i Helsingør Løfte paa S. Jørgens Gaard udenfor Kjøbenhavn til dermed at underholde et Kollegium, hvori Klosterbrødrene kunde studere og hvorved der kunde skaffes Lærerkraft for Universitetet[3]). Senere hen paa Aaret, da S. Jørgens Gaard tilfaldt Klostret efter Dr. Peder Albertsens Død, bestemte Kongen, at dette skulde underholde en Doktor eller Bakkalavr i Theologien ved Universitetet, som hver Dag skulde holde en Forelæsning; dette skulde ske inden 2 Aar. Næste Aar er formodentlig Karmeliternes Gaard i S. Pedersstræde omdannet til Bolig og Forelæsningslokale for „Præsterne og Brødrene“, og 1519 fik de en Grund i St. Pedersstræde vesten op til deres Gaard af S. Peders Kirke, hvorfor de gav i Mageskifte ovennævnte Grund i Vandmøllestræde, hvorpaa var 2 Bindingsværks Boder, og en Gaard i Lars Vindersstræde eller Gamle Hyskenstræde.

Karmeliternes Provinsialprior, Dr. Anders Kristiansen, var selv Professor i Theologien og havde saaledes betydelig Indflydelse paa det ny Klosterkollegiums Indretning; det traadte i Kraft 1519, og til Forstander valgtes Povl Helgesen, mere bekendt som Paulus Eliæ (Povl Eliesen). Forelæsningerne var ikke alene beregnede paa Brødre af Karmeliterordenen, men da her ogsaa nævnes Cisterciensermunke, har

[1]) K. D. II. 333.
[2]) K. D. II. 144.
[3]) Suhms Saml. II. 1. 157-58. I ny kgl. Sml. i Kvart Nr. 664 findes en Afskrift efter Originalen, der indeholder noget mere.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder her beskrivelsen af Karmeliterkollegiet, som blev oprettet i tæt forbindelse med Københavns Universitet. Siden viser, hvordan religiøse ordener ikke alene varetog klosterliv, men også spillede en vigtig rolle i undervisning og lærdom i begyndelsen af 1500-tallet.

Karmeliterne fremstår som en aktiv del af det akademiske miljø omkring universitetet, og flere af ordenens ledende skikkelser havde selv høje lærde embeder. Kollegiet var et eksempel på samspillet mellem kirke, kloster og uddannelse i tiden umiddelbart før Reformationen.

Resumé

Karmeliterne erhvervede allerede i 1479 jord i København, men først fra 1517 tog planerne om et egentligt kollegium form. Kristiern II støttede oprettelsen af et kollegium, hvor karmeliterbrødre kunne studere, samtidig med at der blev sikret undervisningskræfter til Universitetet.

Efter forskellige ejendomsoverdragelser og mageskifter blev kollegiet etableret i tilknytning til S. Pedersstræde. Karmeliternes provinsialprior, Dr. Anders Kristiansen, fik stor betydning for indretningen, og Povl Helgesen blev valgt til leder. Kollegiet blev taget i brug i 1519 og var ikke kun beregnet for karmelitere, men også for medlemmer af andre munkeordener.

Side 173

Karmeliterkollegiet. Helligaands Hospital.

de vistnok været tilgængelige for alle. Den Indflydelse, som Povl Helgesen havde paa sine Tilhørere, var af stor Betydning, og blandt disse var der mange som siden blev Evangeliets Forkæmpere, ti vel var han ikke nogen Tilhænger af Luther, men havde dog et klart Blik for Tidens Brøst. Han virkede kun 3 Aar, ti 1522 prædikede han paa Slottet for Kongen og tog af Dagens Text, Johannes's Halshuggelse, Anledning til at dadle Kongens blodige Færd; denne, der følte sig truffen, tilbagekaldte 8 Dage efter Gavebrevet paa S. Jørgens Hospital, og Povl Helgesen fandt det rettest at forlade Byen. Derved bortfaldt Klostrets Forpligtelse til at underholde en Docent, og dets Virksomhed er vel nu bleven rent klosterlig. 1529 var Klostret hævet, ti da gav Kongen til Knud Gyldenstjerne „den Gaard i Kjøbenhavn, som Karmeliterbrødrene havde der, med al samme Gaards Haverum, som det begrebet er og som samme Munke udi Være havde“[1]). 1530 fik samme Mand et nyt Brev paa Gaarden, da „de Karmeliterbrødre, som vare udi vor Stad Kjøbenhavn, have overgivet og forladt den Gaard, som de udi vare, og givet dem andensteds hen, saa at samme Gaard stander saa godt som vordesløs (forsvarsløs)“; hvis der dog var nogle Karmeliter i samme Gaard, skulde han stille dem tilfreds[2]).

En Blanding af Hospital og Kloster var Helligaands Hospital, der i det mindste i den senere Del af Katholicismens Tid var en bestemt Klosterregel undergivet. Dets Grund strakte sig mellem Graabrødrekloster og nuværende Amagertorv og henimod Kjøbmagergade. Det er bygget omtrent 1296 af Biskop Johannes Krag, der til dets Underhold henlagde Jordskylden

af alle de Grunde i Byen, der ikke hidtil havde betalt denne Afgift (se S. 32). Dets Bestemmelse var at optage fattige og syge Mennesker, der her fik deres fornødne Underhold og Pleje, medens Hospitalet paa deres Vegne sendte „Bedere“ omkring i Landet for at samle

---

[1]) K. D. I. 374.
[2]) D. Sml. 2 R. II. 183-84. Gaarden er nu Valkendorfs Kollegium.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter beretningen om Karmeliterkollegiet og dets forbindelse med Københavns Universitet. Særligt fremhæves Povl Helgesens betydning som lærer og prædikant. Selvom han ikke var luthersk reformator, bidrog hans undervisning til at forme mange af dem, som senere førte Reformationens tanker frem i Danmark.

Siden indleder samtidig beskrivelsen af Helligaands Hospital, som fremstår som en kombination af hospital og kloster. Institutionen spillede en central rolle i middelalderens sociale forsorg og viser, hvordan omsorgen for fattige og syge var organiseret i det katolske København.

Resumé

Povl Helgesen ledede Karmeliterkollegiet i tre år og fik stor indflydelse på sine elever. Efter en prædiken i 1522, hvor han kritiserede kongens blodige handlinger, mistede kollegiet kongelig støtte, og Helgesen forlod København. Kort efter ophørte kollegiets akademiske funktion, og i 1529-30 blev karmeliternes ejendom overdraget til Knud Gyldenstjerne, hvilket markerede klosterets ophør.

Dernæst indleder Nielsen omtalen af Helligaands Hospital. Hospitalet blev grundlagt omkring 1296 af biskop Johannes Krag og finansieret gennem jordskyld fra en række københavnske ejendomme. Institutionens formål var at tage sig af fattige og syge, som modtog pleje og underhold, mens særlige udsendinge indsamlede bidrag til hospitalets drift.

Side 174

Helligaands Hospital og Kirke.

Almisse. Til at pleje „de indgivne“ var her dannet et Broderskab, der har været gejstlig Tvang underkastet og ved hvilket der har været ansat Præster til at besørge den aandelige Sygepleje. Medens det vides, at kun 1 Helligaands Hospital her i Landet har været undergivet Avgustins Regel, saa kender vi intet til, om der har været nogen bestemt Regel for de andre. Deres Indretning ligner mest den som fandt Sted i Johanniterklostrene, men med den Undtagelse at disse var Tilflugtssteder for Adelen, medens hine var for den fattige Almue[1]); dog kunde ogsaa andre indgive sig formodenlig mod en Sum engang for alle, men det var saa forbudt at bruge borgerlig Næring, naar man vilde være fri for Skat[2]). Til Johanniterordenen synes Klostret iøvrigt ikke at have staaet i noget Forhold. I sin ældste Tid kaldes det kjøbenhavnske Hospital, der paa Latin hed domus sancti Spiritus, Helligaandshus, men oftest Helliggesteshus (af Gest, den plattydske Oversættelse af Aand), idet den talrige tydske Handels- og Haandværksstand har fremkaldt denne Sprogform; Helliggesteshus er igen forkortet til Helliggestes, hvorfor det endnu brugelige Helliggesteskirke er en fuldkommen korrekt Form og brugt for Helliggesthuskirke, medens Formen Helliggejstkirke er højtydsk og uhistorisk og bør fortrænges enten af den mest brugte Form Helliggesteskirke eller det danske Helligaandskirke.

Ikke alene Gaver i Fødevarer tilflød Hospitalet, ogsaa Jordegods havde det baade indenbys og paa Landet, saaledes at allerede i det 15de Aarh. en god Grund lagdes til det rige Gods, det besad i sine bedste Velmagtsdage efter Reformationen.

1449 omtales Helliggesteskirke, og en Indskrift paa Korstolene, der var til før Branden 1728, meddeler, at der

---

[1]) Se Fortalerne til min Udgave af Dueholm Klosters Diplomatarium, især S. IX og XIII.
[2]) En saadan indgiven nævnes K. D. II. 104.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver Helligaands Hospital som en institution, der forenede klosterlige og sociale funktioner. Hospitalet tog sig af fattige og syge og havde både et gejstligt broderskab og præster tilknyttet. Samtidig understreger han, at institutionen ikke synes at have været direkte knyttet til Johanniterordenen, selv om dens organisation mindede om johanniternes.

En stor del af siden er viet til navnehistorie og sproglig udvikling. Nielsen forklarer, hvordan betegnelser som Helligaandshus, Helliggesteshus og Helliggesteskirke opstod under påvirkning af den tyske befolkning i middelalderens København, og han argumenterer for, hvilke former der historisk set er de mest korrekte.

Resumé

Helligaands Hospital fungerede som hjem og plejeanstalt for fattige og syge mennesker. Institutionen havde et religiøst broderskab og præster, som stod for den åndelige omsorg. Hospitalets organisation minder ifølge Nielsen om Johanniterordenens institutioner, men var rettet mod den fattige befolkning frem for adelen.

Nielsen gennemgår også hospitalets forskellige navneformer og forklarer deres sproglige oprindelse. Hospitalet modtog både naturalier og jordegods, hvilket med tiden skabte grundlaget for betydelige besiddelser. Siden afsluttes med en omtale af Helliggesteskirken, som er dokumenteret i kilderne fra 1449.

Side 175

Helligaands Hospital.

foretoges Forandringer ved den 1469[1]), men hvilke disse var, kan ikke ses, da Indskriften var utydelig.

1463 købte Raadmand Klavs Nyman en Gaard vesten næst Helliggesthus Badstue, som tidligere havde været ejet af Væbner Jens Tygesen. En Hestemølle havde Hospitalet ogsaa.

I Aaret 1472 tog Kristiern I. „den Helligaands Kloster udi Kjøbenhavn og alle Præster og Søskende, som der monne være og kommendes vorder, og alt forbenævnte Klosters og deres Gods“ i sin Beskærmelse, og „paa det at de maa des ydermere Guds Tjeneste opholde, Søskende som der inde ere og de syge Mennesker deres Nødtørft skæligen skikke og deres Kloster forbedre“, tillod han at Klostret maatte udsende sine Bud over hele Riget og bede om Almisse.

Hidtil havde Hospitalet imidlertid fristet en noget trang Tilværelse, men da Kongen 1474 foretog sin berømte Rejse til Rom[2]), blev han bekendt med det udenfor Rom liggende til den Helligaand indviede Hospital Saxia de Urbe. Til dette skænkede han en stor Sum Penge[3]) (efter nogles Udsagn for at fritages for en Pilgrimsrejse til Jerusalem), og Pave Sixtus IV udstedte 13 April 1474 en Bulle, i hvilken det udsiges, at Kong Kristiern selv havde fremsat,

at der i hele Danmarks Rige kun var et eneste Helligaands Hospital af Avgustins Orden, og at i Residensstaden Kjøbenhavn ofte var stor Sammenstrømning af Fyrster, Friherrer, Riddere og Væbnere, men intet Sted, hvor Hittebørn og fattige eller uægte Børn kunde opfødes og underholdes; derfor havde Kongen ladet opbygge og paany grundlægge et Hospital, der

---

[1]) At Aaret er rigtigt fremgaar af det latinske Versemål.
[2]) Se F. Krogh: Christian den Førstes Romerrejse 1872, hvori hans Besøg i Saxia og dets Følger aldeles ikke omtales.
[3]) At det var dette han gav Penge og ikke det kjøbenhavnske Helligaandshus synes at være Kildernes Mening og er sandsynligt. Naar der staar, at Kongen da havde indrettet det ny Hospital, er dette vistnok kun foregaaet i hans Tanke.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver Helligaands Hospital som en institution, der i løbet af 1400-tallet fik stigende kongelig opmærksomhed og støtte. Særligt Kristiern I's beskyttelse af hospitalet i 1472 og hans forbindelse til det berømte romerske hospital Santo Spirito in Saxia får stor betydning for hospitalets videre udvikling.

Siden viser samtidig, hvordan middelalderens hospitaler ikke kun tog sig af syge, men også fungerede som forsørgelsesinstitutioner for hittebørn, fattige og andre udsatte grupper. Kongemagt, kirke og social omsorg var tæt forbundet.

Resumé

Helligaands Hospital omtales som en institution med både bygninger og økonomiske ressourcer, herunder en badstue og en hestemølle. I 1472 tog Kristiern I hospitalet, dets beboere og dets gods under sin beskyttelse og gav tilladelse til at indsamle almisser over hele riget.

Efter kongens Romrejse i 1474 fik hospitalet yderligere betydning. Ifølge en pavebulle fremhævede Kristiern I behovet for et hospital i København, der kunne tage sig af hittebørn, fattige og uægte børn. Nielsen ser dette som et vigtigt led i Helligaands Hospitalets udvikling til en betydelig social og kirkelig institution.

Side 176

Helligaands Hospital.

ikke som det tidligere med Urette bar Navn efter den Helligaand, idet der da hverken var Orden eller regulær Observans, men nu bar det med Rette efter nævnte Saxia de Urbe og Avgustins Orden, for hvilke Kongen havde en særligh Ærbødighed[1]).

Efter denne Omdannelse og Udvidelse er der ogsaa sket Forandring med Bygningerne, og den Beretning, at den Bygning, der mod vest støder umiddelbart op til Helligaands Kirke og nu bruges til Begravelseskapel, er opført umiddelbart efter, har vistnok sin fulde Rigtighed, idet dens Bygningsstil næppe kan henføres til nogen anden Tid; den har været saa heldig at være bleven skaanet ved de Ildebrande, der har ødelagt Kirken[2]). Naar Hvitfeld[3]) siger:

„Kong Kristiern den Første haver allerførst til (i) Kjøbenhavn ladet samle de fattige, udi adskillige Huse og Værelser forstrøede, udi et Hus sammen, han haver ladet bygge“,

da ligger deri, at paa Hospitalets Grund har været adskillige smaa Huse, i hvilke ikke alene har været Sygestuer, men vistnok ogsaa Boliger for mange gamle Folk, der havde indgivet sig. At der har været en vidtløftig Bebyggelse af Grunden, ses af, at der i Store

Helliggestesstræde findes saa mange Spor af middelalderlige og klosterlige Bygninger, at vi ikke kan afvise den Formodning, at denne Gade til henimod Kjøbmagergade har bestaaet af Huse tilhørende Klostret og at Forholdet her har været som ved Johanniterklostrene[4]).

Saaledes fandt man, da for et Par Aar siden Boghandler Lynges Gaard (Nr. 8) i denne Gade blev nedreven og forenet med Sparekassens Gaard (Lille Helliggestesstræde Nr. 24, fordum Tugthusporten), at den Mur, der adskilte disse Bygninger, er en gammel Ydermur med spidsbuede Vinduer

---

[1]) K. D. III. 5.
[2]) I Hofmans Fundatser X. 192 siges at det laa østen næst op til Helliggesthus Hestemølle.
[3]) Danmarks Riges Krønike S. 1087.
[4]) Se min Udgave af Dueholms Diplomatarium, Fortalerne.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver den omfattende omdannelse af Helligaands Hospital efter Kristiern I's reformer i 1470'erne. Hospitalet blev knyttet nærmere til Augustinerordenen og det romerske forbillede Santo Spirito in Saxia, hvilket gav institutionen en mere fast klosterlig organisation.

Samtidig bruger Nielsen bygningshistoriske spor til at rekonstruere hospitalets fysiske udstrækning. Han argumenterer for, at området omkring Store Helliggestesstræde har været tæt bebygget med hospitalets og klostrets bygninger, og at rester af denne middelalderlige bebyggelse stadig kunne påvises i 1800-tallet.

Resumé

Efter omdannelsen af Helligaands Hospital blev institutionen organiseret efter Augustinerordenens principper. Nielsen mener, at den bygning vest for Helligaands Kirke, som senere blev brugt som begravelseskapel, sandsynligvis stammer fra denne periode.

Med støtte i Hvitfelds krønike antager Nielsen, at hospitalet oprindelig bestod af flere mindre huse og sygestuer, som Kristiern I samlede til én institution. Spor af middelalderlige bygninger i Store Helliggestesstræde tyder på, at store dele af kvarteret har været knyttet til hospitalet og klostret. Fund af gamle mure og spidsbuede vinduer understøtter denne opfattelse.

Side 177

Helligaands Hospital.

og i det hele med Præg af det 15de Aarhundredes Bygningsstil. I Kælderen til Nr. 8 skal ogsaa være fundet gamle Nischer ligesom i Nr. 6. I Postgaarden har man i Maj 1876 truffet paa en Kælderhvælving, der ogsaa ved en tidligere Lejlighed har været opdaget. Murværkets Beskaffenhed røbede imidlertid ingen høj Ælde og det synes alene at have været en Kælder under en Bygning, der var yngre end den katholske Tid[1]). Paa den anden Side af Gaden er Skorstenen i den Bagbygning, som Bogtrykker Thiele byggede for nogle Aar siden, bygget paa en gammel Hvælving.

Der er, som anført, ingen Spor af, at Kongen selv har givet Midler til Klostrets Omdannelse og Udvidelse, men andre opmuntredes til at yde Gaver dertil. Saaledes gav allerede 1475 Hr. Erik Ottesen (Rosenkrands) en Gaard til Klostret, som det fra nu af oftest kaldes, medens det tidligere bar det fordringsløsere Navn Hus; undertiden kaldes det dog ogsaa efter denne Tid „Helligaands Hus og Kloster“. 1479 gav Raadmand Bernt Hakenberg en Gaard i

Fisketorvgade til St. Anne Kapel i Klostret og desuden 2 Sæt Messeklæder med 2 blaa Hageler, en sølvforgyldt Kalk og 100 Mark lybsk. Mange flere private forøgede Klostrets Midler, men den største Gave tilflød det vistnok fra Dronning Dorothea, der 1495 gav det en Gaard i Højbrostræde op til Hr. Erik Ottesens (Rosenkrands) Stenhus og en stor Del Gods i Sjæland. Derfor forpligtede Prioren sig til at holde „12 fattige syge Mennesker i forskrevne vort Klosters Sygehus, som ej længer føre og mægtige ere end at ligge paa Sengene, og dem til evig Tid at besørge med al Redelighed, Senge, Mad, Øl, Ild, Personer som dem Vare skal tage og andet hvis dem Behov gøres, saa at de fange deres Nødtørft og Bjergning, som vi ville ansvare for Gud og være bekendte for ærlige og skællige Dannemænd, og naar nogen af forskrevne 12 fattige, syge Mennesker dø og afgaa, da skulle

---

[1]) Se Tidsskrift for Postvæsen 1876 Nr. 7.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter beskrivelsen af Helligaands Hospitalets bygninger og økonomiske udvikling i senmiddelalderen. Arkæologiske fund og bevarede bygningsrester bruges til at påvise, at store dele af området omkring Helliggestesstræde tidligere har været knyttet til hospitalets omfattende anlæg.

Samtidig fremhæves de mange donationer fra adelige og velstående borgere. Disse gaver gjorde det muligt at udvide hospitalets virksomhed og styrkede dets rolle som en af Københavns vigtigste institutioner for omsorg og forsørgelse.

Resumé

Nielsen omtaler flere fund af gamle kældre, hvælvinger og bygningsrester i området omkring Helligaands Hospital. Disse spor vidner om en omfattende middelalderlig bebyggelse, selv om enkelte af de fundne konstruktioner synes at være yngre end den katolske tid.

Hospitalets vækst skyldtes i høj grad private donationer. Erik Ottesen Rosenkrands, Bernt Hakenberg og især Dronning Dorothea gav betydelige ejendomme og værdier til institutionen. Til gengæld forpligtede hospitalet sig til permanent at forsørge tolv fattige og syge mennesker med bolig, mad, varme, pleje og anden nødvendig hjælp. Dette viser hospitalets centrale rolle i middelalderens sociale omsorg.

Side 178

Helligaands Hospital.

vi og vore Efterkommere, Prior og Brødre i forskrevne den Helligaands Kloster, andre syge Mennesker, som altid paa Sengen ligge, straks igen i forskrevne døde Menneskers Sted indtage og annamme i vort Sygehus, foruden al Gunst og Gave af dem annamme skullendes i nogen Maade. Sker ogsaa at nogen af forskrevne saadanne fattige, syge Mennesker igen karske vorde, da skulle vi forskrevne Prior og Brødre have Magt saadanne karske Mennesker ud at vise af forskrevne vort Sygehus og andre fattige syge Mennesker i deres Sted straks igen ind at annamme, saa at forskrevne Tal 12 fattige syge Menneskers altid fuldt bliver og er.

Item skulle vi forskrevne Prior og Brødre udi forskrevne Kloster holde en Begængelse med Messer og Vigilier Helligtrekongers Aften eller derhos for os højbaarne Fyrste Kong Kristoffer, forskrevne vor kære naadige Frues Dronning Dorotheas Husbonde var, hvis Sjæl Gud naade, og sammedes en Begængelse med Messer og Vigilier St. Erik Konges Dag eller derhos for os højbaarne Fyrste Kong Kristiern, som og hendes Naades kære Husbonde var,

hvis Sjæl Gud naade, begge deres Børn, Forældre (Forfædre), Fader og Moder og begge deres Børn, hendes Naades kære Søskende, og alle kristne Sjæle.

Item skulle vi forskrevne Prior og Brødre og sammedes holde en Begængelse med alle Søstre og Brødre i forskrevne vort Kloster med Messer og Vigilier paa hvad Dag eller derhos (i Nærheden deraf) Gud forskrevne vor kære naadige Frue Dronning Dorothea af denne Verden kaldendes vorder, for hendes Naade, forskrevne højbaarne Fyrster, Børn og Søskende, og end der for uden skal hver Broder og Præst i forskrevne vort Kloster en Tid paa Aaret, naar ham lyster, holde en Messe og læse en Vigilie for vore forskrevne Fyrsters og alle kristne Sjæle, hvilken forskrevne Gudstjeneste vi forskrevne Prior og Brødre i forskrevne Helligaands Kloster bepligte os hvert Aar at holde i alle Maader, som forskrevet staar, til evig Tid."

Kort historisk kommentar

Denne side gengiver fortsættelsen af den omfattende forpligtelse, som Helligaands Hospital påtog sig i forbindelse med Dronning Dorotheas store gave til institutionen. Teksten giver et enestående indblik i den måde, hvorpå middelalderens velgørenhed var tæt knyttet til religiøse forestillinger om forbøn, sjælemesser og frelse.

Hospitalets opgave var ikke alene at forsørge syge og fattige mennesker. Institutionen skulle også opretholde et omfattende religiøst minde om donatorerne gennem messer, vigilier og årlige højtideligheder for kongefamilien og andre afdøde.

Resumé

Helligaands Hospital forpligtede sig til permanent at opretholde tolv pladser for fattige og syge mennesker. Når en beboer døde eller blev rask nok til at forlade hospitalet, skulle pladsen straks besættes af en ny trængende person, så antallet altid forblev uændret.

Som modydelse for Dronning Dorotheas donation skulle prioren og brødrene afholde regelmæssige messer og vigilier for Kong Kristoffer, Kong Kristiern, Dronning Dorothea, deres slægtninge og alle kristne sjæle. Hospitalet blev således både en social og en religiøs institution, hvor omsorg for levende mennesker blev forbundet med forbøn for de døde.

Side 179

Helligaands Hospital.

1498 var Klostret dog i Forlegenhed uagtet de mange og rige Gaver, ti da solgte det mod Genkøbsret en Gaard i Kjødmangerstræde og en anden paa Østergade, „for forskrevne vort Klosters store Trang og mærkelig Brøsts Skyld". Formodentlig er denne Trang fremkaldt ved Klostrets Ombygning, men det er vistnok efterhaanden igen fremhjulpet baade ved private Gaver og paa andre Maader. Saaledes fik Brødrene 1497 pavelig Tilladelse til at meddele fuldstændigt Aflad, og det er en Selvfølge, at dette blev en rig Indtægtskilde.

Et saadant Afladsbrev fra 1508, udstedt af „Præst og Prior" Peder Plog, for Hr. Lavrens Pedersen er endnu til. Det omtaler forskjellige Paver, især Innocens III., der var Helligaands Ordenens Grundlægger, hvilke ikke alene havde givet Privilegier for Saxia de Urbe, men ogsaa for det kjøbenhavnske Hospital, der var indlemmet i ovennævnte Hospital som et sandt og utvivlsomt Lem, og desuden havde gjort Brødrene her ligesom i Rom delagtige i Aflad, hvorfor der indrømmedes Hr. Lavrens Pedersen, der havde givet Hospitalet rigelige Gaver, Absolution en Gang om Aaret for alle hans Synder, Brøder og Overtrædelser og fuldstændig Absolution ved hans Død for hele Livet; Betingelsen for Afladen er knyttet til Anger og Syndsbekendelse, hvorved selv den købte Syndsforladelse dog kan have været til Trøst for

mange nedbøjede og forladte Sjæle, medens den paa den anden Side for den ubodfærdige har været til Fald og ikke til Oprejsning og derved har givet Anledning til stor Forargelse.

Da Paven imidlertid senere til Opførelsen af Peterskirken i Rom selv paatog sig Afladshandlen, ophævedes Helligaandsklostrenes Ret 1515 undtagen i Pinsetiden paa de Steder, hvor de pavelige Afladskræmmere ikke optraadte, dog fik Klostrene en lille Godtgørelse herfor i at enhver, der gav dem en Gylden, i Dødsstunden fik Eftergivelse for paalagt og ikke udført Bod og deslige, men navnlig kan man ikke tvivle om, at Hospitalet har lidt et stort Tab i Indtægter, da den berygtede Afladskræmmer Arcembold 1517

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her Helligaands Hospitalets økonomiske forhold omkring år 1500. Trods store donationer kom institutionen periodevis i økonomiske vanskeligheder, sandsynligvis som følge af omfattende byggearbejder og udvidelser. En vigtig indtægtskilde blev derfor de afladsprivilegier, som hospitalet modtog gennem forbindelsen til Helligaandsordenen og hospitalet Santo Spirito in Saxia i Rom.

Siden giver også et interessant indblik i Nielsens syn på afladsvæsenet. Han anerkender, at afladen kunne give trøst til troende mennesker, men peger samtidig på de misbrug og den forargelse, som afladspraksissen gav anledning til i tiden op til Reformationen.

Resumé

Selv om Helligaands Hospital modtog mange store gaver, oplevede det i 1498 økonomiske problemer og måtte sælge ejendomme med genkøbsret. Institutionens økonomi blev senere forbedret, blandt andet gennem retten til at meddele fuldstændig aflad, som blev en betydelig indtægtskilde.

Et bevaret afladsbrev fra 1508 viser hospitalets tætte forbindelse til Helligaandsordenen i Rom. Givere kunne opnå omfattende syndsforladelse mod støtte til hospitalet. Da paven senere centraliserede afladsvæsenet i forbindelse med opførelsen af Peterskirken, mistede Helligaands Hospital en vigtig indtægtskilde. Dette førte sandsynligvis til mærkbare økonomiske tab for institutionen.

Side 180

Helligaands Hospital.

paa sin skamløse Maade optraadte i Kjøbenhavn og fordunklede den stille Godgørenhed.

Hospitalet udvidedes ogsaa paa en anden Maade, idet Kristiern I. satte det i Forbindelse med Helligaandshus i Malmø, der ogsaa blev reformeret efter Avgustins Regel og modtog Brødre fra det kjøbenhavnske. Denne Forbindelse forøgedes under Kong Hans, idet Paven 1512 bestemte, at de skulde have fælles Prior, hvilket vistnok udførtes paa den Maade, at han i Malmø var underordnet den kjøbenhavnske og Hospitalet i Malmø blev delagtigt i alle de Privilegier, der tidligere var indrømmede det i Kjøbenhavn.

Kong Hans og Dronning Kristine forøgede ogsaa Hospitalets Ejendomme, som det udtrykkelig hedder, med Gods, som de købte for deres egne Penge, og ikke med Kronens Jordegods. Kristiern II. undtog „den Helligaands Bedere“ i sine Forbud mod ørkesløse Tryglere og bestemte at skibbrudet Gods, hvortil ingen Ejermand meldte sig, af Lensmændene skulde sendes til 2 Borgere i Kjøbenhavn, som var Forstandere for Hospitalet, og som der skulle lade holde en Messe hver Uge for alle kristne Sjæle og ellers anvende det til syge Folks Underhold.

1527 førte Magistraten Forhandlinger om en Omordning af Hospitalsvæsenet, og synes først at have haft en Plan om at stifte et helt nyt Hospital men senere at have valgt at samle de allerede bestaaende Hospitalers Midler til 1 Stiftelse. Den bekjendte Povl Helgesen har i et Skrift „Undervisning om, hvorledes kranke, mislige, saare, arme og fattige Mennesker skulle trakteres og besørges“, trykt 1528, der er tilegnet Borgmester Niels Stemp, raadet til at indrette dette til Gode for „de Mennesker, der ere bestedte udi Pokker, Kræft og andre store Saar og Værk“, da det var skadeligt at lægge saadanne sammen med fattige, gamle Krøblinge eller Folk, der af andre Grunde var blevne Hospitalslemmer, hvorved Smitten udbredtedes videre, og han paaviste, hvorledes Epidemihospitaler indrettedes i andre Lande. Han

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver Helligaands Hospital som en institution, der fortsatte med at vokse i betydning omkring år 1500. Hospitalet blev knyttet tættere sammen med Helligaandshuset i Malmø, og forbindelsen mellem de to institutioner blev formaliseret gennem fælles ledelse og fælles privilegier.

Siden giver også et interessant indblik i samtidens syn på sygdom og hospitalsvæsen. Povl Helgesen argumenterede allerede i 1528 for en adskillelse af smitsomme patienter fra andre hospitalslemmer, hvilket viser en tidlig forståelse af behovet for særlige institutioner til håndtering af alvorlige sygdomme.

Resumé

Helligaands Hospital udvidede sin indflydelse ved at indgå i et tæt samarbejde med Helligaandshuset i Malmø. Kong Hans og Dronning Kristine styrkede hospitalets økonomi gennem private donationer, og Kristiern II gav institutionen særlige privilegier samt indtægter fra herreløst skibbrudsgods.

I 1527 overvejede Københavns magistrat en reform af hospitalsvæsenet. Povl Helgesen foreslog i denne forbindelse oprettelsen af særlige hospitaler for mennesker med alvorlige og smitsomme sygdomme såsom kræft og andre vanskelige lidelser. Formålet var at beskytte de øvrige hospitalsbeboere og forbedre plejen af de syge.

Side 181

Helligaands Hospital.

viste, hvorledes der var forskjellige Slags Hospitaler. De første var dem, hvori der kun lagdes Spedalske, hvilken Sygdom egentlig hed Hospitalssyge, fordi de en Tid var de eneste Hospitaler. Derpaa stiftedes Værtshuse for fattige Pilgrimme, som der baade kunde have Lægetilsyn og Natteleje. Efter dem indrettedes Huse for fattige Krøblinge og vanføre, hvor disse kunde have fast Ophold. (Hermed mener han sikkert Helligaandshusene.) Men nu paa den sidste Tid, da Gud havde paamindet Verden med ny og forfærdelige Sygdomme, saasom Pokker, S. Johannis Plage, den faldende Sot og andre saadanne Guds lønlige Domme, havde man begyndt at indrette ny Hospitaler, forat Smitten ikke skulde udbrede sig. Om vort Helligaands Hospital siger han, at det „haver været ærlig holdt fra første Begyndelse“[1]).

Da det ny Hospital ikke blev til noget, indstillede Magistraten 1530 til Kongen, der ogsaa billligede „at Helliggesthus i Kjøbenhavn bliver til et Hospital“ (ophørte at være Kloster), efterdi det var stiftet dertil, og at alt det Gods og den Rente, som laa til Helliggesthus, forblev ved dette Hospital, tilligemed al den Rente og anden Ejendom, der laa til S. Jørgens og S. Gertruds Hospitaler, baade indenfor og udenfor Byen, dog skulde Lensmanden paa Slottet have Forsvar og Arbejde af alt Jordegodset, og S. Jørgens Sø skulde være et frit Fiskevand til Slottet. Hospitalsforstanderen skulde beskikkes af Magistraten med Kongens Stadfæstelse, og

4 gode gudfrygtige Borgere skulde have Tilsyn „at det ganger skælligt til baade med Bygning og andet og at de syge Folk fange Redelighed hver efter sin Lejlighed“. Kort efter gav Kongen det ny Hospital samme Ret som de ældre, at „Forstanderen og de fattige, syge og saare Mennesker i Hospitalet maa og skulle herefter udskikke deres Bud og Tjenere over alt Sæland og tilhobe samle og sanke gode Menneskers Almisser og Gaver til fornævnte fattige og syge

---

[1]) Povl Eliæsens danske Skrifter, S. 152-53.

Kort historisk kommentar

Siden giver et sjældent indblik i samtidens opfattelse af hospitalsvæsenets udvikling. Povl Helgesen beskriver forskellige typer hospitaler, fra spedalskhospitaler og pilgrimshuse til institutioner for krøblinge, vanføre og mennesker med smitsomme sygdomme. Der ses her en begyndende forståelse af behovet for at adskille forskellige patientgrupper.

Nielsen beskriver derefter den afgørende omdannelse af Helligaands Hospital i 1530. I forbindelse med Reformationen ophørte dets klosterkarakter gradvist, og institutionen blev organiseret som et egentligt hospital under tilsyn af magistrat og krone.

Resumé

Povl Helgesen skelnede mellem flere typer hospitaler, herunder spedalskhospitaler, pilgrimshuse, hjem for vanføre og særlige institutioner for personer med smitsomme sygdomme. Han fremhævede Helligaands Hospital som en velordnet institution med lange traditioner.

Da planerne om et nyt hospital ikke blev gennemført, besluttede magistraten i 1530, at Helliggesthus skulle omdannes til et almindeligt hospital. Det skulle overtage indtægter og ejendomme fra flere eksisterende hospitaler, mens ledelsen blev lagt under magistratens kontrol med kongelig godkendelse. Hospitalet fik samtidig ret til at indsamle almisser og gaver til støtte for de fattige, syge og sårede.

Side 182

Helligaands Hospital.

Menneskers Føde, Nødtørft og Underholdning“; at dette endnu skede efter Reformationen ses af P. Plades Visitatsbog. Aar 1530 er Afslutningen af Klostrets Historie og Begyndelsen til Vartov Hospital, der paa mange Maader har virket til Velsignelse for en Mængde Mennesker lige til den Dag idag.

Klostrets Kirke har lige siden Reformationen været en af Stadens Sognekirker. Af den gamle Kirkebygning er endnu Levninger i Koret. Ved Kirken var et St. Anne Kapel og flere Altre, og Kristiern II. lod opføre en Udbygning med et Taarn og Udskud, hvori han lod sine 2 straks efter Daaben 1519 døde Tvillinger hensætte. Af Klosterbygningerne nævnes Konventstuen, hvor Kristiern II. 1513 forhandlede med det danske og norske Rigsraad. 1524 fik Ridder Niels Høg i Helligaands Hospital et apoplektisk Tilfælde og blev lagt i dets Stald, hvor han døde den 9de Dag[1]). Paa Kirkegaarden holdt Kong Hans 1491 Retterting.

Om Bygningerne i det hele kan vi ikke nu have nogen bestemt Mening, da disse i Kristian IV's Tid blev sammenlagte med nogle af Graabrødreklosters til en indelukket Gaard, hvorved vi savner Midler til at udskille, hvad der har tilhørt hvert af de 2 op til hinanden stødende Klostre. En sikker Levning deraf staar dog endnu, som omtalt, som Begravelseskapel.

Hospitalets Avlsgaard nævnes 1516 som liggende paa Rosengaarden og er altsaa oprindelig anlagt udenfor Byen, men indenfor Voldene; efter Reformationen lejedes den ud til Kommunen og blev Stadens ny Avlsgaard (jfr. foran S. 97); den laa ud til Springgade og optog en stor Del af Trinitatis Kirkegaard.

Den Bestemmelse af 1530, at der skulde drages Stræder gennem Graabrødre Hospitals Abildgaard og Helligaandshus, fremkaldte fra dette sidstes Side en Indsigelse; da det var berettet for Kongen, „hvorledes at nogle af Kjøbenhavns

---

[1]) S. R. D. II. 577.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter her Helligaandsklostrets historie som klosterinstitution og knytter overgangen direkte til oprettelsen af Vartov Hospital efter Reformationen. Samtidig samler han forskellige oplysninger om kirken, klosterbygningerne og hospitalets ejendomme.

Siden er også interessant, fordi den viser de mange forbindelser mellem hospitalet og den politiske historie. Både Kong Hans, Kristiern II og senere Kristian IV knyttes til stedet gennem retterting, begravelser, forhandlinger og bygningsmæssige ændringer.

Resumé

Året 1530 markerer afslutningen på Helligaandsklostrets historie og begyndelsen på Vartov Hospital. Helligaandskirken fortsatte efter Reformationen som sognekirke, og dele af den middelalderlige bygning bevaredes. Kirken rummede blandt andet et Sankt Anne-kapel og en udbygning opført af Kristiern II til hans to afdøde tvillinger.

Klosterets bygninger blev senere delvist sammenbygget med Graabrødreklosterets anlæg, hvilket gør det vanskeligt at afgøre deres oprindelige udstrækning. Hospitalets avlsgård lå på Rosengaarden og blev efter Reformationen byens nye avlsgård. Siden slutter med omtalen af en konflikt om nye gader gennem Helligaandshusets område efter 1530.

Side 183

S. Jørgens Hospital.

Borgere have dem foretaget og ville gjøre et almindeligt Stræde igennem Helliggesthus Hospital ind ad deres (Hospitalets) Ageport og saa igennem Klostret (Graabrødre) der sammesteds, hvilket samme Hospital kommer storligen til Skade paa deres bedste Huse“, saa tillod Kongen 1532, „at samme Hospital ej saa skal adsplides, men skal blive med sin Bygning ved fuld Magt, ligervis som det nu begrebet og skikket er“[1]). Man ser heraf, at Hospitalets „Ageport“ er det samme som det der siden hed „Tugthusporten“ (nu den Del af Lille Helliggestesstræde, der er mellem Store Helliggestesstræde og Graabrødretorv) og at det var her igennem Færdslen blev forbudt.

Den skrækkeligste Sygdom, hvoraf Middelalderen blev hjemsøgt, var Spedalskhed. Legemet ophovnede med Bylder, fyldte af Vædske, og raadnede indvendig fra; Røsten blev hæs og Halsen led af uslukkelig Tørst, Øjnene blev runde og Lemmerne løsnedes undertiden og faldt af[2]).

At Kjøbenhavn ligesaa lidt som andre Byer i Middelalderen har savnet et S. Jørgens Hospital, hvor de der led af Spedalskhed søgte hen, derom vidner den Dag i Dag Navnet S. Jørgens Sø. Denne frygtelige Sygdoms Smitsomhed gjorde det nødvendigt at anlægge Hospitalerne langt udenfor Byen, og vi véd nu ogsaa at det har ligget hinsides Søen[3]); det er sandsynligvis ogsaa

det, der fremstilles paa et Prospekt fra 1587, der er gengivet i Origines Hafnienses S. 226 som liggende paa den østlige Side af Gamle Kongevej, vel omtrent ved Vodrofsgaard.

Allerede fra den tidligste Middelalder var Spedalskheden bekendt og var saa frygtet, at man udstødte de syge af det menneskelige Selskab, og alle Baand, baade mellem Ægtefolk, Forældre og Børn ansaas for løste ved Sygdommen; i

---

[1]) K. D. II. 239-40.
[2]) En Skildring af Sygdommen findes f. E. hos Allen: De tre nord. Rigers Hist. IV., 1. Afd. S. 262-63.
[3]) Jfr. foran S. 8-9.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter omtalen af Helligaands Hospital og indleder derefter beskrivelsen af S. Jørgens Hospital, der var beregnet til spedalske. Han redegør først for en konflikt om gadegennembrud gennem hospitalsområdet, som endte med kongelig beskyttelse af hospitalets eksisterende bygninger.

Herefter skifter fremstillingen fokus til spedalskhedens historie. Beskrivelsen af sygdommens symptomer og de sociale konsekvenser viser, hvor frygtet sygdommen var i middelalderen, og hvorfor man placerede leprosarier langt uden for byerne.

Resumé

I 1532 forhindrede kongen planer om at føre en offentlig vej gennem Helligaands Hospitals område. Dermed blev hospitalets bygninger og adgangsforhold bevaret uændret.

Nielsen indleder derefter historien om S. Jørgens Hospital ved at beskrive spedalskhedens karakter og udbredelse. Sygdommens smitsomhed og frygtelige følger gjorde det nødvendigt at isolere de syge uden for byen. Eksistensen af S. Jørgens Sø vidner om, at København ligesom andre middelalderbyer havde et særligt hospital for spedalske, sandsynligvis beliggende hinsides søen ved den gamle Kongevej.

Helligaands Hospitalets udvikling indtil 1532

Grundlæggelsen

Helligaands Hospital blev grundlagt omkring **1296 af biskop Johannes Krag**. Formålet var at tage sig af fattige, syge og nødlidende mennesker. Allerede fra begyndelsen fik hospitalet økonomisk grundlag gennem jordskyld fra københavnske ejendomme.

Institutionen blev kendt som **Helligaandshus** eller **Helliggesthus**, navne der afspejler den stærke tyske indflydelse i middelalderens København.

Fra hospital til klosterinstitution

I løbet af 1400-tallet udviklede institutionen sig fra et almindeligt hospital til et mere organiseret klosterligt fællesskab.

Et broderskab stod for plejen af de indlagte, og præster tog sig af den åndelige omsorg. Hospitalet modtog løbende jordegods, gaver og andre indtægter, som gradvist gjorde det til en betydelig institution.

Kristiern I's reformer

Et afgørende vendepunkt kom under **Kristiern I**.

- I 1472 tog kongen hospitalet og dets gods under sin beskyttelse.
- Efter Romrejsen 1474 blev hospitalet knyttet til **Santo Spirito in Saxia** i Rom.
- Hospitalet blev reformeret efter **Augustinerordenen**.
- Bygningerne blev udvidet og ombygget.
- Institutionen fik større prestige og stærkere kirkelig forankring.

Nielsen opfatter denne periode som hospitalets egentlige gennembrud.

Vækst og rigdom

Fra slutningen af 1400-tallet modtog hospitalet store donationer:

- Erik Ottesen Rosenkrands gav ejendom.
- Bernt Hakenberg skænkede både jordegods, messeudstyr og penge.
- Dronning Dorothea gav omfattende godsbesiddelser og stillede krav om forsørgelse af tolv fattige og syge mennesker.

Til gengæld påtog hospitalet sig omfattende religiøse forpligtelser med messer, vigilier og forbøn for kongefamilien og giverne.

Aflad og økonomi

Omkring år 1500 blev hospitalet en del af det europæiske afladsvæsen.

- I 1497 fik brødrene pavelig tilladelse til at meddele aflad.
- Dette blev en betydelig indtægtskilde.
- Et bevaret afladsbrev fra 1508 viser hospitalets tætte forbindelse til Rom.

Trods de store indtægter oplevede hospitalet dog økonomiske vanskeligheder og måtte i 1498 afhænde ejendomme på grund af stor gæld og udgifter.

Udvidet indflydelse

Hospitalet blev også centrum for et større netværk:

- Helligaandshuset i Malmø blev knyttet til København.
- De to institutioner fik fælles ledelse og privilegier.
- Kong Hans og Dronning Kristine øgede hospitalets besiddelser yderligere.

Reformtidens hospitalsplaner

I 1520'erne begyndte tanker om en reform af hele hospitalsvæsenet.

Povl Helgesen argumenterede i 1528 for:

- bedre organisering af hospitalerne,
- adskillelse af smitsomme sygdomme fra andre patienter,
- særlige institutioner til epidemiske sygdomme.

Dette er et af de tidligste eksempler på en mere systematisk sundhedstænkning i Danmark.

Omdannelsen i 1530-1532

Reformationen medførte den afgørende forandring.

I 1530 besluttedes:

- at Helliggesthus skulle ophøre som kloster,
- at det skulle fortsætte som hospital,
- at gods og indtægter fra flere hospitaler blev samlet under institutionen,
- at ledelsen blev lagt under magistraten med kongelig stadfæstelse.

Hospitalet beholdt samtidig retten til at indsamle almisser.

I 1532 forhindrede kongen planer om at føre en offentlig gade gennem hospitalets område. Herved blev anlæggets sammenhæng og bygninger beskyttet.

Samlet vurdering

Fra en forholdsvis beskeden hospitalsstiftelse omkring 1296 udviklede Helligaands Hospital sig til Københavns vigtigste sociale og kirkelige forsorgsinstitution. Under Kristiern I blev det reformeret efter Augustinerordenen og fik forbindelse til det romerske Santo Spirito-hospital. Gennem store donationer, afladsrettigheder og kongelig støtte opnåede det betydelig rigdom og indflydelse. Reformationen i 1530 markerede afslutningen på klostertiden, men institutionen fortsatte som hospital og blev grundlaget for det senere **Vartov Hospital**.

Side 184

S. Jørgens Hospital.

Lybæk mistede endnu i det 14de Aarh. den spedalske sine Ejendomme, der deltes mellem hans Arvinger. Det er den katholske Gejstligheds Fortjeneste at have bygget Sygehuse for disse ulykkelige Mennesker og allerede fra 1109 begynder saadanne at nævnes[1]). Oftest var disse Hospitaler helligede S. Jørgen, Ridderlighedens Forbillede, de svages og hjælpeløses Beskytter.

Det kjøbenhavnske S. Jørgens Hospital nævnes første Gang 1261, da Peder Olafsen af Kalveris (Karise) testamenterede det 10 Mk. 1275 omtales „St. Olafs Blok", der maa have været ved Stranden, og hvis Indhold anvendtes til de spedalskes Underhold[2]). Endnu 1294 var det ingen tvungen Sag for disse at indtræde i S. Jørgens Hus, saa længe de undgik offentligt Samkvem med andre[3]); det har saaledes været tilladt at holde sig indelukt i sit eget Hjem.

Kristoffer af Bajern paabød derimod 1443: „Hvo som fanger Spitalssot udi Staden, han skal nødes (tvinges) ud at fare til S. Jørgens Hus inden den Tid, som ham af Foged og Borgmestre forelagt vorder; gør han det ikke, da maa de føre ham og hans Gods did paa hans Kost og Tæring"; samme Konge bestemte, at bedrageriske Bagere skulde forbyde deres Brød til St. Jørgens og Helligaands Huse[4]).

For endnu mere at fjerne Hospitalet fra Samkvem med Byen, havde det sin egen Mark, begrænset af gamle Kongevej, Ladegaardsaaen og Søen, hvor det drev sit eget Avlsbrug med en særskilt Ladegaard og med bosiddende Husmænd paa Marken. Man kan forestille sig den Rædsel det har været for de gamle Kjøbenhavnere at nærme sig disse Marker, der nu er Opholdssted for mange Tusind Mennesker, og som man maatte forbi hver Gang man gjorde en Udflugt udenfor Byen, naar man ikke fulgte Strandvejen.

Hospitalet havde Tilladelse til i visse Herreder at indsamle milde Gaver ved Udsendinge, og de Stakler, som tiggede,

---

[1]) Maurer: Städtewesen III. 41.
[2]) K. D. I. 24.
[3]) K. D. I. 59.
[4]) K. D. I. 171, 173.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her S. Jørgens Hospital som Københavns institution for spedalske. Han sætter hospitalet ind i en bredere europæisk sammenhæng og fremhæver den katolske kirkes rolle i oprettelsen af særlige hospitaler til omsorg for mennesker, der led af den frygtede sygdom.

Samtidig viser siden, hvordan samfundets holdning til spedalske gradvist blev mere restriktiv. Hvor de syge tidligere kunne blive i deres egne hjem, blev de senere tvunget til at flytte til hospitalet uden for byen. Isolationen af de spedalske afspejler middelalderens frygt for sygdommens smitte.

Resumé

S. Jørgens Hospital nævnes første gang i 1261 og var beregnet til mennesker, der led af spedalskhed. I begyndelsen var ophold på hospitalet ikke tvungent, men i 1443 bestemte Kristoffer af Bajern, at spedalske skulle flyttes til hospitalet, hvis myndighederne krævede det.

Hospitalet lå uden for byen ved S. Jørgens Sø og rådede over egen jord, ladegård og landbrugsdrift. Placeringen skulle begrænse kontakten mellem de syge og byens øvrige

befolkning. Hospitalets drift blev understøttet gennem gaver og indsamlinger, mens de spedalske levede adskilt fra det almindelige samfund.

Side 185

S. Jørgens Hospital.

maatte være forsynede med Træklapper forat advare Folk for at komme dem nær. At store Gaver tilflød Hospitalet er en Selvfølge, ogsaa af Ejendomme i Byen; saaledes gav Hemming Pedersen Knøppel, der var i Hospitalet, dette 1368 en Gaard i Byen. 1546 havde det 5 indenbys Ejendomme, af hvilke St. Jørgens Boder paa Hjørnet af Kattesund og S. Klemensstræde allerede nævnes 1478, og en Gaard i Vandmøllestræde 1529; 1510 købte det en Jord af Byen[1]). Da Byen 1368 blev ødelagt af Hansestæderne, er Hospitalet ogsaa gaaet til Grunde, ti i den gamle Jordebog fra omtrent 1380, nævnes Byens Jord „paa hvilken stod S. Jørgens Hus, hvor spedalske underholdtes", men det er vistnok snart efter genopført, og 1415 gav Væbneren Niels Pedersen, kaldet Olde Niels, det en aarlig Indtægt af et Pund Korn af en Gaard i Ølsemagle[2]).

Paa Grund af det religiøse Liv, der gennemtrængte det middelalderlige Samfund, havde ogsaa S. Jørgens Hospitalerne en kristelig Karakter; den haabløse, forfærdelige Sygdom, der lod Legemet efterhaanden uddø Lem for Lem og hvorfra Døden var den eneste Frelse, kunde kun henvise til én Lægedom. De syge kaldtes Søskende eller Hospitalsbrødre og fik derved Karakteren af at udgøre en gejstlig Korporation, ligesom deres Bestyrer hed Formand. Hospitalets Segl forestillede Olaf den hellige, hvilken maa have været deres nationale Skytshelgen, hvortil ogsaa den foran omtalte „St. Olafs Blok" henviser; det havde et Alter indviet til samme Helgen.

Ved Klostret var et Kapel, hvor Graabrødrene synes at have holdt Sjælemesse. 1476 stiftede nemlig Borgmester Jep Klavsen et Marie Alter i „S. Jørgens Klosterkirke", og hvortil han gav Messehagel, Messesærk, Kalk og Disk med hans Vaaben paa; Graabrødrenes Guardian forpligtede sig nu paa Klostrets Vegne til at ville annamme dette Alter, „fore at

---

[1]) K. D. I. 213, 214, 259, 416, II. 229.

[2]) denne tilhørte 1581 Helligaands Hospital (K. D. I. 520.)

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver S. Jørgens Hospitals økonomi, religiøse liv og organisation. Hospitalet modtog både gaver og ejendomme fra borgere og tidligere hospitalslemmer, hvilket gav det et økonomisk grundlag trods de store omkostninger ved at forsørge spedalske.

Samtidig fremhæves hospitalets stærke kristelige karakter. De spedalske blev opfattet som et religiøst fællesskab, og både kapel, altre og tilknytningen til Sankt Olav viser, at omsorgen for de syge var tæt forbundet med middelalderens kirkelige liv.

Resumé

De spedalske ved S. Jørgens Hospital måtte bære træklapper for at advare raske mennesker om deres nærhed. Hospitalet modtog gennem tiden betydelige gaver og ejendomme, men blev sandsynligvis ødelagt under Hansestædernes angreb på København i 1368 og senere genopbygget.

Nielsen beskriver hospitalet som en religiøs institution, hvor de syge blev betragtet som hospitalsbrødre under en fælles kristelig organisation. Sankt Olav fungerede som hospitalets

skytshelgen, og stedet havde både kapel og altre. Graabrødrene synes desuden at have haft en rolle i det religiøse liv ved hospitalet gennem afholdelse af sjælemesser.

Side 186

S. Jørgens Hospital.

stande under en god Mand og Broder her i vort Konvent og hannem did daglig at sende uden alskøns Modsigelse og Forsømmelse"; derfor fik Graabrødrekloster 300 Mark lybsk; omtalte Messer skulde holdes mellem Kl. 7 og 8 om Morgenen.

I Kong Hanses Tid var S. Jørgens Gaard (vistnok aldeles med Urette) bleven en kgl. Forlening, der omtrent 1502 forlenedes til Dr. Peder Albertsen, Raadmand og en Tid Vicekansler ved Universitetet. Han nød Indtægten af Hospitalets Jordegods, medens de fattige synes nærmest at have været henviste til at leve af de Almisser, der kom ind, naar Hospitalets Vogn kørte omkring paa Landet forat tigge Korn og Fødevarer, hvorpaa det 1506 havde faaet Kong Hanses Stadfæstelse for Lille (en Del af Smørum) Herreds Vedkommende.

1508 gjorde Kongen dog Forandring i Lemmernes Kaar, idet han bestemte „paa det at forskrevne fattige og syge Mennesker maa kunne des bedre love og tjene den almægtigste Gud", at Forstanderen vel skulde have Indtægten af Hospitalets Avlsgaard og af Gaardsæderne (Husmændene) paa Marken, ligesom Landgilde af Bøndergodset og Jordskyld af de indenbys Ejendomme, men til Gengæld skulde han paa egen Bekostning lade holde daglig Messe og anden Gudstjeneste, som der plejede og burde afholdes; desuden skulde han vedligeholde Bygningen baade paa Kirken og Avlsgaarden.

Hvad der ofredes i S. Jørgens Stok i Kirken og paa Tavlen skulde de syge have, og den anden Almisse, som indsamledes, skulde deles blandt Lemmerne, dog saaledes at de syge fik mere end de karske. Hvad der ofredes til Kirken, saasom Harnisk, Værge (Vaaben) eller deslige, skulde sælges og deles mellem de syge og Kirken til dens Vedligeholdelse og Prydelse, og hvad der ofredes i Kirkens Blok skulde alene anvendes til denne. Der har altsaa været 2 Blokke i Kirken. Til S. Jørgens Blok skulde være 2 Laase, som kun kunde aabnes af Forstanderen og en af de syge udvalgt, og Forstanderen skulde have Tilsyn med at de syge fik hvad der tilkom dem. Det skulde ogsaa paasses, at Sjælegave, der

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver hospitalets økonomiske og administrative forhold omkring år 1500. Han er kritisk over for, at S. Jørgens Hospital blev gjort til kongelig forlening, fordi indtægterne i vidt omfang tilfaldt forleningshaveren, mens de syge i høj grad måtte leve af indsamlede almisser.

Samtidig viser siden, at Kong Hans i 1508 forsøgte at forbedre forholdene ved at fastsætte regler for indtægternes anvendelse. Bestemmelserne giver et sjældent indblik i, hvordan hospitalets økonomi, gudstjenester og omsorg for de syge blev administreret.

Resumé

I begyndelsen af 1500-tallet blev S. Jørgens Hospital forlenet til Dr. Peder Albertsen, som modtog indtægterne fra hospitalets gods. De syge var derfor i høj grad afhængige af almisser og indsamlinger af fødevarer på landet.

I 1508 fastsatte Kong Hans nye regler for hospitalets drift. Forstanderen fik hospitalets indtægter, men skulle til gengæld sørge for gudstjenester, vedligeholdelse af bygningerne og omsorg for de syge. Almisser og offergaver blev nøje reguleret, og særlige bestemmelser skulle sikre, at de syge fik deres retmæssige andel af hospitalets midler.

Side 187

S. Jørgens Hospital.

gaves i Testamenter enten til de syge eller til Kirken, anvendtes efter Bestemmelsen. Slotsbefalingsmanden og begge Borgmestre skulde 2 Gange om Aaret paase, at disse Bestemmelser blev overholdte.

1517 tillod Kristiern II. Karmeliterne i Helsingør at „Vort og Kronens Hospital S. Jørgens Kapel og Gaard udenfor Kjøbenhavn" efter Dr. Peder Albertsens Død skulde tilfalde deres Kloster; dog forbeholdt Kongen sig at give forandrede Bestemmelser med Hensyn til Gudstjenesten i Hospitalet. Da Dr. Peder døde kort efter, fik det nyt Brev herpaa „den alsommægtigste Gud, Jomfru Maria og Ridder S. Jørgen til Lov, Hæder og Ære"; i Hospitalets Kirke skulde holdes 3 daglige Messer, og hver Helligdag sunget Messe og Prædiken og 4 Begængelser med Messer og Vigilier og Bøn for Kongen, hans Forfædre og Efterkommere samt for alle kristne Sjæle.

I Hospitalet skulde altid holdes 20 fattige syge Mennesker med Klæde, Føde, Senge, Lys og Ildebrændsel. Dets Gods maatte ikke afhændes uden Kongens Samtykke, men det maatte ej heller købe eller tage Pant i noget Købstad- eller Landsbygods[1]).

I Kristiern II.'s Lov 1522 paabødes, at der i hver Købstad skulde tilskikkes 2 Folk, der kunde annamme Almisse til de spedalske, „og paa det at den menige vejfarende Mand kan kende dem, skulle de have en „Træklepre" at klappe med og blive staaende indenfor Byens Port, hvor Alfarvej og menig Søgning er".

Samme Aar ophørte Karmeliternes Forlening med S. Jørgens Hospital, som ovenfor omtalt S. 173. Da Kjøbenhavn blev belejret af Frederik I. og han kom i Besiddelse af Hospitalet, gav han 1523 Kanniken Jep Heye Livsbrev derpaa, dog skulde han holde Gudstjenesten ved Magt, vedligeholde Bygningerne og give de syge Mennesker fra de Herreder, hvorfra han fik Almissekorn, deres Indkomst og daglige Føde som de var vante fra gammel skabelon

---

[1]) K. D. II. 208-209, 210-11.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver de reformer og omorganiseringer, som S. Jørgens Hospital gennemgik under Kristiern II. Hospitalet fik fastlagte regler for både gudstjeneste, økonomi og forsørgelse af de syge. Samtidig ses kongemagtens stigende indflydelse på institutionens administration og ejendomsforhold.

Omtalen af de særlige indsamlere med træklapper viser, hvordan omsorgen for de spedalske fortsat var afhængig af almissevæsenet. Hospitalets funktion som både religiøs og social institution bestod endnu i de sidste år før Reformationen.

Resumé

Efter Dr. Peder Albertsens død bestemte Kristiern II., at S. Jørgens Hospital skulle knyttes til karmeliterne i Helsingør, men samtidig sikres en omfattende kirkelig virksomhed med daglige messer, prædikener og forbøn for kongehuset. Hospitalet skulle desuden permanent forsørge 20 fattige og syge mennesker.

I 1522 blev det fastsat, at særlige indsamlere skulle modtage almisser til de spedalske og kunne kendes på deres træklapper. Efter Frederik I's overtagelse af København i 1523 blev

hospitalet overdraget til Jep Heye, som til gengæld skulle opretholde gudstjenesten, vedligeholde bygningerne og sikre de syges forsørgelse.

Side 188

S. Jørgens Hospital.

Tid; han fik i roligere Tider Stadfæstelse derpaa 1527. Formodentlig har Tilstanden paa denne Tid ikke været god, ti da der var Tale om at flytte Lemmerne fra S. Anne Hospital dertil 1528, sagde disse: „til S. Jørgen ville vi aldrig, hellere lade os udføre og sænke i Stranden“, hvilket Udbrud næppe kunde hidrøre fra Frygt for Smitten, da de selv havde mindst 1 spedalsk i deres Hospital; men i alle Fald var det uforsvarligt at bortforlene en saadan Stiftelse, hvis Midler var samlede ved milde Gaver og hvis Grund var skænket af Kommunen, ti en stor Del af Indtægten gik selvfølgelig over til den, der havde det i Forlening. Povl Helgesens Omtale af den ilde Omgængelse med Hospitaler synes at have Hentydning til dette[1]).

Da Helligaandskloster 1530 blev omdannet til et verdsligt Hospital, blev S. Jørgens Hospital forenet dermed, og de ikke spedalske syge flyttede dertil, dog skulde der blive „et godt Hus ved Magt der hvor S. Jørgens Hospital staar udenfor Byen til spedalske Folk“; derimod skulde Avlsbruget der være til Indtægt for den hele Stiftelse, der stod under samme Forstander; dette stadfæstedes igen af Kristian III. 1538 og 1542.

Grunden til at ovenfor nævnes syge i Hospitalet, som ikke var spedalske, kommer af at Sygdommen ikke længer var saa almindelig. I Ribe Artiklerne af 1542 hedder det saaledes: „Efterdi, den almægtigste Gud være lovet og benedidet, at den spitalske Syge ikke er her i Landet saa almindelig, som hun var i gammel Tid, da ville Vi at alle St. Jørgens Gaarde og andre smaa Hospitaler, som ere funderede til spitalske Folk, skulle lægges til de almindelige store Hospitaler i hvert Land og Stift. I hvilke samme S. Jørgens Hospitaler, som endnu findes spitalske Folk, da skulle de føres til næste almindeligt Hospital, og skal hos samme almindelige Hospital opbygges et bekvemt Hus, enten i Abildgaarden eller paa et andet bekvemt Sted

---

[1]) Povl Eliæsens danske Skrifter S. 155.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver overgangen fra middelalderens særskilte spedalskhospitaler til et mere samlet hospitalsvæsen efter Reformationen. S. Jørgens Hospital var på dette tidspunkt i tilbagegang, dels på grund af forleningssystemet, dels fordi spedalskhed ikke længere var så udbredt som tidligere.

Siden viser også, hvordan Reformationen medførte en omfattende reorganisering af omsorgsinstitutionerne. S. Jørgens Hospital blev knyttet til Helligaands Hospital, mens de særlige funktioner for spedalske gradvist blev reduceret.

Resumé

Forholdene ved S. Jørgens Hospital synes at have været dårlige i 1520'erne. Da man i 1528 foreslog at flytte beboere fra S. Anne Hospital dertil, mødte det kraftig modstand. Nielsen mener, at problemet især skyldtes den måde, hospitalet var bortforlenet på, så indtægterne ikke i tilstrækkelig grad kom de syge til gode.

Efter Helligaandsklostrets omdannelse til hospital i 1530 blev S. Jørgens Hospital lagt ind under den samme administration. De ikke-spedalske patienter blev overført til Helligaands

Hospital, mens et mindre anlæg fortsat skulle opretholdes for spedalske uden for byen. Da spedalskhed efterhånden blev sjældnere, besluttede myndighederne også at samle de mindre S. Jørgens-hospitaler under de større hospitalsstiftelser.

Side 189

S. Jørgens Hospital.

der noget ud fra, hvilket Hus samme spitalske Folk skal lægges i og der af det almindelige Hospital have deres Røgt og Varetægt, Spisning og Underholdning af én Gryde, paa det at der intet skal blive forløret og spildt til Unytte og ikke holdes dobbelt Omkostning".

Dette blev dog næppe Tilfældet her, ti om end Spedalskheden efterhaanden aldeles forsvandt, vedblev St. Jørgen dog at være Epidemihospital. Saaledes ses det af Fundatsen af 17 Marts 1600, at det var en særegen Stiftelse under Helligaands Hospital med en Tilsynsmand og Tilsynskvinde, 2 Piger, en Fæhyrde, en Vanggæmmer og at der var Plads til 10 syge, i det store Hospital derimod til 50; „dog skal ingen indtages i St. Jørgen uden de med smittelige Sygdomme ere beladne"; lignende Bestemmelse findes i Fundatsen af 30 Nov. 1607[1]).

Da Helligaandshospital 1607 og nærmest følgende Aar flyttedes til Vartov, ophørte St. Jørgen som en Afdeling deraf 1609, i hvilket Aar Morten Wesling den 8 Marts lejede af dettes Forstander „sanct Jørgen liggende her uden for Staden, at jeg den skal have, nyde, bruge og beholde udi 10 samfulde Aar med Huse, Have, Bygning, Ager og Eng, Fiskeparker og Uddrevet, som dertil har været af Arilds Tid, dog Indbyggerne udi Kjøbenhavn og andre Dannemænd, som paa St. Jørgens Mark, Grund og Ejendom har Paaløb, uden al Skade og Fornærkelse i alle Maade" for 80 Rd.

Det fremgaar saaledes heraf, at man, uagtet St. Jørgen endnu i Fundatsen for det ny Hospital i Vartov 1607 nævnes som en særegen Stiftelse, dog har opgivet dette og lejet den ud som en Avlsgaard. I Jan. 1621 gav Helligaands Hospital Kongen Skøde paa „sancti Jørgens Mark her udenfor Kjøbenhavns By med al sin rette tilliggende Plads, Ejendom og Herlighed, som der nu tilligger og af Arilds Tid tilligget har", hvorfor det aarlig skulde have 80 Rd. Species af Kjøbenhavns Slot. Paa en gammel

---

[1]) Hofmans Fundatser X. 42.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver den afsluttende fase i S. Jørgens Hospitals historie som selvstændig institution. Efter at spedalskheden var blevet sjældnere, forandrede hospitalets funktion sig gradvis fra leprosarium til epidemihospital for andre smitsomme sygdomme.

Samtidig viser siden, hvordan hospitalets jord og bygninger langsomt blev integreret i andre institutionelle og økonomiske strukturer. Flytningen af Helligaands Hospital til Vartov og bortforpagtningen af S. Jørgens anlæg markerer afslutningen på en flere hundrede år gammel hospitalsfunktion.

Resumé

Ribe-artiklerne af 1542 foreskrev, at de tilbageværende spedalske skulle samles ved de større hospitaler, men i København fortsatte S. Jørgens Hospital som et særligt hospital for smitsomme sygdomme. Fundatser fra 1600 og 1607 viser, at institutionen havde egen ledelse og plads til ti patienter, mens Helligaands Hospital havde plads til halvtreds.

Da Helligaands Hospital flyttede til Vartov i 1607, ophørte S. Jørgens gradvis som selvstændig hospitalsinstitution. I 1609 blev ejendommen bortforpagtet som avlsgaard, og i 1621 overdrog Helligaands Hospital S. Jørgens Mark til kronen mod en årlig betaling fra Københavns Slot. Dermed var hospitalets oprindelige formål i praksis ophørt.

Side 190

S. Gertruds Kapel.

Afskrift af dette Skøde er tilføjet, at dette blev den bedste Del af Ladegaardens Mark; paa denne Mark var det nemlig, at Kongen opførte Ladegaarden, omgiven af Grave som en anden Herregaard (jfr. foran S. 8-9), og S. Jørgens Gaard blev nu nedreven, medens Byen opbyggede sig et særskilt Epidemihospital ved Sortedamssøen, der allerede kan siges at være grundlagt 1612. Dette saakaldte Pesthus havde aldeles intet med S. Jørgens Hospital at gøre og var oprettet for Kommunens Regning.

Imellem Kultorvet og Aabenraa paa en Del af den Strækning, der i Middelalderen hed Rosengaarden, laa S. Gertruds Kirke eller Kapel, med tilliggende Kirkegaard. Denne gejstlige Stiftelse var førend sin Forening med S. Anne Hospital vistnok kun et Kapel, hvori der holdtes Sjælemesse, da det aldrig tidligere kaldes Hospital. Da der flere Steder omtales en dertil hørende Kirkegaard og i Grunden ogsaa er fundet Lig og da Torben Oxe siges at være henrettet 1517 paa Kirkegaarden, saa viser dette, at denne har været benyttet, i Lighed med hvad man véd andre Steder fra, til Begravelsesplads for Forbrydere; nogle Kilder siger vel at Torben Oxe henrettedes paa Rosengaarden, men dette er ingen Modsigelse, da S. Gertrud netop laa paa Rosengaarden.

1453 nævnes en Jord „hos S. Gertruds Kirke“, 1496 det Stræde, som løber ned til S. Gertrud (fra Nørreport), af hvilket nuværende S. Gertrudstræde er en Levning, det Stræde fra Nørregade til S. Gertruds Kirke (Rosengaarden, hvis der ikke skal læses fra Nørreport); samtidig nævnes en Gaard østen S. Gertruds Kirkegaard og en anden østen S. Gertruds Kirke ud med Muren, hvilke 1555 kaldes Barbara Klemens Have bag S. Gertruds Kirke ved Volden, samt en anden Jord norden for S. Gertruds Kirke.

Kapellet ejede en Gaard i Kjødmangerboder, som Hr. Gerid Geridsen, perpetuus Vicarius ved Frue Kirke og „Præst til S. Gertruds Kapel“ udlejede til en Kjødmanger.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter omtalen af S. Jørgens Hospital ved at beskrive, hvordan området senere blev inddraget under Ladegården, mens København oprettede et særligt epidemihospital ved Sortedamssøen. Herefter indledes et nyt afsnit om S. Gertruds Kapel på Rosengaarden.

Beskrivelsen af S. Gertrud giver værdifulde oplysninger om et forholdsvis lidt kendt middelalderligt kapel og dets kirkegård. Nielsen knytter stedet til Torben Oxes henrettelse i 1517 og argumenterer for, at kirkegården sandsynligvis har været anvendt som begravelsesplads for forbrydere.

Resumé

S. Jørgens Hospital blev efterhånden nedlagt, da området blev en del af Ladegaardens marker, mens København oprettede et nyt epidemihospital ved Sortedamssøen. Dette pesthus havde ingen forbindelse til S. Jørgens Hospital.

Nielsen beskriver derefter S. Gertruds Kirke eller Kapel, som lå på Rosengaarden mellem Kultorvet og Aabenraa. Kapellet havde egen kirkegård og flere tilknyttede ejendomme. Kilder fra 1400- og 1500-tallet gør det muligt at fastlægge dets placering forholdsvis præcist,

og kirkegården synes at have været benyttet til begravelse af henrettede forbrydere, herunder muligvis Torben Oxe. Kapellet rådede desuden over ejendom i Kjødmangerboder, som skaffede indtægter til dets drift.

Side 191

S. Gertruds Kapel.

1. Dekanen ved Kapitlet har vistnok haft en Overhøjhed, ti da Kapellet 1524 blev overladt til S. Anne Hospital (se under dette), betingede han sig i Fremtiden en aarlig Afgift af 10 Mark danske og en Gylden for Visitation, og dermed skulde det „være fri for forskrevne Degn og alle andre aandelige og verdslige Krav eller Besværing.“ Magistraten gav ovennævnte S. Anne Hospital en Jord til paa nørre Side af S. Gertruds Jord, saa den hele Grund blev 108 Alen i vest og øst og 72 Alen i nord og syd. 1530 bestemtes at Indtægten af S. Gertruds Hospital nu skulde lægges til det almindelige Hospital, undtagen den Rente, som Degnedømmet plejede at nyde, og at de syge flyttedes til dette.

Det er vistnok under den Betragtning at S. Gertrud tilhørte Dekanatet og dette nu var en kgl. Forlening, at Fredrik I. 1532 gav Ridder Johan Bjørn den Del og Rettighed, som Kongen havde i „S. Gertruds Kirke og Kirkegaard udi Kjøbenhavn paa Rosengaarden“, og da Dekanen i de samme Dage fik Livsbrev paa Rosbæk Møllegaard, er dette vist sket som Godtgørelse for Indtægten af S. Gertrud[1]).

Idet S. Gertrud saaledes gik over i privat Eje, vedblev Gaarden at udrede den Jordskyld af Grunden, som den gejstlige Stiftelse allerede maa have ydet til Staden, idet den var bygget paa en Del af den Staden tilhørende Rosengaard, og det er ved Hjælp af denne Jordskyld, at det nu er os muligt at se, hvilket Omfang Grunden havde, nemlig hele Firkanten mellem Kultorv, Pustervig, Hauserplads og Hausergade med Undtagelse af Hjørnegrunden mellem Hausergade og Kultorv; desuden hele Hauserplads og Gammel Avlsgaard. 1689 ses Pladsen at have gaaet ud mod Aabenraa og indbefattet hele denne Gade fra Hausergade til 2 Huse fra Rosenborggade, men denne sidste Plads er vistnok købt til

---

[1]) K. D. I. 242, 243, 244, 342, 348, 353, 380. II. 101, 148, 188-89.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver S. Gertruds Kapels overgang fra en selvstændig gejstlig institution til først at blive knyttet til S. Anne Hospital og senere overgå til privat eje efter Reformationen. Dermed følger kapellet det samme mønster som mange andre kirkelige stiftelser i København i første halvdel af 1500-tallet.

Nielsen benytter desuden jordskyldsoplysninger til at rekonstruere kapellets meget omfattende grundbesiddelser på Rosengaarden. Beskrivelsen giver et værdifuldt indblik i områdets udvikling og viser, hvor stor en del af det senere indre København der tidligere har været knyttet til S. Gertruds stiftelse.

Resumé

I 1524 blev S. Gertruds Kapel overdraget til S. Anne Hospital, dog mod at dekanen fortsat modtog en årlig afgift og visitationstakst. I 1530 blev institutionens indtægter lagt ind under det almindelige hospital, og de syge blev flyttet dertil.

Efter Reformationen overgik S. Gertruds Kirke og Kirkegård på Rosengaarden til privat eje. Frederik I overdrog i 1532 sine rettigheder til Johan Bjørn, mens dekanen modtog anden

kompensation. Ved hjælp af jordskyldsoplysninger kan Nielsen påvise, at S. Gertruds grund omfattede et betydeligt område omkring Kultorv, Pustervig, Hauserplads og Hausergade, hvilket understreger stiftelsens tidligere betydning i middelalderens København.

Side 192

S. Gertruds Kapel.

under Fredrik III. Under sidstnævnte Konge er nuværende S. Gertrudstræde forlænget til den ny Nørrevold, det gamle S. Gertrudstræde gik fra den gamle Nørrevold hen foran S. Gertrud og stod i Forbindelse med lille Kjøbmagergade. Paa den anden Side af Gaden laa 1555 Vognmændenes Lavshus, der noget før 1609 købtes af Raadmand Mikkel Vibe, efter hvem en Gade langs Kultorvets vestlige Side var opnævnt[1]).

Af gamle Bygninger findes formentlig Spor i Nr. 9 paa Hauserplads, hvor der er en gammel hvælvet Kjælder, og i Nr. 4 paa Kultorvet, i hvis Kælder man ogsaa engang har stødt paa en Hvælving. Da S. Gertruds Kirke maa forudsættes at have ligget i øst og vest og de nævnte 2 Kældere ligger i samme Retning for hinanden, saa kunde Kirken muligvis have staaet paa dette Sted, skjønt man ikke ret kan indse, hvortil et saadant alene til Sjælemesser indrettet Kapel behøvede Kældere; fra de faa Aar, S. Anne Hospital stod her, stammer de ganske vist ikke, da dette sikkert ikke havde Raad til slige Bygninger. De er altsaa muligvis fra den senere Tid, da her stod en Adelsgaard, tilhørende Landets fornemste Familier. Tæt sønden op til Nr. 4 paa Kultorvet stod til for en 30 Aar siden en, som det opgives, af Munkesten opført tyk Mur med Pillerne mod nord, altsaa i saa Fald Kirkegaardsmur. Udenfor Muren laa Hjørnehuset mellem Kultorvet og Pustervig, der i Begyndelsen af dette Aarhundrede kaldtes Kirken, men hvis dette Navn er gammelt, saa var Muren ikke nogen Kirkegaardsmur, ti den vilde saa have skilt Kirken fra Kirkegaarden, der har været norden for sidstnævnte Hjørnehus, da der er fundet Ligkister i Grunden til Nr. 4 paa Kultorvet[2]).

Efter Reformationen blev Pladsen en anset Adelsgaard med Taarn og en stor Have; den tilhørte 1573 Otto

---

[1]) K. D. I. 348, 602, II. 550-51.

[2]) Disse Forhold er i sin Tid undersøgte af Hr. L. Both, se denne Forfatters Kjøbenhavns Beskrivelse 1865, S. 145.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin undersøgelse af S. Gertruds Kapels placering og forsøger ved hjælp af gadeforløb, kældre, mure og arkæologiske fund at fastlægge den tidligere kirkes nøjagtige beliggenhed. Beskrivelsen viser den lokalhistoriske metode, hvor bygningstekniske spor sammenholdes med ældre skriftlige kilder.

Samtidig skildres områdets udvikling efter Reformationen. Det tidligere kirkelige område blev omdannet til en betydelig adelsgård, hvilket illustrerer, hvordan mange middelalderlige kirkeejendomme overgik til verdslige ejere i 1500-tallet.

Resumé

Det oprindelige S. Gertrudstræde forbandt området ved S. Gertruds Kapel med den gamle Nørrevold og Lille Kjøbmagergade. I nærheden lå Vognmændenes Lavshus, som senere blev købt af rådmand Mikkel Vibe.

Nielsen peger på flere bevarede kældre og murrester ved Hauserplads og Kultorvet som mulige spor efter S. Gertruds Kirke og kirkegård. Fund af ligkister understøtter antagelsen

om kirkegårdens placering. Efter Reformationen blev området omdannet til en stor adelsgård med tårn og have, hvilket markerede afslutningen på stedets kirkelige historie.

Side 193

S. Anne Hospital.

Brokkenhus, 1581 Kansler Niels Kaas, 1620 Henrik Rantzau, 1656 Gert Rantzau; sidstnævnte Aar betegnes den som liggende paa det østre Hjørne i S. Gertrudstræde, norden for Pustervig eller Rosengaard[1]).

En Type paa den menneskekærlige Aand, der gennemstrømmede Middelalderen, var Stifteren af S. Anne Hospital, Klavs Jensen Denne. Han havde engang i Kong Hanses Tid siddet i et strengt Fængsel, af hvilket han ingen Udsigt havde til at komme ud. Da gjorde han det Løfte, at hvis han slap fri, vilde han, Gud og S. Anna til Ære, bygge et Kapel og et Gæstehus for fattige syge og Koppepatienter („saare pockige"), som plejede at ligge paa Gader og Stræder i Kjøbenhavn og for deres Sygdoms Skyld ikke kunde faa Herberge. Da han endelig kom ud af Fængslet, tænkte han straks paa at opfylde sit Løfte og fik Anbefalingsskrivelser baade fra Kong Kristiern II. og Dronning Elisabet med Opfordring til alle deres Undersaatter om at yde Bidrag til det paatænkte Hospital, hvis Bygning nævnes som begyndt 1516; han fik ogsaa Afladsbreve og Anbefalinger fra 15 Kardinaler og alle Biskopper i Riget, ligesom Pave Leo X tog Hospitalet i sin Beskyttelse. Klavs Denne var utrættelig i sine Bestræbelser og udsendte „S. Anne Bud" overalt i de 3 nordiske Riger for at samle Almisse; 1523 fik han Gustav Vasas Tilladelse til at vedblive at sende disse omkring i Sverige, hvor Hospitalet endog havde faste Ejendomme.

Kristiern II. nødte Klavs Denne til at forlade Kjøbenhavn, hvilket ses af en Skrivelse fra ham, der her kalder sig „Klavs Degn, Forstander for S. Anne for Kjøbenhavn". Han omtaler deri, at „den umilde Kong Kristiern, den Tid han „kæmpnade" og tog fra alle Kirker og Klostre det hellige Sakramente, da formedelst S. Anne Vilje og milde Underviselse kom jeg hid til Eskilstorp (i Skaane[?]) med baade S. Annes syge og sunde med al Tilhøring" og med Pavens Brev

---

[1]) K. D. I. 353, 487.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder beskrivelsen af S. Anne Hospital med beretningen om dets grundlægger, Klavs Jensen Denne. Hospitalet fremstilles som et typisk eksempel på middelalderens religiøst begrundede omsorg for syge og udstødte mennesker, særligt personer med kopper og andre alvorlige sygdomme, som ikke kunne finde husly i byen.

Samtidig viser siden, hvor omfattende opbakning hospitalet modtog. Både kongemagt, kirkelige myndigheder og pavekirken støttede projektet, ligesom der blev indsamlet almisser i hele Norden. Beretningen giver også et indblik i de urolige forhold under Kristiern II., som tvang hospitalets stifter bort fra København.

Resumé

S. Anne Hospital blev grundlagt af Klavs Jensen Denne som opfyldelse af et løfte, han havde afgivet under et længere fængselsophold. Formålet var at skabe et hospital for fattige syge og koppepatienter, der ellers måtte opholde sig på Københavns gader. Byggeriet var i gang senest 1516 og modtog støtte fra Kristiern II., Dronning Elisabet, pave Leo X, talrige kardinaler og biskopper.

Klavs Denne organiserede omfattende indsamlinger i Danmark, Norge og Sverige for at finansiere hospitalet. Hospitalet opnåede endda faste ejendomme i Sverige. Senere blev Klavs Denne imidlertid tvunget til at forlade København under Kristiern II.s styre, og han fortsatte en tid sit virke fra Skåne sammen med hospitalets beboere og ejendele.

Side 194

S. Anne Hospital.

at hvis han vilde formere S. Annes Lov i disse 3 Kongeriger, maatte ingen forhindre ham i Bygning, Offer eller Almisse under Pavens Band og 200 Dukaters Bøde. Nu havde han Kong Gustavs Brev paa at bygge et Hospital alene for Svenske og havde begyndt det skjønneste Hospital, der havde været i Sverrig i 1000 Aar, og udsendte med dette Brev en Mand for at bede om Almisse[1]).

Klavs Denne indvikledes i politiske Stridigheder og 1524 maatte han tage Tingsvidne paa Bregne Herredsting i Bleking, hvor Hospitalet havde Ejendomme, om sit Forhold, der viste, at han havde støttet Fredrik I.'s Parti og aldeles ingen Del haft i Blekings Frafald. Han led ogsaa Forfølgelse af Tiggermunkene, der havde lovet den danske Lensmand Aage Brade mange Penge, forat han skulde hjælpe dem med at drive S. Anna ud af Landet, opspandt falske Rygter om ham og vistnok ogsaa var Skyld i at S. Annas Bud blev overfaldet paa Alfarvej og fængslet. Samme Aar tillod Kongen Klavs Denne at omdanne S. Gertruds Kapel til et nyt S. Anne Hospital, og Magistraten forøgede Grunden, som ovenfor omtalt. Til Gengæld lovede han at opbygge saa godt et Hospital som kunde findes nogensteds i Danmark, opført af Grundmur, med Badstue og andre Bekvemmeligheder, som syge Mennesker havde Behov. Der skulde sættes en Kiste med Laas for ved enhver Seng til at gjemme de syges Sager i, at de kunde føre disse med sig, naar de blev udskrevne, om de saa havde ligget der i 10 eller 15 Aar; døde de derimod i Hospitalet, skulde dette arve dem; i den afdødes Sted skulde Magistraten og Biskoppens Kommissarier indlægge en anden. Naar Hospitalet kom til den Rigdom, det havde før sin Ødelæggelse, skulde det have Plads til 50 syge, foruden Præster, Sangere og Hittebørn og de Kvinder, der røgtede de syge og Børnene. Det skulde være aabent og give fri Bespisning og 1 Nats Ophold for fattige van-

---

[1]) Handlinger rør. Skandinaviens Historia, XVII. 679-80.

Kort historisk kommentar

Siden giver et levende billede af Klavs Denne som initiativtager og organisator bag S. Anne Hospital. Han arbejdede ikke alene med indsamling af midler, men blev også trukket ind i tidens politiske og religiøse konflikter under overgangen mellem Christian II's og Frederik I's styre.

Beskrivelsen af det planlagte hospital er usædvanligt detaljeret og viser et fremsynet socialt projekt. Hospitalet var tænkt som en moderne plejeinstitution med gode bygninger, badstue, opbevaringsmuligheder for patienterne og plads til både syge, hittebørn og plejepersonale.

Resumé

Klavs Denne fortsatte arbejdet for S. Anne Hospital med støtte fra både pavelige og verdslige myndigheder. Han fik tilladelse til også at oprette et hospital i Sverige og sendte udsendinge rundt for at indsamle almisser. Samtidig blev han involveret i politiske stridigheder og måtte forsvare sig mod beskyldninger om illoyalitet over for Frederik I.

I 1524 fik han tilladelse til at omdanne S. Gertruds Kapel til et nyt S. Anne Hospital. Han lovede at opføre et stort og veludstyret hospital med plads til 50 syge samt præster, hittebørn og plejepersonale. Hospitalet skulle tilbyde omsorg, pleje og herberg til fattige og syge mennesker og fremstår som et af de mest ambitiøse sociale projekter i datidens København.

Side 195

S. Anne Hospital.

drende Pilgrimme, til hvem der skulde bygges et særskilt Hus og hvem der aldrig maatte nægtes Mad eller Øl. Magistraten skulde have Tilsyn med at de syge holdtes godt, og at der hver Lørdag kom rene Lagner paa Sengene. Naar nogen ikke kunde fordrage Hospitalets Kost, skulde Forstanderen i Byen lade hente Vin, Hvedebrød, Æbler eller andet, som den syge havde Lyst til. Ingen Kvinde, som laa i aabenbart Skørlevned, maatte bo Hospitalet nær paa 80 Favne. Efter Klavs Dennes Død skulde Magistraten og Biskoppens Kommissarier beskikke en anden indgiven Mand til Forstander, som ikke havde Børn eller barneung Kone at forsørge. Kongen tillod Hospitalet at samle Almisser overalt i Danmark og Norge og at det maatte nyde de samme pavelige Privilegier som det gamle Hospital. Af dette stod Kapellet endnu, som det synes, i Behold, og det „Offer, Gods eller Gave“, som indkom der, skulde tilfalde den ny Stiftelse.

Klavs Denne fik ogsaa Privilegium paa et aldeles lignende Hospital i Aahus i Skaane, der 1527 blev forenet med dette. Dets Midler var imidlertid for smaa, og forgæves lovede Biskoppen af Veksjø 40 Dages Aflad til dem, der gav det milde Gaver. 1528 gjorde 32 Borgere et Besøg i Hospitalet forat undersøge Tilstanden. De lod Klavs Denne gaa udenfor og spurgte de syge, om denne var velædelig og forstandig de syge og fattige rettelig at traktere, den Tid, han havde Gods og Rigdom, hvortil de svarede, at han den Tid holdt saa ærligt og tilbørligt Hospital som noget i Danmark kunde findes, med god Kost og rene Senge og en forstandig Legems Salve og Lægedom; og nu, da Hospitalet var blevet forarmet, spiste de af hans egen Gryde og Tønde, og naar der ikke var nok, mistede han hellere selv end lod dem mangle. Da de blev adspurgte, om de nu vilde tage ind i Helligaandshus eller S. Jørgen, da Klavs Denne havde opsagt dem, svarede de, at de havde hans Brev paa deres Ophold og vilde ikke af med ham; de vilde nok tage til Helliggestes, men kun

---

[1]) Handlinger rør. Skandinaviens Historia, XVII. 679-80.

Kort historisk kommentar

Siden giver et detaljeret indblik i de regler og idealer, der skulle præge S. Anne Hospital. Hospitalet var tænkt som en human og velordnet institution, hvor de syge ikke blot fik husly, men også individuel omsorg, passende kost og ordentlige sanitære forhold. Kravet om ugentligt sengetøjsskift og mulighed for særlig kost til svækkede patienter er bemærkelsesværdigt.

Nielsen fremhæver desuden Klavs Dennes personlige indsats. Vidneudsagnene fra 1528 tegner et billede af en forstander, der fortsatte omsorgen for de syge selv efter hospitalets økonomiske sammenbrud, og som nød stor tillid blandt beboerne.

Resumé

S. Anne Hospital skulle tilbyde pleje til syge, fattige og rejsende pilgrimme. Magistraten skulle føre tilsyn med forholdene, og hospitalet fik ret til at indsamle almisser i Danmark og

Norge samt nyde de samme privilegier som det tidligere hospital. Der blev stillet krav om god pleje, rene senge og særlig kost til patienter med særlige behov.

Klavs Denne udvidede desuden virksomheden til et lignende hospital i Åhus i Skåne. Da hospitalets økonomi senere blev svækket, undersøgte 32 borgere forholdene i 1528. De syge bevidnede, at Klavs Denne altid havde behandlet dem godt og endda brugte sine egne midler til deres underhold. De ønskede derfor at blive hos ham frem for at blive overført til andre hospitaler.

Side 196

S. Anne Hospital.

med ham til Forstander og med deres gamle Privilegier, derimod vilde de hellere sænkes i Stranden end gaa ind i S. Jørgens Hospital; selv en spedalsk Kvinde, der havde ligget her i 3 Aar, vilde ikke til S. Jørgen. Der var 27 Lemmer her og ligesaa mange i Aahus foruden de Karle og Piger, der betjente dem, og de levede rigtignok i saa stor Armod som de paa nogen Maade kunde taale, men hvis Klavs Denne vilde forlade dem, vilde de klage derover for Gud, Dommere og Dannemænd. Derpaa kaldtes Klavs Denne ind, og han lovede at forene dette med Aahus Hospital, og om de vildfarende Tider end skulde nøde dem til at adspredes, saa vilde han dog siden samle dem igen, saa de kunde blive sammen til deres Dødsstund, og han lagde sine Hænder overkors paa Evangeliebogen og bad sig Gud og alle Helgen hjælpe at fuldkomme det fattiges Ønske, og han vilde være deres ydmyge Tjener med Liv og Gods til sin Dødsstund.

Endnu 1529 omtales Mursten, som kjøbtes af de fattige Mennesker i S. Anne Hospital[1]), men dets almindelige Navn var vistnok efter Forflyttelsen S. Gertrud, ti ved den ny Fundats for Almindeligt Hospital omtales det kun saaledes, da det forenedes med dette. Klavs Denne blev ogsaa ved Juletid 1529 antaget som Læge ved Hospitalet i Malmø og levede der endnu 1533.

S. Anne Kapel, der sikkert var en Del af det af Kristiern II. ophævede S. Anne Hospital, laa nær ved en Landingsplads, ti 1523 nævnes at nogle af Malmøs Borgere var komne „ind for S. Anne Kapel“[2]), og det berettes 1600 at der strakte sig en Stendæmning nærved Havnen langt ud i Dybet, der hed S. Anne Bro, og hvor det var bekvemt at bade sig. J. L. Wolf beretter ogsaa, at han havde hørt i sin Barndom af gamle Folk, at man i den katholske Tid gik i Land paa denne Bro og derfra op til S. Anne Kapel for der at søge Helbredelse for sin Sygdom, og da Kapellet blev ødelagt, fandtes der nogle Læs Krykker, som Krøblinge

---

[1]) K. D. I. 342.
[2]) Rørdam S. 347.

Kort historisk kommentar

Siden viser den stærke loyalitet, som hospitalets beboere nærede over for Klavs Denne. Trods stor fattigdom ønskede de hverken at overgå til S. Jørgens Hospital eller miste ham som forstander. Vidneudsagnene giver et sjældent indblik i forholdet mellem hospitalets ledelse og de mennesker, institutionen skulle hjælpe.

Nielsen omtaler også S. Anne Kapel som et valfartssted, hvor syge søgte helbredelse. Beretningen om S. Anne Bro og de mange efterladte krykker peger på, at stedet har haft ry som et lokalt helligsted med helbredende kraft.

Resumé

I 1528 erklærede beboerne på S. Anne Hospital, at de ønskede at bevare Klavs Denne som forstander og hellere ville blive, hvor de var, end flyttes til S. Jørgens Hospital. Klavs Denne lovede at tage ansvar for dem resten af livet og at holde sammen på hospitalets beboere trods tidens vanskeligheder.

Hospitalet omtales endnu i 1529, men blev siden forenet med det almindelige hospital. Klavs Denne blev samme år læge ved hospitalet i Malmø. Siden beskriver også S. Anne Kapel og den nærliggende S. Anne Bro, hvortil syge mennesker søgte for at opnå helbredelse. Traditionen var så stærk, at der efter kapellets ødelæggelse efter sigende blev fundet store mængder krykker efterladt af mennesker, som havde søgt hjælp dér.

Side 197

Daarekisten.

havde kastet der og var gaaede fra. Han betegner Beliggenheden „imellem kgl. Majestæts Boder eller Huse (Nyboder) og Stranden“, og disse siges ogsaa andre Steder at ligge ved S. Anne Bro, der i det 16de og 17de Aarh. var et Landingssted[1]). Den nævnes endnu 1661 og laa da ud for Bredgade Nr. 17-23, men 1634 omtales den nuværende Toldbod som „den ny Bygning som ved S. Anne Bro forfærdiges“[2]). S. Anne Plads minder om Broens Beliggenhed, men denne gik ikke nær saa langt ud som Kvæsthusbroen nu, Vandet har paa den Tid vistnok gaaet op til Garnisons Kirke, og Hospitalet har vel ligget højere oppe. En S. Anne Gade nævnes allerede 1620 og 1621 og gik som S. Anneplads i øst og vest[3]). S. Anne Bro ses paa et Prospekt hos Pontoppidan S. 230 fra 1596 med Ruiner af Kapellet, men Pontoppidan mener med Urette, at samme Bro er en Bro over et Vandløb.

Til Hospitaler kan endnu regnes Daarekisten, men denne var en verdslig Stiftelse, der ligesom i Hamborg tilhørte Kommunen[4]). 1527 omtales, at Thomas Guldsmed købte en Jord af Staden paa Rosengaarden for 30 Mark, „og de kom til Daarekisten, som Lavrids Jensen vitterligt er“. 1528 omtales 36 Mark, som udgaves til „Tømmer som kom til Stadens Daarekiste, Tømmermænds Løn, Kost og andet, som kom til samme Kiste“[5]). Det var altsaa en særegen Bygning, som Kommunen lod opføre, men vi savner al Oplysning om, hvor den har været; den har sandsynligvis været et Tremmebur af Træ, hvori de Ulykkelige holdtes indespærrede forat gøres uskadelige; for deres Helbredelse gjordes intet, da de ansaas for besatte af Djævelen, det skulde da være, at de, som man har Exempel paa fra Tydskland, blev pidskede af Bøddelen.

---

[1]) K. D. II. 444, 595, 596, 678.
[2]) K. D. III. 125.
[3]) K. D. I. 612, 633.
[4]) K. Koppmann: Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg I. S. LXXXI. Den nævnes der allerede 1376. Den var forsynet med et Jerngitter, de syge laa paa Halm.
[5]) K. D. I. 340, 341.

Kort historisk kommentar

Siden afslutter omtalen af S. Anne Kapel og dets beliggenhed ved S. Anne Bro, som i 1500- og 1600-tallet fungerede som et vigtigt landingssted ved Københavns havn. Nielsen bruger topografiske oplysninger til at placere broen i forhold til det senere Nyboder-kvarter og S. Anne Plads.

Derefter indleder han beskrivelsen af Daarekisten, en kommunal institution for sindslidende. Fremstillingen viser, hvor anderledes middelalderens og renæssancens samfund opfattede

psykisk sygdom. De syge blev først og fremmest betragtet som farlige eller besatte og blev derfor indespærret frem for behandlet.

Resumé

S. Anne Bro lå ved strandkanten øst for den gamle by og fungerede som landingssted gennem 1500- og 1600-tallet. Området kan knyttes til den senere S. Anne Plads, og gamle prospekter viser endnu ruinerne af S. Anne Kapel i nærheden.

Nielsen omtaler dernæst Daarekisten, som var en kommunal institution for sindslidende mennesker. Kilder fra 1527 og 1528 viser, at byen afholdt udgifter til opførelse og vedligeholdelse af bygningen. Han formoder, at den bestod af et træbygget tremmebur, hvor de syge blev holdt indespærret. Datidens opfattelse af sindssygdom gav kun ringe plads til egentlig behandling, og institutionens formål var først og fremmest at holde de syge ude af det almindelige samfund.

Side 198

Fattighuse. Sjælebad.

Noget organiseret Fattigvæsen fandtes ikke her i Middelalderen. Det var vistnok her som i Malmø Reformationen, der fremkaldte en Ordning heraf; i Malmøbogen[1]), trykt 1529, gør denne Stads Øvrighed Rede for de forbedrede Forhold i Staden og omtaler, at der Søn- og Helligdage ombares Tavler i Kirkerne og at 3 Borgere var beskikkede til deraf at betale Læger og Badskærere, som besøgte fattige Folk; det tiloversblevne skulde fordeles mellem de fattige. Her omtales vel oftere i Testamenter Gaver til fattige, men de gejstlige Stiftelser opslugte i Almindelighed slige Sjælegaver. En Art Gaver, der i saa rigt Maal forekommer efter Reformationen, og som Povl Helgesen anbefaler i sit ovenfor omtalte Skrift om Syges og Fattiges Pleje: „Den, som bygger et Hus til fattige husarme Folk, der ikke formaa at betale Husleje og sidde dog for Skat og anden Besværing, han bygger og et mærkeligt Hospital“[2]), nævnes kun 1 Gang.

1446 siges nemlig, at der i Las Vinners Stræde laa et „Sjælehus“, som Las Vinner havde givet til fattigt Folk inden at bo[3]); det var dog allerede afhændet 1492, da Væbner Anders Gagge gav til Marie Kloster i Helsingør 2 Boder i samme Stræde, „den første Bod kaldes Sjælehus“[3]). 1420 døde Katrine Vædikes, der for sin Sjælemesse gav et Stenhus i Klædeboderne, hvoraf der skulde ydes Sjælebad og 1 Td. Øl til de fattige[4]); 1491 gav Præsten Klavs Bertelsen en Gave til Helligaands Kloster, hvilket S. Nikolaj Dag skulde bespise en fattig og give ham et Par Sko og en Hvid til en Badstuegang[5]). Ogsaa andre Steder fra er det bekendt, at man betragtede det som en Velgerning mod den fattige at lade ham tvætte sig ren og at sligt kaldtes et Sjælebad[6]).

---

[1]) Udg. paany af H. F. Rørdam 1868, Bl. 98.
[2]) Povl Eliæsens danske Skrifter, S. 164.
[3]) K. D. I. 182. II. 167. 1496 nævnes dog „4 Boder paa Rosengaarden, som de fattige Kvinder bo udi“ (K. D. I. 246).
[4]) K. D. II. 20, 346.
[5]) Rørdam S. 308.
[6]) G. L. Maurer: Städteverfassung III. 122.

Kort historisk kommentar

Nielsen påpeger, at middelalderens København ikke havde noget egentligt organiseret fattigvæsen. Omsorgen for fattige skete i stedet gennem kirkelige stiftelser, testamentariske gaver og enkeltpersoners velgørenhed. Reformationen synes først at have skabt grundlaget for en mere systematisk fattigforsorg.

Særligt interessant er omtalen af "sjælebad", hvor velgørere betalte for, at fattige kunne få bad, mad, sko eller andre fornødenheder. Dette viser, hvordan omsorg for de fattige blev opfattet som en religiøs handling til gavn for giverens sjæl.

Resumé

I middelalderens København fandtes ikke noget organiseret kommunalt fattigvæsen. Hjælp til fattige blev i stedet ydet gennem kirkelige institutioner, testamentariske gaver og private donationer. Nielsen peger på, at Reformationen senere førte til en mere systematisk ordning af fattigplejen.

Kilderne omtaler enkelte fattighuse og såkaldte sjælebade, hvor fattige modtog bad, mad, øl, sko eller penge som led i velgørende stiftelser. Disse ydelser blev betragtet som gode gerninger, der både hjalp de fattige og tjente giverens åndelige frelse.

Side 199

Sælands Biskops Gaard.

XVII. Gejstlige Personers og Stiftelsers Ejendomme.

Da Slottet gik over til Kongen, maa Sælands Biskop have erhvervet sig en anden Residens i Staden, hvor hans Ophold stadig gjordes nødvendigt, om han end havde mistet den verdslige Magt. Hvor tidlig Bispegaarden er bleven opført paa Universitetets nuværende Grund, vides ikke, men med Sikkerhed nævnes den fra 1464, dog er den vistnok en Del ældre. 1478 nævnes „det Mag næst ved Kirkegaarden“[1]), men iøvrigt findes ingen Underretning om Bygningerne førend 1539, da den ny Universitetsfundats udkom og hvorved Bispegaarden, der ved Reformationen var tilfalden Kongen, overdroges formelig til Universitetet, skjønt den allerede et Par Aar i Forvejen var begyndt at indrettes til denne Brug.

Den gamle Bispegaard har optaget den Del af Universitetet, der nu begrændses af Frue Plads, Nørregade, Konsistoriumsbygningen og den i Forlængelse dermed staaende Professorbolig samt den Tværbygning, hvori Solennitetssalen nu er. 1539 omtales Konsistoriebygningen som „det med Kældre, Kjøkkener og Værelser, der kunne opvarmes, forsynede Hus, der ligger omtrent i Midten (af Grunden) mod nord næst ved Haven“; dette Hus skulde forlænges mod vest lige ud til Nørregade, men det skede ikke.

Ildebrændene har heldigvis skaanet den gamle Konsistoriebygning, hvis takkede Gavle allerede i det Ydre viser dens Ælde. Indvendig er den vel omdannet, men Indgangen dertil dannes endnu af en stor Spidsbue og et hvælvet Rum. Kældren er dog det mærkeligste; den bestaar nemlig af 2 Rader spidsbuede Hvælvinger, 3 i hver Rad, baarne af 2 Piller, hvis Fod er 2 udhugne Kampestenssøjler. Lyset kommer fra syd gennem smaa spidsbuede Vinduer. Ud imod Nørregade til Hjørnet af Kirkegaarden (Frue Plads),

---

[1]) Rørdam, Kirker og Klostre S. 24.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder et nyt hovedafsnit om gejstlige personers og institutioners ejendomme i København. Først behandles Sælands Biskops Gaard, som efter Reformationen blev overført fra bispestolen til Københavns Universitet og dermed fik en ny funktion i byens lærde liv.

Beskrivelsen er særlig værdifuld, fordi den forbinder den middelalderlige bispegård med de endnu eksisterende universitetsbygninger. Nielsen fremhæver især Konsistoriebygningens arkitektur og kældre som sjældne bevarede levn fra den katolske tid.

Resumé

Sælands Biskops Gaard lå på det område, hvor Københavns Universitet senere blev opført. Selvom gården først sikkert nævnes i 1464, mener Nielsen, at den sandsynligvis er ældre. Efter Reformationen overgik ejendommen til kronen og blev derefter formelt overdraget til Universitetet i 1539.

Den gamle bispegård omfattede store dele af det senere universitetsområde. Især Konsistoriebygningen fremhæves som et bemærkelsesværdigt middelalderligt levn med spidsbuede hvælvinger, gamle kældre og arkitektoniske træk, som endnu i Nielsens tid vidnede om bygningens høje alder.

Side 200

Erkebispens Gaard.

laa en Hovedbygning; desuden nævnes et Kapel, Borgestue, Bryggers, Bagers, Stald, 2 Huse paa den nordlige Side, som var lejede til 2 Borgere. Som det synes, gik en Mur ud til Kirkegaarden forsynet med en Laage[1]); Bispegaardens Have gik dog ikke mod Nord helt ud til Nørregade, ti 1496 omtales en Gaard paa Nørregade vesten for Bispens Gaard; samme Aar nævnes et Stræde, „som løber af Nørregade og hart bag Bispens Gaard af Sæland“, og 1543 købte Universitetet 5 Boder „udi det Stræde, som løber ned fra Renden paa Nørregade bag Bispegaarden, norden for Gaden“[2]); Under Belejringen 1535-36 var Bispegaarden Bolig for Hertug Albrecht af Meklenborg, hvis Hustru her laa i Barselseng. Paa Gaarden blev Biskop Joakim Rønnov fængslet 1536, men førtes derfra til Slottet.

Erkebispen af Lund havde 1437 en Gaard her, ti da udlejede Kapitlet en Grund norden for denne, men den nærmere Beliggenhed kendes ikke. 1496 nævnes en Gaard paa Rosengaarden i det Stræde, som løber fra Nørregade (Nørreport?) og indtil S. Gertruds Kirke (S. Gertrudstræde, eller Frederiksborggade og noget af Kultorvet) norden for Erkebispens Gaard[3]). 1489 gav Erkebiskop Jens Brostorp en Gaard „norden op til S. Nikolaj Kirkegaard imellem 3 Byens Stræder“ til Lunds Erkestade, saaledes at hans Efterfølgere skulde lade læse en aarlig Sjælemesse for ham og hans Forfædre; hvis dette ikke skede, skulde hans Arvinger og Kapitlet tage Gaarden tilbage og holde Sjælemessen for Lejen og give Overskudet til Domkirkens Bygning[4]). De 3 Stræder, som den laa imellem, var Østergade, S. Jørgensgade og Halmstræde; den stod endnu langt ind i dette Aarh. som en prægtig Bygning med gotiske Gavle. Fra 1513 haves en Dom, at Erkebispens Gaard ligger mellem

---

[1]) Werlauff: Universitetets Bygnings Historie 1836, S. 2-9.
[2]) K. D. I. 214, 242, 404.
[3]) K. D. I. 243, II. 65.
[4]) K. D. II. 160-61.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter beskrivelsen af Sjællands Bispegaard og giver samtidig oplysninger om Lunds erkebisps ejendomme i København. Kilderne viser, at både bispen og erkebispen rådede over betydelige gårde i byen, hvilket afspejler kirkens stærke økonomiske og politiske position før Reformationen.

Siden er også interessant ved sine topografiske oplysninger om middelalderens København. Ved hjælp af gader, stræder og kirkegårde forsøger Nielsen at placere de gejstlige ejendomme i forhold til det senere universitetsområde og byens centrale kvarterer.

Resumé

Sjællands Bispegaard omfattede flere bygninger, herunder kapel, borgestue, bryggers, bageri, stald og udlejningshuse. Under Grevens Fejde fungerede gården som bolig for Hertug Albrecht af Meklenborg, og i 1536 blev biskop Joakim Rønnov fængslet her.

Nielsen omtaler desuden flere ejendomme tilhørende erkebispen af Lund. Særligt fremhæves en større gård mellem Østergade, S. Jørgensgade og Halmstræde, som blev skænket til Lunds erkestol af Jens Brostorp. Oplysningerne viser, hvor omfattende de gejstlige institutioners ejendomsbesiddelser var i middelalderens København.

Side 201

Viborg Biskops Gaard.

3 Stræder og at et Hus, der var bygget vesten op dertil, var bygget paa „et Adel Bysens Stræde, som menige Mands Vej har været udaf Arilds Tid før det indtægtes og byggedes nu ved 3 Aar siden, Erkebispen og Lunde Sæde storligen til Forfang baade for Fare af Ild som af anden Vaade og Anfald med Opløb, hvis paa kunde komme, saa og for de Vinduer paa Erkebispens Hus, (som) igen tæpte og forhindrede ere med det ny Hus, (som) paa forskrevne Stræde ulovlig og uskællig sat og bygget er"; det skulde derfor nedrives og Gaden igen aabnes, som den havde været af Arilds Tid. Det omtalte Stykke Jord var iøvrigt solgt af selve Magistraten 1508 „ved S. Nikolaj Kirkes Gaard liggende op til Erkebiskoppens Gaard" for 110 Mark, men det viste sig her, at Magistraten ikke var ubetinget Herre over Gaders Nedlæggelse[1]).

Heraf ses, at S. Jørgens Gade og Halmstræde er gamle Stræder, der imidlertid næppe har haft stadige Navne; de nuværende er af ny Oprindelse. Lige overfor Erkebispens Gaard har man i sin Tid truffet paa en underjordisk Kælder, der gik ind under Østergade i Retning af nævnte Gaard, og som mod syd endte med en Jærndør; den maa være meget gammel og fra en Tid da Østergade ikke endnu var anlagt.

Ogsaa Biskoppen af Viborg havde en Gaard her, idetmindste henimod Reformationstiden. 1532 havde Ridder Hr. Holger Ulfstand den vistnok i Pant, ti han havde pantsat den for 120 Mark til Jakob Ridersmaasvend, der med Biskoppens Samtykke igen overdrog sit Pant til Otto Smed. Ved Reformationen tilfaldt Gaarden Kronen, og Kristian III. overdrog den 1543 til Kansler Andreas von Barby; denne solgte den næste Aar til Ridder Mogens Gyldenstjerne. Den laa vesten for Kjødmangerstræde mellem Herolden Franciscus de Medina eller Spaniers og Frands Ebbesens Gaard, var 27½ Alen bred til Gaden og 101¼ Alen lang imod Hr.

---

[1]) K. D. I. 258, 292.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter omtalen af Erkebispens Gaard med en sag om ulovligt byggeri på en gammel offentlig gade. Sagen viser, at kirkelige institutioner og byens myndigheder kunne støde sammen om ejendomsrettigheder og adgangsforhold i middelalderens København.

Samtidig indledes beskrivelsen af Viborg Biskops Gaard. Ligesom andre danske bisper havde Viborgs biskop en residens i København, men Reformationen førte til, at ejendommen overgik til Kronen og senere blev afhændet til verdslige stormænd.

Resumé

En retssag viste, at en bygning ulovligt var opført på et gammelt offentligt stræde ved Erkebispens Gaard. Derfor skulle huset nedrives, og gaden genåbnes. Omtalen giver samtidig oplysninger om ældre gadenavne og en gammel underjordisk kælder nær Østergade.

Nielsen går derefter over til Viborg Biskops Gaard. Ejendommen nævnes i 1530'erne og var på dette tidspunkt pantsat og genpantsat flere gange. Efter Reformationen overgik gården til Kronen, hvorefter Kristian III overdrog den til kansler Andreas von Barby, som siden solgte den videre til Mogens Gyldenstjerne. Gårdens placering og størrelse beskrives forholdsvis detaljeret.

Side 202

Sorø, Andvordskov og Esrum Klostres Gaarde.

Anders Bildes Gaard, den har saaledes ligget ikke langt fra Amagertorv[1]).

Abbeden i Sorø havde en Gaard paa Vestergades nordre Side 1498, paa hvilken der gaves kgl. Stadfæstelse 1532, ligesom den fritoges for Indkvartering, „efterdi samme Hr. Abbed og andre Abbeder udi Soer altid have deres egen Tilflugt til forskrevne Gaard, naar de komme der til Byen, og have deres og Klostrets Gods og Boskab der liggende, naar de der ikke selv tilstede ere“[2]). En anden Klostret tilhørende Grund nævnes foran S. 21.

Andvordskov Klosters Gaard strakte sig imellem Kompagni- og Magstræde og var den anden Grund fra nuværende Raadhusstræde (se foran S. 114); den overdroges 1578 til Hofprædikanten. 1385 omtales en Klædebod, der brugtes af Prioren[3]). Jørgen og Niels Stemp skødede Prior Eskild 1534 13 Boder i Kattesund, af hvilke der ydedes en Jordskyld til S. Jørgens Hospital; dem overdrog Fredrik II. paa Livstid til Skibshøvedsmand Kristen Aalborg[4]); Kristian IV. gav dem 1598 til Frue Latinskole, der 1609 solgte dem til Magistraten, der lod dem nedbryde 1612 og opførte grundmurede Huse i Steden; den øverste blev da beboet af Skarpretteren og ved Siden af var Porten til den ny Avlsgaard (en Del af Materialgaarden), derpaa kom 4 Huse i Kattesund og 4 i Lavendelstræde, hvilke sidste bortsolgtes 1669.

Esrum Kloster ejede tidlig Gods her, idet det allerede 1248 bortgav en Gaard i Frue Sogn i Mageskifte, men Abbedens egentlige Residens var vistnok en Gaard i „Købmannegade“ (Vimmelskaft), norden for Gaden, østen for Apothekeren og ligeoverfor den Gaard Hr. Oluf Axelsen ejede, som Klostret 1481 fik i Mageskifte af Æbelholt Kloster[5]). 1487 fik samme Kloster 1 Gaard norden for Gammeltorv og 2 Gaarde

---

[1]) K. D. II. 237-38, 262, 263-64.
[2]) K. D. II. 241.
[3]) K. D. I. 123.
[4]) Ældste Arkivregistraturer IV. 225, K. D. II. 332.
[5]) K. D. II. 144-45.

Kort historisk kommentar

Nielsen gennemgår her flere sjællandske klostres ejendomme i København og viser, hvor omfattende de gejstlige institutioners byejendomme var før Reformationen. Klostrene havde ikke blot jordegods på landet, men også gårde og indtægtsgivende ejendomme i byens mest attraktive områder.

Særligt interessant er beskrivelsen af Andvordskov Klosters ejendomme, som efter Reformationen gennemgik en række ejerskifter og senere blev indpasset i Københavns voksende byudvikling. Omtalen af Kristian IV's overdragelse af ejendomme til Frue Latinskole viser samtidig, hvordan tidligere klostergods blev anvendt til nye formål under den protestantiske stat.

Resumé

Sorø Kloster rådede over en gård i Vestergade, som fungerede som opholdssted for abbederne under besøg i København. Gården blev i 1532 fritaget for indkvartering og havde stor betydning som klosterets repræsentation i hovedstaden.

Andvordskov Kloster ejede en større grund mellem Kompagni- og Magstræde samt flere boder i Kattesund. Efter Reformationen blev disse ejendomme overdraget til forskellige verdslige ejere og institutioner, blandt andet Frue Latinskole. Esrum Kloster ejede ligeledes flere gårde i København, især omkring Vimmelskaft og Gammeltorv. Siden demonstrerer, hvor tæt de store sjællandske klostre var knyttet til byens økonomi og ejendomsmarked.

Side 203

Æbelholt Klosters Gaard.

paa søndre Side af Vestergade, nordost for S. Klemens Kirke.[1])

Der er dog intet Kloster, der havde den Forbindelse med Kjøbenhavn som Æbelholt, ligesom ogsaa flere Brødre derfra lod holde Sjælemesse for sig i Frue Kirke. En Kannik blev ogsaa Klosterbroder i Æbelholt ved 1488.[2])

1435 fik Klostret i Mageskifte af Kapitlet en Gaard i S. Peders Sogn norden for Byens Rende og sønden for Hr. Peder Gammels Gaard; den har ligget paa den vestre Side af Lille Larsbjørnstræde og haft en stor Have. 1551 gav Kristian III. Gaarden til sin Hofsinde Jørgen von Raade, og Haven ud til S. Pederstræde fik Kristoffer Olsen 1553.[3]) Den hele Grund har saaledes været det vestlige Hjørne mellem S. Pederstræde og Larsbjørnsstræde. Kanniken M. Jørgen Hvid gav Klostret 1485 en Gaard paa den nordre Side af S. Pederstræde; det maa være dens Grund, der stødte op til Antonii Klosters Grund.[4])

Den omtalte Gaard i Kjøbmannegade, som Esrum Kloster fik i Mageskifte, var givet Æbelholt 1479 af Borgmester Jep Klavsen forat der daglig skulde synges Messe i Klostret.

1512 optoges Borgmestre og Raad i Klostrets Broderskab og gav dette et Stykke af Byens Rende i Lars Bjørnsens Stræde „for nogle Velgjerninger, som Abbed Klavs Mortensen og menige Konventsbrødre udi samme Kloster dem med deres aabne Brev forpligtet have at annamme dem ind udi deres Broderskab, Borgmestere og Raad som nu ere og alle deres Efterkommere, og dem delagtig gjørendes udi alle de gode Gjerninger, som sker udi deres Kloster Æbelholt, aandelige og verdslige, og dem indskrivendes udi deres Bøger blandt andre Klostrets Velgjerningsmænd, som skulle oplæses og bedes fore udi alle deres Højtider til evig Tid.[6])

[1]) K. D. II. 133, 154-55, 157-58, 159.
[2]) K. D. II. 155-56.
[3]) K. D. II. 64, 298-99, 301, 305.
[4]) S. R. D. VI. 192. K. D. I. 251.
[5]) K. D. II. 142.
[6]) S. R. D. VI. 212-13.

Kort historisk kommentar

Nielsen fremhæver Æbelholt Kloster som det kloster, der havde den tætteste forbindelse til København. Klostret ejede flere betydelige ejendomme i byen og havde nære relationer til både domkapitlet, Frue Kirke og byens styre.

Særligt interessant er optagelsen af Københavns borgmestre og råd i klostrets broderskab i 1512. Det viser, hvordan religiøse fællesskaber, politisk magt og ejendomsforhold var tæt sammenvævede i senmiddelalderens København.

Resumé

Æbelholt Kloster havde omfattende ejendomsbesiddelser i København, blandt andet i S. Peders Sogn, Larsbjørnsstræde, S. Pederstræde og Kjøbmannegade. Flere af ejendommene blev erhvervet gennem mageskifter og donationer fra gejstlige og fremtrædende borgere.

Klostret nød stor anseelse i byen og havde tætte forbindelser til både kirkelige og kommunale myndigheder. I 1512 blev Københavns borgmestre og råd optaget i klostrets broderskab og gjort delagtige i klostrets åndelige goder, mens de til gengæld støttede klostret med ejendom og rettigheder. Dette illustrerer Æbelholts betydelige religiøse og samfundsmæssige indflydelse.

Side 204

Knardrup og Præstø Klosters Gaarde.

Knardrup Kloster fik 1490 af Mogens Jensen kaldet Jenffoonder „for min og min Husfrues Kost, Ro og Mag, som vi have nu haft hos (henved) 20 Aar og end herefter have skullet i vor Levetid i Knardrups Kloster, paa hvilket vi have gjort samme Kloster til vor fulde Arving til rørendes og urørendes Gods“, 2 Boder i Klosterstræde, hvilke Klostret solgte 1512[1]). 1488 fik Klostret en Gaard paa den vestlige Side af Nørregade, forat læse Sjælemesse hver Lørdag for Sankt Anna for Jens Pedersen Sjælemesse, der var Kongens Tjener. Om en anden Gaard paa Nørregade ved S. Peders Kirke havde Klostret Retstrætte med Væbneren Hans Knudsen af Jonstrup, hvem den tildømtes 1498, men alligevel udstedte Abbeden Fæstebrev derpaa 1499.[2]) Denne Gaard solgte det 1513 til S. Peders Kirke. Klostrets egentlige Residens var dog vistnok den Gaard, det 1491 ejede paa Østergade[3]).

Antonii Kloster i Præstø havde 1498 en betydelig Grund ved Jermers Gab, 94 Alen langs den vestre Side af Teglgaardstræde og op til Plankerne (jfr. S. 45); 1535 har Biskop Joakim Rønnov vistnok imod Klostrets Vilje faaet denne Jord „med nogen føje Bygning“, og Klostret gav Tilstaaelse for at have annammet og oppebaaret Fyldest derfor[4]). Den Gaard, hvori Priorens Residens var, laa i Antonistræde, hvoraf Strædet fik Navn, det hed oprindelig Lille Pilestræde. 1531 tilstod Prioren, at Hr. Henrik Gyøe, Lensmand paa Vordingborg, havde betalt ham og Klosterbrødrene for det dem tilhørende Hus i Lille Pilestræde, hvilket de af Nød og Trang havde maattet lade fare, da de ikke vidste andet Raad i de vanskelige Tider.[5])

[1]) K. D. I. 223, 289, 290-91.
[2]) K. D. II. 172-74, III. 9. Rørdam S. 227.
[3]) Rørdam T. 101.
[4]) K. D. I. 250-52, 388. Imidlertid siges nogle Aar efter, at „den Jord udi Kjøbenhavn, som man kalder ved Jermers Gab, den finge de aldrig Penninge eller Penninges Værd for, uden et Pund Malt“ (Knudsen Joakim Rønnov S. 54-55).
[5]) Orig. Hafn. S. 216.

Kort historisk kommentar

Nielsen gennemgår her ejendomme tilhørende Knardrup Kloster og Antonii Kloster i Præstø. Begge klostre havde faste besiddelser i København, som både tjente som indtægtskilder og som opholdssteder for klostrenes repræsentanter under besøg i byen.

Siden viser samtidig de økonomiske vanskeligheder, som flere klostre oplevede i tiden op til Reformationen. Særligt Antonii Klosters afhændelse af ejendomme og striden om jorden ved Jermers Gab afspejler de usikre forhold i 1530'erne.

Resumé

Knardrup Kloster ejede flere ejendomme i København, blandt andet boder i Klosterstræde og gårde i Nørregade og Østergade. En del af disse ejendomme var knyttet til stiftelser for sjælemesser og blev senere solgt eller genstand for retstvister.

Antonii Kloster i Præstø rådede over en betydelig grund ved Jermers Gab og havde sin københavnske residens i Antonistræde, som har navn efter klostret. I 1530'erne måtte klostret af økonomisk nød afhænde ejendomme, og samtidig opstod tvister om dets jordbesiddelser. Siden illustrerer, hvordan de mindre klostres økonomiske stilling blev svækket i de sidste år før Reformationen.

Side 205

Roskilde Klostres Gaarde. Adelens Gaarde.

De Ejendomme, som Karmeliterklostret i Helsingør besad, er omtalte foran S. 172-73.

Roskilde Dominikanerkloster (claustrum majoris) ejede c. 1380 en Grund ved Østergaard, og Agnete Kloster købte 1450 „en Gaard, Hus, Jord, Stenhus og andre Huse med det Hus og Grund, som nordest i Gaarden stander“, norden for Gammeltorv.[1])

XVIII. Adelens Gaarde.

Som ovenfor S. 66 omtalt maatte ingen Adelsmand eje Gods i Staden, men skulde afhænde det til en Borger, ligesaalidt som en Borgerdatter, der ægtede en saadan, maatte blive boende her. Det var i Biskoppens Interesse, at ingen, der havde ydet nogen anden Troskabsed, havde Ejendom her, hvilket især under de Kampe, der i det 13de og 14de Aarh. førtes mellem Gejstlighed og Kongemagt, kunde blive uheldbringende for ham og hans Stad. Under de Perioder, da Kongen var Stadens Besidder, overholdtes denne Bestemmelse selvfølgelig med mindre Kraft, og vi ser derfor, at den mægtige Drost Henning Podebusk i Jordebogen fra c. 1380 nævnes som Ejer af den østlige Hjørnegrund mellem Østergade og Kjøbmagergade.[2])

I samme Jordebog forekommer vel flere andre Personer med adelige Tilnavne, som Jul, Krag, Kravse, Kruse og flere, men det kunde ogsaa være borgerlige Tilnavne, dog er der flere utvivlsomt adelige, saasom Jens Pedersen af Husum, der ejede en Gaard i S. Klemens Sogn

og havde flere Boder i Pant i Klædeboderne; hans Søn Jakob Jensen af Husum, der døde før 1403, gav denne Gaard, der da siges at ligge i Smedegade,

---

[1]) K. D. I. 95, II. 91.
[2]) K. D. I. 104, 107.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter omtalen af klostrenes ejendomme i København med korte oplysninger om Roskilde Dominikanerkloster og Agnete Kloster. Herefter indledes et nyt hovedafsnit om adelens gårde i byen.

Forfatteren forklarer, at adelen principielt ikke måtte eje fast ejendom i København, fordi byen historisk var under biskoppens myndighed. Alligevel viser kilderne, at denne regel ikke altid blev håndhævet konsekvent, især i perioder hvor kongemagten havde kontrollen over byen.

Resumé

Roskilde Dominikanerkloster og Agnete Kloster ejede begge ejendomme i København i middelalderen. Oplysningerne er kortfattede, men viser, at også klostre uden for byen havde investeringer og tilholdssteder i hovedstaden.

Nielsen indleder derefter afsnittet om adelens gårde. Selvom adelen formelt ikke måtte eje ejendom i København, nævner jordebogen fra omkring 1380 flere adelige personer som grundejere. Blandt de mest fremtrædende var drost Henning Podebusk, der ejede en vigtig hjørnegrund ved Østergade og Kjøbmagergade. Dette viser, at de formelle regler ikke altid svarede til de faktiske forhold.

Side 206

Adelens Gaarde.

til Frue Kirke for sin Sjælemesse.[1]) Knud Jonsen af Hvessinge ejede 2 Jorder i Omegnen af Kannikestræde, og da der straks efter siges, at en Bonde var gift med hans Datter, fremgaar det vistnok at han selv ikke var Bonde. Flere Fruer, nemlig Fru Alike, Fru Svenike, der var Nonne, Fru Merde Povlsdatter, Fru Edel af Spangager, Fru Cecilie, vistnok Peder Gearsons Enke, og Fru Kristine, vistnok Enke efter Væbner Peder Jensen af Emdrup, var ganske vist adelige, skjønt Navnet Frue (domina) paa den Tid ogsaa brugtes som andre end adelige Kvinder.[2])

I Tiden mellem 1375 og 1416, da Staden for sidste Gang var i Biskoppens Besiddelse, overholdtes den gamle Bestemmelse om Adeliges Ejendom vistnok tildels endnu, men da Byen gik over til Kongen og end mere da den blev Residensstad, tog flere og flere Adelige Ophold her, og i Kristoffers Stadsret er Bestemmelsen om deres Udelukkelse ikke genoptaget.

Jens Pedersen af Emdrup (Ymmertorp) pantsatte 1422 til Niels Hanins Børn „en Gaard med Grund og Bygninger, nemlig 2 Boder paa det vestlige Hjørne af Tydskemannegade“, hvilken Grund han selv havde i Pant. Allerede hans Moder ejede, som omtalt, en Gaard i Staden.[3]) Ridder Anders Jepsen Lunge til Egede gav en Gaard ved Stranden i Frue Sogn 1424, medens han dog forbeholdt sig og sine Arvinger en Del af Ejendommen, til Trinitatis Alter i Frue Kirke; denne Gaard laa vistnok i Vandmøllestræde.[4]) Niels Gagge til Faarebæk i Skaane solgte 1427 en Gaard norden for Tydskemannegade til Hans Brand, hvilken siden kom til

Esrum Kloster. Væbner Anders Gagge gav Marie Kloster i Helsingør 1492 2 Boder i Las Vindersstræde med sin Hustru Elses Samtykke for deres Sjælemesse.[5])

---

[1]) K. D. I. 98, 102; II. 6.
[2]) K. D. I. 93, 96, 97, 98, 103, 105, 108; II. 12, 19.
[3]) K. D. II. 44-45.
[4]) K. D. I. 154, 528. Rørdams Tillæg S. 83.
[5]) K. D. II. 167.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin gennemgang af adelens tilstedeværelse i middelalderens København. Selvom adelige formelt havde begrænsede muligheder for at eje ejendom i byen under biskoppens styre, viser kilderne, at flere adelige familier alligevel besad gårde, boder og jordstykker i København.

Siden belyser også, hvordan adelen anvendte byejendomme i forbindelse med religiøse stiftelser. Flere af de omtalte ejendomme blev skænket til kirker og klostre som led i oprettelsen af sjælemesser, hvilket var en udbredt praksis blandt middelalderens adel.

Resumé

Nielsen nævner en række adelige personer og familier med ejendomme i København omkring slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet. Blandt dem var Knud Jonsen af Hvessinge, Jens Pedersen af Emdrup og medlemmer af slægterne Lunge og Gagge.

Gennem 1400-tallet blev adelens tilstedeværelse i byen mere almindelig, især efter at København blev kongelig by og senere residensstad. Flere adelige ejendomme blev anvendt som grundlag for sjælemesser og religiøse stiftelser, og nogle overgik senere til kirker og klostre gennem donationer og salg.

Side 207

Adelens Gaarde.

Ridder Thorben Bille købte 1448 en Gaard „sønden ved den Gade, som løber fra Vor Frue Kirke til Klostret“ (Skindergade og Klosterstræde); hans Gaard paa Gammeltorv (nuv. Nytorv Nr. 3) er omtalt foran S. 95. Hr. Anders Bille ejede 1516 en Gaard paa Amagertorv østen op til Sigbrits[1]).

Af de 3 mægtige Axelsønner købte Hr. Iver Axelsen en Grund i Bjørnebrogade (Kjøbmagergade), østen for Gaden, og en dertil stødende Grund i Pilestræde; Hr. Oluf Axelsen ejede en Gaard i Kjøbmannegade (Vimmelskaft) og Hr. Aage Axelsen havde 1472 en Gaard ved Stranden, uvist hvor. Oluf Axelsens Datter blev gift med Niels Eriksen Rosenkrands til Vallø, og denne ejede 1499 en Gaard i Kjødmangerstræde, vistnok den samme som Iver Axelsen havde, og den Gaard i Pilestræde, som Otto Kristoffer Rosenkrands til Boller solgte 1603 til David Severin Rytter, Profos, var formodenlig ogsaa en oprindelig dertil hørende Grund[2]).

Ridder Eggert Frille, Rigens Raad, fik 1449 Tilladelse til at indløse en Kronen tilhørende Gaard østen for Helligaands Kirke og fik siden Skøde derpaa[3]). Ridder Kristoffer Barsbæk ejede en Gaard i Højbrostræde, som hans Søn Hr. Verner Barsbæk 1449 solgte til Ridder Otto Nielsen Rosenkrands; denne Gaard, der laa paa det sydlige Hjørne af Læderstræde og Højbrostræde, gav denne og hans Søn Hr. Erik Ottesen til Bjørnholm til Helligaands Hospital for deres Sjælemesse, dog forbeholdt den sidste sig Ophold i Gaarden sin Livstid, og hans

Efterkommere har formodentlig fæstet den af Hospitalet, ti endnu 1580 boede Erik Rosenkrands i samme Ejendom[4]). 1453 skænkede Kristiern I. til Jørgen Lavridsen, vor elskelige Mand og Tjener, en Grund ved S. Gertruds Kirke, og 1483 overdrager samme Mand, der nu var Ridder og Ejer af Sæbygaard, den Gaard han havde opbygget paa Grunden

---

[1]) K. D. II. 86, 207.
[2]) K. D. II. 86-87, 141, 143, 145, utrykte Dipl.
[3]) K. D. II. 89.
[4]) K. D. I. 324, II. 90, Rørdams Tillæg S. 68-69.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter gennemgangen af adelens ejendomme i middelalderens København og viser, hvor omfattende de store adelsslægters besiddelser efterhånden blev i byen. Særligt slægterne Bille, Axelsen og Rosenkrands fremtræder som betydelige grundejere.

Siden viser også, hvordan adelsgårde ofte blev knyttet til sjælemesser og kirkelige stiftelser. Ejendomme kunne overdrages til hospitaler eller kirker, samtidig med at giveren eller dennes slægt bevarede visse rettigheder til brugen af dem.

Resumé

Thorben Bille, Anders Bille og de mægtige Axelsønner ejede i 1400-tallet flere betydelige gårde og grunde i København, blandt andet ved Gammeltorv, Amagertorv, Kjøbmagergade, Vimmelskaft, Pilestræde og Kjødmangerstræde. Flere af ejendommene blev senere overtaget af medlemmer af slægten Rosenkrands.

Ridder Eggert Frille og Kristoffer Barsbæk nævnes ligeledes som ejere af fremtrædende ejendomme. En gård på hjørnet af Læderstræde og Højbrostræde blev skænket til Helligaands Hospital som grundlag for en sjælemesse. Siden afsluttes med omtalen af Jørgen Lavridsen, der af Kristiern I fik en grund ved S. Gertruds Kirke og senere opførte en gård på stedet.

Side 208

Adelens Gaarde.

til sin Søn Oluf Jørgensen. Det er vistnok denne Gaard, der siden betegnes som liggende paa Hjørnet sønden for S. Gertruds Kirkegaard og østen for Rosengaarden (vel omtrent paa Hjørnet af Pustervig og Lille Kjøbmagergade) og 1502 tilhørte et umyndigt Barn, hvis Formyndere solgte den til Jørgen Rud, Høvedsmand paa Stege.[1]) Denne Gaard tilhørte 1538 Hr. Knud Rud til Vedbygaard, da han fik Skøde af Markvard Tidemand, Høvedsmand paa Holbæk, paa en Grund paa Rosengaarden „sønden næst op til forskrevne Hr. Knud Ruds egen Gaard“ og norden op til en Staden tilhørende Jord; sidstnævnte laa altsaa ned ad nuværende Lille Kjøbmagergade.[2])

1456 overdrog Ridder Mikkel Rud til Vedbygaard til Ridder Fredrik Vordenberg til Egede en Gaard her, hvis Beliggenhed ikke nærmere betegnes.[3]) 1457 solgte Erik Aagesen Thott, Høvedsmand paa Stege, et Hus i Højbrostræde til Anders Persen (Godov?).[4]) Kristiern I. gav 1461 en Gaard norden for S. Peders Kirkegaard ud til Gaden (Nørregade) til Jes Pedersen, „vor elskelige Mand og Tjener.“[5])

Dronning Dorotheas Hovmesterinde Fru Hebele, Enke efter Hr. Peder Eriksen Gyldenstjerne, ejede en Grund i Klosterstræde, vesten for Gaden, paa hvilken der var et Hus, der tilhørte Anders Mathisen, der tjente Hr. Iver Axelsen, men da dennes og hans Tjeneres Gods blev

inddraget under Kronen, som tilhørende Folk, der havde ført Avindskjold mod Kongen og Kronen, gav Kongen Fru Hebele denne Bygning.[6])

1471 fik Væbner Jep Lang i Pant et Hus paa 6 Bindinger i en Gaard i Kjødmangerstræde, hvor han hidtil havde haft sin Stald og Herberg; hele Gaarden pantsattes 1484 til Per Lang af Lund, vistnok forriges Broder og Forstander for et Nonnekloster; de hørte til den vesterjydske Familie Lange med 3 Roser.[7]) 1463 ejede Hr. Mogens Ebbesen

---

[1]) K. D. II. 101, 148, 177.
[2]) K. D. II. 252.
[3]) K. D. II. 103.
[4]) K. D. I. 193.
[5]) K. D. II. 112.
[6]) K. D. II. 125, 126-27.
[7]) K. D. II. 127-28, 149-50.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter opregningen af adelige ejendomme i København og viser, hvor omfattende adelens tilstedeværelse i byen var i løbet af 1400-tallet. Gennem køb, pantsætninger, skøder og kongelige gaver kan man følge, hvordan ejendomme skiftede hænder mellem fremtrædende adelsslægter og kongemagten.

Siden illustrerer også, hvordan politiske konflikter kunne få direkte betydning for ejendomsforholdene. Kronen inddrog gods fra personer, der havde stået i opposition til kongen, hvorefter ejendommene kunne overdrages til loyale støtter.

Resumé

Flere medlemmer af slægterne Rud, Thott, Gyldenstjerne og Lange nævnes som ejere eller brugere af gårde og grunde i København. Særligt området omkring Rosengaarden, Klosterstræde, Højbrostræde og Kjødmangerstræde optræder som steder, hvor adelen havde ejendomsinteresser.

Nielsen beskriver desuden, hvordan kongemagten kunne gribe ind i ejendomsforholdene. Eksempelvis blev gods tilhørende Iver Axelsens tilhængere inddraget af Kronen og overdraget til Fru Hebele. Oplysningerne viser, hvordan ejendomsbesiddelse, politisk loyalitet og social status var tæt forbundet i senmiddelalderens København.

Side 209

Adelens Gaarde.

Galt, Danmarks Riges Raad, en Gaard paa den nordlige Side af Østergade („den store Adelgade“) tæt op til Østerport; 1472 havde han Trætte med sin Nabo mod vest om Skællet; det ses deraf, at Hr. Mogens havde bygget Gaarden og at han havde frit „Rendeløb“ fra sin Gaard ud til Gaden vesten ved hans Husgavl. Hans Søn Ebbe Mogensens Enke Sofie Pedersdatter Høg gav Skøde paa samme Gaard 1504 til Kong Hans, der 1512 ogsaa købte Grunden næst vesten op dertil.[1])

Hartvig Krummedige skødede 1475 Helmike Tange en Gaard i Kjødmangerstræde; denne solgte den 1483 til Lage Brok, hvis Søn Axel Lagesen Brok 1496 ejede en Gaard ved Rosengaarden sønden for Jørgen Marsvins Gaard, men med en Gaard imellem. Denne gav han siden til Helligaands Hospital.[2])

1478 købte Peder Sten, Høvedsmand paa Ørekrog, nogle Boder paa den søndre Side af Strædet mellem Gammeltorv og S. Klemens Kirke (Store St. Klemens Stræde), altsaa mellem Torvet og Kattesund.[3])

Væbner Heuming Nielsen lejede 1483 af Kapitlet en Gaard i Klædeboderne i sin og sin Hustru Lucies Levetid.[4])

Hr. Eskild Gøye, Danmarks Riges Raad, solgte 1489 til Elsebe Kralle en Gaard sønden for Nikolaj Kirkegaard, hvilken han i øvrigt nylig havde købt; derimod var Gøyernes Gaard vistnok allerede da den Gaard paa Amagertorv, som Sigbrit siden fik, og som ovenfor er omtalt S. 146.[5])

Landsdommer og Rigens Raad Hr. Henrik Meynstorp ejede 1490 en Gaard ved Rosengaarden.[6])

Rigens Hovmester Hr. Povl Laxman solgte 1490 2 Jorder østen for Pilegaardstræde og ejede mange flere Grunde, men hans Residens var paa den nordre Side af Østergade, mellem Pilestræde og Kjøbmagergade.[7])

Peder Grubbe ejede en Gaard i Brolæggerstræde 1496. Gevert Grubbes Enke gav 1496 til

---

[1]) K. D. I. 205, II. 117, 177, 178, 189.
[2]) utrykt Dipl. K. D. I. 244, II. 148-49. Rørdam S. 309.
[3]) K. D. I. 215-15.
[4]) K. D. II. 149.
[5]) utrykt Dipl.
[6]) K. D. II. 164.
[7]) K. D. I. 235, II. 164-65.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter gennemgangen af adelige ejendomsbesiddelser i København i anden halvdel af 1400-tallet. Siden viser, at fremtrædende medlemmer af rigsrådet og de store adelsslægter i stigende grad erhvervede gårde og grunde i byens vigtigste kvarterer.

Ejendommene lå især langs Østergade, ved Rosengaarden, Amagertorv og Kjødmangerstræde. Samtidig ses den tætte forbindelse mellem adelige godsejere og kirkelige institutioner, idet flere ejendomme senere blev skænket til hospitaler eller anvendt til religiøse formål.

Resumé

Flere af rigets ledende adelige ejede betydelige ejendomme i København omkring år 1500. Blandt dem var Mogens Galt, Hartvig Krummedige, Eskild Gøye, Henrik Meynstorp og Povl Laxman. Deres gårde lå i nogle af byens mest centrale områder, især langs Østergade og omkring Rosengaarden.

Nielsen omtaler også flere ejendomshandler, hvor adelige gårde skiftede ejer eller blev overdraget til kirkelige institutioner som Helligaands Hospital. Siden illustrerer, hvordan København ved slutningen af middelalderen i stigende grad blev et opholds- og investeringssted for landets højadel.

Side 210

Adelens Gaarde.

Margrete Alter i Frue Kirke en Gaard i Kattesund sønden op til en S. Jørgens Kapel tilhørende Gaard.[1]) Niels Pedersen Oxe havde en Have tilleje af Byen, liggende nordvest op til Hushaven; Hr. Johan Oxes Gaard laa paa Kjøbmagergade, sikkert samme Ejendom og sikkert den samme som den Peder Oxe siden ejede.[2])

Den bekendte Søren Norby fik som Hofsinde af Kong Hans en Jord østen for Færgebroen mellem Gaden og Stranden; han solgte den siden til Albert van Gock, der 1526 fik kgl. Stadfæstelse derpaa.[3])

Væbner Hans Knudsen i Jonstrup gjorde 1498 Indførsel i en Gaard paa Nørregade.[4])

Mikkel Barsebek ejede 1512 en Gaard sønden for Kjødmangerboder, der ydede Jordskyld til Frue Kirke.[5])

1496 og 1514 nævnes Jørgen Marsvins Gaard, der laa i Egnen omkring Trinitatis Kirke.

1527 ejede Ridder Markvard Rønnovs Børn en Gaard ved Stranden, østen for Snares Gaard, nu Snaregade Nr. 12.[6])

1528 fik Hr. Johan Ranzau Brev paa den Gaard, som Borgmester Niels Stemp beboede og som var tilfalden Kronen som Hans Mikkelsens konfiskerede Gods, da den var tilfalden dennes Hustru i Arv.[7])

1528 købte Hr. Johan Urne en Have af Byen og 1529 af Kronen en Jord nedenfor Myntergaarden imod Bremerholm.[8])

1529 gav Fredrik I. Karmeliternes Gaard til Knud Gyldenstjerne. Ridder og Rigens Raad Albert Ravensberg fik 1532 en S. Klaræ Kloster tilhørende Gaard, og Ridder Johan Bjørn fik samme Aar S. Gertruds Kirke.[9])

---

[1]) K. D. I. 237. Rørdams Tillæg S. 117.
[2]) K. D. I. 235. Rørdams Tillæg 180. Den gik vistnok ud til Pilestræde og Klareboder, se K. D. I. 444.
[3]) K. D. I. 362-63.
[4]) K. D. II. 172-73.
[5]) K. D. II. 188.
[6]) K. D. I. 244, 296, 370.
[7]) K. D. II. 227.
[8]) K. D. I. 340, 374-75.
[9]) K. D. I. 374-75, 380.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter gennemgangen af adelens ejendomsbesiddelser i København omkring år 1500. Siden viser, hvordan en række fremtrædende adelige og kongelige embedsmænd erhvervede gårde, haver og jordstykker i de centrale dele af byen.

Særligt bemærkelsesværdigt er Reformationstidens omfordeling af kirkeligt gods. Tidligere kloster- og kirkeejendomme overgik til kronen og blev siden uddelt til kongens betroede mænd, hvilket illustrerer de store ejendomsmæssige ændringer i første halvdel af 1500-tallet.

Resumé

Blandt de omtalte ejere findes medlemmer af slægterne Oxe, Marsvin, Rønnov, Ranzau, Urne og Gyldenstjerne. Der nævnes ejendomme ved Kjøbmagergade, Nørregade, Kattesund, området omkring Trinitatis og ved Stranden.

Siden viser også, hvordan tidligere kirkelige besiddelser efter Reformationen blev overført til adelige og kongelige tjenere. Karmeliternes gård blev givet til Knud Gyldenstjerne, mens

Albert Ravensberg og Johan Bjørn modtog ejendomme, der tidligere havde tilhørt henholdsvis S. Klare Kloster og S. Gertruds Kirke.

Side 211

XIX. Fremmede Kjøbmænd.

De fremmede Kjøbmænd, der har givet Anledning til Stadens Navn, kom oprindelig, som ovenfor er fremsat, kun 1 Gang om Sommeren i Fiskeriets Tid, havde ingen faste Boliger, men opførte midlertidige Boder ved Stranden. Da vi har stor Mangel paa Brevskaber om Kjøbstadens ældste Tid, véd vi ikke, naar disse Kjøbmænd, der ganske vist i hin Tid alene var Tydskere, begyndte at sætte sig fast og blive Vinteren over. Dog har disse „Liggere“ formodenlig fra først af maattet leje sig ind hos Borgere.[1])

De Stralsundske Borgere, der nævnes 1280 og 1303 (se nedenfor) fra Kjøbenhavn, var imidlertid vistnok allerede faste Beboere af Staden. 1385 nævnes en Mand fra Rygen og en anden fra Deventer som Ejendomsbesiddere, og i den gamle Jordebog fra c. 1380 findes saa mange Borgere med tydske Navne, at der ingen Spørgsmaal er om, at Tydskere dengang længe havde haft faste Ejendomme her, og det rundt om i Byen.

Tidligst, lad os antage allerede i det 13de Aarh., boede de sikkert for sig i et bestemt Strøg, idet Tydskemannegade (nu Vimmelskaft) havde Navn efter dem. Det maa antages, at der paa denne Gades søndre Side laa store Pakhuse, der tilhørte de forskjellige Handelsselskaber, med Udgange til Stranden, der i Stadens ældste Tid nok kunde gaa op til deres Baghuse paa Strækningen mellem Knabrostræde (der her er fra langt senere Tid) og Hyskenstræde.

Man har tidligere betegnet Hyskenstræde som Tydskernes Gade, men derimod strider Navnet paa Tydskemannegade og paa selve Hyskenstræde. Dette kaldes i den ældste Tid Hyskæstræde, saaledes 1460, da der udstædtes Skøde paa nuværende Løveapothek paa dette Strædes østre Hjørne.[2]) Hyske og Hysken er Benævnelsen paa hvad man paa Dansk ogsaa kaldte „Lillehus“, „hemmeligt Mag“, „Privet“; det har

---

[1]) Jfr. Yngvar Nielsens Bergens Beskrivelse S. 145.
[2]) K. D. I. 198.
[3]) Molbechs Glossarium S. 376.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder her kapitlet om de fremmede købmænd, især de tyske handelsfolk, som spillede en afgørende rolle i Københavns tidlige udvikling. Han argumenterer for, at de først kom som sæsonhandlende under silde- og fiskeriet, men efterhånden blev fastboende og erhvervede ejendomme i byen.

Siden er også vigtig for forståelsen af Københavns topografi. Nielsen knytter navnene Tydskemannegade (Vimmelskaft) og Hyskenstræde til de tyske købmænds tilstedeværelse, samtidig med at han diskuterer de egentlige sproglige rødder til navnene.

Resumé

De fremmede købmænd, som især var tyskere, kom oprindelig kun til København i sommermånederne i forbindelse med fiskeriet og boede i midlertidige boder ved stranden. Allerede i 1200- og 1300-tallet synes nogle dog at være blevet fastboende, og kilder fra slutningen af 1300-tallet viser, at tyske købmænd ejede ejendomme forskellige steder i byen.

Nielsen mener, at de tidligt samledes i et særligt kvarter omkring Tydskemannegade, nu Vimmelskaft, hvor handelskompagnierne sandsynligvis havde deres pakhuse. Han afviser samtidig den almindelige opfattelse, at Hyskenstræde blot betyder „tyskernes gade“, og peger i stedet på ordets ældre betydning som betegnelse for et privet eller et lille hus.

Side 212

Tydske Kompagni.

næppe nogensinde betydet andet. Strædet har Navn af, at det har ført ned til saadanne Huse, der laa ved Stranden[1]).

Da Strædet siden blev bebygget (fra først af var det formodentlig kun en Smøge), forandrede det Navn, da selvfølgelig ingen vilde bo paa et Sted, der hed Hyskenstræde, og benævnes saaledes 1444, 1446, 1458, 1492 Lasse Winders Stræde. Men det populære Navn vedligeholdt sig dog og fortrængte igen det ny; saaledes siges 1519: „Lasse Winders Stræde, som nu kaldes det gamle Hyskenstræde“[2]), og Hyskenstræde vandt igen Hævd, medens dets Oprindelse forglemtes.

Et særligt Udtryk for Sammenholdet mellem de fremmede Kjøbmænd var Dannelsen af det tydske Kompagni, der første Gang forekommer 1382, men vistnok var ældre. I dette Aar optegnedes nogle Vedtægter, der indeholder forskjellige Bestemmelser om Brødrenes Forhold indbyrdes. Kompagniets Hovedbestanddele var Kjøbmænd fra Vismar, Stralsund og Stettin, der ved Pinsetider hvert Aar hver valgte sin Oldermand. Ved Møderne skulde hver Broder være tilstede og det var forbudt at spille Hazard, ligesom at drage Spyd eller Sværd, saare eller slaa en anden; en høj Bøde blev der paalagt den, der gjorde sig opsætsig mod Oldermanden, naar de sad sammen og drak. Det var tilladt hvert Medlem at bede en Gæst med mod at betale noget vist for ham eller hende, ti baade gifte og ugifte Kvinder havde Tilladelse til at være tilstede.[3]) Gildet hørte op, naar Oldermændene paabød det, og den levnede Vin blev bragt i Kælderen. Naar en Broder giftede sig, skulde han give Selskabet en Tønde Øl, og det samme skulde de gejstlige Medlemmer give, naar de blev Præster.

---

[1]) At man i Middelalderen havde slige Huse fjernede fra Boligerne ses af et Brev fra Greifswalde fra 1305, hvori Graabrødrekloster der fik Lov til ved Stadsmuren at bygge et Taarn „tho erem Gewerre und nottruft“, „ad opus naturæ“ (Pyl, Pommersche Geschichtsdenkmäler II. 199-200).

[2]) K. D. I. 180, 182, 133, II. 108, 109, 167.

[3]) K. D. II. 217.

Kort historisk kommentar

Nielsen forklarer her oprindelsen til navnet Hyskenstræde og afviser den almindelige forestilling om, at navnet skyldtes de tyske købmænd. Han mener i stedet, at navnet oprindelig sigtede til de afsidesliggende priveter eller „lillehuse“, som lå nær stranden, og at strædet senere midlertidigt blev kaldt Lasse Winders Stræde.

Siden giver også et sjældent indblik i det tyske kompagni, som samlede de fremmede købmænd i København. Vedtægterne fra 1382 viser et velorganiseret fællesskab med egne regler for adfærd, møder og selskabelighed, og de understreger den betydelige rolle, de nordtyske handelsbyer spillede i Københavns udvikling.

Resumé

Hyskenstræde fik ifølge Nielsen sit navn efter de priveter eller „lillehuse“, der lå ved stranden, og ikke efter de tyske købmænd. Strædet blev i en periode kaldt Lasse Winders Stræde, men det gamle navn genvandt senere hævd.

Det tyske kompagni nævnes første gang i 1382 og bestod især af købmænd fra Vismar, Stralsund og Stettin. Kompagniet havde egne vedtægter, valgte oldermænd og afholdt regelmæssige møder. Reglerne forbød vold, våbenbrug og hasardspil, mens selskabelige sammenkomster spillede en vigtig rolle. Kompagniet fremstår som et stærkt organiseret fællesskab blandt de fremmede købmænd i middelalderens København.

Side 213

Tydske Kompagni.

mindeligt Stævne holdtes 3 Gange om Aaret, nemlig til Pinse, Jul og Fastelavn og da skulle alle møde; naar da en Broder gjorde Larm og løb sin Vej uden Oldermandens Tilladelse eller vilde ikke gøre, hvad der blev ham paalagt, de skulle Oldermændene og hele Selskabet bestemme, om man siden vilde tillade ham at være Medlem af Kompagniet.

Ved hvert Drikkegilde udvalgtes 2 Skænkere og disse var de eneste, der maatte skænke. Naar en Broder havde mødt en eller 2 Gange i Kompagniet og forblev i Staden, men ikke mødte mere, skulde han alligevel betale sit hele „Ølskud“ (Bidrag til Gildet). Naar en Broder saarede eller slog en anden i Kompagniet, skulde han give et Lpd. Voks og 1 Td. Øl i Bøde, og man maatte kun lade sig ledsage af 1 Karl. For den Skade, som en Broders medbragte Gæst gjorde, skulde han svare.

Man maatte ikke drikke hinanden til, men Bægrene skulde vedblive at gaa rundt, og naar nogen spildte saa meget Øl, at det ikke kunde dækkes af en Haand, skulde han bøde. Talte en Broder onde Ord til en anden, som vedrørte dennes Rygte eller Ære, skulde han bøde ½ Læst Øl.

Naar en Broder døde, skulde Oldermændene vælge 8 Mænd til at vaage over Liget og 8 til at bære det til Kirken, ligesom de bestemte, hvem der skulde følge til Kirken; Følget skulde blive staaende ved Graven lige til Liget var jordet.

Kompagniet havde anskaffet et sort Ligklæde (boldek) og 4 Lys til Brødrenes Ligbegængelse, og hver Broder skulde yde Bidrag til Afholdelsen af 3 Sjælemesser for den afdøde, hvad enten denne døde i Kjøbenhavn eller udenfor.

Naar Brødrene havde drukket ved de 3 almindelige Stævner, skulde de holde Messe for alle de afdøde af Selskabet og for alle kristne Sjæle, en Gang i

---

denne Skraa (Orig. Hafn. 187) siger, at Koner og Jomfruer ikke maatte komme ind i deres Drikkelag; at Kvinder kom med, viser netop, at de tydske Kjøbmænd ikke alle var ugifte. De derpaa byggede Slutninger er altsaa urigtige, som i Maanedsskrift for Litt. XX. 85.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter gennemgangen af vedtægterne for det tydske Kompagni og viser, hvor tæt medlemmernes sociale, økonomiske og religiøse liv var reguleret. Selskabet fungerede ikke blot som en sammenslutning af købmænd, men også som et broderskab med fælles ansvar, disciplin og gensidige forpligtelser.

Særligt bemærkelsesværdige er bestemmelserne om begravelser, sjælemesser og omsorg for afdøde medlemmer. Kompagniet fremtræder dermed både som handelsorganisation, gilde og religiøst fællesskab i middelalderens København.

Resumé

Det tydske Kompagni afholdt faste sammenkomster ved Pinse, Jul og Fastelavn, hvor medlemmerne havde mødepligt. Vedtægterne regulerede adfærd under gildelagene, fastsatte bøder for vold, fornærmelser og forseelser samt bestemte, hvordan gæster og deltagere skulle optræde.

Broderskabet havde også ansvar for medlemmernes begravelser. Ved dødsfald organiserede kompagniet ligvagt, ligfølge, begravelse og sjælemesser. Hvert medlem bidrog til disse udgifter, og efter de faste stævner skulle der afholdes messe for afdøde medlemmer og alle kristne sjæle. Dette viser, at kompagniet havde både handelsmæssige, sociale og religiøse funktioner.

Side 214

Tydske Kompagni.

Frue Kirke og eu Gang i Graabrødrekloster. Døde en Broder udenlands, skulde der holdes 3 Messer i Graabrødrekloster. Naar Brødrene blev uenige, skulde de først møde hos Oldermændene og ikke stævne hinanden for nogen anden Ret; den, der gjorde det, skulde i Fremtiden ikke være saa god Mand i Selskabet, som han var før.

Som Medlem af Broderskabet kunde hver hæderlig udenlandsk Mand optages, men det afhang dog af Brødrene. Hvis nogen Broder kom Kjøbenhavn paa en Sømil nær og behøvede Hjælp til at bjerge Gods og Liv, kunde Oldermændene tilsige Brødrene til at hjælpe ham. Det var forbudt Brødrene at gøre hinanden Forkøb. Paa Dragør var det forment nogen at bygge paa en andens Bodsted, og den, der havde faaet Pladsen først, skulde betale den senere komne, hvad denne havde bygget derpaa.[1])

I nævnte 3 tydske Byers Arkiver vil man sandsynligvis kunne finde mere Oplysning om dette Kompagni, der er fremvokset af Handelsselskaber i disse Byer selv. Vi finder saaledes allerede i Greifswalde 1356 et Kopenhagener Kompagni, ligesom der var et Bergenfarer Kompagni. 1424 købte førstnævnte et Hus i Greifswalde og nævnes endnu 1456, men siden gik det over til at hedde det skaanske Kompagni (Schonenfahrerkompagni), der endnu er Navnet paa et Kjøbmandsbroderskab.[2]) Da vi her finder det kjøbenhavnske Kompagni under et andet Navn i senere Tider, er der ingen

---

[1]) Den saakaldte Skraa for tydske Kompagni af 2. Febr. 1382 er egentlig ingen Skraa, men Afskrift af en Broderbog med Bestemmelser fra forskjellige Tider, hvorfor der ingen Plan er i disses Ordning. I Skraaen omtales ogsaa andre tidl. Vedtægter.

[2]) Kosegarten: Pommersche und Rügische Geschichtsdenkmäler I. 29-30. I Greifswaldes Arkiv haves et haandskrevet Diplomatarium vedk. dette Kompagni (smstds. IV. 97); 1324 omtales en Borger fra Greifswalde, der blev dræbt i Kjøbenhavn (smstds. I. 112, 115). Morderen maatte bl. A. holde Sjælemesse for ham i Graabrødrekloster, hvor han var begravet.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter gennemgangen af det tydske Kompagnis vedtægter og organisation. Broderskabet fungerede ikke alene som en handelsforening, men også som et retligt og

socialt fællesskab, hvor medlemmerne forventedes at hjælpe hinanden og løse konflikter internt.

Siden peger samtidig på de tætte forbindelser mellem København og de nordtyske hansestæder. Oplysninger fra Greifswalde viser, at københavnske købmænd indgik i et større netværk af handelsselskaber omkring Østersøen allerede i 1300-tallet.

Resumé

Vedtægterne for det tydske Kompagni bestemte, at medlemmerne skulle søge forlig hos oldermændene før de indbragte sager for andre domstole. Broderskabet skulle hjælpe medlemmer i nød, og det var forbudt at skade hinanden gennem forkøb eller uretmæssig overtagelse af handelspladser.

Nielsen knytter det københavnske kompagni til lignende handelsbroderskaber i nordtyske byer. Kilder fra Greifswalde omtaler allerede i 1356 et københavnsk kompagni, som senere synes at være blevet kendt som det skaanske kompagni. Dette understreger Københavns tætte tilknytning til det hanseatiske handelsnetværk i middelalderen.

Side 215

Dragør.

Spørgsmaal om, at det Skaanefarer eller Dragør Kompagni, der 1470 nævnes i Vismar, og nu er et Papegøje-Skydeselskab, i ældre Tid netop var dannet for Handlen paa Kjøbenhavn.[1]) I Stettin oprettedes et Dragør Kompagni omtrent 1370, der da fik de Privilegier, at det i Skaane og andetsteds paa sine Fed eller Fiskerlejer maatte vælge egne Fogder og endog have Haand- og Halsret over Forbrydere der; 1459 stiftede Nicolaus Dorn, Oldermand for Dragørfarerne, en Stiftelse til fattige Jomfruers Udstyr, hvilken altid skulde bestyres af dette Selskabs Oldermænd.[2])

Paa Maglebys Strand paa Amager fremstod i Løbet af det 14de Aarh. Fiskerlejet Dragør. I en af Texterne til Ribe Ret omtales at denne Bys Borgere var toldfri undtagen paa Høstmarkederne paa Skanør og Dragør; dette findes dog ikke i den originale Stadsret fra 1269, men i en Redaktion, hvoraf et Haandskrift haves fra første Halvdel af det 15de Aarh., saa vi deraf ikke har noget Vidnesbyrd om Dragørs Ælde; i et Privilegium fra 1283 fritoges Ribe Bys Borgere for Told saavel paa Skanør Marked som andensteds, hvoraf vel kan udledes, at Dragør da endnu ikke var noget Fiskerleje[3]), og dets Opkomst er næppe før første Halvdel af det 14de Aarh.

10 Avg. 1342 fik Stralsunds Borgere Tilladelse til paa Skanør og Dragør at have deres egen Foged, som skulde dømme i alle Sager, undtagen Haand- og Halsret. De maatte paa deres egne Fed (afdølte Pladser paa Stranden) sælge alle Slags Varer, deriblandt Hør og smukt Klæde i Alenmaal; Kongen overdrog dem ogsaa sin Vragret til deres egne Skibe, men de skulde betale Told, nemlig 1 Øre skaanske Penge af hver Læst. Et Par Dage efter fik Kampens Borgere ogsaa egen Jurisdiktion

---

[1]) Schrøder: Papist. Mecklenburg 2213, Lübeckisches Zeitschrift II. 551.

[2]) Paulus Friedeborn: Hist. Beschreibung der Stadt Alten Stettin 1613, S. 101-104.

[3]) Rosenvinge: Stadsretter og Gaardsretter S. XXXII. og 217, Kinchs Ribe 84, 96, Terpager Ripæ Cimbr. 689.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter undersøgelsen af de tyske købmænds organisationer og deres forbindelse til handelen i Øresunds-området. Omtalen af Dragør-kompagnierne i Vismar og Stettin viser, hvor tæt handel, fiskeri og byudvikling var forbundet langs Østersøens handelsruter.

Samtidig forsøger han at fastslå Dragørs alder ved hjælp af toldprivilegier og stadsretter. Gennem en kritisk læsning af kilderne argumenterer han for, at Dragør først udviklede sig som fiskerleje i løbet af 1300-tallet og ikke kan påvises som et egentligt fiskerleje i 1200-tallet.

Resumé

Der fandtes i flere nordtyske byer særlige Dragør-kompagnier, som organiserede handelen på de skånske fiskemarkeder. Kompagniet i Stettin havde vidtgående rettigheder, herunder egen jurisdiktion på fiskerlejerne, og stod også bag velgørende stiftelser.

Nielsen daterer Dragørs fremvækst til første halvdel af 1300-tallet. Kilderne viser, at Stralsunds borgere allerede i 1342 havde særlige rettigheder i Dragør og på Skanør-markederne, herunder ret til egen foged, handel på egne områder ved stranden og visse vragrettigheder. Dette vidner om Dragørs betydning som handels- og fiskericentrum i middelalderen.

Side 216

Dragør.

her.[1]) 1379 underhandlede Byen Zutphen med Biskoppen om Overdragelse af nogle Fed.[2]) 1389 vidnede Borgere fra Kampen, Zutphen, Zürichsee, Stralsund, Vismar og Stettin at de havde hørt, at en Borger fra Stettin havde klaget for Johan Absalonsen, Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot, og Andreas Holbek, Foged paa Dragør Marked, at han i Nærheden af Saltholm Grunde blev tvungen af en engelsk Skipper til at tage dennes Gods, der laa paa Saltholm Grunde, og hemmelig føre det til den Havn Høøl i Nærheden af Dragør Marked, hvorved han vilde undgaa at give Told til Biskoppen i Roskilde og hvorved hans Gods altsaa med rette var blevet beslaglagt.[3])

Paa Dragør Strand udvistes Pladser til de handlende, hver Bys Borgere for sig, og Grundherren (afvekslende Biskoppen og Kongen) nød Jordskyld eller Bodleje deraf. Af hver Skude ydedes desuden 18 Grot, af hver Vogn 6 Grot, men af fremmede Vogne mere[4]); desuden, som anført, Told af de fangede Fisk. Imellem Feddene gik Stræder, af hvilke nævnes Kjødmangerstræde, Hollænderstræde, Toldbodstræde, Nyenstræde.

At Kjøbenhavns Borgere havde mange Fed her, ses af flere Dokumenter, ligesom ogsaa Frue Kirke, Helligaandshospital og Graabrødrekloster. Endnu ses af et Regnskab af 1518, at Kongens Told dette Aar var 665 Mk.[5]), men ved den Tid begyndte Fiskeriet at aftage. Af et Kongebrev fra 1558 ses det, at Stralsund ikke havde brugt sit Fed i 20 Aar, hvorfor Kongen overdrog det til Kjøbenhavns Magistrat, „at vore Undersaatter kunde have der nogen Hjælp af der at ligge udi Sildefisket at salte"; men hvis Stralsunderne gjorde retmæssigt Krav derpaa, skulde de have det igjen.[6])

Det tillodes allerede 1527 en Borger i Kjøbenhavn at opsætte Bygning paa et Bodsted vesten op

---

[1]) Suhm XIII. 51. K. D. I. 82.
[2]) Suhm XIV. 66.
[3]) Suhm XIV. 243-44.

[4]) S. R. D. VII. 103.
[5]) Jfr. Allen de tre nord. Rigers Hist. IV. 1 Afd. 78.
[6]) K. D. I. 429-30.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver Dragør som et internationalt handels- og fiskericentrum, hvor købmænd fra mange hansestæder havde egne, afgrænsede handelspladser eller „Fed“. Organisationen af markedet viser, hvor tæt Øresundsområdet var integreret i det nordtyske handelsnetværk i 1300- og 1400-tallet.

Samtidig fremgår det, at Dragørs betydning var tæt knyttet til sildefiskeriet. Indtægterne fra told og bodleje var betydelige, men allerede i begyndelsen af 1500-tallet begyndte fiskeriet at miste sin tidligere betydning, hvilket påvirkede markedets økonomi.

Resumé

Kilder fra slutningen af 1300-tallet viser, at Dragør havde stor international betydning. Købmænd fra byer som Stralsund, Kampen, Stettin og Zutphen handlede her og havde egne handelspladser på stranden. Både biskoppen og kongen opkrævede afgifter i form af jordskyld, bodleje og told.

Dragørs strand var opdelt i særlige områder med egne stræder mellem handelspladserne. Også københavnske borgere, Frue Kirke, Helligaandshospital og Graabrødrekloster ejede sådanne pladser. Omkring 1518 var toldindtægterne stadig betydelige, men sildefiskeriet var begyndt at aftage. I 1558 overtog Københavns magistrat midlertidigt et tidligere Stralsund-fed, fordi det ikke havde været benyttet i mange år.

Side 217

Tydske Kompagni.

til den lybske Mands Bod, og 1561 maatte en anden Borger bebygge en Plads norden op til det stralsundske Fed, hvor Anklams Kompagni og en Kjøbmandsbod tidligere stod.[1])

Idet Dragør saaledes har fortrængt Kjøbenhavn som Fiskerleje, er det let forklarligt, at de kjøbenhavnske Selskaber i Moderkøbstæderne har optaget Navn efter Dragør. Men paa dette sidste Sted var udenfor Fisketiden ingen fast Beboelse, og Faktorier opstod saaledes alene i den faste Handelsplads Kjøbenhavn.

Hvad tydske Kompagni angaar, da indskrænkedes dets Frihed betydelig under Kristoffer af Bayern, der 1443 bestemte, at Oldermændene kun maatte udnævnes med Slotsfogdens og Magistratens Samtykke, og at der kun maatte være 2, nemlig en Kjøbmand og en anden Borger (Haandværker).[2])

Kristiern I. ophævede Kompagniet 1475 og 1477 og henviste Medlemmerne til det danske Kompagni; han ophævede derved Forskellen mellem danske og fremmede Kjøbmænd, hvilke sidste han forbød at opholde sig her Vinteren over, naar de ikke var Borgere.[3])

Kong Hans derimod genoprettede Kompagniets gamle Friheder 1487 og tillod Medlemmerne selv at ind- og afsætte Oldermænd. I Tilfælde af Danmarks Krig med Hansestæderne skulde Kompagniets Ornamenter og Klenodier, som tilhørte dets Kapel og Alter, ikke konfiskeres men forblive frit og uhindret til Gudstjenesten; dog forbeholdt han sig at forbedre eller formindske disse Privilegier, hvis det viste sig fornødent.[4])

Dette Brev er imidlertid gennemskaaret og har formodenlig kun været i Kraft i nogen Tid; Kompagniet maa paa en eller anden Maade have forbrudt sin Frihed. At det dog har bestaaet

under Kong Hans ses af et paa tydsk udstædt Brev fra Tiden mellem 1490 og 1500, ved hvilket Meynolt Bale van Deventer og Hans Kort(sen), Oldermænd i det

---

[1]) K. D. II. 225, 314.
[2]) K. D. I. 165.
[3]) K. D. I. 209, 211.
[4]) K. D. I. 222.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her, hvordan Dragørs voksende betydning som fiskerleje påvirkede de tyske handelskompagnier. Selvom handelsselskaberne fortsat havde deres organisatoriske centrum i København, blev deres navn og aktiviteter i stigende grad knyttet til Dragør.

Samtidig giver siden et indblik i forholdet mellem kongemagten og det tydske Kompagni. Flere konger forsøgte at regulere eller begrænse kompagniets friheder, mens andre genoprettede dem. Dette afspejler de skiftende politiske forhold mellem den danske krone og de hanseatiske handelsinteresser.

Resumé

Efterhånden som Dragør overtog Københavns rolle som det vigtigste fiskerleje, kom flere af de tyske handelsforeninger til at bære navn efter Dragør. De egentlige handelsfaktorier og faste købmandsmiljøer forblev dog koncentreret i København.

Kristoffer af Bayern begrænsede i 1443 det tydske Kompagnis selvstyre ved at give byens myndigheder indflydelse på valget af oldermænd. Kristiern I. ophævede senere kompagniet og forsøgte at sidestille danske og fremmede købmænd, mens Kong Hans i 1487 genindførte flere af de gamle privilegier. Kompagniets historie afspejler dermed den løbende kamp mellem udenlandske handelsinteresser og den danske kongemagt.

Side 218

Tydske Kompagni.

tydske Kompagni paa egne og Efterfølgeres, Skafferes og menige Brødres og Kjøbmænds Vegne i Hellig Trefoldigheds Gilde eller det tydske Kompagnies Broderskab i Kjøbenhavn tilstod, at de af Kapitlet havde lejet en Psalteriet tilhørende Gaard ud til Fiskestræde (Ny Amagertorv) og Læderstræde mellem Bernt Hakenbergs og Jens Nodders Huse. Efter 16 Aars Forløb skulde Lejemaalet forhøjes, og Kompagniet skulde forsyne Gaarden med Tegltag, men hvis Kongen skulde nedlægge Kompagniet, maatte Kapitlet tage Gaarden til sig og udleje den til sit Bedste, medens det atter skulde give Gaarden tilbage, hvis Kompagniet blev oprettet paa ny.

Pontoppidan fortæller, at det tydske Kompagnihus laa paa Hjørnet af Hyskenstræde ud mod Vimmelskaftet, hvor siden blev anlagt det gamle Arsenal, og at Kompagniet derefter flyttede til Gammelstrand.[1]) Hjørnet af Hyskenstræde har det nu ikke været, men vel nok nær ved Løveapotheket, hvilket iøvrigt ogsaa tilhørte Psalteriet.[2])

Pontoppidan har sin Efterretning fra den Fortegnelse over Adelens Gaarde 1558[3]), hvori der staar: „Archeligaarden som var det tydske Kompagni“, men da var Løveapotheket ikke endnu blevet Kongens (se S. 145); om Kompagniet derefter er flyttet til Gammelstrand i den sidste Periode af sin Tilværelse, er vel næppe rimeligt; maaske har det været her før det fik nævnte Hus, maaske er det her forvekslet med Bremerschlössel, der vel ogsaa har været Forsamlingssted for tydske Kjøbmænd, eller maaske alene har været et Værtshus. Det er

nuværende Nr. 28 ved Gammelstrand, der i Beg. af forrige Aarh. tilhørte Byen, der havde faaet det ved Indførsel, men 1732 solgte den til Stadskonduktør Balle. 1720 bestod det af et Forhus med Kældre, Stue, 1ste og 2den Sal; 2 Sidehuse, hvoraf det ene paa 2 Etager, og et lille Baghus.

---

[1]) Orig. Hafn. S. 328.

[2]) K. D. I. 198. At Løveapotheket har været Arsenal er en Fejltagelse af Pontoppidan.

[3]) Teg. o. a. L. V. 409.

Kort historisk kommentar

Nielsen undersøger her det tydske Kompagnis tilholdssted i København og forsøger at fastlægge placeringen af kompagniets hus ved hjælp af ældre dokumenter og senere historikeres oplysninger. Han er kritisk over for Pontoppidans fremstilling og søger at korrigere flere af dennes antagelser.

Siden viser samtidig, hvor tæt det tydske Kompagni var knyttet til byens centrale handelskvarter omkring Fiskestræde, Læderstræde, Hyskenstræde og Vimmelskaftet. Diskussionen af ejendommene illustrerer, hvordan middelalderens handelsselskaber satte varige spor i byens topografi.

Resumé

Det tydske Kompagni lejede en gård af Kapitlet mellem Fiskestræde og Læderstræde. Lejemålet var nøje reguleret, og der blev taget højde for den mulighed, at kongemagten kunne opløse kompagniet, hvorefter ejendommen skulle tilbagegå til Kapitlet.

Nielsen diskuterer dernæst placeringen af det tydske Kompagnihus. Han afviser, at det lå på selve hjørnet af Hyskenstræde, men mener, at det snarere har ligget nær Løveapoteket. Omtalen af Gammelstrand og Bremerschlössel viser, at der fortsat hersker usikkerhed om de forskellige tyske købmandsinstitutioners nøjagtige beliggenhed i middelalderens København.

Side 219

Tydske Kompagni.

1526 fremtraadte for Kongen og Rigens Raad paa Slottet Borgmester og Raad i Kjøbenhavn, der havde stævnet Oldermænd og tydske Kjøbmænd i tydske Kompagni, og klagede over „at deres Medborgere tydske Kjøbmænd, som bygge og bo og ere gifte der i Byen og have der deres Husfrue og Børn, have alligevel deres særdeles Kompagni fra Borgmestere og Raad“.

Da fremlagde Oldermændene Herman Røling og Bernt Røttker et nu ubekendt af Kristiern I. udstædt Privilegium, ifølge hvilket Kompagniet maatte bestaa og selv af- og indsætte Oldermænd, men Magistraten fremkom med de 2 senere Breve, der ophævede Kompagniet; derimod er der ikke Tale om Kong Hanses Privilegium.

Dommen herpaa blev, at da der var den Artikel i det kgl. Privilegium, at Kristiern I. forbeholdt sig at forbedre og formindske det og da han derefter selv ophævede det, saa skulde i Fremtiden alle tydske Kjøbmænd, som var Borgere, være i Kompagni med Borgmestere og Raad og andre bosiddende Borgere (altsaa i danske Kompagni), medens det tillodes ugifte tydske Kjøbmænd, som ikke var Borgere, at opretholde tydske Kompagni, hvis de vilde, men Kongen forbeholdt sig atter Magt til at formindske eller formere dets Privilegier.[1])

Dette er formodentlig sidste Gang det omtales, og det er vistnok efterhaanden uddøet af sig selv, navnlig da den katholske Gudstjeneste ophørte. Fra 1536 til den tydske Menighed

oprettedes 1575 var der næppe nogen særlig Sammenknytning mellem Tydskerne i Kjøbenhavn.

Oprindelig havde, som omtalt, fremmede Kjøbmænd ikke fast Bolig i Byen. I den ældste Tid besøgte de kun Markedet, men som Kjøbstadnæringen tiltog, oprettede forskjellige tydske Kjøbmandshuse eller Kjøbmandsforeninger Faktorier eller Kontorer her, og holdt Betjente her til at besørge Handlen. De fremmede Handelsmænd kaldtes med et fælles

---

[1]) K. D. I. 364-66.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her det tydske Kompagnis sidste fase. Konflikten mellem Københavns magistrat og de tyske købmænd afspejler en bredere udvikling, hvor udenlandske handelsgrupper gradvis blev integreret i byens almindelige borgerskab og mistede deres særrettigheder.

Siden markerer også overgangen fra middelalderens købmandsbroderskaber til mere permanente handelskontorer og faktorier. København udviklede sig fra en sæsonpræget markedsplads til en fast handelsby med udenlandske repræsentationer.

Resumé

I 1526 klagede Københavns magistrat over, at tyske købmænd, som var fast bosat i byen med familie og ejendom, stadig opretholdt deres eget særskilte kompagni. Efter en retssag blev det bestemt, at tyske købmænd, som var borgere i København, skulle indgå i det danske kompagni sammen med byens øvrige borgere, mens ugifte og ikke-borgerlige tyske købmænd fortsat kunne opretholde det tydske Kompagni.

Nielsen mener, at dette sandsynligvis er sidste gang, kompagniet omtales i kilderne. Efter Reformationen og den katolske gudstjenestes ophør mistede det gradvis sin betydning og forsvandt. Siden afsluttes med en beskrivelse af, hvordan de fremmede købmænd efterhånden etablerede faste handelskontorer og faktorier i København som led i byens voksende handelsliv.

Side 220

Fremmede Kjøbmænd.

Navn Gæster; naar de overvintrede her, skulde hver ved Helligtrekongers Dags Tid yde Biskoppen (senere Kongen) 8 Grot og Raadet ligesaa meget i Vinterlage eller Vinterlav (Vinterleje); over denne Afgift besværede Hansestæderne sig til Kong Valdemar.[1]) De, der overvintrede, hed Liggere. Det var dem, der dannede tydske Kompagni; de havde egen Jurisdiktion og var ikke skyldige til at opfylde nogen Borgerpligt. Det var først Kong Hans, der 1485 bestemte:

„Vil nogen udlændsker eller fremmed Kjøbmand blive og have Haandtering i Kjøbenhavn med Kjøbmandskab for Ligger, han gøre i Kongens Tjeneste og i Byens Tynge som andre vore Borgere, som Foged, Borgmestere og Raad ham derom tilsige efter hans Haandtering".[2])

I det af Peder Olsen paa Reformationstiden forfattede Skrift „Danmarks 12 Herligheder"[3]) omtales, hvorledes Hansestæderne hvert Aar sendte Fiskere og Betjente til de danske Kyster med store Skibe og at de i Kjøbenhavn, Malmø, Dragør, Falsterbo og flere Steder havde egne Gaarde, Kapeller og Pakhuse (fontici), hvori de ophobede deres Varer.

Allerede i Stadsretten 1254 sattes der Bestemmelser om Gæsternes Forhold. Ingen af dem maatte kjøbe ugarvede Huder eller Faareskind, ikke skære Klæde eller Lærred uden hvad der kunde tages under Armen, ej heller sætte Skamler med Varer paa Torvet, at der ikke skulde ske Borgerne Forkøb; de maatte altsaa kun sælge i smaa Partier. Paa den anden Side maatte de kun kjøbe i store Partier, ti det var dem forbudt paa Torvet at kjøbe Korn i Skæppevis eller Flesk.[4])

I Stadsretten af 1294 forbydes det Kjøbmænd at sælge Varer til nogen fra Skibene eller paa Broen (Ladbroen), men de skulde leje Boder paa Torvet og der falbyde Varerne; de ældre Paabud vedligeholdes ligesom ogsaa Forbudet mod at

---

[1]) K. D. I. 113, II. 24.
[2]) K. D. I. 221.
[3]) S. R. D. VIII. 500.
[4]) K. D. I. 19.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her de særlige regler, der gjaldt for fremmede købmænd i middelalderens København. De udenlandske handelsmænd havde i en lang periode en særstilling som såkaldte "Liggere", der kunne overvintre i byen og danne egne organisationer, herunder det tydske Kompagni.

Samtidig viser kilderne, at byens myndigheder tidligt forsøgte at regulere handelen for at beskytte de københavnske borgere. Reglerne i stadsretterne af 1254 og 1294 begrænsede de fremmede købmænds muligheder for detailhandel og sikrede, at omsætningen foregik under byens kontrol.

Resumé

De fremmede købmænd, der overvintrede i København, blev kaldt "Liggere". De betalte særlige afgifter til biskoppen og byen og havde gennem det tydske Kompagni egen jurisdiktion og særlige privilegier. Kong Hans begrænsede i 1485 denne særstilling ved at pålægge fastboende udenlandske købmænd samme pligter som byens øvrige borgere.

Nielsen gennemgår også de ældste bestemmelser om fremmede købmænd. Stadsretten af 1254 begrænsede deres handel til bestemte varetyper og handelsformer, mens stadsretten af 1294 påbød, at varer skulle sælges fra boder på torvet frem for direkte fra skibe og broer. Formålet var at beskytte byens borgere mod konkurrence og sikre en ordnet handel.

Side 221

Fremmede Kjøbmænd.

sætte Skamler paa Torvet. For Gæsterne var der en bestemt Tid, da de maatte kjøbe deres Fødevarer paa Torvet, naar Borgerne havde forsynet sig.[1]) Erik af Pommern forbød 1422 „at ingen Gæster eller Kjøbmænd, der ej ere besidne (bosatte) Borgere i Kjøbenhavn, sælge noget Klæde eller Lærred i Alental, men de sælge Klædet ved halve Stykker og hele, og Lærred ved Hundrede eller Reb (et bestemt Maal), helt eller halvt, Hoser i hele eller halve Dusin, Øl i Tønder og ikke i Kander, Salt i hele eller halve Pund eller i Tønder og ikke i Skæpper, Humle i hele og halve Pund eller Træmet (12 Skæpper[2])) og ikke i Skæpper“. Ingen Gæster maatte gjøre Landkjøb, ej heller kjøbe af Borgere til Udførsel, men maatte kjøbe paa Torvet til deres Underhold paa Stedet.[3])

Kristoffer af Bayern bestemte følgende 1443: Naar der kom Gæster eller fremmede Kjøbmænd til Byen og de ikke var Liggere, skulde de falholde Varerne en Maaned og derpaa give Told af det de førte med sig tilbage; vilde de derimod føre Varer ind i Landet til Vogns, skulde de først give Told. De Gæster, der ikke var Liggere, maatte ikke opholde nogen Bod, Gaard eller Hus og ingen af Liggerne maatte tage dem ind til sig, men de skulde ligge til Herbergs og paa Kost hos Borgere, uden de særlig blev fritagne herfor. Gæster, der indførte tydsk Øl, maatte ikke tage „Drynke“ (Drank, Bærme) med. Deres Varer skulde ud- og indskibes med Borgernes Pramme, naar de ikke selv førte Baade med sig. De maatte ikke sælge deres Gods uden i deres Herberge, undtagen Korn, Kul, Tømmer og fersk Sild, der maatte sælges paa Skib eller paa Broen. Salt, Humle, Jærn, Smør, Talg og deslige skulde de sælge efter Vægt. Ingen fremmede Kræmmere maatte staa længere ude paa Torvet end 3 Dage, uden Kongens særlige Tilladelse.

---

[1]) K. D. I. 43, 51.
[2]) Latinsk tremodium, tydsk drømt.
[3]) K. D. I. 152.

Kort historisk kommentar

Denne side viser, hvor nøje de fremmede købmænds handel var reguleret i middelalderens København. Formålet var ikke at udelukke de udenlandske handlende, men at beskytte byens egne borgere mod konkurrence og sikre, at handelen foregik under myndighedernes kontrol.

Bestemmelserne fra Erik af Pommern og Kristoffer af Bayern afspejler samtidig en voksende kongelig interesse i at styre handel, toldindtægter og udenlandske købmænds ophold i rigets vigtigste handelsby.

Resumé

Erik af Pommern indførte i 1422 detaljerede regler for de fremmede købmænds handel. De måtte hovedsageligt handle i større partier og blev forhindret i at konkurrere direkte med byens borgere i detailsalg. Samtidig blev deres muligheder for opkøb til videresalg begrænset.

Kristoffer af Bayern skærpede i 1443 kontrollen med de udenlandske købmænd. Ikke-fastboende handlende måtte kun opholde sig midlertidigt i byen, skulle bo hos borgere eller på herberger og var underlagt særlige toldregler. Handel med en række varer blev reguleret nøje, og fremmede kræmmere måtte kun sælge på torvet i en begrænset periode. Disse bestemmelser understreger Københavns rolle som en stærkt reguleret middelalderlig handelsby.

Side 222

Fremmede Kjøbmænd.

Det ses af en Dom af 1492, at fremmede Kræmmere havde Udsalg i Boder og ydede 1 Pd. Peber hver til Magistraten; det er dem, der bar Navnet Pebersvende og da de var ugifte, blev dette en almindelig Benævnelse paa alle ugifte Mænd. De, der solgte Klæde, Lærred eller deslige, skulde føre det op i sit Herberg hos en Borger og have det paa Loftet eller i Huset eller i Gaarden og maatte hænge sit Tegn ud, hvis han vilde; men han maatte ikke have sine Varer paa Gaden eller i et Vindue. Gæsterne skulde yde en Afgift kaldet Gæsteskud engang om Aaret, naar de blev tilsagte ved Stadens Bud.

En vigtig Bestemmelse, der siden ofte paaberaabtes, var at Gæst ikke maatte handle med Gæst og at Borgere ikke maatte købe med Gæsternes Penge, hvorved disse fik Varerne bedre og billigere.[1])

Kristiern I. forbød 1475 og 1477 fremmede Kjøbmænd at overvintre, men de skulde komme om Sommeren ved første aabent Vand og fare bort igjen inden S. Andreæ Dag; de skulde ligge hos Borgerne i Kost og ingen andensteds og maatte ikke gjøre Borgerne Forkøb.[2]) Hvis denne Bestemmelse er bleven overholdt, blev Liggerne nødt til at tage Borgerskab, og, da Borgere ikke maatte handle med fremmede Penge, nedsatte sig som selvstændige Kjøbmænd. Det er ogsaa foran ved Omtalen af tydske Kompagni vist, hvorledes gifte tydske Kjøbmænd nu havde Borgerskab og saaledes ikke havde Tilladelse til at danne et eget Samfund. Ved dette Paabud hævedes Kjøbenhavn til en selvstændig Handelsstad og frigjordes for en stor Del af sin Afhængighed af de tydske Stæder, og den fik en Mængde ny Borgere, der var fortrinlige Handelsmænd.

De fremmede Byer, der handlede paa Kjøbenhavn, var selvfølgelig især de 3, der nævnes som Hovedbestanddele af det tydske Kompagni, nemlig Vismar, Stralsund og

---

[1]) K. D. I. 166-68, 224-25.
[2]) K. D. I. 209, 211.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver de regler, der gjaldt for de fremmede købmænds handel i København, og hvordan byens myndigheder forsøgte at sikre, at de udenlandske handlende ikke undergravede de lokale borgeres økonomiske stilling. Særligt vigtigt var forbuddet mod direkte handel mellem fremmede købmænd og begrænsningerne på deres salgsformer.

Siden viser også et afgørende skifte i Københavns økonomiske udvikling. Kristiern I's politik over for de fremmede købmænd bidrog til at styrke byens egne borgere og fremme fremvæksten af et selvstændigt københavnsk købmandslag.

Resumé

Fremmede kræmmere, de såkaldte Pebersvende, måtte sælge deres varer fra herberger og boder og betale særlige afgifter til byen. Der gjaldt regler om, at fremmede købmænd ikke måtte handle direkte med hinanden eller anvende borgere som mellemhandlere for at opnå billigere varer.

Kristiern I forbød i 1475 og 1477 de fremmede købmænd at overvintre i København. De måtte kun opholde sig i byen i handelssæsonen og skulle bo hos borgere. Disse regler medvirkede til, at flere udenlandske købmænd tog borgerskab og etablerede sig som selvstændige købmænd i byen. Ifølge Nielsen var dette et vigtigt skridt i Københavns udvikling til en mere selvstændig handelsstad med mindre afhængighed af de nordtyske hansestæder.

Side 223

Fremmede Kjøbmænd.

Stettin; dernæst alle de andre nordtydske Stæder. Allerede 1280 nævnes i Stralsund en Gerhard fra Coopmanhauen, der pantsatte en Pram, 1303 havde 2 Borgere frarøvet Hennike Rød fra Kopenhauen en Hest, og ved samme Tid nævnes Folmer fra Kopmehauen.[1]) Forbindelsen med Lybæk var vistnok meget stor; ved 1340 skriver Raadet i Kjøbenhavn til det i Lybæk og beklager, at en Borger Mester Didriks Gods var beslaglagt i Frisland med

Urette. Nu havde Magistraten skrevet til Øvrigheden der, men bad Lybæks Raad at ledsage dets Brev med et andet, hvori det bevidnede, at det var det rette kjøbenhavnske Segl, der hang under; desuden bad den Raadet om at hjælpe til, at det omtalte Gods blev givet tilbage[2]); dette tyder bl. a. paa en jævnlig Forbindelse mellem de 2 Byer.

Paa Markedets Tid søgte ogsaa hertil de frisiske Vesterhavsstæder Kampen, Stavern og Hardervik, der 1341 fik frit Lejde til at komme hertil paa Markedets og Sildefiskeriets Tid.[3]) Staden Kampen fik 1342 Valdemar Atterdags Stadfæstelse paa sin gamle Toldfrihed, og han gav Borgerne Tilladelse til at have samme retslige Frihed i Kjøbenhavn, Dragør og „Redesholt", som de tidligere havde haft i Skaane; de var altsaa fritagne for at dømmes efter Stadens Ret.[4])

Handelsforbindelse med Deventer ses af, at da Henrik Spyllenrump 1385 udlejede en Grund i Tydskemannegade, skulde Lejen betales hvert Aar mellem Mikkels- og Mortensdag i Deventer i det Hus, hvor Vineke van Aldensale da boede.[5])

Et Par tilfældig opbevarede Træk kunde her omtales fra 1528. 2 Skippere fremstod paa Raadhuset og gav tilkjende, at nogen Tid i Forvejen faldt en „Købsvend" Klavs Rode ud af et Skib under Kurlandsside og druknede; 5 Matroser vidnede desuden, at Klavs Rode havde drukket i 3 Dage og var meget drukken; han gik frem og tilbage ved Masten, medens Skibet var under fulde Sejl, og faldt bag-

---

[1]) Stralsundisches Stadtbuch, ved Dr. F. Fabricius (se Registret).
[2]) K. D. I. 74.
[3]) K. D. I. 81.
[4]) K. D. I. 82.
[5]) K. D. I. 123.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver Københavns vidtforgrenede handelsforbindelser med hansestæderne og de frisiske handelsbyer i 1300-tallet. Kilderne viser, at købmænd fra København optræder i udenlandske byarkiver, mens udenlandske købmænd samtidig nød særlige friheder under ophold i København og ved de skånske markeder.

Siden giver også et sjældent indblik i handelslivets hverdag gennem den bevarede beretning om købsvenden Klavs Rodes drukneulykke i 1528. Sådanne enkelthistorier er sjældne i kilderne og belyser livet blandt tidens søfarende handelsfolk.

Resumé

Forbindelserne mellem København og de nordtyske hansestæder, særligt Stralsund og Lybæk, var tætte allerede i 1200- og 1300-tallet. Også de frisiske byer Kampen, Stavern og Hardervik deltog i handelen og fik særlige privilegier ved besøg på markederne ved Øresund.

Kilderne viser desuden handelsforbindelser til Deventer. Som et eksempel på handelslivets dagligdag gengiver Nielsen en sag fra 1528, hvor skippere og matroser afgav forklaring om købsvenden Klavs Rode, der under en sejlads ved Kurland faldt over bord og druknede efter flere dages drikkeri.

Side 224

Fremmede Kjøbmænd.

lænds overbord og Ingen voldte hans Død i nogen Maade. Høvedsmanden paa Slottet, Hr. Johan Urne, modtog nu den druknedes Ejendom, der bestod i 20 Læst Tjære, 2800 store og 700 smaa Klapholt (Træ, som Bødkerne brugte til Bunden af Fade), 100 Vognskud (Træ med lige Aarer, som brugtes til Paneler, eg. Wandschütz) og et Fad Hør; han betalte den afdødes Gæld og udstædte et Brev, at naar dennes Arvinger kom inden Aar og Dag, skulde de faa hans Efterladenskab, dog med Fradrag af Omkostninger. Raadmand Thomas Guldsmed havde af Skipperne faaet 30 Degger rødt russisk Skind og 81 Handsker og derfor havde han betalt Fragten og andre Udgifter.[1])

Af Skotter har her ogsaa været en liden Koloni, der havde et særegent Gilde helliget S. Ninianus. 1550 omtales, at „Væverembedet formerede sig baade af danske og synderlig skotske Folk". 1529 modtog Hr. Hans, som var Kapellan ved Skottealteret, af en Borger i Lyet, en Borger i Dundee, og 2 Borgere i Kjøbenhavn samt Kæmneren, endel Penge, som havde tilhørt Jakob Nymand, Borger i Dundee, og som døde i Klemen Badskærs Hus.[2])

Efter Reformationen gav 7 navngivne Mænd „med menige Skotters Nation, Borgere i Kjøbenhavn, som ere Tilsynsmænd til S. Niniani Alter i Frue Kirke" til Helligaands Hospital 1539 alle dette Alters „Rente, Penge, Indkomster og Opgæld, med Kalk, Disk, Messe- og al anden Klenodie, Ornament og Rettighed", som havde været til dette Alter, til Oprettelsen af 2 Senge og Underhold i Hospitalet for syge og fattige af den skotske Nation og ellers til andre fattige syge Mennesker. De Brødepenge (Bøder) af „Taffelret", som kom i Bøsserne i den skotske Nations Gæsteherberg, skulde ogsaa tilfalde Hospitalet, og naar nogen af Skotterne døde, vilde de ogsaa betænke det med Lagner, Dyner, Sengeklæder eller andet.[3]) Det Opløb, der under Kristiern II. fandt Sted af Skotter og Tydskere, er bekendt.

---

[1]) K. D. I. 274.
[2]) K. D. I. 275.
[3]) Hofmans Fundatser X. 156.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter omtalen af de fremmede købmænd med nogle konkrete eksempler på udenlandske handelsfolks tilstedeværelse i København. Beretningen om den druknede købsvend giver et sjældent indblik i de varer og handelsforbindelser, som knyttede byen til Østersøområdet.

Særligt interessant er omtalen af den skotske koloni i København. Skotterne havde deres eget alter, gilde og gæsteherberg, hvilket viser, at de udgjorde et organiseret fællesskab med både religiøse og sociale institutioner.

Resumé

Efter købsvenden Klavs Rodes druknedød blev hans betydelige varebeholdning registreret og administreret af slotshøvedsmand Johan Urne, indtil eventuelle arvinger kunne gøre krav på boet. Kilderne giver et indblik i omfanget af den internationale varehandel, som passerede gennem København.

Nielsen beskriver desuden den skotske menighed i byen. Skotterne havde et særligt gilde viet til S. Ninianus og et alter i Frue Kirke. Efter Reformationen blev alterets indtægter overdraget til Helligaands Hospital med det formål at forsørge syge og fattige skotter i København. Dette vidner om en veletableret skotsk koloni med egne religiøse og sociale ordninger.

Side 225

XX. Indfødte Kjøbmænd.

Om Handlen end for en stor Del var i udenlandske Kjøbmænds Hænder, har der selvfølgelig ogsaa været indfødte Kjøbmænd, men førend det 15de Aarhundredes Midte vistnok kun Detailhandlere. 1254 bestemtes, at ingen Borger kunde tvinges til at give Kredit paa sine Varer og man havde Ret til at sætte sin Skyldner fast, naar han ikke betalte til den Tid, der var bestemt i 2 Vidners Nærværelse.[1])

1275 fik de Borgere, der sejlede til Malmø, Toldfrihed.[2])

1280 fik Borgerne fuldstændig Frihed til at hente Kalksten paa Saltholm.[3])

I Stadsretten 1294 bestemmes, at naar en Handel er sluttet ved „Handsal" (given Haand), maa Kjøberen hæve den samme Dag imod at give Sælgeren 2 Ører, men naar han havde haft det kjøbte Natten over, kunde Handelen ikke gaa tilbage; naar der var drukket „Lidkjøb" (Ølkjøb, af oldn. lið, Øl), stod Handelen altid ved Magt.[4])

1319 fritoges Borgerne for en ny paalagt Told, men advaredes mod at indføre Gæsters Varer sammen med sine egne.[5])

1348 fik de Tilladelse til paa Dragør Marked at kjøbe og sælge „skære Klæde" (sælge Klædevarer) og drive anden Slags Kjøbmandskab, som de hidtil havde gjort paa Skanør Marked, men dette var ikke tilladt Gæsterne.[6])

1422 gav Erik af Pommern dem samme Frihed som andre Kjøbstadmænd paa Kronens Markeder og Fiskerlejer, nemlig i Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør, dog skulde de give den samme Bodegæld af de Boder, der blev staaende om Vinteren, som andre gav paa Dragør; naar de drog ud af Byen til andre Kjøbstæder til Marked, skulde de som andre Borgere være toldfri, undtagen paa Kongens Fiskemarkeder.[7])

Boderne paa Dragør var siden blevne

---

[1]) K. D. I. 20.
[2]) K. D. I. 24.
[3]) K. D. I. 29.
[4]) K. D. I. 58.
[5]) K. D. I. 66-67.
[6]) K. D. I. 88-89.
[7]) K. D. I. 152.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder et nyt afsnit om de indfødte købmænd i København. Selvom udenlandske købmænd dominerede den internationale handel, viser kilderne, at byens egne borgere gradvist opnåede betydelige handelsrettigheder og økonomiske privilegier.

Siden giver samtidig et interessant indblik i middelalderens handelsret. Regler om kredit, gæld, købsaftaler og markedsrettigheder viser, hvordan en stadig mere udviklet handelsøkonomi fungerede i København fra 1200-tallet og frem.

Resumé

De indfødte købmænd spillede allerede i 1200- og 1300-tallet en vigtig rolle i Københavns økonomi, selv om de endnu hovedsageligt var detailhandlere. Borgerne nød en række privilegier, herunder toldfrihed på visse ruter og ret til at hente byggematerialer på Saltholm.

Nielsen gennemgår flere bestemmelser fra stadsretterne, som regulerede køb, gæld og handel. Københavns borgere fik efterhånden udvidede handelsmuligheder på markederne i Skanør og Dragør samt på kronens fiskerlejer. Disse privilegier styrkede deres position i forhold til de

udenlandske købmænd og bidrog til udviklingen af et selvstændigt københavnsk købmandsstand.

Side 226

Danske Kompagni.

fravendte Byen, og de var hjemfaldne til Kronen „i dette Orlog og haarde Tid“, men de blev givne tilbage 1458, saaledes at enhver skulde give Bodegæld af dem, der ikke stod øde om Høsten.[1])

1469 tillod Kongen paany, at de Boder paa Dragør, der laa øde og ikke blev udlejede, naar Fiskeriet ikke duede, maatte være fri for Afgift; „men naar Gud giver Sildefiske, hvis Boder da vorde lejede eller de personlig bruge dem og ej øde og ulejede staa“, skulde Kronens Ret og Rettighed gives.[2])

1475 forbødes det danske Borgere at udføre Varer til Tydskland, hvilket var overladt til tydske Kjøbmænd, men derimod var det dem tilladt at sejle til de andre 2 nordiske Riger; danske Borgere maatte dog nok fragte tydske Skibe og paa dem udføre Tydskernes Varer, men maatte ikke sende deres egne Varer med.[3])

Et Vidnesbyrd om Handelsstandens Fremgang var Oprettelsen af det danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde. Dette er sikkert dannet med det tydske Kompagni som Forbillede, og havde vistnok den store Indflydelse at det efterhaanden brød Tydskernes Magt, der, som vi ovenfor har set, efterhaanden aftog. Hvis Kjøbenhavns Handelsstand ikke havde udviklet sig stærkt i det 15de Aarhundrede, vilde Handlen være kommen udelukkende i Tydskernes Besiddelse og Staden om ikke være bleven en Hansestad, saa dog i lange Tider været regeret af tydske Kjøbmænd og Haandværkere som f. Ex. Bergen; her opnaaede Tydskerne aldrig Ret til at besætte Pladser i Raadet.

Trefoldigheds Gilde var oprindelig bestaaende af Skrædere og Overskærere og var til allerede 1275. Men under den Skilsmisse, som efterhaanden opkom mellem handlende og Haandværkere, dannede Skræderne et andet Gilde, og Overskærerne eller Klædehandlerne har sluttet sig sammen med de andre handlende.

Navnet danske Kompagni forekommer første Gang i Kristoffers Stadsret 1443 med den Bestemmelse, at Slotsfogden, Borg-

---

[1]) K. D. I. 195-96.
[2]) K. D. I. 202.
[3]) K. D. I. 208-209.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver fremvæksten af et egentligt dansk købmandsfællesskab som modvægt til det tydske Kompagni. Udviklingen ses som et vigtigt skridt i Københavns økonomiske selvstændiggørelse og i begrænsningen af den tyske dominans over handelen.

Samtidig viser siden, hvordan de danske købmænd gradvis organiserede sig i Hellig Trefoldigheds Gilde, der udviklede sig fra et ældre gilde for skrædere og overskærere til et bredere handelsfællesskab. Ifølge Nielsen var dette en væsentlig årsag til, at København undgik at komme under samme tyske indflydelse som flere andre nordiske handelsbyer.

Resumé

Københavns borgere havde betydelige interesser i Dragørfiskeriet, og kronen regulerede løbende afgifterne på de boder, der blev anvendt dér. Samtidig var de danske købmænds udenrigshandel underlagt begrænsninger, navnlig i forhold til handelen med Tyskland.

Det vigtigste emne på siden er dog etableringen af det danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde. Nielsen opfatter dette som den organisation, der gradvis styrkede den danske handelsstand og svækkede det tydske Kompagnis indflydelse. Gildet havde rødder tilbage til 1200-tallet, men udviklede sig i løbet af 1400-tallet til et egentligt købmandsfællesskab for byens danske handelsborgere.

Side 227

Danske Kompagni.

mestere og Raad skulde indsætte Oldermænd; hvis nogen blev det paa anden Maade, skulde han bøde 20 Mk. til Kongen og lige saa meget til Raadet, og hver af dem, der udvalgte ham, skulde bøde 3 Mk. til Kongen og 3 Mk. til Byen.[1]) Da tydske Kompagnis Oldermænd i lignende Fald skulde bøde det dobbelte, ser man, at en saadan Egenraadighed ansaas for større Krænkelse af disse end af danske Borgere.

Det er sandsynligt, at Kompagniets Stiftelse ligger noget længere tilbage i Tiden, og at det er ved en Fejltagelse at Langebek har kunnet sætte dets Stiftelse til 1447 og 1448,[2]) da det dog faktisk var i Virksomhed 1443. Kompagniets Medlemmer bestod af Kjøbmænd og Magistraten og var, som omtalt, tillige et religiøst Gilde, helliget Trefoldigheden.

Det ældste Trefoldigheds Gilde synes ikke at have haft noget Alter, helliget Treenigheden, i Frue Kirke, men da det fremstod i sin ny Skikkelse, var et saadant stiftet i Frue Kirke 1424 af Ridder Anders Jepsen Lunge af en Gaard ved Stranden og Gods i Herlev; da Patronatsretten skulde blive i hans Familie, havde han dog næppe stiftet det for Gildets Skyld, der ellers var nærmest til at være Patron.

1463 omdannede derimod den rige Borgmester Jep Klavsen dette Alter til et Vikariat og gav meget Gods dertil; han forbeholdt sin Slægt Patronatsretten og, naar denne var uddød, skulde Borgmestre og Raad have Præsentationsret og Biskoppen i Roskilde Kaldsret.

Et andet Trefoldigheds Alter stiftedes i Nikolaj Kirke af Hans Metzenheim Bogbinders Svigerforældre. Da vi ikke har danske Kompagnis Gildeskraa fra den katholske Tid, kan vi imidlertid ikke med Sikkerhed se, om noget af disse har været dets Alter.

Gildehuset var bygget i det Stræde, der derefter optog Navnet Kompagnistræde (i tidligere Tid Ladbrostræde, Læderstræde). Det er nuværende Nr. 16 (Matr. Nr. 68) og Nr. 5 (Matr. Nr. 76) i Brolæggerstræde; endnu 1689 tilhørte først-

---

[1]) K. D. I. 105.
[2]) Rørdam S. 364.

Kort historisk kommentar

Nielsen uddyber her organisationen af det danske Kompagni og understreger, at det både fungerede som købmandsforening og religiøst gilde. Han argumenterer for, at kompagniet må være ældre end tidligere antaget, da det allerede kan påvises i funktion i 1443.

Siden giver også værdifulde oplysninger om gildets religiøse tilknytning gennem Trefoldighedsaltrene i Frue Kirke og Nikolaj Kirke. Endelig identificerer Nielsen kompagniets gildeshus i Kompagnistræde, hvilket forbinder den middelalderlige institution med konkrete steder i det senere København.

Resumé

Danske Kompagni var underlagt byens myndigheder, som havde ret til at udpege oldermændene. Nielsen mener, at kompagniet sandsynligvis blev grundlagt tidligere end de årstal, som tidligere historikere har angivet, da det allerede omtales i 1443.

Kompagniet fungerede både som handelsorganisation og religiøst gilde. Det havde forbindelse til Trefoldighedsaltre i både Frue Kirke og Nikolaj Kirke, men det er usikkert, hvilket alter der var det egentlige gildealter. Gildeshuset lå i det senere Kompagnistræde, som netop fik navn efter denne institution.

Side 228

Danske Kompagni.

nævnte Grund Kompagniet, medens Grunden i Brolæggerstræde var frasolgt; denne sidste nævnes 1543, idet der da tales om 2 Boder i Per Brolæggers Stræde, østen næst Danske Kompagnis Bod, som Agterudgangen er af samme Kompagni.[1])

At Kompagniet allerede 1459 havde sin egen Gaard, ses af et Fæstebrev, udstædt af Magnus Jensen Skriver, Raadmand, og Dankord Lange, Oldermænd i Danske Kompagni, og hvori disse lejer til Niels Hjort en Grund østen for Kompagniet, 17 Alen i Længden og 8 Alen i Breden.[2])

I Kompagnihuset har været store Værelser, hvis Benyttelse ved festlige Lejligheder ofte omtales efter Reformationen. At det ogsaa i en ældre Tid er benyttet af andre end Kompagniets Medlemmer, ses af, at 1516 holdt Borgmester Hans Klavsen her Stævne med Tømmermændene og alle S. Andreæ Gildebrødre, og vedtog med dem deres Lavsskraa; 1524 gjorde Raadmand Thomas Guldsmed her Regnskab for sine Udgifter paa Byens Vegne.[3])

Der er ingen Spørgsmaal om at allerede i den katholske Tid dette Selskab ogsaa var et Skydeselskab, ti i Tydskland var dette Tilfældet med Kjøbmandsgilder, hvor Fugleskydning blev almindelig udbredt i det 14de og 15de Aarh.[4])

Det er formodentlig ved en saadan Fest, at man har beværtet Fredrik I. og hans Dronning; ti 1527 optegnedes, at Byen solgte en Jord for 100 Mk.; „disse forskrevne 100 Mk. fik Thomas Guldsmed Raadmand og Anders Ludvigsen Borger for den Kost, som gjordes i Danske Kompagni, der vor

---

[1]) K. D. II. 260. Skydeselskabets Historieskriver, min afdøde Frænde Prof. P. N. Nielsen, har i sit Skrift fejlagtig opgivet Nr. 63 istedetfor 68 som Kompagniets Gaard. Med Nielsens Skrift maa sammenholdes Rohmans og Molbechs Anmeldelse i Maanedsskrift for Literatur SkabelonXX. 82-100.
[2]) K. D. I. 197 (efter en defekt Orig. Siden har jeg fundet en god Afskrift, taget medens Orig. var hel.)
[3]) K. D. I. 341, II. 207.
[4]) Maurer Städtewesen I. 523.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin beskrivelse af Danske Kompagni og dets betydning for Københavns handelsliv. Siden viser, at kompagniet ikke blot var en købmandsorganisation, men også ejede betydelige bygninger, som fungerede som samlingssted for både handelsfolk, laug og byens ledelse.

Omtalen af fugleskydning og skydeselskaber viser forbindelsen mellem middelalderens købmandsgilder og de senere borgerlige skytteforeninger. Kompagnihuset fremstår som et vigtigt centrum for byens sociale og politiske liv.

Resumé

Danske Kompagni ejede allerede i 1459 sin egen gård og havde desuden en ejendom i Kompagnistræde. Kompagnihuset rummede store sale, som blev benyttet ved møder, festligheder og offentlige sammenkomster. Her vedtog tømmermændene deres lavsskrå i 1516, og her aflagde rådmand Thomas Guldsmed regnskab for byens udgifter i 1524.

Nielsen mener, at Danske Kompagni også fungerede som skydeselskab, ligesom mange købmandsgilder i Tyskland. Han peger på, at kompagniet sandsynligvis stod bag festligheder for Frederik I og dronningen, hvilket understreger dets fremtrædende rolle i Københavns offentlige liv.

Side 229

Danske Kompagni.

naadige Herre Kong Fredrik med Hans Naades højbaarne Fyrstinde Dronning Sofie og flere Herrer og Fruer vare til".[1])

Om Selskabets Forbindelse med Tydske Kompagni er talt foran. Nærmere Oplysninger findes dog kun fra en senere Tid, da dets ældste Broderbøger er tabte og vi egentlig først fra 1542 kan forfølge dets Historie, der ogsaa deri har særegen Interesse, at Kompagniet endnu bestaar som det kgl. danske Skydeselskab.

Af den endnu bevarede Skraa for det ved samme Tid (1441) dannede Guds Legems Lav eller Papegøjegildet i Aalborg[2]) faar man ikke faa Oplysninger om et Kjøbmandsgildes Indretning, der selvfølgelig maa have været ensartet med det kjøbenhavnske. Man ser blandt andet deraf, at om Fastelavn holdtes en stor Sammenkomst med Dans; ved denne Lejlighed var der vistnok festlige Optog til Hest, og man kastede Lod om, hvem der skulde klæde sig ud som Sommeren og hvem der skulde forestille Vinteren. Valborg Dag (1. Maj) valgtes en Majgreve og man red da Sommer i By. Pinsedag skødes efter Papegøjen, og den, der nedskød den, blev Papegøjekonge, kort sagt, de folkelige Forlystelser, der har holdt sig henimod vor Tid, genfindes i den samme Skikkelse ved det 15de Aarhundredes Kjøbmandsgilder, og en stor Del af dem er formodentlig indførte ved de tydske Kjøbmænd, optagne af de danske Kjøbmænd og derfra udbredte paa Landet, hvor festlige Optog og Udklædninger næppe er nogen gammel, fra Oldtiden nedarvet Skik.

---

[1]) K. D. I. 341.
[2]) D. Mag. 3 R. I. 89-125.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter sin omtale af Danske Kompagni ved at fremhæve dets lange historiske kontinuitet. Selvom de ældste kilder er gået tabt, kan han følge udviklingen frem til det selskab, som endnu i hans egen tid eksisterede som Det Kongelige Danske Skydeselskab.

Siden er samtidig værdifuld som kulturhistorisk kilde. Ved hjælp af Aalborgs Papegøjegilde rekonstruerer Nielsen de festlige skikke, som sandsynligvis også prægede det københavnske købmandsgilde. Han ser disse traditioner som et eksempel på kulturel påvirkning fra de tyske købmænd til de danske handelsmiljøer.

Resumé

Danske Kompagni bevarede sin betydning langt efter middelalderen og eksisterede ifølge Nielsen endnu som Det Kongelige Danske Skydeselskab. De ældste broderbøger er tabt, så dets historie kan først følges mere sikkert fra 1542.

Ved sammenligning med Papegøjegildet i Aalborg beskriver Nielsen gildelivets festlige aktiviteter. Fastelavn blev fejret med danse og optog, på Valborgsdag valgtes en majgreve, og pinsedag afholdtes papegøjeskydning, hvor vinderen blev papegøjekonge. Mange af disse skikke mener Nielsen er kommet til Danmark gennem de tyske købmænd og senere blevet en del af dansk bykultur.

Side 230

XXI. Haandværkere og Gilder.

Foruden de 2 omtalte Kjøbmandsgilder nævnes en stor Mængde andre, mest Haandværkergilder, men ogsaa flere, om hvilke man maa antage, at de samlede forskjellige Klasser. I en Stad med saa gejstligt Præg som Kjøbenhavn kan man ikke undre sig over, at Biskoppen søgte at hæmme de Gilder, der ikke lod deres Vedtægter stadfæste af ham, og vi finder allerede i Stadsretten af 1294 som den første følgende Bestemmelse:

„Da man ikke alene skal afholde sig fra det onde, men ogsaa undgaa Anledningen dertil, saa maa aldeles ingen af de Foreninger, som i Folkemaalet kaldes Gilde eller Hvirving, holdes i Kjøbenhavn, hverken hemmeligt eller aabenbart, ej heller nogensomhelst andre Samlinger, der paa nogen Maade kan omgaa denne Bestemmelse og træde istedetfor de omtalte Gilder eller Samkvem, og hvorved denne nyttige Bestemmelses Øjemed paa nogen Maade kan hindres, uden de Gilder, som Biskoppen indstifter med sit Kapitels Samtykke. Men den, som overtræder denne Bestemmelse, skal bøde 40 Mk., det halve til Biskoppen, det halve til Byens Kasse, eller ogsaa skal han med Vanære udjages af Byen og maa ikke vende tilbage; den, der med sit Vidende modtager ham i sit Hus, bøde 3 Mk.“[1])

Denne Bestemmelse fremkaldte stort Røre og var vistnok en af Grundene til det kort efter paafulgte Oprør, ti det omtales, at Borgerne under dette højtideligholdt de af Biskoppen forbudte Gilder, hvis Ejendomme, baade Grunde, Huse, Klokker og Indtægter, Biskoppen derpaa konfiskerede.[2])

Disse forbudte Gilder kender vi iøvrigt intet til, men der er dog et, der fik Lov til at bestaa, nemlig Skrædernes og Overskærernes, der var stadfæstet af Biskoppen 1275; de andre har altsaa ikke villet søge en saadan Stadfæstelse og har i deres

---

[1]) K. D. I. 42.
[2]) K. D. I. 63.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder her et nyt hovedafsnit om håndværkere og gilder i middelalderens København. Han fremhæver, at byen rummede mange forskellige gilder, ikke alene for købmænd, men også for håndværkere og andre grupper.

Siden viser især konflikten mellem byens borgere og biskoppen. Biskoppen ønskede at kontrollere alle gilder gennem krav om stadfæstelse, mens flere foreninger tilsyneladende fortsatte uden kirkelig godkendelse. Dette blev en vigtig strid mellem den gejstlige myndighed og byens borgerskab.

Resumé

I slutningen af 1200-tallet forsøgte biskoppen at begrænse eller forbyde alle gilder og sammenslutninger, som ikke havde fået hans godkendelse. Stadsretten af 1294 truede overtrædere med store bøder eller landsforvisning.

Forbuddet vakte betydelig modstand blandt borgerne og var sandsynligvis medvirkende til et efterfølgende oprør. Under urolighederne fortsatte borgerne med at fejre de forbudte gilder, hvorefter biskoppen beslaglagde deres ejendomme. Af de kendte gilder var skrædernes og overskærernes gilde et af de få, der havde opnået officiel stadfæstelse og derfor kunne fortsætte lovligt.

Side 231

Haandværkslav.

Vedtægter indeholdt Bestemmelser, som Biskoppen har anset for indskrænkende hans gejstlige og verdslige Magt. Vi finder med Undtagelse af nysnævnte ingen Haandværkergilder nævnte førend det 15de Aarh., og det er næppe nogen Tilfældighed. Derimod var der religiøse Gilder, der efterhaanden gik over til at blive Lavsgilder, idet det saaledes var af S. Knuds Gildes Medlemmer Vognmændene 1478 dannede sit eget, og S. Andreæ Gilde blev 1515 omdannet til et verdsligt Gilde for Tømmermændene; de vedligeholdt dog deres religiøse Karakter. Hvorfor Lavene var helligede denne eller hin Helgen, laa ofte i en Tilfældighed, f. Ex. i at deres Gudstjeneste blev henlagt til et allerede stiftet Alter, men ofte var der en Skytshelgen for hvert Haandværk, saaledes S. Eligius for Guldsmedene. De Bøder, som ydedes i Lavene, fremtraadte ofte i Skikkelse af Voks, nemlig til Vokslys til at brænde for Skytspatronens Alter eller foran Lavets Helgenbillede, der paa Helgenens Navnedag bares omkring i Procession.

Haandværk kaldes i Middelalderen Embede. Det tilsvarende tydske Amt hed Ambacht, paa Latin officium, hvilket Ord forudsætter Begrebet af en personlig tjenende i Forhold til Kommunen og især til Raadet;[1]) beslægtet hermed er oldnordisk ambátt, en Trælkvinde; en Haandværker hed en Embedsmand, hvilket Ord i det 16de Aarh. paany indkom i Sproget i Betydning af Befalingsmand paa et Slot, saaledes at der var en Tid da Ordet Embedsmand baade brugtes om en Haandværker og en Adelsmand, der som Lensmand var Kongens underordnede. Ordet i begge Betydninger er indkommet fra Tydskland og viser, hvorledes Haandværkeren dér i sin Opkomst betragtedes som ufri og ikke havde Borgerret, hvilken han i de tydske Byer først efter mange Uroligheder tilkæmpede sig. Her i Landet har vi ingen Oplysninger om slige Rivninger, og det synes at Haandværk-

[1]) Wehrmann: Die älteren Lübeckischen Zunftrollen S. 28.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver overgangen fra religiøse gilder til egentlige håndværkslav. Mange lav havde fortsat en stærk religiøs karakter, selv efter at de blev faglige sammenslutninger, og de bevarede deres skytshelgener, altre og processioner.

Siden er også interessant ved sin forklaring af ordet *embede*. Nielsen knytter håndværkernes organisation til de tyske byers lavsvæsen og viser, hvordan håndværkernes sociale stilling historisk havde udviklet sig fra en underordnet position til en mere selvstændig rolle i bysamfundet.

Resumé

De ældste kendte håndværkerorganisationer i København synes at være udsprunget af religiøse gilder. Vognmændene og tømmermændene organiserede sig i egne lav, men bevarede deres religiøse traditioner. Hvert lav havde ofte en skytshelgen, og bøder blev undertiden betalt i voks til lys ved lavets alter eller helgenbillede.

Nielsen forklarer desuden, at håndværk i middelalderen blev kaldt et *embede*. Begrebet har forbindelse til det tyske *Ambacht* og afspejler en ældre opfattelse af håndværkeren som en person i tjenesteforhold til byens myndigheder. I de tyske byer måtte håndværkerne kæmpe for borgerlige rettigheder, mens der i Danmark ikke kendes tilsvarende konflikter i samme omfang.

Side 232

Haandværkslav.

standen har haft lige Ret med andre Borgere, indtil Handelsstandens Opkomst i det 15de Aarh. lod den en Tid synke noget tilbage, men den kom vistnok allerede til større Myndighed i Slutningen af det 15de Aarh. (se hvad foran er bemærket S. 73 i Anledning af Borgmestervalg).

Oprindelig var ogsaa beslægtede Haandværkere samlede i et Lav, som det viser sig med Pungmagere og Remsnidere, Bundtmagere og Skindere, de 5 Slags Smede i de nedenfor meddelte Uddrag af Skraaer, især naar hvert for sig ikke var talrigt nok til at danne et Lav for sig. Den Udmærkelse, som i Tydskland tildeltes Bagere, Smede, Skrædere og Skomagere fremfor andre Haandværkere, kender vi intet til her, men en vis Rangfølge er dog sikkert tidlig bleven fulgt.

Hvert Lav havde sin egen Vedtægt, der kaldtes Skraa, hvilket egentlig er Navnet paa de Afdelinger, hvoraf den bestod. De blev givne af Lavsbrødrene selv, men blev kun gyldige, naar de billigedes af Raadet. De bærer Præg af at være forfattede af Folk, der ikke var øvede i at udtrykke sig; mange vigtige Ting er ikke medtagne, nogle Skraaer behandler fortrinsvis en, andre en anden Side af Lavets Forhold, som det synes paa Grund af tilfældige Omstændigheder. Man maa nemlig ikke slutte, at et Lav ikke var ældre end dets Vedtægter, men disse er sat i Pennen ved en bestemt Anledning; Uordener ved Møderne, andres Indtrængen i Haandværket kunde jo være tilstrækkelig Grund til at søge Øvrighedens Hjælp til at sikre sig mod Gentagelser. Hvad der mest behandles er Opførselen i Lavshusene, der her i det mindste for flere Lavs Vedkommende tidlig er opstaaede.

En Betingelse for Optagelse i de yngre Lav, men ikke i de ældste, var, at Medlemmerne var „ærlige“ (ikke af Rakkerslægt) og ægte fødte, og at deres Hustruer, hvem de ofte skulde ægte inden et Aar efter Optagelsen, var uberygtede. 2 Gange betaltes Afgift, nemlig naar man blev Lærling og naar man blev Mester; Svendestykke omtales

---

[1]) Wehrmann: Die älteren Lübeckischen Zunftrollen S. 28.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin analyse af håndværkslavene og deres udvikling i middelalderens København. Han beskriver, hvordan flere beslægtede fag oprindelig var samlet i samme lav, og hvordan lavenes vedtægter, de såkaldte skraaer, gradvist blev et vigtigt redskab til regulering af håndværkernes arbejde og indbyrdes forhold.

Siden giver også værdifulde oplysninger om sociale krav til lavsmedlemmerne. Optagelse i mange af de yngre lav var knyttet til krav om legitim fødsel, godt rygte og passende

ægteskabelige forhold, hvilket viser, at lavene ikke blot var faglige organisationer, men også sociale fællesskaber med klare normer og værdier.

Resumé

Håndværkerstanden mistede midlertidigt noget af sin indflydelse under handelsstandens fremvækst i 1400-tallet, men genvandt senere en stærkere position. Flere beslægtede håndværk var ofte samlet i samme lav, især når de enkelte faggrupper ikke var store nok til at opretholde egne organisationer.

Hvert lav havde sine egne vedtægter, kaldet skraaer, som skulle godkendes af byens råd. Disse regler handlede blandt andet om opførsel, faglige rettigheder og organisatoriske forhold. Optagelse i mange lav krævede, at medlemmerne var af anerkendt slægt og godt omdømme, og der blev betalt afgifter ved både indtræden som lærling og opnåelse af mesterværdighed.

Side 233

Haandværkslav.

aldrig, men man blev Svend, naar man havde lært i et vist Aarenmaal. Et Gilde for hele Lavet var altid knyttet til Optagelsen, og man kan af de Retter, der bestemmes, se, hvilke Fordringer man den Tid stillede til et Festmaaltid.

At Svende rejste udenlands synes ikke at have været begunstiget af Lavene, da de mistede deres Broderret, og maatte kjøbe denne tilbage ved deres Tilbagekomst. Giftermaal udenfor Lavet var endnu ikke forbudt, men Ægteskab med en Mesters Datter eller Enke begunstigedes. Undertiden nævnes Penge til Harnisker i Bøde, hvilket viser, at Lavene selv holdt de Rustninger, som Brødrene skulde have i Tilfælde af Krig. At Øvrigheden maatte begunstige Lavs Oprettelse, naar den kunde have et Overtilsyn dermed og især, som det blev Skik ved de yngre Lav, naar det paabødes, at en Raadmand skulde være Bisidder, er tydeligt, ti gennem Oldermændene var der saa skarpt et Polititilsyn og en saa stærk Paavirkning af Sæderne, som man kunde ønske sig, ligesom det var en stor Lettelse at alle mindre Trætter paadømtes paa Lavssamlingerne.[1])

Det er ovenfor S. 121 paavist, hvorledes flere Haandværkere i Stadens ældste Tid ydede en Afgift af deres Arbejde til Biskoppen, men iøvrigt er der fra den ældre Tid kun faa Oplysninger om disse Forhold. I Stadsretten 1294 § 48 hedder det, at den, „der er født i Staden og vil og kan udøve noget Haandværk som Skomager, Skinder og deslige, skal ikke betale noget derfor uden 1 Øre til Fogden og 1 Øre til Staden for Lavstegn“. Der synes saaledes for indfødte at være en temlig stor Næringsfrihed, ja de, der gjorde Barnesko, skulde intet betale, og Skomagerne maatte uden Afgift købe de Huder og Skind, de behøvede, ligeledes maatte en Bager bage saa ofte han vilde, uden at de andre

[1]) En interessant Skildring af det lybske Lavsvæsen findes i Indledningen til Wehrmanns: *Die älteren lübeckischen Zunftrollen* 1864.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her de sociale og juridiske regler, som prægede håndværkslavene. Lavene fungerede ikke blot som faglige sammenslutninger, men også som sociale fællesskaber med egne rettigheder, pligter og disciplinære ordninger.

Siden viser desuden, at de københavnske håndværkere relativt tidligt nød en betydelig næringsfrihed. Samtidig fungerede lavene som redskaber for både social kontrol og offentlig orden, idet mange mindre konflikter blev afgjort internt i organisationerne.

Resumé

For at blive svend måtte man have gennemgået en bestemt læretid, men egentlige svendestykker omtales endnu ikke. Optagelse i lavene blev markeret ved fælles gildemåltider, og ægteskab med en mesters datter eller enke blev ofte favoriseret. Svende, der rejste udenlands, kunne miste deres broderret og måtte købe sig ind igen ved hjemkomsten.

Lavene havde også militære og administrative funktioner. De vedligeholdt rustninger til medlemmerne og bidrog til opretholdelsen af orden gennem oldermænd og bisiddere. Ifølge stadsretten af 1294 havde byens egne håndværkere forholdsvis stor frihed til at udøve deres fag mod beskedne afgifter, hvilket tyder på en tidlig og forholdsvis åben håndværksøkonomi i København.

Side 234

Haandværkslav.

Bagere kunde hindre ham deri. At allerede tidlig Haandværkerne sluttede sig sammen i Lav eller Gilder, ser vi af Skræderskraaen for 1275, men i det hele har der næppe været nogen strengt gjennemført Lavsordning førend 1422.

Erik af Pommern udgav nemlig dette Aar en Forordning af følgende Indhold: „Alle Embedsmænd (Haandværkere) bjerge og nære sig af deres Embede, saa som er at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embeder have, som herefter nævnes, de bjerge sig med deres Kjøbmandskab og med deres Brygning og saadan Kjøbmandshaandtering; Bager bjerge sig af sin Bagning, Suder af hans Skogerning, Smed af hans Smedegerning, Guldsmed af hans Embede, Skræder af hans Embede, Kræmmer af sit Embede, Skinder af sit Embede, og særdeles alle Embedsmænd, i hvad som helst Embede de have, at hver af dem bjerger sig af sit Embede. Dog saa om nogle af disse Embeder vilde vorde ens derom i nogen Kjøbstad og fare uskellig med sin Haandtering, enten med Brygning eller Bagning eller med Skogerning eller med noget af disse forskrevne Embeder, da skulle Borgmestre og Raadmænd med Fogdens Hjælp granske det ud saa ofte, som det Behov gjøres, saa at dette forskrevne jo skælligen holdes og tilgaar efter det, som Vor Herre under og sætter Tiden i Landet til.“

Kongen bestemte saaledes, at der skulde være særskilte Lav for nævnte Haandværk og at de ikke maatte forenes uden særegne Omstændigheder paabød det. Han underordnede videre efter tydsk Mønster Haandværkerne under andre Borgere og forbød dem at blive Borgmestre eller Raadmænd. Den, der vilde vinde noget af disse Embeder „som de kalde deres Lag“, skulde give for sin Indgang lige saa meget som han gav Byen for at blive Borger og ikke mere. Denne Bestemmelse er ogsaa optaget i Kristoffers Stadsret[1]), men er anvendt paa dem, der ikke er fødte i

[1]) K. D. I. 165, 170.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver den afgørende overgang fra løse håndværkergilder til en mere fast organiseret lavsordning. Erik af Pommerns forordning fra 1422 fremstår som et vigtigt skridt i reguleringen af håndværkernes virksomhed og deres plads i bysamfundet.

Samtidig viser siden, at håndværkerne trods deres økonomiske betydning blev holdt uden for byens højeste politiske embeder. Lavene gav faglig beskyttelse og regulering, men indebar også en tydelig social rangordning mellem købmænd, borgere og håndværkere.

Resumé

Selv om håndværkere allerede i 1200-tallet organiserede sig i gilder og lav, mener Nielsen, at en egentlig lavsordning først blev gennemført med Erik af Pommerns forordning fra 1422. Her blev det fastslået, at de enkelte håndværk skulle udøves af fagets egne mestre, og at myndighederne skulle føre tilsyn med urimelige eller uordentlige forhold.

Forordningen fastslog også, at håndværkerne skulle organiseres i særskilte lav og placeredes under de øvrige borgere efter tysk forbillede. De måtte ikke beklæde byens højeste embeder som borgmester eller rådmand, men fik til gengæld en fast og anerkendt plads i byens økonomiske organisation.

Side 235

Bryggere. Guldsmede.

Byen, derimod skulde Byens Børn give en Øre Penninge. I Kristoffers Stadsret paabydes, at Oldermændene i Lavene skulde indsættes af Borgmestre og Raad, og han gav Øvrigheden Fuldmagt til at ophæve de Lav, der syntes den unyttige og Byen til Skade.[1]) 1525 havde Staden følgende Lav, ordnede efter deres Rangfølge; 1) Bryggere, 2) Guldsmede, 3) Bagere, 4) Smede, 5) Skomagere, 6) Skrædere, 7) Remsnidere og Pungmagere, 8) Kødmangere, 9) Bartskærere, 10) Bundtmagere og Skindere, 11) Vognmænd og 12) Dragere. De mange Haandværkere, der ikke hørte under disse, havde da vist nok Næringsfrihed og var ikke bundne til visse Læreaar eller nogen prøvet Kunstfærdighed; de sidste 6 nævnte er komne til efter 1422, da der dog nævnes Skindere, hvilke her er spaltede i 2 Lav.

Bryggerne synes 1422 at have været i Lag med Kjøbmændene og regnes for lige med dem, ikke med Haandværkere, men 1525 var de et Lav med 2 Oldermænd.

Guldsmedene fik en tydsk Skraa 1429[2]), stadfæstet af Kongen og Dronningen og bekjendtgjort for Høvedsmanden paa Slottet, Hr. Esge Brok, og for Borgmestre og Raad; til Guds, alle Helgenes og især S. Eligius's (Loyge) Ære var den sammensat af de beskedne Folk, som fordum havde været Guldsmede i Staden, nemlig i Evert Lynings, Oluf Guldsmeds, Verner Guldsmeds, Mester Johans, Andreas Regensteins og Markvards Tid. Den er altsaa forfattet en Del Aar i Forvejen. Lavet kaldtes Kompagni.

Det var en Betingelse for at komme i Lære at være ægtefødt. Ingen Svend maatte arbejde paa egen Regning uden Mesterens Vidende, ej heller gjøre Stykværk[3]) eller arbejde for Ugeløn. Naar en Svend forsømte sin Mesters Arbejde, skulde Oldermændene vælge 2 Mestre (twe sulues heren) til at undersøge Arbejdet, og hvad de afgjorde skulde gjælde. Enhver Læredreng skulde inden 12 Ugers Forløb ...

---

[1]) K. D. I. 165, 170.
[2]) K. D. II. 52–55.
[3]) Akkordarbejde.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her udviklingen af Københavns håndværkslav og deres placering i byens samfund. Oplistningen fra 1525 giver et sjældent indblik i laugenes indbyrdes rangorden og viser, hvilke håndværk der blev betragtet som de mest betydningsfulde i byen.

Bryggerne havde tidligere været sidestillet med købmændene, men fremstår nu som et selvstændigt lav. Guldsmedene fremhæves som et særligt velorganiseret laug med en stadfæstet skraa fra 1429, hvilket understreger fagets prestige og tætte forbindelse til både bystyret og kongemagten.

Beskrivelsen af lærlinge- og svendereglerne viser, hvordan laugene regulerede uddannelse, arbejdsforhold og faglig kvalitet. Laugssystemet fungerede således både som erhvervsorganisation og som kontrolinstans for håndværksfagene.

Resumé

I 1525 fandtes der tolv anerkendte lav i København, rangeret efter betydning. Blandt de højest placerede var bryggere og guldsmede. Flere af de nævnte lav var kommet til efter 1422, hvilket viser en voksende specialisering inden for håndværkene.

Bryggerne havde tidligere været knyttet til købmændene, men var i 1525 organiseret som et selvstændigt lav med to oldermænd. Guldsmedene havde siden 1429 haft en kongeligt stadfæstet skraa og omtalte deres laug som et kompagni.

Skraaen opstillede detaljerede regler for uddannelse og arbejde. Lærlinge skulle være ægtefødte, svende måtte ikke arbejde på egen hånd uden mesterens tilladelse, og tvister om udført arbejde blev afgjort af udpegede mestre. Reglerne afspejler laugenes centrale rolle i reguleringen af håndværk og erhvervsliv i middelalderens København.

Side 236

Guldsmede

... indskrives i „Kompagniets“ Rulle. Ingen Svend kunde blive Mester, uden han havde tjent et Aar i Staden. Ingen Mester maatte drage en andens Svend til sig, ej heller forlokke en andens Svend eller Dreng til at give eller sælge sig Sager fra hans Bod (formodentlig forat man ikke skulde udgive en andens Arbejde for sit eget); i sidste Tilfælde skulde han være Mindremand. Det var under streng Bøde forbudt at arbejde i andet end lødigt Sølv og godt Guld; gjorde nogen herimod 3 Gange, maatte han desuden rømme Staden. Naar nogen nedsatte sig som Mester, skulde han eje 5 Mk. lødigt Sølv og Værktøj til 1 Mk.'s Værdi, desuden skulde han give Lavet (Kompagniet) 1 Tde. Øl, 1 Mk. Vox, Lys og Bægere.

Det var fra Arilds Tid en Skik, at naar nogen leverede Sølv til Forarbejdning, gav Guldsmeden ham den halve Vægt igen, men skulde denne tillige forgylde med sit eget Guld, var Fortjenesten saa stor som den hele Vægt. Og naar et Arbejde ikke var forsvarligt udført og nogen Mester saa det, skulde han give det tilkjende for Domstolen.

Skraaen indeholder flere Bestemmelser om Mestrenes Forhold indbyrdes. Mestre i dette „Kompagni“ maatte ikke sidde og drikke med hinanden i Kroer eller Ølhuse (in tauernen edder yn birbenken); Bøder udkrævedes ogsaa, naar Mestre skældte hinanden ud, eller slog hinanden paa Øret; slog en Mester en Svend, skulde han bøde en Fjerdedel lødig Mark, men slog en Svend en Mester, skulde han bøde en halv lødig Mark og stille Borgen. Den, der drog Kniv mod en anden, skulde bøde 1 lødig Mark. Den, der slog en anden et Bæger Øl i Hovedet, skulde bøde en Fjerdedel Mark lødig, men slog han det i hans Skød 4 Mk. Voks.

Den, der fratog en anden hans Plads paa Torvet, skulde bøde 1 Tde. Øl, men kom der onde Ord imellem, dobbelt Bøde.

Guldsmedenes Gilde var opnævnt efter S. Eligius og der skulde vælges 1 eller 2 Oldermænd. S. Eligii Dag (1. Decbr.) var Helligdag, ingen maatte da arbejde; i modsat Fald bødede en Mester 1 Tde. Øl, en Svend det ...

Kort historisk kommentar

Denne side giver et detaljeret indblik i guldsmedelavets interne regler i det tidlige 1400-tal. Skraaen regulerede både optagelse i faget, krav til materialernes kvalitet og forholdet mellem mestre, svende og lærlinge.

Særligt bemærkelsesværdigt er de mange bestemmelser om kollegial adfærd. Lavet søgte at forebygge konkurrence på urimelige vilkår, beskytte håndværkets kvalitet og undgå konflikter mellem medlemmerne. Samtidig viser de mange bødesatser, at laugene fungerede som en form for selvforvaltende retsinstans inden for håndværket.

Henvisningen til Sankt Eligius, guldsmeden og smedenes skytshelgen, understreger den religiøse dimension, som stadig var tæt knyttet til middelalderens håndværksorganisationer.

Resumé

For at blive guldsmedemester skulle en svend have arbejdet mindst ét år i København og opfylde bestemte formue- og værktøjskrav. Lavet stillede strenge krav til brugen af ædle metaller, og gentagne overtrædelser kunne føre til udvisning af byen.

Skraaen indeholdt desuden detaljerede regler om konkurrence, arbejdskvalitet og medlemmernes indbyrdes opførsel. Fornærmelser, slagsmål og andre konflikter blev straffet med bøder, ligesom medlemmer ikke måtte skade hinandens forretning.

Guldsmedenes gilde var viet til Sankt Eligius, hvis festdag den 1. december blev holdt som helligdag. Reglerne viser et velorganiseret laug, der både varetog faglige, sociale og religiøse interesser blandt Københavns guldsmede.

Historisk kommentar til Danske Kompagni (Guldsmedelavet)

Teksten beskriver et af de ældste og mest privilegerede håndværkerlav i en dansk købstad, nemlig guldsmedenes *kompagni*. Ordet **kompagni** skal her ikke forstås som et moderne aktieselskab, men som et organiseret laug eller broderskab af mestre inden for samme fag.

Lavets rolle

Guldsmedene var blandt byens højest rangerede håndværkere. I opregningen fra 1525 står de som nr. 2 efter bryggerne, hvilket afspejler fagets økonomiske og sociale betydning. Guldsmede arbejdede med kostbare metaller og fungerede ofte også som kontrollører af metallers kvalitet og værdi.

Tysk indflydelse

Lavet fik i 1429 en **tysk skraa** (lavsvedtægt). Dette viser den stærke tyske påvirkning af dansk købstadskultur i middelalderen, især gennem Hansestædernes handel og håndværkstraditioner. Mange danske lav overtog regler og organisationsformer fra Nordtyskland.

Regulering af håndværket

Skraaen viser et stærkt reguleret arbejdsmarked:

- Kun personer født i lovligt ægteskab kunne optages som lærlinge.
- Svende måtte ikke arbejde selvstændigt uden mesterens tilladelse.
- Akkordarbejde (*stykværk*) og arbejde for fremmede på egen hånd var begrænset.
- Tvister om håndværkets kvalitet blev afgjort af udvalgte mestre.

Formålet var at sikre kvalitet, beskytte mestrenes økonomiske interesser og kontrollere adgangen til faget.

Religiøs dimension

Lavet blev oprettet til Guds, alle helgeners og særligt **Sankt Eligius'** ære. Eligius var guldsmedenens skytshelgen i store dele af Europa. Middelalderens lav var derfor ikke kun erhvervsorganisationer, men også religiøse og sociale fællesskaber.

Historisk betydning

Kilden illustrerer overgangen fra et relativt frit håndværkssystem til et mere lukket og reguleret lavsvæsen. Guldsmedenes kompagni fremstår som en institution, der både varetog faglige standarder, social kontrol, religiøse traditioner og økonomiske interesser. Det er et godt eksempel på, hvordan danske købstæder i senmiddelalderen organiserede håndværk og handel gennem privilegerede lav.

Side 237

Guldsmede

... halve og en Dreng 1 Mk. Voks. Dagen i Forvejen kom Brødrene sammen til Drik og paa selve Festdagen holdtes Sjælemesse vistnok ved Eligii Alter i Frue Kirke, hvor da baade Mænd og Kvinder ofrede. Oldermændene afgjorde Stridigheder mellem Brødrene, og naar en Broder saaledes ikke betalte til den af hine bestemte Tid, skulde han bøde 3 Øre; ligelædes skulde Oldermændenes Samtykke til, naar nogen vilde anklage en Broder for Raadet. Naar en Mester eller hans Hustru døde, skulde den afdøde følges til Graven efter „Kompagniets“ Ret; en Enke skulde der vises samme Ære som en Mester, ligesaa en Svend, der havde tjent hæderligt (suuerliken).

1496 fik de en ny Skraa, stadfæstet af Kong Hans, der i det væsentlige var grundet paa den ældre, men har faaet flere Tillæg og desuden er paa dansk, hvilket viser en Fremgang i den indenlandske Industri. Mesterstykket skulde være en Kalk, et Kors (Krutz), en Guldring, hvori en Sten var indfattet, og en Ring og et Forblad (Beslag paa et Spænde i Form af brede Blade eller Plader)[1]) til at hægte sammen, enten til en „Borvæ“[2]) (Brudekrands) eller til et Bælte; desuden skulde den ny Mester give 4 Mk. Penninge til at lade afholde en Messe ved S. Eligii Alter og 3 Mk. Voks, samt et Maaltid for de andre Mestre til 4 Mk.'s Værdi.

Alt Arbejde skulde mærkes med Byens Mærke. Oldermanden og 2 Mestre skulde hver 14de Dag eller mindst hver Maaned gaa omkring og se paa de andre Mestres Gerning, og naar denne ikke var som den burde, havde de Ret til at slaa Arbejdet itu og give ham Advarsel; naar han efter 2 Advarsler ikke raadede Bod paa sit Arbejde, skulde han bøde 1 Mark Sølv. Møntmesteren og 2 Guldsmede skulde paa Markeder undersøge alt Arbejde, om det var som det skulde være og var mærket, og for ...

Noter

[1]) Wehrmann: Lübeck. Zunftrollen 523.
[2]) Molbechs Dialekt Lex.: Bore.

Kort historisk kommentar

Denne side belyser både de religiøse, sociale og faglige sider af guldsmedelavets organisation. Sankt Eligius var fortsat centrum for lavets religiøse liv, og medlemmerne samledes både til fest, messe og begravelser. Lavet fungerede samtidig som et fællesskab, der tog sig af medlemmernes tvister og sørgede for værdig behandling af både mestre, enker og svende.

Den nye skraa fra 1496 viser en videreudvikling af organisationen. Særligt bemærkelsesværdigt er, at den nu er udformet på dansk frem for tysk. Nielsen opfatter dette

som et tegn på den voksende betydning af den indenlandske håndværks- og industrivirksomhed i senmiddelalderens Danmark.

Kravene til mesterstykket og den løbende kontrol med produktionen viser, hvor stor vægt guldsmedelavet lagde på faglig kvalitet, håndværksmæssige standarder og beskyttelse af kundernes tillid.

Resumé

Guldsmedelavet var ikke blot en faglig sammenslutning, men også et religiøst og socialt fællesskab. Medlemmerne deltog i gudstjenester ved Sankt Eligius' alter, og oldermændene havde myndighed til at afgøre tvister mellem brødrene. Lavet sørgede desuden for medlemmernes begravelser og anerkendte både enker og hæderlige svende.

I 1496 fik guldsmedene en ny skraa, stadfæstet af Kong Hans. For at opnå mesterstatus skulle kandidaten fremstille et omfattende mesterstykke bestående af flere arbejder i guld og sølv samt bidrage økonomisk til lavets religiøse og sociale aktiviteter.

Skraaen stillede strenge krav til kvalitetssikring. Alt arbejde skulle mærkes med byens mærke, og oldermænd samt udvalgte mestre foretog regelmæssige kontroller af medlemmernes arbejde. Mangelfuldt håndværk kunne medføre advarsler, bøder og destruktion af det udførte arbejde, hvilket understreger lavets rolle som garant for faglig standard og offentlig tillid.

Side 238

Guldsmede

Overtrædelse var haarde Bøder; udenlandske Guldsmede, som førte daarligt Arbejde; blev det forbudt at sælge saadant. Det var nu tilladt at arbejde i Kobber og Messing og forgylde og forsølve det, naar der var sat et Mærke paa, der viste, at det ikke var ægte. Foruden ægte Fødsel hos Mesteren krævedes nu ogsaa, at hans Hustru var „ægte af rette og efter den hellige Kirkes Sædvane og uberøgtet“. En Svend skulde 2 Gange om Aaret begære Embedet, nemlig ved Paaske og Mikkelsdags Tid, og inden Aar og Dag skulde han gifte sig. En fremmed Mester skulde fremkomme med Bevisligheder om Lære og Fødsel, inden det blev ham tilladt at nedsætte sig. I Tilfælde af Uenighed mellem en Mester og en Svend, havde hver Lov til at vælge 2 Opmænd, med hvis Kendelse de skulde være fornøjede. En Dreng skulde lære i 5 eller 6 Aar og maatte sætte en eller 2 Dannemænd som Borgen for at han ikke løb af Læren; en Svend skulde tjene et eller 2 Aar her hos én Mester, inden han kunde nedsætte sig. Den yngste Mester i Lavet skulde tilsige de andre Brødre til Stævne. Den Mester, der drog bort af Byen med Bo og Boskab og blev Aar og Dag borte, skulde vinde Embedet paa ny. Naar en Guldsmeds Søn eller Svigersøn vilde være Mester, skulde han kun give den halve Indgang. 3 Gange om Aaret skulde alle Brødrene samles og holde 3 Vigilier og Messer for alle kristne Sjæle.[1])

1490 bestemte Kong Hans, at da han var kommen til Kundskab om, at Guldsmedene i Købstæderne gjorde og arbejdede meget „ondt“ Sølv, hvorved hans kære Undersaatter, den menige Mand, blev besvegne, havde han nu efter Overvejelse med Rigens Raad fastsat, at hver Guldsmed skulde sætte Byens og sit eget Mærke paa al sin Gærning, og af hver vejet Mark skulde han yde Arbejde, der holdt 14 Lod og 1 Kvintin rent Sølv; hvad der vejede under ...

Noter

[1]) K. D. III. 16–20.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her de yderligere krav, som guldsmedelavet stillede til både mestre, svende og lærlinge i slutningen af middelalderen. Reglerne omfattede ikke blot faglige kvalifikationer, men også sociale, religiøse og familiemæssige forhold. Kravet om ærlig herkomst, ægteskab og dokumenteret uddannelse viser, hvor tæt håndværkets professionelle status var knyttet til personligt omdømme.

Samtidig ses et stærkt fokus på kvalitetssikring. Udenlandske guldsmede med dårligt arbejde blev mødt med restriktioner, mens brugen af kobber og messing kun var tilladt under tydelig mærkning. Dette afspejler en voksende bevidsthed om forbrugerbeskyttelse og kontrol med markedet.

Kong Hans' bestemmelse fra 1490 viser, at kvalitetskontrollen ikke kun var et internt laugsanliggende. Kongemagten greb direkte ind for at sikre en ensartet sølvstandard og forhindre bedrageri, hvilket understreger guldsmedefagets økonomiske betydning.

Resumé

Guldsmedelavet opstillede omfattende regler for adgang til faget. Svende skulle gennemgå længere tjenestetid, fremmede mestre skulle dokumentere uddannelse og herkomst, og lærlinge var bundet af flerårige lærekontrakter. Guldsmedesønner og svigersønner nød særlige privilegier ved optagelse som mestre.

Lavet lagde stor vægt på religiøse forpligtelser og fællesskab. Medlemmerne skulle flere gange årligt deltage i vigilier og messer for de kristne sjæle.

Kong Hans udstedte i 1490 bestemmelser om kvaliteten af sølvarbejde, efter klager over ringe håndværk. Alle guldsmede skulle mærke deres arbejder med både byens og deres eget mærke, og sølvets lødighed blev fastsat ved lov. Kilden viser samspillet mellem laug, bysamfund og kongemagt i kontrollen af middelalderens håndværksproduktion.

Side 239

Bagere

14 Lod, skulde regnes for falsk Gods og Mesteren skulde staa til Ansvar efter Loven.[1])

Bagerne synes fra Begyndelsen af ikke at have været stor Lavstvang underkastet. I Stadsretten 1294 tillodes det saaledes enhver at bage saa ofte han vilde[2]); dog ses det af Svendenes Skraa, at der allerede 1403 har bestaaet et Lav af Mestre.[3]) I dette Aar dannede Svendene med Borgmestre og Raads Tilladelse, Fuldbyrd og Tilladelse af Oldermændene og alle menige Brødre i Bagergildet et Broderskab og Lav stiftet S. Kathrine til Lov og Ære og deres Sjæle og alle kristne Sjæle til Salighed.[4])

Hvert Aar, nemlig Torsdag efter Pinse og S. Knuds Dag efter Jul skulde de lade holde Messe for S. Kathrine Alter i Frue Kirke, og den Broder, der da ikke mødte og ofrede, uden han havde lovligt Forfald, skulde give Bøde. Ved Indtrædelse i Gildet skulde man give en Hvid til dets „Broderlys“ (Lys foran Alteret), hvilken hed „Gudspenning“.

En Udlænding skulde give en lybsk Skilling og 3 Hvid til Lavets Drikkekar (stobl); disse var kostbare, ti den, der slog et Ølstob eller et Glas itu, skulde bøde 1 Mk. Voks. Hvert Medlem

skulde fremdeles give 2 Hvid om Aaret til at forbedre Lysene med, men den, der rejste bort i et halvt Aar, mistede sin Broderret og skulde hver Gang han kom tilbage give 3 Hvid i Indgang; havde han derimod været udenlands, skulde han give 4 Skilling i Indgang.

Ethvert nyt Medlem, hvad enten det var en Mand, Svend, Kvinde eller Jomfru, skulde give Oldermanden, Skafferen og alle Brødre Haanden og love at ville holde Skraaens Vedtægt. Skafferen skulde afgøre Brødrenes Stridigheder; kunde han ikke forlige dem, skulde de søge hen til Oldermanden for Mestrene; men de maatte ikke klage over hinanden, førend det første Stævne var holdt, hvormed Meningen vel var, at der skulde gaa nogen Tid ...

_____

Noter

[1]) K. D. I. 223–24.
[2]) K. D. I. 51.
[3]) K. D. II. 34, 36, 40.
[4]) K. D. II. 34–40.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder her gennemgangen af bagerlavet i København. Kilderne tyder på, at bagernæringen oprindelig har været mindre strengt reguleret end andre håndværk, idet stadsretten fra 1294 gav enhver ret til at bage. Alligevel var der senest i begyndelsen af 1400-tallet opstået en egentlig laugsorganisation med mestre, svende og et religiøst broderskab.

Som hos mange andre middelalderlige lav var det religiøse fællesskab centralt. Bagerne samledes omkring Sankt Kathrines alter i Frue Kirke, hvor messer, offergaver og vedligeholdelse af alterlys indgik i lavets fælles forpligtelser.

Samtidig viser skraaen, at laugene fungerede som sociale fællesskaber med egne regler for optagelse, konfliktløsning og medlemskab. Selv kvinder og ugifte kvinder kunne optages i broderskabet, hvilket giver et interessant indblik i gildets bredere sociale karakter.

Resumé

Selv om bagere ifølge stadsretten af 1294 havde forholdsvis stor frihed til at udøve deres erhverv, eksisterede der senest i 1403 et organiseret bagerlav i København. Svendene oprettede da et broderskab til ære for Sankt Kathrine med støtte fra byens myndigheder og lavets mestre.

Broderskabet havde faste religiøse forpligtelser, herunder messer ved Sankt Kathrines alter i Frue Kirke. Medlemmerne skulle yde bidrag til alterlys og andre fælles udgifter, og manglende deltagelse kunne medføre bøder.

Skraaen indeholdt også regler om optagelse, kontingenter og intern konfliktløsning. Nye medlemmer skulle aflægge løfte om at overholde vedtægterne, mens tvister først skulle forsøges løst inden for broderskabet, før de kunne indbringes for højere myndigheder. Dette viser, hvordan bagerlavet fungerede som både faglig organisation, religiøst fællesskab og social institution i middelalderens København.

Side 240

Bagere

... hen, da de mulig selv indbyrdes kunde slutte Forlig. 2 af Brødrene udvalgte Forstandere (vistnok en Oldermand og en Skaffer) skulde staa i Spidsen for Gildet, og den, der ikke vilde modtage Valget, skulde bøde 1 Mk. Voks til Lavets Lys. Til Stævne skulde hver møde, naar han blev tilsagt. Naar nogen ved deres Stævner („første vi sidde tilhobe“) gjorde Bulder og Ustyr og ikke vilde høre Forstanderne og ringeagtede dem, skulde han bøde.

Ved Drikkegilderne udvalgtes 2 Skænkere. Den Broder, der blev drukken eller spildte Øl paa en anden, skulde bøde. Det var forbudt Brødre at drikke andre end Gæster til tværs over Bordet, men de skulde „drikke hverandre retsinniges om til“. Ingen maatte møde væbnet med sin Kniv (Stemest), ej heller maatte nogen bringe Værge eller lang Kniv med sig, da derved Blodudgydelse let vilde fremkomme. Den, der spildte saa meget Øl paa Bordet, at det ikke kunde dækkes med en Haand, skulde bøde.

Gildet betaltes ved Sammenskud („Ølskud“), og den, der ikke mødte („der bliver hjemme fortruden og vil ikke søge Selskabet og forsmaar det“), skulde betale halv Ølskud. Enhver havde Lov til at bede én Kvinde med, men for flere skulde han betale.

Den, der fortørnede Oldermanden eller Skafferen, skulde bøde ½ Td. Øl. Naar en Broder blev syg, skulde han have 4 lybske Skilling af Bøssen; blev han ikke bedre, skulde han have 4 Skilling til; naar han blev rask, skulde han betale Pengene tilbage af sin første Løn, men vilde han vandre til et andet Sted, skulde han sætte Borgen for Tilbagebetalingen. Døde han og intet efterlod, „da skal det være gjort i Guds Hæder“.

Brødrene skulde vaage over den afdøde om Natten efter Dødsfaldet og om Morgenen følge Liget til Kirken, og da skulde alle Brødre ofre til Messen for ham og bringe det til Graven, men ingen maatte gaa sin Vej, førend Liget var lagt i Jorden. Det var forbudt at følge barbenet til Graven eller iført en „Skjortesæk“. Naar man fik at vide, at en Broder var død andre Steder, skulde Lavet lade afholde en Vigilie og Messe,

---

Kort historisk kommentar

Denne side giver et levende billede af bagerlavets broderskab som et socialt og religiøst fællesskab. Lavet regulerede ikke blot medlemmers arbejde, men også deres opførsel ved møder, gilder og festlige sammenkomster. Reglerne om orden ved drikkelagene og forbuddet mod at medbringe våben viser, at man ønskede at forebygge konflikter og bevare roen i fællesskabet.

Samtidig fungerede gildet som en tidlig form for social forsikring. Syge medlemmer kunne modtage økonomisk hjælp fra fællesskabets kasse, og der blev taget ansvar for medlemmer, som døde uden at efterlade midler. Dette understreger den betydning, laug og gilder havde som sociale sikkerhedsnet i middelalderens bysamfund.

Begravelsesskikkene og de religiøse handlinger omkring afdøde medlemmer viser den tætte forbindelse mellem håndværk, trosliv og fællesskab. Omsorgen for både levende og døde medlemmer var en central del af gildets funktion.

Resumé

Bagerlavets broderskab havde valgte ledere, der skulle opretholde orden ved møder og sammenkomster. Medlemmer, der skabte uro, fornærmede ledelsen eller overtrådte gildets regler, blev pålagt bøder.

Gildets sociale liv var nøje reguleret. Ved drikkelag var der bestemte regler for opførsel, og det var forbudt at møde bevæbnet. Medlemmerne finansierede fællesskabet gennem bidrag, og fravær fra gildeaktiviteter kunne medføre økonomiske sanktioner.

Broderskabet ydede også støtte ved sygdom og dødsfald. Syge medlemmer kunne få hjælp fra gildets kasse, mens afdøde medlemmer blev fulgt til graven af deres brødre, som deltog i messer og begravelser. Kilden viser, at bagerlavet fungerede som både faglig organisation, religiøst fællesskab og social hjælpeinstitution i middelalderens København.

Side 241

Danmark-Norge under Napoleonskrigene

Frankrig.

IV. Danmark-Norges politiske Stilling fra Konsulregeringens Indførelse i Frankrig indtil det væbnede Neutralitetsforbunds Dannelse i December 1800.

V. Det væbnede Neutralitetsforbund indtil Vaabenstilstanden imellem England og Danmark-Norge af 9de April 1801.

VI. Det væbnede Neutralitetsforbund fra den dansk-engelske Vaabenstilstand af 9de April 1801 indtil dets endelige Opløsning.

— **Tredje Bog. (1801–1806.)**

I. Danmark-Norges Stilling til de politiske Forviklinger paa Fastlandet fra det væbnede Neutralitetsforbunds Ophør indtil Udbruddet af den engelsk-franske Krig 1803.

II. Fra Udbruddet af den engelsk-franske Krig i 1803 indtil Begyndelsen af Aaret 1804.

III. Danmark-Norges Stilling under Dannelsen af den tredje Koalition.

IV. Den tredje Koalitionskrigs Tid.

V. Tiden imellem Presburgerfreden og Udbruddet af den fransk-preussiske Krig i Oktober 1806.

VI. Fra Udbruddet af den fransk-preussiske eller fjerde Koalitionskrig til Udstedelsen af Napoleons Dekret om Fastlandsspærringen.

— **Fjerde Bog. (1806–1807.)**

I. Napoleons Dekret om Fastlandsspærringen.

II. Danmark-Norges Forhold til Koalitionsmagterne, særlig til England, i Aaret 1807 indtil Freden i Tilsit.

III. Freden i Tilsit. Napoleons Politik med Hensyn til Danmark-Norge.

IV. Afsendelsen af den engelske Flaade og Hær til Kjøbenhavn.

V. Hvilket Ansvar kan tillægges den dansk-norske Regering i denne Tid?

VI. Kjøbenhavns Belejring og Kapitulation. Forhandling imellem Danmark-Norge og Frankrig.

VII. Den engelske Regerings moralske og politiske Ansvar.

VIII. Danmark-Norges Forhold til Frankrig og England indtil Afslutningen af det dansk-franske Forbund den 31te Oktober og Udstedelsen af den engelske Krigserklæring den 4de November.

IX. Danmark-Norges Forhold til Sverige og Rusland i Slutningen af 1807.

G. E. C. Gad,
Vimmelskaftet 32.

Side (Bogfortegnelse / Forlagskatalog)

Svenske historiske og biografiske skrifter

Følgende svenske historiske og biografiske Skrifter faaes eller bestilles til de vedføjede nedsatte Priser i Undertegnedes Boghandel:

- **Adlerbeth, G. G.**, historiska anteckningar I-III. 3 Kr.
- **Anjou, L. A.**, svenska kyrkans historia. 2 Kr.
- **Anrep, G.**, svenska adelns ättartaflor I-IV. 25 Kr., indb. 32 Kr.
- **Biografiskt lexikon öfver namnkunniga svenska män.** I-XXIII og Ny följd I-VI. 35 Kr.
- **Cronholm, A.**, Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering. I-VI. 15 Kr.
    - Skånes politiska historia I-II. 4 Kr.
- **Geijer, E. G.**, konung Gustaf Wasas och hans söners historia. 1 Kr. 50 Øre.
    - konung Gustaf II Adolfs och drottning Christinas historia. 1 Kr. 50 Øre.
- **Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby** I-II. 3 Kr.
- **Mankell, J.**, anteckningar rörande svenska regementernas historia. Med plancher. 5 Kr.
- **Montgomery, G.**, historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809. I-II. 4 Kr. 50 Øre.
- **v. Schinkel, B.**, Minnen ur Sveriges nyare historia I-VIII. 15 Kr. (Senere er udkommen IX, X og XI til bogladepris 5,50, 3,00 og 4,75).
- **Schröderheim, E.**, anteckningar til Gustaf III's historia. 1 Kr.
- **Wieselgren, P.**, Essen. Ett tillägg till Palmblads biografiska lexikon. 1 Kr.

G. E. C. Gad,
Vimmelskaftet 32.

Kort historisk kommentar

Denne side er en forlagsannonce fra G. E. C. Gad og ikke en del af den egentlige historiske fremstilling. Den giver et interessant indblik i, hvilke svenske historiske og biografiske værker der var tilgængelige for danske læsere på udgivelsestidspunktet.

Fortegnelsen domineres af værker om Sveriges politiske historie, kongerækker, adelsslægter, militærhistorie og biografier. Især navne som Geijer, Anrep og Cronholm viser, hvilke historikere der blev anset for centrale inden for svensk historieskrivning i 1800-tallet.

Annoncen vidner samtidig om den tætte kulturelle og litterære forbindelse mellem Danmark og Sverige, hvor danske boghandlere formidlede svensk historisk litteratur til et bredere nordisk publikum.

Resumé

Siden består af en bogfortegnelse udgivet af forlaget og boghandleren G. E. C. Gad i København.

Her annonceres en række svenske historiske og biografiske værker, herunder bøger om den svenske kirke, adelen, Gustav Vasa, Gustav II Adolf, dronning Christina, svenske regimenters historie samt krigen mellem Sverige og Rusland 1808-1809.

Kataloget giver et billede af den historiske litteratur, som var efterspurgt og tilgængelig i perioden, og viser en betydelig interesse for svensk politisk, militær og biografisk historie.

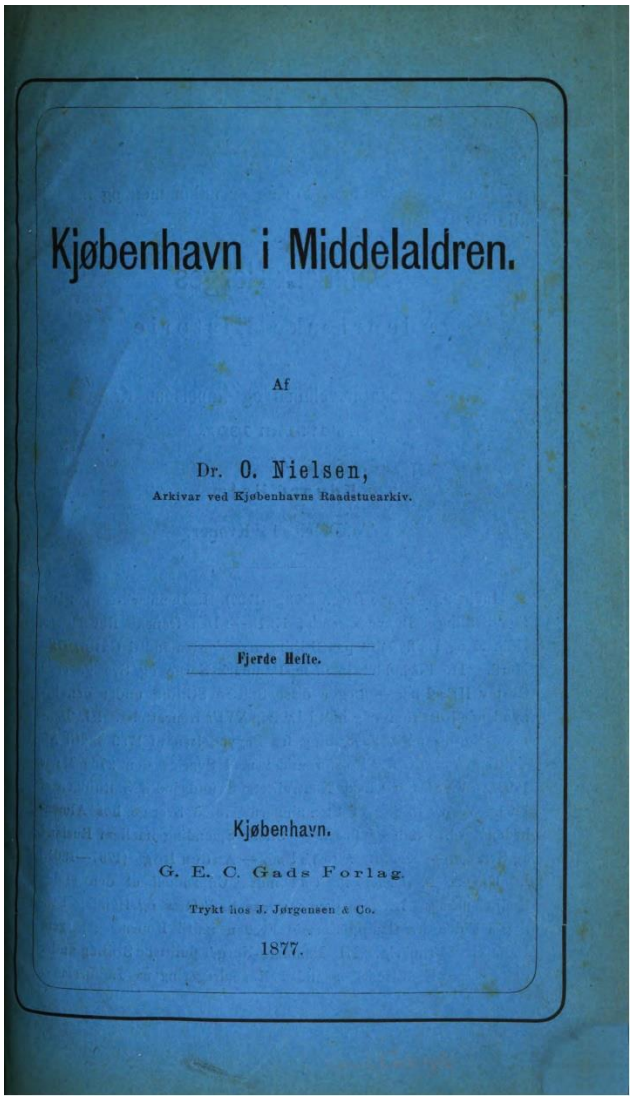
Kjøbenhavn i Middelaldren.

Af

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Fjerde Hefte.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1877.

Side (Forlagsannonce)

Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige

Paa Undertegnedes Forlag er udkommen og faaes i alle Boglader:

Danmark-Norges udenrigske Historie

under den franske Revolution og Napoleons Krige

fra 1791 til 1807.

Af Edvard Holm.

To Dele. 14 Kroner.

Indhold

Første Bog (1791–1797)

I. Danmark-Norges farlige Stilling i Begyndelsen af 1791. Den franske Revolutions Udbrud og Indflydelse paa Stillingen i Norden indtil Gustav III's Mord.

II. Forholdet imellem Danmark-Norge og Sverige efter Gustav III's Død. Begge disse Staters Stilling under den begyndende Koalitionskrig indtil Ludvig XVI's Henrettelse.

III. Danmark-Norges politiske Stilling fra Begyndelsen af 1793 indtil Afslutningen af Neutralitetsforbundet med Sverige den 27de Marts 1794.

IV. Det nordiske Neutralitetsforbund indtil Slutningen af 1795.

V. Udvikling af Stemningerne imod Sverige hos Almuen.

VI. Freden i Basel. Stærk Spænding imellem Rusland og Sverige. A. P. Bernstorffs Død.

Anden Bog (1797–1801)

I. Fra A. P. Bernstorffs Død indtil Udbruddet af den anden Koalitionskrig.

II. Den dansk-norske Skibsfarts og Handels Stilling i Tiden fra Campo Formio Freden indtil Konsulregeringens Indførelse i Frankrig.

III. Danmark-Norges politiske Stilling under den anden Koalitionskrig indtil Konsulregeringens Indførelse i ...

Kort historisk kommentar

Denne side er en forlagsannonce for Edvard Holms store værk om Danmark-Norges udenrigspolitik under den franske revolution og Napoleonskrigene. Annoncen fungerer samtidig som en indholdsoversigt, der viser værkets kronologiske og tematiske opbygning.

Emnerne afspejler de store europæiske omvæltninger efter 1789. Særligt fremhæves relationerne mellem Danmark-Norge, Sverige, Rusland, Frankrig og de skiftende koalitioner mod revolutionens og senere Napoleons Frankrig. Oversigten viser også den betydning, som handel, søfart og neutralitetspolitik havde for den dansk-norske stat.

Værket fremstår som et forsøg på systematisk at forklare Danmarks udenrigspolitiske udfordringer i en periode, hvor Europas magtbalance blev grundlæggende forandret.

Resumé

Annoncen præsenterer Edvard Holms bog *Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige fra 1791 til 1807*, udgivet i to bind.

Indholdsfortegnelsen viser, at første del behandler perioden 1791-1797 med fokus på den franske revolutions betydning for Norden, forholdet til Sverige, neutralitetsforbundet og den internationale situation omkring Rusland og Østersøområdet.

Anden del indledes med perioden 1797-1801 og omhandler blandt andet A. P. Bernstorffs død, dansk-norsk handel og søfart samt Danmarks stilling under den anden koalitionskrig. Oversigten viser værkets ambition om at skildre Danmark-Norges udenrigspolitik i sammenhæng med de store europæiske begivenheder under revolutionen og Napoleons fremkomst.

Side 241

Smede

... ligesom hvis han var død her. Det var Brødrene strengt forbudt at lege med Terninger, og enhver, der saa det og ikke aabenbarede det for Forstanderne, skulde give samme Bøde som de, der havde dobbet. Brødrene maatte ikke under høj Bøde tiltale hinanden i vred Hu med Ord, der rørte paa Rygte og Ære; det var ogsaa Bøde underkastet at slaa hinanden paa Tænderne eller Kindbenet, at drage hinanden i Haaret for Alvor eller drage Kniv mod hinanden i vred Hu.

Den Broder, der fandt en anden fuld paa Bovepladsen[1]) og fortav det, skulde bøde lige saa meget som den drukne. Den, der spillede („legede“) om Penge, naar han skulde sælge sin Herres Brød, eller den, der kaldte en Køber bort fra det „Led“, hvor en Broder solgte Brød, skulde give Bøder; for den sidste Brøde skulde han pantes til en Værdi af 2 engelske Penninge, men kunde løse Pantet samme Dag for en Hvid; gjorde han det ikke, maatte det gives bort til en fattig („da maa man det give i Guds Ære“).

Enkelte senere Bestemmelser er tilføjede, saaledes, at naar nogen gjorde Ustyr og ikke vilde give sig tilfreds, skulde han skydes ud af 4 Karle og siden bøde 1 Td. Øl og 4 Mk. Voks, naar han blev roligere. En Fortegnelse over alle Brødre fra 1403 og til henimod Reformationstiden er vedføjet Lavsskraaen.

Smedene fik 1512 af Kong Hans Stadfæstelse paa deres Skraa.[2]) Deres Lav, der ligesom Guldsmedenes var helliget S. Eligius, omfattede alle de forskellige Slags Smede, nemlig:

1. **Sværdfegerne**, hvis Mesterstykke var et „Pasholteresværd“, en „Rytting“ (Dolk) og en Kaarde.
2. **Kedelsmedene**, der skulde gøre en Bryggepande, en Bryggekedel og en Sodekedel (Suppekedel).
3. **Grovsmedene**, der synes at have dannet Lavets Hovedbestanddel; de skulde smede en Hestesko af 3 „Osmunder“ (Klumper Smedejern), en „Bindeøkse“ ...

---

[1]) Legeplads ved Lavshuset?
[2]) K. D. II. 190–196.

Kort historisk kommentar

Denne side afslutter omtalen af bagernes broderskab og indleder beskrivelsen af smedelavet. De mange regler om terningespil, drukkenskab, ærekrænkelser, slagsmål og konkurrence mellem brødrene viser, hvor detaljeret middelalderens lav regulerede medlemmernes opførsel både i arbejde og fritid.

Bestemmelserne afspejler et fællesskab, hvor social disciplin og gensidig kontrol var afgørende. Overtrædelser blev straffet med bøder i øl, voks eller penge, og medlemmerne havde pligt til at anmelde forseelser blandt deres egne.

Med omtalen af smedelavet skifter fokus til håndværkets organisation. Lavet samlede flere specialiserede grupper af smede under én fælles organisation og var, ligesom guldsmedene, viet til Sankt Eligius. Kravene til mesterstykkerne viser den høje faglige standard, som forventedes af de forskellige specialer inden for smedefaget.

Resumé

Bagernes lavsskrå indeholdt strenge regler mod hasardspil, drukkenskab, vold og usømmelig adfærd. Medlemmerne skulle behandle hinanden korrekt, og både sociale konflikter og urimelig konkurrence i brødsalget blev mødt med bøder.

Senere tilføjelser til skraaen skærpede disciplinen yderligere og viser, at lavets ledelse kunne gribe ind over for medlemmer, der skabte uro. Lavsskråen blev ledsaget af en fortegnelse over medlemmer fra begyndelsen af 1400-tallet og frem mod Reformationen.

Herefter introduceres smedelavet, som i 1512 fik kongelig stadfæstelse af sin skraa. Lavet omfattede flere forskellige smedegrupper, herunder sværdfegere, kedelsmede og grovsmede, hver med særlige krav til mesterstykket. Dette vidner om en betydelig specialisering inden for håndværket i senmiddelalderens København.

Side 242

Smede

(Tømmermands Økse) og en Jærngreb i 4 Mestres Nærværelse, hvem han skulde traktere med for 6 Skilling Øl, og Mad til „som han vil have Tak"; derpaa skulde hans Arbejde synes i Lavet af Oldermænd og Brødre og naar det blev fundet godt, skulde han give Brødrene 1 Td. Øl, et Fad fuldt af Mad, en Ost, et Fad Smør og 2 ferske Retter.

Videre bestod Lavet af:

1. **Klejnsmede**, der under Tilsyn skulde smede et Par Sporer, en „Spenrighel" og en Stang i et bayersk Bid (til et Ridehestehovedlav) eller et Laaseblad.
2. **Knivsmede**, der ogsaa under Tilsyn skulde smede Blade til en „Stegemetz" (Dolk), en „Weymetz" (Jagtkniv) og en Kvindekniv; de 2 sidste Slags Smede skulde i Henseende til Beværtningen gøre ligesom Grovsmedene.

Naar et Mesterstykke var blevet antaget, skulde den ny Mester igen gøre Gilde, ved hvilket hver Broder skulde have 2 Hvedebrød, 1 Skonroggen (Sigtebrød), og desuden skulde Maaltidet bestaa af 3 Bøster Flesk (Skinker), 4 Retter fersk Mad, 3 Oste, 3 Fade Smør, 4 Tønder dansk Øl og 12 ny Bægere. Dette „Mesterøl" skulde ske senest 14 Dage efter Optagelsen i Lavet.

Det var imidlertid ikke saa let at opnaa dette, thi en Svend skulde 3 Gange om Aaret, et Fjerdingaar mellem hver Gang, møde for Oldermand og Brødre og lade dem forstaa at han agtede at vorde sin egen Mand; første Gang skulde han give 2 Skilling; naar saaledes havde „æsket paa Embedet" og man havde forhørt sig om hans „Omgængelse, Mandhed og Kunst, som han skal bjerge sig med og gøre Kongen og Staden fuldt (Fyldest) med, Embedet uden Omtale og Forhindring, og den han sig til Husfru faar uden Fordærv" og naar saa hans Kunst var prøvet og hans Mestergærning godkendt, skulde han fæste sig Giftermaal og Borgerskab og ikke før.

To Gange om Aaret læstes Sjælemesser ved S. Eligii Alter i Frue Kirke, og da skulde alle Medlemmer ofre. En Gang om Aaret, nemlig Søndagen før Andreæ Dag (30 Nov.) holdtes den vigtigste Sammenkomst („Adeldrik").

Kort historisk kommentar

Denne side giver et detaljeret indblik i smedelavets organisation og de krav, der blev stillet til kommende mestre. De forskellige specialer inden for smedefaget havde hver deres mesterstykke, hvilket viser en betydelig faglig differentiering i middelalderens håndværksverden.

Optagelsen som mester var både en faglig, social og økonomisk prøvelse. Kandidaten skulle ikke alene dokumentere sine håndværksmæssige færdigheder, men også bevise sit gode rygte,

sin personlige hæderlighed og sin evne til at forsørge sig selv som borgermand. Hertil kom betydelige udgifter til beværtning af lavets medlemmer.

Sideløbende fremstår lavet som et religiøst fællesskab knyttet til Sankt Eligius' alter i Frue Kirke. De fælles messer og den årlige „Adeldrik“ understreger den tætte forbindelse mellem faglig organisation, socialt fællesskab og kirkeligt liv.

Resumé

Smedelavet omfattede flere specialiserede faggrupper, herunder grovsmede, klejnsmede og knivsmede. For at blive mester måtte kandidaten fremstille bestemte arbejdsprøver under tilsyn af erfarne mestre og derefter beværte lavets medlemmer.

Efter godkendelsen af mesterstykket skulle den nye mester afholde et omfattende gilde med mad, øl og gaver til brødrene. Vejen til mesterstatus var lang og krævede både faglig dygtighed, godt omdømme og økonomiske ressourcer.

Lavet stillede desuden krav om borgerskab og ægteskab, før en svend kunne opnå fuld mesterstatus. De religiøse aktiviteter ved Sankt Eligius' alter og den årlige hovedsammenkomst viser, at smedelavet fungerede som både faglig organisation, socialt netværk og religiøst broderskab i middelalderens København.

Side 243

Smede

Lavsmøderne „opklappede“ Oldermanden, og da skulde alle være rolige og først rejse sig op og bede Gud om Fred og Naade for sig og for alle kristne Sjæle; den, der da ikke tog sin Hætte af, skulde bøde en engelsk Penning; ellers sad man vistnok med bedækket Hoved.

Til Gildet maatte man bede Gæster, men de skulde sidde paa Bænken, medens Brødrene og Søstrene sad paa Forsædet. En Søster, som drev en anden af hendes Plads og gav hende Ukvemsord, skulde bøde 1 Mk. Voks.

Naar nogen Broder gik bort af Lavet med „Øverdaadighed“ (Overmod) og ikke vilde lyde Oldermanden, skulde der paalægges ham en Bøde, og naar han ikke vilde betale den, skulde han sættes ud af Embedet.

Der var ogsaa Straffe bestemte for den, der i Lavshus blev vred med Ukvemsord eller forsmedelig Tale, som trak nogen i Haaret, slog ham i Hovedet eller ved Kindbenet, som drog Sværd eller Kniv i Lavshuset eller i Gaarden, om han end ingen Skade gjorde. Ingen maatte blive til Efterdrik, uden han særlig var indbudt af Oldermanden.

En Svend maatte vel komme med Ærinde til sin Husbonde i Lavshuset, men naar han havde drukket med ham og syslet sit Ærinde, skulde han gaa; kom han oftere, fik han intet at drikke, men skulde gaa sin Vej høvisk.

Der er flere Bestemmelser om Opførsel i Lavshuset, som vi her ikke vil medtage, men som viser, hvilken Raahed der har været, naar det var nødvendigt at udstede slige Forbud.

Foruden de sædvanlige Bestemmelser om Ligfærd, Gæld, Oldermandens Myndighed og deslige, er der flere andre af Interesse. Naar en Broder saarede en anden Broder, skulde 6 Brødre fastsætte hans Bøde til Lavet, foruden den, han skulde bøde til Byfogden; dræbte han ham derimod, blev han udstødt af Lavet og kunde aldrig blive Medlem igen, uden Drabet skede af Nødværge.

Selv naar Medlemmer gjorde „Spe“ ad hinanden, skulde de bøde; naar nogen ikke vilde betale til bestemt Tid, skulde han give dobbelt eller være skilt ved sit Embede. Naar en Broder eller Søster ...

Kort historisk kommentar

Denne side giver et detaljeret indblik i den disciplin og sociale kontrol, som prægede smedelavet. Lavsmøderne begyndte med religiøse ritualer og faste ceremonier, der skulle understrege fællesskab, respekt for oldermanden og lavets religiøse grundlag.

Samtidig viser de mange bødebestemmelser, at konflikter, slagsmål og fornærmelser ikke var usædvanlige. Lavet forsøgte derfor gennem et omfattende regelsæt at opretholde orden både ved møder, gilder og i daglig omgang mellem medlemmerne. Selv mindre forseelser som spot, ukvemsord eller manglende respekt for fællesskabets normer kunne medføre straf.

Kilden illustrerer også, at laugene fungerede som interne domstole. Voldssager blev behandlet af lavets egne medlemmer, selv om de samtidig kunne medføre straf fra de offentlige myndigheder. Dermed fremstår laugene som både faglige, sociale og juridiske fællesskaber.

Resumé

Smedelavet havde faste regler for adfærd ved møder og gilder. Medlemmerne skulle vise respekt for oldermanden, deltage i fælles bønner og opføre sig ordentligt over for både brødre og søstre i lavet.

Fornærmelser, slagsmål, våbenbrug og ulydighed mod lavets ledelse blev straffet med bøder eller i alvorlige tilfælde udelukkelse. Svende havde kun begrænset adgang til lavshuset og skulle forlade stedet efter at have udført deres ærinde.

Lavet fungerede desuden som en intern retsinstans. Hvis et medlem sårede eller dræbte et andet medlem, blev sagen behandlet af lavets brødre, og alvorlige forbrydelser kunne føre til livsvarig udstødelse af fællesskabet. Siden viser tydeligt, hvordan smedelavet regulerede både medlemmernes faglige og personlige liv i middelalderens København.

Side 244

Skomagere

... vilde fare Pilgrimsfærd, skulde hver af de andre give en engelsk Penning; led han Ildsvaade, skulde hver give en Grot til Hjælp. Den, der for Retten skulde være i „Lov og Ed“ (sværge til Fordel for ham, være Mededsmand) med sin Broder og undslog sig, eller naar nogen overtalte en anden til i saadanne Tilfælde ikke at hjælpe sin Broder i hans Nød og Trang, „da er han regnendes værre Nidding udi sin Ondskab end den, som Sagsøger er, idet han ikke gør det som han er pligtig af Ære og Ret, men hjælper sin Broder paa Fald imod Gud og sin Ed“, og han kunde udstødes af Lavet.

Naar en Mester fik en ny Lærling, skulde han give 1 Tde. Øl eller 12 Skilling. Ingen maatte tage nogen i Kompagni med sig, men kun have Folk, der fik en forud bestemt Løn. En Enke maatte nyde Embedet Aar og Dag og kunde faa Tilladelse til at beholde det i Fremtiden.

Ingen Svend maatte sælge Arbejde uden Oldermandens og alle Brødrenes Tilladelse; hans Husbonde skulde derfor bøde ½ Td. Øl og han selv mistede Varerne. Naar nogen Smed

nægtede at arbejde for en Mand, der skyldte ham Penge, saa maatte ingen anden Smed opfylde Mandens Ønske, naar han af den første var advaret om Forholdet.

En fattig Broder, som led Nød, maatte 2 Gange om Aaret søge Lavet og drikke frit, dog skulde han først spørge Oldermanden om Forlov. Skiftedage var Mikkelsmesse og Paaske, og kun paa disse Tider maatte en Mester tage en andens Svend i Tjeneste.

Fremmede Smede maatte kun sælge i større Partier, undtagen paa offentligt Marked. Smedenes Lavshus var 1547 paa Graabrødreklosters Grund.[2])

Skomagerne fik 1509 en Skraa af Kong Hans[2]), men Lavet havde da bestaaet længe. 1434 var Kanniken Hans Kortsen den der læste Sjælemesse i Frue Kirke for Skomagerlavet, uvist foran hvilket Alter, men i dette Aar ...

---

[1]) K. D. II. 181–86.
[2]) K. D. I. 415.

Kort historisk kommentar

Siden afslutter gennemgangen af smedelavets bestemmelser og indleder omtalen af skomagerlavet. Reglerne viser, hvordan laugene fungerede som stærke solidariske fællesskaber, hvor medlemmerne havde pligt til at støtte hinanden både økonomisk og juridisk. Hjælp til pilgrimme, brandramte og nødstedte brødre var en naturlig del af lavets virksomhed.

Bestemmelserne afslører samtidig den tætte kontrol med arbejdsmarkedet. Svende måtte ikke arbejde selvstændigt uden tilladelse, og håndværkerne støttede hinanden i inddrivelsen af gæld ved kollektivt at nægte arbejde for skyldnere. Laugene fungerede dermed som både faglige organisationer og sociale sikkerhedsnet.

Overgangen til skomagerlavet viser, at også dette laug havde en lang historie før den formelle kongelige stadfæstelse af skraaen. Omtalen af sjælemesser i Frue Kirke understreger igen den nære forbindelse mellem håndværkslavene og det kirkelige liv.

Resumé

Smedelavet pålagde medlemmerne at støtte hinanden ved retssager, ulykker og økonomisk nød. Manglende hjælp til en broder kunne medføre alvorlige sanktioner, herunder udelukkelse af lavet.

Lavet regulerede også ansættelse af lærlinge og svende, fastsatte regler for arbejdsforhold og begrænsede konkurrencen mellem medlemmerne. Fremmede smede havde kun begrænsede muligheder for at sælge deres varer i byen.

Kilden viser desuden, at laugene havde sociale hjælpefunktioner for fattige medlemmer og en stærk intern disciplin. Siden afsluttes med indledningen til skomagerlavets historie, hvor det fremgår, at skomagerne allerede længe før 1509 var organiseret som et selvstændigt laug med egne religiøse aktiviteter i Frue Kirke.

Side 245

Skomagere

... overdrog han til Markus's, Lukas's og Aniani Alter, som han havde stiftet, en Gaard i Tydskemannegade, af hvis Lejeindtægt Alterpræsten skulde nyde 2 lødige Mark Sølv aarlig

for at læse Lavets Sjælemesser. Alteret hed almindelig Skomageralter.[1]) Den omtalte Gaard skødedes 1517 af Alteret til Lavet selv; den er omtalt foran S. 138.

Forat blive Medlem af Lavet skulde man bevise at man var ægte født og havde et godt Rygte og at man havde tjent 2 Aar i Staden som Svend; Mesterstykket var et Par gode Støvler og 3 Par gode Sko. Svenden skulde bede 3 Gange om Optagelse og skulde første Gang give 1 Tønde Øl, men kunde da endnu trække sig tilbage; anden Gang skulde han gøre sin Mestergærning og igen give 1 Tde. Øl; derefter skulde han endnu bede tredje Gang og have 2 Gildesbrødre til Borgen; han skulde straks give 6 Skilling til Huspengene (Lavshuset) og saa gøre en Igangs Kost med 4 Tønder Øl, Brød og Bøster (Skinker), 2 ferske Retter, Steg, Smør og Ost i tilstrækkelig Mængde og samme Dag give 4 Mk. Penninge til Messer og Gudstjeneste.

Aarsdagen derefter skulde han gøre sin anden Kost med 4 Tdr. Øl, Brød og Bøster, og desuden give 2 Mk. Voks og 6 Ørtug (72 Skp.) Byg; derefter skulde han skænke ved Gilderne saa længe han var den yngste Mester.

De Gildessøstre, som blev optagne, skulde give til Igang 1 Pund (24 Skp.) Byg, 1 Mk. Voks, 1 Bøste, 1 Ost og 1 Skaal. En Enke maatte bruge Embedet i 3 Aar efter sin Mands Død.

En Skomagersvend, der vilde gifte sig med en uberygtet Skomagerdatter, skulde have mere Frihed end nogen anden, idet han skulde alene give den bedste Igangskost og desuden 4 Ørtug Byg, 2 Mk. Penninge, 3 Mk. Voks og ikke mere; samme Frihed nød en Skomagers Søn. En „Sudersvend“ derimod, der vistnok var Betegnelse for de tydske Skomagersvende, havde ingen Lettelse, om han end giftede ...

---

[1]) Rørdam S. 201.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her skomagerlavets tætte forbindelse til kirken og dets omfattende optagelsesregler. Skomageralteret i Frue Kirke havde sin egen økonomiske basis gennem en ejendom i Tydskemannegade, hvis indtægter finansierede sjælemesser for lavets medlemmer.

Vejen til mesterstatus var lang og kostbar. Ud over krav om ægte fødsel, godt omdømme og flere års tjeneste som svend skulle ansøgeren fremstille et mesterstykke og ved flere lejligheder beværte lavets medlemmer. Optagelsen var således både en faglig prøve og en demonstration af økonomisk formåen.

Siden viser også, hvordan familietilknytning kunne give privilegier. Sønner af mestre og mænd, der giftede sig med en skomagerdatter, fik lettere adgang til lavet end fremmede svende, hvilket bidrog til at bevare håndværket inden for etablerede familier.

Resumé

Skomagerlavet havde et alter i Frue Kirke, finansieret gennem indtægterne fra en ejendom i Tydskemannegade. Alteret blev anvendt til sjælemesser for lavets medlemmer og spillede en central rolle i lavets religiøse liv.

For at blive mester skulle en skomagersvend dokumentere god herkomst og godt ry, have arbejdet som svend i København og fremstille et mesterstykke bestående af støvler og sko. Optagelsen krævede flere ansøgninger, betydelige ydelser i øl, mad, voks og penge samt deltagelse i lavets fælles aktiviteter.

Enker kunne fortsætte virksomheden i en begrænset periode efter mandens død, mens sønner af mestre og svende, der giftede sig ind i håndværkerfamilier, nød særlige privilegier. Kilden viser, hvordan faglige, økonomiske, religiøse og familiemæssige forhold var tæt forbundet i middelalderens skomagerlav.

Side 246

Skomagere. Skrædere.

... sig med en Skomagers Enke, der ej heller maatte lade en saadan bestyre hendes Værksted („bruge Embedet med sig“).

En Mester, der havde været borte Aar og Dag, skulde vinde Embedet igen med en halv Kost. Den, der vilde have Skofal, skulde udstille dem i sit Vindue i det Hus, han beboede, og i ret Skobod.[1])

Hver Lørdag gik 2 Mestre omkring til alle Gildebrødrene og besaa deres Arbejde; fandt de noget, der var daarlig gjort („ond Gerning“), havde de Ret til at tage det med og fremvise det paa Stævne, hvor Gildebrødrene paalagde vedkommende en Bøde.

Naar en Mester antog en Læredreng („Kendedreng“), skulde han gøre en „Kendekost“ med 2 Tønder Øl, Brød og Bøster (Skinker), 2 ferske Retter, Smør, Ost og Steg; men for sin egen Søn skulde han ikke gøre Kost.

2 Svende maatte enhver have, men havde nogen 3, skulde han give Afkald paa den ene, hvis nogen anden Mester behøvede ham.

Kom fremmede Skomagere til Byen og falbød Fodtøj paa Torvedage eller paa andre Tider, skulde Byfogden, Skomagernes Oldermand og „Lensmænd“ have Ret til at beslaglægge det, indtil de gav Bøder til Byfogden.

Der maatte ingen Skomagere bo i 2 Mils Afstand fra Byen, som gjorde Støvler eller Sko for Bønder eller andre, dog maatte de nok arbejde for Adelsmænd og Præster.

Ved Gilderne skulde Brødrene lægge deres Vaaben fra sig, naar det blev forlangt, og det var strengt forbudt at slaas eller udskælde hinanden i Gildehuset.

Ved Begravelser skulde hver „skyde sit Ligskud“, nemlig give 12 Skilling i Sjælegave til Messer og Gudstjeneste, førend Liget var i Jorden. De almindeligere Bestemmelser er omtalte foran.

Skræderne fik allerede Lavsskraa 1275; denne er vel ikke bevaret i Original, men der haves dog et Uddrag i en maadelig dansk Oversættelse,[2]) hvori man desværre ikke kan ...

---

[1]) Der var altsaa dengang endnu et bestemt Tal Skoboder. Jfr. foran S. 137-38.
[2]) K. D. I. 26-28.

Kort historisk kommentar

Denne side afslutter gennemgangen af skomagerlavets organisation og indleder omtalen af skræderlavet. Bestemmelserne viser den omfattende kvalitetskontrol, som laugene udøvede. Mestere inspicerede regelmæssigt hinandens arbejde, og fejlbehæftede varer kunne beslaglægges og føre til bøder.

Lavet regulerede også arbejdsmarkedet. Antallet af svende blev begrænset, fremmede håndværkere blev holdt under kontrol, og produktion uden for byens område blev delvist

begrænset for at beskytte de københavnske mestres næringsgrundlag. Reglerne afspejler den stærke monopollignende stilling, som laugene søgte at opretholde.

Samtidig fortsætter de sociale og religiøse funktioner, som kendes fra de øvrige lav. Bidrag ved begravelser og krav om fredelig opførsel ved gilder understreger, at laugene var både erhvervsorganisationer og sociale fællesskaber. Omtalen af skrædernes lavsskraa fra 1275 viser, at dette var et af de ældste organiserede håndværkslav i København.

Resumé

Skomagerlavet førte kontrol med medlemmernes arbejde gennem regelmæssige inspektioner. Mangelfuldt håndværk kunne beslaglægges og føre til bøder. Optagelse af lærlinge medførte særlige forpligtelser, mens mestre kun måtte have et begrænset antal svende.

Lavet beskyttede også medlemmernes økonomiske interesser ved at begrænse fremmede skomageres salg og regulere håndværksudøvelse i oplandet omkring København. Samtidig var medlemmerne forpligtet til at bidrage ved begravelser og overholde strenge regler for opførsel ved gilder og sammenkomster.

Siden afsluttes med indledningen til skræderlavets historie. Her fremgår det, at skræderne allerede i 1275 havde en lavsskraa, hvilket vidner om en meget tidlig organisering af håndværket i middelalderens København.

Side 247

Skrædere

... skælne det oprindelig fra senere Tillæg. Lavet var helliget til **Trefoldigheden**. Kristi Legems Dag gik Brødrene i Procession med Lavets tændte Lys i Spidsen. Formodentlig var Lavet senere det samme som **Guds Legems Lav**, der omtales 1527 (jfr. dog S. 250), men oprindelig dannede Skræderne et af de mest ansete „Embeder“, idet de havde fælles Lav med „Overskærerne“, de senere Klædekræmmere; saa længe de var sammen, var deres Gilde helliget Trefoldigheden, men da Kræmmerne som Handlende hævede sig over Haandværkerne, gik de ud af Forbundet og sluttede sig sammen med de andre Kjøbmænd.

Derfor finder vi ogsaa, at „Skræderhuset“, der maa være Skrædernes Lavshus, laa ligeoverfor Helligtrefoldigheds Kompagni i Brolæggerstræde.[1])

Mesterstykket bestod i at skære „et Par Klæder“, der skulde sys paa Oldermandens Bord. I Indgang skulde gives 3 Mk. Voks og 4 Sk. Grot, 2 Tdr. dansk Øl, 10 ny Bægere, 2 Fade salt Mad, 2 Fade Smør, 2 Oste med tilhørende Brød.

Efter Dødsfald skulde 4 Brødre holde Ligvagt og alle Brødre følge Liget til Kirken. Den, der drog bort fra Byen, enten i Pilgrimsfærd eller anden Rejse, maatte alene overdrage sit Embede til en Lavsbroder eller hans Svend.

En Enke maatte bruge Embedet i 1 Aar. Enhver Trætte mellem Brødrene skulde først stævnes for Oldermanden. Ingen maatte dadle sin Lavsbroders Gærning eller sy de Klæder han havde skaaret. Ingen maatte holde Svend „til halv Gærning“, ɔ: være i Kompagni med ham.

Ingen maatte have mere end 2 Svende og 1 Dreng. Tog man en Lærling, skulde man give Oldermanden det tilkende.

Ingen Lavs-

---

[1]) Jfr. foran S. 227. I Duntze: *Geschichte der Stadt Bremen* I. 502 omtales et Forbud mod at Vandsnidere tillige var Hosesnidere, og disse sidste oplyses at være dem, der paa Tydsk hed „Scrodere", af *scrodern*, skære itu. En Skræder, hvilket Ord er afledet af Scroder (Schröder), er altsaa egentlig den, der forfærdigede Hoser (Benklæder og hvad der svarede til Strømper i ét).

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her skræderlavets ældste organisation og dets høje status i middelalderens København. Lavet var knyttet til Trefoldighedskulten og deltog i religiøse processioner, hvilket viser den tætte forbindelse mellem håndværksliv og kirkelige ceremonier.

Et særligt interessant forhold er skrædernes tidligere fællesskab med overskærerne, de senere klædekræmmere. Kilden viser dermed et tidligt samarbejde mellem håndværksproduktion og handel, som senere blev opløst, da købmændene udviklede deres egen selvstændige organisation.

Bestemmelserne om mesterstykke, begravelser, lærlinge og svende viser samtidig, hvordan skræderlavet regulerede både faglige forhold og medlemmernes sociale liv. Optagelsen i lavet krævede betydelige økonomiske ydelser, og konkurrencen mellem medlemmerne blev begrænset gennem detaljerede regler.

Resumé

Skræderlavet var helliget Trefoldigheden og deltog i processioner på Kristi Legems Dag. Oprindeligt var skræderne organiseret sammen med overskærerne, som senere udviklede sig til klædekræmmere og sluttede sig til købmændenes kreds.

For at blive mester skulle kandidaten fremstille et mesterstykke bestående af et sæt klæder. Optagelsen medførte store udgifter til voks, øl, mad og andre ydelser til lavet, hvilket understreger mesterstandens sociale og økonomiske karakter.

Lavet regulerede medlemmernes forhold nøje. Tvister skulle først afgøres af oldermanden, mestre måtte ikke underbyde eller overtage hinandens arbejde, og antallet af svende var begrænset. Kilden viser således et af Københavns ældste og mest ansete håndværkslav med stærke religiøse, sociale og faglige traditioner.

Side 248

Remsnidere og Pungmagere

... broder maatte tilstæde, at der blev spillet Hazard (doblet) i hans Hus; og hvis Brødrene væddede i Lavshus, skulde „Vedfæ" (hvad de væddede om) tilfalde Lavet. Den, der skar eller syede, førend han havde vundet Lavet, skulde give Bøde for hvert Stykke Arbejde.

Remsniderne og Pungmagerne fremkom 3. April 1460 paa Raadhuset for Ridder Joakim Grubbe, Høvedsmand paa Slottet, og for Borgmestre og Raad og fik Stadfæstelse paa en Skraa, som de havde sammensat.[1])

Remsniderne skulde som Mesterstykke gøre et Bidsel, „fade" Hovedlavet i 5 Ringe, med „Forøl" (den forreste Rem) fadet i 3 Ringe og loddede Dupper paa alle „Knotte" (fremstaaende Knuder), desuden fade „en slet Hage" og gøre et Spændebælte.

En Pungmager skulde skære et Par dobbelte Handsker og rede dem op med Silke, desuden gøre en Ringepung og en Kvindepung.

Naar Mestergærningen blev udført i Oldermandens Hus, skulde Svenden lægge ½ Td. Øl ind for Brødrene og et Fad salt Mad med Brød til.

Kun uberygtede Folk kunde optages, og til Indgang skulde gives 1 lybsk Mk. og siden et Maaltid, bestaaende af 2 Bøster (røgede Skinker), 2 Fiskeretter, 2 Fade Smør, 2 Oste, Hvedebrød og Skonroggen (Sigtebrød), som hørte dertil, samt 2 Tønder Øl.

Hvis der blev klaget over, at en Broder ikke gjorde ret Købmandsgods, skulde han godtgøre Tabet og bøde 2 Mk. Voks til Lavets Messe.

Fremmede maatte kun sælge i større Partier, undtagen staaende Kræmmere, „som ude pleje at stande med mangehaande Ting".

Oldermanden og Stolsbroderen skulde undersøge indførte Varer, om de var „retfærdige", i modsat Fald skulde den fremmede bøde til Kongen og Staden.

4 Gange om Aaret skulde der holdes Stævne, og da skulde Oldermanden og Stolsbroderen bese hver Broders Gærning; var da nogens Arbejde daarlig udført, skulde denne bøde i Lavet efter alle Brødres Sigelse.

En Raadmand blev udnævnt ...

---

[1]) K. D. II. 109–112.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her remsnidernes og pungmagernes fælles lav, som fik stadfæstet sin skraa i 1460. Kilden giver et sjældent indblik i to specialiserede håndværk, der arbejdede med lædervarer, seler, remme, bælter, handsker og punge.

Mesterstykkerne var nøje fastlagt og afspejler håndværkets tekniske krav. For både remsnidere og pungmagere var optagelsen betinget af godt omdømme, faglig kunnen og evnen til at bidrage til lavets fælles måltider og ceremonier.

Lavet førte samtidig kontrol med kvaliteten af både medlemmernes egne produkter og indførte varer. Dermed fungerede det ikke alene som uddannelses- og interesseorganisation, men også som et kontrolorgan, der skulle beskytte forbrugerne og bevare håndværkets anseelse.

Resumé

Remsnidere og pungmagere fik i 1460 stadfæstet deres lavsskraa af byens og slottets myndigheder. For at blive mester måtte remsnidere og pungmagere fremstille bestemte mesterstykker, som demonstrerede deres faglige færdigheder.

Optagelse i lavet krævede godt rygte samt bidrag i form af øl, mad og penge til lavets fællesskab. Kun hæderlige personer kunne opnå medlemskab.

Lavet kontrollerede både medlemmernes arbejde og de varer, som blev indført udefra. Mangelfulde produkter kunne føre til bøder, og fremmede handlende var underlagt særlige begrænsninger. Kilden viser et velorganiseret håndværkslav, der værnede om både kvalitet, faglighed og økonomiske interesser i middelalderens København.

Side 249

Remsnidere og Pungmagere

... af Borgmestre og Raad til at være tilstede ved deres Stævne.

Naar en Dreng vilde lære Embedet, skulde han give 1 Td. Øl, et Fad salt Mad med Brød til og 1 Mk. Voks til Messen. En Broders Søn skulde kun give den halve Kost for at blive Mester. En Enke maatte bruge Embedet, til hun fik en Dannemand igen.

Naar nogen Broder eller Søster døde, skulde Lavet bekoste Ligbegængelse med en Vigilie og 3 Messer, og visse af Medlemmerne blev tilsagte at følge til Jorden.

1514 mødte 2 Pungmagere paa Raadhuset tilligemed alle Brødre af Remsnider-, Pungmager- og Taskemagerembede og klagede over, at de ikke maatte nyde deres Embede med barkede, allunede og sømske[1]) Handsker og Læder, hvilket Skindere og Bundmagere nu brugte, men deres Privilegier og Skraa ikke udviste, hvorfor de begærede en ny Skraa.[2])

I denne bestemtes, at ingen maatte gøre Handsker af nævnte 3 Slags Læder uden Remsnidere, Pungmagere og Taskemagere, „fordi det er deres Embede".

Man kan se nogen Forandring i Levemaaden, „ti nu bestod Mesterkosten af 2 Fade salt Mad og 4 ferske Retter, istedenfor 1460 2 Skinker og 2 Fiskeretter".

De 4 Stævner om Aaret var Søndag efter Paaskemarked, S. Knud Konges Dag, Søndag efter Mikkelsdag og 14 Dage før Fastelavn.

Ved Ligbegængelser skulde nu alle Lavssøskende følge. Den, der sidst blev Broder, skulde gaa Oldermandens Ærinde til Brødrene, og glemte han at tilsige nogen til Stævne, skulde han bøde saa meget som den forbryd, der blev siddende hjemme for hans Forsømmelses Skyld.

Han skulde ogsaa tænde Lysene i Lavets Lysekrone (i Kirken), nemlig Paaskedag, Juledag, Pinsedag, Hellig Legems Dag, Vor Herres Op-

---

[1]) Sømsk (sämsk) kaldes Læder, naar det er garvet med Fedt. I barkede og allunede Handsker er Læderet garvet med Bark eller Allun.
[2]) K. D. II. 198–202.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter gennemgangen af remsnidernes og pungmagernes lav og viser, hvordan håndværksgrupperne forsvarede deres erhvervsmæssige rettigheder mod konkurrerende fag. Sagen fra 1514 illustrerer de hyppige konflikter mellem forskellige lav om retten til at fremstille bestemte varer og anvende bestemte materialer.

Kilden viser også, at privilegier og skraaer havde stor praktisk betydning. Når håndværkerne mente, at deres rettigheder blev tilsidesat, søgte de byens myndigheder om en ny stadfæstelse eller præcisering. Dermed blev magistraten en vigtig dommer i konflikter mellem laugene.

Beskrivelsen af begravelser, kirkelys og fælles stævner understreger samtidig, at lavene fortsat fungerede som religiøse og sociale fællesskaber. Medlemmerne havde både faglige forpligtelser og ansvar for fælles ceremonier og kirkelige handlinger.

Resumé

Remsnidere, pungmagere og taskemagere havde detaljerede regler for optagelse af lærlinge og mestre samt for deltagelse i lavets religiøse aktiviteter. Enker kunne fortsætte virksomheden, og lavet sørgede for medlemmernes begravelser gennem vigilier og messer.

I 1514 klagede fagets repræsentanter over, at skindere og bundmagere fremstillede varer af lædertyper, som de mente tilhørte deres eget håndværk. Resultatet blev en ny skraa, der fastslog deres eneret til fremstilling af handsker af bestemte lædertyper.

Lavet afholdt fire årlige stævner og opretholdt et omfattende fællesskab omkring kirkelige højtider og sociale pligter. Kilden viser både laugenes rolle som erhvervsorganisationer og deres betydning som sociale og religiøse institutioner i middelalderens København.

Side 250

Kødmangere

... farelse Dag, alle Helgenes Dag, alle Apostlenes Dage og alle Jomfru Mariæ Dage. Paa Helliglegems Dag blev visse Brødre tilsagte af Oldermændene eller Stolsbroderen til at bære Lavets Stage eller Lys i Procession. Deraf sluttes, at Lavet var **Guds Legems Gilde**, som Skræderne ogsaa synes at have tilhørt, se foran S. 247.

Kødmangerne skulde i det 14de Aarh. yde Biskoppen hver Søndag for 1 Sterling Kød hver.

1443 gav Kristoffer af Bajern dem, der om Høsten var Kødmangere paa Dragør, den Frihed, at de alene, som er Kødmangere i Kødmangerboder, maatte der have flaat Kød falt. Der skulde kun være 25 Kødmangerboder i Kjøbenhavn, og ingen andre end de, som bode der, maatte holde Slagtere, hvilke sidste altsaa var Kødmangerne underordnede.

Dette Brev stadfæstede Kong Hans 1508, idet han forbød, „at ingen Kjøbmand skal herefter føre flaat Kød til Dragør det der at sælge."

Kristiern I. gav dem 1451 nogle Privilegier, af hvilke her kan nævnes:

- Ingen uden kødmangerne maatte sælge kød, ikke engang i store stykker, fra S. Nikolaj Dag til S. Hansdag (6. december til 24. juni).
- De var de eneste, der maatte sælge fersk marsvineflæsk i stykkevis handel.
- Indtil 6 borgere maatte slutte sig sammen og købe en ko af en bonde til eget forbrug.
- Havde man et lam, maatte man sælge halvdelen til sin nabo, men kun til den pris, man selv havde givet.

Alle kødmangere maatte ride ud paa landet og købe øksne, køer, grise, får og marsvin uden nogen hindring, men opdagedes det, at man ikke købte til sit eget vindues behov, men til en købmand eller anden mand, skulde det være forbrudt gods.

Klagedes der over, at der solgtes til for høje priser, skulde Borgmestre og Raad sende en mand eller to til dem, naar de huggede en okse op, og undersøge, hvad de tog for den.

Ingen skulde bruge embedet uden baade han og hans hustru var uberygtede og uden de boede „i de Gader Kødmangerboder, som af Arilds Tid har været Kødmanger-"

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her kødmangernes privilegerede stilling i middelalderens København. Lavet havde ikke alene religiøse funktioner gennem Guds Legems Gilde, men besad også vidtgående økonomiske enerettigheder på kødhandelen.

Kødmangerne fungerede som et stærkt reguleret handelslaug. Antallet af kødboder var fastsat, og medlemmerne havde monopol på store dele af byens kødhandel. Slagterne fremstår i denne periode som underordnede kødmangerne, hvilket afspejler forskellen mellem produktion og handel.

Kilden viser desuden, hvordan både kongemagt og bystyre førte tilsyn med handelen. Priser kunne kontrolleres af magistraten, og privilegierne blev stadfæstet af kongerne for at sikre en stabil forsyning og reguleret omsætning af fødevarer.

Resumé

Kødmangerlavet var knyttet til Guds Legems Gilde og deltog i religiøse processioner ved kirkelige højtider.

Fra 1400-tallet nød kødmangerne omfattende privilegier. Kun godkendte kødmangere måtte drive bestemte former for kødhandel, og antallet af kødboder i København var begrænset til 25. Kongelige privilegier beskyttede deres eneret og begrænsede konkurrence fra andre handlende.

Lavet havde samtidig ret til at købe slagtedyr på landet og videresælge kødet i byen. Byens myndigheder førte dog kontrol med priserne, og både kødmangeren og dennes hustru skulle have et godt omdømme for at kunne udøve erhvervet. Kilden viser, hvor stærkt reguleret fødevarehandelen var i middelalderens København.

Side 251

Kødmangere

... boder, som de nu udi bo“ (jfr. S. 142). Ingen uden de og andre Borgere maatte lade slagte i Staden.[1])

Paa Grundlag af disse Bestemmelser fik Kødmangerne en Skraa, der vel ikke er dateret, men sandsynligst fra 1496.[2])

En Kødmanger skulde være ægte og ret, saa at han kunde staa i Lov og Tov med hver Dannemand, og skulde have en uberygtet Dannekvinde til Hustru.

Der maatte kun bo Kødmangere i de dertil bestemte Gaarde, og der maatte kun hænge Kød i ét Vindue i hver Gaard.

Ved Indtrædelse i Lavet skulde man gøre Kost med 2 Tdr. Vismarøl og 4 Tdr. dansk Øl, salt Mad og 4 ferske Retter, og give et Bismerpund Voks og 1 lødig Mark.

Oldermanden skulde give visse Bestemmelser om Slagtning („om Slet og Lammeslet“), og den, der slagtede anderledes end Embedet havde vedtaget, skulde bøde 1 Td. Øl og 2 Mk. Voks.

Det synes at Slagtning har gaaet paa Omgang („skal og 2 Stalbrødre være tilsammen og Sletten skal gange ret om“).

Ingen maatte raabe fra en andens Vindue eller sælge selvdødt Kød under sit Embedes Fortabelse.

Ingen maatte gøre en anden Forkøb paa Gaden eller ved Stranden. Naar der var flere, der vilde købe Lam fra en Vogn, maatte hver kun købe ét; købte man mere end 1 Par Øksne og 1 Degger (10) Lam, skulde man spørge Lavsbrødrene, om de ikke vilde købe det.

Naar nogen ikke betalte hvad han havde købt, maatte Oldermanden tillukke hans Vindue.

Flere maatte ikke slaa sig sammen og i Fællesskab paa Gaden falbyde Marsvineflæsk eller paa anden Maade forbinde sig imod de andre.

En Enke maatte nyde Embedet i Aar og Dag, men siden kun halvt Embede.

Naar nogen løb vred af Stævne og ikke vilde lyde Oldermanden og Medbrødre, blev han udslettet af Embedet, og hans Vindue blev slaaet til, indtil han gjorde Lavsret og et nyt Stævne var blevet holdt, dog kunde han vinde Embedet igen, naar han satte Borgen for ...

---

[1]) K. D. I. 113, 163-64, 278, II. 97-100.
[2]) K. D. II. 488-91.

Kort historisk kommentar

Denne side viser, hvor stramt reguleret kødmangererhvervet var i senmiddelalderens København. Lavet opstillede detaljerede krav til både medlemmernes personlige omdømme, deres hustruers anseelse og den måde, handelen skulle foregå på. Erhvervet blev opfattet som et offentligt tillidshverv, hvor hæderlighed var en forudsætning for deltagelse.

Bestemmelserne havde også til formål at forhindre monopoldannelse og usund konkurrence mellem lavsbrødrene. Regler om forkøb, fordeling af slagtedyr og fælles kontrol med handelen skulle sikre, at ingen enkeltperson opnåede urimelige fordele på andres bekostning.

Kilden viser desuden oldermandens stærke myndighed. Overtrædelser kunne føre til bøder, lukning af salgsvinduer eller midlertidig udelukkelse fra erhvervet. Lavet fungerede dermed både som faglig organisation, markedsregulator og disciplinær myndighed.

Resumé

Kødmangernes skraa, formentlig fra slutningen af 1400-tallet, fastsatte omfattende regler for medlemskab, handel og slagtning. Kun personer med godt omdømme og en uberygtet hustru kunne optages i erhvervet.

Handelen var nøje reguleret. Der måtte kun sælges kød fra bestemte ejendomme og gennem bestemte salgsvinduer, og medlemmerne måtte ikke udkonkurrere hinanden gennem forkøb eller fælles aftaler, der kunne skade andre lavsbrødre. Salg af selvdødt kød var strengt forbudt.

Oldermanden førte tilsyn med både slagtning og handel, og overtrædelser kunne medføre bøder eller tab af retten til at udøve erhvervet. Kilden illustrerer, hvordan middelalderens laug regulerede fødevareforsyningen gennem et tæt samspil mellem faglige normer, social kontrol og økonomiske interesser.

Side 252

Bundmagere og Skindere

... at sligt ikke vilde ske mere. Talte nogen paa en andens Ære og Liv og ikke kunde bevise det, skulde han rømme Embedet og selv anses for en saadan, som han vilde beskylde den anden for at være.

Ved Lavsgilder maatte man ikke tage flere „Hjon“ med end en Svend og en Mø, men nok sine Børn.

Om Kødmangerboderne er talt foran S. 141-43.

Bartskærernes Skraa er ikke bevaret fra Middelalderen.

Bundtmagerne og Skinderne fik en Skraa af Kristoffer af Bajern, og det synes at Lavet da alene har heddet Skinderembede, men Skraaen stadfæstedes af Kong Hans 1495 for begge Embeder.[1])

Mesterstykket var en Kvinde-Skindkjortel og en Suben (Mandstrøje?), der skulde forfærdiges paa Oldermandens Værksted; som Indgang skulde gives 10 Sk. og en Kost saa god som 4 Mk. og 6 Sk. Grot.

En Læredreng skulde give ½ Td. Øl og 2 Mk. Voks.

Lavet holdt Gudstjeneste i Graabrødrekloster „den almægtigste Gud, Jomfru Marie og Guds Helgene til Lov og Ære og Gildebrødrene og alle kristne Sjæle til Nytte og Salighed“. Det er saaledes formodentlig et Mariegilde.

Oldermanden skulde overdrage en Broder Nøglen til Lysene i Kirken (Klostrets Kirke?), og denne skulde tænde Lysene ved festlige Lejligheder.

Naar en Broder døde, skulde 2 Brødre vaage over Liget og alle Brødre og Søstre følge det til Graven og ikke gaa bort førend det var begravet.

Ved Gilderne maatte Oldermanden have 2 og Stolsbroderen 1 Gæst frit.

1515 stadfæstede Kristiern II. en ny Skraa[2]) og gav tillige det Privilegium, at herefter maatte ingen fremmed Bundtmager eller Kjøbmand offentlig paa Gaden eller i Vindue falbyde nyt Foder.

Den ny Skraa adskiller sig fra den gamle ved at den gør Mesterstykket forskelligt for Bundt-

---

[1]) K. D. II. 170.
[2]) K. D. II. 203, III. 26-27.

Kort historisk kommentar

Nielsen indleder her omtalen af bundtmagernes og skindernes fælles lav. Kilden viser et håndværk, der arbejdede med skind, pelsværk og beklædning, og som allerede i senmiddelalderen havde opnået kongelig anerkendelse gennem stadfæstede skraaer.

Som i de øvrige lav var mesterprøven nøje fastlagt, og optagelsen krævede både økonomiske bidrag og dokumenterede faglige færdigheder. Samtidig fremtræder lavets religiøse liv tydeligt gennem tilknytningen til Graabrødreklosteret, gudstjenester, kirkelys og begravelsesritualer.

Den nye skraa fra 1515 viser også lavets bestræbelser på at beskytte sine økonomiske interesser. Fremmede håndværkere og handlende blev begrænset i deres adgang til det københavnske marked, hvilket afspejler den generelle udvikling mod stærkere laugsmonopoler i senmiddelalderen.

Resumé

Bundtmagere og skindere havde et fælles lav, hvis skraa blev stadfæstet af Kong Hans i 1495, men som byggede på ældre privilegier fra Kristoffer af Bajern. For at blive mester skulle kandidaten fremstille bestemte skindklæder og betale både gebyrer og gildemåltider.

Lavet var tæt knyttet til Graabrødreklosteret og fungerede som et religiøst fællesskab med gudstjenester, kirkelys og faste begravelsesritualer. Medlemmerne havde pligt til at deltage i omsorgen for afdøde lavsbrødre og -søstre.

I 1515 fik lavet en ny skraa og et privilegium, der begrænsede fremmede bundtmageres og købmænds mulighed for at sælge nyt pelsværk i København. Kilden viser dermed samspillet mellem faglig organisation, religiøst fællesskab og økonomisk beskyttelse i middelalderens bysamfund.

Side 253

Vognmænd

... magere og Skindere; de første skulde gøre et graat Almusien (Pelsværksskaab?), et Bugfoder og et graat Rygfoder, men Skinderne et Overliv til en Kvinde-Skindkjortel, en Mands-Suben (se foran), og et Par „skallen barken“ Handsker.[1])

En Enke maatte bruge Embedet et Aar, men tog hun førend dets Udløb en Mand, som ikke forstod Embedet, maatte hun ikke bruge det. En Mesters Søn skulde nyde Embedet for halv Indgang. Ingen maatte gøre Kvinde-Skindkjortel af „utugen“ (ugarvet) Gærning.

Vognmændene vedtog 1478 en Skraa, der stadfæstedes 1518 af Borgmestre og Raad.[2])

De havde, næst Gud og Jomfru Maria, udvalgt Apostlen S. Peder til deres Patron, „saa at ham skal vides Lov, Hæder og Tjeneste for hans Alter i S. Peders Kirke“; her skulde hvert Aar ved S. Peders Dag Midsommer, og saa ofte dem ellers tykkedes, holdes Messe for S. Peder og Sjælemesse for de afdøde Lavssøskende; hver Broder skulde dertil give 1 Grot aarlig.

S. Peders Dag Midsommer, Fastelavn og Pinse skulde de alle komme sammen til „Adeldrik“; da maatte ingen forsømme at møde undtagen de, der var Medlemmer af S. Knuds Gilde og som deltog i dettes Pinsegilde.

Noget efter Adeldrik skulde der være Messe for S. Peders Alter for de afdødes Sjæle og derpaa igen Adelstævne.

Lavet forestodedes af en Oldermand og en Stolsbroder, en Raadmand skulde være Bisidder; Brødrene skulde udvælge 2 og af dem skulde Magistraten beskikke den ene til Oldermand.

Den, der vandt Vognmandslav, skulde sværge at ville overholde Skraaen og være Bisidder, Oldermand og Stolsbroder lydig, og skulde gøre en Kost med 4 Fade salt Mad, 2 ferske Retter, Smør, Ost og Brød samt 3 Tdr. Øl.

Vognmændene skulde efter en vis Omgang være rede til at køre Kongens eller Stadens Ærinde mod en passende Be-

---

[1]) If. S. 249 maa det være Handsker, der ikke er garvede.
[2]) K. D. II. 211-17.

Kort historisk kommentar

Siden afslutter omtalen af bundtmagere og skindere og indleder beskrivelsen af vognmændenes lav. Som hos de øvrige håndværkslav ses en kombination af faglige krav, arverettigheder og særlige privilegier for enker og mestersønner.

Vognmændenes skraa fra 1478 viser et erhverv med stor betydning for byens transport og offentlige funktioner. Lavet var organiseret omkring Sankt Peder som skytshelgen og opretholdt et aktivt religiøst fællesskab med messer, sjælemesser og fælles sammenkomster.

Særligt interessant er bestemmelsen om, at vognmændene efter tur skulle stå til rådighed for kongens og byens ærinder. Dette viser, at erhvervet ikke alene var privat næringsvirksomhed, men også udførte opgaver af offentlig betydning for bystyret og kronen.

Resumé

Bundtmagernes og skindernes nye skraa fastsatte forskellige mesterstykker for de to faggrupper og regulerede fortsat adgang til erhvervet. Enker kunne videreføre virksomheden i et begrænset tidsrum, og mestersønner nød særlige fordele ved optagelse.

Vognmændenes lav fik sin skraa stadfæstet i 1518, men byggede på vedtægter fra 1478. Lavet var viet til Sankt Peder og afholdt regelmæssige messer, sjælemesser og fælles gilder til ære for skytshelgenen og afdøde medlemmer.

Ledelsen bestod af oldermand, stolsbroder og en kommunalt udpeget bisidder. Nye medlemmer skulle aflægge ed på at overholde lavets regler og bidrage til fællesskabets udgifter. Kilden viser et velorganiseret transportlav med både religiøse, sociale og offentlige funktioner i middelalderens København.

Side 254

Dragere. Tømmermænd.

... taling. De skulde have tætte Vogne, der var lukkede for og bag, til at køre Gødning i, og der skulde gaa 3 Tdr. i Vognen; de skulde aflæsse inden eller uden Byen, hvor Magistraten paaviste Oldermanden.

„Tredje Pending Karle“, der var i et Slags Kompagniskab og derfor nød Tredjedelen af Indtægten, skulde være forbudte, men enhver Vognmand maatte have en Svend eller Dreng.

De maatte ikke skære Tørv paa Byens Mark, ej heller grave Ler eller Sand, uden hvor Borgmestre og Raad havde paavist Oldermanden. Denne skulde hver Fredag i hver Gade tilskikke saa mange Vognmænd, som var nødvendige til at bortføre det Møg, der laa sammenstuvet paa Gaden; faldt der Helligdag om Fredagen, da Søgnedagen tilforn.

En bestemt Taxt var sat for Kørslen. For et Læs Ler fik de 2 Hvid, for et Læs Kakkelovns Ler 2 Sk., et Læs Sten fra Teglladen 1 Sk., et Læs Brosand 2 Hvid, et Læs Mursand 2 Sk., en Læst Kalk 4 Sk., 3 Tønder at age fra Stranden og op i Byen eller omvendt 2 Hvid, det samme for et Læs Ved og en Sæk Humle; for et Læs Malt til og fra Mølle 4 Hvid, for et Læs tomme Tønder 1 Hvid, et Læs Tømmer 2 Hvid, et Læs Flyttegods 1 Sk.

Den, som doblede i Lavshus, skulde bøde 2 Grot. Til Forebyggelse af Raaheder i Lavshuset findes mange Bestemmelser, der sigtede til Ordens Opretholdelse. Man ser, at det ikke var forbudt i Lavshuset at være væbnet med Sværd, Kniv, Økse eller andre Vaaben, men vel at bruge dem.

Vognmændenes Lavshus var hvor Kultorvet nu er, se foran S. 192.

Dragernes Skraa er ikke bevaret fra Middelalderen; i en stor Handelsby maa deres Tal have været betydeligt. Deres Oldermænd nævnes 1525, men derimod ikke ligesaa lidt som Vognmændenes 1542.

Tømmermændene nævnes hverken 1525 eller 1542 og har altsaa indtaget en for lav Rang til at kunne have Indflydelse paa offentlige Anliggender. Deres Lav havde dog ...

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter her gennemgangen af vognmændenes lav og giver et sjældent indblik i den praktiske bydrift i middelalderens København. Vognmændene havde ikke blot kommercielle opgaver, men udførte også nødvendigt renholdningsarbejde for byen ved regelmæssigt at fjerne affald og møg fra gaderne.

Kilden er særlig værdifuld, fordi den indeholder en detaljeret prisliste for transportydelser. Disse takster giver et konkret billede af den økonomiske regulering, som bystyret udøvede over transportsektoren. Vognmændene fungerede dermed som en vigtig del af byens infrastruktur og offentlige service.

Omtalen af dragerne og tømmermændene viser samtidig, at ikke alle håndværks- og arbejdsgrupper havde samme politiske betydning som de store lav. Mens deres eksistens er kendt, er deres organisation langt dårligere dokumenteret i kilderne.

Resumé

Vognmændenes lav havde ansvar for både transportopgaver og dele af byens renholdelse. De skulle stille vogne til rådighed for bortkørsel af affald og udføre kørsler for både byens borgere, magistraten og kronen.

Lavet arbejdede efter faste takster, som regulerede betalingen for transport af blandt andet ler, sten, sand, kalk, tømmer, malt og flyttegods. Disse regler skulle sikre ensartede priser og forhindre misbrug.

Kilden viser også, at lavets medlemmer var underlagt disciplinære bestemmelser om orden i lavshuset og om udøvelsen af deres erhverv. Dragernes middelalderlige skraa er ikke bevaret, og tømmermændene synes at have haft en mere beskeden position i byens erhvervshierarki. Siden markerer dermed overgangen fra de højt organiserede lav til mindre velbelyste faggrupper i middelalderens København.

Side 255

Helgengilder

... allerede bestaaet i længere Tid som **S. Andreæ Gilde**.

1515 fik de med Magistratens og Byfogdens Samtykke en Skraa „S. Andreas Apostel til Lov, Hæder og Ære“, „paa det at S. Andreæ Gilde ej skulde nedlægges og at Gudstjeneste ydermere øges og opholdes“.

Der var ikke Tale om Mesterstykke, men den Mand eller Svend, som da var tilstede i Staden eller herefter kom dertil og kunde Tømmermands Embedet, skulde blive Borger inden 6 Uger og Broder i S. Andreæ Gilde.

Oldermanden og Stolsbrødrene skulde følge ham paa Raadhuset og med Ed vidne, at han kunde gøre Fyldest i Embedet, og han selv skulde gøre Ed paa Skraaen; dernæst skulde han give 1 Td. Øl i Embedet og 1 Mk. Voks til S. Andreæ Gilde.

Den, der ikke havde vundet Embedet, maatte ikke opføre nogen ny Bygning.

En Svend skulde give 1 Mk. Voks til Gildet, og det første Læreaar skulde han kun have 2 Sk. om Dagen.

Stævne skulde holdes i Oldermandens Hus. Naar de havde holdt Drik, skulde der være Adelstævne inden 14 Dage derefter, og da skulde Drikken være betalt. De andre Bestemmelser er mere almindelige.

Ovennævnte Haandværkere havde altsaa særegne Gilder, men der var vistnok ikke faa Gilder, som ikke bestod af nogen bestemt Art næringsdrivende.

I Jordebogen fra c. 1380 nævnes i Egnen omkring Gammeltorv 3 Jorder, som tilhørte **S. Mariæ Gilde**, **Helligaands Gilde** og **S. Peders Gilde**, og desuden ejede **S. Nikolaj Gilde** en Jord, uvist hvor.

Af disse 4 genkende vi siden Marie Gilde som Skindernes og S. Peders Gilde som Vognmændenes, men det er ikke sikkert, om de da udelukkende har bestaaet af disse „Embeder“ eller om nævnte Haandværkere allerede havde sluttet sig sammen til Lav.

S. Knuds Gilde er nævnt foran S. 253, og det ses, at det ikke har været dannet af bestemte Haandværk.

1526 omtales en Sjælemesse, som det holdt for S. Knud Konges Alter i Frue Kirke.

S. Eriks Gilde nævnes 1514, da Stolsbrødrene bortlejede en Jord i ...

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter her gennemgangen af tømmermændenes organisation og udvider derefter perspektivet til de mere generelle religiøse gilder i middelalderens København. Tømmermændenes fællesskab fremstår mindre som et traditionelt håndværkslav med mesterprøve og mere som et religiøst og fagligt broderskab knyttet til Sankt Andreas.

Samtidig viser siden, at ikke alle gilder var organiseret omkring et bestemt håndværk. Flere af de ældre københavnske gilder synes at have været bredere religiøse fællesskaber med egne jorder, indtægter og kirkelige funktioner. Disse gilder spillede en vigtig rolle i byens sociale og religiøse liv længe før Reformationen.

Kilden giver dermed et værdifuldt indblik i sammenhængen mellem lav, gilder og kirkelige institutioner. Grænsen mellem erhvervsorganisation og religiøst fællesskab var ofte flydende, og mange håndværkere deltog i begge former for sammenslutninger.

Resumé

Tømmermændene fik i 1515 en skraa for S. Andreæ Gilde, stadfæstet med magistratens og byfogdens samtykke. Optagelse krævede ikke et egentligt mesterstykke, men faglig anerkendelse fra oldermanden og stolsbrødrene samt aflæggelse af ed på gildets regler.

Gildet fungerede både som fagligt fællesskab og religiøs institution. Nye medlemmer skulle yde bidrag i øl og voks, og stævner blev afholdt i oldermandens hus. Kun personer, der havde vundet embedet, måtte opføre nye bygninger.

Siden udvider herefter fremstillingen til Københavns helgengilder. Kilder fra omkring 1380 omtaler blandt andet S. Mariæ Gilde, Helligaands Gilde, S. Peders Gilde og S. Nikolaj Gilde. Nielsen fremhæver, at disse ikke nødvendigvis var knyttet til bestemte håndværk, men fungerede som bredere religiøse fællesskaber med egne ejendomme og kirkelige aktiviteter. Dette understreger den store betydning, som gilderne havde i middelalderens københavnske samfund.

Side 256

Helgengilder

S. Eriks Gilde nævnes 1514, da Stolsbrødrene bortlejede en Jord i Kattesund. 1538 skænkede Kristian III. dets Ejendomme til Helligaands Hospital, og Thomas Brygger overgav Hospitalsforstanderen Gildets Segl og Skraa.[1])

„**Hellig Kong Eriks Boder**“, der nævnes 1547 som Hospitalets Ejendom, indbragte den betydelige Lejeafgift af 96½ Mk.[2])

S. Hanses Gilde havde 1496 fæstet en Jord af Byen mellem Østergade og Nikolaj Kirkestræde.[3])

S. Antonii Gilde nævnes 1521.

Kalentelaget har bestaaet af Gejstlige, men verdslige, ja Kvinder kunde optages. 1531 overgav Kapitlet til Borgmestre og Raad alle dets Klenodier, nemlig en Bolle, 9 Stobe og 2 Skaaler, der tilsammen vejede 241 Lod Sølv, „hvilket Sølv vi nu straks udi vor store Nød og Trang agte at bruge til Kjøbenhavns Stads mærkelige, store Nytte og Behov, som hannem i denne Tid paahænger“.[4])

Middelalderen var meget forskellig fra vor Tid: Riddere, Bønder, Kjøbmænd og Haandværkere var skarpt begrænsede Samfund, og en Klasse, der i den nyere Tid ved en fuldstændig Omstøbning af Regeringsmaaden har faaet en saa stor Betydning, fandtes dengang ikke, nemlig Embedsstanden.

Dog begyndte det første Spor af denne som særlig Stand at fremtræde under Kristiern I. 1464 stadfæstede denne Konge nemlig Indstiftelsen af **S. Karine Gilde**, der nylig var stiftet af Kongens Vaabenherold (Persefant) Kristiern Sæland og af „Spillemænd, Stegere og andre flere vore Tjenere".

Kongen, eller den han overdrog det, var den eneste, der skulde have nogen Myndighed over Gildet, og han havde formodentlig Ret til at indsætte Oldermænd.

1517 oprettede Gildet i Forening med Nikolaj Sognefolk for S. Nikolaj Alter i Nikolaj Kirke en sunget Guds Legems Messe hver Fredag med Orgelspil og Procession i Kirken, hvori Medlemmerne skulde deltage med tændte Lys i Hænderne, og ...

---

[1]) Hofmans Fund. X. 149.
[2]) K. D. I. 416-17.
[3]) K. D. I. 235.
[4]) Jfr. om Gilderne Rørdams *Kirker og Klostre* S. 359-70.

Kort historisk kommentar

Nielsen udvider her sin gennemgang af de københavnske helgengilder og viser, hvordan disse sammenslutninger fortsatte med at spille en væsentlig rolle frem til Reformationen. Særligt interessant er omtalen af S. Eriks Gilde, hvis ejendomme efter Reformationen blev overført til Helligåndshospitalet, hvilket illustrerer overgangen fra kirkelige til verdslige institutioner.

Kilden giver også et sjældent indblik i Kalentelaget, et religiøst fællesskab med både gejstlige og verdslige medlemmer, hvor også kvinder kunne optages. Overdragelsen af sølvgenstande til byens myndigheder i 1531 afspejler de økonomiske og politiske omvæltninger, som fulgte med Reformationen.

Afslutningsvis fremhæver Nielsen S. Karine Gilde som et tidligt eksempel på en sammenslutning knyttet til kongelige tjenere og embedsfunktioner. Her spores begyndelsen til en ny samfundsgruppe, som senere skulle udvikle sig til den betydningsfulde embedsstand.

Resumé

Siden omtaler flere københavnske helgengilder, herunder S. Eriks Gilde, S. Hanses Gilde og S. Antonii Gilde. Efter Reformationen blev nogle af disse gilders ejendomme overført til Helligåndshospitalet, mens deres økonomiske værdier blev brugt til almene formål.

Kalentelaget adskilte sig ved at optage både gejstlige, verdslige og kvinder. I 1531 afleverede det sine værdifulde sølvgenstande til Københavns magistrat, som ønskede at anvende dem til byens behov i en vanskelig tid.

Nielsen peger desuden på S. Karine Gilde, stiftet under Kristiern I, som et tidligt tegn på fremkomsten af en embedsstand. Gildet samlede kongelige tjenere og opretholdt religiøse aktiviteter ved S. Nikolaj Kirke, herunder messer, orgelmusik og processioner. Kilden viser dermed både helgengildernes religiøse betydning og deres rolle i de samfundsforandringer, der prægede overgangen fra middelalder til reformationstid.

Side 257

Slottet og dets Tilliggende

Biskop Lage Urne skænkede 40 Dages Aflad til den, der deltog i denne Gudstjeneste eller skænkede Alteret Gaver. Afladskræmmeren Arcimbold tillod Gildebrødrene selv at holde og lønne en Kapellan og med Tiden selv at oprette et nyt Alter. 1518 gav Kristiern II. Stadfæstelse paa Gildet og dets Gudstjeneste.[1])

XXII. Slottet og dets Tilliggende

Hvorledes Kjøbenhavns Slot eller, som det i den ældste Tid hed, Borgen, i det 14de og 15de Aarh. Kjøbenhavns Hus, har set ud, vides ikke.

Det laa paa Slotsholmen, der da var meget mindre end nu, men det var vistnok fra gammel Tid af omgivet af en Grav, der, som vi ser af senere Grundtegninger, var af rund Form, hvilken Skikkelse den vistnok har faaet ved at Borgen oprindelig var et rundt Taarn.

Det var en gammel Forpligtelse, som Borgerne havde, at ise Slottets Grave, hvilken Byrde var en af de faa Levninger fra den Tid den gamle Landsby Havns Indbyggere var Biskoppens Vordnede.

1457 tillod Kristiern I. „af Vor synderlige Gunst og Naade saa og for Troskab og villig Tjeneste, som Vore elskelige Borgmestre, Raad og Menighed i vor Kjøbstad Kjøbenhavn Os og vort Rige Danmark hertil gjort have og herefter trolig gøre og bevise skulle og maa, da have vi undt og tilladt og unde og tillade med dette vort aabne Brev, at de maa og skulle være fri for Isning, som de her til have været vane at ise omkring vort Slot Kjøbenhavn, til evig Tid“.[2])

Om Borgens Opførelse og ældste Tilstedeværelse er talt foran S. 25-27. Den blev allerede 1248 opbrændt af Lybækkerne, og 1368 lod Hansestæderne den fuldstændig ned-

---

[1]) Rørdam, *Kirker og Klostre* s. 367-68.
[2]) K. D. I. 193-94.

Kort historisk kommentar

Med denne side indleder Nielsen et nyt hovedafsnit om Københavns Slot, middelalderens vigtigste politiske og administrative centrum i byen. Han understreger straks, at kilderne ikke giver noget sikkert billede af borgens udseende i 1300- og 1400-tallet, men forsøger ud fra senere kort og beskrivelser at rekonstruere dens placering og form.

Særligt interessant er omtalen af slotsgraven. Borgerne i København havde længe været forpligtede til at vedligeholde og holde graven isfri, en pligt der stammede fra den ældre tid, hvor byen endnu lå under biskoppens herredømme. Kong Kristiern I's fritagelse fra 1457 viser både borgerskabets voksende betydning og kronens interesse i at belønne københavnernes loyalitet.

Siden peger også på borgens omskiftelige historie. Henvisningerne til ødelæggelserne i 1248 og 1368 minder om, hvor udsat København var for angreb fra hansestæderne og andre udenlandske magter i middelalderen.

Resumé

Nielsen indleder sin beskrivelse af Københavns Slot ved at fastslå, at borgens præcise udseende i middelalderen ikke kendes. Slottet lå på Slotsholmen, som dengang var mindre end i dag, og var omgivet af en rund grav, muligvis fordi borgen oprindelig havde form af et rundt tårn.

Københavns borgere havde traditionelt pligt til at vedligeholde slotsgraven, men denne forpligtelse blev ophævet af Kristiern I i 1457 som anerkendelse af byens trofaste tjeneste over for kronen.

Afslutningsvis henviser Nielsen til borgens tidlige historie og minder om, at den blev ødelagt af lybækkerne i 1248 og senere igen under hansestædernes angreb i 1368. Siden markerer begyndelsen på en mere detaljeret undersøgelse af Københavns Slot og dets betydning i middelalderens Danmark.

Oversigt over gilder og lav omtalt i de transskriberede sider

Lav/Gilde	Første omtale i teksten	Skytshelgen / religiøs tilknytning	Særlige kendetegn
Bryggerne	1422, lav 1525	Ikke nævnt	Havde tidligere status næsten på linje med købmændene. Havde 2 oldermænd i 1525.
Gul	Skraa 1429, ny skraa 1496	Sankt Eligius (Eligii alter i Frue Kirke)	Strengt kvalitetskontrolsystem. Mesterstykke omfattede kalk, kors, guldring m.m. Alt arbejde skulle mærkes med byens mærke.
Bagernes Gilde	Lav omtalt 1403	Sankt Kathrine	Messer ved S. Kathrine alter i Frue Kirke. Broderlys, gudspenning og omfattende gildefællesskab.
Skomag	Tidligere omtalt på de foregående sider	Ikke nævnt i det viste uddrag	Kontrol af skoboder, mesterbesøg hver lørdag, begrænsning på antal svende og beskyttelse mod konkurrence uden for byen.
S	Lavsskraa 1275	Trefoldigheden	Et af byens mest ansete embeder. Deltog i Kristi Legems procession. Havde tidligere fælles lav med overskærerne (klædekræmmerne).
Remsnidernes og P	Stadfæstet 1460	Lavsmesse nævnes	Mesterprøver for remsnidere og pungmagere. Kontrol med varer, kvalitet og handel. Kun uberygtede personer kunne optages.
Hellig T	Omtales indirekte	Trefoldigheden	Lå ved Brolæggerstræde. Forbundet med skrædernes ældre gildehistorie.
Guds Legems Lav	Omtales 1527	Corpus Christi (Kristi Legeme)	Formentlig videreførelse eller efterfølger af det ældre trefoldighedslav.

Rangordningen af Københavns lav i 1525

Ifølge teksten havde byen følgende rangfølge:

1. Bryggere
2. Guldsmede
3. Bagere
4. Smede
5. Skomagere
6. Skrædere
7. Remsnidere og Pungmagere
8. Kødmangere

9. Bartskærere
10. Bundtmagere og Skindere
11. Vognmænd
12. Dragere

Fælles træk for de middelalderlige gilder

De fleste lav havde:

- Oldermænd som ledelse.
- Religiøse funktioner med altre, messer og processioner.
- Krav om mesterstykke for at blive mester.
- Kontrol af kvaliteten af medlemmernes arbejde.
- Bøder ved overtrædelser.
- Hjælp ved sygdom, dødsfald og begravelser.
- Fælles måltider og gilder som styrkede sammenholdet.
- Regulering af lærlinge og svende.

Lavene var derfor både **faglige organisationer, sociale fællesskaber og religiøse broderskaber**. De udgjorde en central del af Københavns bysamfund i 1400- og begyndelsen af 1500-tallet.

Side 258

Slottet

... bryde. Der kan altsaa ikke hverken nu være eller i det 1731 nedbrudte Kjøbenhavns Slot have været nogen Levning tilbage af Absalons Borg. Et er der dog levnet; fra Kælderen under Slottets østlige Fløj fører en hvælvet Gang ind under den indre Slotsgaard og her findes omtrent midt under Gaarden et Kildevæld, der kaldes Absalons Brønd og som formodentlig har været til fra en meget gammel Tid.[1])

I Biskoppernes Tid har Slottet næppe været anseligt; Hovedvægten har ligget paa, at det var en stærk Fæstning, der kunde beherske Indløbet i Havnen. Biskopperne havde ej heller fast Bolig her, men opholdt sig kun her af og til. I fredelige Tider afgav Vingaarden og Hovedgaarden i Serridslev vistnok større Bekvemmeligheder; vi ser ogsaa, at Erik af Pommern benyttede denne sidste.

Derimod maa Kristoffer af Bajern have indrettet og udvidet Slotsbygningerne, da han ellers næppe kunde have holdt sit Bryllup her. Endnu under Kristiern I. var her dog næppe større Sale, da vi finder, at denne Konge oftere holdt Retterting i Borgeres Huse.

Et Slotskapel blev indrettet af Valdemar Atterdag, der 1361 fik Pavens Stadfæstelse paa sin Stiftelse af Kapeller paa Vordingborg, Kalundborg, Søborg, Gurre, Korsør og Kjøbenhavn Slotte og de Indtægter, han havde lagt dertil; ligeledes gaves der Aflad til dem, der paa Højtidsdage besøgte disse Kapeller.[2])

Det er dog rimeligt, at der ogsaa i Biskoptiden havde været et Kapel, der nævnes i alle Fald i Stadsretten 1294 en Slotsklerk.

Arcimbold tilsagde 1517 dem, der besøgte Kapellet, samme Aflad, som naar de besøgte de andre Kirker i og udenfor Byen.

Kristiern II. stiftede en større ...

---

[1]) I Oldn. Museum under Nr. 10711 findes 2 Trækander, der udvendig er beklædte med forgyldt Sølv og saaledes indrettede, at naar et Glas anbringes over en lille Ventil paa

Fodstykket, udflyder Vinen af en Tap paa Kanden. De fandtes i Kristian VI's Tid i en lille tilmuret Hvælving i Grunden af det gamle Slot (meddelt af Hr. Justitsraad Strunck).

[2]) *Ny kirkeh. Saml.* V. 350-51.

Kort historisk kommentar

Nielsen behandler her spørgsmålet om forbindelsen mellem Absalons oprindelige borg og det senere Københavns Slot. Han konkluderer, at der næppe fandtes synlige rester af Absalons borg i det slot, der blev nedrevet i 1731. Dog fremhæver han Absalons Brønd under slotsgården som et muligt levn fra den ældste borgperiode.

Beskrivelsen viser også udviklingen fra en biskoppelig fæstning til et kongeligt slot. I den tidlige periode var anlæggets militære betydning vigtigere end beboelseskomforten, og biskopperne havde ikke fast ophold dér. Først under Kristoffer af Bajern synes slotset at være blevet udbygget til repræsentative formål.

Omtalen af slotskapellet understreger den tætte forbindelse mellem kongemagt og kirke. Valdemar Atterdags kapelstiftelse og de tilknyttede afladsprivilegier placerer Københavns Slot i et netværk af kongelige borganlæg med egne kirkelige institutioner.

Resumé

Nielsen vurderer, at ingen synlige dele af Absalons borg overlevede ind i det senere Københavns Slot. Som muligt levn nævnes dog Absalons Brønd, der lå under den indre slotsgård og sandsynligvis havde meget gammel oprindelse.

I biskoppernes tid var slottet først og fremmest en fæstning, der skulle kontrollere indsejlingen til havnen. Biskopperne benyttede det kun lejlighedsvis, mens mere komfortable opholdssteder fandtes andre steder. Senere blev slotsbygningerne udvidet, sandsynligvis under Kristoffer af Bajern.

Valdemar Atterdag oprettede i 1361 et slotskapel med pavelig godkendelse og tilknyttede indtægter. Der fandtes dog sandsynligvis allerede et kapel på stedet tidligere, da en slotsklerk omtales i stadsretten fra 1294. Kilden viser dermed både slottets militære, politiske og religiøse betydning i middelalderens København.

Side 259

Slottet. Skarnholmen.

Gudstjeneste her, som det synes til Ære for S. Olav, og Povl Eliæsens Prædiken 1522, der havde saa skæbnesvangre Følger for Karmeliterkollegiet (se S. 173), er bekendt nok.

Samme Mand prædikede 4 Aar efter igen i Kapellet for Fredrik I., hvor han atter paadrog sig Uvilje for sin Fremstilling af Luthers Lære, idet han atter gik imod Strømmen og viste, at han var en Mand, der ikke frygtede for at udtale, hvad han ansaa for Sandhed.

Klokkernes Indskrifter tydede ogsaa paa Kapellets Udvidelse under Kong Hans og Kristiern II., idet de bar Aarstallene 1491 og 1520.[1])

Man véd, at Kristiern I. byggede Slottets vestlige Fløj, og at Kong Hans fuldendte den; i den øverste Etage var den store Riddersal, hvortil førte en bred Trappe, ved hvis Opgang var indsat de udhugne Stenbilleder af Kong Hans og Dronning Kristine med Aarstallet 1503, der nu findes ved Indgangen til det store kgl. Bibliothek.

Det ses ogsaa, at der 1493 omtales Vinduer, Kalk og Bly til „det ny Hus paa Slottet“. Men iøvrigt er der ingen Oplysninger om de ældre Bygninger, og det er først efter Reformationen at Efterretningerne bliver noget righoldigere.[2])

I Fredrik I.s Tid maatte de sjællandske Bønder 1529 gøre Arbejde med Udbedringen af Slottets Grav og Vold; nogen egentlig opkastet høj Vold indenfor Graven har der dog næppe været, men maaske nok paa Slotsholmen udenfor denne. Saaledes nævnes 1549 en Vold norden for Slottet.[3])

Op til Slotsholmen stødte **Skarnholmen**, hvor nu Thorvaldsens Museum er; og vesten for denne laa en anden større Holm, hvor nu Ridehuset er, ligesom der vist alt i Middel-

---

[1]) Rørdams *Kirker og Klostre* S. 267-74.
[2]) Om Kjøbenhavns Slot findes nogle Oplysninger samlede i F. R. Friis: *Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie* S. 172 flg. Det Inventarium fra det 15de Aarh., der nævnes i en Anm. til Allens *De tre nord. Rigers Hist.*, for Kjøbenhavns Slot, angaar ikke dette, men er saaledes urigtigt indført i den der nævnte Registrant.
[3]) K. D. I. 423.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin beskrivelse af Københavns Slot og dets udvikling fra middelalderlig fæstning til kongeligt residensanlæg. Omtalen af slotskapellet viser, at det havde en betydelig religiøs rolle og fungerede som ramme om prædikener, der også fik politisk og kirkelig betydning under reformationstidens brydninger.

Siden giver desuden nogle af de få konkrete oplysninger om slottets bygningshistorie før Reformationen. Kristiern I. og Kong Hans synes at have stået bag væsentlige udvidelser, herunder opførelsen af den vestlige fløj med den store riddersal, som understregede slottets voksende betydning som kongeligt magtcentrum.

Af særlig topografisk interesse er omtalen af Skarnholmen og de omkringliggende holme ved Slotsholmen. Disse oplysninger bidrager til forståelsen af det middelalderlige landskab omkring slottet, før området senere blev stærkt omformet gennem opfyldninger og byggeri.

Resumé

Slotskapellet spillede en vigtig rolle i Københavns religiøse liv. Her prædikede Povl Eliæsen både i 1522 og senere for Frederik I, og kapellets udvikling kan spores gennem klokkeindskrifter fra 1491 og 1520.

Københavns Slot blev udbygget under Kristiern I. og Kong Hans. Den vestlige fløj rummede den store riddersal, og kilder fra 1493 omtaler materiale til et nyt hus på slottet. Før Reformationen er oplysningerne om anlægget dog forholdsvis sparsomme.

Under Frederik I blev bønder fra Sjælland sat til at vedligeholde slottsgrave og forsvarsværker. Siden afsluttes med en beskrivelse af omgivelserne omkring Slotsholmen, herunder Skarnholmen, der lå ved det område, hvor Thorvaldsens Museum senere blev opført.

Side 260

Birket

... alderen har hævet sig Holme, hvor Frederiksholms Kanal og Tøjhuset nu findes.

De foran S. 27 til 42 omhandlede Stridigheder mellem Biskopperne i Roskilde og Kongemagten om Kjøbenhavn angik foruden Slottet og Staden ogsaa et Landdistrikt, der vel sjældnere udtrykkelig nævnes, men sikkert altid underforstaas under Slottet og dets Tilliggende.

Dog omtales 1493 som Genstand for denne Strid „Kjøbenhavns Slot, Amager, Birket og deres Tilliggelse“[1]), foruden at Amager flere Gange nævnes i Forbindelse med Slottet.

1328 og 1350 omtales rigtignok kun henholdsvis Serridslev og Solbjerg eller Serridslev alene som følgende med dette, medens der 1343 tales om tilliggende Herreder,[2]) men dette er sket undtagelsesvis, ti det maa anses for sikkert, at med et Slot var det tilliggende Birk i en uadskillelig Forbindelse.

Af Biskoppens Jordebog fra c. 1380, der er forfattet kort efter at Kjøbenhavn efter Valdemar Atterdags Død var kommen tilbage til Bispestolen, ses at til Birket hørte Serridslev, Solbjerg, Nyby, Valby og Vigerslev, medens det øvrige Bispegods i Sokkelunds Herred hørte under Hjortholm.[3])

I tidligere Tid havde Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot vistnok haft under sig alt Biskoppens Gods i de nærmeste Herreder, men da det kun var selve Kjøbenhavn Striden drejede sig om, forblev Jordegodset med Undtagelse af Birket selvfølgelig i Bispestolens Eje, naar Kongerne besad Kjøbenhavn.

At Birket fulgte med Slottet forudsættes bestemt, naar Serridslev, der 1525 udtrykkelig siges at ligge i Birket,[4]) og Nyby allerede før 1536, i hvilket Aar først Bispegodset i det hele inddroges under Kronen, kunde bortforlenes eller sælges af Kongen.[5])

Det gamle Kjøbenhavns Birk vedblev at bestaa med samme Omraade, dog med Fradragelse af Serridslev, ...

---

[1]) K. D. I. 227.
[2]) Foran S. 33, 35-36.
[3]) S. R. D. VII. 58-59, sammenholdt med 101-103.
[4]) K. D. I. 361, 368.
[5]) Foran S. 5 og 12.

Kort historisk kommentar

Nielsen behandler her det såkaldte Københavns Birk, det landdistrikt og retskreds som var knyttet til slottet og dets besiddelser. Han understreger, at konflikterne mellem Roskildebispen og kongemagten ikke alene drejede sig om selve byen og slottet, men også om kontrollen over det omliggende område.

Kilden viser, at Birket omfattede flere landsbyer vest og sydvest for København, herunder Serridslev, Solbjerg, Nyby, Valby og Vigerslev. Disse områder udgjorde et vigtigt økonomisk grundlag for slot og bispestol og var derfor en væsentlig del af magtkampen mellem kirke og krone.

Siden illustrerer samtidig middelalderens tætte forbindelse mellem jurisdiktion, jordbesiddelse og politisk magt. Slottet kunne vanskeligt adskilles fra det tilhørende birk, som udgjorde dets naturlige administrative og økonomiske opland.

Resumé

Københavns Slot var ikke blot knyttet til byen, men også til et større landdistrikt kaldet Birket. Dette område nævnes flere gange i stridighederne mellem Roskildebispen og kongemagten og blev opfattet som en naturlig del af slottets tilliggende.

Omkring 1380 omfattede Birket landsbyerne Serridslev, Solbjerg, Nyby, Valby og Vigerslev. Det øvrige bispegods i området hørte derimod under Hjortholm. Kilden viser, at Birket havde en særlig administrativ status og var tæt knyttet til Københavns Slot.

Selv før inddragelsen af bispegodset under kronen i 1536 kunne kongemagten disponere over dele af dette område, hvilket understreger den tætte forbindelse mellem slottet og dets birk. Siden giver dermed et vigtigt indblik i Københavns middelalderlige territoriale og administrative struktur.

Side 261

Amager

... der, som ovenfor S. 107 er fortalt, overlodes til Kjøbenhavn 1525, indtil omtrent 1620 da Solbjerg blev nedlagt, og da blev Hvidovre lagt dertil; endnu 1666 bestod det af Vigerslev, Valby og nævnte By. Senere lagdes det under Sokkelunds Herred, der 3 Marts 1683 lagdes sammen med Smørum og Ølstykke Herreder til en ny Jurisdiktion, der ogsaa kaldtes Kjøbenhavns Birk, men altsaa ikke maa forveksles med det gamle Birk.

I næsten lige saa nær Forbindelse stod **Amager**. Denne Ø var fra gammel Tid Krongods, og allerede 1085 gav Knud den Hellige til Lunds Domkirke 5 Bol i Sundbyvester. I den gamle Fortegnelse over denne Kirkes Præbender nævnes desuden blandt disses Ejendomme 3 Bol i Sundbyøster, og et Bol til i Sundby, hvilket formodentlig er i Sundbyvester, der i det hele havde 6 Bol; i Magleby ejede Kirken desuden 2 Bol.[1])

Valdemar I. gav Biskop Absalon, som ovenfor S. 27 nævnt, Borgby, hvilket var Kongsgaarden i Taarnby, og hvortil formodentlig hørte hele denne By; idetmindste havde Absalon Patronatsret til Kirken og lagde den under Kjøbenhavns Borg.[2])

Af Biskop Absalons Gavebrev til Roskilde Bispestol fremgaar ikke at han ejede andet paa Amager end Borgby, men det er sandsynligt, at han i sin Egenskab af Ærkebisp har udvirket, at Lunds Kapitel har overdraget Roskilde Bispestol sine Ejendomme paa Amager.

Ved Absalons Død ejede Bispestolen dog endnu ikke hele Amager, ti Præsten Eskil, der overlevede ham (se S. 148), skænkede for sin Sjælemesse til Kjøbenhavns Kapitel 2 Bol Jord i Tømmerup paa Amager.[3])

Derimod forudsætter Omtalen af Biskoppens Vragret 1275 og 1294, at Amager tilhørte denne, ligesom det noget senere Tillæg til Stadsretten af 1294, at hans gejstlige og verdslige Ret strakte sig fra Tuleshøj til Gamlebodehavn over Amager og Kjøbenhavn (se S. 23), ...

---

[1]) S. R. D. III. 427, 428, 429.
[2]) K. D. I. 3.
[3]) K. D. II. 12, 345.

Kort historisk kommentar

Nielsen undersøger her Amagers tilknytning til København og Roskildebispen i middelalderen. Kilden viser, at øen gennem århundreder var genstand for et kompliceret samspil mellem kongemagt, kirkelige institutioner og lokale jordbesiddere.

Særligt fremhæves de tidlige jordoverdragelser til Lund Domkirke og Absalons erhvervelse af Borgby i Tårnby. Disse oplysninger illustrerer, hvordan kirkelige institutioner gradvist opbyggede betydelige besiddelser på Amager og knyttede øen tættere til Københavns borg og bispestolen.

Siden viser samtidig, at denne udvikling ikke skete på én gang. Flere jordejere bevarede besiddelser på Amager længe efter Absalons tid. Først gradvist synes Roskildebispen at have opnået den omfattende kontrol over øen, som de senere kilder forudsætter.

Resumé

Efter omtalen af Københavns Birk retter Nielsen opmærksomheden mod Amager, som stod i nær forbindelse med København og slottet. Allerede i 1000-tallet ejede Lund Domkirke jord i Sundbyerne og Magleby.

Valdemar I. overdrog Borgby i Tårnby til Absalon, som fik patronatsret over kirken og knyttede området til Københavns borg. Nielsen mener desuden, at Roskildebispestolen sandsynligvis senere overtog flere af Lundkirkens ejendomme på øen.

Kilder fra 1200-tallet viser dog, at bispestolen endnu ikke ejede hele Amager. Samtidig peger bestemmelser om biskoppens rettigheder på, at Amager efterhånden blev opfattet som en integreret del af det territorium, der var knyttet til København og Roskildebispen. Kilden belyser dermed forholdet mellem jordejerskab, kirkelig magt og Københavns territoriale udvikling i middelalderen.

Side 262

Amager

... bestemt udtaler det. 1341 kalder Valdemar Atterdag Amager Biskoppens Land,[1]) og at denne Ø fulgte med Slottet og Birket, da Erik af Pommern bemægtigede sig dem, ses af Tingsvidnet 1493 „at Kjøbenhavns Slot, Amager, Birket og deres Tilliggelse“ ikke kunde mindes at være illet og kæret paa Sokkelunds Herredsting.[2])

Det er ogsaa klart, at Amager var i Kronens Eje, da Kristiern II. flyttede Hollændere derind og opsagde de danske Bønder deres Fæste.

Da Roskilde Bispestol havde faaet Amager igen efter Valdemar Atterdags Død, bestod den af følgende Byer[3]):

- Sundbyvester, 6 Bol
- Sundbyøster, 6 Bol
- Maglebylille, 6 Bol
- Magleby søndre (Store Magleby), 10 Bol
- Tømmerup, 4 Bol
- Karstorp (Kastrup), 4 Bol
- Thornby (Tårnby), 4 Bol

Af hvilke 1 Bol laa til Bispegaarden; til Bispegaarden var 4 Bol, hvilke Bol tidligere laa til Borgby.[4])

I Ullæthorp (Ullerup), Viberup og Utlunde (Raagaard?) var 5 Bol, der ogsaa var underlagte Bispegaarden.

Af hver Fjerding Jord ydedes 2 Pund Korn, altsaa af hvert Bol 8 Pund Korn aarlig eller 12 Tdr. Byg, desuden gav Bønderne tilsammen 30 Stykker Kvæg, 80 Lam og enhver 1 Gaas og 4 Høns i Sommer og Vintergæsteri.

Endelig havdes af Dragør Fiskerleje en betydelig Indtægt (se foran S. 216), og Græspenge; Magleby Kirke var allerede til paa denne Tid.

Som Slottets nærmeste Tilliggende hørte dog især en betydelig sammenhængende Grund, der i den ældste Tid laa udenfor Byen, men som det foran S. 53 er antaget, i Slutningen af det 13de Aarh. blev forenet med den, nemlig hele den Strækning, der laa østen for Slotsholmen og Amagertorv ...

Noter

[1]) K. D. I. 77, 79, 80.
[2]) K. D. I. 227.
[3]) S. R. D. VII. 103.
[4]) Da Kirken hed Borgby Kirke, hvilket Navn den endnu bevarede i en anden Afdeling af Bispens Jordebog end den, hvori ovenstående er indført (S. R. D. VII. 112), saa er Borgby Tårnbys gamle Navn, og Meningen er, at de 4 Bol er tagne fra denne By og lagte til Bispegaarden, der fra først af kun havde 1 Bol.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin analyse af Amagers tilknytning til Københavns Slot og Roskildebispen. Kilderne viser, at Amager i middelalderen blev opfattet som en integreret del af det område, der hørte til slottet og det tilknyttede birk. Omtalen af Valdemar Atterdags betegnelse "Biskoppens Land" understreger øens tætte forbindelse til bispestolen.

Siden giver samtidig et værdifuldt indblik i Amagers økonomiske struktur i 1300-tallet. Opremsningen af landsbyer, jordmål og naturalydelser viser, hvor betydelige indtægter området skabte gennem korn, husdyrhold og afgifter. Dragørs fiskeri nævnes desuden som en vigtig indtægtskilde.

Beskrivelsen illustrerer, hvordan Amager ikke blot var et geografisk opland til København, men et centralt økonomisk fundament for den kirkelige og senere kongelige magt omkring byen.

Resumé

Amager omtales i 1300- og 1400-tallet som et område tæt knyttet til Københavns Slot og det tilhørende birk. Valdemar Atterdag kaldte øen "Biskoppens Land", og senere kilder viser, at den blev betragtet som en naturlig del af slotsets tilliggender.

Efter Roskildebispen havde generhvervet Amager, omfattede besiddelserne en række landsbyer, herunder Sundbyerne, Magleby, Tårnby, Kastrup og Tømmerup. Disse ejendomme ydede betydelige afgifter i korn, kvæg, lam, gæs og høns.

Dragørs fiskerleje bidrog desuden med væsentlige indtægter, og Magleby Kirke eksisterede allerede på dette tidspunkt. Kilden viser Amagers store økonomiske betydning for Roskildebispen og for det københavnske magtområde i senmiddelalderen.

Side 263

Bremerholm. Vingaarden.

... lige til Østergade og maaske endog alt hvad der da laa østen for Kjøbmagergade.

Foruden de foran nævnte Holme norden og vesten for Slotsholmen, maa her endnu omtales **Bremerholm**, nu Gammelholm, hvis Navn vistnok er meget gammelt; det var i Stadens ældste Tid kun en lille Holm, der ved Opfyldning er vokset lige til vore Dage, da den indlemmedes i Bygrunden.

At Borgere fra Bremen her har haft Fed paa Markedets Tid, er sandsynligst, og det er sikkert at Holmen aldrig har tilhørt Byen. Bremen var i det 13de og noget af det 14de Aarh. særlig bekendt af sit Øl og dette var paa den Tid det eneste fremmede Øl man kendte, indtil det afløstes af det hamborgske.[1])

Holmen har altid været skilt fra Byen ved Vand, hvoraf Holmens Kanal endnu var en Levning for faa Aar siden; imellem denne og Østergade tilhørte al Jorden ogsaa Slottets Herre, altsaa henholdsvis Biskoppen og Kongen.

I Egnen østen for Nikolaj Kirke laa, som det synes paa en Holm, men i alle Tilfælde omgivet af Vand mod vest og syd, Gaarden **Østergaard**, der er omtalt foran S. 21-22 og 54.[2])

Denne Gaard nævnes sidste Gang i Jordebogen fra c. 1380, og 100 Aar efter omtales paa samme Sted **Vingaarden**, der vistnok har været en kongelig Lystgaard, omgiven af den Frugthave, der gav den Navn.

At virkelig Vindruer har været dyrkede her ses af et Brev af 1510 fra Kong Hans til Esge Bilde, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, hvori han beder ham om at sende til Kalundborg „en Kurv fuld af de bedste Vindruer udi vor Vingaard er", foruden 7 Tønder frisk Hamburger Øl; Apothekeren ...

---

[1]) *Bremisches Jahrbuch* II. 109.

[2]) At den Sorø Kloster tilhørende Grund ikke, som det ovenfor er antaget, laa sønden men østen for Nikolaj Kirkegaard ses af et Skøde af 1442 paa en Grund, hvilket Skøde opbevares paa Sorø Akademi, der har arvet Grunden efter Klostret og maa have oppebaaret Jordskylden (K. D. II. 73). Østen for denne Grund laa altsaa Østergaards Grav.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her de områder øst for Slotsholmen, som senere blev en vigtig del af det centrale København. Bremerholm, det senere Gammelholm, fremstilles som en oprindeligt lille holm, der gennem århundreders opfyldning gradvist voksede og blev en integreret del af byen.

Forbindelsen til Bremen afspejler Københavns tætte handelsforbindelser med de nordtyske hansestæder. Samtidig understreger Nielsen, at Bremerholm ikke tilhørte byen, men lå under slottets og dermed biskoppens eller kongens myndighed.

Særlig interessant er omtalen af Vingaarden. Kilden tyder på, at der faktisk blev dyrket vindruer i området omkring det senere København. Brevet fra Kong Hans giver et sjældent og konkret glimt af de kongelige haver og deres anvendelse i begyndelsen af 1500-tallet.

Resumé

Bremerholm, det senere Gammelholm, var oprindelig en lille holm, som gennem opfyldning gradvis voksede. Navnet forbindes sandsynligvis med købmænd fra Bremen, og området lå under slottets herre snarere end under byens myndighed.

Øst for Nikolaj Kirke lå den ældre gård Østergaard, som omkring år 1380 forsvinder fra kilderne. Senere omtales på samme sted Vingaarden, der sandsynligvis fungerede som en kongelig lystgård omgivet af frugthaver.

Et brev fra Kong Hans fra 1510 viser, at der dyrkedes vindruer i Vingaarden. Dette giver et sjældent indblik i de kongelige haveanlæg og i anvendelsen af områderne øst for middelalderens København.

Side 264

Vingaarden

... skulde sende Klaret.[1])

1496 brugtes Vingaarden imidlertid ikke af Kongen, medens Kongens Have dog stødte op dertil; i dette Aar hedder den nemlig Hr. Bendikt von Ahlefelds Gaard.[2])

Siden var den en kgl. Mønt, men ogsaa dette var ophørt 1529, da Fredrik I. med Rigens Raads Samtykke skødede og gav Hr. Johan Rantzau „vor og Kronens Gaard, liggende udi vor Stad Kjøbenhavn ved den Østerport, som nu kaldes Møntergaarden og tilforn kaldtes Hr. Benedikt von Anefelds Gaard"; med Gaardsplads og Haverum strakte Grunden sig fra en gammel Mur, der stod sønden derfor, og imod nord til de ny Kongens og Kronens Boder, som Rentemester Anders Glob paa Kongens Vegne havde ladet opbygge (Lille Kongensgade), 119 Alen og fra Kongens Kaalgaard imod øst 63 Alen.[3])

Johan Rantzau har kort efter afhændet Gaarden til Rigens Hovmester Hr. Mogens Gøye, der af Kongen 1532 fik en øde Jord imellem Gaarden og „det Bys Stræde, som løber ud med Muren og tilforn plejede at ligge til forskrevne Hr. Bendikts Gaard", hvorved han altsaa opnaaede at faa sin Grund forlænget mod øst, vistnok en 40 Alen, ud til Voldgaden.[4])

Paa Skiftet efter Mogens Gøye skødedes Vingaarden („og kaldtes førre Hr. Bendixes Gaard") til hans Svigersøn Hr. Mowrids Olsen (Krognos) til Bollerup 1546; da siges Grunden at gaa paa den søndre Side langs det lille Stræde, som løber fra S. Nikolaj Kirkegaard, fra det østre Hjørne af den gamle Mantelmur og indtil Anne Per Villadsens Enkes Boder, nør paa indtil Kongens lange Boder (Lille Kongensgade), derpaa langs disse mod øst indtil den Grøft, som gaar imellem det Stræde hos Muren og Volden, og paa Østsiden indenfor denne Grøft langs et Havegærde indtil det sønderste og østerste Hjørne af den gamle Mantelmur.

Vingaarden har bevaret sit Navn indtil vore Dage og er Nr. 6 i Vingaardstræde. Allerede i det ...

---

[1]) *Ny Danske Magazin* V. 124.
[2]) K. D. I. 234.
[3]) K. D. II. 223-30.
[4]) K. D. I. 381.

Kort historisk kommentar

Nielsen følger her Vingaardens ejerskab og funktion gennem første halvdel af 1500-tallet. Det fremgår, at stedet på forskellige tidspunkter fungerede som kongelig lystgård, privat adelsgård og kongelig mønt. Dermed afspejler ejendommen de skiftende behov hos både kongemagt og adel i det voksende København.

Kilden er særlig værdifuld, fordi den giver detaljerede beskrivelser af grundens udstrækning og beliggenhed. Ved hjælp af skøder og gavebreve rekonstruerer Nielsen områdets topografi omkring den senere Vingårdstræde og Lille Kongensgade. Beskrivelserne viser, hvordan middelalderens åbne have- og gårdområder gradvist blev indlemmet i den tætnere bybebyggelse.

Omtalen af Johan Rantzau og Mogens Gøye knytter samtidig stedet til nogle af rigets mest fremtrædende adelsslægter. Vingaarden fremstår derfor ikke blot som en lokal ejendom, men som et anlæg af betydning for rigets politiske elite.

Resumé

I slutningen af 1400-tallet var Vingaarden ikke længere i kongens direkte brug, men omtales som Hr. Bendikt von Ahlefelds gård. Senere fungerede den som kongelig mønt, før Frederik I i 1529 overdrog ejendommen til Johan Rantzau.

Kort efter kom gården i Mogens Gøyes besiddelse, og i 1532 blev ejendommen udvidet med yderligere jord mod øst. Kilderne giver detaljerede oplysninger om grundens grænser, forhold til bymuren, haver og de nærliggende gader.

Ved skiftet efter Mogens Gøye blev Vingaarden i 1546 overdraget til svigersønnen Mourids Olsen Krognos. Navnet Vingaarden overlevede middelalderen og blev bevaret i Vingårdstræde, hvilket vidner om stedets lange historiske kontinuitet i Københavns bybillede.

Side 265

Vingaardstræde

I det 17de Aarh. var 3 Grunde norden for den ud til Gaden frasolgte og før 1755 en Grund sønden derfor, men den store Have og Gaard bagved disse var endnu bevaret. Haven er siden fraskilt, og en Levning deraf, der endnu er beplantet med Træer, tilhører Stedet Nr. 25 i Lille Kongensgade, men den vil forsvinde i den nærmeste Fremtid.

„Hotel du Nord“, hvis Strækning langs Vingaardstræde er 50 Alen, er altsaa bygget udenfor den gamle Grænse og paa den gamle Vold og Mur;[1]) det er derfor ikke saa underligt, at man i dens yderste Gaard har fundet Levninger af det gamle Taarn, der i Jordebogen af 1496 siges at ligge „paa det Hjørne sønden for Østerport og østen for Hr. Benediktes Gaard“.[2])

I Kristiern II.s og Fredrik I.s Tid lod Rentemester Anders Glob, der var i denne Stilling fra 1517 til sin Død 1546, opføre Boder til Embedsboliger for Kongens Betjente, navnlig Skippere og Tømmermænd.

Lille Kongensgade betegnes ovenfor som Kongens de lange Boder og det ses, at paa Vingaardstrædes søndre Side var 6 andre Boder. Her fik saaledes Troels Tømmermand 1530 og 1536 Brev paa den vesterste Bod, næstved ham Kristiern Vendelbo 1529 og 1532, den 3dje er maaske den Kristiern II.s Herold David bebode, den 4de Jens Nielsen Skriver 1533, den 5te Per Skriver eller Per Klavsen og den 6te Skipper Knud 1526 og 1536;[3]) den sidste var 9 Alen til Gaden og 30 Alen lang.

Østen for disse 6 „Kongens Boder“ blev Jorden ligeoverfor Vingaarden solgt. Op til Skipper Knuds Bod solgtes en Grund 30 Alen til Gaden og 42 Alen lang 1526 til Mag.

---

[1]) Ifølge det kgl. Skøde af 9 Maj 1661 (K. D. III. 530) til Henrik Bjelke fik denne en Grund, 65 Alen fra Hjørnet af Vingaardstræde til Graven, langs med Graven 103 Alen, fra en

Stenkam i Graven til Kristoffer Urnes Gaard 66 Al. Den Gaard, samme Mand samme Aar købte af Kaj Lykke (K. D. I. 725-27) var 49 Alen fra Vingaardstrædes Hjørne til Vingaarden og er netop „Hotel du Nord“; førstnævnte Grund er altsaa senere udlagt til Torvet.

[2]) K. D. I. 234. Jfr. S. 52.

[3]) K. D. II. 219-220, 222, 231, 235, 240, 249.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin kortlægning af området omkring Vingaarden og den senere Vingaardstræde. Ved hjælp af skøder, jordebøger og ejendomsbreve rekonstruerer han den middelalderlige grundstruktur og viser, hvordan den tidligere voldlinje gradvist blev bebygget.

Omtalen af Hotel du Nord er særligt interessant, fordi fund af ældre bygningsrester her bruges som argument for placeringen af et middelalderligt tårn ved Østerport. Kilden illustrerer dermed, hvordan arkæologiske fund og skriftlige kilder kan supplere hinanden i rekonstruktionen af byens ældste topografi.

Siden giver også et indblik i kronens boligpolitik i første halvdel af 1500-tallet. Rentemester Anders Glob lod opføre en række boliger til kongelige tjenere, især skippere og tømmermænd. Området omkring Vingaardstræde udviklede sig således fra have- og voldområde til et tættere bebygget kvarter med boliger for kronens funktionærer.

Resumé

I 1600- og 1700-tallet eksisterede endnu rester af den store have, der tidligere havde hørt til Vingaarden. En del af den gamle bebyggelsesstruktur kunne stadig spores, og fund af ældre murværk ved Hotel du Nord pegede på tilstedeværelsen af et middelalderligt tårn nær Østerport.

Under Kristiern II. og Frederik I. lod rentemester Anders Glob opføre en række boliger til kongens tjenestemænd. Langs Vingaardstrædes sydside lå seks kongelige boder, som blev beboet af blandt andre skippere, skrivere og tømmermænd.

De mange ejendomsoverdragelser og grundsalg viser, hvordan området øst for Vingaarden gradvist blev udstykket og bebygget i løbet af 1500-tallet. Kilden giver dermed et detaljeret billede af byudviklingen omkring Vingaardstræde i overgangsperioden mellem middelalder og nyere tid.

Side 266

Vingaardstræde

Lavrids Ølmand, der siden afhændede den til Rentemestrene Anders Glob og Kristiern Hvid, hvilke 1529 fik Tilladelse til at indpæle 6 Alen langs Enden af Grunden, der altsaa gik ud mod et Vand.[1])

Østen op dertil fik Povl Hansen en Jord, 18 Alen til Gaden og 42 Alen lang; det er vist samme Jord „tvært over fra Vingaarden ud mod Stranden“ som 3 Borgere 1532 fik Stadfæstelse paa.[2])

Anders Ludvigsen fik 1526 Skøde paa en Jord østen op til Povl Hansens Jord imellem vor og Kronens Myntergaard og Bremerholmen, 11 Alen til Gaden, og paa den anden Led saa bred som de andre Jorder, der nu var indhegnede; han skulde bygge et godt Hus paa Grunden, dog

ikke saa højt, „at Vinduerne og Luften paa vor Møntergaard dermed forbygges, saa at man ligevel kan se ud i Stranden“.[3])

Østen op hertil fik Borgmester Niels Stemp en Jord 22 Alen til Gaden; denne solgte den til Peder Gørtze, der afhændede den til Ridder Johan Urne, der 1529 fik Tilladelse til at indtage en 6 Alen bred Jordstrimmel langs bagved denne Jord og indpæle den fra Vandet; østen op til Niels Stemp fik Jørgen Stemp en Jord, der ogsaa var 22 Alen bred til Gaden,[4]) hvilken sikkert var den yderste nærmest ved Volden.

Disse afhændede Grunde strakte sig saaledes 103 Alen langs Vingaardstræde, og det er derfor, vi ovenfor har beregnet den Jord, som Mogens Gøye fik mellem Vingaardens daværende Grund og Voldgaden, til 40 Alen, ti nævnte Grunde vides med Sikkerhed at have ligget ligeoverfor Vingaardens Grund.

Ved to af disse Grunde er foran omtalt, at de gik med Sydsiden mod Vandet og fik Tilladelse til at forøge deres Ejendom ved Inddæmning; da de tilmed i Skøderne siges at ligge mellem Vingaarden og Bremerholm, ser man, at der 42 Alen sønden for Vingaardstræde og i Retning af øst og vest var Strand og bagved denne laa Bremerholmen, hvilket Forhold ...

---

[1]) K. D. II. 223, 232.
[2]) K. D. II. 223, 240.
[3]) K. D. I. 363-64.
[4]) K. D. I. 374-75; K. D. II. 223, 229.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin detaljerede rekonstruktion af bebyggelsen langs Vingaardstræde i første halvdel af 1500-tallet. Ved hjælp af skøder, jordoverdragelser og kongelige tilladelser fastlægger han de enkelte grundes størrelse og placering i forhold til Vingaarden, Bremerholm og den kongelige møntgård.

Kilderne viser, hvor tæt middelalderens og renæssancens København var knyttet til havnen. Flere af grundene grænsede direkte ned til vandet, og ejerne fik tilladelse til at udvide deres ejendomme ved inddæmning. Samtidig ses det, at myndighederne regulerede bebyggelsen nøje, blandt andet for at sikre lys og udsyn fra kronens egne bygninger.

Siden giver et værdifuldt indblik i den gradvise udbygning af området øst for Vingaarden. Hvor der tidligere havde været strand og åbne arealer, opstod efterhånden et mere tæt bebygget bykvarter, som siden blev en integreret del af det indre København.

Resumé

I 1520'erne og 1530'erne blev en række grunde langs Vingaardstræde udstykket og overdraget til private borgere og embedsmænd. Grundene lå mellem Vingaarden, Bremerholm og den kongelige møntgård og var nøje afgrænset i skøderne.

Flere grundejere fik tilladelse til at udvide deres ejendomme ved indpæling og inddæmning mod vandet. Samtidig stillede kronen krav til nybyggeri, så udsigt og luftforhold for de kongelige bygninger ikke blev forringet.

De beskrevne ejendomme strakte sig tilsammen over mere end hundrede alen langs Vingaardstræde og gør det muligt at rekonstruere kvarterets topografi. Kilden viser, hvordan området mellem Vingaarden og Bremerholm gradvist blev omdannet fra strandnært terræn til tæt bymæssig bebyggelse i 1500-tallets København.

Side 267

Dybet mellem Bremerholm og Byen

50 Aar efter betydelig var forandret, idet Vandet da var opfyldt og kun den smalle Kanal, som vi har kendt, var tilbage; i disse 50 Aar er sandsynligvis det meste af Strækningen mellem Admiralgade og Holmens Kanal opdæmmet og inddraget til Kongens Brug.

At Vandet har gaaet op omtrent i samme Afstand sønden for Nikolaj Kirkegaard som for Vingaardstræde, ses af, at Byen 1533 solgte en Grund i Nikolaj Sogn norden op til det Dyb, som løber mellem Staden og Bremerholm og sønden for 2 Præsteboliger, samt en anden Grund op til fornævnte, sønden op til 2 andre Præsteboliger.

Den ene af disse sidste, der beboedes af Hr. Hans Køge, vides at have ligget paa Nikolaj Kirkegaard, saa nævnte Grunde altsaa har strakt sig mellem denne og Stranden,[1]) der paa den Tid har gaaet over Dybensgade, som vel har Navn af det omtalte Dyb.

Jfr. hvad S. 54 er fremsat om Byens ældste Tid, da der allerede gik en Landtunge saa langt, men da der paa den anden Side var Vand mellem Nikolaj Kirkegaard og Vingaarden.

Paa Vingaardstrædes nordre Side og vesten for Vingaarden fik Peder Villadsen 1529 en Grund tvært over for Skipper Knuds Jord (se foran), og vesten op til denne havde Tile Gisler faaet en Grund.[2])

Videre gik Kongens Kaalgaard vesten for Vingaarden og formodentlig lige til Nikolaj Kirkegaard.

Naar vi nu medtager den sydlige Side af Lille Kongensgade, der fik Navn af de ovenfor nævnte „Kongens lange Boder“, saa er vistnok omtalt al den Udvidelse, Byen havde faaet østen og sønden for Nikolaj Kirkegaard, paa hvilket Strøg Vingaarden indtil omtrent 1520 var den eneste Bebyggelse.

Den nordlige Side af Lille Kongensgade var Baggaarde til Østergade. Idet vi ved Kongens Nytorv kan afskære omtrent 50 Alen af de deri udmundende Gader, maa ...

---

[1]) K. D. I. 346. Rørdam, *Kirker og Klostre* s. 258, Tillæg s. 152.
[2]) K. D. II. 230.

Kort historisk kommentar

Nielsen analyserer her de store forandringer i kystlinjen og havneområdet mellem Bremerholm og den middelalderlige by. Ved hjælp af skøder og ejendomshandler forsøger han at rekonstruere, hvor vandløb, strandbredder og bebyggelse lå i begyndelsen af 1500-tallet.

Et centralt punkt er det såkaldte „Dyb“, vandløbet mellem byen og Bremerholm. Kilderne viser, at området senere blev opfyldt, så kun en smal kanal blev tilbage. Dermed dokumenteres den gradvise landindvinding, som ændrede Københavns geografi og muliggjorde byens ekspansion mod øst.

Samtidig viser siden, at området omkring Vingaarden længe lå forholdsvis isoleret. Før udbygningen i 1500-tallet var Vingaarden næsten den eneste større bebyggelse syd og øst for Nikolaj Kirkegård. De senere grundsalg og anlæggelsen af Kongens boder markerer begyndelsen på en mere intensiv byudvikling.

Resumé

I løbet af 1500-tallet blev store dele af området mellem Bremerholm og København opfyldt, så tidligere vandarealer gradvist blev omdannet til byggegrund. Det såkaldte Dyb mellem byen og Bremerholm spillede tidligere en vigtig rolle i områdets topografi.

Kilder fra 1533 viser, at vandet strakte sig op mod Nikolaj Kirkegård, og at strandlinjen lå betydeligt længere inde end senere. Dybensgades navn menes at være knyttet til dette vandløb.

Vingaarden var indtil omkring 1520 den vigtigste bebyggelse i området øst og syd for Nikolaj Kirkegård. Efterhånden blev nye grunde udstykket, Kongens Kaalgaard og de lange boder anlagt, og kvarteret udviklede sig til en integreret del af den voksende købstad. Kilden giver dermed et detaljeret indblik i Københavns geografiske udvidelse og ændrede kystlandskab i 1500-tallet.

Side 268

Hushaven. Grønnegade.

Nr. 1, 3, 2, 4, 6, 8 paa Østergade have ligget udenfor Bebyggelsen og dels været Voldgade, dels selve Muren og Volden.

I Biskoppens Jordebog omtales en Grund, der var Slottets Kaalhave, og som laa norden for Østergade.[1]) Denne fremtræder igen i Byens Jordebog for 1496, hvor Niels Pedersen Oxes Have (se foran S. 210) siges at ligge nordvest op til **Hushaven** (Slotshaven, af Hus, ældre Navn paa Slot) og Hans Tømelslavere at have en Gaard norden op til Hushaven.[2])

1491 nævnes en ubygget Grund norden for Østergade mellem Knardrup Klosters og Hr. Jost Pedersens Gaarde, hvilken strakte sig 132 Alen imod nord og paa den nordlige Ende gik 20 Alen langs „det store Dige".[3]) Dette Dige er formodentlig Hushavens Grænse.

At denne ikke nævnes i senere Tid maa have sin Grund i, at det netop var dens Grund, som Kong Hans skænkede til Klare Kloster og som ogsaa efter dettes Nedlæggelse vedblev at tilhøre Kronen.

Dennes Grund gik mellem Pilestræde og Volden og vistnok mellem Grønnegade og Møntergade, hvilket maa antages for Hushavens Omraade.

Grønnegade nævnes rigtignok i Jordebogen fra c. 1380[4]), men den maa antages paa den Tid at have været et lille kort Stræde, der mod øst har gaaet fra Pilestræde, paa sin sydlige Side havde Haverne til Østergades Gaarde og paa den nordlige 8 ubebyggede Jorder, vistnok ogsaa Haver, der opregnes i nævnte Jordebog.

Den har følgelig sit Navn af, at den førte gennem ubebygget Grønjord, paa samme Maade som Grønningen ved nuværende Østerport.

Grønnegade har vel ikke gaaet saa langt mod øst som nysnævnte Ejendom, der gik langs det store Dige.

Idet vi saaledes finder Slottets Jord paa begge Sider af Østergade, er det i højeste Grad sandsynligt, at denne Gades ...

---

[1]) „terram, in qua olera ad castrum episcopi solent plantari" (K. D. I. 105).
[2]) K. D. I. 235.
[3]) Rørdam, *Kirker og Klostre*, Tillæg s. 101.
[4]) K. D. I. 108.

Kort historisk kommentar

Nielsen undersøger her området nord for Østergade og knytter det til Københavns Slot gennem den såkaldte Hushave eller Slotshave. Kilderne viser, at store dele af området endnu i senmiddelalderen bestod af haver, ubebyggede grunde og forsvarsværker snarere end tæt bymæssig bebyggelse.

Beskrivelsen af Hushaven er vigtig, fordi den antyder eksistensen af et større sammenhængende haveanlæg, der hørte til slottet. Området synes senere at være blevet overdraget til Klare Kloster, men bevarede sin tilknytning til kronens jordbesiddelser efter Reformationen.

Omtalen af Grønnegade giver samtidig et indblik i Københavns tidlige byudvikling. Gaden synes oprindelig at have været et kort stræde gennem åbne grønne arealer og haver. Nielsen bruger derfor gadenavnet som et vidnesbyrd om, at kvarteret endnu ikke var fuldt udbygget i 1300-tallet.

Resumé

Kilderne omtaler nord for Østergade en grund, der fungerede som slottets kålhave og senere synes at have været en del af den såkaldte Hushave eller Slotshave. Området strakte sig sandsynligvis mellem Pilestræde, Voldområdet, Grønnegade og Møntergade.

En ubebygget ejendom fra 1491 nævnes med grænse op til et stort dige, som Nielsen opfatter som Hushavens afgrænsning. Senere blev området knyttet til Klare Kloster og derefter igen til kronen.

Grønnegade omtales allerede omkring 1380, men fremstår da som et kort stræde mellem haver og ubebyggede jorder. Gaden har sandsynligvis fået sit navn, fordi den løb gennem åbne grønne områder. Kilden viser dermed, hvordan store dele af kvarteret nord for Østergade endnu i middelalderen havde karakter af have- og jordområder snarere end tæt bybebyggelse.

Side 269

Rosengaarden

... østlige Del, formodenlig fra S. Jørgensgade, ikke er ført gennem Byens Grund, men er Jorder, der af Slottets Herre er overdraget til Bebyggelse, medens Byen har ejet de vestligste Grunde i Gaden; dog har Byen 1496 oppebaaret Jordskyld af de Grunde, der laa nærmest omkring Østerport, hvilke formodenlig som Del af Fæstningsværkerne er overdragne den til Ejendom.[1])

I nær Forbindelse med Hushaven stod **Rosengaarden**, der laa umiddelbart nord for den og strakte sig langs Volden omtrent lige til Nørreport, medens den mod vest omtrent begrænsedes af nuværende Kjøbmagergade.

Idet Biskoppens Jordebog fra c. 1380 opregner Grunde i den nordlige Del af Byen, omtaler den, at Nikolaj Kirke havde en Jord, som hed Rosengaard og som Kong Valdemar med Uret og Vold fratog denne Kirke.[2])

Denne Omstændighed er vanskelig at forklare og kan næppe nogensinde oplyses. Det kan tænkes, at Rosengaarden oprindelig ogsaa har hørt til Slottet, der saaledes har ejet en sammenhængende Jord lige fra Vingaarden til Nørreport, og at den ved Nikolaj Kirkes Oprettelse er henlagt til denne; at dernæst Valdemar Atterdag, der i hele sin Regeringstid

besad Kjøbenhavn, har frataget Kirken denne Jord, som den maaske ingen rette Adkomstbreve havde til.

Idet Biskopperne igen har faaet Staden i deres Besiddelse, maa de have givet Rosengaarden tilbage til Nikolaj Kirke og denne have afhændet den til Kommunen, der fra Midten af det 15de Aarh. faktisk var Ejer deraf og efterhaanden bortsolgte Grundene, medens der aldrig er Tale om Jordskyld deraf til Nikolaj Kirke.

Men idet vi nu kommer tilbage til vor tidligere Omtale af Byens Udvidelse i det 13de Aarh.,[3]) synes det at dens Forøgelse mod øst er med Jorder, der tilhørte Slottet; medens den ældste Bygrund med Undtagelse af Stranden alene var Kommunens.

---

[1]) Se Jordebogen 1496, K. D. I. 234-36.
[2]) K. D. I. 106.
[3]) Ovenfor S. 53.

Kort historisk kommentar

Nielsen undersøger her Rosengaardens ejerskab og placering i middelalderens København. Området beskrives som et stort jordstykke nord for Hushaven, der strakte sig fra området ved Vingaarden mod Nørreport langs byens voldanlæg.

Et centralt problem er den oplysning, at Nikolaj Kirke engang skulle have ejet Rosengaarden, men at Kong Valdemar fratog kirken jorden. Nielsen forsøger at forklare dette gennem en rekonstruktion af ejendomsforholdene, men understreger selv, at kilderne ikke giver et sikkert svar. Fremstillingen viser, hvor vanskeligt det ofte er at fastslå middelalderlige jordrettigheder.

Siden er samtidig vigtig for forståelsen af Københavns vækst i højmiddelalderen. Nielsen argumenterer for, at den østlige udvidelse af byen sandsynligvis fandt sted på jord, der oprindelig tilhørte slottet og dets område, mens den ældste bykerne i hovedsagen var kommunal ejendom. Dermed kobles byens topografiske udvikling direkte til forholdet mellem bystyre, kirke og slotsmagt.

Resumé

Rosengaarden lå nord for Hushaven og strakte sig langs volden mod Nørreport. Området omtales i Biskoppens Jordebog omkring 1380 som jord, der tidligere havde tilhørt Nikolaj Kirke.

Ifølge kilden blev jorden frataget kirken af Kong Valdemar. Nielsen foreslår, at Rosengaarden oprindelig kan have været en del af slottets jordområde, senere overdraget til kirken og siden igen inddraget af kongemagten. Senere synes området at være kommet under byens kontrol og gradvist blevet udstykket og bebygget.

Siden anvendes som led i en bredere forklaring af Københavns middelalderlige vækst. Nielsen fremfører, at byens udvidelse mod øst sandsynligvis skete på tidligere slotsjord, mens den ældste bygrund hovedsageligt tilhørte kommunen. Kilden belyser dermed sammenhængen mellem ejendomsforhold, magtudøvelse og byudvikling i middelalderens København.

Side 270

Slottets Smedje og Vandmølle

Om Rosengaarden vil der blive nærmere talt i det følgende.

Paa den østlige Side af Færgebrostræde laa Slottets Smedje „Husesmethen“, der nævnes 1475 og 1477.[1])

Det i Dokumenter fra 1557 til 1579 omtalte Gamle Tøjhus eller Gamle Smedje, der har ligget omtrent hvor siden Boldhuset var og hvoraf Boldhusstræde har Navn, var vistnok ogsaa ældre end Reformationen.[2])

Et Tilbehør til de gamle Borge var sikkert altid en Vandmølle, hvor Forholdene paa nogen Maade kunde tilstede en saadan.

Den sydligste Ende af Raadhusstræde har til den nyeste Tid bevaret Navnet Vandmøllestræde, og selve Vandmøllen fandt man for faa Aar siden Spor af paa den Plads, der nu hedder Vandkunsten.[3])

Forholdene her er fra det 17de Aarhundredes Midte blevne saa forandrede, at det er vanskeligt at sige, hvorledes her har set ud førend den Tid. Det maa dog antages, at der for at drive den kongelige Vandmølle maa have gaaet et Vandløb fra Graven ved Vesterport og at dette er opdæmmet foran Vandmøllen og bagved denne er løbet i Stranden.

Hvor længe her har været Mølle vides ikke, dog nævnes 1479 „det Stræde, som er mellem Gammeltorv og Vandmøllen“[4]), men den er sandsynligvis meget ældre; i Jordebogen fra c. 1380 nævnes vel i den øde Del af Byen en Jord med en Mølle paa, hvilken Jord Didrik Krokarl havde skødet Biskoppen som Bøde fordi han havde saaret en Mand,[5]) men det er dog rimeligst at Vandmøllen er et endnu ældre Tilbehør til Slottet.

1526 modtog Staden Vandmøllen i Forpagtning af Kongen for en aarlig Afgift af 16 Mk., men forpligtede sig til at male for Slottet, dog for Betaling; en Maaned efter fik Byen Møllen i Pant for 300 Mk., fordi den havde overladt Kongen ½ Læst Krudt,

---

[1]) K. D. I. 210, II. 137.
[2]) K. D. I. 354, 355, 372, II. 307-308, 327.
[3]) 1547 omtales Gaasebryggerens Gaard ved „Vaterkonsten“ og 1574 som „liggende tvært over for Vandmøllen“ (K. D. II. 273, 342).
[4]) K. D. II. 144.
[5]) K. D. I. 109.

Kort historisk kommentar

Nielsen vender her blikket mod de praktiske anlæg, som hørte til Københavns Slot. Både smedjen og vandmøllen var nødvendige elementer i driften af en middelalderlig borg og understregede slotsets funktion som både forsvarsanlæg, administrationscenter og økonomisk enhed.

Omtalen af slottets smedje viser, at der allerede i 1400-tallet fandtes specialiserede værksteder knyttet direkte til borgen. Samtidig peger forbindelsen mellem den gamle smedje og det senere Boldhus på den gradvise omdannelse af byens områder gennem reformationstid og renæssance.

Vandmøllen er særlig interessant, fordi Nielsen forsøger at rekonstruere et forsvundet vandløb og mølleanlæg ud fra stednavne og skriftlige kilder. Vandmøllen synes at have været et gammelt og betydningsfuldt led i slotsets forsyningssystem og blev senere så værdifuld, at den indgik i økonomiske transaktioner mellem kongemagten og byen.

Resumé

På den østlige side af Færgebrostræde lå slottets smedje, som omtales i kilder fra 1475 og 1477. Den senere såkaldte Gamle Smedje eller Gamle Tøjhus synes ligeledes at have rødder tilbage til tiden før Reformationen.

Københavns Slot havde desuden en vandmølle, som sandsynligvis blev drevet af et vandløb mellem voldgraven ved Vesterport og stranden. Stednavne som Vandmøllestræde og Vandkunsten bevarede mindet om anlægget langt senere.

Vandmøllen nævnes allerede i 1400-tallet og kan have været endnu ældre. I 1526 overtog København møllen i forpagtning mod en årlig afgift til kongen og forpligtede sig samtidig til at udføre malearbejde for slottet. Kilden belyser dermed de tekniske og økonomiske anlæg, som understøttede middelalderens kongelige borg i København.

Side 271

Skolen, Universitetet og Bogtrykkerkunsten

... og beholdt den til 1547, da Kongen indløste den.[1]) 1597 fik Magistraten atter Brev paa den og beholdt den vistnok til dens Forandring under Kristian IV.

XXIII. Skolen, Universitetet og Bogtrykkerkunsten

I Tydskland var der i Middelalderen foruden de lærde Skoler ogsaa Folkeskoler i de større Byer, og Lærerne dannede der et eget Lav, hvis Medlemmer som hos Haandværkerne kaldtes Mestre; deraf Navnet Skolemester.[2])

I Danmark findes næppe Spor af disse saakaldte „Skrive- og Regneskoler" førend efter Reformationen, om det end ikke er urimeligt at antage, at saadanne har været til før.

Den eneste Skole vi kender fra den katholske Tid er Frue Latinskole, der var knyttet til Kapitlet og som Hovedformaal havde Uddannelse af Præster. Kyndigheden i det latinske Sprog var her Hovedsagen og forresten vænnedes „Peblingene" allerede fra smaa af til kirkelige Forretninger, idet de brugtes som Kordrenge, for hvilke der under den stadige Gudstjeneste jævnlig var Brug.

Skolen er sikkert lige saa gammel som Kapitlet; 1247 nævnes ogsaa en Magister Toti som „rector scholarum".

1340 skænkede Hertuginde Ingeborg af Samsø og Halland Asminderød Kirke til Skolen imod at Skolemesteren („scolasticus") aarlig skulde holde visse Sjælemesser.

De fattige Peblinge[3]) var som ...

---

[1]) K. D. I. 362, 363, II. 272, 496-97.
[2]) Maurer, *Städtewesen* II. 472-73.
[3]) Grunden til at disse har givet Navn til Peblingesøen kendes ikke. H. Svaning fortæller i sin *Christiernus II* s. 443, hvorledes Sigbrit 1520 ville, alene ledsaget af en pige, gaa ud at se lejren ved Solbjerg, men da hun var kommen i nærheden af S. Jørgen, blev hun overfalden af to soldater, som kastede hende i Peblingesøen („lacus qui a scholasticis nomen habet"). Den foran s. 104 omtalte landevej ...

Kort historisk kommentar

Med dette afsnit indleder Nielsen sin fremstilling af Københavns undervisnings- og lærdomshistorie. Han sammenligner først forholdene i Danmark med de tyske byer, hvor der allerede i middelalderen fandtes både lærde skoler og mere praktiske skrive- og regneskoler organiseret som særlige lærerfællesskaber.

I Danmark fremhæves Frue Latinskole som den eneste sikkert kendte skole fra den katolske periode. Skolen var tæt knyttet til domkapitlet og havde først og fremmest til formål at uddanne kommende gejstlige. Undervisningen var centreret om latin, mens eleverne samtidig deltog aktivt i kirkens daglige gudstjenester som kordrenge.

Kilden viser, hvor nært forbundet uddannelse og kirkeliv var i middelalderens København. Latinskolen fungerede ikke alene som undervisningsinstitution, men også som rekrutteringsgrundlag for kirken og dens embedsmænd.

Resumé

Nielsen indleder kapitlet om skolevæsen, universitet og bogtrykkerkunst med en beskrivelse af middelalderens uddannelsesforhold. Mens de tyske byer havde både lærde skoler og folkeskoler, findes der kun få spor af tilsvarende institutioner i Danmark før Reformationen.

Den vigtigste kendte skole var Frue Latinskole, som var knyttet til domkapitlet og havde uddannelse af præster som hovedformål. Undervisningen lagde vægt på latin, og eleverne deltog samtidig i kirkens daglige tjenester som kordrenge.

Kilder viser, at skolen eksisterede allerede i 1200-tallet, og at den i 1340 modtog økonomisk støtte gennem en kirkelig gave fra Hertuginde Ingeborg. Siden illustrerer dermed den centrale rolle, som kirken spillede for undervisning og lærdom i middelalderens København.

Side 272

Skolen

De fattige Peblinge var som oftest henviste til at søge deres Brød for hver Mands Dør og de betænktes jævnlig i Testamenter; saaledes skulde Besidderen af Dr. Peder Albertsens Alter i Frue Kirke hver Tamperlørdag give dem 100 Hvedebrød.

Historieskriveren Hans Svaning, der under Kristiern II. gik i Kjøbenhavns Skole, fortæller hvorledes Peblingene, for at skilles fra andre Tiggere, bar en særegen Dragt, nemlig en Kappe, som naaede til Anklerne og hængte over den venstre Skulder, medens den højre Arm alene stak udenfor til at modtage Almisse med og gemme denne i Kappen; paa Hovedet bar de en rund Hætte, oftest af sort Farve, fra hvilken en hugtet Hale hung ned i Nakken; 2 store Bugtninger paa Halen skulde tilkendegive, at de Danske 2 Gange var faldne fra Kristendommen, og derfor advare Drengene for Vildfarelser.

Sigbrit kunde ikke lide disse kappeklædte Skoledrenge, der gik omkring i Gaderne og tiggede om Brød; hun mente, at deres Dragt var en Tyvedragt og bevægede Kongen til at forbyde Peblingene at tigge, hvorfor mange blev nødte til at blive Bønder eller Haandværkere.[1])

Strengheden i Disciplinen fremgaar af Kristiern Pedersens bekendte Ord, hvorledes „samme ufornumstige Skolemestre og Hørere flængte, slede og hudstrøge og sloge de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned af Ryggen paa dem i deres Hoser for en Tøddels eller Ords Skyld“.

„Forsømte og nogen ung Dreng eller Pebling sin Skolegang paa en Time eller 2 eller paa en halv Dag, da skulde han slide saa mange Ris som en Tyv, der havde stjaalet en Hest eller en

Ko, og fast flere; de lode dem ikke nøje dermed, at de saa hudstrøge dem selv, men der skulde og hver af de andre Peblinge give hannem et Slag med Riset paa hans Bag;“

---

[1]) J. Svaningius: *Christiernus II*, s. 224-26.

Bemærkning fra foregående sides note:
Grunden til at disse har givet Navn til Peblingesøen kendes ikke. H. Svaning fortæller i sin *Christiernus II* s. 443, hvorledes Sigbrit 1520 ville, alene ledsaget af en Pige, gaa ud at se Lejren ved Solbjerg, men da hun var kommen i Nærheden af S. Jørgen, blev hun overfalden af 2 Soldater, som kastede hende i Peblingesøen („lacus qui a scholasticis nomen habet“). Den foran s. 104 omtalte Landevej mellem S. Jørgens Sø og Peblingesø har vistnok noget norden for nuværende Ladegaard delt sig, saaledes at den ene Vej er gaaet til Serridslev og den anden til Solbjerg og videre.

Kort historisk kommentar

Nielsen giver her et sjældent indblik i de fattige latinskoleelevers hverdag i middelalderens og den tidlige reformations tids København. Peblingene var i høj grad afhængige af almisser og velgørenhed og måtte ofte tigge deres daglige brød hos byens borgere. Deres karakteristiske dragt gjorde dem let genkendelige og adskilte dem fra andre tiggere.

Samtidig belyser kilden skolens sociale og disciplinære forhold. Beretningerne fra Hans Svaning og Kristiern Pedersen viser, at skolegangen var præget af en disciplin, som efter nutidige forhold må betegnes som ekstremt hård. Fysiske straffe var en fast del af undervisningssystemet, og selv mindre forseelser kunne udløse alvorlige afstraffelser.

Kilden illustrerer dermed både de økonomiske vilkår for fattige studerende og datidens opfattelse af opdragelse, lydighed og uddannelse. Skolen var ikke blot et lærdomssted, men også en institution præget af social kontrol og religiøs opdragelse.

Resumé

Peblingene ved Københavns latinskole levede ofte under beskedne forhold og måtte i vid udstrækning ernære sig gennem almisser. De modtog jævnligt støtte gennem testamentariske gaver, og deres særlige dragt gjorde dem let genkendelige i byens gader.

Sigbrit, Kristiern II's indflydelsesrige rådgiver, modsatte sig denne tiggerordning og fik kongen til at forbyde peblingene at tigge. Følgen blev, at mange måtte opgive skolegangen og søge arbejde som bønder eller håndværkere.

Siden giver også et stærkt indtryk af den strenge disciplin ved latinskolen. Ifølge samtidige kilder blev elever udsat for omfattende legemlige straffe selv ved mindre forseelser eller forsømmelser. Kilden belyser således både skolelivets sociale vilkår og de hårde opdragelsesmetoder i Københavns middelalderlige undervisningssystem.

Side 273

Universitetet

... tilmed slog han og ikke saa haardt som Mesteren vilde, da fik han selv paa Arsen derfor“.[1])

Skolen har vistnok altid ligget mellem Frue Kirkegaard og Klædeboderne. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes paa Nørregade (Saltboderne) en Gaard nærved Skolen og 2 Boder, der tilhørte denne (*ex parte scolarium*[2])). 1478 var Skolen en kort Tid indrømmet Universitetet til Forelæsninger.

Da der 1539 omtales en Gaard paa Nørregade ved den gamle Skole, maa man forudsætte, at der da har været en ny og denne maa være anlagt tæt op til den gamle paa det vestre Hjørne af Lille Fiolstræde og Skindergade, hvor den var indtil 1807.[3])

Erik af Pommern havde allerede 1419 faaet Pavens Tilladelse til at oprette et Universitet i et af de 3 nordiske Riger, men de urolige Tider havde hindret Iværksættelsen heraf, indtil Kristiern I. under sit Ophold i Rom 1474 fik fornyet Tilladelse og udvirkede den pavelige Bulle af 19. Juni 1475.

Kongens Pengemangel trak dog Sagen i Langdrag, men under 4. Oktober 1478 kundgjorde han, at han havde stiftet et Universitet i Kjøbenhavn og havde overdraget Mag. art. og Lic. med. Peder Albertsen at rejse ud af Landet for at antage Doktorer og Magistre til at holde Forelæsninger; han fritog desuden det ny Universitet for verdslig Jurisdiktion og stillede det umiddelbart under Biskoppen, Dekanen og Domprovsten i Roskilde samt Dekanen i Kjøbenhavn som dets „Konservatorer".

1. Juni 1479 foregik Indvielsen i Frue Kirke, idet Peder Albertsen, der kort efter blev Doktor og nu blev Visekansler, havde medbragt de fornødne Lærerkræfter fra Køln.

79 Personer, deriblandt dog flere ansete ældre gejstlige og verdslige, blev indskrevne som akademiske Borgere, og Dekanen ved Kjø-

---

[1]) Kristiern Pedersens Skrifter IV. 503-504.
[2]) K. D. I. 101.
[3]) Om Skolen se Rørdams *Kjøbenhavns Kirker og Klostre* s. 82-87.

Kort historisk kommentar

Nielsen går her fra omtalen af Frue Latinskole til oprettelsen af Københavns Universitet. Fremstillingen viser, at universitetstanken havde eksisteret længe før den faktiske grundlæggelse, idet Erik af Pommern allerede i 1419 havde opnået pavelig tilladelse til at oprette et universitet i Norden.

Det blev dog først under Kristiern I., at planerne blev realiseret. Med støtte fra pavedømmet og ved hjælp af lærde kræfter hentet fra Køln blev universitetet etableret som en kirkelig institution under Roskildebispen og domkapitlet. Dermed blev København centrum for højere lærdom i Danmark.

Resumé

Latinskolen lå ved Frue Kirke og omtales allerede i kilder fra 1300-tallet. I en periode blev skolens lokaler benyttet af det nyoprettede universitet til forelæsninger.

Erik af Pommern fik i 1419 tilladelse til at oprette et universitet, men planerne blev først gennemført under Kristiern I. Efter en ny pavelig tilladelse fra 1475 blev Københavns Universitet officielt stiftet i 1478.

Universitetet blev indviet i Frue Kirke den 1. juni 1479. Peder Albertsen spillede en central rolle ved at skaffe lærere fra Køln, og ved åbningen blev 79 personer indskrevet som akademiske borgere. Universitetet blev samtidig fritaget for verdslig jurisdiktion og lagt under kirkeligt tilsyn.

Side 274

Universitetet

Kjøbenhavns Kapitel Mag. Jesper Henriksen blev den første Rektor. Denne sidste Omstændighed har særlig Interesse, ti der kan ikke paavises nogen Slags Indtægt, som Kongen har henlagt til Universitetets Opretholdelse; han har ligesom henvist det til Kapitlet med de rige Midler, idet han saavidt muligt lønnede Lærerne med Præbender og Vikarier under dette. Han havde nok henvendt sig om Hjælp til Landets Biskopper, men som det synes uden Frugt.

De første Forelæsninger holdtes ogsaa i Kapitlets Skole, men da denne Plads formodenlig vanskelig kunde undværes, formaaede Kongen Magistraten til paa 10 Aar at overlade Universitetet den gamle da nedlagte Raadstuebygning paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade (se S. 92, 94-95), hvor nu Bispegaarden er. Da de 10 Aar var gaaede, tog Magistraten sin Bygning igen under Kongens Fraværelse 1491, ikke uden Modstand fra de højlærde og vistnok kun ved Hjælp af Tvangsmidler,[1]) da Kong Hans siger, at det blev taget tilbage „vældelig".

Ved Kongens Forestilling overdrog Magistraten dette gamle Raadhus næste Aar i Mageskifte til Kapitlet, der altsaa ogsaa ved denne Lejlighed har maattet afgive af sine Ejendomme til Fordel for Universitetet, som nu igen indtog det gamle Raadhus og 1512 forøgede dette med en Bygning ud til Nørregade.

Paa dette Sted vedblev nu at være „Studiegaard" indtil Universitetets Opløsning, hvorom den tilstødende Gade endnu bærer Vidnesbyrd, idet dens Navn ændredes fra Raadhusstræde til Studiestræde.

Kong Hans kom 1484 overens med Rigsraadet om at Gejstligheden og Adelen skulde yde Pengebidrag, for hvilke der skulde købes Jordegods til Studiets Opholdelse, og han lagde selv Fakse og Sæby Kirker til Underholdning for 2 Læsemestre.

Rigens Hovmester Povl Laxmand bestemte 1491 at en Universitetslærer skulde have Indtægten af et af ham stiftet S. Peders Alter i Frue Kirke, og Dr. Peder

---

[1]) Se *Marmora Danica* I. 127.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her Københavns Universitets første år efter oprettelsen i 1479. Han fremhæver, at universitetet i begyndelsen ikke havde nogen egentlig kongelig økonomisk grundfond, men i høj grad måtte støttes gennem kirkelige indtægter og kapitlets ressourcer.

Samtidig følger han universitetets fysiske placering fra Kapitlets Skole til den tidligere rådstuebygning ved Nørregade og Studiestræde. Kilden viser de praktiske vanskeligheder ved at skabe en fast institution for højere uddannelse i senmiddelalderens København.

Resumé

Mag. Jesper Henriksen blev universitetets første rektor. Universitetets økonomi hvilede i begyndelsen hovedsageligt på støtte fra kapitlet og kirkelige embeder, da kongen ikke havde oprettet særlige faste indtægter til institutionen.

De første forelæsninger blev holdt i Kapitlets Skole, men senere fik universitetet rådighed over den gamle rådstuebygning ved Nørregade. Efter en konflikt med magistraten blev bygningen igen sikret til universitetets brug og udviklede sig til den senere Studiegård.

Kong Hans og andre fremtrædende personer søgte at styrke universitetets økonomi gennem kirker, alterstiftelser og bidrag fra gejstlighed og adel. Kilden viser, hvordan universitetet gradvist fik både økonomisk og fysisk grundlag for

Side 275

Universitetet

Albertsen gav 1512 den østligste Del af Regensens Grund til dette Alter, ligesom han lagde Grundstammen til Bibliotheket. 1497 afstod Dekanen S. Margrete Alter til Universitetet, og 1505 henlagde Biskoppen i Roskilde Gladsakse og Herlev Kirker til Underholdning for en Professor i det filosofiske Fakultet.

1511 blev S. Jakobs Alters Vikariat forenet med et filosofisk Professorat. Professorernes Tal var næppe større end 8, deraf 2 Theologer og 2 Jurister; den første medicinske Professor var Alexander Kinghorn, der indkom i Landet 1513 og tillige var Kongens Livlæge; efter Kristiern II.s Bortrejse 1523 kom han, der da var i Skotland, ikke tilbage.

Universitetet var næppe meget besøgt, da Udlandet vistnok tilbød rigere Midler til Studenternes Underhold. Kong Hans forbød danske Studenter at rejse til andre Universiteter undtagen til Upsala, førend de havde studeret her 3 Aar, og Kristiern II. paabød, at de i saa Fald først skulde tage Bakkalavreigraden her hjemme.

1514 vedtoges, at hver Kirke i Landet aarlig skulde yde 1 Skilling til Universitetets Vedligeholdelse.

En væsentlig Fremgang for Studierne frembød det Kollegium, som Karmeliterne 1519 oprettede i det nuværende Valkendorfs Kollegium i Lighed med hvad der fandt Sted i Paris og Oxford, hvor Studenterne levede sammen i klosterlig Tugt under en Forstander, der tillige var akademisk Lærer. Dette varede kun i 4 Aar (se foran S. 173).

Under Kristiern II. forøgedes ogsaa Professorernes Tal, og Biskop Lage Urne stiftede 1522 et nyt Kannikedømme paa Smørum og Ledøje Kirker, hvis Besidder skulde holde Forelæsninger ved Universitetet og undertiden prædike for Almuen.

Biskop Lage Urne forbød den, der ikke var Bakkalavr eller Præst, at høre theologiske Forelæsninger og paabød at Lærerne skulde henvise de studerende til de Studier, der mest kunde gavne og mindst skade og hvortil de syntes dem mest skikkede, men de kunde ikke selv vælge. Dette var vistnok en Pind til Universitetets Ligkiste. Da nævnte

---

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver universitetets udvikling i årtierne efter grundlæggelsen. Institutionen fik gradvis flere økonomiske kilder gennem alterstiftelser, kirker og vikariater, som blev knyttet til professorater og undervisning.

Samtidig fremgår det, at universitetet endnu var lille og havde svært ved at konkurrere med de store udenlandske universiteter. Oprettelsen af et kollegium efter forbillede fra Paris og Oxford viser dog et forsøg på at styrke det akademiske miljø i København.

Resumé

Universitetets undervisning blev finansieret gennem en række kirkelige indtægter, herunder altre, kirker og vikariater. Professorstaben var lille, og den første medicinske professor var Alexander Kinghorn.

For at fastholde danske studenter begrænsede Kong Hans adgangen til udenlandske universiteter, og Kristiern II. krævede, at studenter først tog en grad i København.

Karmeliternes kollegium fra 1519 styrkede en overgang studielivet, og nye professorater blev oprettet under Biskop Lage Urne. Universitetet var dog fortsat en forholdsvis lille institution med begrænset søgning sammenlignet med de store udenlandske læreanstalter.

Side 276

Universitetet. Bogtrykkere.

Biskop døde 1529, kunde de Professorer, der var Luther hengivne, ikke længere dølge deres Sympathier og tog Ansættelse ved den lutherske Præsteskole i Malmø; dette var Tilfældet med Frands Vormordsen og Oluf Krysostomus.

Hans Tavsens Optræden i Kjøbenhavn fremkaldte en saa gennemgribende Forandring i den religiøse Stemning, at det ikke slaar Fejl, at Studenterne ogsaa forlod det katholske Universitet.

Vel blev Kongens luthersksindede Sekretær M. Peter Svave 1530 Rektor og flere ny Lærere ansattes, der var den ny Lære hengivne, ligesom Kongen paatænkte Forbedringer ved Universitetet, men de urolige Tider bragte Stansning heri og 1531 valgtes ingen ny Rektor.

Hermed er Universitetets Opløsning givet. De Lærere, der havde Præbender, vedblev vel at nyde disse, men Forelæsninger holdtes næppe.

Efter Kongens Død 1533 vedtoges Universitetets Genoprettelse paany ved den kjøbenhavnske Reces, men Grevefejden begyndte kort efter, og det blev først givet Kristian III. efter Rolighedens Tilvejebringelse at oprejse det ny Universitet paa Katholicismens Ruiner.[1])

At Lyset ikke blot skulde være for den lærde, men ogsaa efterhaanden udbredes til den menige Mand, dertil har intet virket saa meget som **Bogtrykkerkunsten**.

Den første Bogtrykker i Kjøbenhavn var **Godfred af Ghemen**, der bode her fra 1489 eller 1490 til 1510. Han var en Nederlander og virkede først i sit Fædreland.

Her arbejdede han i smaa Kaar, men udgav dog en Mængde af de Skrifter, til hvilke der var størst Trang, saasom Skolebøger, Folkeskrifter, religiøse og juridiske Bøger; kun de første var paa Latin, de andre var danske Bøger, der, skjønt de vrimlede af Trykfejl, dog hurtig udsolgtes, hvilket vidner om den store Betydning, et fast Bogtrykkeri fik for Folkets Ud-

[1]) Om det katholske Universitet se Werlauffs Universitetsprogram 1850 og Rørdams *Kjøbenhavns Universitets Historie 1537-1621* I. 7-29.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her overgangen fra det katolske til det lutherske universitet under Reformationens gennembrud. Universitetets lærere og studenter blev påvirket af de religiøse omvæltninger, og undervisningen gik i praksis i stå omkring 1531. Først efter Grevefejden kunne Kristian III genoprette universitetet på et nyt, luthersk grundlag.

Samtidig indleder Nielsen sin omtale af bogtrykkerkunsten i København. Han fremhæver Godfred af Ghemen som byens første bogtrykker og understreger den betydning, trykte bøger fik for udbredelsen af kundskab uden for de lærde kredse.

Resumé

Efter Biskop Lage Urnes død i 1529 sluttede flere universitetslærere sig åbent til den lutherske bevægelse. De politiske og religiøse uroligheder medførte, at universitetets virksomhed næsten ophørte, og i 1531 valgtes ingen ny rektor.

Selv om der efter Frederik I's død blev truffet beslutning om en genoprettelse, forhindrede Grevefejden dette. Først under Kristian III blev universitetet genetableret på reformatorisk grundlag.

Siden indleder også historien om bogtrykkerkunsten i København. Den nederlandske bogtrykker Godfred af Ghemen arbejdede i byen fra omkring 1490 til 1510 og udgav skolebøger, religiøse skrifter, folkeskrifter og juridiske værker, som fik stor betydning for udbredelsen af læsning og kundskab.

Side 277

Bogtrykkere. Indbyggertal.

...vikling. Større Værker, der krævede en smuk Udstyrelse, tryktes derimod i Udlandet.[1])

Da Godfred af Ghemen hørte op, begyndte Tydskeren Matthæus Brandis, der 1485-97 havde trykt i Lybæk og 1504 i Ribe, men han fortsatte ikke Ghemens Trykkeri, førte derimod sit eget med sig. Han trykte her fra 1510-12 og hans Trykkeri er rimeligvis købt af Povl Ræf, Kannik i Kjøbenhavn og 1508 Universitetets Rektor.

Denne var, ligesom vistnok ogsaa hans Forgængere, selv Forhandler af sine Bøger og virkede lige til 1520; senere trykte han Bøger i Aarhus.

1519-20 har de rejsende Bogtrykkere Melchior og Balthasar Blumme trykt Bøger her og 1528 Peter Brandis, men i Aarene 1521-27 er intet Skrift trykt her, ej heller 1529-31.

1532 begyndte Tydskeren Hans Vingartener eller Hans Vingaard, som hans danske Navn blev, sin mangeaarige Virksomhed, der har været af den største Betydning for Udbredelsen af Reformatorernes Ideer. Fra en meget tarvelig Udstyrelse udviklede hans Tryk sig efterhaanden til det bedre, men store Værker, som den danske Bibel, kunde han ikke trykke.[2])

XXIV. Træk af Borgernes Samfundsforhold.

Beregningen af Indbyggernes Tal i de forskjellige Tider af Middelalderen er meget usikker, dog haves et Udgangspunkt i den Jordebog, der er forfattet c. 1380 og hvori Grundenes Tal opgives til 577, iberegnet den Del af Byen, der ødelagdes af Hansestæderne 1368 og endnu ikke var opbygget, hvorfor dette Tal Grunde passer til sidst-

[1]) C. Bruun: *Aarsberetninger fra det store kgl. Bibliothek* I. 54-59, 176-78, 176-79; II. 394-95.

[2]) Smstds. I. 196, II. 391, 395-98.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter her fremstillingen af de tidlige københavnske bogtrykkere. Efter Godfred af Ghemen blev bogtrykkerkunsten videreført af flere tyske bogtrykkere, blandt andre Matthæus

Brandis og senere Hans Vingaard. Særligt Vingaard fik betydning for udbredelsen af reformatoriske skrifter i Danmark.

Siden markerer samtidig overgangen til et nyt kapitel om byens samfundsforhold. Som udgangspunkt for beregninger af Københavns indbyggertal anvender Nielsen jordebogen fra omkring 1380, der giver oplysninger om antallet af grunde i byen.

Resumé

Efter Godfred af Ghemens virksomhed blev bogtrykningen i København videreført af Matthæus Brandis, Povl Ræf og senere Hans Vingaard. Produktionen var dog uregelmæssig, og i flere år blev der slet ikke trykt bøger i byen.

Hans Vingaard, der begyndte sin virksomhed i 1532, fik stor betydning for spredningen af reformatoriske ideer, selv om hans trykkeri ikke havde kapacitet til de største bogudgivelser.

Siden indleder desuden et nyt afsnit om Københavns samfundsforhold, hvor Nielsen vil undersøge blandt andet byens indbyggertal med udgangspunkt i middelalderlige jordebøger.

Side 278

Indbyggertal

...nævnte Aar. Dog kan man ikke overalt se af Jordebogen, hvilke Jorder der var bebyggede, ti det fremgaar af flere Oplysninger, at Grunde, der alene kaldes „terræ“, dog havde fast Bebyggelse; man kan ikke heller se, hvor store Grundene var og hvilke Dele af Byen der vare udlagte til Havepladser, men andre Kilder gør det sandsynligt, at den nordlige og østlige Del kun havde liden Bebyggelse. Vi maa derfor vistnok reducere de bebyggede Grundenes Tal til 500.

1645 beregnes Indbyggertallet til 7245 Personer over 15 Aar[1]) og da var Grundenes Tal omtrent 1842, idet vi fradrager Grundtaxten af 1661 de Dele af Staden, der endnu ikke var bebyggede 1645. Men fradrages endnu Øster og Kjøbmager Kvarterer, der 1368 saa godt som var ubebyggede;[2]) faar vi 1047 Grunde i den Del af Byen, der var bebygget 1368, altsaa dobbelt saa mange som dette Aar.

Indbyggertallet over 15 Aar var 1645 noget over 4000 i denne Del af Byen og da nu Grundenes Tal 1368 var det halve, kommer vi til det Resultat, hvis der 1368 og 1645 var samme Forhold mellem Huse og Indbyggertal, at dette 1368 omtrent var 2000 over 15 Aar eller 3000 i det hele af Borgerstanden.

Regnes hertil fattige, Præster, Munke, fremmede Handlende og Haandværkere, der ikke havde Borgerskab, bliver Folketallet i 1368 højt beregnet til 4000.

Fra den senere Del af Middelalderen kunde man have et Udgangspunkt i en Rulle over vaabenført Mandskab fra omtrent 1510[3]), der da opgives til 811; 1588 var det 1614[4]) og 1627 2722[5]), hvilket viser en stærk Tiltagen i det 16de og 17de Aarh., nemlig Folketallets Fordobling i 70 Aar og Stigning til over det tredobbelte i 117 Aar. Antages nu Folketallet 1627 for ens med det i 1645 (det var nok ...

---

[1]) J. Grundtvig: *Meddelelser fra Rentekammerarkivet* 1872 s. 229.
[2]) Østergade og nogle Egne der omkring havde vel Beboelse, men paa den anden Side blev siden navnlig Snarens Kvarter betydeligt udvidet, saa det gaar vel lige op.
[3]) K. D. I. 281-85.

[4]) D. Saml. i Geh. Ark.
[5]) K. D. I. 640.

Kort historisk kommentar

Nielsen forsøger her at beregne Københavns folketal i middelalderen ved at sammenholde jordebøger, grundtal og senere folketællingslignende oplysninger. Han understreger selv usikkerheden i beregningerne, fordi kilderne ikke altid afslører, hvilke grunde der faktisk var bebyggede.

Ved at sammenligne forholdet mellem grunde og indbyggertal i 1600-tallet når han frem til et skøn over Københavns størrelse i 1368. Samtidig viser opgørelserne over byens våbenføre mandskab en markant befolkningsvækst fra senmiddelalderen til begyndelsen af 1600-tallet.

Resumé

På grundlag af jordebogen fra omkring 1380 anslår Nielsen, at der omkring 1368 fandtes ca. 500 bebyggede grunde i København. Ved sammenligning med forholdene i 1645 beregner han byens borgerskab til omkring 3000 personer.

Medregnes fattige, gejstlige, munke, fremmede handlende og håndværkere uden borgerskab, anslår han det samlede folketal i 1368 til højst omkring 4000 personer.

Opgørelser over det våbenføre mandskab viser samtidig en kraftig vækst i de følgende århundreder: fra omkring 811 mænd omkring 1510 til 1614 i 1588 og 2722 i 1627. Dette peger på en betydelig befolkningsforøgelse i København gennem 1500- og begyndelsen af 1600-tallet.

Side 279

Gudsfrygt

...mindre), vil vi ved at gaa tilbage faa 2150 Personer over 15 Aar i 1510 eller med Tillæg af 50 pCt. 3225 Personer foruden fattige, gejstlige og fremmede.

Men dette Tal er sikkert for lidet, ti, naar vi alene medtager de 5 gamle Kvarterer, var Mandskabet i dem kun 478, og da det er nødvendigt at fraregge dem, der stod i andre Folks Tjeneste, findes kun et Tal af 357 Borgere i den Del af Byen, der 1368 havde 500 Grunde, og dette er umuligt; deres Tal har vistnok været 3 Gange saa stort, ti Grundenes Tal var vel ikke stort forskjelligt i denne Egn af Staden i 1510 og 1661, da det var 1047 og da ser vi at vor Beregning maa multipliceres med 3.

1510 altsaa knap 9675 Personer foruden fattige osv., eller med et rundt Tal 9000 til 10000. Fortegnelsen over vaabenført Mandskab fra 1510 er af en anden Natur end de fra 1588 og 1627 og maa ikke sammenlignes med dem.

Den udprægede Følelse af Forholdet til Gud, som gaar gennem Middelalderen og det katholske Samfund i det hele, viser sig selvfølgelig ogsaa i Kjøbenhavn.

„Efterdi vi og alle Mennesker, naar vi skilles af denne Verden, da gives Kroppen den mørke Jord, som han er kommen af, og Sjælen skal igen komme til Gud, som hende har givet, annamme skullendes hvad de have forskyldt her i Verden, ondt eller godt. Dog (skjønt) vor Brøde er stor, tro vi alligevel stadeligen, haabendes til Gud, al Tings Skaber, hvis Miskunde overgaar alle hans mange underlige usigelige Gærninger, at maa med dette Verdens forgængelige Gods hverve os det evige liggende Fæ i Himmerige, at vi da jo have noget frem

at bære for theligen (en saadan) Dommer, der os maa skikke hans Naade og Miskund, vide vi ingen Ting bedre dertil end Almissegave, ti hun aftor Synden og igen skikker Mennesken hans (Guds) Venskab.“

„Jeg Gertrud Nielsdatter besinder denne Verdens Ustadighed og vaadelige (farlige) Skikkelse med Falsk og Svig, baade blandt dem som leve og med dem som afdø, at hvad som de skikke efter der til deres Sjæles Bestandelse, der vorde de tit i besvegne af ...“

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter først sine beregninger over Københavns indbyggertal og når frem til, at byen omkring 1510 sandsynligvis havde mellem 9.000 og 10.000 indbyggere. Han understreger dog usikkerheden ved sådanne beregninger og nødvendigheden af at sammenholde forskellige kilder.

Herefter indleder han et nyt emne om middelalderens religiøse livssyn. De citerede testamentariske formuleringer viser, hvor stærkt tanken om frelse, synd, dommedag og almisse var forankret i borgernes dagligliv og forestillingsverden.

Resumé

På grundlag af mandskabslister og grundtal vurderer Nielsen, at Københavns folketal omkring 1510 kan have været mellem 9.000 og 10.000 personer, når fattige, gejstlige og fremmede medregnes.

Herefter beskriver han den stærke gudsfrygt, som prægede middelalderens borgere. Gennem citater fra testamenter viser han, hvordan troen på sjælens frelse og Guds dom påvirkede menneskers dispositioner.

Almissegaver blev opfattet som et vigtigt middel til at sikre sjælens frelse og opnå Guds nåde. Kilden giver dermed et indblik i den religiøse tankeverden, som prægede Københavns borgere i den sene middelalder.

Side 280

Pilgrimsfærd. Godgørenhed.

... den, som de bedst tro.

„Og besinder jeg at alt det Gods, som Menneske gør sig Umage for her i Verden at sammensanke, der beholder han intet af uden det som han kan skikke for sig til Kirke eller Kloster, Gud i Himmerige til Lov og Ære, Jomfru Maria og andre Helgene til Værdighed og Tjeneste.“

Disse Indledninger til 2 Gavebreve[1]) viser klart Forskellen mellem Middelalderens Opfattelse af de gode Gærninger som Middel til at opnaa Syndsforladelse og vor, der alene søger denne gennem Guds Naade formedelst Jesus Kristus.

Foruden ved Gaver til Kirker og Klostre aftvættedes Synderne ogsaa ved **Pilgrimsfærd**; Bestemmelser om Forholdet under saadanne er ovenfor omtalt under Skrædernes og Smedenes Lavsskraaer; 1401 toges et Tingsvidne at en Borger Peder Jakobsen, førend han drog til Rom, baade paa Raadhuset og paa Tinget lod læse et Pantebrev paa en Gaard.[2])

Ogsaa Gaver til Fattige mentes at forkorte Sjælenes Pine i Skærsilden, derfor hed en Gave ved Testamente Sjælegave, et Hus, der var givet fattige til Bolig, en Sjælebod eller Sjælehus, fri Badstuegang for fattige hed Sjælebad.

I samme Øjemed læstes mange Sjælemesser for de afdøde, og det var en Betingelse i de fleste Gavebreve til gejstlige Stiftelser, at der skulde læses saadanne ikke alene for Giveren og hans nærmeste Slægt, men ogsaa for alle kristne Sjæle.

De Messer, som hvert Lav og Gilde en eller flere Gange om Aaret lod holde, gik ogsaa ud herpaa.

En af de Borgere, der viste sig mest gavmild mod gejstlige Stiftelser, var Borgmester Jep Klavsen. Foruden at han oprettede Hellig Trefoldigheds Vikariat i Frue Kirke, indstiftede han i Æbelholt Kloster en lang Gudstjeneste for Gud, Jomfru Maria og S. Vilhelm.

Der skulde holdes en daglig sunget Messe, om Søndagen for Treenigheden, om Mandagen for Englene, om Tirsdagen for alle Helgene, om ...

---

[1]) Rørdams *Kirker og Klostre*, Tillæg S. 63, 66-67.
[2]) K. D. I. 29.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her den middelalderlige forestilling om frelse, syndsforladelse og sjæleomsorg. Gaver til kirker, klostre og fattige blev opfattet som gode gerninger, der kunne gavne giverens sjæl efter døden og forkorte opholdet i Skærsilden.

Pilgrimsrejser og sjælemesser fremtræder ligeledes som centrale religiøse handlinger. Siden viser samtidig, hvordan velhavende borgere gennem donationer og stiftelser knyttede deres navn til kirkelige institutioner og sikrede vedvarende forbøn for deres sjæl.

Resumé

Ifølge middelalderens opfattelse kunne gaver til kirker, klostre og fattige bidrage til syndsforladelse og forbedre sjælens vilkår efter døden. Derfor oprettedes talrige stiftelser, sjæleboder og ordninger til støtte for fattige.

Pilgrimsfærd blev også betragtet som et middel til bod og fromhed, og mange mennesker sørgede for deres økonomiske forhold, før de drog af sted.

Sjælemesser for afdøde spillede en stor rolle i både kirker, klostre, lav og gilder. Borgmester Jep Klavsen fremhæves som en af de mest gavmilde københavnske borgere, idet han oprettede flere kirkelige stiftelser og sørgede for vedvarende gudstjenester og messer.

Side 281

Klostergang. Helgendyrkelse.

Onsdagen for Patriarkerne, om Torsdagen for Apostlene, om Fredagen for det hellige Kors, om Lørdagen for Jomfru Maria; hver anden Søndag for Kristi Legem og hver anden Mandag for de afdøde. 3 Gange om Aaret skulde de ovennævnte Messer holdes paa højtideligere Maade med tændte Lys og en Gang en Begængelse med Messer og Vigilier med 11 Lektier af alle Klostrets Præster for Jep Klavsens og alle kristne Sjæle og da skulde 6 fattige have Mad og Øl og hver et Par Sko.[1])

I Katholicismens sidste Tid viste Borgmester Niels Stemp sig som „en god fattige Folks Ven“, Kanniken Jørgen Hindze som „sin egen fattige Slægts gode Ven“, Sidsel Apothekers som „fattige Studenters gode Ven“.[2])

Den, der gik i Kloster, skulde først sælge sine faste Ejendomme og kun medbringe de Penge, han havde faaet ind ved Salget, og hvis nogen som Barn gav Klosterløfte imod sin Faders Vilje, fik han i Fremtiden hverken fædrene eller mødrene Arv, hvilken kloge Bestemmelse sigtede til at hindre Klostrene i af Havesyge at drage umyndige til sig.[3])

Troen paa Helgene som Mellemmænd mellem Gud og Menneskene ses af Navnene paa de mange Altre i Kirkerne og af at Gilderne altid havde en saadan til Skytspatron.

En betegnende Fortælling om Troen paa deres Magt findes i en gammel Optegnelse. Nogle kjøbenhavnske Borgere var engang i første Halvdel af det 13de Aarh. i Havsnød og Skibet var lækt. Man vidste ikke hvilken Helgen man skulde paakalde og kastede da Lod om S. Knud, S. Vilhelm og S. Niels af Aarhus. S. Niels gik af med Sejren og da de sejlende havde raabt: S. Niels, hjælp os, standsede Uvejret. Og de drog siden alle til hans Grav, forkyndte at han var en Helgen og ofrede Gaver.[4])

Man ser, at det da endnu var de nationale Helgene, man anraabte, men det er et

---

[1]) K. D. I. 141-43.
[2]) Peder Plades Visitatsbog ved S. Grundtvig S. 105-106.
[3]) K. D. I. 57.
[4]) S. R. D. V. 307.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver den sene middelalders stærke sammenhæng mellem gudstjeneste, velgørenhed og omsorg for de afdødes sjæle. Stiftelser som Jep Klavsens omfattende messeordning viser, hvor stor betydning forbøn og sjælemesser havde for fromhedslivet.

Siden giver også indblik i klostervæsenet og de regler, der skulle forhindre umyndige i at blive lokket ind i klostrene af økonomiske grunde. Afslutningsvis illustrerer fortællingen om S. Niels af Aarhus den udbredte tro på helgenernes evne til at gribe ind i menneskers liv og hjælpe i nødssituationer.

Resumé

Jep Klavsens stiftelse i Æbelholt Kloster omfattede et omfattende program af messer, vigilier og velgørenhed, hvor fattige modtog mad, øl og sko. Samtidig fremhæves flere københavnere, som var kendt for deres støtte til fattige.

Klosterlivet var reguleret ved bestemmelser, der begrænsede klostrenes mulighed for at tiltrække mindreårige arvinger imod familiens ønsker.

Troen på helgener spillede en central rolle i middelalderens religiøse liv. En fortælling om københavnske søfolk, der i havsnød påkaldte S. Niels af Aarhus og blev reddet fra uvejret, viser den tillid, man satte

Side 282

Helgendyrkelse

Spørgsmaal, om man dog ikke har ment den anden Helgen af Navnet Niels, der særlig var de søfarendes Patron.

Abbed Vilhelm af Eskilsø synes særlig at have været yndet af Kjøbenhavnerne, og der fortælles, at en Kvinde fra Kjøbenhavn, der havde været blind fra sin Barndom, kom til hans Grav og med Taarer bønfaldt ham om at gengive hende Synet, hvilket ogsaa straks skete. En

anden Kvinde herfra kom S. Hans Aften til Graven; hun var Krøbling og kunde ikke gaa. Der var saa stor Trængsel i Kirken, at hun ikke kunde bringes derind, men hun blev om Natten siddende sønden for Kirken, og medens hun bad om sin Helbredelse, viste der sig en gammel Mand for hende, der sagde: „Kvinde, gaa ind i Kirken“. Men da hun svarede, at der var saa mange Mennesker, og at hun ingen havde, der kunde lede hende, sagde han: „Kryb til den nordre Kirkedør og der vil du træffe en Mand i en graa Kappe med en hvid Hue, som vil lede dig ind“. Dette skede saaledes, og da hun kom ind mellem de syge, mærkede hun, at hendes Helbredelse var nær, men hun var dog ked af at hendes Klæder var saa korte, idet hun ikke havde kunnet krybe i lange Klæder; hun bad da S. Vilhelm om, at hvis han vilde gengive hende Sundheden, han ogsaa vilde hjælpe hende til at undgaa Skam og Spot, og da Natten var tilende, kunde hun strække sine Ben ud og rejse sig og hendes Klæder var samtidig voksede.[1]) Hvor anset S. Vilhelm, Biskop Absalons Ven, var, har vi ovenfor set ved at omtale den store Berøring det af ham stiftede Kloster i Æbelholt havde med Kjøbenhavn.

Hvorledes overtroiske Folk bliver Genstand for Bedrageri viser en gammel Beretning, at Juleaften 1357 kom en Mand med en ung Kone til Vallensbæk og fik Lov til at bo i en Bondes Bagerovn. Men Manden var usynlig og viste sig aldrig for Folks Øjne; derimod talte han baade dansk og

[1]) S. R. D. V. 486, 492.

Kort historisk kommentar

Afsnittet beskriver middelalderens stærke helgendyrkelse og troen på mirakler. Særligt Sankt Vilhelm af Eskilsø fremstilles som en helgen, der kunne helbrede syge og hjælpe mennesker i nød. Fortællingerne viser, hvordan helgengrave fungerede som valfartssteder for mennesker, der søgte guddommelig hjælp.

Til sidst indleder Nielsen en beretning om overtro og bedrageri, hvor en mystisk usynlig mand angiveligt opholdt sig i Vallensbæk julen 1357. Historien fortsætter på næste side og bruges som eksempel på, hvordan overtro kunne udnyttes.

Resumé

- Sankt Vilhelm af Eskilsø var højt værdsat blandt københavnerne.
- En blind kvinde siges at have fået sit syn tilbage ved hans grav.
- En lam kvinde blev efter bønner til Sankt Vilhelm helbredt og kunne igen gå.
- Fortællingerne viser den udbredte tro på helgeners mirakuløse indgriben.
- Siden afsluttes med begyndelsen på en fortælling om overtro og muligt bedrageri i Vallensbæk i 1357.

Side 283

Petrus Jordanis. Overdaadighed.

latin, fortalte at han hed Petrus Jordanis, var født i Trælleborg i Skaane og havde gaaet i Roskilde Skole. Han baade drak og spiste, helst Æg. Der kom mange Folk og talte med ham, ja han besøgte flere Bondegilder og kunde fortælle sin Vært hvad der var foregaaet. Kvinden lavede Mad til ham af de Fødevarer, som Folk skænkede dem. Men da Bonden ikke syntes om det store Rykind af Gæster, kørte han Konen til Kjøbenhavn Lørdag efter Askeonsdag, og

den usynlige Petrus Jordanis fulgte med. Desværre faar vi ikke noget at vide om, hvorledes det gik denne mærkelige Familie i Kjøbenhavn, men den gamle Krønike fortsætter:

„Skrækkelige Ting fulgte paa“, idet han nemlig ansaa disse Folk for Forløbere for Jordskælv og Krige.[1])

De mange kirkelige Fester, det stadige Kirkebesøg, Processioner gennem Gaderne med Helgene i Spidsen gav Livet dets Præg. Selvfølgelig var der dog ogsaa verdslige Fester, hvortil i den senere Middelalder Fastelavnsgilder og Papegøjegilder kom (se foran S. 229). For Overdaadighed ved Bryllupper satte Øvrigheden Skranker. 1275 paalagdes der Borgerne at overholde de Vedtægter, der holdtes i Ribe og Lund ved slige Fester, og Overskridelser maatte bødes med 3 Mk. Penninge til Biskoppen og ligesaa meget til Staden. Det er samme Bestemmelse, der er optaget i Stadsretten 1294, hvor det forbødes at have mere end 30 Diske (scutellæ), og 5 Retter, og for hver Disk skulde hver Dag gives 4 Skilling til Biskoppen dog ikke for gejstlige Gæster;[2]) i Kristoffers Stadsret nedsattes Diskenes og selvfølgelig de tilstedeværendes Tal til 20 og Retternes Tal maatte kun overskrides, naar der var nogen Herre eller Fyrste eller Biskop tilstede: det samme gjaldt ved Barselgilde (barnsøl) og andre Gæstebud.[3]) Grunden til at saadanne Anordninger

---

[1]) S. R. D. VI. 530.
[2]) Bøden for Overtrædelse var 1 Mk. Sølv, der er det samme som 3 Mk. Penninge.
[3]) K. D. I. 24, 54, 165-66.

Kort historisk kommentar

Afsnittet afslutter beretningen om den mystiske skikkelse Petrus Jordanis, en usynlig ledsager, som ifølge en middelalderlig krønike blev opfattet som et varsel om kommende katastrofer som jordskælv og krige. Sådanne fortællinger afspejler middelalderens stærke tro på tegn, varsler og overnaturlige fænomener.

Herefter vender Nielsen sig mod dagliglivet i middelalderens København. Kirkelige højtider, processioner og religiøse ceremonier prægede bylivet, men samtidig fandtes talrige verdslige fester. Myndighederne søgte at begrænse overdådighed ved bryllupper, barselsgilder og andre festlige lejligheder gennem detaljerede bestemmelser om antal retter og gæster. Disse regler var en del af de såkaldte luksusforordninger, som skulle modvirke ødselhed og social kappestrid.

Resumé

Den usynlige Petrus Jordanis omtales som en gådefuld person, der tiltrak mange besøgende og efter krønikeskriverens opfattelse varslede kommende ulykker. Beretningen giver et indblik i middelalderens forestillingsverden og tro på overnaturlige tegn.

Siden beskriver derefter det religiøse og sociale liv i middelalderen, hvor kirkelige fester og processioner spillede en stor rolle. Samtidig forsøgte byens myndigheder at begrænse overdådighed ved private fester ved at fastsætte regler for antallet af retter, opdækninger og gæster ved bryllupper, barselsgilder og lignende sammenkomster.

Side 284

Forlystelser.

sjælden blev overholdte angiver Povl Helgesen med disse Ord: „Naar Herrer og Fyrster have ofte gjort Reformats paa Bryllup og Gæstebud og det kan da ikke hjælpe, mange Mænd ville gærne at saadanne Skikke skulle holdes ved Magt, men Kvinders Hovmod er saa stort, at Mændene maa vige, naar de (Kvinderne) kunne ingen Tid saa vel lade sig se og skue, som udi Bryllup, Gilde og stort Gæstebud“.

Han siger ogsaa, hvad der kunde være skrevet den Dag idag: „vi danske Mænd have saa meget at gøre med Drik og Gæstebud“, at vi ikke har Evner til at tænke paa højere Formaal; „dersom de store Brudeskænke og Fadderpenninge, som nu almindelig gives og mest de rige, der ingen Nød have, gaves til et fattigt Hospital, da skulde de mærkelig slaa frem baade til Lægedom og anden Hospitals Tynge at oppeholde.“[1])

Om selskabelige Lege oplyses vi af et Notarialinstrument af 8. Juni 1482, hvor Præsten Hr. Morten ved S. Mikkels Alter i Frue Kirke berettede, at han Nytaarsaften sad ved Borgmester Esbern Skrivers Bord sammen med hans Familie paa samme Maade, som han saa ofte gæstede ham baade om Middagen og Aftenen. Da opførte hans Familie efter Maaltidet en Leg i Stuen og han og Esbern sad en Stund og saa til, hvorpaa de ogsaa rejste sig og deltog i Legen. Denne endte rigtignok bedrøveligt, ti lidt efter opkom en Ordstrid imellem dem, og Esbern trak Hr. Morten hen over Bordet og gav ham nogle drøje Nævehug paa Ryggen, hvorpaa Præsten vilde forføje sig bort, som rimeligt var. Men Esbern sagde: Hvis du gaar ud af mit Hus, skal du aldrig tilbringe nogen lykkelig Time her mere. Ved Paasketid blev de vel paa en Maade forligte og Hr. Morten kom igen i Huset, men han spiste aldrig mere af Esberns eget Fad som før; han maatte sidde ved Siden af Tyendet ved Bordet og dele

---

[1]) Povl Eliæsens danske Skrifter I. 160.

Kort historisk kommentar

Povl Helgesen var en af den tidlige reformations vigtigste danske kirkekritikere. Her kritiserer han samtidens overdrevne forbrug ved bryllupper og gilder og beklager, at store summer blev brugt på festligheder frem for velgørende formål som hospitaler og fattighjælp.

Den efterfølgende beretning fra 1482 giver et sjældent indblik i selskabslivet blandt Københavns velstående borgere. Notarialinstrumentet, der fungerer som et juridisk vidnesbyrd, fortæller om en tilsyneladende harmløs selskabsleg, der udviklede sig til håndgemæng mellem en borgmester og en præst. Beretningen illustrerer både de sociale omgangsformer og den betydning ære og rang havde i senmiddelalderen.

Resumé

Povl Helgesen bemærker, at myndighedernes forsøg på at begrænse overdådige bryllupper og gæstebud sjældent havde virkning. Han kritiserer danskernes optagethed af drik og fest og mener, at mange af de gaver, som blev uddelt ved sådanne lejligheder, burde anvendes til hospitaler og velgørenhed.

Siden gengiver dernæst en beretning fra 1482 om præsten Hr. Morten og borgmester Esbern Skriver. Under en selskabsleg opstod et skænderi, som førte til vold. Selvom de senere blev forligt, mistede præsten sin tidligere plads ved bordet og blev fremover behandlet med mindre ære i borgmesterens hus.

Side 285

Forlystelser. Drikke.

med det.[1]) I Jordebogen c. 1380 omtales fistulatores,[2]) hvilket vistnok betegner Stadens Spillemænd, særlig Pibere.

Som et Forlystelsessted maa det „Balstath“, der omtales c. 1312, vistnok opfattes, idet det formodenlig var en Plads, hvor man spillede Bold. 1466 nævnes en Gaard, Hus og Jord vesten næst Bent Krabbes Gaard, „som de Bolstower nu paa staa“, hvilket, hvis Afskriften er rigtig, maa være samme Ord som Boldhus.[3])

De Drikke, som i Middelalderen havde mest Tiltrækning, var Øl og Vin, hvilket sidste blev nydt i meget større Maal end nu. Det gamle danske Øl, paa hvilket man satte Pors i Mangel paa Humle, brugtes endnu i det 14de Aarh., hvilket ses af et Inventarium af 1328, hvori nævnes 4 Tdr. Humleøl og 8 Tdr. Porsøl,[4]) men dette var vistnok bitttert og ildesmagende. Stor Tiltrækning udøvede det tyske Øl. Det er ovenfor S. 83 omtalt, hvorledes Magistraten skulde smage paa fremmed Øl og Vin og sætte Prisen derpaa. 1475 bestemtes, at Kongen skulde have en Lod Sølv af hver Læst tydsk Øl, og en Tønde deraf maatte ikke sælges dyrere end for 18 Sk.; denne kgl. Told hed Sølvtold. 1516 tillodes det Byen ogsaa at nyde den halve Accise af Vin og fremmed Øl, ligesaa af den Afgift som Bryggerne skulde give af deres Brygning. Vi ser her, hvilke Slags Vin man fornemlig drak. Det er Rinskvin, Basterth, Rommenie, Assoye, Malmersi, Gubyn, Poytto, Piliath,[5]) af Øl nævnes Einstøl[6]),

---

[1]) Utrykt. Dok. I. 69.
[2]) K. D. I. 111.
[3]) K. D. I. 201, II. 8.
[4]) K. D. I. 69.
[5]) Bastard eller Bastert skal først være kommen i Mode i Dronning Elisabeths Tid i England og siges ikke at nævnes tidligere, hvilket af ovenstaaende ses ikke at forholde sig saa; den var baade hvid og brun. Romania er vistnok Fællesnavn for alle spanske Vine. Assoye er burgundisk fra Auxois. Malvasier, oprindelig fra Napoli di Malvasia paa Morea og derfra udbredt til Sicilien, Sardinien, Provence. Gubyn og Piliath er formodenlig ogsaa franske. Poyt er fransk Vin fra Poitou.
[6]) Sikkert det samme som det der 1461 kaldes Emekerøl (K. D. I. 199, 200) og betegner det i Tydskland

---

Kort historisk kommentar

Siden giver et indblik i middelalderens fritidsliv og drikkevaner i København. Der nævnes både omrejsende eller lokale spillemænd og et muligt offentligt område til boldspil, hvilket viser, at byens indbyggere også havde verdslige fornøjelser ved siden af de religiøse aktiviteter.

Størstedelen af siden handler om øl og vin. Øl var den almindelige drik, men importeret tysk øl havde stor popularitet. Samtidig blev mange forskellige vine indført fra Rhinområdet, Frankrig, Spanien og Middelhavsområdet. Omtalen af skatter, acciser og prisregulering viser, hvor vigtig handel med alkoholiske drikke var for både byens og kongemagtens økonomi.

Resumé

I en jordebog fra omkring 1380 omtales byens spillemænd, og et sted kaldet „Balstath“ tolkes som en plads til boldspil. En kilde fra 1466 nævner muligvis et „Boldhus“, hvilket tyder på organiserede former for leg og fritid.

Siden beskriver derefter middelalderens foretrukne drikke. Det ældre danske porsøl anvendtes stadig i 1300-tallet, men tysk øl var meget eftertragtet. Myndighederne regulerede både priser og afgifter på øl og vin, og en række importerede vinsorter nævnes ved navn. Kilderne viser dermed den omfattende handel med alkoholiske drikke og deres betydning i middelalderens København.

Side 286

Hazardspil. Slagsmaal og Overfald.

Momme (fra Brunsvig), Pryst Øl eller Pryssing (fra Prejsen), Hanborgsk Øl, Bernonst Øl (fra Bernau), ogsaa fra Rostok, Stralsund, Barth, Vismar og Lybæk. Desuden nævnes Kirsedrank (Kirsebærvin).[1])

Udskænkning af Øl fandt Sted i Boder, der holdtes af Kvinder, og af saadanne Boder ydedes en vis Afgift. Disse Boder var berygtede, hvoraf Ordsproget hos Peder Laale „Æ ris kif i ølkonæ hus“, altid opstaar Kiv i Ølkonens Hus.

Hazardspil var i den første Tid tilladt, men naar man spillede Terninger og fik en Kindhest eller blev trukken i Haaret af sin Medspiller, kunde man ikke kræve Bøder derfor, og den, der dræbtes under Spillet, maatte ikke jordes paa Kirkegaarden, efter Kristoffers Stadsret skulde han endog jordes under Galgen. En Borgers Søn eller Tjener behøvede ikke at betale mere end en Øre, som han havde tabt i Spil, men hvad han vandt blev konfiskeret; derimod var det ikke forbudt Borgerne og fremmede at spille.[2]) I flere Lav var Spil aldeles forbudt.

Med Hensyn til Slagsmaal og Overfald var der mange Bestemmelser i Stadsretterne fra 1294, af hvilke her skal nævnes:

Den, der saarer en anden med Sværd, Spyd eller andet Slags Vaaben, bøde for hvert enkelt Saar til den saarede 6 Mark, for et dobbelt ligesaa meget og samme Sum til Biskoppen og til Byen, for hvert Ben, der trækkes ud deraf, efter de gamle Landslove, og bliver der noget Lyde

---

[1]) K. D. I. 209, 299-300.

[2]) K. D. I. 53, 57, 172, 177. Det foran S. 225 omtalte Ludkøb, Ølkøb, hed i Tydskland Vinkøb og havde samme retslige Betydning (Kosegarten Pommersche und Rügische Geschichtsdenkmäler I. 107).

Fortsættes på næste side.

Kort historisk kommentar

Afsnittet afslutter gennemgangen af middelalderens drikkevarer og viser den omfattende import af øl fra nordtyske byer, som var tæt knyttet til Hanseforbundet. Københavns forsyning af øl var derfor i høj grad afhængig af handel over Østersøen.

Dernæst behandles hasardspil og offentlig orden. Middelalderens lovgivning søgte ikke at forbyde alt spil, men regulerede det og begrænsede visse følger af det. Samtidig havde bylovene detaljerede bestemmelser om vold, slagsmål og personskader. Bøderne skulle ikke alene kompensere den forurettede, men tilfaldt også kirkelige og kommunale myndigheder.

Resumé

Der nævnes en række importerede ølsorter og kirsebærvin, som blev drukket i middelalderens København. Øl blev ofte udskænket fra boder drevet af kvinder, og disse steder havde ry for at være præget af ufred og skænderier.

Hasardspil var oprindelig tilladt, men spillede man om penge eller kom i slagsmål under spillet, kunne det få alvorlige juridiske følger. Flere lav forbød spil helt.

Siden indleder også en gennemgang af middelalderens bestemmelser om slagsmål og overfald. Stadsretterne fastsatte betydelige bøder for sår og legemsskader, som skulle betales både til den skadelidte, til kirken og til byen.

Side 287

Slagsmaal og Overfald.

af Saaret, skal det vurderes af Fogden og Raadmændene.

Den, der afhugger en andens Ben eller Haand eller river hans Øjne ud, bøde den saarede 40 Mark, Biskoppen og Staden hver 20 Mark. Den, der slaar en anden med Stav, udraget Sværd, Sten, Kølle, Ben eller lignende, bøde den skadelidte 6 Mark, Biskoppen og Staden hver 3 Mark, men den, der slaar en anden saaledes, at det kaldes velslaaet (trælslaaet?), bøde den fornærmede 40 Mark, Biskoppen og Byen hver 20 Mark. Den, der giver en anden en Kindhest eller drager ham i Haaret eller paa en haanlig Maade tager ham i Næsen eller Ørerne eller river i hans Kinder eller Klæder med Hænder, Sværd eller Kniv uden at der bliver Kødsaar eller støder ham ud i Skarnet, bøde til den skadelidte, Biskoppen og Staden hver 3 Mark.

Den, der gaar ind i en andens Hus for med velberaad Hu at slaa Husbonden eller nogen anden i hans Hus, bøde til den slagne, Biskoppen, Staden og Husbonden 40 Mark til hver, men den, der gaar ind i en andens Hus og dræber nogen, sættes i evigt Fængsel, fordi det kaldes Orbodemaal (hvad der ikke kan bødes for).

Naar nogen skyder Pil, Spyd eller Sten af Slynge eller noget lignende ind i en andens Gaard eller Hus, saa de skader og dræber nogen, kaldes det Orbodemaal, men dør den ramte ikke, bøde Gerningsmanden til den skadelidte, Biskoppen, Staden og Gaardens eller Husets Ejer 40 Mark til hver, og den, der dræber eller saarer nogen paa Skib, straffes nærmest paa denne Maade.

Den, der styrter en anden i Vandet, bøde til den skadelidte, Biskoppen og Byen hver 20 Mark.

Den, der tilbageholder en Ugærningsmand, der vil fly af Staden, og overgiver ham til Fogden, skal have en Del af de Bøder, denne skulde give, efter Fogdens og Raadmændenes Tykke.

Den, der overtræder Stadens Love og ingen Ejendom har i den, som er tilstrækkelig til at bøde for hans Forseelse, skal stille Borgen, men kan han ingen faa, overgives han til Biskoppens og Stadens Varetægt, indtil han har tilfredsstillet dem.

Den, der over-

Kort historisk kommentar

Denne side fortsætter gennemgangen af bestemmelserne i middelalderens stadsret om vold, legemsbeskadigelse og fredsbrud. Lovene indeholder nøje fastsatte bøder for forskellige former for overfald, fra grove fornærmelser og lussinger til lemlæstelse og drab.

Bestemmelserne viser, hvordan middelalderens retssystem i høj grad byggede på økonomisk erstatning. Bøder tilfaldt ofte både den forurettede, byen og biskoppen. Særligt alvorlige

forbrydelser, såsom husfredsbrud med drab til følge, blev betragtet som **orbodemaal**, altså forbrydelser der ikke kunne sones med bøder alene.

Resumé

Stadsretten fastsatte detaljerede bøder for alle former for vold. Jo alvorligere skaden var, desto højere blev erstatningen til den skadelidte samt til kirkelige og borgerlige myndigheder.

Lemlæstelse som tab af hånd, ben eller øjne blev straffet særdeles hårdt. Også mindre voldshandlinger og offentlige ydmygelser kunne udløse bøder.

Særligt alvorligt blev det betragtet at trænge ind i en andens hus med voldelig hensigt eller at dræbe nogen dér. Sådanne handlinger blev anset som orbodemaal og kunne medføre livsvarigt fængsel. Siden beskriver desuden regler for vold på skibe, angreb mod huse samt procedurer for anholdelse af lovovertrædere.

Side 288

Vægtere.

bevises om at have truet en andens Persons eller Ejendom, skal stille Borgen for, at han hverken med Raad eller Daad vil skade ham ved sig selv eller andre; vil han ikke stille Borgen, mister han alt hvad han har i Kjøbenhavn og uddrives af Byen (de sidste 4 Ord forbigaas i den yngre Text).

De samme Bestemmelser gentages i det væsentlige i Kristoffers Stadsret. 1485 bestemte Kong Hans, at „hvo anden dræber, slaar, saargør eller bærjer (slaar) i Kjøbenhavn, han skal hindres af Foged, Borgmestre og Raad og Bymænd og sættes i Byens Hægte og Gæmme, til des han er forenet med Sagvolderen og med Kongen og Byen, eller og stande sin Ret, som Sagen er til. Undkommer og nogen, der saa gør, da have Sagvolderen og Fogden Magt at kræve Nævn til 12 nærmest besiddne Borgere, der som Skaden er sket; de skulle inden 14 Dage dernæst efter, at de vorde tilkrævede, komme til Tinge med deres Ed, enten fælde eller værge dem eller den, som den Sag gives. Fælde de dem, som paakæres, da bøde de deres Faldsmaal efter Privilegierne eller Loven eller og rømme Land fredløs inden 6 Uger dernæst efter. Værge de dem, da blive de kvit.“[1])

Til Ordenens Haandhævelse var beskikket Vægtere, om hvem Stadsretterne udsiger: Den, der overbevises om at have slaaet en Vægter, bøde 40 Mark til Biskoppen og ligesaa meget til Staden, og har han intet, skal han sættes i Stadens Fængsel. Men kan han ikke overbevises og Formodningen er imod ham, skal han rense sig med 6 Nævninger. Vægteren skal lide samme Straf, hvis han slaar nogen uden bestemt Grund. Vægterne skal føre den, der om Natten vanker om i Byen, til hans Herberg, og har han intet, skal han stille Borgen; ellers skal han være under Byens Bevogtning til Morgen, at han kan klare for sig. Naar Vagtklokken ringer, skal alle Vægterne være paa deres Poster til samme Klokke ringer ad Morgen, og da

---

[1]) K. D. I. 220.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver de juridiske bestemmelser, der i middelalderens København skulle beskytte borgerne mod vold og sikre den offentlige orden. Der redegøres både for regler om voldshandlinger og for procedurer ved retssager, hvor lokale borgere kunne fungere som nævninger.

Vægterne fremstår som en vigtig del af byens ordensmagt. De patruljerede om natten, håndhævede lov og orden og havde særlige juridiske beskyttelser, hvilket afspejler deres betydning for bysamfundets sikkerhed.

Resumé

Teksten gennemgår bestemmelser om trusler, vold og retshåndhævelse i København. Personer, der truede andre, kunne tvinges til at stille sikkerhed for god opførsel, og alvorlige voldssager blev behandlet af byens myndigheder med bistand fra nævninger.

Derudover beskrives vægternes opgaver og rettigheder. Angreb på en vægter blev straffet hårdt, men vægtere kunne også selv straffes for uberettiget vold. Om natten skulle de føre omvandrende personer til herberg eller holde dem under opsyn indtil morgen, og de havde pligt til at passe deres poster gennem hele nattevagten.

Side 289

Vægtere. Ildebrand. Forbud mod at bære Vaaben.

skulle Portvægterne være tilstede, til der ringes med den ad Aften; den, der ikke gør det og overbevises derom, skal bøde 3 Mark til Staden eller sættes i Fængsel. Ved samme Klokkes Ringning skal Portene og Havnen lukkes og aabnes.

Man kunde altsaa hverken komme ud eller ind om Natten. Naar Brandklokken lød, skulde alle give Møde, og naar nogen Borger, Kannik, Købmand eller nogen af deres eller Biskoppens Folk blev overfalden, skulde alle de nærmest boende Borgere, enten det var Nat eller Dag, enten Klokken ringede eller ikke, løbe den angrebne til Hjælp, og Undladelse heraf straffedes med Tab af Hovedlod (i Kristoffers Stadsret med Bøde paa 10 Mark).[1])

Under Ildebrand var der haardere Straf for Forbrydelser end ellers; saaledes i Stadsretten af 1294: Saarer eller slaar en med Vilje en anden under Ildebrand og overbevises derom, skal han bøde til den skadelidte, Biskoppen og Byen hver 40 Mark, og den, der i en saadan Tid gribes i Tyveri, skal lide Tyvs Straf (hænges). Nedbrydes nogens Hus paa saadan Tid, eller det nedhugges med Økse eller nedrives med Hager, skal de, der bor foran Ilden, holde ham skadesløs efter Raadmændenes Skjøn.

Ingen maatte ifølge Stadsretten af 1294 bære Vaaben indenfor Byens Porte, eller han skulde betale Biskoppen og Staden hver 10 Mark. Fra denne Bøde var dog undtagne Biskoppens Folk, der skulde vogte Byen, men den Gæst, der kom hertil, skulde nedlægge Vaabnene i det Herberg, hvor han tog ind, og Husbonden skulde meddele ham, at saadan var Byens Lov; men vilde han ikke aflægge Vaabnene, maatte Borgeren ikke beholde ham i sit Hus; gjorde han det, skulde han bøde 10 Mark til Biskoppen og ligesaa meget til Staden. Kristoffers Stadsret paabød, at den, der ikke vilde aflevere sine Vaaben, skulde miste dem. Denne Bestemmelse

[1]) K. D. I. 45, 56, 175-76, 178.

Kort historisk kommentar

Siden beskriver centrale bestemmelser om sikkerhed og orden i middelalderens København. Byportene blev lukket om aftenen og åbnet igen efter faste regler, hvilket gjorde det muligt at

kontrollere færdslen til og fra byen. Portvægterne havde et betydeligt ansvar, og forsømmelse af tjenesten blev straffet.

Derudover viser teksten, hvordan brandfare blev betragtet som en af middelalderbyens største trusler. Under ildebrand blev forbrydelser straffet langt hårdere end normalt, og tyveri under en brand kunne medføre dødsstraf. Siden belyser også det generelle forbud mod våben inden for byens grænser, et vigtigt middel til at begrænse vold og uroligheder i den tætbefolkede by.

Resumé

Portvægterne skulle være på vagt indtil aftenringningen, hvorefter byens porte og havn blev lukket for natten. Borgere havde pligt til at hjælpe personer, der blev overfaldet, og manglende hjælp kunne medføre straf.

Ved ildebrand blev vold og tyveri straffet særligt hårdt. Tyveri under brand kunne medføre hængning, og personer, hvis huse blev ødelagt som led i brandbekæmpelsen, skulle kompenseres.

Stadsretten forbød almindeligvis at bære våben inden for byens porte. Tilrejsende skulle aflevere deres våben på herberget, og både gæster og værter kunne straffes, hvis reglerne ikke blev overholdt. Kristoffers Stadsret skærpede bestemmelsen ved at fastsætte, at ulovligt medbragte våben kunne konfiskeres.

Side 290

Herberger. Offentlig Moral.

har været vanskelig at føre igennem; derfor blev den igen fornyet af Kong Hans 1485: „Ingen skal eller maa gange eller ride i Kjøbenhavn med spændt Armbrøst nogen til Skade Dag eller Nat; djærves det nogen at gøre og fanger der Skade over af nogen, han have Hjemgæld; og skal eller maa ingen gange med Sværd, Armbrøst eller anden Værge længer end han kommer i sit Herberg; mister han derover saadant Værge, have Hjemgæld.“[1]) Det er foran under Gilderne flere Gange omtalt, hvorledes selv Haandværkere gik væbnede og hvor omhyggelig man var for at Vaabnene nedlagdes før Drikkegildet.

Herberger for rejsende omtales 1422, da der befaledes at „de som Herberger og Gæsteri oppe holde skulle“ skulde have Øl, Mad og Foder til Salg og Plads til saa mange Heste som Fogden og Raadet fastsatte. Ingen andre end disse maatte sælge Hø og Korn med Undtagelse af „Hugitzen“. Dette sidste Ord forekommer endnu under Fredrik II. med Formen „Huggetzer“, „Huggitzer“ og „Huggerske“[2]) og betyder Sælgekvinder eller Høkere, i det hele Smaafolk, der handlede med Fødevarer. Fra omtrent 1523 har vi en Fortegnelse over Herberger, hvoraf desværre kun enkeltes Beliggenhed opgives; dog synes de at have ligget paa Gammeltorv, Vestergade, Amagertorv, Østergade og ved Stranden; der var ialt 30.[3])

Ogsaa den **offentlige Moral** havde Øvrigheden Tilsyn med. Naar nogen holdt Frille, skulde begge straffes efter Biskoppens Dom, og var det en gift Mand, skulde han sættes i Band i et Aar; hvis dette ikke hjalp, overgaves han til Fogdens og Raadets Dom. Saaledes Stadsretten af 1294, men Kristoffers Stadsret er haardere. Naar de ikke vilde tage Skrifte og gøre Bod og Bedring, kom de i „Madband“ (en Art Fredløshed). „Siden skal Kongens Sværd rette der-

---

[1]) K. D. I. 50, 170, 220-21.
[2]) K. D. II. 445.
[3]) K. D. I. 152, 329-30.

Kort historisk kommentar

Denne side behandler dels kontrollen med våbenføring i middelalderens København, dels herbergernes rolle i byens infrastruktur og myndighedernes tilsyn med den offentlige moral. Våben måtte kun bæres på vej til ens herberg, og overnatningssteder for rejsende var underlagt kommunal regulering.

Samtidig viser teksten, hvor tæt kirkelig og verdslig myndighed samarbejdede om at håndhæve moralnormer. Seksuelle forhold uden for ægteskab blev betragtet som forseelser, der kunne medføre både kirkelige og verdslige straffe.

Resumé

Kong Hans fornyede i 1485 reglerne om våbenbæring i København, så ingen måtte færdes med spændt armbrøst eller bære våben længere end nødvendigt for at nå deres herberg.

Teksten beskriver også de københavnske herberger, som skulle tilbyde mad, drikke, foder og plads til rejsendes heste. Omkring 1523 fandtes der cirka 30 herberger i byen.

Endelig omtales myndighedernes kontrol med den offentlige moral. Personer, der levede i forhold uden for ægteskab, kunne straffes efter både kirkelig og verdslig ret og i alvorlige tilfælde sættes i en form for fredløshed kaldet „Madband“.

Side 291

Læger og Apothekere.

over, Manden Halsen af og Kvinden sættes levende udi Jord, og deres Hovedlod forbrudt udi Kongens og Stadens Værge.“ Samme Straf gjaldt Jomfrukrænkere og andre aandelige Sager, naar man sad overhørig og kom i „Madband“.[1])

Læger nævnes kun sjælden, 1307 omtales Vilikin Læge i Hafn[2]) og i Jordebogen c. 1380 en Hannes Læghæ; Kongerne havde vel deres Livlæger, men det er først henimod Reformationstiden at der bliver Tale om Nødvendigheden af andre Læger. Det var ogsaa først omtrent 1513, der blev ansat en Professor i Lægevidenskaben ved Universitetet, se foran S. 275.

Sygeplejen besørgedes mest af Gejstlige eller under disses Tilsyn, og i Hospitalerne var der i alle Fald Lejlighed til at gjøre Erfaringer. Apotheker maa her alt have været i Begyndelsen af det 15de Aarh., ti som Medlem af Bagersvendenes Gilde nævnes da Annæ Abbætekers, formodenlig Apothekerens Tjenestekvinde, ligesom man vel endnu betegner Tyendeforholdet i visse Egne af Jylland.[3])

1427 købte Hans Brandt, der kaldtes Mester Johan, en Gaard norden for Tydskemannegade, med 15 Alens Brede til denne. Han ejede 1465 en anden Gaard vesten for Rosengaarden og kaldtes da Mester Johan Apteker. 1479 var han død, ti da omtales en Gaard norden for „Købmannegade“ østen næst ved „Apetekræn“, hvilken Gaard Mester Johan iboede, men da var solgt til Borgmester Jep Klavsen; 1481 betegnes Gaarden endnu som liggende østen næst Appotekeren. 1518 nævnes endnu en Gaard i Kjøbmannegade vesten næst op til den Gaard, som Villum Apotheker fordum iboede.[4])

I Slutningen af det 15de Aarh. laa Apotheket paa den sydlige Side af Ny Amagertorv, og var en Del af den Gaard som Myntmester i Malmø Henrik Dringenberg købte 1485. 1496 havde Apo-

---

[1]) K. D. I. 49, 57, 172.
[2]) Suhm XI. 547.
[3]) K. D. II. 38. Endnu i min Barndom betød Anne Fogeds, for at tage et bestemt Exempel, Anne som tjente Herredsfogden.
[4]) K. D. II. 49, 122, 141, 143, 145. Vid. Selsk. Skr. IV. 1750 S. 269.

Kort historisk kommentar

Nielsen påviser, at læger kun sjældent optræder i de middelalderlige kilder fra København. Sundhedsplejen var i høj grad knyttet til kirken og hospitalerne, og først sent i middelalderen opstod et mere organiseret læge- og universitetsmiljø.

Apotekervæsenet kan derimod spores tilbage til begyndelsen af 1400-tallet. Gennem ejendomshandler og personomtaler følger Nielsen især apotekeren Mester Johan og de ejendomme, der knyttedes til apotekdriften i byen.

Resumé

Kilderne nævner kun få læger i middelalderens København, blandt andet Vilikin Læge i 1307 og Hannes Læghæ omkring 1380. Først omkring 1513 blev der oprettet et professorat i lægevidenskab ved universitetet. Sygeplejen blev hovedsageligt varetaget af gejstlige og hospitaler.

Apotekere kan spores tilbage til begyndelsen af 1400-tallet. Mester Johan Apoteker ejede flere gårde i byen og nævnes gennem årtier i ejendomsdokumenter. I slutningen af 1400-tallet lå apoteket ved den sydlige side af Ny Amagertorv, hvilket viser, at København allerede før Reformationen havde en fast apotekerinstitution.

Side 292

Læger og Apothekere.

thekeren en Have paa Hjørnet af Studiestræde og Volden.[1])

Disse gamle Apothekergaarde svarer ikke ganske til de nuværende: de var sikkert kun Oplagssteder og Udsalg for fremmede Handlende, hvor der baade solgtes Lægemidler og Vin, Krydderier og desl. Det første bekjendte Apothekerprivilegium er fra 1514 for Hans Apotheker, men deri faar denne „saadanne Friheder og Privilegier, som fremfarne Apothekere før hannem nydt og brugt have“, hvoraf altsaa ses, at der har været en Række Apothekere forud; han fik tillige Eneret paa at sælge Klaret og stødt Krudt.

1519 nævnes Dionysius Villumsen som Kongens Apotheker, og denne antages at være fulgt med Kristiern II. i Landflygtighed. Det er i alle Fald sikkert, at der intet Apothek var 1525 og 1526, og endnu 17. Jan. 1531 udstædtes følgende Kongebrev til Magistraten:[2])

„Vider, at som I selv vel kunne formærke at I selv, eders Borgere og menige Mand der omkring i eders By storligen behøver en Doktor og Apotheker at bo udi eders By, som I og de besøge kunde udi Sygdom og Krankhed, da efterdi at der er nu Rum og Plads udi Graabrødrekloster udi eders By for saadan Lejlighed, ti bede Vi eder og ville, at med allerførste udlægge nogle bekvemme Rum og Plads udi forskrevne Graabrødrekloster, som en Doktor og Apotheker alle Tid bekvemmelig kunde have deres Vaaning og Værelser udi, eder selv og den menige Mand til Gavn og bedste.“

Dette skede dog ikke (se S. 169), men Kongen forlenede en Gaard paa Hjørnet af Amagertorv og Højbrostræde til et Apothek 1536 (jfr. S. 146).

Sundhedens Bevarelse fremmedes ved Badstuer, af hvilke der i Jordebogen fra c. 1380 nævnes 3. Den ene af

---

[1]) K. D. I. 239, 240, II. 151.
[2]) Mansa, *Apothekernes Oprindelse i Danmark* i *Nyt historisk Tidsskrift* I. 242 flg. K. D. II. 197, 237.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver udviklingen af apotekervæsenet i København i senmiddelalderen og begyndelsen af 1500-tallet. De tidlige apoteker fungerede ikke blot som udsalg for lægemidler, men også for vin, krydderier og andre importerede varer.

Siden viser samtidig, at myndighederne betragtede både læger og apotekere som nødvendige for byens sundhedsvæsen. Kongens brev af 1531 er et tydeligt vidnesbyrd om ønsket om at skabe bedre adgang til medicinsk hjælp for byens borgere.

Resumé

De ældste københavnske apoteker var handelssteder, hvor man solgte lægemidler, vin og krydderier. Det første kendte apotekerprivilegium blev udstedt i 1514 til Hans Apotheker, men privilegiet viser, at der havde eksisteret apotekere i byen tidligere.

Dionysius Villumsen nævnes som kongelig apoteker i 1519, men i midten af 1520'erne synes København at have manglet et fungerende apotek. Derfor opfordrede kongen i 1531 magistraten til at skaffe bolig til både læge og apoteker i Graabrødrekloster. Planen blev ikke realiseret, men i 1536 blev en gård ved Amagertorv og Højbrostræde indrettet til apotek. Siden slutter med indledningen til omtalen af byens badstuer som et middel til at fremme sundheden.

Side 293

Badstuer.

disse omtales der saaledes: „Købekinus Suder en Jord, paa hvilken stod en Badstue ved Siden af Anders Holbeks Jord“, og da sidstnævnte Mand havde en Jord nær ved Stranden, menes hermed vistnok den saakaldte **Strandbadstue**[1]), der efter sit Navn har ligget nær ved Stranden; den Gade, der førte til den, hed Strandbadstuestræde og i nyere Tid alene Badstuestræde.

1485 nævnes en Gaard og Bolig „norden ved det Stræde som er fra danske Kompagni“ (Kompagnistræde) og „østen næst Strandbadstuegaarden“. 1581 betegnes samme Gaard som liggende paa den nørre Side udtil Lærstræde (norden for Kompagnistræde), østen op til Badstuen og vesten op til Mads Vingaards Porthus.

1460 nævnes en Gaard nordvest fra Strandbadstuen paa et Hjørne; samme Gaard udlejer Kapitlet 1492 til Bo Jakobsen, og den betegnes da som liggende ligeoverfor den Badstue, som almindelig kaldes Strandstuen; den er altsaa den vestre Hjørnegaard mellem Badstue- og Kompagnistræde, og Badstuen har været den østre Hjørnegrund.[2])

Den anden Badstue hed **Vombadstuen** og laa nær ved Vestergade, hvor den nævnes i Jordebogen fra c. 1380: „Benechinus Sudena en Gaard, i hvilken holdes Badstue“.[3])

1448 skjødede Oluf Platz og Jens Tygesen i Strølille til S. Olafs Alter i Frue Kirke „en Badstue Hus og Grund, som kaldes Wonestue“, og en Gaard vesten op dertil, som Mikkel Vinnere fordum iboede.

1581 nød Frue Kirke en Jordskyld af Vombadstuen af 3 Mk. Den omtalte Gaard vesten op til betegnes endnu 1581 som tilhørende S. Olafs Alter: „en Gaard sønden i Vombadstuestræde og vesten næst op til Vandbadstuen“ og den gav 7 Mk. i Jordskyld. S. Olafs Alters Ejendomme tilfaldt 1559 Sognepræsterne, og disse faar nu Jordskyld af Nr. 7 i Vestergade, hvortil denne

---

[1]) K. D. I. 92, 105.
[2]) K. D. I. 198, 245, II. 152, 168.
[3]) K. D. I. 93, 508, 525, 591, II. 60. Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg 48, 64.

Kort historisk kommentar

Nielsen forsøger her at lokalisere Københavns ældste offentlige badstuer ved hjælp af jordebøger, skøder og ejendomsbeskrivelser. Badstuerne havde stor betydning for den personlige hygiejne og sundhedsplejen i middelalderen, hvor private badefaciliteter var sjældne.

Særligt Strandbadstuen og Vombadstuen kan gennem de bevarede kilder placeres ret præcist i byens topografi. Beskrivelsen viser samtidig, hvordan kirker og altre kunne eje eller modtage indtægter fra sådanne ejendomme.

Resumé

Københavns ene kendte middelalderlige badstue var Strandbadstuen, som sandsynligvis lå nær stranden ved det senere Badstuestræde og Kompagnistræde. Flere ejendomsoplysninger fra 1400- og 1500-tallet gør det muligt nogenlunde at fastlægge dens placering.

Den anden badstue var Vombadstuen ved Vestergade. Den nævnes allerede omkring 1380 og blev senere knyttet til S. Olafs Alter i Frue Kirke gennem donationer og jordskyld. Begge badstuer vidner om, at offentlige badeanlæg var en integreret del af middelalderens København og havde forbindelser til både kirkelige og borgerlige institutioner.

Side 294

Badstuer.

Grund altsaa er henlagt efter Ildebranden 1728; det er vel ikke sikkert, da Ejendommene efter denne Brand her er meget blandede sammen og Jordskylden lagt om, men det er dog sandsynligt, at Vombadstuens Grund paa samme Maade er tilfalden Nr. 5 i Vestergade og har ligget i dettes Baggaard eller dog der omkring.

1466 skjødede Værkmester Niels Pedersen til Frue Kapitel i Frue Kirke en Gaard paa Vestergade norden for Vombestuen. Frue Kapitel tilfaldt siden Universitetet og dette oppebærer Jordskyld baade af Nr. 1 og 3 paa Vestergade, hvilken sidste det formodentlig er, der 1466 betegnes som liggende norden for Vommestuen.

Hvorfor denne Badstue har faaet Navn af Vommen, Maven, vides ikke; det kan have været et Øgenavn, f. E. paa Grund af, at der har været saa lidt Vand, at man ikke kunde komme dybt nok under, eller desl. Det Stræde, hvori den laa, fik Navn derefter og hed Vommebadstuestræde, eller Vommestræde, forvansket til Vognbadstuestræde; omtrent 1620 hed det lille Badstuestræde.

Omtrent 1380 nævnes som den tredje Badstue: „Mathes Suder en Gaard i hvilken holdes Badstue“; den ses at have ligget omkring ved Nikolaj Kirke. Kannikebadstuen laa i Klosterstræde og tilfaldt efter Reformationen Helligaands Hospital.[1])

Helligaandshus havde ogsaa sin Badstue, og maaske var der flere offentlige, for ikke at tale om private. Saaledes brugte Kong Hans Hans Bogbinders Badstue.

Hvilken Pris, man satte paa Badstuerne, ses af, at man ansaa det for en fortjenstfuld Handling at skaffe fattige et Bad; til en Badstuegang hørte ogsaa et godt Maaltid. Torben Billes (se S. 207) Enke Sidsel Lunge betænkte i sit Testamente 1503 alle de kjøbenhavnske Klostre og Hospitaler og „item en Badstuegang ibidem til fattige Folk med 4 Tønder Øl og Spisning, som dertil hører“.[2])

De mange smitsomme Syg-

---

[1]) K. D. I. 418, Rørdam S. 91, 301-02, 315.
[2]) Kirkehist. Saml. 3 R. I. 554. Jfr. S. 280.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter kortlægningen af Københavns middelalderlige badstuer og forsøger gennem jordskyldslister og ejendomsoverdragelser at fastslå deres placering. Vombadstuen knyttes til området omkring Vestergade, mens en tredje badstue synes at have ligget ved Nikolaj Kirke.

Siden viser også badstuernes sociale betydning. Badning blev ikke blot betragtet som et spørgsmål om renlighed, men også som en velgørende handling. At skænke fattige adgang til bad, mad og øl blev anset som en from og fortjenstfuld gave.

Resumé

Vombadstuens placering spores gennem flere ejendomshandler til området omkring Vestergade, og strædet ved badstuen gav navn til Vommebadstuestræde, senere forvansket til Vognbadstuestræde og siden Lille Badstuestræde.

København havde desuden mindst én badstue ved Nikolaj Kirke, Kannikebadstuen i Klosterstræde samt Helligaandshusets egen badstue. Badstuerne spillede en vigtig rolle for sundhed og velvære, og velhavende borgere kunne testamentere gratis bad, mad og øl til fattige som en form for velgørenhed.

Side 295

Borgerret.

domme, som fremkom i Slutningen af den katholske Tid, udbredtes imidlertid videre gjennem Badstuerne; „hvad Skade deraf er kommen i nogle Aar have vi alle set og kunne det nu daglig begræde, dog det er nu for silde med mange“, siger Povl Helgesen, der anbefaler forskjellige Badstuer for syge og for sunde.[1])

Forat blive Borger udkrævedes at man havde skriftlige Vidnesbyrd eller gode troværdige Vidner fra det Sted, hvor man før bode, om sine Forhold og om at man var skilt fra sin tidligere Husbonde med hans Minde; dernæst skulde der aflægges Troskabsed, henholdsvis til Biskoppen eller Kongen.

Borgerretten mistede man, naar man forlod Staden med Hustru og Ejendomme og ikke kom tilbage inden Aar og Dag, og den skulde kjøbes paa ny, hvis man vilde bo her igen. Ingen

maatte ifølge Kristoffers Stadsret bo i Staden i 6 Uger uden at vinde Borgerskab.[2]) Herfra undtoges selvfølgelig „Gæster“ og Adelsmænd.

At mange Bønder ønskede at blive Borgere og derved opnaa Fritagelse for Vornedskabet for sig og Efterkommere, kan man vel antage, men det vedblev at være et omtvistet Spørgsmaal, om en Adelsmand ikke kunde kræve de Bønder tilbage, der ikke var løste af Stavnsbaandet. Saaledes udstædte Kong Hans et Brev, hvori han forbød alle at dele nogen kjøbenhavnsk Borger til Stavns, „før Hans Naade havde det overvejet med Hans Naades Raad, hvorledes det skal holdes med de Borgere, som ej ere fødte i Kjøbenhavn“. Dette Brev blev oplæst 1501 paa Lille Herreds (en Del af Smørum Herred) Ting, da Abbeden i Esrum lod en Borger Jens Olsen „dele til Stavns“, det er, ad Rettens Vej gjorde Krav paa ham som Vorned paa Klostrets Gods. Jens Olsen mødte med en Borgmester og en Raadmand, af hvilke den første spurgte, om der var nogen, der havde Tiltale eller Skyldning til

---

[1]) Povl Eliæsens Skrifter I. 151-52.
[2]) K. D. I. 43, 50, 58, 168-69, 172-73.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her, hvad det betød at have borgerskab i middelalderens København. Borgerskabet var ikke blot en ret til at bo og drive næring i byen, men gav også en særlig juridisk status, som kunne beskytte mod krav fra godsejere og herremænd.

Siden viser samtidig spændingen mellem bysamfundet og det landlige vornedskab. Når bønder blev borgere i København, opstod der konflikter om, hvorvidt tidligere godsejere fortsat kunne gøre krav på dem som vornede. Sagen om Jens Olsen illustrerer denne konflikt mellem byens frihedsrettigheder og de feudale bindinger på landet.

Resumé

Povl Helgesen kritiserede badstuerne for at medvirke til spredning af smitsomme sygdomme og anbefalede en adskillelse mellem syge og raske gæster.

For at opnå borgerskab i København skulle man fremlægge anbefalinger fra sit tidligere opholdssted og aflægge troskabsed. Borgerskabet bortfaldt, hvis man forlod byen i længere tid, og skulle da erhverves på ny. Samtidig kunne borgerskab være en vej ud af vornedskabet, men dette var juridisk omstridt. Kong Hans greb ind i sådanne sager, blandt andet da Esrum Kloster gjorde krav på borgeren Jens Olsen som vorned.

Side 296

Skøder. Testamenter.

Jens Olsen. „Da var der ingen, som ham tiltalte eller skyldede i nogen Maade, og menige Almue, som Ting havde søgt, sagde, at han havde været i Lille Herred baade Svend og Mand og levede ærligen den Stund han hos dem var; den Tid der ingen var ham tiltalede eller skyldede“.[1])

De fleste Borgere var selv Husejere; vel var der mange, som bode paa offentlige Stiftelsers Grund, men Huset tilhørte som oftest ikke disse, og Jordskylden var kun Afgift af Grunden til Forskel fra Husleje; dog er Husleje sikkert i Tidens Løb ofte gaaet over til at betragtes som Jordskyld.

Huset skødedes „med Jord og Muld, med Haand og Mund“, idet Sælgeren symbolsk overleverede Jord af Grunden til Køberen. Var man ikke i Stand til selv at møde paa Tinge, var Overgivelse af Nøglerne til Huset i Vidners Overværelse tilstrækkelig.[2])

En Kvinde, der havde en Værge, lagde sine Hænder paa dennes Skuldre, medens han f. E. sagde: „Hæderlige Mænd og Herrer, Foged, Borgmestre, Raad og denne Stads gode Borgerskab, her er Fru Marine, Niels Viders Efterleverske, som idag med velberaad Hu skøder og giver sin egen Gaard med Stenhus og alt dens tilliggende, hvilken hun selv har bebot og endnu bebor, som det derom udstædte offentlige Brev udsiger“ osv.

Det hedder om en anden Kvinde, „at eftersom hun var en elende (fremmed) Kvinde og havde her ej Frænde eller Næste nærværende, som hende kunde svare fore eller til Hjælp komme, da kejste hun velbyrdig Mand Erik Bille i Sande, vor elskelige Mand og Tjener, til sin Lavværge og kallendes ham sin højre Arm“.[3])

Om Testamenter var den Bestemmelse, at de ikke maatte fuldbyrdes, førend den afdødes Gæld var betalt. Naar nogen efterlod umyndige Børn, skulde den nærmeste Slægtning modtage Arven i Fogdens og Raadets Nærværelse imod at stille tilstrækkelig Borgen; kunde han ikke dette,

---

[1]) K. D. I. 252-53.
[2]) K. D. II. 146.
[3]) K. D. II. 71, 120.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver her de juridiske procedurer ved ejendomsoverdragelser og arv i middelalderens København. Skøder blev ikke alene bekræftet skriftligt, men ledsagedes af symbolske handlinger, såsom overlevering af jord eller nøgler.

Siden giver også et interessant indblik i kvinders retsstilling. Kvinder kunne eje og overdrage ejendom, men optrådte ofte gennem en værge, som formelt repræsenterede dem ved retlige handlinger. Endelig understreges det, at kreditorernes krav havde forrang frem for arvingernes rettigheder.

Resumé

En sag fra 1501 viser, at borgeren Jens Olsen blev anset for at være en hæderlig mand uden kendte krav imod sig. Nielsen bruger herefter lejligheden til at beskrive de almindelige regler for ejendomsbesiddelse og skødeoverdragelser i middelalderens København.

Ved skødning af ejendom blev der anvendt symbolske handlinger som overdragelse af jord eller husnøgler. Kvinder kunne overdrage ejendom, men optrådte ofte med en værge. Testamenter kunne først gennemføres, når afdødes gæld var betalt, og ved umyndige arvinger skulle den nærmeste slægtning stille sikkerhed for forvaltningen af arven.

Side 297

Gæld. Byens Maal.

skulde Raadet bevare Arven til Børnenes myndige Alder. En Enke skulde tage Værge inden 6 Uger eller bøde 3 Mk. til Biskoppen og 3 Mk. til Staden.

Naar nogen ikke betalte sin Gæld, skulde Raadet sætte en vis Frist, efter hvilken Fogden og Raadet lod 2 Vurderingsmænd tage saa meget af hans Gods som Gælden var værd og anvise Kreditoren; vilde denne ikke tage derimod, skulde Vurderingsmændene beholde det vurderede Gods og betale Kreditor rede Penge inden 14 Dage, hvis det var en Borger, og inden 3 Solemærker, hvis det var en Gæst. Hvis nogen slet ikke kunde betale og han var forfulgt ved Retten, skulde han overgives til sin Kreditor, men denne var det paalagt at sørge for, at han ikke mistede sin Sundhed. Hvis en udenbys Mand var noget skyldig, maatte

Øvrigheden beslaglægge („besætte“) hans Gods, saa længe til han betalte; dog herfra undtoges de, som var kaldte hid i Kongens Tjeneste.[1])

I et Skøde af 1446 paa en Gaard, som Byen købte paa Nørregade op til Raadhuset, var den Betingelse, „at Kjøbenhavns Raad skulde paa Byens Vegne fri den Besætning, som Mogens Gøye haver besat i forskrevne Gaard“; denne Gaard var altsaa beslaglagt for Gæld og Byen maatte som Køber selv faa denne hævet.

Samme Udtryk bruges ogsaa om den, der bliver arresteret; i et Privilegium af Kong Hans af 1485 omtales nemlig, at naar nogen anklager en anden for Øvrigheden for Gæld eller en anden Sag og han lovlig vorder „besæt“ af Foged eller Bysvend og rømmer af „Besætning“, kunde man nedsætte et Nævn af 12 bosiddende Borgere, og dømte disse ham skyldig, maatte han bøde 40 Mk. „for det Vold udover Sagvolderens rette Bøder“ eller rømme fredløs.[2])

Byen havde sit eget Maal (bystoop), der var det samme som det der af Arilds Tid havde været brugt i Ros-

---

[1]) K. D. I. 20, 39, 47, 50, 56, 57, 167, 168, 172, 174, 176.
[2]) K. D. I. 174, 184, 221.

Kort historisk kommentar

Siden giver et detaljeret indblik i middelalderens regler om gæld, beslaglæggelse af ejendom og kreditorers rettigheder. Nielsen viser, at der fandtes faste procedurer for vurdering og overdragelse af skyldnerens gods, før mere personlige tvangsforanstaltninger blev taget i brug.

Interessant er også, at kreditor havde pligt til at sørge for skyldnerens helbred, hvis denne blev overgivet til ham. Samtidig indledes et nyt emne om byens officielle mål- og målesystemer, som fortsætter på næste side.

Resumé

Når en borger ikke betalte sin gæld, kunne byens myndigheder lade vurderingsmænd udtage gods svarende til gældens værdi. Kunne skyldneren slet ikke betale, kunne han overgives til kreditoren, der dog havde ansvar for hans velfærd. Udenbys skyldnere kunne få deres gods beslaglagt, medmindre de var i kongelig tjeneste.

Begrebet »besætning« blev både brugt om beslaglagt ejendom og om personer, der var arresteret. Flugt fra lovlig arrest kunne medføre store bøder eller fredløshed. Siden afsluttes med begyndelsen på en omtale af Københavns officielle mål og vægtenheder.

Side 298

Falsk. Mededsmænd.

kilde. Falske Varer, falsk Guld, Sølv eller Mynt, som førtes til Staden, skulde konfiskeres. Naar nogen med sit Vidende solgte det eller brugte det ved Salg, skulde han straffes haardt efter Fogdens og Raadets Kendelse. Den, der ikke havde ret Alen, Skæppe, Vægt, Punder, Bismer eller desl., skulde første Gang bøde 3 Mk., anden Gang 6 Mk., tredje Gang mistede han sin Hovedlod og var æreløs eller skulde rømme Staden ifølge en senere Bestemmelse.[1])

I et Privilegium af 1275 bestemtes, at ingen af Raadet behøvede at være Mededsmand og at denne Rettergangsmaade ikke maatte anvendes mod Vidnesbyrd af 2 Medlemmer af Raadet („imod tvende af Raads Vidnesbyrd maa ingen Lov gaa“). Stadsretten 1294 søgte yderligere at indskrænke Brugen af Mededsmænd, idet den ophævede den, naar 2 eller 3 troværdige

Vidner var til Fordel for den anklagede, men den, der overbevistes om falsk Vidnesbyrd, skulde være æreløs og maatte i Fremtiden ikke stædes til nogen retslig Handling.

Kun naar en Sag var tvivlsom og ikke tilfulde kunde bevises, skulde den anklagede værge sig paa gammel Vis med Nægtelsesed, der bestod i at 12 Mænd svor paa den anklagedes Paalidelighed og at de ansaa hans Ed for sand, hvorved megen Misbrug kunde indsnige sig, da Mededsmændene ikke behøvede at have noget Kendskab til selve den omhandlede Sag.

Et kongeligt Privilegium af 1319 indeholder flere Vanskeligheder. Naar en Borger blev anklaget for Toldsvig, skulde han rense sig med 6 Borgere og 6 omkringboende Bønder, der udvalgtes af Kongens Foged, og i dette Nævn skulde Stemmeflerhed gjælde; derpaa kunde Kongen udnævne 4 Borgere og 4 omkringboende Bønder, hvis skriftlige Vidnesbyrd kunde fælde den afsagte Dom.[3]) At Kongen har kunnet give en saadan Bestemmelse kan næppe forklares paa anden Maade, end at han har været i Besiddelse af Kjøbenhavn paa den Tid.

---

[1]) K. D. I. 43, 55, 175, 221.
[2]) K. D. I. 25, 47-48.
[3]) K. D. I. 86-87.

Kort historisk kommentar

Siden behandler middelalderens kontrol med handel, mål og vægte samt de ældre former for bevisførelse ved domstolene. Nielsen viser, hvordan myndighederne forsøgte at beskytte handelen mod falske varer, falsk mønt og urigtige mål.

Samtidig belyser han den gamle retsskik med mededsmænd, hvor personer kunne bekræfte en anklagets troværdighed under ed. Udviklingen i stadsretterne viser en gradvis bevægelse væk fra sådanne personlige troværdighedsvidner og over mod egentlig bevisførelse med vidner.

Resumé

Falske varer, falsk guld, sølv og mønt skulle konfiskeres, og personer, der bevidst handlede med sådanne varer, kunne straffes hårdt. Også brug af falske mål og vægte blev mødt med stigende straffe, som i værste fald førte til tab af borgerlig ære og forvisning.

Nielsen beskriver derudover ordningen med mededsmænd, hvor flere personer svor på en anklagets troværdighed. Stadsretten af 1294 søgte at begrænse denne praksis og lagde større vægt på egentlige vidneudsagn. Et privilegium fra 1319 viser desuden, hvordan borgere anklaget for toldsvig skulle renses gennem nævn bestående af både borgere og bønder. Dette afspejler udviklingen af middelalderens retsvæsen i København.

Side 299

Stadens Renlighed. Borgernes Levemaade.

I Kristoffers Stadsret fremkommer de første Bestemmelser om **Stadens Renlighed**. Det var forbudt at lade den Urenlighed, man førte ud af sin Gaard, Hus eller Stald, ligge paa Gaden for sin Dør længere end 3 Dage. Ingen maatte have sit „hemmeligt Hus“ nærmere end 1 Alen ved Gaden eller Naboen og skulde jordgrave det og ikke lade Urenlighed flyde ud paa Gaden eller ind paa Naboens Grund.[1])

1485 bestemtes, at „ingen skal eller maa føre eller lægge nogen Gødning eller Urenlighed andensteds inden Byen eller udenfor Byen end der som (hvor) Borgmestre og Foged dem lade forevise“; at dette ikke blev overholdt ses af den Bestemmelse i Vognmændenes Skraa

fra 1478 og 1518, at hvor Gødningen laa sammenskuffet paa Gaderne, skulde Vognmændene hente det hver Fredag; altsaa laa Gødningen nu paa Gaden i 8 Dage.

1518 omtales en Skarnkiste, som Byen lod anlægge ved Møndrikkebroen (Færgebroen),[2]) hvortil der formodenlig henførtes Fejeskarn. Det store Svine- og Kohold gjorde ikke Renligheden bedre, især da Svin vistnok tumlede sig temmelig frit, navnlig i de mindre befærdede Gader, men det var først efter Reformationen, man søgte at gjøre Ende paa Svineholdet, og længe forgæves.

Med Hensyn til **Levemaaden**, da giver de ovenfor meddelte Oplysninger om Lavsgilderne Underretning om, hvad der udkrævedes til Festmaaltider. Røget Flæsk (Bøster) var en yndet Føde, men til et godt Maaltid hørte ogsaa ferske Retter. Af Fødevarer, som vi ikke kender, omtales Marsvineflesk og Sælhundespæk.[3])

Glas til at drikke af omtales allerede 1403 i Bagersvendenes Gildeskraa, men de store Ølstob og Bægere var det almindeligste; en Glasmager nævnes c. 1510.[4])

Inventarier over Bohave er særdeles vigtige til Oplysning om Levemaaden, men den har vi saa godt som ingen af. 1328 nævnes paa Slottet og Østergaard:

---

[1]) K. D. I. 174.
[2]) K. D. I. 221, 269; II. 216.
[3]) K. D. II. 99, 100, 277, 491.
[4]) K. D. I. 285, II. 35.

Kort historisk kommentar

Nielsen giver her et sjældent indblik i middelalderens dagligliv i København. De tidligste regler om renlighed viser, at byens myndigheder allerede i 1400-tallet forsøgte at begrænse sundhedsproblemer som følge af affald, gødning og utilstrækkelige latrinforhold.

Samtidig fremgår det, at virkeligheden ofte afveg fra reglerne. Gødning kunne ligge på gaderne i dagevis, og fritgående svin og kreaturer bidrog til uhygiejniske forhold. Oplysningen om skarnkisten ved Færgebroen viser et tidligt forsøg på organiseret affaldshåndtering.

Afsnittet om levemåden giver et interessant billede af kost og drikkeskikke. Middelalderens københavnere spiste både røget og ferskt kød, og enkelte fødevarer som marsvineflesk og sælhundespæk virker i dag usædvanlige. Glas var kendt, men endnu forholdsvis sjældne sammenlignet med de traditionelle ølstob og bægere.

Resumé

Kristoffers Stadsret indeholdt de første kendte bestemmelser om renlighed i København. Affald måtte ikke ligge længe på gaden, latriner skulle placeres forsvarligt, og gødning måtte kun anbringes på bestemte steder. Trods disse regler var byens gader præget af affald, husdyr og utilstrækkelig hygiejne, og byen anlagde derfor blandt andet en skarnkiste ved Færgebroen.

Nielsen beskriver også københavnernes levemåde. Festmåltider omfattede både røget og ferskt kød, og der nævnes fødevarer som marsvineflesk og sælhundespæk. Drikkeglas forekom allerede i begyndelsen af 1400-tallet, men ølstob og bægere var fortsat de mest almindelige drikkekar. Siden afsluttes med en henvisning til inventarfortegnelser som kilde til viden om middelalderens boligforhold og dagligliv.

Side 300

Inventarier.

400 Brød, 4 Tdr. Humleøl, 8 Tdr. Porsøl, 1 Skp. Smør, 40 Sider Flesk, ½ Okse, 5 levende Søer, 6 Tdr. Salt, en Stegepande, 2 Tønder, 4 Kedler (?), 5 Potter, 1 Morter, 1 Borddug, 1 Haandklæde, 1 Bækken, 7 store Dyner, 2 mindre, 80 Læs Byg, 100 Læs Havre, 5 Skp. Hvede, 1 Lispund Byg, 3 Plovheste, 3 Hopper med et Føl, 6 Plovjern, en Vogn, 1 Skæppe, 1 Læst Pors, 1 Sennopskværn, 1 Maltmølle, Byggeredskaber og 3 Blider, som kaldes Ryggearmbyrster[1]).

1531 nævnes i en Gaard en Træseng, 3 gamle røde Skindhynder, stoppede med Mos, en gammel brøden (brudt) Gryde, et brudt Bækken, en Kiste, 2 Foldeborde, et langt Bord, 2 Bænke og en gammel Bolsterdyne; Tilbehør til Gaarden var 6 Glasvinduer, en Karm med 2 Vinduer, som stande næst Gadedøren, et Fjælegulv, en Kakkelovn, 2 Herbergsdøre (Døre til Gæstekamre eller Folkestuer); en Stuedør og en Laas for hver Herbergsdør.[2])

1530 fandtes i Graabrødrekloster, foruden hvad der hørte Gudstjenesten til, flere Tønder Sild, 1 Tde. Bajsalt (spansk Salt) og 1 Tde. Lyneborgersalt, 5 Løvekar (Vaskekar), 8 Hynder, 2 stakkede Bænkedyner (til at sidde paa), et gammelt Foldebord, 4 Bogstole, en Ildske (Ildskovl), en Brannetyve (en Fork til at rage i Ilden med), en Puster, et Bækken, 2 smaa Saltkar, 7 Tønder Kød, 6 Senge, 7 Sengedyner, 11 Hoveddyner, 20 Sengeklæder og uldne Lagen, 5 Bækken, et Par Tusind ny og gamle Astrag (Fliser), Mel, røget Kød, Flesk, Smør, Malt, Rug, Lys, en lille Kedel, i Stegerset en Vandpande af Kaaber, 15 Kedler, 7 Gryder, 2 smaa Haandpander, 4 Rister, 1 Morter, 4 Sleve (Skeer), 3 af Jærn og 1 af Kaaber, en Ildske, et Brandjærn og 1 Ildfork (Brannetyve), en Slibesten med Jærnaksler; i Kældren Most, Ædike, dansk Øl, Hvilling, Bergfisk, paa et Loft 2 Urtekedler og et Bækken, i Bryggerset en stor Bryggepande med Bryggeredskab, en stor Kedel i Jorden under Tappekarret, en Sodekedel (Suppe-

---

[1]) K. D. I. 69-70.
[2]) K. D. II. 238.

Kort historisk kommentar

Denne side er en af de mest værdifulde kilder til forståelsen af dagliglivet i middelalderens København. Nielsen gengiver inventarlister, som giver et sjældent indblik i kost, boligforhold, landbrugsdrift og husholdningsudstyr.

Inventaret fra 1531 viser, at selv forholdsvis almindelige gårde kunne være udstyret med glasvinduer, kakkelovn og møbler, mens beskrivelserne af Graabrødreklosterets løsøre giver et detaljeret billede af et større hushold med betydelige lagre af fødevarer, sengeudstyr, køkkenredskaber og bryggeudstyr.

Særligt interessant er de mange genstande, som i dag er gået ud af almindelig brug eller har skiftet navn. Inventarlisterne fungerer derfor som en vigtig kulturhistorisk kilde til materiel kultur i senmiddelalderen og reformationstiden.

Resumé

Siden fortsætter gennemgangen af inventarer og oplister store mængder fødevarer, husdyr, landbrugsredskaber og husholdningsgenstande. Oplysningerne viser, hvilke varer og redskaber der blev betragtet som væsentlige i et større københavnsk hushold.

Et inventar fra 1531 beskriver indretningen af en gård med møbler, sengetøj, glasvinduer og kakkelovn. Derudover gengives et omfattende inventar fra Graabrødreklosteret i 1530 med

fødevarelagre, senge, køkkenudstyr, bryggeredskaber og andre genstande, som tilsammen giver et detaljeret indblik i klosterets daglige drift og økonomi.

Side 301

Leding. Vaaben.

kedel), 4 Messing- og 14 Kobber-Lysestager, 14 Ampler (Krukker, Flasker), 8 smaa Tinfade og 1 Tinkande osv.

Vi faar her paa mange Maader et Indblik i vore Forfædres huslige Liv.

Om Borgernes Forpligtelse til **Leding** udenfor Staden er talt foran S. 72-73. Denne var begrænset, derimod var de forpligtede til selv at forsvare deres Stad, og Fæstningsværkerne tilhørte alle Kommunen, hvem det paalaa at holde dem vedlige. I en senere Tid paalægges det Væverlavet og Kjøbmandslavet at holde Rustning i al Skikkelighed baade med Harnisk, Spyd, Hellebarder, lange Rør, Stormhuer og anden Del,[1]) og dette har sikkert ogsaa fundet Sted i ældre Tid.

At der her er forfærdiget en Mængde Vaaben er uden Tvivl; der nævnes baade Vaabensmede, Plattenslagere og Harniskmagere. Af Skydevaaben nævnes i Stadsretten 1294 § 64 Slynge, og under Borgernes Angreb paa Slottet ved samme Tid skød de Pile med Blider imod dette. I Slottets Inventarium 1328 nævnes 3 Blider, som kaldes „Ryggearmbyrsth“[2]) og spændtes formodenlig med en Rem man tog over Ryggen; de, der forfærdigede Blider, hed Blidemestre, og saadanne nævnes oftere.[3])

Da Krudtets Opdagelse havde fremkaldt de gamle Skydevaabens Undergang, om disse end bevaredes længe, som naar i en Forordning af 1485 Armbrøst endnu nævnes som almindeligt Vaaben, blev Kanoner anvendte til Byens Forsvar. Disse kaldtes lange Bøsser og i Begyndelsen af det 16de Aarh. støbtes de her; saaledes levede i Fredrik I.'s Tid Fader Bøssestøber, der f. E. 1532 fik Betaling for 1 Slange og 1 Falkonet, han støbte til Byen.[4]) Andre Benævnelser var Skarpmetz, Kartove, Notslange, Feltslange, Halvslange. Byen havde ogsaa selv Hage-

---

[1]) K. D. II. 294, 463.
[2]) kaldtes paa Latin balistæ dorsales (Koppmann: Hamburgische Kämmereirechnungen I. S. CI. Pommersche Geschichtsdenkmäler III. 146-47.
[3]) K. D. I. 108, 112, II. 80.
[4]) K. D. I. 346.

Kort historisk kommentar

Siden markerer overgangen fra beskrivelser af dagligliv og inventarier til byens forsvarsvæsen. Nielsen understreger, at Københavns borgere ikke blot havde borgerlige rettigheder, men også konkrete militære forpligtelser i forsvaret af byen og dens befæstninger.

Teksten viser udviklingen i våbenteknologi fra middelalderens slynger, armbrøster og blider til krudtvåben og kanoner. Særligt interessant er oplysningen om, at der i begyndelsen af 1500-tallet fandtes lokal produktion af kanoner i København, hvilket vidner om byens voksende militære betydning.

Resumé

Borgerne i København var forpligtede til at forsvare byen og holde fæstningsværkerne ved lige. Forskellige lav skulle stille med fuld udrustning, herunder harnisk, spyd, hellebarder og skydevåben. Kilderne omtaler også flere håndværkere med tilknytning til våbenproduktion, såsom våbensmede og harniskmagere.

Nielsen beskriver udviklingen fra ældre våben som slynger, armbrøster og blider til kanoner og andre krudtvåben. I begyndelsen af 1500-tallet blev der støbt kanoner i København, og byens forsvar rådede over flere typer skyts, blandt andet slanger og falkonetter. Dette afspejler overgangen fra middelalderligt til tidligmoderne forsvarsvæsen.

Side 302

Borgervæbning. Gaders Anlæg. Brolægning.

bøsser,[1]) der er Navn paa hvad vi kalder Bøsser. Kugler kaldtes Kloder.[2]) Stødt Krudt solgtes paa Apotheket, men idetmindste 1510 lavede Kommunen selv Krudt.[3]) Fra omtrent 1510 har vi en Fortegnelse over Borgervæbningen[4]), ordnet efter Stadens 8 Kvarterer (Rodemaal), men der gives ellers ingen anden Oplysning end den man kan faa ud af den selv; den fremtræder ikke som en Rulle paa hele Borgerskabet, men kun over den Del, der var udskreven til Kongens Tjeneste og som lønnedes af Kongen selv, hvilket ses af en Opskrift, ved Slutningen af Rentemester Anders Globs over hvad han til forskjellige Tider havde faaet af Kongen til „at betale Folk med“. Det var som oftest Borgerne selv, der mødte, og mange mødte selv anden, selv tredje, enkelte selv fjerde eller femte.

Uagtet Navnet nu bruges, men i en anden Betydning, saa kendte man her næppe de saakaldte Spidsborgere, hvilket Ord afledes af Spids, Spyd, og betød de Lejesvende, som Borgerne stillede i deres Sted i Krigstjeneste og som derfor havde visse Fordele, men ikke fuldkommen Borgerret.

Gaderne var Kommunens Ejendom og det var tilladt at expropriere en privat Ejendom til Anlæg af ny: „Behøver Byen noget Stræde eller Vej gennem nogen Borgers Gaard eller Jord til Kongens eller Stadens Nytte, da skal han det tillade og tage der Gengæld fore; vil han ikke, da maa Foged og Borgmestre og Raadmænd alligevel ramme Byens Bedste, og det staa siden til Kongen, om han nogen Gengæld have skal“.[5])

Gaders Brolægning omtales ikke i denne Periode, undtagen den der 1518 skede foran Raadhuset, men da der i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh. levede en anset Mand Jens Brolægger, maa det antages at hans Profession dog paa den Tid har været almindelig

---

[1]) K. D. I. 262, 312, 318, 324, 334, 345.
[2]) K. D. I. 315, 318, 325.
[3]) K. D. I. 260, II. 197.
[4]) K. D. I. 281-86.
[5]) K. D. I. 20, 46, 47, 169.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter omtalen af Københavns forsvarsvæsen og beskriver borgervæbningen i begyndelsen af 1500-tallet. Kilderne viser, at en del af byens borgere kunne udskrives til kongelig tjeneste og modtage løn direkte fra kongen. Samtidig understreger han, at det som regel var borgerne selv, der mødte til tjeneste, ikke stedfortrædere.

Siden er også vigtig, fordi den belyser byens kontrol over gader og vejnet. København opfattede gaderne som kommunal ejendom, og myndighederne havde ret til at gennemtvinge vej- og gadeanlæg mod erstatning. Dette er et tidligt eksempel på den ekspropriationsret, der senere blev et vigtigt redskab i byplanlægning.

Afsnittet om brolægning viser, at egentligt vejvedligehold kun sporadisk kan dokumenteres i denne periode. Alligevel tyder eksistensen af en mand med tilnavnet Jens Brolægger på, at faget allerede var etableret i København omkring år 1500.

Resumé

Kommunen fremstillede selv krudt omkring 1510, og fra samme tid findes en fortegnelse over borgervæbningen fordelt på byens otte kvarterer. Listen omfatter især borgere, der var udskrevet til kongelig tjeneste og lønnedes af kongen. Som regel mødte borgerne personligt til tjeneste.

Nielsen forklarer desuden, at byens gader tilhørte kommunen, som kunne gennemtvinge anlæg af nye veje gennem privat ejendom mod passende erstatning. Brolægning omtales kun undtagelsesvist i kilderne, men eksistensen af Jens Brolægger viser, at faget allerede fandtes i København i slutningen af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet.

Side 303

Brolægning. Fortov. Bolværk.

En Forordning af Kristiern I. 1458 forbyder Borgerne at „lade gøre højere Gader for deres Gaarde eller højere sættes deres Fod af deres Hus, end som Borgmestre og Raad forevise at skælligt er. Hvo sin Nabo forlægger med saadan Højfærd, han skal bøde tvende 40 Mk., Halvdelen mod Os og halvt til Byen og skal dog skikke sin Bro og Husfod efter Borgmestres og Raads Sigelse inden saadan skællig Tid, som ham vorder forelagt, hvilket om han ej gør, da skal saadan ulovlig Bygning være forbrudt til os og Kronen.“[1])

Herved tilsigtede Kongen at gøre Gaderne jævne og farbare og hindre Folk i at forulempe Naboerne med at lade Afløbet løbe ind paa en lavere Grund. Det er rimeligt, at man ikke skulde brolægge hele Gaden foran sin Grund men kun Fortovet; dette ses i det mindste oftere at tilhøre Ejendommen, men er dog vistnok tit købt af Kommunen, ofte formodenlig forat man kunde bygge Boder og Skur derpaa. 1504 solgtes en Gaard paa Østergade med sin „Forthaa“. 1541 og 1546 solgte Staden til Grundejere i Studiestræde 2 smaa Stykker Jord til en „Forthaa“. 1511 købte en Mand af Staden „den Forthaa liggende ud med Stranden neden for hans Gaard“, og som i sin Brede langs Stranden var 13¼ Alen; da hans Gaard laa ved Siden af Markvard Rønnovs Gaard, laa den altsaa paa Nordsiden af Snaregade, men denne var endnu ikke udlagt og var alene Strandbred.[2])

Om Bolværk til Stranden udsiger en Forordning 1461:

„Skal hver holde og have sit Bulvirke færdigt fore sin Jord eller Gaard ved Stranden, det være sig egen Jord eller Puntejord, ihvem hun helst kan tilhøre, Lærd eller Læg; hvo dette ikke vil gøre, da skal Borgmestre ham lade til Tings stævne og Lavdage (Stævnedage) forelægges, og for

---

[1]) K. D. I. 196.

[2]) K. D. I. 287, 346, 347, II. 178. Taa betyder Vej, Fortaa altsaa den smalle Vej foran Huset. Fortaa bruges ogsaa om Driftsvej for Kvæget til Bymarken, derpaa om selve Græsgangen.

1529 gav Kannik Jep Heye Staden 100 Mk., (ordi han havde sit Kvæg gaaende paa Stadens Fortaa.

Kort historisk kommentar

Nielsen behandler her byens gadeanlæg og de regler, der skulle sikre fremkommelige og ensartede gader. Kongemagten og magistraten greb ind over for grundejere, der hævede vejforløb eller husfundamenter på en måde, som skadede naboer eller afvanding.

Siden giver også vigtig information om begrebet *fortaa* (fortov), som ikke havde helt samme betydning som i dag. Fortovet kunne være privat ejet, sælges særskilt og indgå i ejendomshandler.

Endelig indledes en omtale af bolværkerne langs stranden. Disse var afgørende for beskyttelsen af havnefronten og blev betragtet som den enkelte grundejers ansvar, uanset om jorden tilhørte gejstlige eller verdslige ejere.

Resumé

En forordning fra 1458 forbød grundejere at hæve gader eller husfundamenter uden myndighedernes godkendelse. Formålet var at sikre jævne gader og forhindre, at vand og affald blev ledt over på naboernes grunde.

Nielsen viser desuden, at fortove ofte blev betragtet som en del af ejendommen og kunne købes og sælges særskilt. Oplysninger om Østergade, Studiestræde og området ved den senere Snaregade belyser byens fysiske udvikling.

Siden afsluttes med begyndelsen af en forordning fra 1461 om bolværker ved stranden. Her fastslås det, at enhver ejer med grund ud til vandet havde pligt til at vedligeholde sit bolværk for at beskytte havneområdet.

Side 304

Huses Bygningsmaade.

hver Lavdag ham overganger, bøde efter Stadens Privilegier. Sidder han over fjerde Lavdag, da blive saadan Jord eller Gaard forbrudt under Os og Kronen“.[1])

Husene var i Stadens ældste Tid lave. Gavlen vendte til Gaden og havde ofte en meget lille Brede, især i den gamle Del af Byen, hvor Grunden var kostbar og hvor det gjaldt at bo saa tæt sammen som muligt i Nærheden af Torvet. Bag Husene var saa Gaarde og ofte Haver, hvilke sidste sædvanlig vendte ud imod en anden Gade.

Træhuse var almindelige. 1385 udlejedes en privat Grund i Tydskemannegade paa den Betingelse, at hvis Lejeren i de 20 Aar, Lejemaalet varede, tømrede et Hus paa Grunden, skulde Tømrets Værdi godtgøres ham.[2])

Senere blev klinede Vægge (opmurede af Straa og Ler) almindelige, saa at der endnu saa sent som 24de Okt. 1520 kunde komme kgl. Befaling at alle, „som have deres Gaarde og Huse her i Kjøbenhavn ud til Gade og Stræde, som ere klinede med Ler, at de skulle lade nedtage de Ler-Vægge og Gavle og mure dem op igen med Mursten imellem Stolper“; dette skulde ske inden næste Pinse, ligesom alle øde Jorder ogsaa skulde „opbygges med mærkelig Bygning“; i modsat Fald skulde de paagældende Ejendomme være hjemfaldne til Staden og Kongen.[3])

Fra den Tid skriver sig altsaa det tredje Trin i Bygningsmaaden, nemlig Paabud af Bindingsværk. En Uskik, som først afskaffedes 1549, var Fjælegavle, og det paabødes da at

bygge stærke Lergavle eller Mur og at de øverste Lofter i Husene blev lerslagne ligesom de nederste.[4])

At Brandfaren var overordentlig stor i hine Tider, kan man vel slutte sig til, og fra Øvrighedens Side var der intet andet at gøre end saa vidt muligt at sørge for Opførelsen af Stenhuse eller idetmindste for Tegltag. Hertil virkede den ved Anlæget af Teglgaarden, ligesom Graabrødrekloster ogsaa havde en saadan (se S. 98 og 167).

---

[1]) K. D. I. 199.
[2]) K. D. I. 123-24.
[3]) K. D. I. 304.
[4]) K. D. II. 282.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver udviklingen i Københavns bygningskultur fra middelalderens enkle træhuse til mere brandsikre konstruktioner. Byens ældste huse var lave og smalle mod gaden, fordi grundene i den tætte købstad var kostbare og skulle udnyttes mest muligt.

Siden viser også myndighedernes stigende indsats mod brandfaren. Træbygninger og lerklinede vægge blev gradvis afløst af bindingsværk, murværk og tegltag. Kongemagten greb direkte ind med påbud om ombygning og truede endda med konfiskation af ejendomme, der ikke blev forbedret.

Udviklingen afspejler overgangen fra en middelalderlig træby til en mere varig og reguleret bybebyggelse. Teglgårde og lokale teglværker fik derfor stor betydning for Københavns fysiske udvikling i begyndelsen af 1500-tallet.

Resumé

I middelalderens København var husene oprindeligt lave træbygninger med smalle gavle mod gaden. Bag husene lå gårde og ofte haver. Ved lejekontrakter kunne lejeren få godtgørelse for værdien af et hus, som han opførte på grunden.

Omkring 1500 blev lerklinede vægge almindelige, men i 1520 beordrede kongen, at sådanne vægge skulle erstattes af mursten mellem stolper. Samtidig skulle øde grunde bebygges. Dette markerer overgangen til bindingsværksbyggeri. I 1549 blev fjælegavle forbudt, og stærkere gavlkonstruktioner blev påbudt for at mindske brandfaren. Myndighederne arbejdede generelt for flere stenhuse og tegltage, hvilket bidrog til en sikrere og mere holdbar bybebyggelse.

Side 305

Huses Bygningsmaade.

Særlig Fortjeneste af Bygningsmaaden havde de gejstlige Stiftelser, idet Kapitlet allerede fra 1433 af gjorde det til Betingelse for dem, der byggede paa dets Grunde, at lægge Tegltag paa ny Bygninger[1]); undertiden siges det udtrykkeligt, at Taget skal være „med Sten og ej med Straa“. Allerede i et Lejebrev af 22 April 1463 betinges det af en Lejer af en Stenbod i Saltboder, at han skulde bygge et Hus paa 2 Stokværk (in altitudine duorum soliorum) og desuden vedligeholde Stenboden paa Tag og Mur.

Senere blev det en almindelig Betingelse for Lejeren inden 3 Aar at bygge en ny god, duelig Bygning, muret mellem Stolper ud til Gaden og med Stentag (1525), eller et Stenhus, 2 Loft højt ud til Gaden, eller, hvis Lejeren ikke formaade dette, et „mærkeligt“ Hus, 2 Loft højt,

muret mellem Stolper til Gaden og med anden god Købstadbygning i Gaarden og med Stentag (1529); dette sidste var overensstemmende med en Formular, som Kapitlet vedtog 1524.[2])

S. Peders Kirke bestemte 1497, at hvad en Lejer byggede, skulde tækkes med Sten- eller Straatag.[3])

En Tid synes man at have foretrukket Træ for Straa, ti da Nikolaj Kirke 14 Septbr. 1464 udlejede en Gaard, skulde hvad der byggedes ud til Gaden tækkes med Sten, „og hvor der anden Sted paa bygges, maa tækkes med Fjæle og ikke med Straatag".

Magistraten fastsatte lignende Bestemmelser, men da Byens Grunde laa udenfor den mest bebyggede Del, tog den dog ofte intet Forbehold. Da den 1472 udlejede en Gaard paa Amagertorv, paalagdes det Lejerne „hvad som nu bygget er eller de her efter paa forskrevne Gaard lade bygge, skulle de lade tække med Stentag". En Grund ved Nørrevold skulde Lejerne 1525 bygge og forbedre med god, nyttelig Bygning, og „hvis de bygge skulle de tække med Sten og ej med andet Tag"; samme Aar skulde Lejerne af en Gaard paa Østergade „bygge og forbedre med god

---

[1]) K. D. I. 160, II. 65 og mange flere Steder.
[2]) K. D. II. 222, 225, 243, 251.
[3]) K. D. I. 247.

Kort historisk kommentar

Nielsen viser, hvordan kirkelige institutioner og senere byens myndigheder aktivt påvirkede Københavns bygningsudvikling. Allerede i 1400-tallet stillede kapitlet krav om tegltag og mere solide konstruktioner som betingelse for at leje kirkelig jord.

Siden dokumenterer overgangen fra lettere og brandfarlige bygninger med stråtag til mere brandsikre huse med tegltag, murværk og bindingsværk. Kravene blev gradvist skærpet, især på de mest centrale grunde.

Det fremgår også, at både kirkelige og kommunale jordejere brugte lejekontrakter som redskab til at styre byens fysiske udvikling. Bygningskravene afspejler en voksende bevidsthed om brandfare og ønsket om en mere varig købstadbebyggelse.

Resumé

De gejstlige stiftelser spillede en vigtig rolle i forbedringen af Københavns bygningsstandard. Kapitlet krævede allerede fra 1433, at nye bygninger på dets grunde skulle have tegltag, og senere blev der stillet krav om større og mere solide huse med murværk og flere stokværk.

S. Peders Kirke, Nikolaj Kirke og magistraten indførte tilsvarende bestemmelser. Lejere blev pålagt at opføre eller vedligeholde bygninger med stentag og bedre konstruktioner, især på centrale grunde. Siden illustrerer således, hvordan København gradvist udviklede sig fra en by præget af lette træ- og stråtækte huse til en mere brandsikker og permanent bebyggelse.

Side 305

Huses Bygningsmaade.

Særlig Fortjeneste af Bygningsmaaden havde de gejstlige Stiftelser, idet Kapitlet allerede fra 1433 af gjorde det til Betingelse for dem, der byggede paa dets Grunde, at lægge Tegltag paa ny Bygninger[1]); undertiden siges det udtrykkeligt, at Taget skal være „med Sten og ej med Straa". Allerede i et Lejebrev af 22 April 1463 betinges det af en Lejer af en Stenbod i Saltboder, at han skulde bygge et Hus paa 2 Stokværk (in altitudine duorum soliorum) og desuden vedligeholde Stenboden paa Tag og Mur. Senere blev det en almindelig Betingelse for Lejeren inden 3 Aar at bygge en ny god, duelig Bygning, muret mellem Stolper ud til Gaden og med Stentag (1525), eller et Stenhus, 2 Loft højt ud til Gaden, eller, hvis Lejeren ikke formaade dette, et „mærkeligt" Hus, 2 Loft højt, muret mellem Stolper til Gaden og med anden god Købstadbygning i Gaarden og med Stentag (1529); dette sidste var overensstemmende med en Formular, som Kapitlet vedtog 1524.[2])

S. Peders Kirke bestemte 1497, at hvad en Lejer byggede, skulde tækkes med Sten- eller Straatag.[3])

En Tid synes man at have foretrukket Træ for Straa, ti da Nikolaj Kirke 14 Septbr. 1464 udlejede en Gaard, skulde hvad der byggedes ud til Gaden tækkes med Sten, „og hvor der anden Sted paa bygges, maa tækkes med Fjæle og ikke med Straatag". Magistraten fastsatte lignende Bestemmelser, men da Byens Grunde laa udenfor den mest bebyggede Del, tog den dog ofte intet Forbehold. Da den 1472 udlejede en Gaard paa Amagertorv, paalagdes det Lejerne „hvad som nu bygget er eller de her efter paa forskrevne Gaard lade bygge, skulle de lade tække med Stentag". En Grund ved Nørrevold skulde Lejerne 1525 bygge og forbedre med god, nyttelig Bygning, og „hvis de bygge skulle de tække med Sten og ej med andet Tag"; samme Aar skulde Lejerne af en Gaard paa Østergade „bygge og forbedre med god

---

Fodnoter

[1]) K. D. I. 160, II. 65 og mange flere Steder.

[2]) K. D. II. 222, 225, 243, 251.

[3]) K. D. I. 247.

Kort historisk kommentar

Nielsen viser, hvordan de kirkelige institutioner var blandt de vigtigste drivkræfter bag forbedringen af Københavns bygninger i senmiddelalderen. Kapitlet stillede tidligt krav om tegltag og mere solide konstruktioner på de grunde, som tilhørte kirken.

Siden dokumenterer også, at myndighederne gradvis søgte at erstatte letantændelige huse med mere brandsikre bygninger. Krav om murværk mellem stolper, stentag og større bygninger afspejler en voksende bekymring for brandfaren i den tætte købstad.

Både kirkelige og kommunale jordejere brugte lejekontrakter som et redskab til at styre byudviklingen. Dermed bliver denne side en vigtig kilde til forståelsen af, hvordan København fysisk ændrede karakter i tiden op mod Reformationen.

Resumé

Kapitlet krævede allerede fra 1433, at nye bygninger på dets grunde blev opført med tegltag, og senere blev der stillet mere omfattende krav om murværk, stentag og større bygninger.

Lejerne kunne blive pålagt at opføre både stenhuse og solide bindingsværkshuse inden for bestemte tidsfrister.

S. Peders Kirke, Nikolaj Kirke og magistraten fastsatte tilsvarende bestemmelser. Udviklingen viser, at København i slutningen af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet gradvist bevægede sig bort fra de ældre, brandfarlige træ- og stråtækte bygninger til en mere varig og brandsikker bybebyggelse.

Side 306

Stenhuse.

nyttelig Kjøbstads Bygning muret imellem Stolperne, Egetømmer og Stentag".[1]) Vi vil saaledes paa Reformationstiden finde Bygningernes Udseende til Gaderne gennemgaaende af Bindingsværk eller Grundmur, for en stor Del forsynede med Tegltag, derimod vil man inde i Gaardene endnu finde baade Ler- og Træhuse.

Til Opførelsen af Stenhuse var det en Lettelse, at Borgerne allerede 1280 havde faaet Tilladelse til at skære Kalksten paa Saltholm uden nogen Afgift.[2])

Af de ovenfor S. 199-210 opregnede gejstlige og adelige Gaarde var sikkert mange Huse af Sten, i alle Fald af Bindingsværk; men i Løbet af det 15de Aarh. blev Stenhuse mere almindelige; det nævnes dog altid udtrykkeligt, naar et Hus var Grundmur, hvilket viser, at dette dog var en Afvigelse fra Reglen. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes kun faa Stenhuse og Stenboder, alle i Nærheden af Gammeltorv.

At der ogsaa har været store Gaarde tilhørende Borgere, kan man f. E. se af, at flere Borgergaarde har givet Navn til Gader, som det nedenfor vil ses. Mærkeligt er det at der ofte holdtes offentlige Møder i Borgeres Huse, der altsaa maa have været rummelige og anselige. 21 Septbr. 1463 var der kongeligt Retterting i Kjeld Nielsens Gaard, 10 Sept. 1464 i Hemming Jensens Stue. 1468 bestemtes ved en Forhandling mellem danske og svenske Deputerede i Halmstad, at de 12 svenske Herrer, der besvor Forliget, i Tilfælde af at dette alligevel ikke blev holdt, skulde møde til en bestemt Tid i Gerlag Flors Hus „og holde der et viderligt Fængsel til Ende ud, og aldrig at udkomme uden Kongens og Rigsraadets Samtykke".[3])

Af Stenhuse nævnes 1364 et nordøst for Kødmangerboder, altsaa i Vimmelskaft; den nævnes som tilhørende Frue Kirke i Jordebogen fra c. 1380 og liggende i Tydske-

---

Fodnoter

[1]) K. D. I. 206, 372, 373.

[2]) K. D. I. 29.

[3]) K. D. II. 120, Kristian I.'s Dipl. 200, utr. Dipl.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver overgangen til en mere varig og brandsikker bygningsmasse i København omkring Reformationstiden. Ud mod gaderne blev bindingsværk og grundmurede bygninger gradvist det normale, mens enklere ler- og træbygninger fortsat fandtes inde i gårdene.

Siden viser samtidig, at egentlige stenhuse stadig var relativt usædvanlige i 1300-tallet. Når et hus var opført i grundmur, blev det ofte fremhævet særskilt i kilderne, hvilket understreger, at sådanne bygninger endnu var prestigefyldte og kostbare.

Interessant er også oplysningen om de store borgergårde. Flere af dem var så betydelige, at de lagde hus til kongelige retterting og politiske møder mellem danske og svenske stormænd.

Resumé

Ved Reformationstiden bestod mange af Københavns huse mod gaden af bindingsværk eller grundmur og var ofte tækket med tegl. Inde i gårdene fandtes dog stadig mange ler- og træhuse. Adgangen til kalksten fra Saltholm lettede opførelsen af mere solide bygninger.

Selv om stenhuse blev mere almindelige gennem 1400-tallet, var de fortsat så markante, at kilderne ofte nævnte dem særskilt. Store borgergårde spillede desuden en vigtig rolle i byens offentlige liv og blev anvendt til både rettergange og politiske møder.

Side 307

Stenhuse. Fjerdinger.

mannegade; i Jordebogen fra c. 1380 Torbern Gunnersens i Nørregade og et, som Biskoppen havde købt af Botulf Avesen; videre Thomas Tagesens i Tydskemannegade 1401, Morten Gregersens i Raadhusstræde (Studiestræde) 1402, Katrine Wædikes Stenbod imellem Klædeboderne 1421, et Stenhus i Vombadstuestræde 1433 op til Niels Pedersen Værkmesters Hus, Erkebispens Stenhus østen for Gammeltorv samme Aar, Stenhusgaard i Skomagerboderne 1434, Niels Viders Enkes Stenhus 1441, Væbner Anders Jensens Stenhus norden for Gammeltorv 1450, Skipper Hennikes Stenhus i Klædeboderne 1450, Jep Klavsens Stenhus paa Hjørnet af Saltboderne og Klædeboderne (S. 91-92), Henrik Klavsens Stenhus vesten for Frue Kirkegaard 1462, som han selv havde opført, Frue Kirkes Stenbod i Saltboderne 1463, Torben Billes Stenhus østen for Gammeltorv (S. 95), Henrik Dringenbergs Stenhus ud til Læderstræde 1488, Byens Stenhus paa Hjørnet af Gammeltorv og Klædeboderne 1492, Stenhusboder i Klosterstræde 1491, osv. Stenhusenes Tal tiltog sikkert stærkt henimod Reformationstiden.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter her sin gennemgang af Københavns stenhuse ved at opregne en lang række konkrete stenbygninger fra slutningen af 1300-tallet og 1400-tallet. Oplysningerne stammer især fra jordebøger, skøder og andre ejendomsdokumenter.

Listen viser, at stenhuse oprindelig var relativt sjældne, men gradvis blev mere almindelige blandt byens velstående borgere, gejstlige institutioner og offentlige myndigheder. Placeringen af husene omkring Gammeltorv, Nørregade, Klædeboderne og Tydskemannegade viser samtidig, hvor byens økonomiske og administrative centre lå.

Nielsen bruger opregningen som dokumentation for, at overgangen fra træbygninger til mere brandsikre stenbygninger tog fart i årtierne op mod Reformationen.

Resumé

Siden indeholder en fortegnelse over kendte stenhuse i København fra ca. 1380 til slutningen af 1400-tallet. Blandt ejerne nævnes biskoppen, erkebispen, adelige, skippere, borgmestre og fremtrædende borgere.

Oplysningerne viser, at antallet af stenhuse voksede betydeligt gennem 1400-tallet. Udviklingen peger på en gradvis forbedring af byens bygningsmasse og en overgang til mere varige og brandsikre bygninger før Reformationen.

---

viser, hvordan byens administration udviklede sig i takt med befolkningstilvækst og mere komplekse skatteforhold. Oplysningerne er særligt værdifulde, fordi de giver et billede af byens interne struktur før de ældste bevarede kort.

Nielsen understreger samtidig de metodiske vanskeligheder ved arbejdet. Da ingen egentlige bykort eksisterer fra middelalderen, må rekonstruktionen baseres på senere kort og skriftlige kilder. Resultatet bliver derfor et kvalificeret bud på Københavns udseende omkring år 1500.

Resumé

Nielsen forklarer, at København oprindelig sandsynligvis var opdelt i fjerdinger, men at disse i slutningen af 1400-tallet blev afløst af rodemål. Jordebogen fra 1496 gør det muligt at placere flere af disse administrative distrikter i forhold til kendte gader og kvarterer.

Forfatteren redegør desuden for sit arbejde med at rekonstruere byens udstrækning omkring år 1500. Da der ikke findes samtidige kort, bygger rekonstruktionen på senere grundtegninger og middelalderlige dokumenter. Han fremhæver samtidig, at byens gader må have været betydeligt smallere end de senere blev.

Side 308

Rodemaal. Gader og Stræder.

og sønden for Vimmelskaft og S. Klemensstræde, Vestre Rodemaal norden for S. Klemensstræde, vesten for Gammeltorv og Nørregade og sønden for Studiestræde, Nørre Rodemaal norden for Studiestræde og vesten for Nørregade, Kjødmanger Rodemaal østen for Nørregade, norden for Frue Kirke og vistnok over hele Rosengaarden; naar Jordebogen under samme Rodemaal opfører Badstuestræde, er dette sikkert en af de mange Unøjagtigheder, som Afskriften af denne Jordebog, hvis Original er tabt, indeholder; samme Grund maa det tilskrives, at 4 Boder paa Rosengaarden nævnes under Klædeboders Rodemaal, der maa have gaaet mellem Skindergade og Vimmelskaftet. Aar 1510 var Arild Vogns Rodemaal delt i Strand og Snares Rodemaal[1]), og Mogens Lavrensens Rodemaal var Navnet paa et nyt, der kort efter hed Frimans Rodemaal.

Der gives ingen Grundtegninger af Byen, der er ældre end en fra sidste Halvdel af det 16de Aarh., men ved Hjælp af denne og en anden fra 1731, der viser de gamle Gaders Stilling i Forhold til de ny indrettede efter Ildebranden 1728, i Forening med de Oplysninger, de gamle Dokumenter afgiver, har Forfatteren udarbejdet omstaaende Grundtegning, der kan give et Begreb om Stadens Udseende og Udstrækning ved Aar 1500. Det er vel overflødigt at bemærke, at Gadernes Brede ikke har kunnet tilkendegives blot tilnærmelsesvis, da vi fra den Tid ingen Oplysninger har derom, men de maa tænkes meget smalle, de fleste vistnok som den nys forsvundne Peder Madsens Gang, mange vel endnu snævrere.

Det er allerede foran vist, hvorledes i Byens ældste Tid Gammeltorv, Byens oprindelige Midtpunkt, havde et noget forskjelligt Udseende fra det nuværende, idet det mod nord gik lige til Studiestræde og mod øst til Skoubogade; det er ligeledes paavist, hvorledes Husene mellem Torvet og

[1]) Foran S. 125 er Arild Vogns Rodemaal urigtig gjort til det samme som Frimans.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin rekonstruktion af Københavns administrative inddeling og topografi omkring år 1500. Ved hjælp af jordebøger og skattekredse forsøger han at fastlægge de forskellige rodemåls udstrækning i byen.

Siden er vigtig, fordi Nielsen samtidig redegør for sit metodiske grundlag. Da ingen samtidige kort over middelalderens København er bevaret, må han kombinere oplysninger fra senere kort og skriftlige kilder for at skabe en rekonstruktion af byens udseende.

Han understreger også, at middelalderens gader sandsynligvis var langt smallere end de senere blev. Dette er en vigtig påmindelse om, at det moderne gadeforløb kun delvist afspejler den ældre by.

Resumé

Arild Vogns Rodemaal blev omkring 1510 opdelt i Strand og Snares Rodemaal, mens Mogens Lavrensens Rodemaal senere kom til at hedde Frimans Rodemaal. Nielsen påviser desuden flere fejl og unøjagtigheder i den bevarede afskrift af jordebogen fra 1496.

Da der ikke findes middelalderlige bykort, bygger Nielsens rekonstruktion af København omkring år 1500 på senere kort og skriftlige kilder. Han fremhæver, at gaderne må have været meget smalle og minder samtidig om, at Gammeltorv i byens ældste tid havde en anden udstrækning end den senere kendte plads.

Side 309

Gader og Stræder.

nævnte 2 Gader ligesom Klædeboderne og den Del af Nørregade, der gaar mellem Frue Plads og Gammeltorv, oprindelig var Boder, der efterhaanden omdannedes til fast Bebyggelse. Ud fra Gammeltorv gik Hovedvejene mod vest, nord og syd, hvilke maa være lige saa gamle som Staden. Vestergade gik altsaa oprindelig ud fra Midten af Torvets vestlige Side, ikke som nu fra dets nordvestlige Hjørne; den gik til Vesterport, der laa lige for den. Fra Torvet gik ogsaa Vommebadstuestræde, en lille bugtet Gade, der gik mod sydvest (jfr. S. 294) og stødte sammen med Lille S. Klemensstræde, der gik til S. Klemens Kirke og Kirkegaard, der laa syd for den (jfr. S. 160—61).

Videre udgik fra Gammeltorv lidt norden for nuværende Frederiksberggade i samme Retning Store S. Klemensstræde, der ogsaa førte til samme Kirke. Det kaldes 1496 „det Stræde, som løber af Gammeltorv og ned til Kattesundet“ og 1478 „det Stræde, som er mellem Gammeltorv og S. Klemens Kirke“.[1])

Den Del deraf, der laa mellem Kattesund og Mikkelbryggersgade, hed senere Helligkorsstræde. 1505 fik Æbelholt Kloster en Haveplads i S. Klemens Sogn paa Sydsiden af den Gaard, der hed Korsgaard, og som tilhørte Helligkors Alter i Frue Kirke.[2])

Af denne Gaard, der siden hed Helligkors Boder og vel laa paa Hjørnet af Kattesund, da disse 1575 siges at ligge i Kattesund,[3]) havde Strædet Navn. Omtrent hvor nu Ny Kattesund, tidligere Smedebakken, er, løb Smedegade (S. 139).

Kattesundet var vistnok langt ind i det 16de Aarh. Navnet paa al den Jord, der laa sønden for S. Klemensstræderne og var mest Have-

[1]) K. D. I. 214, 239.
[2]) S. R. D. VI. 206.
[3]) K. D. I. 509.

Den foran S. 52 formodede Oprindelse til Navnet Kattesund har man ikke villet lade gælde, men henvist til oldn. kati, der skal betyde en Baad, men Ordet forekommer kun faa Gange og dets Betydning er meget usikker; der er ej heller truffet noget tilsvarende Ord i nordiske Dialekter, og paa dansk vilde det nærmest hedde Kade. Derimod findes i Molbechs Dial. Lex. fra Femø: „et Kat, en Grund eller et udybt Sted i Havet".

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin rekonstruktion af det middelalderlige gadenet omkring Gammeltorv. Han argumenterer for, at flere af byens vigtigste færdselsårer udgik direkte fra torvet og derfor må høre til de ældste dele af København.

Særligt vigtigt er forsøget på at lokalisere de forsvundne S. Klemensstræder og knytte dem til S. Klemens Kirke og kirkegård. Ved hjælp af middelalderlige dokumenter følger han udviklingen af gadenavne og kvarterer gennem flere århundreder.

Omtalen af Kattesund illustrerer samtidig de vanskeligheder, der knytter sig til forklaringen af gamle stednavne. Nielsen gennemgår forskellige teorier om navnets oprindelse og sammenholder dem med sproglige kilder.

Resumé

Nielsen beskriver de gamle hovedveje, der udgik fra Gammeltorv. Vestergade førte direkte til Vesterport, mens Vommebadstuestræde, Lille S. Klemensstræde og Store S. Klemensstræde forbandt torvet med området omkring S. Klemens Kirke og kirkegård.

Den senere Helligkorsstræde havde navn efter Helligkors Alter og den tilhørende Korsgaard, mens området omkring Kattesund tidligere omfattede et større haveområde syd for S. Klemensstræderne. Nielsen diskuterer endvidere oprindelsen til navnet Kattesund og henviser til forskellige sproglige forklaringer uden at anse spørgsmålet for endeligt afgjort.

Side 310

Gader og Stræder.

jorder; som opfyldt Strand (jfr. S. 52) var Jordbunden i lang Tid næppe skikket til Beboelse. 1527 nævnes en Jord, „liggende i Kattesundet norden for Byens Grav, sønden for Byens Stræde"; dette Stræde har altsaa gaaet i øst og vest og er vistnok første Spor af Farvergade. Det Stræde, der nu hedder Kattesund, havde vistnok oprindelig Navn af at det førte til Kattesund; det nævnes 1496, idet S. Klemensstræde da nævnes, som omtalt, som det Stræde, der gik fra Gammeltorv til Kattesund; samme Aar omtales en Gaard i Klemens Sogn „hos Kattesund" i en Gade, der gik fra nord til syd, og 1525 omtales Gaden Kattesund som „det Stræde vesten for Ny Raadshushave"[1]).

Farvergade hed tidligere Søndergade; saaledes købte Niels Fikkesen til Sandbygaard 1543 2 Boder i denne Gade „østen ud med Stadens Vold og vesten næst op til de andre mine fire Boder norden for Vandmølletaarnet"[2]); Vandmølletaarnet har omtrent staaet hvor Vartov nu er.

Fra Gammeltorv gik mod syd en Gade, der omtrent svarer til nuværende Raadhusstræde og fra først af vistnok førte til Ladbroen (jfr. S. 114), da denne Byens Ladeplads var omtrent imellem Kompagnistræde og Magstræde og langs den sidste. I det 15de Aarh. betegnes denne Gade som Strædet mellem Gammeltorv og Vandmøllen (S. 270). 1490 nævnes en Gaard paa vestre Side af Vandmøllestræde ved Siden af „Munkegaarden". Fra denne Gade udgik mod øst Brolæggerstræde og Ladbrostræde. Brolæggerstræde hed oprindelig Bennikestræde, af et Mandsnavn Bennike (latinsk Benichinus); 1486 solgte nemlig Frue Kirke til Per Jensen, som

kaldes Brolægger, en Gaard norden for dette Stræde østen for samme Per Brolæggers Gaard, som han selv beboede, og vesten for S. Mikkels Alters Gaard; dette Alter ejede endnu en Gaard i Brolæggerstræde 1581. I Jorde-

---

[1]) K. D. I. 238, 239, 243, 256, 337, II. 222, 225, 266. Rørdams Tillæg S. 116.

[2]) K. D. I. 403.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter rekonstruktionen af Københavns ældste gadenet og viser, hvordan flere af de nuværende gader udsprang af middelalderlige færdselsårer mellem Gammeltorv, havnen og byens sydlige områder. Kilderne bruges til at identificere de tidligste spor af Farvergade, Kattesund og Raadhusstræde.

Særligt interessant er påvisningen af ældre gadenavne. Farvergade kaldtes tidligere Søndergade, mens Brolæggerstræde oprindeligt hed Bennikestræde efter en borger ved navn Bennike. Dette illustrerer, hvordan gadenavne i middelalderen ofte udsprang af lokale ejendomme eller personer.

Siden viser også, hvordan byens topografi ændrede sig i takt med opfyldninger og ny bebyggelse. Området omkring Kattesund beskrives som tidligere strand- og haveområde, der først gradvist blev egnet til beboelse.

Resumé

Nielsen identificerer de tidligste spor af Farvergade i kilder fra 1527 og forklarer, at den tidligere hed Søndergade. Kattesund omtales som et ældre område syd for S. Klemensstræderne, og gadenavnet synes at være opstået, fordi vejen førte til dette område.

Raadhusstræde beskrives som en gammel forbindelse fra Gammeltorv til Ladbroen og havneområdet. Herfra udgik blandt andet Brolæggerstræde, som oprindeligt hed Bennikestræde. Gennem ejendomsoplysninger og skøder rekonstruerer Nielsen udviklingen af gaderne og deres navne i middelalderens København.

bogen 1496 kaldes Strædet Per Brolæggers Stræde, og han havde da endnu en Gaard vesten op til sin egen Gaard foruden en Have, der laa ud til nuværende Nytorv (jfr. S. 95); denne velstaaende Mand, Fader til Borgmester Jens Brolægger, har altsaa givet Anledning til Gadens ny Navn[1]).

Det Stykke af Knabrostræde, der gaar mellem Brolæggerstræde og Kompagnistræde, var til 1496 og kaldes „det lille Stræde, som man gaar ned til Knud Skrivers Gaard“, men det havde endnu ikke Navnet Knagerøgstræde, som siden blev almindeligt; det er vistnok det samme som det, der i en Afskrift af et Brev fra 1504 kaldes „Sædevan“.[2])

Læderstræde hed, som det ovenfor S. 112-14 er fremsat, oprindelig Ladbrostræde; det var i Slutningen af det 14de Aarh. den egentlige Strandgade og indbefattede Kompagnistræde under samme Navn, indtil denne Del optog sit særegne Navn efter Danske Kompagni (S. 227-28); saaledes nævnes 1419 3 Boder i Lathbrostræde ved Stranden østen for Møllen; 1485 betegnes den Gaard, der laa østen for Strandbadstuen (S. 293), som liggende i „Lerdstredith“;

allerede 1428 har Gaden faaet sit nuværende Navn, idet der da nævnes en Gaard mellem „Lædherstrædet“ og Stranden[3]).

Magstræde var ikke til før Reformationen, men er opstaaet ved at Grundene i Ladbrostræde efterhaanden har indtaget Jord fra Stranden. Det samme er Tilfælde med Snaregade. Paa den sydlige Side af Kompagnistræde laa en stor Gaard, der tilhørte Erland Jonsen Snare, der 1485-99 var Raadmand. 1527 tilhørte den Kapitlet, der da udlejede en S. Birgitte Alter tilhørende Gaard liggende ved Stranden, som kaldes Snares Gaard, vesten for Ridder Markvard Rønnovs Børns Gaard, østen for Boder, der dels tilhørte Karine Snares, dels Danske Kompagni, og Elsebe Mylings Gaard; den strakte sig langs Stranden 27½ Alen og imod

---

[1]) K. D. I. 237, 536, II. 153.

[2]) K. D. I. 237. Rørdams Kirker og Klostre S. 312.

[3]) K. D. I. 148, 156, II. 152.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter rekonstruktionen af middelalderens gadenavne og viser, hvordan flere af nutidens gader har ændret navn gennem tiden. Brolæggerstræde knyttes til den velstående borger Per Brolægger, hvis ejendomme har sat så tydeligt spor i bybilledet, at gaden overtog hans navn.

Siden belyser også udviklingen langs den gamle strandlinje. Læderstræde var oprindelig kendt som Ladbrostræde og fungerede som strandgade, mens Magstræde og Snaregade først opstod senere som følge af opfyldninger og bebyggelse på tidligere strandarealer.

Beskrivelserne af Snares Gaard og ejendommene ved stranden viser, hvordan fremtrædende borgere, kirkelige institutioner og adelige familier ejede betydelige grunde i dette område af byen.

Resumé

Per Brolægger gav navn til Brolæggerstræde, der tidligere var kendt under andre betegnelser. Også Knabrostræde og Læderstræde gennemgik navneforandringer, og Nielsen følger disse ændringer gennem middelalderlige dokumenter.

Læderstræde hed oprindelig Ladbrostræde og var i slutningen af 1300-tallet en vigtig strandgade. Magstræde og Snaregade opstod først senere ved inddragelse af strandarealer til bebyggelse. Siden afsluttes med en beskrivelse af Snares Gaard og de betydelige ejendomme, der lå langs strandkanten i området.

Side 312

Gader og Stræder.

Kompagniet, der laa ligeoverfor i Kompagnistræde, 32½ Alen. 1584 kaldes Snaregade „det lidet Stræde, som løber i vester fra Stadens Vejerhus“. Hvorledes her endnu ikke var Gade 1511 er foran S. 303 vist, idet den anden Grund østen for Snares Gaard da købte Fortovet ud til Stranden nedenfor. Snares Gaard er nu Nr. 14 i Snaregade (Fabrikant Brøndums Gaard) og Nr. 21 i Kompagnistræde.

Om Badstuestræde er talt S. 293 og om Hyskenstræde S. 211-12; sidstnævnte Gade gik til den S. 116 omtalte Hyskebro, der nævnes 1373; dette Aar gik Stranden altsaa op til denne

Gades Ende, men i det følgende Hundredeaar er der i denne Egn blevet meget opdæmmet, hvilket ses af at Højbro allerede forekommer 1433 og maa forudsætte en stor Inddæmning; 1514 fik Alle Helgens Alter 2 Boder, den ene „paa det Hjørne norden fra Vejerboden“ og østen op til en anden Bod; 1581 var de en Gaard „paa det vestre Hjørne tvært over for Byens Vejerhus“. Da dette Alters Gods tilfaldt Præsterne efter Reformationen, er det sikkert Naboløs Nr. 4 og 6, hvilken Gade altsaa var til 1514.[2])

Da Gammeltorv var i sin ældste Skikkelse, gik Tydskemannegade umiddelbart ud derfra mod øst, men da Klædeboderne og Skoboderne (S. 133-34) var blevne faste Gader, frembragte disse 3 Gader en Lighed med Skaftet paa Snedkernes Bor, hvorefter Tydskemannegade ændrede sit Navn til Vimmelskaftet. Tydskemannegade var i Stadens ældste Tid Strandgade (S. 16-17) og her maa da de fremmede Kjøbmænd have haft deres Pakhuse. Det var vistnok Stadens anseligste Gade; dens østligste Del fra Hyskenstræde og Klosterstræde hed Fisketorvet (S. 144), nu Ny Amagertorv. 1476 nævnes Lille Fiskerstræde i Nikolaj Sogn, der ses at have gaaet i nord og syd[3]) og maaske er et andet

---

Fodnoter

[1]) K. D. I. 370-71, 545.

[2]) K. D. I. 297, 529 jfr. S. 85.

[3]) K. D. II. 126.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin rekonstruktion af Københavns gadenet omkring havnen og den gamle strandlinje. Omtalen af Snaregade, Hyskenstræde og Hyskebro viser, hvordan store dele af den senere by opstod gennem opfyldning og inddæmning af tidligere kystområder.

Særligt interessant er forklaringen på navnet **Vimmelskaftet**. Nielsen knytter navneskiftet fra Tydskemannegade til gadens form og sammenligner den med skaftet på et bor. Samtidig understreger han gadens betydning som byens ældste strandgade og som centrum for de tyske købmænds handel.

Siden viser desuden, hvordan kirkelige stiftelser og altre ejede boder og gårde i området omkring Højbro og Naboløs, hvilket giver værdifulde oplysninger om byens udvikling i 1400- og 1500-tallet.

Resumé

Snaregade var endnu kun delvist udbygget i begyndelsen af 1500-tallet, men blev senere en fast del af byens gadenet. Området omkring Hyskenstræde og Højbro vidner om betydelige opfyldninger langs den tidligere strandlinje, og oplysninger om Alle Helgens Alters ejendomme viser, at Naboløs eksisterede senest i 1514.

Nielsen forklarer også, hvordan Tydskemannegade udviklede sig til Vimmelskaftet. Gaden var oprindelig byens strandgade og centrum for de fremmede købmænds pakhuse. Dens østlige del kaldtes Fisketorvet og svarer til det senere Ny Amagertorv. Siden afsluttes med en omtale af det ældre Lille Fiskerstræde i Nikolaj Sogn.

Side 313

Gader og Stræder.

Navn paa Hyskenstræde. Tydskemannegade nævnes 1479 og 1518 med Navnet Kjøbmannegade (S. 207 og 291), hvilket viser, hvorledes den har bevaret Præget af Hovedgade. En Tid kunde Navnet Suderboder synes at have villet trænge igennem, som naar der 1488 nævnes „Tydskemannegade eller Suderboder“ og 1597 „Skoboderne som nu kaldes Vimmelskaft“ (S. 138), men man maa dog være mest tilbøjelig til at antage, at det er den større Gades Navn, der er overført paa den mindre, saaledes at der i de 2 nævnte Tilfælde alene er ment nuværende Skoubogade, der til visse Tider saaledes bar Navnet Tydskemannegade og Vimmelskaft.

Østen for Fisketorv begyndte Amagertorv (S. 145), fra hvilket Højbrostræde (S. 111) førte over Højbro til Slottet. Lidt længere mod øst førte fra Amagertorv Færgebrostræde ned til Færgebroen (S. 116), ved hvilken Færgemændene eller Møndrikkerne laa; sidstnævnte Gade er næppe ældre end det 15de Aarhundredes Midte; 100 Aar tidligere gik Stranden vistnok over det halve af nuværende Højbroplads.

Fra Færgestræde førte Lille Kirkestræde til Nikolaj Kirkegaard, og fra dette Stræde gik mod syd Lille Færgestræde, der nævnes 1520, da der nævnes en Grund mellem Store og Lille Færgestræde.[1])

Store Kirkestræde førte fra Amagertorv til Nikolaj Kirkegaard og kaldes 1496 „det Stræde, som man gaar af Amagertorvet og til S. Nikolaj Kirke“[2]). Paa Nikolaj Kirkegaard var vel en Del Bebyggelse, men ellers var der ikke andre Gader end Vingaardsstræde og Lille Kongensgade, og det endda først fra Begyndelsen af det 16de Aarh., paa den søndre Side af Østergade, som det S. 265-67 udførlig er paavist, foruden de 2 smaa Stræder, der begrænsede Erkebispens Gaard (S. 200-201), nuværende S. Jørgens Gade og Halm-

[1]) K. D. II. 219.

[2]) K. D. I. 235. Det 1496 nævnte Stræde mellem M. Bertels Gaard og Hr. Laxmans Boder (K. D. I. 235-36) har maaske været en Fortsættelse af Lille Færgestræde til Østergade.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin gennemgang af Københavns ældste gader og forsøger at forklare udviklingen af flere af de vigtigste handels- og færdselsårer i den østlige del af byen. Særligt interesserer han sig for forholdet mellem Tydskemannegade, Skoubogade og Vimmelskaft, som gennem tiden har haft skiftende navne og funktioner.

Afsnittet giver samtidig et billede af kystlinjens forandring. Området omkring Højbroplads og Færgebroen lå oprindelig langt tættere på vandet, og flere af de senere gader opstod først efterhånden som strandarealer blev inddraget til bebyggelse.

Nielsen beskriver også vejforbindelserne til S. Nikolaj Kirke og kirkegård. Disse oplysninger er vigtige for rekonstruktionen af middelalderens København, fordi de viser, hvordan kirkerne fungerede som centrale orienteringspunkter for byens gadenet.

Resumé

Tydskemannegade omtales i kilderne også som Kjøbmannegade og bevarede længe karakter af hovedgade. Nielsen mener, at navne som Suderboder og Vimmelskaft i visse tilfælde kan have været overført mellem nærliggende gader, især i området omkring den nuværende Skoubogade.

Fra Amagertorv udgik flere vigtige forbindelser, herunder Højbrostræde, Færgebrostræde, Store Kirkestræde og Lille Kirkestræde. Disse gader knyttede torvet til havnen, Færgebroen og S. Nikolaj Kirke. Samtidig viser beskrivelsen, at bebyggelsen øst for Østergade endnu var

begrænset langt ind i middelalderen, og at flere senere kendte gader først opstod i begyndelsen af 1500-tallet.

Side 314

Gader og Stræder.

stræde. De nævnes allerede 1402, da der udstædtes Skøde paa den Gaard, der siden blev Erkebispens og hvis Beliggenhed betegnes som værende vesten for Nikolaj Kirkegaard mellem 2 lovlige Gader.[1]) 1423 nævnes en Gaard Strandgaard; den laa ved Stranden, og nordøst for denne laa 2 Boder, der skødedes til Roskilde Domkirke; dens Beliggenhed har maaske været her omkring, men kan ogsaa have været andre Steder[2]). Østergade nævnes først sent, men maa altsaa have gaaet til Halmstræde i det mindste 1402; det er dog sandsynligt at den tidlig er bleven bebygget henimod Porten Rødeport, da vi kun finder faa Havegrunde ud til Gaden her i senere Tider.

Fra Østergade gik kun 1 Gade mod nord, nemlig Pilestræde. Denne Gade, der ogsaa kaldes Pilegaardstræde, havde Navn af en stor Gaard Pilegaard, der 1432 og 1433 ejedes af Jens Klemensen, der gav den til Nikolaj Kirke, hvilket 1446 stadfæstedes af hans Enke. 1419 udstædtes Skøde paa en Grund sønden (australiter) for Pilegaard, hvilken Grund gik 19 Alen langs Algaden (platea communis, Pilestræde) og 53 Alen langs Povlstræde; sidstnævnte Stræde nævnes kun denne ene Gang, men er sandsynligvis det senere Antonistræde, der havde Navn af Antonii Klosters Gaard og 1531 hed Lille Pilestræde (S. 204); Fortsættelsen af dette Stræde mod øst var Grønnegade, der formodenlig ogsaa fra først af har givet Navn til dette (S. 268).

Pilegaard har saaledes ligget paa den anden Side af Antonistræde, og her ejede Nikolaj Kirke virkelig paa Pilestrædes

---

[1]) K. D. II. 32. Der staar inter ambas plateas regales, men afset fra at Byen paa den Tid ikke tilhørte Kongen men Biskoppen, saa der ingen kongelige Gader var, saa betegnes som kongelig Gade ellers kun Købstædernes Hovedgade, „Kongens Hærstræde“. Man er derfor berettiget til at antage regales som Fejlskrift for legales, hvilket altsaa giver god Mening, som Gader Øvrigheden har udlagt og som ikke igen maa bebygges; jfr. S. 201, hvor en Dom netop hævder dette.

[2]) K. D. II. 45.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter rekonstruktionen af den østlige del af middelalderens København omkring Nikolaj Kirke og Østergade. Ved hjælp af skøder og ejendomsoplysninger forsøger han at fastlægge de tidligste gadeforløb og placeringen af større gårde i området.

Særligt vigtig er omtalen af Pilestræde og den store gård Pilegaard, som gav navn til gaden. Nielsen følger ejerskabet gennem flere årtier og kobler oplysningerne til udviklingen af senere gader som Antonistræde og Grønnegade.

Fodnoten om udtrykket *plateas regales* viser samtidig Nielsens kildekritiske metode. Han argumenterer for, at teksten må indeholde en afskriverfejl og anvender byens historiske forhold til at sandsynliggøre den korrekte læsning.

Resumé

Et skøde fra 1402 viser, at området vest for Nikolaj Kirkegaard allerede da var afgrænset af to offentlige gader. Østergade må derfor have været etableret senest på dette tidspunkt. Kilderne omtaler også Strandgaard og flere ejendomme nær strandlinjen.

Pilestræde, også kaldet Pilegaardstræde, fik navn efter den store gård Pilegaard, som i 1430'erne tilhørte Jens Klemensen og senere blev givet til Nikolaj Kirke. Nielsen mener, at det i 1419 nævnte Povlstræde senere blev til Antonistræde, mens Grønnegade udgjorde den østlige fortsættelse. Siden bidrager dermed til kortlægningen af Københavns middelalderlige gadenet øst for Gammeltorv.

Side 315

Gader og Stræder.

østre Side Nr. 26 (Hjørnegrunden til Antonistræde) og Nr. 30 og 32, hvilken sidste er en stor Grund og saaledes vistnok Hovedparcellen af Pilegaard[1]).

Hvor Østergade og Amagertorv stødte sammen udgik mod nord Bjørnebrogade. Navnets Oprindelse maa være af en Bro, der hed Bjørnebro, men om denne har været en Landingsbro i Stranden, hvor nu Gadens sydlige Ende eller Amagertorv er (jfr. S. 17 og 57), eller en Bro over et Vandløb, er usikkert; dog maa man anse det sidste for rimeligst, da der er Spor af at Byens Rende har gaaet over Kjøbmagergade (S. 46). Bjørnebrogade nævnes i Jordebogen fra c. 1380 og var da bebygget paa begge Sider. At den 1412 gik til Kannikestræde ses af, at Kjødmangerboderne da siges at ligge i denne Gade; mellem 1448 og 1471 ændredes Navnet til Kjødmangerstræde (S. 141).

Fra denne Gade udgik mod vest Helliggestesstræde til Helligaands Hospital, der ogsaa havde Udgang til Fisketorvet gennem Lille Helliggestesstræde, der nævnes 1516 (S. 146). Fra Bjørnebrogade gik man til Graabrødrekloster gennem Graabrødrestræde, nu Skindergades østlige Del, hvis forskjellige Navne opregnes S. 168. Klostret havde Udgang til Tydskemannegade gennem Klosterstræde, der nævnes 1433[2]). Den nordlige Del af Klosterstræde udgjorde i Forbindelse med et Stykke af Skindergade „den Gade, som løber fra Frue Kirke og til Klostret“[3]). Den gamle Skindergade bliver saaledes kun det lille Stykke af den nuværende, der gaar fra Klædeboderne til Fiolstræde (S. 139).

Fra Gammeltorv gik mod nord Nørregade, der egentlig først begyndte ved Studiestræde, da den sydlige Del oprindelig var en Del af Torvet, hvor Boderne efterhaanden blev faste og fik Navnet Saltboderne (se S. 140), men alle-

[1]) K. D. I. 157, 159, 509-10, II. 43, 60, 80.

[2]) K. D. II. 62.

[3]) Dok. fra 1448, K. D. II. 86.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin kortlægning af Københavns middelalderlige gadenet og koncentrerer sig her om området mellem Amagertorv, Østergade, Kjøbmagergade og Graabrødrekloster. Gennem jordebøger og ejendomsoplysninger følger han udviklingen af flere af byens vigtigste trafikårer.

Særligt interessant er forklaringen på Bjørnebrogades navn. Nielsen drøfter, om navnet stammer fra en landingsbro ved stranden eller fra en bro over et vandløb, og hælder til den sidste forklaring på grundlag af sporene efter byens rende.

Siden belyser også forbindelsen mellem gaderne og byens institutioner. Graabrødrekloster, Helligaands Hospital og Frue Kirke fungerede som vigtige orienteringspunkter i byens struktur og påvirkede gadenes forløb og navngivning.

Resumé

Pilegaards hovedparcel identificeres med flere ejendomme på den østlige side af Pilestræde. Fra krydset mellem Østergade og Amagertorv udgik Bjørnebrogade, som senere fik navnet Kjødmangerstræde. Nielsen mener, at navnet sandsynligvis knytter sig til en bro over et vandløb.

Fra Bjørnebrogade førte Helliggestesstræde til Helligaands Hospital og Graabrødrestræde til Graabrødrekloster. Klosterstræde udgjorde en vigtig forbindelse mellem klostret og Tydskemannegade. Siden afsluttes med begyndelsen på omtalen af Nørregade, der oprindelig først begyndte ved Studiestræde, mens den sydlige del endnu var en del af Gammeltorv.

Side 316

Gader og Stræder.

rede i Jordebogen fra c. 1380 er de gaaet ind under Navnet Nørregade, skjønt deres særskilte Navn endnu er bevaret 1464 (S. 91—92). Hvorledes Nørregade vistnok mindst fra Slutningen af det 13de Aarh. har gaaet omtrent saa langt ud som nu, idet Porten for Enden af Gaden, der var synlig til Voldens Sløjfning for et Par Aar siden, efter den Tid ikke kan have skiftet Plads, er omtalt S. 47—48.

Mod vest udgik fra Nørregade Raadhusstræde, der nævnes 1419 og har Navn af Byens andet Raadhus (S. 89, 94); da dette Raadhus flyttedes, fik Strædet Navnet Gamle Raadhusstræde, og da Raadhuset forvandledes til Studiegaard, Studiestræde, der forekommer 1528. Raadhusstræde var forbundet med Vestergade ved Lars Bjørnsens Stræde. 1479 lod Kirkeværgerne til S. Peders Kirke tage Tingsvidne om at de for nogle Aar siden havde paa S. Klemens Kirkegaard begæret af Povl Mikkelsen af Valby, der altsaa maa have hørt til S. Klemens Sogn, at han skulde paavise dem, hvor bred den Part og Jord skulde være, som hans Søster Sidse, Lasse Bjørnsens Hustru, havde givet til S. Peders Kirke af den Gaard norden for Vestergade, som Lasse Bjørnsen ejede; da fulgte han med dem til Gaarden og overdrog dem et Hus paa Vestergade og en Grund mod nord midtvejs over Brønden, der skulde være fælles for denne Grund og Gaarden[1]).

Lars Bjørnsens Gaard har sandsynligvis strakt sig langs den ene Side af det Stræde, der fik Navn efter den, men om det er „Tre Hjorter“ eller den modstaaende Gaard, er uvist.

Længere mod Nord udgik fra Nørregade S. Pedersstræde, der nævnes 1350[2]), men vistnok er meget ældre, da den gik forbi den gamle S. Peders Kirke. Den var forbunden med Raadhusstræde ved det Stræde, der nu hedder Lille Lars Bjørns Stræde men ikke ganske løb paa samme Sted som nu. Dette maa forudsættes at have været til 1435 (S. 203), idet en Ejendom, der siden laa deri, da

[1]) K. D. I. 215—16.

[2]) K. D. II. 6.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter rekonstruktionen af det middelalderlige København omkring Nørregade og de tilstødende gader. Han argumenterer for, at Nørregades hovedforløb allerede i slutningen af 1200-tallet omtrent havde den samme udstrækning som senere.

Siden er især vigtig for forståelsen af Raadhusstræde, Studiestræde, Lars Bjørns Stræde og S. Pedersstræde. Ved hjælp af tingsvidner og ejendomsoverdragelser forsøger Nielsen at fastlægge de ældre gadeforløb og deres forhold til kirker, gårde og sognegrænser.

Omtalen af Lars Bjørnsens ejendomme viser, hvordan private storgrunde kunne sætte varige spor i byens topografi. Flere gadenavne udsprang direkte af sådanne fremtrædende ejeres besiddelser.

Resumé

Nørregade havde ifølge Nielsen stort set samme hovedforløb allerede fra slutningen af 1200-tallet. Herfra udgik blandt andet Raadhusstræde, som fik navn efter byens andet rådhus og senere udviklede sig til Studiestræde.

Et tingsvidne fra 1479 belyser ejendomsforhold omkring Lars Bjørnsens gård og forklarer baggrunden for Lars Bjørnsens Stræde. Længere mod nord udgik S. Pedersstræde fra Nørregade. Denne gade nævnes allerede i 1350 og må efter Nielsens vurdering være endnu ældre, da den førte forbi den gamle S. Peders Kirke.

Side 317

Gader og Stræder.

betegnes at ligge sønden for en anden Ejendom og ellers ikke laa ud til nogen Gade. I vester fra S. Peders Kirketaarn gik et lille Stræde 1495 og 1499 til en Bolig, der tilhørte Vikaren ved S. Birgitte Alter[1]). Larslejsstræde betegnes i Jordebogen for 1496 som „det Tværstræde, som løber af S. Pedersstræde og indtil Niels Skrivers Have“[2]).

Teglgaardsstræde, der førte til Teglgaarden (S. 98--99), kaldes 1519 „det Tværstræde, som løber af Algaden (S. Pedersstræde) og udi nør ned til Byens Planker“; at der endnu 1571 bode faa Grundejere her ses af, at der da gaves Tilladelse til 3 Mænd „at maa med Plankeværk indlukke Teglgaardsstræde for Urenselse Skyld, dog de skulle samme Plankeværk igen optage, naar dem tilsiges“[3]). I det hele var sidstnævnte Gader kun lidet bebyggede ud imod Volden, hvor der mest laa Haver, som Byen udlejede.

Den nuværende Krystalgade, tidligere Skidenstræde, har ikke altid gaaet paa samme Sted som nu, men en Del sydligere omtrent som Fortsættelse af S. Pedersstræde. 1496 omtales „det Stræde, som løber af Nørregade og hart bagved Bispens Gaard af Sæland“[4]), altsaa norden op til den nuværende Konsistoriumsbygning. Dette ses ogsaa deraf, at en Gaard, der 1603 af Johan Barnekovs Enke skødedes til Kommunitetet og da strakte sig fra Studiegaarden til Skidenstræde langs Nørregade, 1493 tilhørte Roskilde Bispestol og da laa norden op til Bispegaarden; 1559 betegnes den som liggende „i det lidet Stræde ved den Rende, som løber tvært over Nørregade“, hvoraf ses, at den nuværende Krystalgade, tidligere Skidenstræde, var denne Ejendoms Nordgrænse[5]), og Strædet „hart bagved Bispens Gaard af Sæland“ dens Sydgrænse. Dette lille Stræde har sandsynligvis været fortsat et langt Stykke mellem Kannikestræde og Krystalgade, hvor der mellem nogle af disse Gaders Baggårde endnu findes et

[1]) K. D. II. 170, III. 25.

[2]) K. D. I. 241.

[3]) K. D. I. 353, II. 218.

[4]) K. D. I. 242.

[5]) Danske Samlinger VI. 125, 129.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter kortlægningen af de mindre gader og stræder omkring S. Peders Kirke og byens nordvestlige kvarterer. Kilderne viser, at flere gader havde et andet forløb end de nuværende og at bebyggelsen tæt ved volden længe var sparsom.

Særligt Teglgaardsstræde fremstår som et perifert område, hvor haver fyldte mere end huse. Tilladelsen fra 1571 til midlertidigt at afspærre strædet viser, at trafikken her endnu var begrænset, og at renlighedsspørgsmål spillede en rolle i byens administration.

Afsnittet om Krystalgade er et eksempel på Nielsens detaljerede topografiske metode. Ved at sammenholde skøder, ejendomsgrænser og senere ejerskifter forsøger han at rekonstruere et ældre gadeforløb, som senere blev ændret.

Resumé

Larslejsstræde og Teglgaardsstræde omtales som mindre sidegader til S. Pedersstræde. Teglgaardsstræde førte til Teglgaarden og lå i et område med få huse og mange haver, hvilket endnu ses af kilder fra 1571.

Nielsen argumenterer desuden for, at den nuværende Krystalgade tidligere havde et andet forløb og lå længere mod syd som en fortsættelse af S. Pedersstræde. Ved hjælp af ejendomsoplysninger fra 1400-, 1500- og 1600-tallet forsøger han at fastlægge de gamle grænser omkring Roskildebispens gård og det ældre gadenet i kvarteret.

Side 318

Gader og Stræder.

kort Stykke af et smalt Stræde, der maa have gaaet ud i Kannikestræde i den vestlige Del af Regensens Grund, ti 1567 købte den daværende Ejer af Regensens vestlige Del, Kansler Johan Friis til Hesselager, af Byen et Stræde vesten op til hans Gaard, hvilket rigtignok da gik fra Kannikestræde til Skidenstræde, men først i senere Tider formodenlig var forlænget ud til sidstnævnte[1]). At Skidenstræde er af nyere Oprindelse ses af, at det 1524 kaldes „det ny Stræde, som løber norden for Kannikegaardene“[2]), og da den Grund, der da nævnes deri, siges at ligge østen næst op til de 24 Oldefædres Alters Gaard, der 1517 laa paa et Hjørne østen for Nørregade „norden op til den Rende, som løber bag Bispegaarden“[3]), saa er nuværende Krystalgade anlagt netop hvor denne Rende var i Aarene mellem 1517 og 1524. Renden er sandsynligvis gaaet mod sydost, hvor Universitetsbiblioteket er, i hvis Grund man har fundet Spor af et Vandløb.

1528 kaldes Krystalgade „det Stræde bag Kantors Port, der strækker sig fra Nørregade til Kødmangergade“[4]). Det nedlagte lille Stræde hed 1496 Strædet bag Degnens Gaard[5]).

Norden for Skidenstræde laa i Begyndelsen af det 16de Aarh. en Mængde Boder, nemlig Anne, Niels Stemps, østen derfor Peder Godskes 5, østen derfor Joakim Beks 4, hvilke sidste 1543 i øst gik ud til „det Stræde, som løber til Byens Vold“ (Fiolstræde)[6]).

At Grænsen for Byen eller den bebyggede Del af den fra gammel Tid af var regnet for at være ved Regensens Nordside, skjønt mange ubebyggede Pladser laa mellem denne og Volden, ser vi af, at Dr. Peder Albertsen havde en Del af denne Gaard 1496 i Fæste af Byen norden for Kannikestræde paa det østre Hjørne ved Kødmangerstræde; denne Gaard købte han 1511 af Byen og den var da langs Kannikestræde 31½ Al.

---

[1]) K. D. I. 437.

[2]) K. D. I. 336.

[3]) Rørdams Kirker og Klostre S. 186.

[4]) K. D. I. 371.

[5]) Foran S. 152, hvor det urigtigt er forklaret som Krystalgade.

[6]) K. D. I. 403-404. Werlauff Univ. Hist. S. 91.

Kort historisk kommentar

Nielsen analyserer her udviklingen af området mellem Kannikestræde, Krystalgade og Regensens senere grund. Ved at sammenholde ejendomshandler, kirkelige besiddelser og gadebeskrivelser forsøger han at fastlægge, hvornår Krystalgade opstod, og hvordan det ældre gadenet så ud.

Et centralt argument er, at Krystalgade først blev anlagt mellem 1517 og 1524 på stedet for en ældre rende eller vandafløb. Omtalen af fund af spor efter et vandløb ved Universitetsbibliotekets grund bruges som støtte for denne tolkning.

Siden belyser også byens nordlige bebyggelsesgrænse. Området nord for Kannikestræde var endnu kun sparsomt bebygget i begyndelsen af 1500-tallet, men blev gradvist inddraget i byen gennem nye gader og bebyggelser.

Resumé

Nielsen argumenterer for, at Krystalgade er af forholdsvis ny dato og først opstod mellem 1517 og 1524 på stedet for en tidligere rende bag bispegården. Kilderne omtaler gaden som „det ny Stræde“ og senere som „Strædet bag Kantors Port“.

Nord for den daværende Skidenstræde lå en række boder og mindre ejendomme, som gradvist blev knyttet til nyere gader som Fiolstræde. Oplysningerne om Regensens område og Dr. Peder Albertsens grund viser samtidig, hvor man i slutningen af middelalderen opfattede grænsen for den egentligt bebyggede del af København.

Side 319

Gader og Stræder.

og i nord og syd 51 Alen fra Kannikestræde og indtil Byens Ende; 1512 gav han den til S. Peders Alter i Frue Kirkes Højkor og 1543 solgte Universitetet den til Rentemester Joakim Bek. Den blev siden lagt sammen med Johan Friises vesten for liggende Gaard, og da den 1618 solgtes til Kommunitetet, var den 120 Alen langs Skidenstræde, 62 Alen langs Kjøbmagergade og 165 langs Kannikestræde. 1511, da Byens Ende altsaa var Navnet paa Regensens Nordside, var der dog ikke saa liden Bebyggelse baade nord og øst herfor, saa Byens Ende var et fra ældre Tider opbevaret Navn. Landemærket, hvis Betydning netop er Grænseskel, er samme Navn som Byens Ende, og da denne Gade er lagt tværs igennem

Rosengaarden, der oprindelig laa udenfor den bebyggede Del af Byen, saa betegner dens Retning ikke nogen saadan Grænse, men det er den Gade, der gik op til Landemærket eller Byens Ende[1]). Norden for Byens Ende var indtil Midten af det 15de Aarh. sikkert kun Haver og et enkelt ensomt liggende Hus.

Kannikestræde er selvfølgelig en gammel Gade, idet Kannikernes Boliger vistnok i en tidlig Tid blev her; saaledes var Degnegaarden (S. 152) allerede opstaaet i det 13de Aarh. Strædet, som benævnes efter sin Beliggenhed norden for denne Gaard, er foran omtalt. Fiolstræde, der 1496 betegnes som „det lille Stræde, som løber fra Hr. Kantors Port", eller „ind til Hr. Kantors Port", (1529 nævnes en Jord norden for Hr. Kantors Gaard og vesten ved det lille Stræde, som løber til Nørreport), gik da igennem Haver, indtil der lige omkring ved Nørreport var enkelte Gaarde[2]). Den Gade, der nu hedder Rosengaarden, hed saaledes ikke fordi den laa paa, men fordi den førte til Rosengaarden; saaledes 1496: „inden for Nørreport, som man gaar til

---

[1]) K. D. I. 245. Rørdams Kirker, Tillæg S. 142. Werlauff Univ. Hist. S. 84-85. Danske Saml. VI. 131-32.

[2]) Se Jordebogen 1496 K. D. 242-43. K. D. I. 342.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter sin undersøgelse af byens nordlige udkant omkring Kannikestræde, Landemærket og Rosengaarden. Ved hjælp af ejendomsoplysninger følger han udviklingen af området nord for den ældre, tæt bebyggede bykerne.

Særligt interessant er hans forklaring af navnet **Landemærket**. Han opfatter det som et ældre grænsemærke, svarende til betegnelsen **Byens Ende**, og mener derfor, at gaden har navn efter sin destination snarere end efter sin placering.

Siden viser også, at områderne nord for Kannikestræde og omkring det senere Fiolstræde længe havde karakter af haver og spredt bebyggelse. Først gradvist blev disse områder integreret i den egentlige by.

Resumé

Den grund, som senere kom under Kommunitetet, voksede gennem opkøb og sammenlægninger til en betydelig ejendom mellem Skidenstræde, Kjøbmagergade og Kannikestræde. Betegnelsen **Byens Ende** bevaredes som et gammelt navn, selv efter at området nord og øst for stedet var blevet bebygget.

Kannikestræde fremstår som en af byens ældste gader, knyttet til kannikernes boliger og Degnegaarden. Fiolstræde løb i slutningen af middelalderen hovedsageligt gennem haver mod Nørreport, og Rosengaarden fik sit navn, fordi gaden førte til området Rosengaarden, ikke fordi den lå i selve bebyggelsen.

Side 320

Rosengaarden.

Rosengaarden" og „det Stræde, som løber fra Nørregade og indtil S. Gertruds Kirke"[1]) Lille Kjøbmagergade kaldes 1496 „det Stræde, som løber ned til Rosengaarden"[2]).

Fra Nørreport fulgte man Voldgaden et Stykke mod sydøst og fulgte saa „det Stræde, som løber ind til S. Gertrud"[3]), hvoraf nuværende S. Gertrudstræde er en Del. Den Del af

Nørrevold, som var imellem Nørreport og Larslejstræde, hed endnu ind i dette Aarh. Klokkerhøjen; dette maa i sin Tid have været et højtliggende Sted og 1432 stod her en Vejrmølle (jfr. S. 156); Navnet Klokkehøjen (Klochehøffue) er fra det 15de Aarh.

Idet vi saaledes har gjennemvandret den gamle Del af Byen, vil vi gaa over til den nyere Del, der indtil Midten af det 15de Aarh. kun var en ubebygget Grund, nemlig Rosengaarden. Dens Beliggenhed er foran omtalt S. 269 som strækkende sig fra Møntergade henimod Nørreport østen for Kjøbmagergade. 1581 siges vel en Grund i Peder Hvidtfeldstræde at ligge paa Rosengaarden[4]), men hermed menes Gaden af det Navn, ti Lille Kjøbmagergade var sikkert dens vestligste Grænse.

Rosengaarden har været en Samling af Haver. Den første evangeliske Superintendent Peder Plade siger i sin Visitatsbog[5]) ved at omtale de Farer, som utugtigt Levned fremkalder: „Ja, hvor mange mistede deres Liv i Kjøbenhavn, for den Rosengaard var ved Magt. Ikke visker Bøddelen sit Sværd saa tit nu udi denne Tid, som han gjorde i den Tid“. Her har altsaa været et Forlystelsessted, der ikke var i det bedste Ry, og det er i den Anledning at det hedder i S. Anne Hospitals ny Fundats, da det anlagdes ved S. Gertruds Kirke 1524, at utugtige Kvinder ikke maatte bo det nærmere end 80 Favne. Her synes altsaa en Tid at have været et af Øvrigheden tilladt Tilhold for saadanne[6]). Paa Rosengaarden var i den katholske Tid

---

[1]) K. D. I. 242.

[2]) K. D. I. 243.

[3]) K. D. I. 242.

[4]) K. D. I. 514.

[5]) S. Grundtvigs Udgave S. 127.

[6]) Se S. 195.

Kort historisk kommentar

Nielsen afslutter gennemgangen af den ældste bydel og vender sig mod Rosengaarden, som han opfatter som en senere udvidelse af København. Området beskrives som oprindeligt ubebygget og domineret af haver øst for Kjøbmagergade.

Særligt bemærkelsesværdig er omtalen af Rosengaardens rygte i senmiddelalderen. Ved hjælp af Peder Plades Visitatsbog fremhæver Nielsen området som et sted, der i samtiden blev forbundet med usædelighed og prostitution. Han sammenholder dette med bestemmelserne ved oprettelsen af S. Anne Hospital i 1524.

Siden giver samtidig værdifulde oplysninger om de nordlige gader og voldanlæg, herunder S. Gertrudstræde og Klokkerhøjen, hvor der allerede i 1432 stod en vejrmølle.

Resumé

Lille Kjøbmagergade og S. Gertrudstræde beskrives som centrale adgangsveje til området Rosengaarden. Mellem Nørreport og Larslejstræde lå Klokkerhøjen, som i 1400-tallet var et højtliggende punkt med en vejrmølle.

Rosengaarden lå øst for Kjøbmagergade og bestod oprindelig af haver. Ifølge samtidige kilder havde området i senmiddelalderen et tvivlsomt ry som tilholdssted for utugtige kvinder og andre forlystelser. Nielsen peger på, at bestemmelserne omkring S. Anne Hospital afspejler myndighedernes forsøg på at regulere forholdene i området.

Side 321

Rosengaarden.

Byens Rettersted, og det er derfor Torben Oxe henrettedes paa S. Gertruds Kirkegaard, hvor Forbrydernes Lig begravedes; i Kapellet er da holdt Sjælemesse for disse. Rakkeren havde ogsaa Bolig her, ti 1516 købte Albert von Gok en Jord „ved S. Klare paa Rosengaarden, som Rakkeren bode oppaa“[1]).

Fra Midten af det 15de Aarh. begyndte Byen at sælge Parceller af Rosengaarden. Kristoffer af Bayern havde overladt Lydike Skomager en Grund ved S. Gertruds Kirke, og Kristiern I. gav den til Væbner Jørgen Lavridsen 1453. Næste Aar skødede Byen ham en Gaard sønden for hans egen, norden for Per Sjundesens Gaard; da den laa østen for Gaden, bliver det Hjørnegrunden mellem Pustervig og Lille Kjøbmagergade, der paa den Tid altsaa gik saa langt (jfr. S. 207—8). 1464 skødede Guldsmed Evert Lyning til S. Peders Kirke en Gaard paa Rosengaarden norden næst Margrete Arilds Gaard og sønden for Byens Jord, som Hennike Verle fordum ibode. Omtalte Margrete Arild Kruses solgte næste Aar sin Gaard „vesten ved Rosengaarden“, der paa sin nordre Side havde Mester Johan Apothekers Gaard. Dette er sikkert ogsaa paa Lille Kjøbmagergade. Nysnævnte S. Peders Kirkes Gaard udlejedes 1490 til Hr. Tyge Mathiesen og betegnes da som liggende vesten ved Rosengaarden, norden for Landsdommer Hr. Henrik Meynstorps Gaard og sønden for en Gaard, som Raadmand Klavs Nymand havde i Leje[2]). Lille Kjøbmagergades østlige Side vedblev længe at regnes til Rosengaarden, saaledes endnu nuværende Nr. 60 i Jordebogen 1581, hvilket man ikke har kunnet forstaa 1656[3]).

1528 købte S. Peders Kirke en Grund paa Rosengaarden vesten for Per Skottes Boder og østen for Per Skriver; denne Grund hed siden Lavrids Hansens Boder og gik mod

---

[1]) K. D. I. 266.

[2]) K. D. II. 117, 122, 163—64.

[3]) K. D. I. 494.

Kort historisk kommentar

Nielsen beskriver Rosengaardens rolle som et område på kanten af den middelalderlige by. Her lå både byens rettersted, forbryderkirkegård og rakkers bolig, hvilket viser områdets særlige status i byens sociale og juridiske geografi.

Samtidig kan man følge, hvordan Rosengaarden i løbet af 1400-tallet gradvis blev udstykket og bebygget. Kommunen begyndte at afhænde parceller, og både adelige, gejstlige institutioner og velstående borgere erhvervede grunde i området.

Oplysningerne om Jørgen Lavridsen, Evert Lyning, Margrete Arild Kruse og S. Peders Kirke gør det muligt for Nielsen at rekonstruere bebyggelsen omkring den senere Lille Kjøbmagergade og Pustervig med stor præcision.

Resumé

Rosengaarden fungerede i den katolske tid som byens rettersted. Forbrydere blev begravet ved S. Gertruds Kirkegaard, og rakkeren boede i området. Dette understreger Rosengaardens særlige funktion uden for den ældre bykerne.

Fra midten af 1400-tallet begyndte byen at udstykke og sælge grunde på Rosengaarden. Flere ejendomshandler omtales, og Nielsen viser, hvordan området omkring Lille Kjøbmagergade

gradvis blev bebygget. Endnu i slutningen af 1500-tallet blev den østlige side af Lille Kjøbmagergade fortsat regnet som en del af Rosengaarden.

Side 322

Rosengaarden.

syd ud mod en Gade[1]), der altsaa har gaaet i øst og vest (Landemærket?). Landemærket nævnes vistnok allerede i Jordebogen 1496, da der omtales en Gaard paa Rosengaarden „paa det Hjørne østen tvært fra Hr. Henrik Meynstorps Gaard"[2]). 1514 købte Peder Jensen Skræder af Magistraten en Jord paa Rosengaarden imellem Prioren af Helliggestes og Byens Jord, som Anders Skriver havde i Værge; den strakte sig ud til Gaden af øst til vest 25 Alen, paa den østre Ende gik den ud til Jørgen Marsvins Gaard. Den har ligget ud til en Gade, der gik sønden for Landemærket.

1516 betegnes den at ligge norden for Helligaands Klosters Gaard og sønden for Anders Skrivers Have, hvorved der fremkommer en Modsigelse, idet Grunden derefter maa have ligget ud til Springgade, hvilket er sandsynligere, da den dette Aar solgtes til nævnte Hospital, der havde Ejendom her[3]). Der har imidlertid der omkring været et senere nedlagt Stræde, ti 1529 købte Anders Lavridsen en Jord paa Rosengaarden og gav 30 Mk., „paa det at Strædet maa have sin Gang, som ligger op til samme Jord". 1532 købte Raadmand Lavrids Jensen en Jord norden op til Anders Lavridsens Have, sønden op til Oluf Møllers Jord og „vesten op til det lille Bys Stræde"; 1541 købte Kristiern Eskilsen „et øde Stræde liggende paa Rosengaarden østen op til Anders Lavridsens Boder og Have og vesten ud mod Hospitalets Gaard"[4]). Dette Stræde har gaaet i nord og syd mellem Springgade og Kjøbmagergade.

Fra Kjøbmagergade udgik i Begyndelsen af det 16de Aarh. et Stræde ned til Klare Kloster og som først benævntes efter Albert van Goks Boder, som laa der, men snart ændredes Navnet til Klare Boder. De nævnte Boder laa norden for Strædet, hvilket ses af et Skøde af 1518, hvorved samme Mand afhænder til Helligaands Hospital

---

[1]) K. D. I. 340, II. 226, III. 27.

[2]) K. D. I. 243.

[3]) K. D. I. 295-96, 301-2.

[4]) K. D. I. 344, 345, 347.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter undersøgelsen af Rosengaardens bebyggelse og forsøger at rekonstruere de ældste gadeforløb i området ved hjælp af skøder, jordebøger og ejendomshandler. Han drøfter især forholdet mellem Landemærket, Springgade og flere nu forsvundne stræder.

Et centralt tema er de vanskeligheder, som de skriftlige kilder giver. Flere oplysninger synes umiddelbart at modsige hinanden, og Nielsen bruger derfor ejendomsgrænser og senere handler til at sandsynliggøre de mest rimelige placeringer af gader og grunde.

Siden viser også, hvordan Rosengaarden gradvis blev integreret i den voksende by gennem anlæg af nye gader og udstykning af tidligere have- og klosterjord. Omtalen af Klare Boder markerer begyndelsen på et område, som senere blev et vigtigt handelsstrøg.

Resumé

Landemærket synes allerede at være omtalt i jordebogen fra 1496. Flere ejendomshandler fra første halvdel af 1500-tallet gør det muligt at identificere gader og stræder i Rosengaarden, herunder et senere nedlagt stræde mellem Springgade og Kjøbmagergade.

Nielsen følger samtidig udviklingen af området omkring Klare Kloster. Et stræde fra Kjøbmagergade fik først navn efter Albert van Goks boder, men blev senere kendt som Klare Boder. Siden illustrerer dermed Rosengaardens overgang fra haveområde til tættere bebygget bykvarter.

Side 323

Rosengaarden.

2 Boder „i det Stræde, som løber ret nør fra Albert v. Goks Boder, som nu kaldes Klareboder“. Det Stræde, der betegnes som liggende nør fra disse Boder er nuværende Springgade, hvilket ses af, at Grunden fra Adelstrædet strakte sig af øst i vest og af nord til syd til Albert v. Goks Boder.

Det er vistnok ogsaa Springgade, der nævnes, naar Povl Hansen 1528 købte en Jord „norden op til Byens Stræde, som løber til Volden (Møntergade) og østen op til det Stræde, som løber til Klare“[1]). Den Jord, som Albert v. Gok købte ved Klare 1515, som Rakkeren bode paa, kan vi finde endnu. 1547 solgte hans Enke en Grund ved Klare sønden for Raadmand Laurids Mullies Have og norden for hendes Boder, østen for Gaden og vesten for Stadens Vold. Lavrids Mullies Have betegnes 1563 som liggende sønden næst „det lille Stræde, som løber til Lønporten“, hvilket er den østlige Ende af Landemærket, som til den nyeste Tid hed Slippen. Hans Have laa mellem denne og Store Brøndstræde, Albert v. Goks Grund mellem dette og Møntergade, Vognmagergade og Volden; dette ses af, at de 14 Sjæleboder, som Albert v. Goks Enke 1550 gav til de Husarme, er nu Nr. 31 i Møntergade, der gaar ud til Brøndstræde[2]).

1524 nævnes „det ny Spitaliestræde“ paa Rosengaarden, der har gaaet i nord og syd[3]). Hermed betegnes vistnok S. Gertrudsstræde, der ændrede Navn, da S. Gertruds Kapel dette Aar omdannedes til det ny S. Anne Hospital; det er ikke Strædet, der var nyt.

---

[1]) K. D. I. 302, 338.

[2]) K. D. I. 266, 407-8, 434, 805.

[3]) K. D. I. 335, 336.

Kort historisk kommentar

Nielsen fortsætter kortlægningen af Rosengaarden og de nye gader, der opstod i området i første halvdel af 1500-tallet. Ved hjælp af skøder og ejendomshandler følger han udviklingen af Springgade, Landemærket og området omkring Klare Kloster.

Særligt vigtigt er forsøget på at lokalisere Albert von Goks ejendomme og de senere Sjæleboder. Gennem sammenligning af grundgrænser og senere matrikler knytter Nielsen de historiske oplysninger til konkrete steder i den senere by.

Siden giver også en forklaring på navnet Spitaliestræde. Nielsen mener ikke, at der er tale om en ny gade, men om et eksisterende stræde, der fik nyt navn efter oprettelsen af S. Anne Hospital ved S. Gertruds Kapel i 1524.

Resumé

Kilderne viser, at den nuværende Springgade allerede i første halvdel af 1500-tallet var en vigtig del af Rosengaardens gadenet. Gennem jordhandler og skøder kan Nielsen følge flere ejendomme i området, herunder de grunde der tilhørte Albert von Gok og senere blev anvendt til Sjæleboder.

Rosengaarden udviklede sig gradvist fra et haveområde til et tættere bebygget kvarter. Omtalen af Spitaliestræde viser samtidig, hvordan oprettelsen af S. Anne Hospital påvirkede områdets topografi og navngivning.

Side 325

Tilføjelser og Rettelser.

Tilføjelser og Rettelser*).

S. 12 L. 12: Kongebreve af 1431, 1433 og 1434, daterede in curia nostra Seritzloff, findes i Diplom. Norv. IV. 621, V. 457, D. Mag. I. 99.

S. 16 L. 8: vesten for Kjøbmagergade, læs: vesten for den daværende Kjøbmagergade, og Haverne i Byens Udkanter.

S. 21 L. 6 fra neden: vestre, læs: østre.

S. 21 L. 5 fra neden: sønden, læs: østen.

S. 33 L. 2 fra neden: 1333, læs: 1332.

S. 40 L. 2: væres, læs: været.

S. 48 Anm. Ifølge Meddelelse af Hr. Etatsraad Herholdt kan der intet være i Vejen for at sætte Taarnets Alder til 1290.

S. 49 L. 18: Dr. Burmann Becker mener, at de Broer, der nævnes i Forbindelse med Plankerne, er Træstolper bagved disse, paa hvilke Forsvarerne stod op, naar de vilde skyde.

S. 49 Anm. Ifølge Oplysning af Hr. Registrator Plesner oplyses Hommej af Bremisch-niedersachsisches Wörterbuch S. 574: Hameine som en Barriere udenfor en Port og i videre Forstand som enhver Indhegning, Pallissader, jfr. Hovmeden i Randers og Ny D. Mag. II. 304.

S. 52 L. 23. Kattesund kan godt være Navnet paa en aaben men grundet Strand, som f. E. i Aalborg, hvor det er en Del af selve Limfjorden, der hedder saaledes. Om Navnets Oprindelse findes en anden Oplysning S. 309.

S. 71 L. 9. Borgmestrenes Tal var vist altid 2, saaledes K. D. I. 279: bode borgmestere.

S. 75 L. 2 fra neden: nævner, læs: nævnes.

S. 85 L. 15: 1524, læs: 1523.

S. 85 L. 17: det, læs: den.

S. 93 L. 17 fra neden: 1496, læs: 1492.

S. 112 L. 15. Hamber, Hambore, betyder et Hul til at lade et Tov løbe igjennem, opr. húnbora, af hún, Mastetop, paa norsk endnu hambora og honbora (Molbechs Glossarium I. 324, Aasen norsk Ordbog S. 298). Da der skulde lægges Hamber ovenpaa Pælene ved Højbro, saa maa det være Plan-

*) Flere af disse skyldes Hr. Bibliotheksassistent O. Bricka.

Side 326

Tilføjelser og Rettelser.

ker med Huller i til at befæste Skibene ved og jeg har derfor formodet, at Jærnringe var befæstede paa Hamberne. Endnu hedder det øverste af et Bolværk Hammer, hvilket altsaa er afledet af det gamle húnbora.

S. 119 L. 11: Matkap, læs: Matskap.

S. 121 L. 16: oc vti kruwen maa dog vist med Rosenvinge oversættes ved foruden udi Kroen, idet Meningen er, at hver Borger maatte baade have Øltapning i Ølhuse og i sit eget Hus for siddende Gjæster.

S. 125 L. 6. Om Arild Vogns Rodemaal rettes efter S. 308.

S. 130 L. 11. Rettersted var formodenlig ogsaa paa Rosengaarden ved S. Gertrud. Jfr. S. 321.

S. 135 L. 13: Kongens Foged, læs: Biskoppens Foged.

S. 141 L. 16: A. Holbæk, læs: J. Holbæk.

S. 150 Anm. Dekanus Olaf Bjørnsen døde 1313 (S. R. D. I. 298).

S. 163 L. 4 fra neden: miuores, læs: minores.

S. 167 L. 13. 1824 fandt man ved at grave i Trompetergangen en stor Mængde Menneskeben, se O. Wolffs Journal 1825 I. 153.

S. 167 L. 23. Det fremgaar ikke bestemt af det paaberaabte Dokument, at Klosterstrædes nordre Ende gik i en anden Retning end nu som en Fortsættelse af Skindergade, hvorfor jeg ej heller har turdet betegne det saaledes paa Grundtegningen.

S. 171 L. 11: paa Rosengaarden, læs: ved Rosengaarden.

S. 173 L. 8. A. Heise mener (Ny kirkehist. Saml. V. 297), at Povl Helgesens Prædiken angik Kongens Forhold til Dyveke.

S. 179 L. 8 fra neden: Afladshandlne, læs Afladshandlen.

S. 182 L. 4 fra neden: Graabrødre Hospital, læs: Graabrødre Kloster. L. 12 f. n.: Beravelseskapel, læs: Begravelseskapel.

S. 193 L. 3 fra neden. Eskilstorp antager Allen (De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 242) for det i Smaaland.

S. 198 L. 18: fattigt, læs: „fattigt.

S. 200 L. 20. Frederiksborggade gaar ud.

S. 206 L. 9: Frue (domina), læs: domina (Frue).

S. 206 L. 10: som, læs: om.

S. 207 L. 15: Rytter, Profos, læs: Rytterprofos.

S. 218 L. 7 fra neden: den, læs: det.

S. 231 L. 2: verdsige, læs: verdslige.

— L. 13: hvert, læs: visse.

S. 232 L. 5: Borgmestervalg“, læs: Borgmestervalg).

S. 283 L. 11: Krønike, læs: Krønikeskriver.

S. 286 L. 20: Stadsretterne, læs: Stadsretten.

Side 327
Sted- og Sagregister*).

Aage Axelsens Gaard 207.
Aahus 195.
Aarsmarked 134—36.
Adelens Gaarde 205—10.
Adeligt Raad 72—79.
Adeldrik 242, 253.
Aflad 179—80.
Aftenklokke 134.
Ahlefeld, Benedikt von, hans Gaard 264, 265.
Amager 23, 28, 35, 40, 105, 147, 261—62.
Amagertorv 145—46, 313.
S. Andreæ Gilde 231, 255.
Andvorskov Klosters Ejendomme 114, 202.
Anklam 217.
S. Anne Bro 196—97, Hospital 191, 193—97, Kapel 196.
S. Antonii Gilde 256. Kloster 45, 203, 204.
Antonistræde 314.
Apotheker 146, 169, 291—92, 321.
Arkeligagaarden 218.
Armbrøst 290, 301.
Arveafgift 83.
Assoye, Vin 285.
Awarthæha 23.
Avlsgaarden 97, 182, 322.
Badstuer 25, 175, 198, 292—95.
Badstuestræde 293, 312.
Bagere 121, 239—41. Boder 140.
Bagsværd 27.
Bajersk Øl 242.
Balstath 285.
Barbenethed 240.
Barnsøl 283.
Barsbæk, Kristoffer 207. Mikkel 210. Verner 207.
Bartholomæi Told 120—21, 135.
Bartskærere 252.
Bastardvin 285.

Befæstning 42—63, 324.
Bennikestræde 310—11.
Bernousk Øl 286.
Besætte 297.
Bilde, Anders, 146, 207. Torben 95, 207, 294.
Bindekøse 241.
Birket 40, 105, 260—61.
Bispegaarden 199—200, 317, jfr. Universitetet.
Bjørn, Johan 210.
Bjørnebrogade 141, 315.
Blaagaard 99.
Blider 31, 301.
Bodegæld 19.
Bogbinder, Hans, 82, 145—46, 294.
Bogtrykkere 276—77.
Boldek 213.
Boldspil 285.
Bolstove 164, 285.
Bolværk 303—04.

Side 328

Sted- og Sagregister.

Bom for Havnen 110—11.
Borgby 27, 261; 262.
Borgerraad 82—83.
Borgerskab 83, 295—96.
Borgervæbning 302.
Borgmestre 67—88, 324.
Borwæ 237.
Boveplads 241.
Bremen 263.
Bremerholm 19, 62, 263, 266.
Bremerschløssel 218.
Broderlys 239.
Brok, Axel Lagesen 209. Lage 209.
Brolægger, Per: Gaard 95, 311.
Stræde 227—28, 310—11.
Brolægning 302—03.
Bryggere 235. Lavshus 142.

Bryllupper 283.
Brøndstræde 323.
Brønshøj 14, 27, 28, 147, 151.
Bundtmagere 249, 252—53.
Byens Ende 319.
Byfoged 126—27.
Bylag 83, jfr. jus civitatis.
Bymarken 99—109.
Byskat 83, 118—19, 122.
Byskriver 131—32. Gaard 95, 140.
Bysvende 127. Boliger 96.
Byting 125—28.
Bøddel 132. Bolig 96.
Bøste 242, 245, 248, 299.
Carnifex 141.
Castrum, befæstet By, 43.
Consules 68.
Daarekiste 197.
Dannemænds Bøn 130, 131.
Dansk Kompagni 80, 226—29.
Dansk Forretningssprog 131—32.
Degnen i Kapitlet 152—53, 318.
Have 109.
Deventer 211, 223.
Disk paa Kagen 130.
Dobbel 248, jfr. Hazard.
Domina 206, 325.
Dragere 254.
Dragør 19, 135, 170, 214—15, 215—17, 220, 223, 225, 226, 250.
Drik 213, 240, 285—86.
Dringenberg, Henrik 207.
Dronningens Enghave 4—5, 8.
Drynke 221.
Dundee 224.
Dyb mod Bremerholm 267.
Edel af Spangager 206.
Efterdrik 243.
S. Eligius 231. Gilde 235—39.

Embede (Haandværk) 231.
Embedsmænd 122, 256.
Emdrup 27.
Emekerøl, Emstøl, 285, 286.
Endebod 110, 115, 132.
Enghave, Magistratens 80.
S. Eriks Boder 256. Gilde 255—56.
Erkebispens Gaard 100—1.
Eskilstorp 193, 325.
Eskilsø 282, jfr. Æbelholt.
Esrum Kloster 202—03.
Fade 248.
Falsterbo 220, 225.
Farvergade 310.
Fattigvæsen 198.
Fed 135, 215—17.
Fiolstræde 153, 318, 319.
Fiskerbro 116.
Fiskeri 116, 120—21, 135.
Fiskerstræde, Lille 312.
Fisketorv 144—45, 312.
Fjerdinger 124—25, 307—08. Fjerdingsmænd 123—25, 307.
Flor, Gerlag 306.
Forblad 237.
Forkøbsret 70.
Forlystelser 284—85.
Fortov 303.

Side 329

Sted- og Sagregister.

Forøl 248.
Frille, Eggert 207.
Frillelevned 290—91.
Frimans Rodemaal 125, 308.
Frue Kirke 13—14, 28, 147—57.
Fugleskydning 228—29.
Fuglestangen 9—10.

Fælleden 10—11, 12, 101.
Fængsel 97, 225.
Færgebro 116.
Færgestræde 116, 145, 313. Lille 313.
Gader 70, 201, 254, 302.
Gagge, Anders, 206. Niels 206.
Galgen 128.
Galt, Ebbe 209. Mogens 208—09.
Gammelboehavn 18—19, 23, 53—54, 267.
Gammeltorv 94, 133—40, 308—09.
Gøvmildhed 279—80, 281.
Gentofte 27.
S. Gertruds Kapel 190—93, 321.
St. Gertrudstræde 192, 320, 323.
Gilder 31, 32, 230—57.
Glas 239, 299.
Godov, Anders Persen, 208.
Gok, Albert von, Boder 158, 322, 323.
Graabrødrekloster 62, 163—70, 214, 252, 292.
Graabrødrestræde 167—68, 169, 315.
Graabrødretorv 167, 169.
Grave 70.
Greifswalde 214.
Grovsmede 241.
Grubbe, Gevert 209—10. Peder 209.
Grøndal 6.
Grønnegaard 113.
Grønnegade 268, 314.
Gubyn 285.
Guds Legems Lav 247, 250.
Gudspenning 239.
Guldsmede 235—39.
Gurre 258.
Gyldenstjerne, Knud, 173, 210.
Gjæld 297.
Gjæster 220, 221, 222.
Gøye, Eskild 209, Mogens 146, 209, 264.
Haandværkslav 105, 230—55.
Hage, en slet (glat) 248.

Hakenberg, Bernt 218.
Halmstræde 200—01, 313—14.
Halsjærn 128.
Haløre 24.
Hamber 112, 324.
Hammelstrup 3—5.
Handsal 225.
Handsker 249, 253.
Hanetaarn 48—49, 51, 324.
S. Hanses Gilde 256.
Hans Klavsens Taarn 50, 52.
Hans Knudsen i Jonstrup 210.
Hardervik 223.
Haver 100—01.
Hawerthi 27.
Havn, Landsby, 2—15.
Havnen 109—18.
Hazardspil 212, 248, 286.
Hebele, Fru, 208.
Helgentilbedelse 281—82.
Helligaands Gilde 255.
Helligaands Hospital 32, 173—83.
Helliggestesstræde 315.
Helligkorsstræde 309.
Helsingør 205.
Hemmeligt Hus 299.
Hemming Jensen 306. Nielsen 209.
Herberger 290.
Herrehof 136.
Hestemølle 97—98.
Hjon 252.
Hjortholm 260.
Hofmey, Hommeid, 49, 50, 324.
Hoser, 247.

Side 330

Sted- og Sagregister.

Hugitzen 290.
Huses Bygningsmaade 98, 304—06.

Husarmes Stræde 171.
Husehaven 268.
Husesmedien 270.
Husum 1.
Hvanløse 27.
Hvidovre 361.
Hvirving 230.
Hyskebro 116, 312.
Hyskenstræde 116, 211—12, 312.
Høg, Sofie 209.
Højbro 111—12, 312.
Højbrostræde 111, 145, 313.
Høsterkøb 27.
Ildebrand 289.
Indbyggertal 277—79.
Institor 137.
Inventarier 299—301.
Iver Axelsen 207.
Jakob Jensen af Husum 205.
Jens Pedersen af Husum 205.
Jens Pedersen af Emdrup 206.
Jep Klavsen 91—92, 307.
Jermers Gab 30, 45, 46, 50, 51, 204. Taarn 51, 98.
Jes Pedersen 203.
Jordskyld 15—18, 19—20, 119—20.
Jus civitatis 47, jfr. Bylag.
Jørgen Lavridsen til Sæbygaard 207—08.
S. Jørgensgade 200—01, 313—14.
S. Jørgens Hospital 8—9, 183— 90. Sø 6, 7, 8, 11, 104, 181.
Kag 129—31.
Kalentelag 256.
Kallebosund 19.
Kalundborg 258.
Kalveboder 8. Kalvehaven 6—8.
Kampen 215, 216, 223.
Kanniker 154, 318. Badstue 294.
Kannikestræde 318, 319.
Kantoren 153—54, 318.
Kapitel 148, 150—54.

Karmeliterne 172—73, 275.
Kasse, Stadens 67.
S. Kathrine Gilde 164, 239—41. S. Karine Gilde 256.
Kattesund 52, 202, 309—10, 324.
Kedelsmede 241.
Kendedreng 246. Kendekost 246.
Kirker 147—63.
Kirkestræde, Lille 313. Store 313.
Kirsedrank 286.
Kjeld Nielsen 306.
Kjøbenhavnsk Kompagni 214—15.
Klapholt 224.
Klareboder 171, 322—23.
Klare Kloster 158, 170—72.
Klare Mur 50. Rundel 43, 82.
Klejnsmede 242.
S. Klemens Kirke 158—61.
S. Klemensstræde, Lille 159, 161, 309. Store 309.
Klokkehøjen 156, 320.
Klokkeringning 288—89.
Klostergang 281.
Klosterstræde 167, 315.
Klædeboderne 91—92, 94, 136, 138, 312.
Knagerøgstræde, Knabrostræde 311.
Knardrup Kloster 204, 268.
S. Knuds Gilde 231, 253, 255.
Knud Jonsen af Hvessinge 206.
Knud Skriver 311.
Kompagni, Guldsmedenes 236, 237. Se Danske, Kjøbenhavnske, Tydske.
Kompagnistræde 227, 311.
Kongensgade (Lille) 264, 265, 266, 267, 313.
Korsgaard 309.
Korsør 258.
Krabbe, Gertrud 145.
Kringelen 52, 265.
Krognos, Movrids Olsen, 264.
Krummedige, Hartvig 209.

Side 331

Sted- og Sagregister.

Krystalgade 317—18.

Kræmmerboder 137.

Kæmnere 81—82.

Kjøbmannegade 202, 203, 207, 291, 313.

Kjøbmænd, fremmede 211—24, indfødte 225—29.

Kjødmangere 142, 250—52. Boder 140—43, 250, 251.

Kjødmangerstræde 141, 315. Lille 320, 321.

Køge Barfred 50, 51.

Ladbro 113—16, 220.

Ladbrostræde 112—14, 311.

Landemærket 319, 322.

Lang, Jep, 208. Per 208.

Længebro 116.

Lars Bjørnsens Gaard 316.

Lars Bjørnsens Stræde 203, 316—17.

Lars Lejs Stræde 317.

Lars Vinders Stræde 212.

Laxman, Povl 209.

Leding 72—73.

Læge 284.

Lidkjøb 225, 286.

Liggere 211, 220, 221, 222.

Lov og Ed 68, 244, 298.

Lunge, Anders Jepsen, 206.

Lybæk, 217, 223.

Læger 169, 291.

Lækkerbidsken 145.

Lønporten 323.

Løvepottek 145, 211, 218.

Løvstræde 169.

Maal, Byens 297—98.

Macelli 141.

Madband 290—91.

Mag, Vestre 51.

Magstræde 311.
Magistraten 67—68, 203.
Malmø 180, 196, 198, 220, 225.
Malversi 285.
Mantelmur 45, 264.
S. Marie Gilde 252, 255.
Markeder 134—36.
Marsvin, Jørgen 209, 210, 322.
Marsvineflæsk 250, 251, 299.
Matskap 119.
Mededsmænd 68, 244, 298.
Mestermand 132. Bolig 96.
Mesterøl 242.
Meynstorp, Henrik 209.
Middelgrunden 118.
Midsommersgæld 119.
Mikkel Vibes Kro 7.
Mogens Lavrensens Rodemaal 125, 308.
Munkegaarden 310.
Mure 26, 43.
Møller 156, jfr. Vandmøllen.
Møn 35, 39.
Møndrikkebro 116, 299.
Møntergade 171—72, 264, 323.
Møntmester 237.
Mørkhøj 27.
Naboløs 312.
Niels Skriver 317.
Nikolaj Kirke 31, 53, 54, 161—63, 267, 269.
Nikolaj Gilde 255.
Niniani Gilde 224.
Norby, Søren 210.
Nyby 5—6, 109, 260.
Næbbe 36.
Nærum 27.
Nørregade 47, 315.
Nørreport 49.

S. Olafs Blok 114.
Oluf Axelsen 202, 207.
Oluf Jørgensen 208.
Omkreds 42—63.
Opfylding 55—62.
Osmund 241.
Overdaadighed 243, 283—84.
Overfald 286—88.
Overskærere 226—27, 230, 247.
Overtro 282—83.
Ovre 27.

Side 332

Sted- og Sagregister.

Oxe, Johan 210. Niels 210, 268.
Peder 210.
Paaskemarked 136, 249.
Papegøjestang 9. Papegøjeskydning 228—29.
Pasholteræsværd 241.
Peber i Afgift 80, 84, 222.
Pebersvend 222.
Peblinge 271—73.
Peblingedam 11, 104.
Peblingesø 6, 104, 271.
S. Peders Gilde 253, 255.
S. Peders Kirke 9, 157—58.
S. Pedersstræde 316.
Peder Jensen af Emdrup 206.
Peder Villadsens Boder 264, 267.
Pilegaard 314—15.
Pilestræde 268, 314. Lille 204, 314.
Pilgrimsfærd 195, 244, 280.
Piliat, Vin, 285.
Placitum commune 86.
Planker 44—45, 48, 62, 127.
Plovskat 123.
Podebusk, Henning 205.
Portenes Lukning 289.
Prisonet 165—66.

Proconsules 68.
Præco 127.
Præstø 204.
Psalterlæsning 151—52, 218.
Punder 85.
Pungmagere 248—50.
Pøjt 285.
Raad, Raadmænd 67—88.
Raadhuse 88—97, 274.
Raadhushave, ny 90, 96.
Raadhusstræde, gamle 89, 91, 92, 316.
Raadmandskost 80.
Rakkeren 321, 323.
Ramsø Herred 36.
Rantzau, Johan 210.
Ravensberg, Albert, 170, 210.
Reberbanen 50, 52.
Rebvinderboder 139—40.
Refshaleborg 118.
Regensen 318—19.
Regnskaber, Byens 81—82.
Remsnidere 248—50.
Rende, Byens 46—47, 153, 318.
Renlighed, Gadernes 299.
Rettersted 130, jfr. Rosengaard.
Ringepenge 248.
Rodemaal 125, 307—08. Stævne 83, 133.
Rodemestre 81—82, 123—25.
Romaniavin 285.
Rosbæk 11, 12. Mølle 101—02.
Rosengaard 53, 269—70, 319—23.
Rosenkrands, Erik Ottesen 207. Kristofer 145. Niels Eriksen 207. Otto Kristofer 207. Otto Nielsen 207.
Roskilde 36, 205.
Rud, Jørgen 208. Knud 208. Mikkel 208.

Rygen 35, 211.
Ryggearmbørst 301.
Rytting 241.
Rævehalen 47, 117—18.
Rødeport 16.
Rødovre Aa 14. Kirke 151, jfr. Ovre.
Rønnov, Markvard 210.
Sagefald 83.
Saltboder 91—92, 94, 134, 140, 315—16.
Saltholm 23, 225.
Saltkarret 140.
Saxia de Urbe 175.
Segl, Byens 70.
Septa civitatis 44.
Serridslev 8—12, 27, 82—83, 104—08, 157, 260, 324.
Sigbrits Gaard 146.
Sild, se Fiskeri.
Sisehus 82, 85.
Sjælebad 198, 280, 294. Sjælebod 198, 280. Sjælegave 280—81.

Side 333

Sted- og Sagregister.

Skaanefarer Kompagni 214—15.
Skamler paa Torvet 220.
Skanør 215, 225.
Skarnholm 259—60.
Skarpretteren 128. Bolig 202.
Skatter 118—25.
Skidenstræde 317—18.
Skiftetid 244.
Skindere 139, 249, 252—53.
Skindergade 139, 142, 167, 168, 315.
Skjortesæk 240.
Skoboder 246, jfr. Suderboder.
Skolen 271—73.
Skomagere 121, 138, 244—46.

Skonroggen 242, 248.
Skotter 224.
Skovshoved 23.
Skraa 232.
Skrædere 71, 226—27, 230, 246—48.
Skræderboder 139. Skræderhuset 247.
Skøde 83, 296.
Skægger 195, 320.
Slagsmaal 286—88.
Slagtere 121. Slagterboder 142—43, jfr. Kjødmangere.
Slet, Slagtning 251.
Slippen 323.
Slottet 21, 23, 25, 41, 43, 257—60.
Slotsfoged 64—67, 68, 70, 83, 226.
Slotsholmen 27.
Smede 241—44.
Smedebakken 139, 309.
Smedegade 139, 309.
Smørhætten 50, 52.
Snares Gaard 210, 311—12. Rodemaal 308.
Snaregade 311—12.
Sodekedel 241.
Sokkelunds Herred 1—2, 33.
Solbjerg 5—6, 27, 260—61.
Sortedam 11, 104.
Sorø Kloster 202, 263.
Spanske Tønde 129.
Spedalskhed 182—84.
Spiser 299.
Spitaliestræde, ny, 323.
Springgade 322, 323.
Springpenge 97.
Stadsbøger 85—88.
Stadskælder 84, 97, jfr. Fængsel.
Stadsretter 64—67.
Stavern 223.
Stemest 240, 242.

Stemp, Niels 210.
Sten, Byens, 129—30.
Sten, Peder 209.
Stenboderne 144—45.
Stenhuse 306—07.
Sterling 119, 121.
Stettin 212, 215, 216, 223.
Stob 239.
Stokkelund 1.
Straatag 305—06.
Stralsund 211, 212, 215, 216, 222, 223.
Stranden 16—18, 52—62, 311.
Strandbadstuen 293.
Strandgaard 314.
Studiestræde 316.
Stykværk 235.
Støvnæs Herred 1—2.
Suben 139, 252, 253.
Suderboderne 94, 137—38, 312, 313.
Sudersvend 245.
Sudervraa 138.
Svaneapotheket 146, 292.
Svinehold 107, 121.
Sværd, Symbol 126.
Sværdfegere 241.
Sædevangade 311.
Sælhundespæk 299.
Søborg 35, 258.
Søerne 85, 104.
Sølvtold 285.
Sømme Herred 36.

Side 334

Sted- og Sagregister.

Sømske Handsker 249.
Søndergade 310.
Søtønder 80.

Taarnby 14, 147, 151, jfr. Borgby.
Taarne 35, 49—52, 54, 110—11.
Tagens Hus 10.
Tange, Helmeke 209.
Taskemagere 249—50.
Teglgaard, Stadens 49, 98—99.
Klostrets 166—57.
Teglgaardsstræde 45, 317.
Termin 168, 170.
Tærningspil 241.
Testamenter 296—97.
Thott, Erik Aagesen 208.
Tidemand, Markvard 208.
Tienden 13—14, 147—48, 159, 162.
Tingbænke 126.
Toldbodret 132.
Torve 133—46. Torvedage 134.
Tredie Pendings Karle 254.
Trefoldigheds Gilde 218, 226—29.
Vikariat 80, 227.
Træmet 221.
Tuborg, Store 109.
Tugthusport 183.
Tuleshøj 23.
Tydske Kompagni 144, 164, 212
—19.
Tydskemannegade 138, 211—12,
312.
Tyve 68, 128. Tyvestød 119.
Tøjhus, Gamle 270.
Tømmermænd 254—55.
Universitet 92, 273—76.
Urbs 43.
Urne, Johan 210.
Utterslev 1, 27.
Utugen 253.
Vaaben, at bære 289—90, 301—02.
Valby 2—3, 27, 260, 261.
Vandsnidere 136, 247.
Vandmøllen 50, 80, 270—71.

Vandmøllestræde 310.
Vandmølletaarn 42, 51.
Vartov, Gamle 103—04.
Vedfæ 248.
Veje, udenfor Byen 104, 271—72.
Vejerhus 69, 85, 112, 312.
Vesterfælled 6.
Vestergade 309.
Veymetz 242.
Viborg Biskops Gaard 201—02.
Vigerslev 27, 260, 261.
Vikarer 155.
Vin 285.
Vindebroen 111.
Vingaarden 263—65.
Vingaardstræde 264, 265—68, 313.
Vinkælder, Stadens, 80.
Vinsise 83—84.
Vinterleje 84, 220.
Virum 27.
Vismar 212, 215, 216, 222.
Vogn, Arild, Rodemaal 307—8.
Vognmagergade 323.
Vognmænd 253—54. Lavshus 192, 254.
Vognskud 224.
Volde 49, 50—51, 70.
Vombadstuen 293—94.
Vombadstuestræde 139, 294, 309.
Vordenberg, Fredrik 208.
Vordingborg 258.
Vægtere 288—89.
Vornede 295—56.
Værnedamsvej 7.
Zutphen 216.
Zürichsee 216.
Æbelholt Kloster 203—04.
Øl 285—86. Ølkone 286. Ølsalg 121. Ølsise 84. Ølskud 213,240.

Østergaard 21—22, 35, 43, 263.
Østergade 200, 268—69, 314.
Østerport 49.
Østertorv 143—44.
Øverød 27.

Side 335

I nærværende Skrift har det været Forfatterens Opgave at give en Skildring af Kjøbenhavns Oprindelse og Udvidelse til Reformationen og af det indre Liv, der har rørt sig i den katholske Tid. Det er kun meget mangelfulde Efterretninger, de fleste Kilder giver, og derfor er det i mange Henseender højst vanskeligt for den, der søger Sandheden for dens egen Skyld og ikke sin egen Ære, at skildre hvad der er uklart. Det vilde vel have været muligt at give mere levende Billeder af mange Forhold, naar Forfatteren havde dristet sig til at overføre Tilstande fra andre Byer, navnlig nordtydske, paa Kjøbenhavn, men hertil havde han ikke tilstrækkeligt Mod, uagtet den store Overensstemmelse, der paa mange Punkter har vist sig paa Grund af den stærke Tilstrømning af Tydskere, maaske paa en Maade kunde synes at maatte tillade dette. Ti det er rigtig nok en Sag for sig at oplyse de enkelte i Kildeskrifter forekommende Fænomener af lignende i fremmede Kilder og en anden uden videre at overføre Ting, for hvilke ingen saadan Hjemmel gives, da man derved kommer ind paa en for Videnskaben farlig Vej, skjønt det ikke kan nægtes, at Bogen vilde være bleven interessantere. Jeg maa imidlertid med Tak nævne G. L. v. Maurers Geschichte der Städteverfassung in Deutschland, der har givet mig et Indblik i mange Forhold i Kjøbstædernes indre Liv, som jeg ellers ikke vilde have faaet.

Jeg tvivler ikke om, at hvis Forholdene havde tilladt mig at besøge Mindesmærker fra Middelalderen især i nordtydske Byer og at granske i disses Arkiver, jeg da ogsaa vilde have fundet ikke lidet til Oplysning om Kjøbenhavns

Side 336

ældre Tilstande, men da dette ikke har kunnet ske, er nærværende Skrift saaledes væsenlig kun Udbyttet af indenlandske Arkivstudier efter utallige smaalige Undersøgelser, der Aar efter Aar tilsidst har formet sig til nogenlunde bestemte Billeder, og det fremtræder ikke som noget fuldkomment, der ikke kan gjøres bedre eller anderledes, men nærmest som et Grundlag, der kan være et Udgangspunkt for fremtidige Undersøgelser. Det er kun ved en taalmodig og utrættelig Granskning af mange tilsyneladende Ubetydeligheder, at Kjøbenhavns ældre Historie kan skrives, da Ildebranden 1728 ødelagde Raadstuearkivet og dermed de vigtigste Kilder, der andre Steder foreligger i samlede Rækker. Vel er de fleste levnede Brevskaber om Kjøbenhavn i det paagældende Tidsrum nu trykte i Rørdams Kirker og Klostre, et Skrift af sjælden Grundighed, Paalidelighed og Nøjagtighed, og i det af mig udgivne Kjøbenhavns Diplomatarium, men dels kan der dog sikkert efterhaanden fremdrages ny Kilder, især af udenlandske Arkiver, dels kan ogsaa Undersøgelse af senere Forhold give Underretning om de ældre, dels kan ved Udgravninger mange uventede Opdagelser bringes for Dagens Lys; det af Colding og Thomsen i 1853 udgivne Skrift, der paaberaabes S. 53, paaviser en Vej, der er altfor forsømt, til Bestemmelse af Stadens Omfang til forskjellige Tider, og det vilde være et fortjenstfuldt Arbejde, om nogen vilde fortsætte, hvad der var begyndt. Det er kun mange forenede Kræfter, der med Tiden vil kunne oprette det Tab, som hin ulykkelige Ildebrand tilføjede Byens Historie. Gid da vor Tid maa lære bedre at frede om

hvad der er bevaret, og mindes at alt, hvad vi ser omkring os, har sin Historie, uden hvilken alle Samfundsforhold vilde være løsnede fra deres Rod og i Fare for Sammenstyrtning.

Bogen har faaet det dobbelte Titelblad, da Forfatteren haaber at kunne fortsætte dette Skrift til en nyere Tid.

Side 337

Frankrig. IV. Danmark-Norges politiske Stilling fra Konsulregeringens Indførelse i Frankrig indtil det væbnede Neutralitetsforbunds Dannelse i December 1800. V. Det væbnede Neutralitetsforbund indtil Vaabenstilstanden imellem England og Danmark-Norge af 9de April 1801. VI. Det væbnede Neutralitetsforbund fra den dansk-engelske Vaabenstilstand af 9de April 1801 indtil dets endelige Opløsning. — Tredje Bog. (1801—1806.) I. Danmark-Norges Stilling til de politiske Forviklinger paa Fastlandet fra det væbnede Neutralitetsforbunds Ophør indtil Udbruddet af den engelsk-franske Krig 1803. II. Fra Udbruddet af den engelsk-franske Krig i 1803 indtil Begyndelsen af Aaret 1804. III. Danmark-Norges Stilling under Dannelsen af den tredie Koalition. IV. Den tredie Koalitionskrigs Tid. V. Tiden imellem Presburgerfreden og Udbruddet af den fransk-preussiske Krig i Oktober 1806. VI. Fra Udbruddet af den fransk-preussiske eller fjerde Koalitionskrig til Udstedelsen af Napoleons Dekret om Fastlandsspærringen. — Fjerde Bog. (1806—1807.) I. Napoleons Dekret om Fastlandsspærringen. II. Danmark-Norges Forhold til Koalitionsmagterne, særlig til England, i Aaret 1807 indtil Freden i Tilsit. III. Freden i Tilsit. Napoleons Politik med Hensyn til Danmark-Norge. IV. Afsendelsen af den engelske Flaade og Hær til Kjøbenhavn. V. Hvilket Ansvar kan tillægges den dansk-norske Regering i denne Tid? VI. Kjøbenhavns Belejring og Kapitulation. Forhandling imellem Danmark-Norge og Frankrig. VII. Den engelske Regerings moralske og politiske Ansvar. VIII. Danmark-Norges Forhold til Frankrig og England indtil Afslutningen af det dansk-franske Forbund den 31te Oktober og Udstedelsen af den engelske Krigserklæring den 4de November. IX. Danmark-Norges Forhold til Sverige og Rusland i Slutningen af 1807.

G. E. C. Gad,
Vimmelskaftet 32.